

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**DELHİ TÜRK SULTANLIĞI KURULUŞ DÖNEMİ (1206–
1320)**

Yasin TEKİN

**Danışman
Prof. Dr. Erkan GÖKSU**

İZMİR - 2023

Tez Onay Sayfası

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “Delhi Türk Sultanlığı Kuruluş Dönemi (1206–1320)” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğuğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/11/2023

Yasin TEKİN

ÖZET

Doktora Tezi

Delhi Türk Sultanlığı Kuruluş Dönemi (1206–1320)

Yasin TEKİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Delhi Sultanlığı, çekirdek toprakları günümüzde Afganistan sınırları içerisinde yer alan ve XII. yüzyılda kısa bir süre imparatorluk mahiyetini kazanan Gûr Devleti'nin içinden neşet ederek Kuzey Hindistan ve Bengal'de kurulmuştur. Coğrafya, savaş ve yaşam pratikleri ve inanç bakımından birbirinin tamamen zıttı gibi görünen örgütlenmelerin çarpışması sonucu gerçekleşen bu süreç Güney Asya'nın kalıcı olarak Müslümanlaşmasını sağlamıştır. Bu süreçteki en önemli politik teşvik ve faktör Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun zayıflamasının ardından Gûrluların, Harezmsahlarla girdiği rekabettir. Gûrlu çekirdek topraklarının iklim, coğrafya ve insan kaynağı bakımından büyük dezavantajlara sahip olması bu rekabette ordularını Hindistan'ın kuzeyine yönlendirmesine neden olmuştur.

Paleoklimatoloji çalışmaları da dahil olmak üzere aksini iddia eden birçok teori bulunsa da iklimin bu süreçteki rolü teşvik edici olmaktan uzaktır. Müdafî Hint devletlerinin X. – XIII. yüzyıllardaki idari, toplumsal ve dini yapısının bu fetihleri hızlandırdığına yönelik iddialar ise karşılaştırmalı kendine has problemleri bulunan ana kaynaklar üzerinden yapılan karşılaştırmalı değerlendirmelerle anlamsızlaşmaktadır.

Gûrlu askeri unsurlarının organizasyon, insan kaynağı ve savaş teknolojisi bakımından daha kısıtlı imkânlarla sahip Hint devletlerine olan üstünlüğü, Hindistan tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen Delhi Sultanlığı'nın kuruluşundaki en önemli faktör olarak öne çıkmaktadır. Sefer ve

muharebelerde başta Kutbüddin Aybeg olmak üzere gulâm sistemi içerisinde yetişmiş ehil kumandanlar, bozkır savaş kültürünün taşıyıcısı olan zırhlı süvari birliklerini, savaş filleri ve okçu piyadelerden müteşekkil Hint ordularına karşı etkin bir şekilde yönetmişlerdir. Kale fetihleri ve savunmalarındaki tecrübeleri ise başarıyı getiren bir diğer önemli unsur olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Delhi Sultanlığı, Gûrlular, Kutbüddin Aybeg, Müizüddin Muhammed Gûri, Paleoklimatoloji, Kast Sistemi

ABSTRACT

Doctoral Thesis

The Establishment Epoch of the Delhi-Turkish Sultanate (1206–1320)

Yasin TEKİN

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of History

History Program

The Delhi Sultanate was established in North India and Bengal, emerging out of the Ghur State, whose core territory was located in modern Afghanistan, and which briefly acquired the nature of an empire in the XII. century. This process, which was the result of the collision of organizations that seemed to be diametrically opposed to each other in terms of geography, warfare, life practices and beliefs, led to the permanent Islamization of India and South Asia over the centuries.

The most crucial political incentive and factor in this process was the rivalry between the Ghurids and the Khwarezmshahs following the decline of the authority of the Great Seljuk Empire in Khorasan. The fact that the G rlu core lands had great disadvantages in regard to climate, geography and human resources caused them to direct their armies to the north of India in this rivalry. The involvement of climate in this process is far from stimulating, albeit there are many theories to the contrary, including paleoclimatology studies. On the other hand the arguments the administrative, social and religious structure of the belligerent Indian states in the X-XIII. centuries accelerated these conquests are rendered meaningless by comparative assessments of the primary sources which have their unique problems.

The superiority of the Ghurid (Ghorid) military elements in organization, human resources and war technology over the Indian states with more limited resources stands out as the most important factor in the establishment of the Delhi Sultanate, which is considered a turning point in Indian history. In

campaigns and battles, capable commanders trained in the mamluk/ghulam organization, especially Qutb al-Din Aybeg, effectively led armored cavalry units, the representatives of steppe warfare culture, against Indian armies consisting of war elephants and archer-infantry. Their experience in the conquest and defense of fortresses was another important factor in their success.

Keywords: Delhi Sultanate, Ghurids, Qutb al-Din Aybeg, Muiz al-Din Muhammad Ghuri, Paleoclimatology, Caste System

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI KURULUŞ DÖNEMİ (1206-1320)

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLO VE ŞEKİLLER	xii
KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ	xiv

GİRİŞ	1
KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMELER	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HORASAN'DAN HİNDÜSTAN'A: FİZİKSEL COĞRAFYA VE İKLİM

1.1. GÛR, GAZNE, KÂBİL	48
1.2. SİND VE BELÛCİSTAN	53
1.3. İNDUS NEHRİ HAVZASI VE KUZEY HİNDİSTAN	54
1.4. ORMAN VARLIĞI	56
1.5. İKLİM	57
1.6. ORTA ÇAĞ İKLİM ANOMALİSİ VE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI	61
1.6.1. Paleoklimatoloji Teorileri ve Kuzey Hindistan	63
1.6.2. Direnç ve Uyum Mekanizmaları	75

İKİNCİ BÖLÜM

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE İÇİNE DOĞDUĞU DÜNYA

2.1. SİYASİ VE İDARİ GÖRÜNÜM	84
2.1.1. Hind'in Müslüman Devletleri	85
2.1.2. Hint Racialıkları	87
2.1.3. Klan Örgütlenmeleri	90
2.2. DİNSEL VE TOPLUMSAL ÇEŞİTLİLİK	95

2.2.1. Hurafe, Bi'dat ve Toplumsal Çürüme	101
2.2.2. Gûrlu Fetihleri Öncesi Hind'te Müslüman - Türk Varlığı	104
2.3. XII. YÜZYILDA KUZHEY HİNDİSTAN'DA KAST SİSTEMİ	108
2.3.1. Kast Sistemi ve Kuzey Hindistan'da Toplumsal Dönüşüm	111
2.3.2. Yeni Kast Gruplarının Ortaya Çıkışı	111
2.3.3. Brahminler (Brahmanalar)	114
2.3.4. Kşatriyalar ve Racpûtlasma	119
2.3.5. Alt Kastlar ve Dokunulmazlar	126
2.3.6. Köleler	133
2.4. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NIN KURULUŞU VE KAST SİSTEMİ	134
2.5. SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİLERİ	139
2.5.1. Hint Ordularının Teşkilatlanması ve İnsan Kaynağı	140
2.5.2. Süvari Devrimi ve Hind Fetihleri	143
2.5.3. Taktik ve Strateji	148
2.5.4. Ok ve Yay Teknolojisi	150
2.5.5. Savaş Filleri	154
2.5.6. Metalürji Teknolojileri ve Silah Üretimi	155
2.6. KALE KUŞATMALARININ ROLÜ	160
2.6.1. Kuzey Hindistan'ın Anahtar Kaleleri	160
2.6.2. Gûrlu Ordusu ve Kale-Kuşatma Tecrübesi	168
2.6.3. Hint Savaş Sanatı ve Kaleler	172
2.6.4. Kuşatma ve Fetih	175
2.7. HİNT FEODALİZMİ VE GÜRLÜ İDARİ MODELİ	179

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETİH VE YERLEŞME (1175 – 1206)

3.1. HÂREZMŞÂHLAR'IN YÜKSELİŞİ VE GÜRLULAR	188
3.2. GÜRLULAR'IN YÜKSELİŞİ VE TAHT MÜCADELELERİ	190
3.3. ABBASİ HALİFELİĞİ İLE TEMASLAR VE HİND FETİHLERİ	194
3.4. GAZA VE CİHÂD OLARAK HİND FETİHLERİ	199
3.5. SULTAN MUİZZÜDDİN MUHAMMED VE HİND'İN KAPILARI	200
3.5.1. Gûr Emirleri ve Mu'izzî Melikleri	204

3.5.2. Gûrlu Gûlâm Sistemi ve Etkileri	206
3.5.3. Sultanlığa Erişen Bendegân	210
3.5.4. Halaçlar ve İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî	214
3.6. HİNDİSTAN FÜTUHATI VE SULTANLIĞIN TEŞEKKÜLÜ	215
3.6.1. Multân ve Uçç	216
3.6.2. I. Gucerât Seferi	218
3.6.3. Peşâver'in Alınışı ve Lâhor'a İlk Harekât	220
3.6.4. Hârezmşâh Tehdidi ve Gazneli Akınları	223
3.6.5. Gaznelilerin Yıkılışı ve Lâhor'un Zaptı	224
3.6.6. Hârezmşâhlarla İlişkiler ve Kuzey Hindistan Fetihleri	226
3.6.7. Kuzey Hindistan'da Durum ve Tarain Savaşları	230
3.6.8. Tarain Savaşları	231
3.6.9. Dehli ve Mîrat'ın Fethi	236
3.6.10. Çavhan İsyanları	238
3.6.11. Dûab Fetihleri	242
3.5.12. Benares Seferi	242
3.6.13. III. Ecmîr Savunması ve Bayana'nın Fethi	245
3.6.14. Gvalyır Kalesi'nin Alınışı	246
3.6.15. II. Gucerât Seferi	247
3.6.16. Budâun ve Kennaûç'un Fethi	250
3.6.17. Horasan Fetihleri ve Hind'e Dönüş	252
3.6.18. Kalincar Kalesi'nin Zaptı ve Mahoba Seferi	254
3.7. HÂREZMŞÂH İLERLEYİŞİ VE SULTAN GİYÂSEDDİN'İN VEFATI	257
3.8. HALACÎ FETİHLERİ	258
3.8.1. Bîhar'ın Fethi	260
3.8.2. Bahtiyar Halacî'nin Tabiyeti	261
3.8.3. Bengal'in Fethi	262
3.8.4. Tibet Seferi ve Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Vefatı	265
3.8. ENDHÛY BOZGUNU VE SULTAN MUİZZÜDDİN'İN VEFATI	270
3.9. KUTBÜDDİN AYBEG'İN TAHTA ÇIKIŞI VE FAALİYETLERİ	275
3.10. ÂRÂM ŞAH VE ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ'UN TAHTA ÇIKIŞI	280
3.10.1. Hindistan'da "Yeniden Fetih" ve Yerleşme	281

3.10.2. Bengal’de Hâkimiyetin Tesisi ve Hilafet Elçileri	284
3.10.3. Bundelkhand Fetihleri ve Şemseddin İltutmuş’un Mirası	286
SONUÇ	288
KAYNAKÇA	296

TABLO VE ŞEKİLLER

Harita 1: Afganistan'ın Nehir Havzaları ve Topografyası	52
Harita 2: Hint Alt Kıtasının Fiziki Coğrafyası	56
Harita 3: Hint Alt Kıtasının Nehir Havzaları ve Makro İklim Bölgeleri	59
Şekil 1: Batı Himalayalar'ın ağaç halkası verileri ile oluşturulan boreal (MNM) bahar yağışı rekonstrüksiyonu (M. 1030-2011)	68
Tablo 1: 1097 – 1999 Arası Mart-Nisan-Mayıs (MNM) Ayları 25 yıllık Yağış Ortalamaları (Yağışların uzun vadeli ortalaması 242 mm. olarak belirlenmiş olup parantez için değerler bu ortalamadan sapmaları göstermektedir.)	69
Şekil 2: Kârîz Uygulamalarının Şematik Diyagramı	76
Harita 4: Gûrlu Fetihleri Öncesi Hindistan'da Siyasi Görünüm	89
Şekil 3: Racastan ve Haydarâbâd Menşeli Temren Örnekleri	156
Fotoğraf 1: Gvalyır Kalesi, Uzaktan Görünüm	165
Şekil 4: Rathambor Kalesi (XII.-XV. Yüzyıllar)	167
Fotoğraf 2: Büst (Leşkerî Bazar) Kalesi, Kuzeydoğu Cephesi	171
Harita 5: İndus Vadisi'ne Açılan Yollar ve Geçitler	203
Harita 6: Hind Fütuhâtı ve Sefer Güzergâhları	218
Fotoğraf 3: 19 Ramazan 601 Tarihli “Gauda Vijaya” Sikkesi	265

KISALTMALAR

- bk. Bakınız
d. Doğum tarihi
H. Hicrî takvim
Hük. Hükümdarlık süresi
M. Miladî takvim
Krş. Karşılaştırınız
ö. Ölüm tarihi
yak. yaklaşık

ÖN SÖZ

Türk tarihinin Hindistan macerası, binbir zorlukla ortaya konan çok kıymetli katkılara rağmen akademimizde birçok açıdan ihmal edilmiş, “öksüz” bir sahadır. Bu sahipsizlik her şeyden önce yazım disiplini kendini göstermektedir. Zira elinizdeki çalışma da dahil olmak üzere Türkçe Hindistan tarihi literatürü, ana kaynaklarda Hint dillerindeki özel adların Farsça imlâ ile aktarılmış olması nedeniyle özel isimler hususunda ortak bir imlâdan yoksundur. Dehli / Delhi dönüşümünde ya da başka örneği bulunmayan Delhi “Türk” Sultanlığı ibaresinde olduğu gibi modern tercihler bu karışıklığa bir katman daha eklemiştir. Terminoloji karmaşasına bir düğüm daha atmamak adına mezkur isimlendirmeler, Farsça çeviriyazı biçiminde değil, özgün adların Türkçe imlâ ile yazılışları verilmeye gayret edilmiştir. Ancak özellikle yer adlarının ilk geçtiği yerde alternatif yazımları parantez içinde verilerek suretiyle bir nebze karışıklığın engellenmesi amaçlanmıştır. Coğrafi bağlamda kullanıldığında ana kaynaktaki isimlendirmeler tercih edilmiştir. Şahıs adlarında ise bilinen figürler için ortak bir dil kurmak adına mümkün olduğu ölçüde *TDV İslâm Ansiklopedisi* yazımı esas alınmış olup Hint dillerindeki isimler İngilizce imlâ ile değil Türkçe karşılıkları ile verilmiştir.

Salgın koşulları nedeniyle planlanandan çok daha uzun bir sürece yayılan bu çalışmanın ortaya konmasında tecrübesiyle daima yol gösterenim olan danışman hocam Prof. Dr. Erkan Göksu’ya hassaten teşekkürü borç bilirim. Hakeza bu tezi lisansüstü bursu ile destekleyerek var olmasını sağlayan Türk Tarih Kurumu’na şükranlarımı sunarım. Sürecin en netameli safhalarında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Daş’a, Dr. Öğr. Üyesi Murat Yılmaz’a, Dr. Gürkan Açıkgöz’e, Dr. Ozan Yücesoy’a minnettarım. Kaynakların temininde yardımlarını gördüğüm ve bölgeye dair birinci ağızdan tecrübeleriyle birçok hususta fikir edinmemi sağlayan değerli dostlarım Öğr. Ömer Faruk Aydın’a, Dr. Öğr. Üyesi Tuba Nur Umut’a ve kıymetli eşi Uzm. Gökhan Umut’a, Uzm. Uğur Özçelik’e daima borçlu kalacağım.

Eli ekmek tutsun diye okutmalarına rağmen eve kitaptan başka bir şey getirmeyen oğullarına karşı tahammül ve şefkati hiç esirgemeyen aileme; nihayetinde sabrı ve her türlü desteğiyle sadece bu tezi değil, minik kızımızı da büyüten dayanma gücüm, eşim Dr. Öğr. Üyesi Peyman Ünügür’e minnettarlığım sonsuzdur. Bu çalışma yalnızca onlara adanmıştır.

GİRİŞ

Delhi Sultanlığı'nın ilk genişleme ve teşekkül süreci, Büyük Selçuklu İmparatorluğu gölgesinden henüz çıkabilmiş Gûrlu Devleti'nin uhdesindeki harekâtlarla Gazne'den başlar; İndus Havzası'nı ve alt kıtanın kuzeyini içine alarak günümüzde Bangladeş sınırında yer alan Guvahati'nin ötesine uzanır. Bu devasa coğrafi genişlemenin ilk safhası, çekilme ve taarruzlarla yaklaşık yirmi yıllık bir periyotta gerçekleşmiştir. Sultanlığın kuruluşu ile sonuçlanan bu fütuhât, aynı zamanda orta çağlarda Horasan'da Türk yayılışının güney-güneybatı hattını oluşturmuştur. Bununla beraber söz konusu süreç, uzun vadede Güney Asya'nın Müslümanlaşması gibi modern dünyayı biçimlendirici bir dönüşüm sürecinin ikinci aşaması olarak değerlendirilmektedir. Tarihî figürlerinin etnik – dinî çeşitliliği nedeniyle de modern dünyada Afganistan'dan Türkiye'ye, Pakistan'dan Bangladeş'e kadar en az altı ülke tarihinin doğrudan parçasıdır. Hindistan'daki sömürgeci geçmişi ile İngiltere'nin de dahil olduğu bu serüvenin akademik olarak incelendiği çalışmalar, bu nedenle örneğine az rastlanır derecede hacimli bir literatür meydana getirmiştir.

Türkiye'deki Hindistan ve Delhi Sultanlığı çalışmalarının geçmişi ise cumhuriyetin ilk yıllarına uzanmakla beraber¹ ilk ciddi atılımı Yusuf Hikmet Bayur ile yapmıştır.² Sonrasındaki nadir özgün çalışmalar ise birincil kaynakların mahiyeti nedeniyle uzun bir süre umumi olarak birey, olay ve hanedan tarihi monografileri ile devam eder.³ Ne var ki Türkçe literatür, kaynakların muazzam dilsel çeşitliliği ve yaşanan erişilebilirlik problemleri nedeniyle çoğunlukla Farsça kaynakların bir tekrarı şeklinde gelişmiştir. Ender tercüme eserlerden Aziz Ahmed'in çalışması ise sayısız faydasına rağmen literatürümüzde kısıtlayıcı bir etki yaratmıştır.⁴ Belki de bu nedenle Gûrlu Devleti'nin bir parçası olarak gelişen kuruluş sürecine dair çalışmalar genellikle tek kaynaktan beslenen biyografik ve kronolojik savaş anlatıları ile sınırlı kalmış olup

¹ Galib, Mübarek. **Hindistan'da Türk Hükümdarları**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1341/1925.

² Bayur, Yusuf Hikmet. **Hindistan Tarihi**, 3 Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1946.

³İsmi yeri geldikçe zikredeceğimiz bu değerli katkıların ardından Delhi Türk Sultanlığı çalışmalarındaki ilk teşkilat incelemesi S. Haluk Kortel'in İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında 2001 yılında hazırladığı doktora tezidir. S. Haluk Kortel, **Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

⁴ Muhammad Aziz Ahmad **Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)**, Oriental Books Reprint Corporation, Lahore, 1949; M. Aziz Ahmet, **Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu**, ed. Tansu Say, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1975.

etrafı müstakil bir çalışma ile incelenememiştir. Bu nedenle sürecin tercüme üzerinden de olsa hiçbir birincil kaynağı dışlamadan yapılacak bir incelemesi, ayrıntılı bir kaynak değerlendirmesini zorunlu kılmaktadır.

Bilindiği üzere Delhi Sultanlığı'nın kuruluş süreci ile ilgili bilgi veren çağdaş kaynaklar büyük oranda Farsça yazılmıştır. Farsça birincil kaynakların tercüme neşirleri nispeten daha erişilebilir olmasına karşın, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana getirilen hacimli İngilizce tercüme defaatle dile getirildiği üzere birçok açıdan düzeltmeye muhtaçtır.⁵ Bu nedenle ilk bölüm çağdaş müelliflerin biyografilerinin yanı sıra eserlerinin Farsça neşirleri ve tercümelerine ayrılmıştır.

Kaynak değerlendirmelerimizin ikinci faslını oluşturan Hint dillerinde yazılmış birincil kaynaklar, Arapça / Farsça eserlere dayanan geniş anlatıları sınamak için tek seçenektir. Bu kaynakların tercüme ve tasnif çalışmaları ise İngiliz, Alman, Hintli filolog ve tarihçilerin katkılarıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır. Ancak müstakil bir inceleme ile ele alacağımız Hint kültürünün özgün yapısı etrafında biçimlenen bu kaynaklar, kendine has problemleri nedeniyle alışık olmadığımız bir muğlaklık içerir. Bu mahiyet, alt kıtanın orta çağlarını inceleme konusu yapan çalışmaları alışık olmadığımız bir kurgu, terminoloji ve metodolojiye mecbur bırakmıştır.⁶ Artık çoğunlukla erişilebilirlik problemi kalmayan bu kaynaklar çalışmamızda tercüme üzerinden kullanılacaktır. Böylece sadece Delhi Sultanlığı incelemeleri değil ülkemizdeki Hindistan'ın Orta Çağ tarihi ile ilgili tüm çalışmalara katkı vermesini umuyoruz.

Delhi Sultanlığı'nın teşekkül süreci birbirine taban tabana zıt gibi görünen iki büyük coğrafya arasındaki toplumsal ve askerî etkileşimi içermektedir. Bu durum her şeyden önce coğrafya ve iklimi de kurucu bir faktör olarak incelemeyi zorunlu kılmaktadır. Buna rağmen literatürümüzdeki çoğu inceleme fiziki ve beşeri coğrafyayı yeterince hesaba katmadığı gibi olayları yer yer neredeyse muhayyel bir zeminde ele

⁵ Birincil kaynaklara dair bazı değerlendirmeler için bk. Nizami, Khaliq Ahmad. **On History and Historians of Medieval India**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1983; Hardy, Peter. **Historians of Medieval India Studies in Indo-Muslim Historical Writing**, Luzac, London, 1986.

⁶ Hint dillerindeki kaynaklara dayana literatürdeki mühim bazı çalışmalar için bk. Sharma, Dashratha. **Early Chauhan Dynasties**, S. Chand & Co., Delhi, 1959; Niyogi, Roma. **The History of the Gāhadavāla Dynasty**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1959; Udgaonkar, Padma B. **Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1969; Sharma, Ram Sharan. **Social Changes in Early Medieval India, circa A.D. 500-1200**, People's Pub. House, Delhi, 1969.

almıştır. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümü teferruatlı bir fiziki coğrafya ve iklim incelemesine ayrılmıştır. Dünyanın en zorlu yükseltilerinden Hindûkuş Dağları'nın batısından, yılın sadece birkaç ayı geçişe izin veren coşkun nehirleri ile orduları yutabilecek kadar tehlikeli ormanlara uzanan bir makro bölgede gerçekleşen olay ve olgularda iklimin belirleyici etkisi paleoklimatoloji çalışmaları ile birlikte değerlendirilecektir.

“Delhi Türk Sultanlığı ve İçine Doğduğu Dünya” başlıklı bölümde siyasi, idari ve toplumsal yansımaları üzerinden Hint kültürünün Gûrlu fetihlerinin şaşırtıcı bir hızla ilerleyişindeki katkısı sorgulanmıştır. Başta “Kast Sistemi” olmak üzere Hindûstan topraklarına yerleşecek Müslüman / Türk toplumunun nasıl manzara ile karşı karşıya kaldığını aktarmayı hedefleyen bu bölüm, söz konusu kurum ve yapıları kendi kaynakları üzerinden anlama çabasıdır. Sultanlığın kuruluşuna dair genellikle uluslar arası literatür kaynaklı yerleşik tezlerin bir sorgulamasının yanı sıra metalürji teknolojilerinin etkisi gibi farklı yönlerden inceleme girişimlerini de içermektedir.

Üçüncü ve son bölüm, mevzubahis politik süreci Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun çöküşü ile başlatarak Gûrlular ile Harezmsahların Horasan ve Mâverünnehir'deki iktidar mücadelesinin bir yansıması olarak ele almaktadır. Ana aktörlerin yanı sıra mevzubahis politik kaos ortamında, Abbâsî Halifeği'nden Karahıtay Devleti'ne kadar birçok siyasi unsurun, Gûrlu ordusu üzerinden Hindûstan'ı⁷ yeniden biçimlendiren hamleleri yönlendirici etkisi vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Gûrlu Devleti'nin idari ve beşeri mahiyetinin Türk kumandanların baş rolde olduğu gûlam sistemi üzerinden Delhi Sultanlığı'nı var eden koşulları nasıl yarattığı aktarılmıştır.

⁷ Hindûstan terimi, çağdaş Farsça kaynaklarda büyük oranda İndus Havzası ile Bengal Körfezini de içine alacak şekilde Ganj Havzası'nın kapladığı bölgeye işaret etmektedir. Kültürel bir imleme olarak Hind ise, Sanskrit kaynaklarda "Aryavarta" (Aryanlar'ın Ülkesi) olarak tanımlanır ve bu kutsal bölge yukarıdaki sınırlara ek olarak Tibet ve Brahmaputra Havzası'nı da kapsar. Modern literatürde Hint-Ganj Ovası olarak adlandırılan bu sınırların çağdaş Müslüman kaynaklarında geçerli olmadığı anlaşılmaktadır. Krş. Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Cilt: 1, Nşr. Abd'ül-Hayy Habîbî, Encümen-i Târih-i Afghânistân, Kâbil, 1342-1343, s. 361; Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî, **Tâcü'l-Me'âsir**, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, Merkez-i Tahkikât-ı Farsi Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslamî-i İran Dihli-i Nov, Delhi, 1387, s. 262; Patrick Olivelle, Suman Olivelle, **Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharmasastra**, Oxford University Press, New York, 2005, s. 95.

KAYNAKLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Delhi Sultanlığı'nın ana kaynakları ağırlıklı olarak Farsça yazmış olmaları nedeniyle Müslüman - Fars tarih yazım geleneği içerisinde değerlendirilmektedirler. İstisnâ ve özel bir örnek olan Bîrûnî'nin eserleri haricinde Hindistan'ın XII. yüzyılı ve öncesi hakkında bilgi veren Arapça kaynaklar ise 'acâib edebiyatı'⁸ ile başlayarak coğrafya ve seyahatname türü etrafında yoğunlaşır.⁹ Farsça kaynaklar içerisinde Hasan Nizâmî'nin *Tâcü'l-Me'âsir*'i ile sehven Fahreddin Mübârek Şah olarak bilinen Fahr-i Müdebbir'in eserleri, sürecin bizzat tanıkları tarafından yazılmış olması nedeniyle elimizdeki en önemli eserlerdir. Arapça yazan müelliflerden İbn'ül-Esîr, coğrafyayı bizzat görmemesine karşın şifahî kaynaklardan faydalanması nedeniyle birçok düzeltmeye muhtaç olsa da bazı boşlukları tamamlamaktadır. Yine çağdaş bir isim olarak kabul edebileceğimiz Avfî, tarihçi hassasiyetiyle yazmamış olmasına rağmen önemli çıkarımlar yapmaya izin veren rastlantısal bilgiler ile "kurgusallığı şüpheli" anekdotlar aktarmıştır. Bu eserler içerisinde değineceğimiz nitelikleri nedeniyle uzun bir süre tarihsel değeri göz ardı edilen *Tâcü'l-Me'âsir*, tafsilatlı bir tanıtıma ve değerlendirmeye muhtaçtır.

Hasan Nizâmî (ö. 626 / 1229 [?])

Hind sahasında Farsça yazılmış ilk tarih anlatısı olan *Tâcü'l-Me'âsir*, Hasan Nizâmî¹⁰ tarafından 602 / 1206 yılında yazılmaya başlanmıştır.¹¹ Sultanlığın bir diğer önemli tarihçisi Ziyâüddîn Berenî, kendisini Hâce Sadr unvanıyla güvenilir bir kaynak

⁸ Syrinx Von Hees, "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okuması", **Millî Folklor**, çev. Yeliz Özyay, Cilt: 13, Sayı: 103, 2014, s. 143 vd.

⁹ S. Maqbul Ahmad vd., "Hind", **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition, Brill, 24.04.2012, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/hind-COM_0290#d19132921e71, (Erişim: 07 Ekim 2022).

¹⁰ Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, Merkez-i Tahkikât-ı Farsî Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslâmî-i İran Dihlî-i Nov, Delhi, 1387, s. 36. Adı kaynaklara farklı şekillerde zikredilmektedir. Kâtip Çelebi, *Kashf al-zunûn 'an asâmi al-kutub wa-al-funûn: Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum a Mustafa ben Abdallah Katib Jelabi, dicto et nomine Haji Khalfa*, Ed. & Çev. Gustavus Fluegel, The Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London, 1835-58, s. 350; Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, s. 618; Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey*, Cilt: II, Luzac, London 1939, s. 493, Dipnot 3.

¹¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 69-71. **Tajud Din Hasan Nizami's Taj ul ma'athir = (The crown of glorious deeds)**, (Ed.) Mohammad Aslam Khan ve Chander Shekhar, çev. Bhagwat Saroop ve Saud Ahmad Dehlavi, Delhi, 1998, s. 46-49.

olarak zikreder.¹² *Tarih-i Güzide* gibi bazı geç dönem kaynakları, ünlü *Çehâr Makale*'nin yazarı Nizami-î Aruzî'nin (ö. 552 / 1157 [?]) oğlu olduğuna işaret eden bilgiler içerir.¹³ Eserinde böyle bir bilgiye rastlanmasa da müellifin *Tâcü'l-Me'âsir*'in atalarının onuruna yakışacak bir eser olması gerektiğini belirtmesi kalem ehli bir aileden geldiğini göstermektedir.¹⁴

Hasan Nizâmî, Horasan'daki siyasi çalkantıların ve çatışmaların bir türlü durulmaması nedeniyle memleketi Nişabûr'u terk ederek Gûrlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın hâkimiyetindeki Gazne'ye gitmeye karar verir.¹⁵ Tehlikeli bir dönemde çıktığı bu yolculuğun bir hayli yıpratmış Hasan Nizâmî, “kalp rahatsızlığının nüksetmesi”¹⁶ sebebiyle bir süre burada konaklar. Daha sonra ismini ve rütbelerini zikretmediği bazı kişilerle beraber “cömertlikler diyarı, ihsanların kıblesi” Dehli'ye göç eder.¹⁷ Günlerini ilim ve sohbet meclislerinde geçirdiğine yönelik ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla şehrin son derece canlı entelektüel ortamına katılmıştır.¹⁸ Kısa süre sonra kaleminin kuvveti duyulmuş olacak ki, kendisine iletilen saraya kabul niteliğinde bir fermanın ardından 602 / 1206 yılında eserini yazmaya başlar.¹⁹ Bu tarihten itibaren Delhi Sultanlığı'nın ilk resmi tarihçisi diyebileceğimiz Hasan Nizâmî eserini Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın Ecmîr'i fetih tarihi olan 587 / 1191'den başlatır. Müellifin Delhi Sultanlığı'nın ilk saray tarihçisi olması ve Muhammed b. Sâm, Kutbettin Aybeg ve Şemseddin İltutmüş dönemlerinde bazı seferlere bizzat iştirak etmesi, eserini Kuzey Hindistan'da Türk-İslam hakimiyetinin kuruluşunun en değerli kaynağı haline getirmektedir. İlk fütuhat sürecinin en yakın gözlemcilerinden biri tarafından yazılmış olması nedeniyle bir tarih kitabından çok fetihnâme olarak

¹² Ziyâu'd-dîn Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, ed. Saiyid Ahmad Khan, W. Nassau Lees, Mawlawi Kabiraldin, The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1862, s. 14.

¹³ Kazvinî, *Tarih-i Güzide*, s. 618.

¹⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 69.

¹⁵ Müellif, bu yolculuğa Şeyhi Muhammed Kûfî'nin tavsiye ve dualarıyla yola çıktığını, zorlu yolculuğunda tanıştığı Şeyh Muhammed Şirazi ve Sadr Ali Mecdü'l-mülk'ün himaye ve rehberliğinde Gazne'ye vardığını belirtir. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 47-48.

¹⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 49.

¹⁷ Burada Sadr Âli Şeref'ül-mülk ismiyle zikrettiği bir kişi tarafından güzelce ağırlandığını ve sağlığına kavuştuğunu belirten Hasan Nizâmî, şehirde birçok alim ve yüce insanla tanıştığını söylese de bu kişilerin isim ve rütbelerini zikretmez. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 56.

¹⁸ Sadr Âli Şeref'ül-mülk Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 61.

¹⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 56-58 ve 69-70.

değerlendirenler de mevcuttur.²⁰ Çeşitli nüshaları İngiltere'nin çeşitli kütüphaneleri²¹ ile Türkiye'de²² Hindistan'da,²³ Almanya'da,²⁴ Fransa'da²⁵ ve Avusturya Milli Kütüphanesi'nde²⁶ bulunmaktadır.²⁷

Tâcü'l-Me'âsir, günümüze kadar gelebilmiş istinsah örneklerinin çokluğuna bakıldığında her dönemde teveccüh görmüş bir eserdir. Ancak uzun bir süre sadece ismi bilinen bu eseri dünyaya yeniden tanıtan Alman tarihçi Joseph von Hammer olmuştur.²⁸ 1868'de W. Nassau Lees, 1869'da Henry Elliot ünlü *The History Of India As Told By Its Own Historian* serisinde kısmî İngilizce çevirilerini yayınlamıştır.²⁹ Henry Elliot, gerek çevirileri gerekse de haberini verdiği yeni nüsha ile eser üzerindeki tartışmaları bir hayli alevlendirmiştir. Elliot'ın aktardığına göre şahsi kütüphanelerin birinde bulunan 779 / 1377-1378 istinsah tarihli *Tâcü'l-Me'âsir* nüshası, diğer nüshalardan farklı olarak 626 / 1228-1229 yılına kadar devam eden bir bölüm daha içermektedir.³⁰ Bu nüsha dışındaki bütün yazmalar Cemâziyelâhir 614 / Ekim 1217'de Nasirüddin Mahmud'un Lâhor valisi olarak atanmasıyla bitmektedir. Eserin bu tarihte bitmesinden hareketle Hasan Nizâmî'nin 1217'de vefat ettiğini düşünülmektedir.

²⁰ Konukçu, "Hasan Nizâmî", s. 333.

²¹ H. 758 / M. 1356-1357 istinsah tarihli nüsha Or. 8376 (St. Pancras, British Library), H. 15 Zilkade 1034 / M. 19 Ağustos 1625 istinsah tarihli nüsha MS. Pers. e. 29 (Bodleian Library, Oxford University), H. 1270 / M. 1854 istinsah tarihli nüsha MS. 18967 (SOAS Library, School of Oriental and African Studies), M. 23 Ocak 1786 istinsah tarihli nüsha King's Pote 68 (King's College Library, King's College Cambridge)

²² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1402, 1351.

²³ PSC110 (Asiatic Society, Calcuta, West Bengal), Haydarâbâd; No. 283 (Ketabhane-i Merkezî-yi Devleti: Kitaphane-i Âsfiye, Haydarabad, Anderpradeş); No. 3522 (Sâlâr-i Ceng Miyûzîm, Haydarabad, Anderpradeş)

²⁴ 1510 istinsah tarihli nüsha Ms. orient. P 30 (GothaMS Sammlung, Orientalischen Handschriften der Forschungsbibliothek Gotha) https://gothams.dl.uni-leipzig.de/receive/GothaMSBook_islamhs_00002935, (10.09.2020). Ayrıca bkznz: Wilhelm Pertsch, Die persischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, Gotha, 1859, s. 53.

²⁵ 1379 istinsah tarihli nüsha Persan 276 (Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits), <https://archivesetmanuscrits.bnf.fr/ark:/12148/cc1014873>, (Erişim: 10.09.2020).

²⁶ 1455 istinsah tarihli nüsha Cod. A. F. 70 HAN MAG (Österreichische Nationalbibliothek) Ayrıca bkznz: Kitâb-i Tâğ al-Ma'âfir fî t-Târîh, <http://data.onb.ac.at/rec/AC14412758>, (Erişim: 10.09.2020).

²⁷ Güncel durumları belirlenemeyen nüshaların katalog kayıtları için bkznz: Storey, *Persian Literature*, s. 494.

²⁸ Joseph von Hammer-Purgstall, *Gemäldesaal der Lebensbeschreibungen grosser moslinischer Herrscher der ersten sieben Jahrhunderte der Hidschret*, B. 4, Leske, Leipzig, 1837, ss. 172-182.

²⁹ W. Nassau Lees and H. W. Hammond. "Materials for the History of India for the Six Hundred Years of Mohammadan Rule Previous to the Foundation of the British Indian Empire." *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cilt: 3, Sayı: 2, 1868, ss. 433-438; Henry M. Elliot ve John Dowson (Ed.), *The History of India As Told By Its Own Historian: Muhammadan Period*, Cilt: 2, Trübner Co., London, 1869, ss. 204-212.

³⁰ Elliot ve Dowson, *The History of India*, Cilt: 2, s. 210.

Tâcü'l-Me'âsir'in meşhuk son faslında 22 Rebiyülevvel 626 / 18 Şubat 1229'da Sultan Şemseddin İltutmuş'u payitahtında ziyaret eden Abbâsî elçilik heyetinden bahsedilmesi nedeniyle bu tarihte henüz hayatta olduğunu kabul edenler de mevcuttur.³¹ *Tâcü'l-Me'âsir*'in beş farklı nüshasını karşılaştırmalı olarak inceleyerek eserin Farsça neşrini hazırlayan Seyyid Emir Hasan Abidi, Elliot'ın bahsettiği nüshanın ise büyük ihtimalle müellifin üslubunu taklit eden biri tarafından yazılmış sahte bir zeyl olabileceğini belirterek Hasan Nizami'nin 1226'dan önce öldüğünü kabul eder.³²

Tâcü'l-Me'âsir, tarihsel olaylara dair nispeten az bilgi içermesi ve oldukça ağdalı bir üslupla yazılmış uzun edebî tasvirler barındırması nedeniyle tarihi değeri küçümşenen bir eser olmuştur. Kendince önemli gördüğü yerlerin İngilizce çevirilerini yapan Henry Elliot, eser için çok ilginç bir dönemi işlemesine rağmen tarihsel detaylar açısından oldukça kıt ve sıkıcı anlamsız betimlemeler dolu olduğunu belirtir. Benzer ifadeler C. A. Storey'in değerlendirmesinde de mevcuttur.³³ Gerçekten de muadilleri gibi övgü ve kurgu unsurlar da içerir. Örneğin; Kutbettin Aybeg'ten sonra kısa bir süre tahta çıkan Âram Şâh döneminden hiç bahsetmez. Ancak ilk fetihlerden sonra idarî kontrolün tam sağlanamadığı bölgelerde Hint racalarının vali olarak makamında bırakıldığını da yine ondan öğreniriz.³⁴ *Tâcü'l-Me'âsir*'i kaynak olarak kullanmasına rağmen bu hususların dönemin bir diğer önemli kaynağı *Tabakât-ı Nâsirî*'de yer almaması sultanlığın kuruluş sürecinin mahiyetini doğru değerlendirmek için önemini artırmıştır.

Müellifin secî ve iltizam sanatlarına sık sık başvurmasının yanı sıra kendisinden önce yaşamış Hakanî, Minuçehrî, Senâî, Rabia Belhî (Zeyn el-Arab), Ebü'l-Kâsım Hasen b. Ahmed Unsurî, Fahreddin Es'ad Gürğanî gibi şairlerden alıntılar yapması ve sık sık metaforik Arapça Farsça deyimler kullanması eserini modern dünyada anlaşılması zor bir metin haline getirmiştir.³⁵ Bu durum Hasan Nizâmî'nin sanatlı anlatımıyla meşhur *Tarih-i Yemini*'nin yazarı Gazneli tarihçisi

³¹Enver Konukçu, "Hasan Nizâmî", TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 16, 1997, s. 333, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-nizami> (12.09.2020)

³² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 23.

³³ Elliot, *The History Of India*, Cilt: 2, s. 205; Storey, *Persian Literature*, s. 494.

³⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 85 vd.

³⁵ Eserin edebiyat tarihi açısından bir değerlendirmesi için bkz: Melikü's-şuara Muhammed Taqi Bahar, *Sebk Şinasi ya Târih-i Tatavvur-î Nesr-i Fârsî*, Cilt: 3, Kitabha-i Perestû, Tahran, 1349/1970, s. 106-111.

Utbi'ye ve bir başka müellif Büveyhî tarihçisi Şâbî'ye öykündüğü hatta onlarla yarışa girdiği şeklinde de yorumlanmıştır.³⁶ Hindistan sahasında yazılmasına rağmen içeriğinde Sanskrit kökenli hiçbir kelime barındırmayan eser, bu açıdan Berenî gibi seleflerinden ayrılmaktadır.³⁷

Hasan Nizâmî'nin tarihi olayları ve kişileri bir edebiyat malzemesi olarak kullanmış olması *Tâcü'l-Me'âsir*'in birincil kaynak olma niteliğinden bir şey eksiltmemiştir. Bu nedenle kendinden sonra Hindistan'da kaleme alınmış hemen hemen bütün eserlere kaynaklık ettiği gibi, meülliflerin hepsi tarafından güvenilir bir isim olarak zikredilmektedir.³⁸ Gerçekten de Hasan Nizâmî eserinde birçok alt kademe kumandan yöneticinin yanı sıra idari terminolojiyi kullanmasının yanı sıra karşılaşılan Hint racalarını orduları ve hâkimiyet bölgeleri ile aktarmıştır. Böylece Hint alt kıtasının fethini muhayyel bir sultan sergüzeşti olma hüviyetinden çıkartarak kronolojiye dair elimizdeki en güvenilir zemini oluşturmuştur. Çoğu zaman kendilerinden geriye birkaç kitabeden başka bir şey kalmayan Hint racalarının Farsça imlâ ile yazılan adları alt kıtanın sultanlık öncesi tarihine de ışık tutmaktadır. Bu isimlerin ve yer adlarının duyulduğu gibi yazılması nedeniyle tam olarak kimlere ve nereye işaret ettikleri bazen belirlenememiş, bazen de hatalı çıkarımlara neden olmuştur. Ancak yeri geldikçe anacağımız güncel çalışmalarla bu sorunlar artık büyük oranda giderilmiştir.

Hasan Nizâmî'nin Delhi Sultanlığı'nın kuruluş sürecine dair dolaylı yoldan verdiği en önemli bilgiler, Gûrlu ve sultanlık ordularının silah, mühimmat, binek ve taktik envanterine dairdir. Savaşa hazırlık ve muharebe süreçlerinde orduların kullandığı silahların türlerini, jenerik terimlerin ötesine geçerek başka hiçbir kaynaktan görülmeyen özgün adlarıyla kaydetmiştir. Bu konuda Hint ordularını da atlamamış olması eserin kıymetini arttırmaktadır. Hint kaynaklarının oldukça kıt olduğu bu alanda İngilizce çevirilerde önemli görülmediği için atlanan ya da yanlış çevrilen bu bilgilerin, çağdaşı sayılabilecek Fahri Müdebbir'in eserleri ile karşılaştırılmalı

³⁶ Elliot ve Dowson, *The History of India*, Cilt: 2, s. 205.

³⁷ Nasrin Jahan, *A Study of Pre-Moghul Histories Written in Persian Prose in India (1206 1388 A D)*, University of Calcutta, Department of Arabic and Persian (Unpublished Doctoral Dissertation), Calcutta, 1978, s. 44.

³⁸ W. H. Andilib Shadani, "The Taj-ul-Maathir: Its Historical Aspect", *Proceedings of the Idara-i Maarif-i İslamia Second Session Held at Lahore*: 10th, 11th and 12th April 1936, Lahore 1938, s. 69-72.

değerlendirilmesi sürecin pek çok detayını ortaya konulmasını sağlamıştır.³⁹ Bu nedenle *Tabakât-ı Nâsirî* gibi bu hususlara pek az değinen tüm eserlerin hem kaynağı hem tamamlayıcısıdır.⁴⁰ Hatta olayları anlatırken yaptığı uzun tasvirlerde astronomi terimlerinin yanı sıra değerli taşlara, kıyafetlerden çiçek isimlerine müzik aletlerine kadar başka kaynaklarda değinilmeyen detaylara değinmesi eseri bir sosyal tarih kaynağı olarak değerli kılmaktadır.

Bu çalışmada *Tâcü'l-Me'âsir*'in Seyyid Emir Hasan Abidi neşri İngilizce tercümelerle karşılaştırmalı olarak kullanılmış olup imlâ hususunda karşılaştırma için Feyzullah Efendi Koleksiyonu'ndaki 1352 tarihli nüshaya başvurulmuştur.

Fahr-i Müdebbir (d. 552 / 1157 [?])

Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş yıllarına dair bir diğer çağdaş kaynak ise Fahr-i Müdebbir'in *Şecere-i Ensâb*⁴¹ ve *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*⁴² isimli eserleridir. İsmi ve eserleri konusunda nisbe ve lakap benzerliğinden dolayı bir karışıklık yaşandıysa da artık Fahreddin Mübarek Şâh değil Fahr-i Müdebbir ismini kullandığı anlaşılmıştır.⁴³ Fahr-i Müdebbir'in doğum tarihi ve yeri tam olarak bilinmemekle birlikte eserlerinde anlattığı anekdotlardan yola çıkarak Gazne'de ya da Mûltan'da

³⁹ Syed Hasan Askari, "Taj al-Ma'athir of Hasan Nizami", *Patna University Journal*, Cilt: XVIII, Sayı: 3, 1963, s. 119-127.

⁴⁰ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, Nâşirin Önsözü, s. 15 vd.

⁴¹ Tahminen M. 1590 istinsah tarihli tek nüsha MS per 364 A. J Arberry (Ed.), *The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*, Cilt: 3, Hodges Figgis, Dublin, 1962, s. 91. Fakhru'd-din Mubarakshah, *Tarih-i Fakhru'd-din Mubarakshah : Being the Historical Introduction to The Book of Genealogies of Fakhru'd-din Mubarakshah Marvar-rudi completed in A.D. 1206*, ed. Edward Denison Ross, The Royal Asiatic Society, London, 1927. (Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*)

⁴² Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, Nşr. Ahmed Süheylî-i Hansarî, Enşaârat-ı Ekbal, Tahran, 1346. (Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb*)

⁴³ *Şecere-i Ensâb*'ın neşrini ve tanıtımını yapan E. Denison Ross, kendisini isim benzerliğinden ve yakın dönemlerde yaşamasından dolayı Gurlu Sultanı Gıyâseddin Muhammed b. Sâm'in Gazne'deki saray şairlerinden Fahrü'd-devle ve'd-dîn Mübârek Şâh b. Hüseyin el-Merverrûzî (ö. 602 / 1206) ile karıştırmış ve *Şecere-i Ensâb*'ı el-Merverrûzî'ye aitmiş gibi yayımlanmıştır Bu karışıklığı biraz daha artıran ise çağdaşı sayılabilecek eserlerde benzer lakaplı isimlere yapılan atıflardır. E. Denison Ross'un Fahr-i Müdebbir'den bahsediyormuş gibi değerlendirdiği bazı kayıtların Fahrü'd-devle ve'd-dîn Mübârek Şâh b. Hüseyin el-Merverrûzî'den bahsettiği anlaşılmıştır. E. Denison Ross, "The Genealogies of Fakhr-ud-Din Mubarak Shâh" *Ajab-Namah: A Volume of Oriental Studies Presented to E.G. Browne on His 60th Birthday (7 February 1922)*, (Ed. Thomas W Arnold ve Reynold A Nicholson), University Press, Cambridge, 1922, s. 392; Agha Abdus-Sattar Khan, "Fakhr-i-Mudabbir", *Islamic Culture*, Cilt: 12, Sayı: 4, Ekim 1938, s. 399-404.

doğduğu ardından ailesini Lâhor'a yerleştiği tahmin edilmektedir.⁴⁴ Lâhor'dayken çok övündüğü atalarının mallarının vakfiyeleri bulmak ve ailesinin şeceresini hazırlamak üzere Gazne'ye dönmüş ve bulduğu malzeme ile *Şecere-i Ensâb*'ı yazmıştır. Kısa süre sonra, Gûrlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed'e sunmak istese de sultanın suikast sonucu öldürülmesi nedeniyle eserini Lâhor'da tahta çıkan Kutbüddin Aybeg'e sunma imkânı bulur. Sultanın eseri beğendiğini ve kendisine ihsanlarda bulunduğunu söyleyen Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*'ın istinsah edilerek saray kütüphanesine alınmasının bizzat sultan tarafından istendiğini aktarır.⁴⁵ Müellifin hayatıyla ilgili birkaç ufak anekdot dışında bilinenler bu şekilde olup ölüm tarihi ve yeri de belli değildir. Ancak Sultan İltutmuş'a sunulan *Âdâb'ul-Harb ve's-Şeca*'da sultanın adı Nâsır-ı Emîr'ül Mü'minîn unvanıyla birlikte anılmaktadır. Bu unvanın Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh (ö. 640 / 1242) tarafından 626 / 1229'da iletilindiğini göz önünde bulundurularak müellifin bu tarihten sonra vefat ettiği düşünülmektedir.⁴⁶ İsim karışıklığından dolayı kendisine atfedilen altı eser olsa da günümüze kalan en önemli çalışmaları *Şecere-i Ensâb* ve *Âdâb'ul-Harb ve's-Şeca*'dır.⁴⁷

Fahr-i Müdebbir'in *Şecere-i Ensâb* adıyla bilinen eserin tahminen 1590 istinsah tarihli tek nüshası 1912 yılında Hindistan'da bulunmuştur.⁴⁸ Eserin tanıtımı 1922 yılında, 55 varaklık kısmının neşri ise 1927 yılında E. Denison Ross tarafından yapılmış olup tanıtım makalesi kısmî olarak İngilizce çevirilerini de içermektedir.⁴⁹ Eserin Ross'un bu makalesini içeren mealen bir Türkçe çevirisi de bulunmaktadır.⁵⁰

Günümüze ulaşan kısımlarından anlaşıldığı kadarıyla eser başlıksız bir giriş, dibâce ve 139 şecere içeren üç temel bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmının

⁴⁴ *Şecere-i Ensab*'ta Gazne'nin Oğuzlar tarafından ele geçirilmesinin ardından ailesiyle Lâhor'a göç etmek zorunda kaldıklarından bahsederken *Âdâb'ul-Harb*'te Gazne Sultanı Behram Şah'ın (hük. 1117-1157) son yıllarında Gazne'de Müslüman bir kıza âşık olan Hristiyan bir hekimin hikayesini anlattıktan sonra çiftin oğullarıyla akran olduklarını söyler. Yine aynı eserde Lâhor'a göç etmeden önce çocukluğunun en azından bir kısmını Mûltan'da geçtiğine dair bir başka anısını daha anlatır. Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 62-63; Fahr-i Müdebbir, *Âdâb'ul-Harb*, s.65 ve 470 vd.

⁴⁵ Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 72-73.

⁴⁶ Fahr-i Müdebbir, *Âdâb'ul-Harb*, s. 16; Mumtaz Ali Khan, **Some Important Persian Prose Writings of the Thirteenth Century A.D. in India**, Aligarh Muslim University Department of Persian, Aligarh, 1970, s. 57.

⁴⁷ Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Fahreddin Mübarekşah", **Akademik Araştırmalar**, Cilt: 1, Sayı: 3, 1996, s. 6 vd.

⁴⁸ MS per 364, The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures, Cilt: 3, A. J Arberry (Ed.), Hodges Figgis, Dublin, 1962, s. 91.

⁴⁹ E. Denison Ross, "The Genealogies of Fakhr-ud-Dîn Mubârak Shâh", ss. 392-413.

⁵⁰ Abdullah Dodangeh, "Fahreddin Mubârekşâh'ın Şecere-yi Ensâb İsimli Eserlerinin Türkçe Tercümesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 3, 2010, ss. 195-223.

başlangıcında kâinatın Allah tarafından nasıl yaratıldığına dair klasik İslâm görüşleri, dönemin tarihsel coğrafya algısına dair bilgiler, ayet ve hadislerin yanı sıra Arapça Farsça beyitlerle zenginleştirilerek verilmiştir. Giriş ve dibace bölümü Gurlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed b. Sâ'm ve Kutbüddin Aybeg'in 1192 – 1206 tarihleri arasında gerçekleştirdiği askeri, politik ve kurumsal işleri hakkında özet bilgi verir. Eserde Türk kültürüne dair verilen etnolojik bilgiler ve sosyolojik gözlemler, eşine az rastlanır bir malzeme sunmaktadır. Batı Çin'den Anadolu'ya kadar uzanan sahayı Türkistan olarak kabul eden müellif, Türk topluluklarının hayat tarzlarını, inanışlarını, geçim yöntemlerini, alfabelerini, boy adlarını ve İslamiyet ile ilişkilerini detaylı şekilde kaydetmiştir. Coğrafi hususlarda Bîrûnî'nin eserlerinden faydalandığı anlaşılan Fahr-i Müdebbir'in Türk boylarına dair verdiği etnolojik bilgiler ise Kaşgarlı Mahmud ve çoğunlukla şahsi tanıklıklarına dayanmamaktadır.⁵¹ Bu bakımdan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün tamamlayıcısı olarak değerlendirilir.⁵²

Arap yazınının bir ürünü olarak kabul edilen şecerele hemen her dönemde meşruiyet kaygılarıyla üretilmiş, nesirlere göre estetik kaygıların öne çıktığı ve işlevleri açısından daha pratik eserlerdendir. *Şecere-i Ensab* ise şecere türünün günümüze ulaşan en eski örneklerinden olup Muizzüddîn Muhammed b. Sâ'm ve Kutbüddin Aybeg'in Hindistan faaliyetlerine, karakterine ve gündelik hayatına dair şahsi tanıklıklara dayanan ve başka kaynaklarda zikredilmeyen bilgiler içeren ender kaynaklardandır. Kutbüddin Aybeg'in tahta çıkışının ardından yaptığı idari düzenlemelerle ilgili bilgiler vermesi Delhi Sultanlığı'nın devletleşme ve Hindistan'da İslamiyet'in yayılması ve kurumsallaşması süreçlerini kısmen de olsa aydınlatmaktadır. Ayrıca yönetim anlayışına dair verdiği bilgiler, XII. yüzyıl İslâm siyaset düşüncesine de ışık tutmaktadır. Bunların yanı sıra zikredilen şehir, unvan isimleri de bölgenin tarihi coğrafyasının tespiti konusunda önemli katkılar

⁵¹ V. V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, Haz. Dursun Hakkı Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s. 55; Fahr-i Müdebbir'in naklettiği coğrafi bilgiler Bîrûnî'nin *el-Kānûnû'l-Mes'ûdî* adlı eserinden iktibastır. Ahmet-Zeki Validi (Togan), "On Mubarakshah Ghuri", **Bulletin of the School of Oriental Studies**, Cilt: 6, Sayı: 4, Şubat 1932, s. 847.

⁵² Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Fahreddin Mübarekşah", s. 8 vd.

sağlamaktadır.⁵³ Çalışmamızda eserin Edward Denison Ross neşri ve Türkçe, İngilizce çevirileri karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Fahr-i Müdebber'in bir diğer önemli eseri *Âdâb'ul-Harb ve 'ş-Şeca*'dır. Sultan Şemseddin İltutmuş'a 626 / 1229'da Dehli'de sunulan eserin yazmaları dünyanın çeşitli kütüphanelerinde bulunmaktadır.⁵⁴ Bu nüshalardan MS Addl. 16.853 kodlu British Museum nüshasının tıpkıbasımı 1969 yılında Varşova'da yayınlanmıştır.⁵⁵ 1967'de Ahmed Süheylî-i Hânsârî 34 bölümlük nüshaları karşılaştırmalı şekilde ilk kez neşretmiştir.⁵⁶ India Office Library'deki *Âdâbü'l-Mülûk ve Kifâyetü'l-Memlûk* başlıklı nüshada yer alan altı farklı bölüm ise Muhammed Server Mevlâî tarafından *Âin-i Keşverdârî* adıyla 1975 yılında Tahran'da neşredilmiştir. Mevlâî'nin bu neşriyle birlikte müellifin eserine sonradan altı yeni bölüm daha ekleyerek ismini değiştirdiği anlaşılmıştır.⁵⁷ Eserde aktarılan Gaznelilerle ilgili 18 anekdot⁵⁸ ve okçulukla ilgili olan on birinci bölümü İngilizceye çevrilmiştir.⁵⁹ Eserin bir de Rusça tam tercümesi bulunmaktadır.⁶⁰

Âdâb'ul-Harb ve 'ş-Şeca, savaş taktikleri, silahlar, ordu organizasyonu, savaşta kullanılan hayvanların bakımı, eğitimi, tedavileri gibi konularda bir kılavuz niteliğindedir. Bunların yanı sıra ilk 6 bölümünde devlet yönetimi ile ideal sultanın özellikleri ve sorumluluklarını da işleyen anekdotlar aktarılmıştır.⁶¹ Bu bakımdan eseri Delhi Sultanlığı'nın ilk askeri tarihi olarak nitelendirenler olduğu gibi pendname

⁵³ Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Second Revised Edition, Brill, Leiden, 1968, s. 98; İlker Evrim Binbaş, Structure and Function of the "Genealogical Tree" in Islamic Historiography (1200–1500), *Hududü'l-Alem: İsenbike Togan'a Armağan*, (Ed. İlker Evrim Binbaş ve Nurten Kılıç Schube), İthaki Yayınları, İstanbul, 2011, s. 475-478.

⁵⁴ Hermann Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office*, Cilt: 1, India Office Library, Oxford, 1903, ss. 1493-96; Mahmud Abadî ve Leyla Şogi, *Adâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a ve Tashîh-i Ân*, *Edeb-i Farsi*, Cilt: 10, Sayı: 1, 1399/2021, ss. 59-60. Blain Auer, "Fakhr-i Mudabbir", *Encyclopaedia of Islam*, THREE, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_26926, (17.10.2020)

⁵⁵ Le traité iranien de l'art militaire, *Âdâb al-harb wa-ş-şagâ'a*, du XIIIe siècle. Introduction et édition en fac-similé (MS. British Museum, Londres), (Ed. Ananiasz Zajaczkowski), Warsaw, 1969.

⁵⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâb'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, Nşr. Ahmed Süheylî-i Hânsârî, Enşâarat-ı Ekbal, Tahran, 1346/1967.

⁵⁷ Fahr-i Müdebber, *Âin-i Keşverdârî Şeş Bâb Bâz Yâfte ez Âdâb'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, Nşr. Muhammed Server Mevlâî, Bonyâd-i Ferheng-i İran, Tahran, 1354/1975, Naşirin önsözü, s. 9

⁵⁸ Iqbal M. Shafi, "Fresh light on the Ghaznavids", *Islamic Culture*, Cilt: 12, Sayı: 2, 1938, ss. 189-234.

⁵⁹ E. McEwen, "Persian Archery Texts: Chapter Eleven of Fakhr-i Mudabbir's *Âdâb al-Harb* (Early Thirteenth Century)." *The Islamic Quarterly*, Cilt: 18, Sayı: 3-4, ss. 76-99.

⁶⁰ Mubarakshakh, *Adab al-kharb va-shshudzhaat: Pravila vedeniia voiny i muzhestvo*, (Ed. S.N. Babadzhanov ve A.K. Samiev), Tadzhijskii vysshi voenny kolledzh, Dushanbe, 1997.

⁶¹ Abadî ve Şogi, "Adâbü'l-harb ve 'ş-şecâ'a ve Tashîh-i Ân", s. 59.

(nasihatname) türünden bir eser olarak da görenler mevcuttur.⁶² Ancak gerek savaş sanatı konularında gerekse de devlet yöneticiliğine dair anlatılara verilen örnekler Haccâc b. Yûsuf gibi İslam tarihinden simalar ile Gazneli, Selçuklu ve Gûrlu sultanlarından seçilmiştir. Bu nedenle Delhi sultanlarına dair doğrudan bilgiler az olsa da devletin idealize bir formülünü sunması bakımından değerlidir. Ordu envanterine dair verdiği bilgiler, diğer çağdaş kaynaklarla karşılaştırma yapma imkânı sağlaması bakımından oldukça önemlidir. Çalışmamızda Ahmed Süheyli-i Hânsâri ve Muhammed Server Mevlâî neşirleri kullanılmıştır.

Sedîdüddîn Muhammed ‘Avfî (ö. 629 / 1232 [?])

Soyunu ashaptan Abdurrahman b. ‘Avfî’ a (ö. 32 / 652) dayandırdığı için kısaca ‘Avfî olarak bilinen Sedîdüddîn Muhammed b. Yahyâ el-Haneffî’nin kesin olmamakla birlikte 1171-1177 yılları arasında Buhara’da saraya mensup kalemiye sınıfından bir ailenin ferdi olarak doğduğu tahmin edilmektedir. Seyyah mizaçlı ‘Avfî’nin eserlerindeki dolaylı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Semerkant, Nişâbûr, Hârizm, Herât, Sistan ve Nesâ gibi önemli merkezlerde bir süre yaşamış, dönemin önemli âlim ve şairleri ile dostâne ilişkiler kurmuştur.⁶³ Moğol saldırılarının başlamasıyla 1220’li yılların başlarında Gucerât’ın liman şehirlerinden Kembey’e (Khambhat) gelerek bir süre burada yaşar. O yıllarda Uçç ve Mûltan’ı hâkimiyeti altında tutmaya çalışan Nâsireddîn Kubaca’nın emriyle Kembey’e gelen Muhammed Semerkandî’nin davetiyle tahminen 1224 yılında Kubaca’nın sarayına intisap eder. Ebû Ali et-Tenûhî’nin (ö. 384 / 994) ünlü hikâye antolojisi *el-Ferec Ba’de’s-Şidde* hikâyelerinin Farsça tercümesini beğenen Nâsireddîn Kubaca’nın veziri Ayn’ül-mülk Fahreddin Hüseyin el-Eş’ari’nin himayesini kazanmayı başaran ‘Avfî, vezire ithafen önemli eseri *Lübâbü’l-elbâb*’ı hazırlar.⁶⁴ Üç yüzden fazla şaire ait bilgiler barındıran bu eser bu

⁶² Sunil Kumar, The value of the Ādāb al-Mulūk as a historical source: An insight into the ideals and expectations of Islamic society in the Middle Period (A.D. 945–1500), **Indian Economic and Social History Review**, Cilt: 22, Sayı: 3, 1985, ss. 307–27.

⁶³ Muhammad Nizamud-Din, **Introduction to the Jawami’ u’l-hikayat wa lawami’u’r-riwayat of Saididu’d-Din Muhammad al-’Awfi**, Luzac, London, 1929, ss. 21-22.

⁶⁴ Klasik Arap edebiyatının tevekkül ve ibret odaklı didaktik öykülerinin genel adı olan el-Ferec Ba’de’s-Şidde hikâyeleri ‘Avfî’nin bu tercümesi ile Farsçaya oradan da Türkçeye intikal etmiş ve onlarca tercümesi ya da uyarlaması yapılarak yüzyıllar boyunca sevilerek okunmuştur. Derya Adalar Subaşı, “Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında El-Ferec Ba’de’s-Şidde Hikâyeleri”, **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2016, ss. 10-18. Şubaşı, ‘Avfî tercümesinin kayıp olduğunu söylese de söz konusu tercümenin elyazması mevcuttur. Ethe, *Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the*

antoloji, ilk Farsça tezkire olarak kabul edilir.⁶⁵ Şairlerin hayatlarına dair çok az bilgi barındırsa da Aybeg ve Kubaca'nın dönemin entelektüel nüfusunu himaye etmede birbiri ile yarıştığı bir ortamın varlığını kanıtlar.

‘Avfî’yi çağdaşları arasında çok az isme nasip olacak bir şöhrete kavuşturan en önemli eseri *Cevâmi'u'l-hikâyât ve levâmiu'r-rivâyât*’ı Mûltan ya da Uçç’ta hazırlamaya başlar. Ancak Nâsireddîn Kubaca'nın Sultan İltutmuş ile girdiği iktidar mücadelesini kaybederek Bhakkar açıklarında vefat etmesi üzerine müellifimiz İltutmuş’a intisap eder ve tahminen 625 / 1227’de Dehli’ye yerleşir. Bu olay muhtemelen eserin içeriğini birkaç kez yeniden düzenlemesine neden olur ve nihayetinde *Cevâmi'u'l-hikâyât*, İltutmuş’un veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî’ye sunulur. Eserinde Yaradılış’tan başlayarak peygamberler tarihinden örneklerle, eski İran, Yunan, Çin ve Hind hükümdarlarının hayatlarından, ilim ve musiki ehli şahısların önemine kadar çok geniş bir yelpazeye sahip iki binin üzerinde anekdot ve ibret hikâyesi aktarır. Bunların bir kısmı tercüme ettiği Tenûhî’nin eserinden iktibastır. Ancak bazı anekdotlar, günümüze ulaşmayan eserlerden derlenmiş olup şahsî tanıklıklarına dayanan aktarımlar tarihi olaylar ve kişileri de konu edinir. Bu nedenle bir edebiyat ve siyasetname eseri olarak kabul edilmesine rağmen sultanlığın kuruluş devrinde başka hiçbir kaynakta zikredilmeyen bilgiler, bu hikâyelerle aktarması ‘Avfî’nin eserini görmezden gelinemeyecek bir tarihsel kaynak hâline getirmektedir.⁶⁶ Gûrlu sultanı ve kardeşinin iktidar mücadelesi, Lâhor’un Gûrlularca fethi, II. Tarain Savaşı’nda Gûrlu ordularının uyguladığı taktik, İltutmuş devrinde gerçekleşen Halacî isyanları, Bhakkar Kalesi’nin fethi, Abbâsî Halifesi ile kurulan irtibat, önce Kutbüddin Aybeg’in ardından İltutmuş’un hizmetine giren Emir Baha’üd-dîn el-Camecî’nin hayatı, İltutmuş’un bazı idarî tasarrufları, İltutmuş’un oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şah’ın faaliyetleri ‘Avfî’nin hakkında bilgi verdiği bazı

India Office, Cilt: 1, ss. 504-505, No. 737; İktidar Hüseyin Sıddıkî, bu tercümeden aktardığı bilgilere göre Muhammed Nizâmüddin’in ‘Avfî’nin Kembey’e geliş tarihi ve kadılık yaptığına dair çıkarımının hatalı olduğunu belirtir. İktidar Husain Siddiqui, “Lubab-ul-Albab and Jawami-ul-Hikayat of Sadid-ud-din Muhammad Awfi”, **Perso-Arabic Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi**, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 1992, ss. 3-4.

⁶⁵ Mehmet Fuad Köprülü, “Avfî”, **Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 195.

⁶⁶ Avfî’nin kullandığı tespit edilebilen doksan üç isim ve eser için bk. ‘Avfî, *Cevâmi’ü'l-hikâyât ve levâmi’ü'r-rivâyât*, C. 1, Nşr. Banu M. Kerîmî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1973/1352, ss. 46-49; Köprülü, “Avfî”, ss. 193-194.

başlıklardır. Son bahsettiği olayın Cûzcânî'ye göre 627 / 1230'da gerçekleşen Halacî isyanı olması nedeniyle bu tarihten sonra vefat ettiği düşünülmektedir.⁶⁷

'Avfî'nin *Cevâmi'u'l-hikâyât*'ı muhteviyatının genişliği, dünyanın dört bir yanına dağılmış onlarca nüshası ve tercümesi bulunması nedeniyle eksiksiz neşri henüz yapılamamış bir eserdir. Mevcut neşirler seçmece olmakla birlikte *Cevâmi'u'l-hikâyât* ile ilgili en kapsamlı çalışma Muhammed Nizâmüddin tarafından yapılmıştır.⁶⁸ *Cevâmi'u'l-hikâyât*'ın en eskisi XIV. yüzyıla tarihlendirilen dört Farsça elyazmasını karşılaştırmalı bir şekilde tasnif ederek anekdotları özetleyen Muhammed Nizâmüddin'in çalışması uzun bir süredir elimizdeki en kapsamlı rehberdir. Bu çalışmada İktidar Hüseyin Sıddıkî'nin önemli düzeltmeleri ve değerlendirmeleriyle birlikte Fransa Ulusal Kütüphanesi'nde bulunan en eski istinsah tarihli elyazmaları kullanılmıştır.⁶⁹ *Lübâbü'l-elbâb* için ise Edward G. Browne neşrinden benzer şekilde istifade edilmiştir.⁷⁰

Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî (d. 589 / 1193)

Minhâc-ı Sirâc, 589 / 1193'te Fîrûzkûh'ta kökenleri Cüzcan'a uzanan birkaç nesildir önemli görevlerde bulunmuş ilim ehli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.⁷¹ Gazneliler döneminde önemli mevkilere getirilen Cüzcanî ailesinin

⁶⁷ Söz konusu anekdotların değerlendirmesi için Siddiqui, "Lubab-ul-Albab and Jawami-'ul-Hikayat of Sadid-ud-din Muhammad Awfi", ss. 5-36.

⁶⁸ Türk boylarının göçlerine dair bilgiler V. Barthold tarafından ünlü Türkistan eserine ek olarak neşredilmiştir. Avfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Nşr. V. Barthold, St. Petersburg, 1898; Köprülü, "Avfî", s. 193.

⁶⁹ Avfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, 95, 906.

⁷⁰ Muḥammad Awfî, *Lubābu 'l-Albāb*, ed. Edward G. Browne, Muhammad ibn Abdu'l-Wahhab of Qazwin Mirza, Brill, Leiden, 1906. (Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*)

⁷¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibi, Cilt: 1, ss. 239-240 ve 398; (Naşirin önsözü) Cilt: 2 ss. 224-225 ve 230-232 ve 241; Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, Cilt: 1, s. 284'te müellifin babası Sirâcü'd-dîn Muhammed'in adı Lahûrî nisbesiyle zikredilmekte fakat Semerkand menşei olduğu belirtilmektedir. Mehmet Fuad Köprülü, "Cûzcânî", *Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019, s. 283; Henry M. Elliot, John Dowson (ed.), *The History Of India As Told By Its Own Historians: Muhammadan Period*, Trübner Co., London, 1869, C. 2, s. 259.; Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 1-2.

bireyleri akrabalık bağları ile bağlandıkları Gûrlular⁷² ile Delhi sultanları döneminde de bu özelliklerini korumuşlardır. ⁷³

Minhâc-ı Sirâc, Moğol ordusunun Horasan ve Gûr şehirlerini birer birer ele geçirdiği tehlikeli dönemde Hind'e geçmeye karar vermiş, 26 Cemaziyelevvel 624 / 11 Mayıs 1227'de Horasan, Gazne, Bamiyân üzerinden Uçç'a varmıştır.⁷⁴ Muhtemelen kalem ehlini himaye etmesiyle ünlü Nâsireddîn Kubaca'nın davetiyle buraya gelen Minhâc-ı Sirâc, Hindistan'ın en eski Müslüman eğitim kurumlarından Uca Firuzî Medresesi'nin de müderrisliğine tayin edilmiş, yaklaşık bir yıl bu görevini sürdürmüştür.⁷⁵ 27 Cemaziyelevvel 625 / 11 Mayıs 1228'de Uçç şehri Şemseddin İltutmuş tarafından kuşatılıp kısa süre sonra teslim olunca Sultan İltutmuş'un huzuruna çıkan Minhâc-ı Sirâc, sultanın iltifatlarına mazhar olmuş ve yeni bânisiyle beraber aynı yılın Ramazan ayında Dehli'ye gitmiştir.⁷⁶ Sultan İltutmuş döneminde ordu vaizliğinden kadılığa⁷⁷ yükselerek 1237'de Raziye Sultan döneminde ise kadılığa ek olarak Dehli Nasiriye Medresesi'nin müderrisliğine atanmıştır. 1241'da Muizzüddîn Behramşah'ın tahta oturmasının ardından Dehli kadılığının yanı sıra bütün memleketin şer'î işlerinin sorumluluğu anlamına gelen kâd'ıl kudâtlik makamına getirilmiştir. ⁷⁸

Kâd'ıl kudât Minhâc-ı Sirâc, bu göreve getirilmesiyle birlikte Delhi sarayındaki bütün iç karışıklıklardan nasibini almıştır. İnişli çıkışlı kariyerinde resmî görevlerinden defalarca azledilip her seferinde bir şekilde makamına ikba edilen

⁷² Cûzcânî, Gûrlu meliklerinden Nâsireddîn Ebubekir'in akrabası bir hanımla izdivaç yaptığını belirtir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, s. 339 ve Cilt: 2, s. 182-183; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Raverty, Cilt: 1, (Mütercimim önsözü), s. 24; Köprülü, "Cûzcânî", s. 285-286.

⁷³ Örneğin, baba Sirâc'ü'd-dîn Muhammed, Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'in Lâhor'u fethetmesinin ardından (582 / 1186) Hindistan kadı-i leşkerliğine tayin edilmiştir. 591 / 1195'te Sultan Gıyâseddin Muhammed'in adına Abbasî Halifesi en-Nâsir li-dinillah'a gönderilen elçilik heyetinde olduğu da bilinmektedir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, ss. 301-302, 398; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Raverty, Cilt: 1, (Mütercimim önsözü), s. 21; Köprülü, Cûzcânî, ss. 283-84; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, Mütercimim önsözü, s. 2-3; Bazmee Ansari, "al-Djüzdjânî", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2135, (14.10.2020).

⁷⁴ Minhâc-ı Sirâc, Hindistan yolculuğu konusunda çelişkili tarihler zikretmiştir. Eserinin bir başka yerinde H. 624 yılının Recep ayında Gur ve Horasan tarafından Sind, Uçç ve Mûltan bölgelerine vardığını söylemektedir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, s. 442.

⁷⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 420; Köprülü, "Cûzcânî", s. 286; Bazmee Ansari, "al-Djüzdjânî", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2135, (14.10.2020).

⁷⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 447.

⁷⁷ Müellif H. 16 Safer 630 / M. 12 Aralık 1232'de Gvalıyır fethedildikten sonra yapılan atamalarda kendisine buranın kadılık, hatiplik, imamlik ve muhtesiplik gibi unvanların yanı sıra hilat ve atıyyeler verildiğini kaydetmiştir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 449.

⁷⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 460 ve 466; Köprülü, "Cûzcânî", s. 286-287.

Minhâc-ı Sirâc, Uluğ Han Balaban'ın tahta oturmasıyla üçüncü defa kâd'ıl kudâtlik görevine getirilmiştir.⁷⁹ Anlaşıldığı kadarıyla günümüze ulaşan tek eseri *Tabakât-ı Nâsirî* 'yi tamamladığı 1260 yılına kadar da bu görevde kalmıştır.⁸⁰ Hayatının son dönemleriyle ilgili sadece İlhanlı Kaanı Hülagü'nün elçilik heyetinin karşılanma törenine iştirak etmesi dışında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Nasıl ve nerede öldüğünü bilmediğimiz Minhâc-ı Sirâc'ın Sultan Balaban için *Nâsirî-Name* isimli manzum bir eser daha yazdığı anlaşılmaktadır ancak bu eser günümüze ulaşmamıştır.⁸¹ Bazı şair tezkirelerinden isminin geçmesi, rubaîlerinden ve tasavvufî şarkılarından (semâ) bazılarının kaydedilmiş olması nedeniyle günümüze ulaşmayan edebî eserlerinin olması da muhtemeldir.⁸²

Minhâc-ı Sirâc, Sultan Nâsireddîn Mahmud Şah ithaf ettiği *Tabakât-ı Nâsirî*'nin mukaddime bölümünde belirttiği üzere divan-ı mezalimdeki başkadılık görevi esnasında peygamberlerden başlayarak Abbâsî, Emevi halifeleri ile Acem sultanlarının şecereleri bulunduğu bir kitap görmüştür. Muhtemelen Gazneliler döneminde yazılmış bu eserdeki şecerelerin Gazneli Nasrüddin Sebüktingin'e kadar geldiğini söyleyen Minhâc-ı Sirâc, eserdeki eksiklikleri tamamlamaya karar vermiştir. Böylece klasik bir tabakat eserinde olduğu gibi İslam teolojisine göre insanın yaradılışından başlayarak Nâsireddîn Mahmud Şah devrine kadar hüküm sürmüş hanedanları kaleme almıştır.⁸³

Eserinin muhtelif yerlerinde belirttiği üzere Minhâc-ı Sirâc, *Tabakât-ı Nâsirî*'de kendinden önceki devirleri anlatmak için birçok yazılı eserden ve şahıslardan aktardığı şifahî rivayetlerden faydalanmıştır.⁸⁴ İmam Ali Gaznevî, Hâce

⁷⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 483, 485.

⁸⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, s. 487-489; Köprülü, "Cûzcânî", s. 289-290; Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Göksu, (Mütercimnin önsözü), s. 9-10.

⁸¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, s. 481; Köprülü, "Cûzcânî", s. 291; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, (Mütercimnin önsözü), s. 8 ve 10-11.

⁸² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 2, s. 263-271; Khaliq Ahmad Nizami, **On History and Historians of Medieval India**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1983, s. 88-89; Bazmee Ansari, "al-Djüzdjânî", **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_2135, (14.10.2020).

⁸³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Habibî, Cilt: 1, s. 6-9; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, (Mütercimnin önsözü), s. 11-14; Köprülü, "Cûzcânî", s. 292; Elliot, *The History of India*, Cilt: 2, s. 261-264; Storey, *Persian Literature*, Cilt: 2, s. 68-69.

⁸⁴ Bunlardan bazıları günümüze ulaşmamışken bazılarının sadece yazarını zikretmiştir. *Tekmiletü'l Letâif*, Ebû'l-Fazl Beyhakî'nin *Târih-i Beyhakî* adlı eseri, Ebû Abdullah bin Abdurrahmân eş-Şeybânî'nin *Ahdâsü'l-Zamân*'ı, Ebû Dâvud-i Sicistânî'nin Sünen'i, Mukaddesî'nin *el-Bed' ve't-Târih*'i, Utbî'nin *Târih-i Yemini*'si, Bîrûnî'nin *Kânûnû'l-Mesudî*'si, İmâm Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım

Reşidü'd-din-Hakim Belhî, Seyyid Eşreffü'd-din bin Celale'd-din Sufî Semerkandî, Seyyid Bahaü'd-din Râzî, Hâce Ahmed Vahşî, Hâce Muzhir, Mûinü'd-din Ūşî, Melik Nusre'd-din Tâyasaî ise şifahî rivayetler aktardığı şahıslardan bazılarıdır.⁸⁵ Müellif şahsen tecrübe ettiği dönemleri anlatırken zaman zaman saray eşrafından kişileri ismiyle tanık gösterip, saraya çok yakın olmasının yaratacağı sıkıntılardan kurtulmak için olsa gerek çoğu zaman “güvenilir kişilerden duyduğuma göre” şeklinde aktarımlar da yapmıştır.

Minhâc-ı Sirâc ve eseri, büyütecini İran ve Horasan'dan Hindistan'a doğru kaydıran her tarihçi için vazgeçilmez bir kaynak olmakla beraber genellikle Moğol istilasına dair şahsi izlenimleriyle öne çıkar. Moğol istilasını İslam dünyası üzerinden anlatarak eserine bir dünya tarihi perspektifi kazandıran Cûzcânî'nin eserinin oluştururken kullandığı günümüze ulaşmayan yazılı kaynaklardan yaptığı aktarımlar ve şifahî rivayetler de bir o kadar değerlidir.⁸⁶ Bir bürokrat olarak Gûrlu Devleti'nin yıkılış süreci ile Delhi Sultanlığı'nın sadece askeri ve politik aktivitelerinin değil devlet olarak kurumsallaşma sürecinin hem tanığı hem de üstelendiği başkadılık vazifesi ile bir ölçüde mimarlarından biridir. Bu bağlamda ömrü süresince yolunun kesiştiği insanlara ve tanık olduğu olaylara dair birinci ağızdan yaptığı aktarımlar başka hiçbir kaynakta bulamayacağımız bir malzeme sağlamaktadır. Ancak Cûzcânî'nin politik aktörlere fazlaca angaje olmasının yanı sıra bir insan olarak neredeyse tamamen yabancı olduğu bir kültür ve coğrafyada yeni kurulan bir devletin göçmen bir müellifi olmasının eserine yansımaları göz ardı edilmemelidir. Zira tutkulu ve gururlu bir Müslüman olarak Minhâc-ı Sirâc, Moğol fırtınasında kendisine kol kanat geren Türk hamilerinin dahil olduğu politik meselelerde tarafını belli etmekten çekinmemiştir.⁸⁷

İmâdî'nin *Târih-i Mucedvel*'i, Gazne büyüklerinden birinin Sultân Mu'izzü'd-dîn Muhammed Sâm nâmına yazdığı Müntehab-ı Târih-i Nâsirî adlı eser, Fahrü'd-dîn Mübârekşâh'ın Gıyâsü'd-dîn Muhammed Sâm zamanında tamamladığı *Neseb-name*'si, Ebû'l-Hasan Heysem b. Muhammed Nâbî'nin *Târih-i İbnü'l-Heysem-i* ya da *Kısâs-ı Sâni*'si İshak Mavsılî'nin *Kitâb-ı Egânî*'si ve Büveyhî tarihçilerinden Sâbî ile Ebu Ali Hüseyin bin Ahmed es-Sellâmî'nin adını zikretmediği birer eserini kullanmıştır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, Habibî, s. 271- 288; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, (Mütercimim önsözü), s. 14-15.

⁸⁵ Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, s. 80

⁸⁶ Köprülü, “Cûzcânî”, s. 294-296; Barthold, *Türkistan*, s. 62-63; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, (Mütercimim önsözü), s. 14-15.

⁸⁷ Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, s. 71-75; Auer, “Persian Historiography in India”, s. 100-101; Stephen F. Dale, “Indo-Persian Historiography” içinde: **Persian Historiography**, Ed. Charles Melville, I. B. Tauris, London, 2012, ss. 570-572.

Tabakât-ı Nâsirî'nin dünyanın çeşitli arşiv ve kütüphanelerine dağılmış halde bulunan birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁸⁸ Bu nüshalardan tam künyesi verilmeyen dört tanesinin (iki tanesi diğerlerinin istinsahı olan) derlenmesiyle oluşturulan ilk kısmî neşri ise W. Nassau Lees, Mavlawî's Khadim Hosain ve 'Abd al-Hai tarafından 1864'te yayınlanmıştır.⁸⁹ Tabakâtın sadece XI. Ve XVII-XXIII. bâblarını içeren bu neşir bir hayli eksik olmasının yanında kullanılan tahrif olmuş yazma nüshaların kullanılmasından dolayı birçok hata barındırmaktadır.⁹⁰ *Siyâsetü'l-Emsâr fî Tecribeti'l-A'sâr der Târih-i Âl-i Çengiz* adını taşıyan eserin Moğollar ile ilgili XXIII. bâbı 1890'da Bombay'da Farsça tıpkıbasım olarak neşredilmiştir.⁹¹ Eserin Hindistan'la ilgili bölümlerinin tercümesi İngiliz oryantalistlerden Henry Elliot ve John Dowson tarafından *The History Of India As Told By Its Own Historians* serisinde yayınlanmıştır. Her ne kadar bu iki araştırmacının adıyla anılsa da kendilerinin de belirttiği üzere çeviride Elliot'ın ölümünden sonra eklenen bir bölüm bulunmakta olup ismi anılmayan başka isimlerin de katkısı bulunmaktadır.⁹²

Tabakât-ı Nâsirî'nin ilk tam İngilizce çevirisi G. Raverty tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir.⁹³ Tarihçiler arasında popüler olduğu kadar tartışmalı da bir çeviri olan bu esere yönelik oldukça sert tenkitler yapılmış olup vahim hatalar barındırdığı defaatle dile getirilmiştir. V. V. Barthold'un dikkat çektiği üzere G. Raverty, çevirisi için faydalandığı yazmaların hiçbirinin tam künyesini belirtmediği gibi faydalandığı kaynakları tam zikretmemiştir dolayısıyla geniş dipnotlarındaki iddialı sözlerini doğrulamanın ya da yanlışlamanın çoğu zaman bir yolu yoktur. Ayrıca mütercimin özel isimlerin transkripsiyonu konusundaki tercihleri de bir o kadar

⁸⁸ Mevcut bazı nüshaların karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Raverty, (Mütercimin önsözü), s. 5-22; Katalog kayıtları için bkz. Storey, *Persian Literature*, Cilt: 2, s. 68-69. İngiltere'deki nüshaların güncel koleksiyonları için bkz: **Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World**, https://www.fihrist.org.uk/catalog/work_6201, (03.11.2020).

⁸⁹ 'Uthmân ibn Sirâj al Dîn al-Jûzjânî, *The Tabaqât-i Nâsirî*, Nşr. W. Nassau Lees vd., College Press, Calcutta, 1864.

⁹⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, W. Nassau Lees, (Naşirin önsözü), s. 3-4; Köprülü, "Cûzcânî", s. 291; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Göksu, (Mütercimin önsözü), s. 17.

⁹¹ *Siyâsetü'l-Emsâr fî Tecribeti'l-A'sâr der Târih-i Âl-i Çengiz*, Bombay, 1890.

⁹² Elliot ve Dowson, *The History of India*, Cilt: 2, ss. 259-383. Çeviri hakkında açıklamalar için bkz: (Editörün önsözü), ss. IX-X, dipnot 1-2.

⁹³ Minhâj Sirâj Abû 'Umr-i-'Usmân Jûzjânî, *Tabakât-i-Nâsirî: A General History of the Muḥammadan Dynasties of Asia, Including Hindūstān, from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.) and the Irruption of the Infidel Mughals into Islām*, Çev. H.G Raverty, Gilbert & Rivington, London, 1873.

eleştirilmiştir.⁹⁴ *Tabakât-ı Nâsirî*’nin ilk Farsça tıpkıbasımı 1964’te Afgan tarihçi Abd’ül Hayy Habîbî iki cilt halinde yapılmıştır. ‘Abd’ül-Hayy Habîbî neşri hazırlarken *Tabakât-ı Nâsirî* ’nin W. Nassau Lees tarafından yapılan Kalküta nüshasını, *Siyâsetü’l-Emsâr fî Tecribeti’l-A’sâr der Târih-i Âl-i Çengiz* başlıklı Bombay nüshasını ve Kandeher’den edindiği şahsi bir nüshanın yanı sıra G. Raverty tercümesini karşılaştırmalı olarak kullandığını belirtmiştir.⁹⁵ Eserin ilk kısmî Türkçe çevirisi Erkan Göksu tarafından yapılmış olup Gazneliler (onbirinci tabaka), Selçuklular (onikinci tabaka), Atabeglikler (onikinci tabaka) ve Hâremzşâhlar (onaltıncı tabaka) ile ilgili bölümleri içeren bu çeviri için ‘Abd’ül-Hayy Habîbî neşri kullanılmıştır.⁹⁶ *Tabakât-ı Nâsirî*’nin Moğollar ile ilgili (Hurûcu’l-Küffâr başlıklı) bölümlerinin Türkçe çevirisi ise Mustafa Uyar tarafından yapılmıştır.⁹⁷ Çalışmamızda ‘Abd’ül-Hayy Habîbî neşrinin ikinci baskısı ile W. Nassau Lees neşri kullanılmış olup yeri geldiğinde belirtileceği üzere Türkçe ve İngilizce tercümeleri ile naşirlerin dipnot ve açıklamalarına başvurulmuştur.

İzzeddin İbn’ül-Esîr (ö. 630 / 1233)

Orta Çağ İslâm tarihçiliğinin en mühim isimlerinden İzzeddin İbn’ül-Esîr, 4 Cemâziyelevvel 555 / 12 Mayıs 1160 tarihinde Cezîre-i İbn Ömer’de (bugünkü Cizre) varlıklı ve nüfuzlu bir ailenin ortanca çocuğu olarak doğmuş; hadis, siyer, ensâb başta olmak üzere edebiyat gibi çok çeşitli alanlarda iyi bir eğitim almıştır.⁹⁸ Haçlı Seferleri’nin yanı sıra Moğol istilâlarının yarattığı kaos ve yıkıma da bizzat şahitlik eden İbn’ül-Esîr, tanıklıklarını titiz araştırmacılığı ile birleştirerek kendisini büyük şöhrete kavuşturacak başyapıtı *el-Kâmil fî t-târih*’i (*Târîhu’l-Kebîr*) 615 / 1218-19 yılları arasında defaatle düzelterek yazmıştır. Eserinde insanlık tarihinden 629 / 1231-

⁹⁴ Köprülü, “Cûzcânî”, s. 297-299; Barthold, *Türkistan*, s. John Andrew Boyle, “The Mongol Commanders in Afghanistan and India According to The *Ṭabaqât-ı Nâsirî* Of Jüzjânî.” *Islamic Studies*, Cilt: 2, Sayı: 2, 1963, ss. 235-247.

⁹⁵ Kadı Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Cilt: I-II, Nşr. Abd’ül-Hayy Habîbî, Encümen-i Târih-i Afghânistân, Kâbil, 1342-1343.

⁹⁶ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hâremzşâhlar**, Çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.

⁹⁷ Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)**, Çev. Mustafa Uyar, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016.

⁹⁸ Yusuf Büyükyılmaz, **İbnü’l-Esîr (555-630 / 1161-1233): Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2020, ss. 7-17; Abdülkerim Özaydın, “İzzeddin İbnü’l-Esîr”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-esir-izzeddin>, (17.08.2023).

1232 yılına kadar ortak hafızamızda iz bırakan siyasi, dinî ve toplumsal olayları yıl yıl aktarır. Erişebildiğini bütün başat kaynakları kullanmasının yanı sıra analitik çözümlemeleri, neden – sonuç bağlantısına gösterdiği hassasiyeti ile İslâm dünyasının Orta Doğu ve Anadolu’ya dair yazılmış en güvenilir kaynaklarından birini vücuda getirmiştir.⁹⁹

İbn’ül-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târih*’i kaynak kullanımındaki titizliği ile her türlü övgüyü hak etse de Hindistan coğrafyasında olan bitene dair aktarımları -müverrihin kendisinin de ifade ettiği gibi- tafsilatlı ve muteber bilgilere erişemediği için zayıf kalmıştır. Alt kıtanın tarihini yazarken Gerdizî’nin *Zeynü’l-ahbâr*’ı Utbî’nin *Târîhu’l-Yemînî*’sinin yanı sıra Beyhakî’nin (İbn Funduk) *Meşâribü’t-tecârib* adlı eserinin günümüze ulaşmayan zeylini kullandığı düşünülmektedir.¹⁰⁰ Bunlar dışındaki bilgileri ise pek güvenilir sayılmayacak şifahî kaynaklara dayanır. Bu nedenle Gûrlular ve Delhi Sultanlığı’nın kuruluş devrine dair aktarımları başta kronoloji olmak üzere, olayların ve kişilerin karıştırılması gibi bazı sorunlar ile doğrulanamayan rivayetler barındırır. Yine de çağdaş bir isim olarak aktarımları alt kıtada yazılmış kaynaklarla birlikte değerlendirildiğinde sürecin birçok yönüne dair fikir vermektedir. Bu çalışmada *el-Kâmil fi’t-târih*’in ağırlıklı olarak Türkçe ve İngilizce tercümeleri karşılaştırmalı olarak kullanılmış olup imlâ hususunda gerekli görüldüğü noktalarda Arapça neşrine başvurulmuştur.¹⁰¹

Alâeddin Atâ Melik Cüveynî (623-681/1226-1283)

H. 623 / 1226 yılında İran’ın Cüveyn bölgesindeki Âzâdvar’da doğan Atâ Melik Cüveynî, Büyük Selçuklular, Hârizmşahlar ve İlhanlılar’a hizmet etmiş köklü bir aileye mensuptur. Münşî ve müverrih olarak 1252-1260 yılları arasında üç cilt olarak kaleme aldığı *Târîh-i Cihân-güşâ*, Moğollar ve İlhanlılar devrinin en mühim

⁹⁹ Françoise Micheau, “İbn al-Athir”, *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, ed. Alex Mallett, Brill, Leiden, 2014, ss. 58.

¹⁰⁰ Micheau, “İbn al-Athir”, ss. 59-60; Clifford Edmund Bosworth, *The Later Ghaznavids Splendour and Decay the Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186*, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015, s. 112.

¹⁰¹ İbnü’l-Esîr, İzzüddin Ebî’l-Hasan Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi’t-Târih*, Cilt: 10, Nşr. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1424; İbnü’l-Esîr, *İslâm Tarihi el-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Cilt: 11 – 12, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987; ‘Alî ibn Muḥammad Ibn al-Aṭîr, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i’l-Ta’rikh*, çev. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016.

kaynaklarından olmakla birlikte bir devlet adamı olarak şahsi tanıklıklarını ve bakış açısını içermesi bakımından özel bir öneme sahiptir.¹⁰²

Büyük Selçuklu İmparatorluğu sonrası Horasan ve Mâverâünnehir hâkimiyeti için yaşanan mücadeleyi Hârizmşahlar'ın perspektifinden aktarması nedeniyle Delhi Sultanlığı'nın kuruluşuna giden sürecin başlangıcını anlamak açısından son derece kıymetli bilgilere erişmemizi sağlar. Muhammed b. Ahmed Nesevî'nin (ö. 647 / 1249-50) ünlü biyografisi dışında Celâleddin Hârizmşah'ın Sind, Gucerât ve Pençâb'a uzanan faaliyetlerine dair farklı bilgiler de barındırır. Ayrıca sultanlığın kuruluş devrinde rol oynamış isimlerden bahsetmesi tamamlayıcı bir eser olarak önemini artırmaktadır. Bu bakımdan *Târîh-i Cihân-güşâ*; *Tabâkat-ı Nasirî* ve diğer çağdaş kaynaklarla karşılaştırılmalı olarak değerlendirildiğinde Kuzey Hindistan ve Horasan bölgesinin tarihsel süreçte ne kadar iç içe geçtiğini en iyi yansıtan kaynaktır. Çalışmamızda *Târîh-i Cihân-güşâ*'nın Mürsel Öztürk tarafından yapılmış tercümesi ile Mirza Muhammed Kazvînî tarafından yapılan Farsça neşri kullanılmıştır.¹⁰³ Nesevî'nin Arapça kaleme aldığı *Sîretü's-Sultân Celâleddîn Mengübertî* ise Müctebâ Mînovî'nin Farsça tercümesi üzerinden değerlendirilmiştir.¹⁰⁴

Ziyâeddîn Berenî (d. yak. 683 / 1285)

Delhi sarayının en tartışmalı müverrihi Ziyâeddîn Berenî, tahminen ilk Gûrlu fetihlerinden sonra Hindûstan'a yerleşmiş ve nesillerdir sultanlığa hizmet eden, sarayla bağları çok güçlü bir ailenin mensubu olarak tahminen 1285 yılında Beren'de (Bolendşehr) dünyaya gelmiştir.¹⁰⁵ Çocukluğu, ilk gençlik yılları ve eğitim hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan Berenî'nin saray himayesi ve ailesinin sağladığı imkânlarla uzun süre rahat bir hayat yaşadığını, döneminin en iyi hocalarından oldukça iyi bir eğitim aldığını söylemek mümkündür.¹⁰⁶ Sultan Muhammed b. Tuğluk (hük. 1325-1351) döneminde Delhi sarayına nedim sıfatıyla

¹⁰² Hayatına dair detaylar için bk. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihân Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, Mirza Muhammed Kazvînî'nin Girişi, ss. 1-58.

¹⁰³ Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, Tashih: Muhammed Kazvînî, Der yek mücellad, İntişârât-ı Negâh, Tahran, 1391/2013; Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihân Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

¹⁰⁴ Şihâbü'd-din Muhammed Nesevî Hurandizi Zeydari, *Sîret-i Celâlû'd-din Mengüberdi*, Tashih ve Çeviri: Müctebâ Mînovî, Şirket-i Entesarat-i Elmi ve Ferhengi, Tehran, 1384/2006.

¹⁰⁵ Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, ss. 32, 41 ve 209; Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, ss. 126-127.

¹⁰⁶ Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, ss. 521; Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, s. 127.

girmiş ve 17 yıl boyunca Tuğluklu sultanlarına danışmanlık yapmıştır. Muhammed b. Tuğluk'un vefatının ardından yaşanan hiziipleşmelere dahil olmasıyla gözden düşmüş ve saraydan uzaklaştırılmıştır.¹⁰⁷ *Târîh-i Fîrûz Şahî* adlı eserinin 101 bâb olarak planlamasına rağmen 1357 yılında son bulması nedeniyle bu yıllarda vefat ettiği tahmin edilmektedir.¹⁰⁸

Berenî, muhtemelen entelektüel kapasitesini kanıtlamak ve saray himayesini yeniden kazanabilmek için hayli geniş bir konu yelpazesinde birçok eser kaleme almıştır. Bunlardan sadece ismen bildiğimiz *Lübbü't Târîh*, *Hasret-Nâme*, *Salât-ı Kebîr*, *Înâyetnâme-i İlâhî*, *Me'âsir-i Sâdât* adlı çalışmaları günümüze ulaşamamıştır. Abbâsî sarayında ilmî ve idarî tasarruflarıyla bir döneme damgasını vurmuş Bermekîlerin tarihini anlatan bir eseri, *Ahbâr-ı Bermekiyyân* ya da *Târîh-i Âli Bermek* adıyla 1354 yılında Arapçadan Farsçaya tercüme çalışması yek pare günümüze ulaşmış olup muhtelif tarihlerde neşredilmiştir. Sultan Fîrûz Şah Tuğluk'un isteği ve desteğiyle yaptığını belirttiği bu tercümede kendi kaderini Bermekîlere benzetmiş, eseri adadığı Sultan Fîrûz Şah'a ilim adamlarına önem vermenin faydalarını hatırlatmak istediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Tek nüsha hâlinde günümüze ulaşan bir diğer Berenî eseri ise *Na't-ı Muhammedî*'dir.¹¹⁰ Ömrünün son dönemlerinde hapse atılmanın getirdiği isyan duygusunun yanı sıra kendi ölümünü hisseden insanlara has bir elemle Bhatnîr Kalesi zindanlarında kaleme aldığı bu Hz. Muhammed biyografisi ile bir *magnum opus* bırakmak istediği anlaşılmaktadır.¹¹¹

Berenî'nin sağ salim günümüze kadar gelmiş en önemli eseri bahsedildiği üzere *Târîh-i Fîrûz Şahî*'dir. Söz konusu eserin bilinen iki ayrı nüshası ve bizzat müverrih tarafından düzenlenmiş iki ayrı edisyonuna ait muhtelif elyazması kopyaları

¹⁰⁷ Berenî, bu olaydan sonra Delhi yakınlarında bir köye yerleştiğini ve müthiş bir sefaletin içine düştüğü neredeyse günah çıkartırcasına vurgular. Çağdaşı ve dostu Emîr Hord, eserini ithaf ettiği Sultan III. Fîrûz Şah Tuğluk tarafından kendisine cüz'i bir maaş bağladığını söylemektedir. Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, ss. 23, 125, 204-225 ve 504. Mir Khurd, *Seir-ul-Auliya*, nşr. Chiranji Lal, Delhi, 1302/1885, s. 212'den aktaran, Jahan, *A Study of Pre-Moghul Histories*, s. 161.

¹⁰⁸ Peter Hardy, *Historians of Medieval India Studies in Indo-Muslim Historical Writing*, Luzac, 1986, 20-22.

¹⁰⁹ Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, ss. 128-129; Ziyâ' Al-Dîn Baranî, *İkrâm el-nâs fi Târîh-i Âl-i Bermek der 'ahd-i Banî 'Abbâs*, Mîrzâ Muḥammad Malik el-Kitâb, Bombay, 1283/1866-67, ss. 4-5.

¹¹⁰ Fihrist-i Nüşa-hâ-yi Haṭṭi-yi Kitâbhâne-i Reza Râmpûr, Cilt: 1, Râmpur, 1996, s. 583, no. 1895; Zîâ' al-Dîn Baranî, *Na't-i Muḥammadî ṣallallâhu 'alaihi va sallam : fi na't al-Nabî ṣallallâhu 'alaihi va sallam*, Ed. Aḥmad Ḥasan, Raza Library, Rampur, 2014.

¹¹¹ Detaylı değerlendirme için bkz: S. Nurul Hasan, "Sahifa-i Na't-i Muhammadi of Zia al-din Barni", *Medieval Indian Quarterly*, Cilt: I, Sayı: 3/4, 1954, ss. 100-105.

İngiltere'deki çeşitli kurumlar¹¹² ile Hindistan'daki Rampûr Raza Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.¹¹³ Seyyid Ahmed Han, 1862 yılında Kalkûta'da o yıllarda Hindistan'da bulunan *Târîh-i Fîrûz Şâhî'nin* nüshalarını karşılaştırarak neşretmiştir.¹¹⁴ Rampûr Raza Kütüphanesi'nde bulunan ilk edisyona ait nüsha ise Azizüdin Hüseyin tarafından 2013 yılında neşredilmiştir.¹¹⁵ Kısmî olarak birçok çevirisi¹¹⁶ bulunan eserin Farsça dışındaki bir dile ilk tam metin çevirisi ikinci edisyon üzerinden İngilizceye İştîyak Ahmed Zilli tarafından 2015 yılında yapılmıştır.¹¹⁷

Târîh-i Fîrûz Şâhî'yi yazdıktan iki yıl sonra eserinde çeşitli değişiklikler yaptığı anlaşılan Berenî eserinin planını, içeriğini ve kaynaklarını yeri geldikçe zikretmiştir. Buna göre *Târîh-i Fîrûz Şâhî*, Dehli'de Sultan Fîrûz Şah'ın beşinci saltanat yılında (H. 757 / 1356-57) kendisine ithaf edilmek üzere yazılmış olup Gıyâseddin Balaban (h. 1266 – 1287) devrinden eserin bittiği tarihin kadar yaşananları anlatmaktadır. Berenî kendisinden önceki devirleri anlatmak için Cüzcanî'nin *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserini ve büyüklerinden dinlediklerini kullandığını belirtmiştir.¹¹⁸ Berenî, gerek eserinin dibâcesinde yer verdiği tarih anlayışı / felsefesine dair görüşleri gerekse de anlatım için seçtiği üslup açısından modern tarihçiler tarafından en çok yorumlanan

¹¹² Büyük Britanya çatısı altındaki kurumlarda muhafaza edilen nüshalar ile ilgili detaylı bilgi için bkz: *Târîkh-i Fîrûzshâhî li-Ziyâ' al-Dîn Barânî* fl. 1284-1356, **Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World**, "https://www.fihrist.org.uk/catalog/person_57713175", (10.09.2020).

¹¹³ İki farklı edisyonu olduğunu ilk dile getiren Simon Digby olup şahsi koleksiyonundaki bir yazma nüsha vefatının ardından MS. S. Digby Or. 54 koduyla Bodleian Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır. İki edisyon arasındaki farkların detaylı bir analizi için bkz: İqtidar Husain Siddiqui, "Barani's Account of the Sultans of Delhi in the First Version of *Tarikh-i Firuzshahi*", **Perso-Arabic Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi**, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New Delhi, 1992, ss. 151-166. Simon Digby, **War-Horse and Elephant in the Dehli Sultanate: A Study of Military Supplies**, Oxford University Press, Karachi, 1971, s. 83; *Fihrist-i nus̱a-hâ-yi haṭṭi-yi kitâbhâne-i Reza Râmpûr*, Vol. 1, Râmpûr, 1996, s. 612, no. 1895.

¹¹⁴ Ziyâ'u'd-dîn Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şâhî*, ed. Saiyid Ahmad Khan, W. Nassau Lees, Mawlavi Kabiraldin, The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1862.

¹¹⁵ Ziyâ' al-Dîn Baranî, *Târîkh-i Fîrûzshâhî*, Ed. S. M. Azizuddin Husain, Rampur Raza Library Publications, Rampur, 2013.

¹¹⁶ Henri Miers Elliot, John Dowson, **The History of India as Told by its Own Historians**, Cilt: 3, 1871, ss. 93-268; A. R. Fuller, "Translations from the *Târîkh i Fîrûz Shâhî*", "The Reign of Alaaddin Khilji", içinde: **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 38, Sayı: 1, 1869, ss. 181-220 & Cilt: 39, Sayı: 1, 1870, ss. 1-51; P. Whalley, "Translations from the *Târîkh i Fîrûz Shâhî*", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1871, ss. 185-216; Colvin Aucklan, "Translations from the *Tarikh i Firuz Shahi* by Zia Uddin of Baran", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 40, Sayı: 1, 1871, ss. 217-247; A. Rashid, "Barani on Firuz Shah", **Journal of the Burma Research Society**, Sayı: 52, 1966, ss. 185-221; Blain H. Auer, A translation of the Prolegomena to Ziyâ' al-Dîn Baranî's *Târîkh-i Fîrûzshâhî*, **Essays in Islamic Philology, History, and Philosophy**, Ed. Alireza Korangy vd., De Gruyter, Berlin ve Boston, 2016, ss. 400-418.

¹¹⁷ Ziyâ' al-Dîn Baranî, *Tarikh-i Firoz Shahi*, Trans. Ishtiyak Ahmad Zilli, Primus Books, New Delhi, 2015.

¹¹⁸ Berenî, *Tarih-i Fîrûz Şahî*, s. 21.

müverrihlerden biridir. Kuruluş devrine dair aktarımları özgün olmasına karşın sultanların ağzından teatral bir üslupla kaleme alınmıştır.¹¹⁹ Müverrihin dönemin görgü tanıklarından duyduklarını aktardığına yönelik iddiası ve zengin terminoloji muhtevası nedeniyle sultanlık çalışmalarının başat kaynak eseridir. Çalışmamızda 1862 tarihli Farsça neşri kullanılmıştır.

Hindistan'da Yazılmış XIV. – XVII. Yüzyıl Kaynakları

Hindistan'da Müslüman hâkimiyetinin başlangıcı, XV. yüzyıldan itibaren alt kıtada yazılmış birçok esere konu olmuştur. Çoğunlukla *Tabakât-ı Nâsirî* ve *Tâcü'l-Me'âsir*'deki aktarımların tekrarlarını içeren bu eserler, kimi zaman bu anlatılardaki boşlukları birtakım farklı detaylarla doldurmaya çalışan muhtelif bilgiler içerir. Nüanslar dışında yeni bir bilgi sunmasalar da lokasyon tespiti için mühim detaylar barındırabilmektedirler. Bunlar içerisinde eserini yazarken Hint kaynaklarından da faydalanan Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî (ö. 1033 / 1623 [?]) yeri geldikçe değineceğimiz birçok farklı bilgi kaydetmiştir. Bu bilgilerden bazıları müellifin yanlış anlamalarından kaynaklanırken bazıları ise müellifin kaynak zikretmeden özgün eserlere yaptığı eklemeleridir.¹²⁰ Daha erken tarihli ancak kuruluş sürecine dair kısmî bilgiler barındıran Abdülmelik İsemî'nin (d. yak. 710 / 1311) mesnevî formunda yazdığı *Fûtuḥ'us-Selâtin*'i (*Şahname-i Hind*) ise müellifin hayatta olduğu dönemler için vazgeçilmez bir kaynak olmasına karşın doğrulanamayacak küçük detaylar ve abartılı tasvirler dışında bilgi barındırmaz. Yine de kaynak olarak kullandığı eserlere bazı hususlarda ilginç katkılar yapmaktadır.¹²¹

Bu eserler dışında çalışmamızda Şemseddîn-i Sirâc Afîf (ö. 801 / 1399'dan sonra) *Târîḥ-i Fîrûz Şâhî*¹²² adlı eseri, Yahya b. Ahmed Sirhindî'nin (ö. yak. 15. yy.)

¹¹⁹ Üslup tahlili için bk. Peter Hardy, "The 'oratio recta' of Baranî's 'Ta'rîkh-i-Fîrûz Shâhî'--Fact or Fiction?" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cilt: 20, Sayı: 1/3, Cambridge University Press, 1957, ss. 316-317 vd.

¹²⁰ Muhammed Kasım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîḥ-i Fîrişte*, ed. Muhammed Rıza Nasırî, Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-i Gâimiyye Esfehan, İsfahan, t.y.; Muhammed Kasım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîḥ-i Fîrişte (ez Âğaz ta Babur)*, ed. Muhammed Rıza Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387. *Gülşen-i İbrâhîmî* olarak bilinen eserinin aksi belirtilmedikçe Muhammed Rıza Nasırî neşri kullanılmıştır. Kullandığı kaynaklara dair bir örnek için bk. Esterâbâdî, *Târîḥ-i Fîrişte*, s. 138.

¹²¹ A. Mâlik İsamî, *The Futuh-us-Salatin or the Shahnama of Medieval India of Isami*, ed. A. Mahdi Husain, Educational Press, Agra, 1938; Abd al-Mâlik İsamî, *Futuhu's Salatin: Or, Shah Namah-i Hind of İsamî* : Translation and Commentary, çev. A. Husain Mahdi, Asia Publishing House, New York, 1967; Nizami, *On History and Historians of Medieval India*, ss. 107-124 ve 119.

¹²² Şemseddîn-i Sirâc Afîf, *Târîḥ-i Fîrûz Şâhî*, ed. Muhammed Rıza Nasırî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1385.

*Târîh-i Mübârek Şâhî*¹²³ anlatısı, Nizâmüddîn Ahmed Herevî(ö. 1003 / 1594) tarafından kaleme alınan *Tabakât-ı Ekberî*,¹²⁴ Abdülkâdir b. Mülûkşâh el-Bedâûnî'ye ait (ö. 1024 / 1615 [?]) *Müntehabü't-tevârîh*¹²⁵ kaynak eserlerden ayrıştıkları noktalarda zikredilmiş, yer ve şahıs tespiti gibi hususlarda kullanılmıştır.

Yerel Tarihler, Coğrafya Eserleri ve Diğer Kaynaklar

Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş sürecinde Afganistan, Kuzey Hindistan ve Bengal sahasının tarihsel coğrafyası ve iklimine dair bilgiler, fetihlerin yayıldığı sathın büyüklüğü ve çeşitliliği nedeniyle vazgeçilmez bir kaynak grubu ile çalışmayı gerektirmektedir. Bu hususta en önemli kaynaklarımız genel tevarih anlatıları ile Bîrûnî'nin erken tarihli eşsiz çalışmaları¹²⁶ olmakla birlikte çoğunlukla Arapça yazılmış XI. yüzyıl öncesi coğrafya eserleri ile seyahatnameler de mühim bilgiler sağlamaktadır. Bu eserlerden Hindistan'ı hiç görmemiş olmasına rağmen Ebû Abdullah Muhammed Şerif el-İdrîsî'nin (ö. 1165) *Nüzhetü'l-Müştâk fi İhtirâkı'l-Âfâk*¹²⁷ başlıklı eseri ile İbn Battûta'nın seyahatnâmesi *er-Rihle*, özel bir öneme sahiptir.¹²⁸ Bu eserlere ek olarak yeri geldikçe değindiğimiz XVIII. yüzyıldan itibaren İngiliz yetkililer tarafından yazılan şehir ve bölge dizinleri (gazetteer) , askerî raporlar ve hatıratlarla Afganistan ve Kuzey Hindistan coğrafyasına dair daha sağlıklı bir tasvir ortaya konabilmektedir. Benzer şekilde *Çeçnâme*,¹²⁹ *Târîh-i Sind*¹³⁰ *Riyazü's-*

¹²³ Yahya b. Ahmed b. Abdullah es-Sirhindi, *Târîh-i Mübârekşâhî*, ed. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1391.

¹²⁴ Nizâmüddîn Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, ed. Brajendranath De, M. Hidâyet Hüseyin, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1927.

¹²⁵ Abdülkâdir b. Mülûkşâh Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârîh*, ed. Ahmed Ali Sahib Mevlevî, Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran, 1380.

¹²⁶ Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Alberuni's India An account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws and astrology of India about A.D. 1030.*, çev. Eduard Sachau, Vol. 1-2, K. Paul, Trench, Trübner & Co., London, 1910; Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, ed. Ali İhsan Yitik, çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018; Ebu'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)*, çev. Emine Sonnur Özcan, 2. Baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.

¹²⁷ al-Sharîf al-İdrîsî, *Kitâb Nuzhat al-Mushtâq fi'khtirâq al-'Âfâq*, ed. S. Maqbul Ahmad, The Department of Arabic Islamic Studies of Aligarh Muslim University, Aligarh, 1954; S. Maqbul Ahmad, *India and the Neighbouring Territories in the Kitâb Nuzhat al-Mushtâq fi'khtirâq al-'Âfâq of al-Sharîf al-İdrîsî*, Aziz Husain Manager National Printers Co., Aligarh, 1954.

¹²⁸ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, 6. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

¹²⁹ Manan Ahmed Asif, *A Book of Conquest: The Chachnama and Muslim Origins in South Asia*, Harvard University Press, London, 2016.

¹³⁰ Mîr Muhammed Ma'sûm, *Târîh-i Sind*, ed. U. M. Daudpota, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1938.

Selâtin,¹³¹ *Fedâil-ü Belh*,¹³² *Târîh-i Herât*,¹³³ yerel şehir/bölge tarihleri bazı kısmî tamamlayıcı bilgiler içerir. Ancak çağdaş Arapça ve Farsça eserlerdeki garip imlalarla birbirini tekrar eden lokasyon imlemeleri Hint coğrafyasının yerel dillerde yazılan asıl kaynakları ile birlikte anlamlı hâle gelmektedir. Bu husustan Shahpurshah Hormaşji Hodivala'nın İngilizce tercümelere getirdiği açıklamalardan faydalanılmıştır.¹³⁴

Tasavvuf ehli isimlerin Gûrlu fetihleri ile eşzamanlı olarak Hind sahasında görülmeye başlanan faaliyetleri, bazı tanıklıkların melfûzat ve menkıbevî türden kaynaklara yansımıştır. Özgünlüğü ve tarihlendirmeleri son derece tartışmalı da olsa çalışmamızda toplumsal yapının teşekkülünü anlamak için elzem bu kaynaklardan *Fevâ'idü'l-Fu'âd*,¹³⁵ *Siyerü'l-evliyâ*¹³⁶ ve *Siyerü'l-ârifîn*¹³⁷ kullanılmıştır.

Orta Çağ Hint Tarihinin “Yerli” Kaynakları

Hindistan alt kıtasının orta çağlarını kurgulamak “âşinâ olmadığımız” pek çok dil, kaynak, olgu ve olaylar silsilesiyle boğuşmayı gerektirmektedir. Muazzam çeşitliliği ile Hint kültürü ve bu kültür etrafında biçimlenen “yerli” kaynakların mahiyeti, Söz konusu süreci dil bariyerinin de ötesinde zorlu hâle getirmektedir. Hindistan gibi köklü bir anlatı geleneğine sahip coğrafyanın tarihi kaynaklarının Farsça ve Arapça ağırlıkta olması yine bu “yerli” kaynaklarının mahiyet ve muhteviyatı ile doğrudan ilgilidir. Problem çözme güdüsüne sahip herkes için oldukça cezbedici bu anlatı geleneği, Hindistan'ın V. – XI. yüzyıllar arasındaki bir periyoduna dair yapılacak müstakil değerlendirmelerde büyük kronolojik ve betimsel boşluklar oluşmasına neden

¹³¹ Ghulam Husain Salim, *Riyazu-s-Salatin A History of Bengal*, çev. Maulavi Abdus Salam, The Baptist Mission Press, Calcutta, 1902.

¹³² Safiyyüddin Ebû Bekr Abdullah b. Ömer Vâiz Belhî, *Fedâil-ü Belh*, ed. Abd'ül-Hayy Habîbî, çev. Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Hüseyinî el-Belhî, İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1350; 'Abd Allâh ibn 'Umar Şafî al-Dîn Balkhî, *Fağâ'il-i Balkh, or "The Merits of Balkh"*, çev. Arezou Azad, Edmund Herzig, 'Alî Mîr-Anşârî, Gibb Memorial Trust, Cambridge, United Kingdom, 2021.

¹³³ Şeyh Abdurrahman Fâmî-yi Herevî Fâmî, *Târîh-i Herât (dest neveşte-i nev-yâfte)*, ed. İrec Efşâr, Mîrâs-ı Mektub, Tahran, 2008.

¹³⁴ Shahpurshah Hormaşji Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History: A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told by Its Own Historians*, ed. Sanjay Garg, Reprint Routledge, London; New York, 2019.

¹³⁵ Emîr Hasan b. Alâ-i Siczî, *Fevâ'idü'l-Fu'âd (Melfûzât-ı Hâce Nizâmeddin Evliyâ Bedâyûnî)*, ed. Muhammed Latif Malik, Neşriyat-ı Mâlik Siraceddin Keşmirî, Lahore, 1966; Nizam Ad-Din Awliya: *Morals for the Heart: Conversations of Shaykh Nizam Ad-Din Awliya Recorded by Amir Hasan Sijzi*, Paulist Press, Mahwah, 1992.

¹³⁶ Emîrhord Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Kirmânî Alevî, *Siyerü'l-evliyâ' der ahvâl ve melfûzât-ı meşâyih-i Çiştî*, Nşr. Chiranjî Lâl. Muhibb-i Hind Press, Delhi, 1884.

¹³⁷ Hâmid b. Fazlullâh Cemâlî, *Siyerü'l-ârifîn*, Matba'ı Rizavi, Delhi, 1893.

olmuştur. Bu boşluk literatürümüzde daha derinden hissedilmektedir. Bu nedenle alt kıta tarihinin orta çağlarını (dolayısıyla Delhi Türk Sultanlığı'nın içine doğduğu dünyayı) anlamamızı sağlayacak Hint tarih yazım geleneğinin kendine has özelliklerine ve yazınsal üretimine değinmek gerekmektedir.

Temel Özellikler ve Problemler

Sultanlığın kuruluşundan önce alt kıtanın siyasi ve toplumsal vaziyetini aydınlatabilecek Hint dillerinde üretilmiş tarihsel anlatılar, çoğunlukla muhtelif vezinlerle manzum olarak kaleme alınmış olup genellikle Klasik Sanskrit edebiyatı içerisinde değerlendirilmektedir.¹³⁸ X. - XII. yüzyıllar arasında ise Gucerâtî ve Racastanî gibi Hint dillerinin farklı diyalekt ve lehçelerinde ilk yazılı eserler görülmeye başlar. Bu diyalektler içinde IX. yüzyıl itibarıyla Kuzey Hindistan'da ise Sanskrit dilinin daha vulgarize ve konuşma diline yakınsayan bir diyalekti olan Apabhramśa öne çıkar. Sanskrit haricindeki Buddhist külliyatı ise ağırlıklı olarak Pāli dilinde yazılmıştır. Buddhizm odaklı yazılı kaynaklarda yerleşme ise Bengalce, Assamca üzerinde izlenmektedir. XI. yüzyıldan sonra Delhi ve Gucerât bölgesinde (özellikle Cayin dinî ve din dışı literatüründe) genellikle Sanskrit ve Apabhramśa diyalektinin birlikte ya da karmaşık şekilde kullanıldığı eserler mevcuttur.¹³⁹ Hindistan'ın genelinde rastlanan bu çok dilli kaynaklara Müslüman Arap fetihlerinin ardından Hint dillerinin Arapça ve Farsça ile birlikte kullanıldığı kitabeler de eklenir.¹⁴⁰

Bu çeşitlilik alfabelerde de kendini gösterir. Antik Hint alfabeleri Brahmi ve Kharoṣṭi, Gupta İmparatorluğu döneminde kendilerinden ayrılan bazı bölgesel alfabelere kaynaklık eder. Bunlar içerisinde Brahmi alfabesinin kuzey varyantından evrilen Nāgarī ile onun son formu kabul edilen Devanagari, Orta Çağ Sanskrit kaynaklarında en sık rastlanan dil-alfabe kombinasyonlarıdır. VIII. - XII. yüzyıllar

¹³⁸ Sanskrit sadece dilsel değil aynı zamanda toplumsal normların alt kıtanın tümünde benzeştiren kültürel de bir çatı kavram olarak kabul edilmektedir. Bu “Sanskritleştirme” süreci ile ilgili olarak bk. Hermann Kulke, Dietmar Rothermund, **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 109-10 ve 208-9.

¹³⁹ Arthur Berriedale Keith, **A History of Sanskrit Literature**, Motilal Banarsidass Publ., 1966, ss. 2-38; Upinder Singh, **History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century**, Pearson India, Uttar Pradesh, 2009, ss. 549-50.

¹⁴⁰ Richard Salomon, **Indian Epigraphy: A guide to the study of inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the other Indo-Aryan languages**, Oxford University Press, New York, 1998, ss. 107-9.

arasında Keşmir bölgesinde yoğunlaşan Sarda/Şarada alfabesi ise belki de ilk tarihsel metinlerin yazıldığı varyant olarak önem kazanır.¹⁴¹

Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu dilsel hercümerç mevzubahis kaynakların epigrafisi ve paleografyası üzerinde uzmanlaşma sürelerini ortalama insan ömrünü aşacak kadar uzatmaktadır. Bu durum erişilebilirlik problemleri ile birlikte alt kıtanın bilhassa IX. – XII. yüzyıllarını kapsayan araştırmaların üretim sürecini yavaşlatmıştır. Bilhassa tapınak kütüphanelerinde saklanan birçok tarihsel kaynak, hâlâ büyük ölçüde dışarıdan erişime kapalı olup çok dar bir uzman kadrosu haricinde bilinmemektedir.¹⁴²

Araştırmalara gölge düşüren bir diğer husus Hint dillerinde yazılmış Orta Çağ kaynaklarının tarihlendirme problemleridir. Sanskrit edebiyatındaki şerh yazma ve bazen bir eseri başka bir isim altında istinsah etme şeklinde gerçekleşen tarihte iz bırakmış şairleri taklit ve “ödünçleme” geleneği, kesin tarihlendirmeleri zorlaştıran unsurlardandır. Sözlü kültürün etkilerinin en yoğun hissedildiği Purana metinlerinde dahi geç tarihli eklemeler olduğu tespit edilmiştir. Bu gelenekler istinsah kaydı düşme hususundaki özensizlikle birleşince günümüze kadar gelen eserlerin hangi yüzyılda kaleme alındığını tespit etmek bir hayli zorlaşmıştır.¹⁴³ Hint dillerinde yazılmış kaynakların tarihlendirilmesi hususunda az sayıdaki Sanskrit edebiyatı uzmanı tarafından yapılmaya cüret edilen morfolojik ve etimolojik çıkarımların ile iç tenkit yöntemlerini kullanan tarihçilerin önerileri dışında elimizde fazla bir seçenek bulunmamaktadır. Çoğunlukla spekülatif yorumlar içeren bu çıkarımlar, bazı eserler için (kimi zaman V. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan) fazla geniş bir aralığa işaret edebilmektedir. Ayrıca eserlerin başta ölçü, uzunluk, ağırlık birimleri gibi önemli konularda kendine has terminolojiler kullanması sıklıkla başka kaynaklardan doğrulamayan çıkmazlar yaratır. Bu nedenle olsa gerek Hindistan’ın orta çağlarına dair hemen her eser daha önceki uzman yorumlarını yorumlayan uzunca bir tarihlendirme açıklaması ile başlamaktadır. Örneğin; alt kıtanın orta çağlarını kurgulama konusunda en çok başvuru alan *dharmashastra* kaynaklarından *Śukranitisāra* için önerilen tarihlendirmeler IV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanır.¹⁴⁴

¹⁴¹ Salomon, *Indian Epigraphy*, ss. 17-72.

¹⁴² Truschke, *The Language of History*, ss. 19-21.

¹⁴³ Keith, *A History of Sanskrit Literature*, ss. 341-43. Bazı örnekler için bk. R. C. Hazra, **Studies in the Puranic Records on Hindu Rites and Customs**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1975, ss. 83 ve 89.

¹⁴⁴ Padma B. Udgaonkar, **Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1969, ss. 2-12.

Hint tarihyazım geleneğinde, İslâm tarihçiliğinden alışık olduğumuz nesir olarak yazılmış, orta çağlara tarihlendirilen takabat ya da vekayiname benzeri eserler bulunmamaktadır. Yazılı kaynaklar dinî ve din dışı olarak iki büyük kategoriye ayrılrsa da modernite öncesi tarım toplumunda olduğu gibi bu unsurlar -dolayısıyla kaynakları- iç içe geçmiştir.¹⁴⁵ Antik Hint dünyasından miras kalan ilmî eserlerin yanı sıra şiir, ilahi, tiyatro, destanî anlatılar ile hukukî şerhler-yorumlardan oluşan *smṛti* eserleri dönemin ana kaynaklarının belli başlı kategorileridir. Vahiy kaynaklı olmadığına inanılan ve bu nedenle ikincil dinî literatüre dahil edilen muhtelif Purana metinleri, sık sık tarihsel kaynak olarak kullanılır.¹⁴⁶ Bu literatüre dahil *Agni Purana* (VII.-X. yy.), *Garuda Purana* (IV.-XI. yy.), *Vamana Purana* (IX.-XI. yy.) *Bṛiḥan Nāradya Purana*, Kuzey Hindistan özelinde bilgiler içermektedir.¹⁴⁷

Hint alt kıtasının X. yüzyıl öncesi orta çağlarını kurgulamak için kullanılabilecek tarihsel anlatılar çoğunlukla sonradan “Hindûizm” olarak adlandırılacak Vedik/Brahmanik inanışlar çerçevesinde kaleme alınmış eserlerden oluşmaktadır.¹⁴⁸ Eğitimli din adamlarından oluşan müelliflerin hemhâl olduğu varna (kast), karma, samsara gibi anahtar mevhumlar¹⁴⁹ doğal olarak ürettikleri metinlerdeki

¹⁴⁵ Örneğin, bu dönemdeki Hindu hukuk metinlerinin antik dharma ilkesi ve vyavahāra konseptinin devletleşme ve sekülerleşme ile sıkı sıkıya bir ilişki içerisinde olduğu düşünülmektedir. Ashutosh Dayal Mathur, **Medieval Hindu Law: Historical Evolution and Enlightened Rebellion**, Oxford University Press, New Delhi ; New York, 2007, s. xvii vd.; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 549.

¹⁴⁶ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, ss. 81-82.

¹⁴⁷ Manmathanatha Datta (ed.), **The Garuda Purāna**, çev. Manmathanatha Datta, Society for The Resuscitation of Indian Literature, Calcutta, 1908, s. 145; A. B. L. Awashti, “Garuda Purāna on the Turkish Conquest of India”, **Journal of the Uttar Pradesh Historical Society**, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1962, ss. 139-42; Lallanji Gopal, **The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200**, Motilal Banarsidas, Delhi, 1965, s. 248; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 549. Özgünlüğü tartışmalı olsa da devlet idaresine yönelik bazı hususlarda bilgiler de mevcuttur. Udgaonkar, *Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times*, ss. 1-2.

¹⁴⁸ Vedik/Brahmanik inanç seti, kendi deyimleri ile “Sanātana Dharma”, dünyanın en eski dinlerinden olmakla beraber Hindûizm adlandırması XIX. yüzyılın ilk yarısında Hint ulusal uyanışını çerçevesinde gerçekleşmiştir. Hint dinlerine mensup kişilerin kendilerini Hindû olarak tanımlamasının en eski yazılı örneği ise XIV. yüzyıla tarihlenmektedir. Truschke, *The Language of History*, s. 69; Gavin D. Flood, **An Introduction to Hinduism**, Cambridge University Press, New York, 1996, s. 6.

¹⁴⁹ Bu konsept ve mevhumlar Brahmanik bazı inançlara itirazlar üzerinden gelişen Śramana geleneğine dahil edilen Caynizm ve Buddhizm içine de sirayet etmiş ve geleneksel Hint kültürünün temel taşları hâline gelmiştir. Bu ortaklık bazı dinler tarihçileri tarafından bütün farklılıklarına rağmen söz konusu inanışların aynı öze sahip olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. D. S. Sarma, **Hint Dini Tarihine Giriş**, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 28-43; A. L. Dallapiccola, **Hint Mitleri**, çev. Bilgesu Savcı, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 7-10; Ali İhsan Yitik, **Doğu Dinleri**, İSAM Yayınları, Ankara, 2014, ss. 27-32.

olay, olgu ve kişileri değerlendirme biçimlerini de etkilemiştir.¹⁵⁰ Bu nedenle Hint tarih yazıcılığının kökeninde dinen önemli olayların anlatılması şeklinde özetlenen *itihāsa* geleneği bulunur. Hindûizmin temel kitaplarının yanı sıra *Mahābhārata* ve *Rāmāyana* da bu geleneğin bir tezahürüdür.¹⁵¹ Vahiy kaynaklı olmayan ve sıradan halka hitap eden Purana metinlerindeki şecere ve “ahir zaman” anlatıları da bu geleneğe dahil edilir. Bu nedenle Puranalar Antik ve Orta Çağ tarihyazımı arasındaki bağlantının önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Zira yazıya geçirilmeleri IX. - XIV. yüzyıllar içerisinde olduğu ve sözlü kültürün de etkilerini taşıdığı için tarihsel veriler konusunda dolaylı bilgiler barındırabilmektedir.¹⁵²

Brahmanizm’in ideoloji ve tasavvuru etrafında biçimlenen bu görkemli metinlerde, mekân ve zaman çoğunlukla kozmografik düzeyde işlendiğinden dolayı belirgin bir tarih ve mitoloji ayrımı bulunmamaktadır. Hindû âlimler, maddi dünyanın faniliğine vurgu yapmak için dindışı eserlerinde dahi dünyevî zamanı (ya da en genel anlamıyla geçmişi) tanrıların (ya da sonradan onların tezahürleri olarak kodlanan kralların) birbirine intikal eden olağanüstü ibretlerle bezeli hayatları olarak aksettirmişlerdir. Olayları olduğu gibi aktarma hassasiyetinin de olmadığı, doğrulanabilirlik imkânını ortadan kaldıran bu bakış açısı yüzlerce yıl itinayla korunmuştur.¹⁵³ Yazılı kaynakların bu mahiyeti XX. yüzyıl başlarından itibaren Antik Sanskrit edebiyatının, bütün zenginliğine rağmen Batılı normlara uygun bir “tarih” kategorisinin olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Güney Asya odaklı tarih incelemelerini uzun bir süre etkisi altına alan bu kaba Oryantalist bakış açısına göre Antik Hint dünyası tarihsel bilinçten tümüyle yoksundur çünkü büyük tarihsel atılımlar gerçekleştiremediği için bu bilinci oluşturacak uygarlık seviyesine de erişememiştir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Yogesh Chandra Shastri, “History as Conceived by the Ancient Hindu and Other Nations”, **The Calcutta Review**, Cilt: 125, Sayı: 252, 1908, ss. 251-52.

¹⁵¹ Biyografileri kaleme alınan krallar çoğunlukla Hindû panteonunun koruyucu tanrısı olmasından dolayı Vişnu ve avatarları ya da ideal devlet – ideal kral algısını biçimlendirmesi nedeniyle Rāmāyana Destanı’ndaki Kral Rāma ile özdeşleştirilir. Bu özdeşime işaret eden yazılı kanıtların yükselişe geçmesi alt kıtadaki Türk hâkimiyeti ile açıklanmaktadır. Sheldon Pollock, “Rāmāyana and Political Imagination in India”, **The Journal of Asian Studies**, Cilt: 52, Sayı: 2, 1993, ss. 264-79.

¹⁵² Ali, “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, s. 83; Thapar, *The Past Before Us*, ss. 55-60.

¹⁵³ Bhairabi Prasad Sahu, “Brahmanical Ideology, Regional Identities and the Construction of Early India”, **Social Scientist**, Cilt: 29, Sayı: 7/8, 2001, ss. 5-6.

¹⁵⁴ Thapar, *The Past Before Us*, ss. 60-62; Ali, “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, ss. 81-83; Arthur Anthony Macdonell, **A History of Sanskrit Literature**, D. Appleton and Company, New York, 1900, ss. 10-11.

Son yıllarda Hint tarih yazıcılığının oluşumu ve dönüşümlerine dair yapılan çalışmalar, bir yandan sömürgeci önyargıları yıkarken diğer yandan Hint düşünce tarihini biçimlendiren ideolojik ve ampirik özellikleri vurgulamaktadır. Bu özellikler içerisinde Hindû kozmografisi ve zaman algısı özel bir yere sahip olup yukarıda özetlemeye çalıştığımız ideolojik tavrın en belirgin en önemli aparatıdır. Zira Brahmanik inanç dünyasında zaman doğrusal bir çizgide akmaz; kâinat (ve dolayısıyla canlı cansız tüm varlıklar) sürekli bir yıkım ve yeniden kuruluş döngüsünde hareket eder. Bu hareketler “Yuga” adı verilen dört büyük çağda gerçekleşir.¹⁵⁵ Şu an içinde bulunduğumuz yılları da kapsayan son çağ, yani Kali Yuga, maddi manevi yozlaşmanın ayyuka çıktığı insanlığın kaos ve yıkım çağıdır.¹⁵⁶ Hindû entelektüellerin bu “ahir zaman” algısı öylesine kuvvetli ve işlevseldir ki; müellifler ve müverrihler, çağının tüm meselelerini bu zaviyeden açıklayıp kolay kolay başka gerekçe aramadıkları gibi, zamanı doğrusal değil döngüsel olarak algılamaları nedeniyle takvim zamanını da fazla önemsememişlerdir. Çünkü Hintli müellifler için olayların gerçekleşme tarihi ya da zâhiri nedenleri değil, insanların bunlardan çıkaracağı anlam, yani her şeyin ve oluşun ezeli ve ebedi yaratıcı olan ilahî kudretin doğasını özümsemek, önemlidir.¹⁵⁷

Kastlar arası evlenmelerden kısıtlılara, işgallerden vergi adaletsizliklerine kadar hemen her tür toplumsal, siyasal ve dinî problem Kali anlatılarıyla açıklanmıştır. *Mahābhārata*’dan *Purana* metinlerine, Cayin halk hikâyelerinden IX. yüzyıl sonrası Hindû hukuk şerhlerine kadar hemen her metinde kendine yer bulan bu açıklamalar bazı tarihçiler tarafından Gupta İmparatorluğu sonrasında alt kıtada yaşanan politik ve sosyal çöküşün bir emaresi olarak yorumlanır.¹⁵⁸ Benzer şekilde birçok isim tarafından orta çağlarda Hint alt kıtasında yaşanan sosyo-politik dönüşümlerin en kuvvetli

¹⁵⁵ Bu çağların detaylı hesaplamaları için bk. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, ss. 297-98.

¹⁵⁶ Donna Rosenberg, **Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi**, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006, ss. 520-23; Thapar, *The Past Before Us*, ss. 139-40.

¹⁵⁷ Shastri, “History as Conceived by the Ancient Hindu and Other Nations”, s. 251.

¹⁵⁸ Ranjan Ghosh, “India, Itihasa, and Inter-Historiographical Discourse”, **History and Theory**, Cilt: 46, Sayı: 2, 2007, ss. 210-17; Ali, “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, ss. 85-86; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 22; S. C. Mishra, “Interpreting the Social Crisis of the Kali Age an Epigraphic View from Haraha Stone Inscription”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 62, 2001, ss. 123-26; Sunil Kumar Singh, “Studying the Kali Age: Problems of Perspective”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 50 1989, ss. 143-44. Çöküş söyleminin bir eleştirisi için bk. Brajadulal Chattopadhyaya, **The Making of Early Medieval India**, Oxford University Press, New Delhi, 2012, s. xxix vd.

göstergelerinden biri olarak kabul edilir.¹⁵⁹ Bîrûnî'nin Hindû panditlerin bu tavrını dile getirdiği tanıklığı, antik döneme uzanan bu geleneğin ne kadar güçlü bir şekilde yaşadığına dair en dolaysız kanıttır.¹⁶⁰ Hatta bazı yerel Purana metinlerinde geçen Kali Yuga anlatıları ile muğlak ifadeler, Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerinin yansıması olarak dahi yorumlanmıştır.¹⁶¹ Gûrlu ve Halacî akınlarının da benzer şekilde Kali Yuga ya da onun Caynist izdüşümü Duḥṣamā Kāla ile açıklandığı metinler mevcuttur.¹⁶²

Brahmanizm ve Tarihsel Ötekileri

Tarih yazıcılığını biçimlendiren Brahmanik bakış açısının metinlere tek yansıması çağ anlayışı ile sınırlı değildir. Müelliflerin, ideal toplum algılarını yansıtmaktan kaçınmadıkları gibi, normatif ve yarı-kurgusal eserlerde kendi statülerini korumak adına uç fikirler zikrettikleri de tespit edilmiştir. Hukuk metinlerinde din adamlarına karşı işlenen suçlara uygulanabilir olmayan, abartılı cezalarla öngörülmesi sık karşılaşılan bir durumdur. Brahminler'a ukalalık yaparak görevlerini hatırlatan bir Şudra'nın ağzına ve kulaklarına kaynar yağ dökülmesi, dinen men edilmesine rağmen Vedalar'ı okuyup dinleyenin dilinin kesilmesi bunlardan bazılarıdır.¹⁶³

Bazı uzmanlar, orta çağlarda üretilen Hindû hukuk metnlerinin antik uygulamalar da ısrar etmekten ziyade (kutsiyetini tartışmaya açmadan) cari hukuk pratiklerine uyum sağlamaya çalıştığı görüşündedir. İleride detaylıca değineceğimiz üzere, bu durumun en belirgin göstergelerinden biri Müslüman olmuş ya da

¹⁵⁹ Dinî metinlerde en güçlü ifadesini bulan Kali Çağı anlatıları, 1960'lı yıllarda R. S. Sharma tarafından devletleşme, şehir hayatı ve ticaretin çöküşünün yani Hint feodalizminin bir yansıması olarak kavramsallaştırılmıştır. B. Chattopadhyaya, H. Kulke gibi birçok isim bu anlatıların feodalizm teorilerindeki yerini ve tutarlılığı sorgulamıştır. Son tahlilde bu metinlerin, Brahmanların Caynacı rakiplerine karşı himayedârlarını yitirmesinin önemli bir rolü olduğu ortaya konmuştur. Nagendra Rao, "Kali Age Crisis as Jaina-Brahmana Conflict: A Contribution to Indian Feudalism Debate", **History Compass**, Cilt: 19, Sayı: 7, 2021, s. e12664, doi:10.1111/hic3.12664; Nagendra Rao, "Teaching and Learning Guide for: Kali Age Crisis as Jaina-Brahmana Conflict", **History Compass**, Cilt: 19, Sayı: 9, 2021, s. e12685.

¹⁶⁰ Bîrûnî, *Alberuni's India*, Cilt: 2, ss. 10-11; Thapar, "Historical Traditions in Early India", s. 16. Bîrûnî'nin kullandığı Sanskrit kaynaklarına dair bir değerlendirme için bk. Shahpurshah Hormasji Hodivala, **Studies in Indo-Muslim History: A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told by Its Own Historians**, Cilt: 1, ed. Sanjay Garg, Reprint Routledge, London; New York, 2019, ss. 48-49.

¹⁶¹ Awashti, "Garuda Purāna on the Turkish Conquest of India", ss. 139-42.

¹⁶² Truschke, *The Language of History*, ss. 108-9.

¹⁶³ Basham, *The Wonder That Was India*, s. 81; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 77.

Müslümanlarla uzun süre bir arada kalmış bir Hindûnun arınma, yani yeniden dine kabul edilmesindeki, şartlarının İslâmiyet yayıldıkça ve bölgede kalıcılaştıkça hafifletilmesidir.¹⁶⁴ Benzer şekilde kast taassubu da yine bu metinlerde yoğun şekilde hissedilir. Kastlar arası evlenme, dinî fanatizmin doruğa çıktığı Brahminler'in en ağır şekilde tel'in ettikleri durumlardan biridir. Bilhassa kast dışı kabul edilen unsurlar hakkındaki pejoratif ifadeler ile bu unsurların rol oynadığı olayların abartılı aktarımları tarihçiler için kurulmuş tuzaklarla doludur. Sanskrit literatürde Hindû olmayanları tanımlamak için yavana, mlechcha, turuşka gibi birçok etnonim ve sıfatla kendine yer bulan Antik devirlerden miras bu söylemin yüzyıllar içerisindeki serüveni pek çok farklı çalışma ile ortaya konmuştur.¹⁶⁵

Sanskritleşme ve Tarih Anlatıları

Hint tarihyazım geleneğinin biçimlenmesinde değinilmesi gereken en önemli hususlardan bir diğeri ise dil ile kurulan ilişkinin mahiyetidir. Sahiden de çok küçük bir azınlık tarafından ritüel amaçlarla kullanılan Sanskrit dilinin, IV. yüzyıldan başlayarak bütün Güney Asya'da yankıları duyulan kozmopolit bir dil hâline gelmesi dil bilimciler kadar tarihçileri de meşgul eden bir fenomendir.¹⁶⁶ Sheldon Pollock'un 300 – 1300 yılları arasına yerleştirdiği bu süreç, milenyum itibariyle patronaj ilişkileri de dahil olmak üzere her türden mobilizasyonun yanı sıra bir ortak değerler ve iktidar ağı da yaratmıştır. Varna/kast şeklinde cisimlenen Brahmanik dünya ve toplum algısı alt kıtayı aşan bir mahiyete kavuşmuş; Hindûizmin muhalif dinleri dahi bu kültür kodlarının dışına çıkamamıştır. Din adamlarının “Tanrıların dili” (devbhasa) konumuna yükselttikleri ve kutsiyet aracı hâline getirdikleri Sanskrit, aynı zamanda şeflikten krallığa krallıktan imparatorluğa geçişin “uhrevî” anahtarı işlevine sahip bir

¹⁶⁴ Mathur, *Medieval Hindu Law*, s. xx-xiv.; Mularaja Solanki, Munshi, *The Glory That Was Gûrjaradeśa*, ss. 133-34.

¹⁶⁵ Romila Thapar, “The Image of the Barbarian in Early India”, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 13, Sayı: 4, 1971, ss. 408-36; Brajadulal Chattopadhyaya, **Representing The Other? Sanskrit Sources And The Muslims: Eighth To Fourteenth Century**, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi, 1998, ss. 28-60; Cynthia Talbot, “Inscribing the Other, Inscripting the Self: Hindu-Muslim Identities in Pre-Colonial India”, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1995, ss. 692-722; Truschke, *The Language of History*, ss. 44-66. Pushpa Prasad, “The Turuska or Turks in Late Ancient Indian Documents”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 55 1994, ss. 170-75. Cemil Kutlutürk, **Hint Düşüncesinde İslam Algısı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019; Cemil Kutlutürk, “Ortaçağ Hint Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar”, *Derin Tarih*, Sayı: 19, 2021, ss. 91-99.

¹⁶⁶ Bu fenomen çoğunlukla M.S. 300 – 600 arasına tarihlendirilen Brahmanik Canlanma ile birlikte anılır. Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 509 vd.

saray dili hâline gelmiştir. Orta Çağ metnindeki öteki temsillerinden anlaşıldığı üzere Hindû zihni için dil en önemli kriter olarak yerini korumuştur.¹⁶⁷ Bunun birçok nedeni bulunmakla birlikte uzmanlar, şiddete başvurmama prensibi (ahimsa) ile kan dökmeyi birlikte getiren iktidarın uzlaştırılması konusunda Brahmin teorisyenlerin çok daha pragmatik çözümler önermesini öne çıkarmaktadır.¹⁶⁸ Devletleşmeye paralel olarak yerel dillerin yükselişi bütün alt kıta boyunca sürse de Sanskrit bir yüksek kültür dili olarak konumunu muhafaza etmiştir. Farklı nazımlara, söz oyunlarına sahip şiir varyasyonları şeklinde bestelenen söz konusu Orta Çağ metinleri dil bakımından genellikle yapay, ağdalı ve çevirisi zor şeklinde yorumlanmaktadır. Nitekim VI. yüzyıldan itibaren itihasa ve puranik gelenekler artık saray himayesi kazanan Sanskrit ile yazılan kral biyografileri, destanî şiirler, teatral metinler ve methiye kitâbeleri aracılığıyla yeni bir tarihyazıcılığına evrilecektir.¹⁶⁹

Hint tarihyazım geleneğinde farklı eğilimlerin ortaya çıkışı alt kıta odaklı merkezî imparatorlukların dağılışı ile yakından ilişkilidir. Romila Thapar bu süreci “klan toplumundan krallıklara geçiş” şeklinde formüle ederken B. Chattopadhyaya devletli-devletsiz toplum kavramsallaştırmasını kullanır.¹⁷⁰ Farklı kavram setleri ile yorumlanabilecek bu dönüşümde kesin olan şudur ki, IV - V. yüzyıldan itibaren yerel hanedanların ortaya çıkışı ile birlikte siyasi ve dinî meşruiyet kaygılarıyla kendilerini Kşatriya ve Brâhmin kastlarına bağlamak isteyen yönetici sınıflar, antik dönemden miras aldıkları bütün anlatı araçlarını kullanmışlardır. Bu araçlar alt kıtanın erken orta çağ kaynaklarını oluşturan genellikle kral listeleri (şecere) hâlindeki hanedan tarihleri (vaṃ śāvalī), monolog şeklindeki tiyatro oyunları (bhāṇa, kāvya-nataka), dinî ve yarı mitolojik biyografiler (çārita, gāthā), destanî anlatılar (kāvya, prabandha) ile anıtsal methiye (praśasti) kitabeleridir. Bu türler ikincil dinî literatür içerisinde değerlendirilen ve sözlü geleneğin bir ürünü olarak yazıya geçirilme süreci XVI.

¹⁶⁷ Sheldon Pollock, “Rāmāyaṇa and Political Imagination in India”, *The Journal of Asian Studies*, Cilt: 52, Sayı: 2, 1993, ss. 276-77; Kutlutürk, “Ortaçağ Hint Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar”, s. 93. Ayrıca bk. Basile Leclère, “Ambivalent Representations of Muslims in Medieval Indian Theatre”, *Studies in History*, Cilt: 27, Sayı: 2, 2011, ss. 155-95.

¹⁶⁸ Sheldon Pollock, *The Language of the Gods in the World of Men Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India*, Univ. of California Press, Berkeley, 2009, s. bölüm 3 ve 6; Johannes Bronkhorst, “Language and prestige in South and Southeast Asia”, *Ansehenssache: Formen von Prestige in Kulturen des Altertums*, ed. Birgit Christiansen, Ulrich Thaler, Herbert Utz, München, 2012, ss. 187-93.

¹⁶⁹ Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, ss. 548-49.

¹⁷⁰ Thapar, *The Past Before Us*, ss. 66-75; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, s. 22 vd.

yüzyıla kadar devam eden puranalar da dahil edilir. Bu nedenle bazı araştırmacılar Hint tarihçiliğini antik dinî - destanî geleneklerinin yoğun etkisinin hissedildiği ilk kral biyografileri (çārīta) ile upapuranalara dayandırırken bazıları din adamlarına hibe edilen arazilerin bir “karşılığı” olarak dikilen methiye kitâbelerini öne çıkarır. Söz konusu kaynakların ortak özelliği ise politik otoritelerin meşruiyet sağlama amacıyla soylarını kutsal anlatılardaki kahramanlara bağlama amacıyla üretilmiş olmalarıdır. Ancak kendinden önceki metinlerden, özellikle çaritalarda, farklı olarak artık hayatı konu edilen şahsın dünyevî icraatlarına da yer verilir dolayısıyla zaman doğrusal olarak da deneyimlendiği bir anlatı ortaya çıkmaya başlar.¹⁷¹

Benzer bir gelişim Purana eserlerinde de görülür. Kompozisyonu ve muhteviyatı sıradan halkın ihtiyaçlarına göre ezberci ozanlar (sūtalar) tarafından belirlenen puranaların tarihselleşmesi çoğunlukla sözlü kültürün yukarıda bahsedilen birçok metin türüne dönüşmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Purana metinlerinin vanśā yani şecere bölümlerinde kendine yer bulmaya başlayan krallar, yani insan özneler, metinlerin sonlarına eklenen bir şecere aracılığıyla tanrıların soylarına bağlanarak yüceltilir. Şecere geleneği yaygınlaşarak arazi antlaşmalarından biyografilere (çārīta) destanî şiirlere (kāvyā) kadar farklı formlara eklenmiştir. Hangi formda yazılmış olursa olsun kral biyografileri, kapsamı kahramanın hayatı ile kısıtlı, yarı-mitik anlatılar olarak kalmıştır.¹⁷²

Yarı-tarihsel özellikler gösteren ilk biyografik anlatı VII. yüzyılda Kuzey Hindistan’ı bulunduran Kral Harşa’nın (hük. yak. 606–647) saray şairi Banabhatta’nın (kısaca Bana) *Harşaçārīta* adlı eseridir.¹⁷³ Mālvâ kralı Sindhuraja’nın (hük. yak. 990’lar) romantik hikayesini anlatan saray şairi Padmagupta tarafından yazılmış *Nava-sāhasānka-çārīta* şiir formunda bir methiyedir. Padmagupta’nın bu eseri Hindistan orta çağlarının en önemli olguların Racpûtların doğuş mitini içermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁴ Mālvâ merkezli kaynaklardan Cayin şair Dhanapāla’nın (d. yak. 955)

¹⁷¹ Bu gelenek dinî figürler için de geçerlidir. Cayna Tirthankara’ları ile Buddha’nın kendisini bu soylardan geldiğini aktaran metinler de mevcuttur. Ali, “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, ss. 86-87; Thapar, *The Past Before Us*, ss. 65-75; Vishwambhar Sharan Pathak, **Ancient Historians of India**, Asia Publishing House, Bombay, 1966, ss. 8-14.

¹⁷² Pathak, *Ancient Historians of India*, ss. 18-20 ve 26-29; Keith, *A History of Sanskrit Literature*, ss. 148-51; Ali, “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, ss. 87-90.

¹⁷³ The Harsa-Carita of Bana, Trans. E. B. Cowell ve F. W. Thomas, Royal Asiatic Society, London 1897.

¹⁷⁴ Padmagupta, **Navasāhasānka-caritam**, ed. Vāmanaśarmā. Islāmapurakara, Ejyukeśan Sosāyatīmudrālaye Mudritam, Mumbai, 1895.

Satyapurīya-śrīmahāvīra-utsāhaḥ başlıklı ilahilerinde Gazneli Mahmud'un Racastan bölgesindeki fetihlerine atıflar mevcuttur.¹⁷⁵ Çok yönlü bir âlim olan Cayin açarya Hemaçandra'nın (yak. 1088 - 1172) Anahilawada Kralı Kumârapâla'nın hayatını anlattığı *Kumârapâlaçārīta* (Prākṛīta dvyâśraya kāvya) başlıklı eseri Gucerât bölgesi için önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilir. Sanskrit ve Prakrit iki versiyonu bulunan bu eser aynı zamanda gramer kurallarını da anlatmaktadır.¹⁷⁶ Bir diğer önemli kaynak ise şair Sandhyākaranandin (yak. 1084 - 1155) tarafından kaleme alınan *Ramaçārīta*'dır. Aynı anda hem epik kahraman Rama, hem de Bengal'in Pala kralı Ramapala'nın hikâyesini anlatan çift anlamlı bir vezinle yazılmıştır.¹⁷⁷ Müslüman Türk fetihlerine karşı direnen hemen hemen bütün Hindû racaların kendilerini Tanrı Rama ile özdeşleştirmesi nedeniyle bazı alegorik sıfatlar ve methiyeler üzerinden tarihsel bilgileri anlamlandırmak için Sanskrit edebiyatındaki "Ramalaştırma"¹⁷⁸ temasını anlamak adına önemli bir kaynaktır.

Cayin din adamlarının biyografilerinin toplandığı *Kharataragacchapāttavālī*¹⁷⁹ kitâbelerin ve destanî şiirlerin birçok boşluğunu dolduran önemli bir Sanskrit kaynaktır. Derlenme tarihi 1336 olarak belirlenen bu eserin içerdiği biyografiler büyük oranda XII. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir. Açaryaların hayatlarını aktarırken temas kurduğu idarecileri de zikretmesi eserin tarihsel değerini artırmakla beraber çağdaş Müslüman müelliflerin fetihler sürecini aktarırken özensizce kaydettiği bazı Hindû rakiplerinin tespiti konusunda oldukça faydalıdır.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Dhanapāla, *Satyapurīya-śrīmahāvīra-utsāhaḥ*, Ed. Jinavijaya Muni, Jaina Sahitya Samshodhak Cilt: 3, Patan, 1927; *The Language of History*, ss. 39-40.

¹⁷⁶ Hemaçandra, *The Kumârapālacarīta (Prākṛīta dvyâśraya kāvya) of Hemachandra, illustrating the eighth chapter of his Siddha-Hemaçandra or Prakīṭ grammar*, ed. Shankar Pandurang, P. L. Vaidya, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1936.

¹⁷⁷ Sandhyākara, *Rāmacarītam of Sandhyākaranandin*, ed. Radhagovinda Basak, çev. Haraprasāda Śāstrī, Royal Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1969.

¹⁷⁸ Bu hususta bk. Pollock, "Rāmāyaṇa and Political Imagination in India", ss. 264-79.

¹⁷⁹ Muni Jinavijaya (Ed.), *Kharataragaccha Bhādgurvavālī*, Singhi Jain Shastra Sikshapith, Bombay, 1956.

¹⁸⁰ Dasharatha Sharma, "The Kharataragaccha Pattavālī Compiled by Jinapala", *Indian Historical Quarterly*, Cilt: 11, 1935, ss. 779-81; Dasharatha Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavālī", *Indian Historical Quarterly*, Cilt: 26, Sayı: 1, 1950, ss. 223-32.

XII. Yüzyıl Hint Kaynakları ve Gûrlu Fetihleri

Sanskrit edebiyatının destanî şiir türleri (kāvya, mahā-kāvya vb.), VII. yüzyıldan itibaren bölgesel hanedanlıklar güçlendikçe tarihsel ve biyografik anlatıların temel ifade biçimine dönüşür. XII. yüzyılda mahā-kāvya formunda yazılan *Rajatarangini*¹⁸¹ Hint tarihyazım geleneğinin en istisnâî örneği kabul edilir. Brahmin şair Kalhana tarafından 1148-50'de yazılan *Rajatarangini*, en eski devirlerden şairin yaşadığı döneme kadar gelen bir Keşmir tarihidir. Mitik unsurlar, çelişkiler ve abartılar barındırsa da şairin methiyesine gerçekçilik katan üslubu eseri seleflerinden ayırır. Zira saray şiiri olarak bilinen kāvyaların karakteristik özelliklerinin aksine Kalhana, Kali Yuga mecazlarına yozlaşmış ve devlet idaresi için gerekli gördüğü kabiliyet ve zekâdan yoksun hükümdarları da ekler. Böylece siyasetin faydasızlığını ve dünyanın faniliği vurgular. Kendisinden önce yazılmış kaynaklardan da faydalandığını belirten Kalhana'nın Keşmir hükümdarlarına dair anlatımları şairin yaşadığı döneme yaklaştıkça daha tutarlı ve doğrulanabilir bir mahiyete kavuşur.¹⁸² Kuzey ve Kuzeybatı Hindistan için en önemli yazılı kaynaklardan biri olarak değerlendirilen *Rajatarangini*, kendisinden sonra aynı isimle yazılacak birkaç Keşmir tarihine ilham vermişse de Kalhana'nın mitolojiyi tarihe yaklaştıran eleştirel bakış açısı Sanskrit edebiyatının istisnâî bir örneği olarak kalmıştır.¹⁸³

XIII. yüzyıla gelindiğinde Kuzey Hindistan'daki Müslüman fetihlerinin akisleri artık olay odaklı Sanskrit saray edebiyatının ana konusu hâline gelir. Çavhan hanedanına mensup Raca III. Prithvi (hük. yak. 1177-1192) yani Müslüman kaynaklarındaki Raî Pitorâ, önderliğindeki müttetik Hint ordusunun M. 1191'de gerçekleşen I. Tarain (Taroari) Savaşı'nda Gûrlu ordusuna karşı kazandığı galibiyeti merkeze alan destanî methiyeler varyasyonları ile birlikte müstakil bir alt türe dönüşür.

Mezkur savaştan hemen sonra yazıldığı ve tamamlanmadığı anlaşılan *Prthviraca-vicaya* (Prithviraca'nın Zaferi), "işgalci Türk krallarına (turuşka-

¹⁸¹ Kalhana, *Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kashmir*, çev. Ranjit Sitaram Pandit, 3. Baskı Sahitya Akademi, New Delhi, 1977.

¹⁸² Ali, "Indian Historical Writing, c.600–c.1400", ss. 88-90; Thapar, *The Past Before Us*, s. 603 ve 617.

¹⁸³ Jonarāja, J. C. Dutt, *The Rajatarangini of Jonaraja*, Gyan Pub. House, New Delhi, 2000; Jonarāja, *Kingship in Kaśmīr (AD 1148 - 1459) from the pen of Jonarāja, Court Paṇḍit to Sulṭān Zayn al-'Ābidīn ; with an annotated translation, indexes and maps*, ed. Walter Slaje, Studia Indologica Universitatis Halensis Univ.-Verl. Halle-Wittenberg, Halle an der Saale, 2014; Śrīvara, *Zaina Rājatarāṅgiṇī*, çev. K. N. Dhar, Indian Council of Historical Research and People's Pub. House, New Delhi, 1994.

raja) karşı mücadele eden Tanrıların koruyucusu kahraman Hindû kralı” temalı eserlerin en eskisidir. Raca Prithvi anlatıları olarak kategorileştirebileceğimiz bu destanî şiirlerin XV. yüzyıldan sonraya tarihlenen yüzlerce yazma şerhi ve varyasyonu tespit edilmiştir.¹⁸⁴ Fakat bu eserler muhteviyat itibarıyla çağdaş hiçbir kaynakla doğrulanamayan kurgular içermektedir. Bazı araştırmacılara göre XIII. yüzyılda bazı araştırmacılara göre XVI. yüzyılda yazıldığı düşünülen *Prthviraca Rāso*’da, Raca III. Prithvi, Muizzüddîn Muhammed Gûri’ye yenilir ve sultana esir düşer. Gözlerine mil çekilerek Gazne’ye götürülür. Destanın şairi ve racanın özel rahibi Chand Bardai sultanı kör racanın hünerlerini sergileyeceği bir okçuluk gösterisi düzenlenmesine ikna eder. Bu gösteri esnasında Gıyâseddin Gûri’yi sesinden tanıyarak yerini tespit eden III. Prithvi başarılı bir ok atışıyla sultanı öldürür.¹⁸⁵ Temel olay örgüsünün ardından destanın bazı versiyonlarında Raca Prithvi ülkesine döner bazılarında ise oracıkta öldürülür. Raca Prithvi anlatılarını tüm tarihsel tutarsızlıklarıyla ve edebî temsiller açısından ayrıntılı olarak değerlendiren Cynthia Talbot’a göre, başka kaynaklardan doğrulanamayan bu ve benzer kurgusal anlatılar, Hindistan’da XVI. yüzyıldan itibaren gelişen ve günümüze kadar ulaşan politik atmosferin bir ürünü olup Hindû milliyetçiliğinin kolektif hafıza inşasına hizmet etmektedir. XVI. – XVII. yüzyılda giderek etkinliğini artıran Racpût devletlerinin himayedârlığında tekrar tekrar üretilmeye devam eden bu metinler modern çağlara kadar uzanan kimlik inşası araçlarıdır. Hindistan’ın İngiltere İmparatorluğu tahakkümünde olduğu yıllarda İngiliz oryantalistler tarafından kurgulanan “korkak ve itaatkâr Hindû” imajına bir tepki ile başlamış, nihayetinde zenofobik bir söyleme evrilmiştir.¹⁸⁶

Ana kaynakların yukarıda özetlemeye çalıştığımız mahiyeti, XX. yüzyılın ortalarından itibaren modern Hindistan’ın politik serüvenine paralel olarak gündeme gelen bütün tarihsel tartışmaların göbeğinde yer alır. Zira Avrupa ve Orta Doğu coğrafyasına nispeten Hindistan’ın orta çağlardaki toplumsal yapısına ilişkin büyük

¹⁸⁴ Has Bilas Sarda, “The Prithviraja Vijaya”, Chan Mal Chandak (ed.), **Speeches and Writings Har Bilas Sarda**, Chan Mal Chandak, Ajmer, 1935, ss. 193-218. *Prthvirājavijaya* of Jayanaka, with the commentary of Jonaraja, Eds. Chandradhar Sharma Guleri, Gaurishankar Hirach Ojha, Vedic Yantralaya, Ajmer, 1941 reprint. Rajasthan Granthagar, Jodhpur 1997. Cynthia Talbot, **The Last Hindu Emperor: Prithviraj Chauhan and the Indian Past, 1200-2000**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, ss. 61-66.

¹⁸⁵ Eserin yazma ve tarihlendirmelerine dair tartışmalar için bk. Talbot, *The Last Hindu Emperor*, ss. 277-90.

¹⁸⁶ Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 257 vd.; Truschke, *The Language of History*, ss. 161-89.

bir veri eksikliği yaratmaktadır. İktisadî durumuna dair bilgiler ise bol olmasına rağmen muntazam bir tasnife izin vermeyen dağınık yapısı bu bilgilerin yorumlanmasını zorlaştırmaktadır. Arkeolojik veriler ise çoğunlukla antik döneme odaklanmış durumdadır.¹⁸⁷ Kaynakların bu vaziyeti, Hint alt kıtası özelinde yapılan teorik çerçevesi geniş tarihsel soruşturmalarda zaman ve mekân aralığının orta çağ çalışmalarında görmeye alışkın olmadığımız derecede esnetilmesi gibi “metodolojik problemlere” neden olmaktadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Hint tarihyazıcılığında VII. yüzyıla tarihlendirilen bir eserin XII. yüzyılı da kapsayacak şekilde kullanılması çok sık karşılaşılan bir durumdur. Yazılı kaynaklar ve maddi kültür ürünlerinin, bilhassa toplumsal ve politik açıdan spesifik değerlendirmelere izin vermeyen bu mahiyeti, Harbans Mukhia’nın yerinde tespitiyle “hemen hemen bütün tarihçilerin ortak problemi ve talihsizliği olmakla beraber yazıp çizilen her şeyi varsayım ve spekülasyona çok yaklaştırmıştır.”¹⁸⁸

Müzik, mimari, tıp, matematik, gramer gibi konularda yazılmış teknik eserler içerisinde yer alan dolaylı bilgiler alt kıtanın toplumsal ve ekonomik tarihi ile ilgili mühim veriler barındırabilmektedir. Hint dinî ve sivil mimari eserlerine yönelik bir Orta Çağ kılavuzları *Mānasāra*¹⁸⁹ ve *Aparajitaprccha*;¹⁹⁰ değerli taşlar ve metalürji alanında yazılmış eserlerden *Dravyaparikṣā* ve *Raṇāparikṣhā*;¹⁹¹ tarım ve sulama tekniklerine dair yazılmış *Kṛṣi-Parāśara*;¹⁹² Solanki racalarına da hizmet etmiş çok

¹⁸⁷ Simon Digby, “Economic Conditions Before 1200” içinde: Tapan Raychaudhuri, Irfan Habib (ed.), **The Cambridge Economic History of India: Volume 1, c.1200-c.1750**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982, s. 45 vd.

¹⁸⁸ Mukhia, “Was There in Feudalism in Indian History?”, s. 109.

¹⁸⁹ **Architecture of Mānasāra**, çev. Prasanna Kumar Acharya, Oxford University Press, London, 1933.

¹⁹⁰ Bhuvanadeva, **Aparajitaprccha of Bhuvanadeva**, ed. Popatbhai Ambashankar Mankad, Oriental Institute, Baroda, 1950.

¹⁹¹ Thakkura Pherū, **Thakkura-Pherū-viracita Ratnaparīkṣādi-sapta-granthasaṃgraha**, ed. Bhanwar Nahata, Agar Chand Nahata, Rajasthan Oriental Series, Jodhpur, 1961. Thakkura Pherū, **Raṇāparikṣhā: a medieval Prakrit text on gemmology**, çev. Sreeramula Rajeswara Sarma, Viveka, Aligarh, 1984; Thakkura Pherū, **The Dravyaparikṣā of Thakkura Pherū: An Assayer’s Manual from the Khaljī Court of Delhi**, çev. Sreeramula Rajeswara Sarma, K. Y., Duesseldorf, 2021.

¹⁹² Sures Chandra Banerji, “KṚṢI-PARĀŚARA — a work on Agriculture”, **Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute**, Cilt: 36, Sayı: 1/2, 1955, ss. 1-32; *Pārāśara*, **Kṛṣi-Parāśara**, çev. Girija Prasanna Majumdar, Sures Chandra Banerji, The Asiatic Society, Calcutta, 1960.

yönlü bir âlim olan Hemaçandra'nın (ö. yak. 1172/1173) sözlük / gramer eserleri¹⁹³ bu bağlamda pek çok teorisinin yardımcı dayanaklarıdır.

Smṛti külliyatı kendi içinde dharmashastra (bireysel ve toplumsal ahlak eserleri), arthashastra (hukuk, siyaset ve ekonomik düzenlemeler), kamaashastra (bireysel haz ve iyi yaşam kılavuzları) gibi büyük kategorilere ayrılır. Külliyat içerisindeki bazı eserlerin etkileri bütün alt kıtada hissedilirken bazılarının bilinirliği üretildiği bölge ile sınırlı kalır. “Hint Machiavelli” olarak anılan Kautilya'nın *Arthashastra*'sı ve *Manu Smṛiti* (Manu Kanunları) ile *Yajñavalkya Smṛiti* olarak bilinen dharmashastra metinleri kendilerinden sonraki eserlere kaynaklık etmiş külliyatın model eserleri olarak değerlendirilir. Yirmi dört önemli Hindû hukukçunun öğretilerinin derlendiği *Chaturvimśati-mata* külliyatı da hukuk ve ahlak literatürü içerisindeki en mühim kaynak olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁴

Antik devirlerde derlenen hüküm ve emsalleri “dönemin ihtiyaçlarına” göre yeniden yorumlayan açaryaların ve panditlerin eserleri, toplumsal yaşayıştan devlet idaresine kadar çok farklı olgular hakkında fikir yürütülebilmesini sağlayan veriler içermektedir. Hint feodalizminden parçalı devlet teorilerine kadar birçok farklı perspektif ve teoriye kaynaklık eden bu eserlerden en etkili olanları şunlardır:¹⁹⁵

Bazı uzmanlara göre VII. yüzyıl bazılarının göre ise XI. yüzyıla tarihlendirilen *Devala Smṛiti*, Sind bölgesinde yazıya geçirilmiş olup Kuzey Hindistan'daki Müslüman varlığının net olarak yansıdığı en eski hukuk metnidir.¹⁹⁶ *Manu Smṛiti*'nin şarihlerinden Manubhāṣya'ya ait *Medhātithi*¹⁹⁷ (IX.-X. yüzyıllar) de benzer özelliklere sahip Keşmir ve Kuzey Hindistan menşeli bir metin olarak değerlendirilir. Gaznelilere karşı mücadeleleriyle de bilinen Kennaûç (Kannevç) ve Benares (Varanasi) merkezli

¹⁹³ Hemachandra, **Anekartha Sangraha**, Ed. Jagannath Sastri vd., Jai Krisnadas-Haridas Gupta, Benares, 1929 ; Hemchandracharya, **Abhidhan Chintamani**, Ed. Nemichandra Şastri ve Haragovinda Şastri, Chovkhamba Vidyabhavana, Varanasi, 1964.

¹⁹⁴ Bk. Kautilya, **Arthashastra**, ed. L. N. Rangarajan, çev. Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018; Patrick Olivelle, Suman Olivelle, **Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharmasastra**, Oxford University Press, Oxford ; New York, 2005; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, ss. 548-547. (Buradan sonra Manu Smṛiti)

¹⁹⁵ Söz konusu tartışmaların temel metinleri için bk. Hermann Kulke (ed.), **The State in India, 1000-1700**, Oxford University Press, Delhi ; New York, 1995.

¹⁹⁶ M. L. Wadekar, **Devalasmṛiti-Reconstruction and Critical Study**, Koshal Book Depot, Delhi, 1997; Mularaja Solanki, Kanaiyalal Maneklal Munshi, **The Glory That Was Gūrjaradeśa**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1943, ss. 182-83.

¹⁹⁷ Ganganatha Jha (çev.), **Manusmṛiti: with the “Manubhasya” of Medhātithi ; text, translation and notes**, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1932; Mularaja Solanki, Munshi, *The Glory That Was Gūrjaradeśa*, ss. 128-31; Gopal, *The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200*, s. xix.

Gahadavala hanedanından Raca Govindaçandra'nın (hük. Yak. 1114-1154) sarayında görev yapmış Lakṣmidhara Bhatta'nın *Kṛtyakalpataru* (yak. XII. yüzyıl) başlıklı hukuk şerhi (nibandha) Kuzey Hindistan bağlamında değerli bilgiler barındırır.¹⁹⁸

XII. yüzyılda Batı Dekken'i kontrolleri altında bulundura Batı Çalukya Krallığının sarayında görevli Vijñāneśvara tarafından yazılan *Mitākṣarā*¹⁹⁹ başlıklı *Yājñavalkya* şerhi döneminin otorite eserlerinden biri olarak kabul edilir.²⁰⁰ *Yājñavalkya Smṛiti*'nin Güney Gucerât ve Batı Mahaşastra bölgelerinde hâkimiyet kurmuş Şilahara hanedanı krallarından Aparāditya (Aparārka)²⁰¹ tarafından yazılan şerhi ile Bengal menşei olmasına rağmen etkisi bölgeleri aşan *Dāyabhāga*²⁰² ve Bengalli şarih Kullūkabhatta'nın (yak. 1150 -1300) Manu kanunlarına yönelik yorumlarını içeren kitabı da önemli XII. yüzyıl kaynaklarındandır.²⁰³ Govindaraca'nın *Manutīkā*²⁰⁴ başlıklı şerhi de yine kendisinden sonraki hukukçuları etkileyen eserlerdendir.²⁰⁵

Hukuk şerhleri dışındaki yazılı kaynaklar içerisinde İslâm literatüründeki siyasetnamelere denk düşen, devletin her kurumuyla nasıl yönetilmesi gerektiğine dair tavsiye ve tebliğlerden oluşan eserler büyük bir yekûn tutar. X. – XI. yüzyıldan itibaren Nīti-şashtra, Raja-nīti gibi farklı alt türlere ayrılan söz konusu kaynak grubu Orta Çağ Hint devletlerinin merkez, ordu ve taşra teşkilatlanmasının yanı sıra politik ve toplumsal dönüşümlerini anlamamıza yardımcı olacak son derece önemli bilgiler

¹⁹⁸ Lakshmidhara Bhatta, *Kṛtyakalpataru*, ed. Kumbakonam Viraraghava Rangaswami Aiyangar, Oriental Institute, Baroda, 1941; Brick, David James, *The Dānakāṇḍa ("Book on Gifting") of the Kṛtyakalpataru: A Critical Edition and Annotated Translation*, The University of Texas, Faculty of Graduate School, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Austin, 2009; Keith, *A History of Sanskrit Literature*, s. 445.

¹⁹⁹ Rai Bahadur Srisa Chandra Vidyarnava (çev.), *The Sacred Book of the Hindus: Vol. XXI Yajñavalkya smṛiti, Mitaksara and Balambhatta*, Sudhindra Natha Vasu, Allahabad, 1918.

²⁰⁰ Robert Lingat, *The Classical Law of India*, University of California Press, Berkeley, 1973, s. 113 vd.

²⁰¹ Sures Chandra Banerji, *Principles of Hindu jurisprudence. Vol. 2 Text of the Vyavahārādhyāya of the Yājñavalkya-Smṛiti, translated into English with notes, based on the commentaries of Viśvarūpa, Vijñāneśvara, Mitra Miśra, Aparāditya and Śūlapāṇi*, Sharada Pub. House, Delhi, 1996.

²⁰² Ludo Rocher, *Jimutavahana's Dayabhaga: the Hindu law of inheritance in Bengal*, Oxford University Press, New York, 2002.

²⁰³ Manu, Kullūkabhatta, *Mānava-dherma-sāstra; or, the institutes of Menu*, ed. Graves Champney Haughton, çev. William Jones, Cox and Baylis, London, 1825.

²⁰⁴ Julius Jolly (ed.), *Manu-tīkā-samgraha: being a series of copious extracts from six unpublished commentaries...*, Asiatic Society, Calcutta, 1886.

²⁰⁵ Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 549; Pandurang Vaman Kane, *History of Dharmaśāstra*, Cilt: 1, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1930, ss. 157-58.

içerir.²⁰⁶ Kāmandaka tarafından yazılan *Kāmandakanītisāra*²⁰⁷ (IV. – VII. yüzyıllar), X. – XI. yüzyıllara tarihlendirilen *Śukranītisāstra*²⁰⁸, *Nītivākyaṃṛta*²⁰⁹ (X. yüzyıl), Batı Çalukya Racası III. Someşvara (hük. yak. 1127–1138) tarafından yazılan *Mānasollāsa*²¹⁰ (XII. yüzyıl) orta çağlarda Kuzey Hindistan’daki idari ve siyasi vaziyet hakkında bilgiler bulabileceğimiz bu türden başlıca eserlerdir. Mâlva merkezli Paramara hanedanından Maharaca Bhoja (hük. yak. 1010–1055) tarafından kaleme alındığı düşünülen *Yukti-Kalpataru*²¹¹ ise gemi inşası üzerinde spesifik bir eser olup dolaylı bilgi kaynağıdır.

Bilhassa belirtmek gereklidir ki, Hint devlet ve idare sanatına dair eserler ile Müslüman dünyanın nasihatnameleri arasındaki en büyük fark Hint müelliflerin tarih dışı kalmak için özel bir çaba göstermesidir. Müslüman müellifler ortaya koydukları ilke ve önerilerinin pratik faydalarını tarihten emsallerle kuvvetlendirirken Hint kaynakları genellikle tartışmaları teorik düzlemde tutmak için özel bir çaba sarf eder. Bu nedenle şerhleri ile birlikte devasa bir külliyat oluşturan bu göz alıcı literatür çok zengin bir metinsel cevher barındırsa da “olanı değil, olması gerekeni” dikte eden olay ve zaman örgüsünden muaf, normatif eserlerden oluşmaktadır.²¹² Bu nedenle birer tarih kaynağı olarak kullanımları ancak dil bilimsel çıkarımlar ile geleneklere bağlı kaldıkları ve onlardan saptıkları olguları tespit etmekle sınırlı kalmaktadır. Ancak Hint kültürünün “tarih dışı” karakteri, V. – XII. yüzyıl arasında alt kıtanın politik ve toplumsal teşekkülünü anlayabilmek için kitâbelerden sonra elimizdeki en geniş yazılı kaynak grubu olmaları bu eserleri vazgeçilemez kılmaktadır. Bu nedenle alt kıtanın

²⁰⁶ Literatürün genel seyrine dair bk. Mark McClish, **The History of the Arthaśāstra: Sovereignty and Sacred Law in Ancient India**, 1. b., Cambridge University Press, 2019, ss. 28-51.

²⁰⁷ Kāmandaki, **The Essence of Politics (Kamandaki’s Nītisāra)**, çev. Jesse Knutson, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2021.

²⁰⁸ B. D. Basu (çev.), **The Sacred Book of the Hindus: The Sukraniti Vol. XIII**, Sudhindra Natha Vasu, Allahabad, 1914; Benoy Kumar Sarkar (çev.), **The Sacred Book of the Hindus: The Sukraniti Vol. XIII Part I-II**, Sudhindra Natha Vasu, Allahabad, 1913. (Bundan sonra *Śukranīti*)

²⁰⁹ Somadeva Sūri, **Somadev Suri’s Nītivakyamṛitam: [10th Century Sanskrit Treatise on Statecraft]**, çev. Sudhīra Kumāra Gupta, Prakrita Bharati Academy, Jaipur, 1987.

²¹⁰ Someśvara, Gajanan Kushaba Shrigondekar, **Mānasollāsa of King Someśvara**, 2nd edition Reprint Oriental Institute, Baroda, 1967; Rita Samaddar, **A critical study of the Abhilasitarthacintamani otherwise known as Manasollasa by Someśvara**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Calcutta University, Calcutta, 2000. (Bundan sonra *Mānasollāsa*)

²¹¹ Maharaja Bhoja, **Yukti-Kalpataru**, ed. Narendra Nath Law, Isvara Chandra Sastri, Abinash Chandra Mandal, Calcutta, 1917; Shakir Ali, **A critical study of the yuktikalpataru ascribed to bhoja**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh Muslim University, Department of Sanskrit, Aligarh, 1982.

²¹² A. L. Basham, **The Wonder That Was India**, ACLS Humanities E-Book Edition The Macmillan Co., New York, 2011, ss. 79-82. Ayrıca bk. Ludo Rocher, **Studies in Hindu Law and Dharmaśāstra**, Anthem Press, London, 2012, s. 427 vd.

erken orta çağlarına dair hemen hemen bütün araştırmalar genellikle ve mecburen bu iki kaynak grubuna dayanır.

Epigrafik Kaynaklar

Epigrafik kaynaklar, nümismatik verilerle birlikte Hint alt kıtasının X. yüzyıl öncesi hakkında bilgi veren en geniş kaynak grubunu oluşturur. Hindistan'ın muhtelif yerlerinde tespit edilen ve kayda geçirilen kitâbe sayısının 90.000'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu sayı her geçen gün büyümekle beraber müze envanterlerinde hâlâ neşredilmemiş binlerce yazıt bulunmaktadır. Mevcut kitâbe koleksiyonlarının gösterdiği üzere, yazıtların en eski örnekleri Brahmi alfabesiyle kazınmışken X. yüzyıldan itibaren Nagari alfabesi ile yazılmış çok dilli (Sanskrit ve Prakritler) kitâbeler görülür. Sonradan Arapça ve Farsçanın da eklendiği çok dilli kitâbe örnekleri sultanlık döneminde de görülmeye devam eder. Kitâbelerde, dinî ve statü sembolü olsa da her zaman fasih bir Sanskrit kullanımı olmadığı belirlenmiştir.²¹³ Kitâbelerin içeriği saray şairleri ve Brahmin din adamları tarafından hazırlanır; sonradan müstakil bir jâti-kasta dönüşecek *kāyastha* zanaatkârları tarafından iklimden kaynaklanan sorunları aşmak amacıyla taşlara (çoğunlukla kumtaşı), metal plakalara ya da sütunlara kazınmıştır. İdareciler hatta hanedanlar değişse de hazırlanan bu sütunlar ve kitâbeler, birer otorite sembolü olarak ufak değişikliklerle tekrar tekrar kullanılmıştır.²¹⁴

Tarihlendirmeler genellikle adını Vikravamaditya'dan²¹⁵ alan geleneksel Hindû takvimlerinden Vikram Samvat sistemine göre yapılır.²¹⁶ Vikrami/Bikrami takvim olarak da bilinen ve Güney Asya'da farklı versiyonları hâlen kullanılan bu

²¹³ Salomon, *Indian Epigraphy*, ss. 3-6.

²¹⁴ Romila Thapar, **The Past Before Us Historical Traditions of Early North India**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2013, s. 61; Finbarr B. Flood, "Pillars, Palimpsests, and Princely Practices: Translating the past in Sultanate Delhi", **Res: Anthropology and aesthetics**, Cilt: 43 2003, ss. 95-116.

²¹⁵ "Yigitliğin Güneşi" anlamına gelen bu isim Şakalar gibi Turan kavimlerine karşı Hind'i koruduğuna inanılan efsanevî bir Hint kralının adı olup sonradan bir kral unvanına dönüşmüştür. Gerçek kişiliğini efsaneler arasında kaybolmuş ve birçok kral bu isimle anılır hâle gelmiştir. Örneğin; Keşmirli tarihçi Kalhana, Kral Harshavardhana'yı (hük. yak. M. 606 – 647) bu isimle/unvanla anlatır. Kalhana, **Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kashmir**, çev. Ranjit Sitaram Pandit, 3. Baskı Sahitya Akademi, New Delhi, 1977, s. 94, VI, 474.

²¹⁶ Hintlilerin orta çağlarda kullandıkları takvimler ve bu takvimlerin birbirlerine dönüştürülmesiyle ilgili en detaylı bilgileri Bîrûnî aktarmaktadır. Ancak o dahi kesin bilgiler edinmemekten şikayetçidir. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôziyle Hindistan*, ss. 287-92; **Alberuni's India**, Cilt: 2, çev. Eduard Sachau, K. Paul, Trench, Trübner & Co., London, 1910, ss. 1-6.

takvim, Gregoryen takvime göre ay farkıyla 56 - 57 yıl ilerisindedir. Ancak muhtelif yerel takvim ve tarihlendirme sistemleri de kullanılmıştır.²¹⁷

Bazıları “ferman” ya da “mukavele” gibi resmî belge niteliğini taşıyan epigrafik kaynaklar, yaklaşık Ö. III. yüzyıldan S. XIV. yüzyıla kadar alt kıtada yaşanmış fetih, ölüm, cülus, hibe, inşa ya da bireysel kahramanlıklar gibi birçok olgu ve olay hakkında bilgiler içerir. Racaları övgü amaçlı yazılmış tiyatro eserlerinin de kitâbe gibi taşlara kazındığı bazı örnekler mevcuttur.²¹⁸ Yerel hanedanların devletleşmelerinin hız kazandığı VI. yüzyıldan itibaren sayıları artan kitâbeler, çoğu zaman orta çağlarda Hindistan’da varlık göstermiş bazı politik oluşumlardan ve bireylerden geriye kalan tek yazılı kanıtlardır. Bu nedenle siyasi gelişmeler için kronolojik bir çatı kurmak adına elimizdeki en sağlam kaynak grubudur. Salt vakalarla ilgili değil coğrafya, toplumsal tabakalaşma ile ekonomik ve dinî dönüşümler hakkında da bilgi sağlar.²¹⁹

Manzum ya da nesir olarak üretilen ve edebî bir yönü de olan bu metinler; destanî şiirler (kāvya), hükümdar methiyeleri (praśasti), arazi ya da gelir ihsanları, ticaret anlaşmaları, hanedan yıllıklarının (vaṃ śāvalī) yanı sıra toplumun üst kastlarına mensup isimlerin tapınaklara ve din adamlarına yaptığı bağışların ilâmı gibi içeriklere sahiptir. Tapınaklara yapılan arazi bağışları için dikilen kitâbeler ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin en büyük göstergeleri olarak kabul edilir. Bu nedenle Orta Çağ Hint tarihine dair en hararetli tartışmaların göbeğinde yer almakta olup hâlen süren pek çok incelemenin de ana malzemesidir. Kitâbelerdeki muhtelif atıfların Hint düşünce tarihindeki mitoloji-tarih ayrımının ilk emarelerini içermesi nedeniyle

²¹⁷ Salomon, *Indian Epigraphy*, ss. 3-6; S. K. Chatterjee, **Indian Calendric System**, Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, New Delhi, 1990, ss. 43-45; Keith, *A History of Sanskrit Literature*, s. 20 vd.; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, ss. 46-47.

²¹⁸ Örneğin; Çavhan racalarından IV. Vighararāja’nın (hük. yak. 1150–1164 CE) aşk hikâyesi ile Hammira (Emir, muhtemelen bir Gazneli ya da Gûrlu sultanı) mücadelesinin konu edinildiği Lalita Vighararaja başlıklı teatral metni M. 1153 tarihli taş bir kitabeye kazınmış edebî kaynaklardanır. Franz Kielhorn, “Sanskrit Plays, Partly Preserved as Inscriptions at Ajmere”, **The Indian Antiquary**, Cilt: 20, 1891, s. 203 vd. Susmita Basu Majumdar, “Literary Inscriptions: An Overview”, Susmita Basu Majumdar, **Sahapedia**, 20.02.2020, <https://www.sahapedia.org/literary-inscriptions-overview>, (11 Eylül 2022).

²¹⁹ Salomon, *Indian Epigraphy*, ss. 226-32.

Puranik metinlerden devralınan tarihyazım geleneğinin de taşıyıcısı olarak yorumlanmaktadır.²²⁰

Kitâbeler kimi zaman İslâm devlet geleneğinde inşa literatürüne benzer bir refleksle bir araya getirilmiştir. Elimizdeki nadir örneklerden *Lekhapaddhati* (Lekhapañcāśikā) başlıklı resmî belge koleksiyonu, dolaylı bilgi sorununu aşmaya kısmen yardım eden en önemli yazılı kaynakları içerir. 774-45 ilâ 1475-76 aralığına tarihlendirilebilen Gucerât merkezli Hint devletlerinin yazışmalarında kılavuz olarak kullanılmak üzere hazırlanmış evrak koleksiyonu, özellikle Hint devlet işleyişi ve toplum yapısıyla ilgili kısıtlı da olsa elimizdeki en güvenilir verileri sağlar. Tercümeleri ile birlikte neşredilen bu evrak koleksiyonu da Hindistan'ın çok dilli kültürü nedeniyle hâlâ belirsizliğini koruyan birçok terim ve ifade içerir.²²¹

²²⁰Salomon, *Indian Epigraphy*, ss. 232-44; Thapar, *The Past Before Us*, ss. 63-64 ve 319 vd.; Keith, *A History of Sanskrit Literature*, ss. 48-51; Daud Ali, "Indian Historical Writing, c.600–c.1400", **The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400**, ed. D. R. Woolf, Andrew Feldherr, Grant Hardy, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 86.

²²¹Pushpa Prasad (ed.), **Lekhapaddhati: Documents of State and Everyday Life from Ancient and Early Medieval Gujarat**, Oxford University Press, New Delhi ; New York, 2007, s. xi.

BİRİNCİ BÖLÜM

HORASAN'DAN HİNDÜSTAN'A: FİZİKSEL COĞRAFYA VE İKLİM

İlk milenyumun başlarından itibaren Hindistan'da Türk/İslâm varlığının kalıcı hâle gelmesi, fatihlerin anavatanı ve çekirdek topraklarının her daim kendini dikte eden fiziksel coğrafyası, iklimi ve buna bağlı olarak gelişen sosyoekonomik şartları ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle Delhi Türk Sultanlığı'nı teşekkülüne giden süreç adını aldığı şehirden değil orta çağlarda Büyük Horasan'ın güneyini oluşturan Batı Türkistan'da yer alan Kâbil ve Gazne'den başlar. Batılı uzmanların, söz konusu tarihi coğrafyayı "Asya'nın İsviçre'si"²²² olduğu kadar "İmparatorluklar Mezarlığı"²²³ olarak da tanımlaması kendi açılarından yersiz bir teşbih olmadığı gibi bu isimlendirmeler tarihsel bir devamlılığa da işaret etmektedir.²²⁴ Gerek yakın tarih gerekse de insanlığın uzak hatıraları göstermiştir ki -en kapsayıcı tabiriyle- mekân, iktidar mücadeleleri için sadece bir zemin değil bizatihi mücadelenin kendisine dönüşmüştür. Siyasi ve idari otoriteleri, inşa edilen şehirler, dikilen anıtsal yapıların yanı sıra aynı idari yapı altında birleştirilmek istenen coğrafi bölgelerden de bağımsız olarak tanımlamak mümkün değildir.²²⁵ F. Braudel'in işaret ettiği üzere doğal ve imal edilmiş çevre, tarihsel analizlerde kullanılmak üzere prosedür gereği kurgulanan hareketsiz dekorlardan ziyade toplumsal örgütlenmelerin tekâmülü etkileyen kesintisiz bir etken olarak ele alınmalıdır; zira uygarlık, her türden beşeri ve coğrafi unsurun üzerinden yaşayan insan toplulukları ile diyalog ve mücadelesinden doğar, dolayısıyla bu uygarlıkların özü coğrafyasının mecburiyetlerine ve avantajlarına bağlıdır.²²⁶

²²² Rene Dollot, *L'Afghanistan: histoire, description, mœurs et coutumes, folklore, fouilles*, Payot, Paris, 1937, s. 15.

²²³ Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton University Press, Princeton, 2012, s. 2, 255, 269 ve 348.

²²⁴ Her şeyden önce bir yere isim vermek ile başlayan iktidar ve otorite kurma mekanizmalarının en temel aparatlarından biri olarak coğrafya disiplini, bu minvalde çok yönlü ideolojik ve siyasi işlevlere de sahiptir. Bu adlandırmaları doğru konumlandırmak adına bk. Yves Lacoste, *Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar*, Çev. Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.

²²⁵ Adam T. Smith, *The Political Landscape: Constellations of Authority in Early Complex Polities*, University of California Press, London, 2003, ss. 29 ve 109-110.

²²⁶ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, ss. 33-34; James R. Hudson, "Braudel's Ecological Perspective", *Sociological Forum*, Cilt: 2, Sayı: 1, 1987, ss. 146-165

1.1. GÛR, GAZNE, KÂBİL

Sultanlığın içinden neşet ettiği Gûrlu Devleti'nin ismini aldığı çekirdek toprakları, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi rakibi ve mirasçısı olduğu Gazneliler'in payitahtı ile Kâbil arasına konumlandırılan dağlık bölgedir. Derin nehir vadileri ile kesilen, yılın belli ayları hariç süvari erişiminin imkânsız olduğu Gûr bölgesi, X. yüzyıl Arap kaynaklarında Bâmiyan ile birlikte 'Darû'l-İslâm'ı çepeçevre kuşatan, korkutucu bir kâfir diyarı olarak tasvir edilmiştir.²²⁷ Akabindeki elli yılda Müslümanlaşan Gûrluların, Mandiș menşeilî birkaç aşiret birliğinden Güney Asya'nın kaderini belirleyecek bir devlete dönüşme sürecinde, memleketlerindeki derin vadilerle kesilen korunaklı sarp dağların rolü büyüktür. Gûr'un "Asya Platosu'nun ortasında yükselen devasa bir kale" olarak özetlenebilecek bu niteliği aslında kabaca kuzeyde Ceyhun Nehri boylarındaki Cûzcan ve Belh; batıda Herât, güneyde Kandehâr ile sınırlanabilecek Batı Türkistan bölgesinin geneli için geçerlidir. Mezkûr bölge Orta Çağ coğrafyacıları tarafından genelde Horasan içerisinde tarif edilse de fiziksel olarak bambaşka bir görünüme sahiptir.²²⁸ Bölgenin kaderi, Himalayalar'ın "Dünya'nın Çatısı" Pamirler ile birleşerek günümüzde Pakistan'ın kuzeybatısına kadar ulaşan 800 kilometrelik kuzey hattını oluşturduğu Hindukuş Dağları ve uzantıları tarafından mühürlenmiştir.²²⁹ Bîrûnî, bu oluşumu hayranlık uyandırıcı derecede isabetli bir tespit ile "Dünya'nın Omurgası" olarak adlandırırken antik dönem kaynaklarında Kafkaslar²³⁰ olarak geçer.²³¹

²²⁷ İstahri, **Ülkelerin Yolları (Değerlendirme ve Metin)**, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2020, s. 234; İbn Havkal, **10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 363; Şihâbüddîn Ebî Abdullah Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Buldân**, Cilt: 4, Dâru Sadr, Beyrut, 1977, s. 218.

²²⁸ Mürsel Öztürk, **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilâsına Kadar)**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001, ss. 2-3.

²²⁹ Kuzeyde Çin'in Tien Şan Dağları, Hint alt kıtasını kuzey ve kuzeydoğu hattından çevreleyen Himalayalar ile güneybatı paralelindeki Karakurum Dağları gibi beş devasa dağ sırası kesişerek Pamir Düğümünü oluşturur. Ortalama yüksekliğin 7.000 metre olduğu bu sıradağlar, İtalya'nın kuzeyindeki Pireneler'den başlayan Alp Orojenezi adlı jeomorfolojik oluşumun bir parçasıdır. Louis Dupree, **Afghanistan**, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1980, ss.1-6; Sophia R. Bowlby, Kevin H. White, "The Geographical Background", **The Archaeology of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period**, ed. Warwick Ball, Norman Hammond, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, ss. 16-18.

²³⁰ Quintus Curtius Rufus, **The History of Alexander**, Çev. John Yardley, Penguin Classics, 1984, s. 154, 156 ve 196.

²³¹ Bîrûnî, **Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan**, s. 132.

İbn Battûta'nın tarihsel özelliğine binaen halk etimolojisi ile “Hindûları öldüren”²³² anlamına geldiğini belirttiği Hindukuş Dağları'nın güney faslı Belh düzlüklerinden başlayarak yükselir. Bu noktadan itibaren Kûh-i Baba (Babadağlar) adını alarak güneybatı sınırı olarak değerlendirilebilecek Registan Çölü arasında kalan Kâbil, Gûr, Bâmiyan, Gazne ve nispeten daha düşük yüksekliklerle Kandehâr ve Gerdîz'i içine alır. Hazaristan/Hazaracat Platosu olarak da bilinen merkezî bölgelerinde ortalama yükseklik 3.000 metre olmakla birlikte 5,140 metre rakım ile en yüksek zirvesini oluşturan Şah Fuladî, Kâbil'in 150 km. kadar batısında Bâmiyan bölgesinde yer alır.²³³ İstatiksel verileri dahi modern zihinleri korkutmaya yeten bu dağlar, dışarıdan gelen için birer eziyet vesilesi iken²³⁴ Gûrlular için bir gurur kaynağıdır.²³⁵ Tarihte büyük izler bırakacak devletleri nasıl doğurduğuna dair en veciz ve özet bilgi ise Bâbü Şah tarafından aktarılmıştır. XVI. yüzyılın başlarında bölgeyi ziyaret eden Bâbü Şah hatıratında Kâbil, Gûr ve Gazne havalisinin dağlar tarafından korunduğunu, düşmanları tarafından zapt edilmesinin son derece zor olduğunu belirtir. Gazne dağlarını tasvir ederken kurduğu “Gariptir ki, bütün dağların sarp yerleri yüksekliklerde olduğu halde, bu dağların sarp yerleri aşağı taraflarındadır” cümlesi birçok soruyu yanıtlar.²³⁶

Orta çağlarda başka iklimlerden gelerek bölgeyi ziyaret edenlerin aktardığı tanıklıklar, böylesine zorlu bir coğrafyada şaşırtıcı derecede bereketli bahçe-bostan tarımına ve canlı ticaret hayatına dair manzaralar aktarır.²³⁷ Bu dağları mâmur kılan

²³² Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, çev. A. Sait Aykut, 6. Baskı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 567.

²³³ Silsilenin Herat ve Bagdis'in güneyine doğru ilerleyen uzantıları Bend-i Baba adını alır; Herât havalisinin başlangıcında üç kola ayrılarak kuzeye devam eden kesimleri Bend-i Türkistan, güneye uzanan kesimleri ise Bend-i Bayan adıyla Sefid Kûh'a bağlanır. Ludwig W. Adamec (Ed.), **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Herat and Northwestern Afghanistan**, Cilt: 3, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1975, s. 3; Muhammed Hekim Nâhiz, **Ķâmus-î Coğrafiya-yî Afğânistan**, Cilt: 3, Encümen-i Aryana-i Dâ'iret' el-Ma'arif, Kâbil, 1959/1338, s. 386; E. Bosworth, “Kûh-i Bâbâ”, **Encyclopaedia of Islam**, Second Edition, Brill, https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/kuh-i-baba-SIM_4484, (Erişim: 19 Ekim 2021).

²³⁴ Hindukuş'u aşmanın bir günlük yol olduğunu belirten İbn Battûta, kara gömülmemek için güzergahlarına keçe yayarak ilerlediklerini aktarır. Zirveye yakın bir yerde buldukları sıcak su ile yüzünü yıkadığında ise çatlayan derisinin verdiği acı, bunu hatıratına eklemeye değer bulacak kadar zahmetli olmuştur. İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 1, ss. 567.

²³⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 327-328.

²³⁶ Zahireddin Muhammed Babur, **Baburnâme (Vekâyî) Babur'un Hâtıratı**, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 199, 217.

²³⁷ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, ss. 240-41; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)*, s. 363; **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, (Ebü'l-Fidâ,

ise derin vadi boyları oluşturan büyük akarsu havzalarıdır. Ceyhun, Kâbil, Hilmend,²³⁸ Heri (Herât) ile Sistân Havzası²³⁹ olarak ayrılabilir bu su yolları içerisinde Kâbil Nehir Havzası hem coğrafi olarak hem de tarihsel olarak ayrı bir öneme sahiptir: Hindukuş silsilesinin güney yükseltilerinden Pegmen Dağları'nın 4,300 metre rakımlı eteklerinde (eski adıyla Ser Çeşme) doğan Kâbil Nehri, Peşâver Vadisi'nden Attak bölgesine akar ve buradan İndus Nehir Havzası'na katılır. Ana yatağı 350 kilometre uzunluğunda olmakla beraber Çak-Logar (200 km.), Seleng-Gorbend-Pencşir (320 km.), Alingar ve Kunar gibi nispeten küçük nehirlerin suları ile beslenerek İndus üzerinden okyanusa ulaşan tek sistemdir. Modern ülke sınırlarının çizilmesinde önemli bir faktör olan bu nehirler Hindistan'a kuzeyden yapılan girişler için de stratejik öneme sahipti.²⁴⁰

Coğrafya) s. 361. Arap coğrafyacıların aktarımları çoğunlukla iktibas olsa da sonraki yüzyıllara ait tanıklıklar bu aktarımları doğrular.

²³⁸ Kâbil Havzası'ndan sonra bölgenin en büyük akarsu sistemini Hilmend-Arghanab Havzası oluşturur. Kâbil'in kırk kilometre batısında düşen bir noktada Kûh-î Baba zirvelerinden doğan Hilmend Nehri, 1.100 kilometrelik yatağı ile Afganistan coğrafyasından geçen en uzun nehirdir. Arghanab Nehri ve beslemeleri ile Herat - Kandehâr arasındaki bölgelere hayat veren Hilmend Nehri'nin ana yatağı, Mergo ve Registan çöllerini yararak İran sınırına girer; Kaş, Harut ve Farah Nehirleri ile birlikte Sistan Havzası'nı oluşturan ekosisteme katılarak Hamûn Gölü'ne dökülür. Süleyman Dağları'ndan doğan Dori (Lora) ve Arghastan ırmakları ile Gazne etrafındaki yükseltilerden çıkan Gazne ve Tarnak gibi akarsular Kandehar civarında Arghanab Nehri ile birleşerek Leşkergâh kesişiminde Hilmend'e bağlanır.

²³⁹ Sistan Havzası olarak da bilinen bu ekosistem Sind'in güneyindeki ender büyük düzlüklerdendir. Orta çağlarda bölgenin en önemli tahıl ambarı olarak değerlendirilse de mevsimsel yağışların tatlı su ile beslediği havzada Hemûn Gölü'ne yaklaştıkça artan tuzluluk oranının tarımsal verimi engellediği anlaşılmıştır. Hemûn Vahası olarak da adlandırılan bu bölge Sistan dahilinde Zabûl ve Zerenc (Zereng) gibi orta çağlardaki iki önemli yerleşime ev sahipliği yapmıştır. Zerenc merkezli bu ekosistemin etkisi güneyine yani Sind Havzası'na doğru ilerledikçe kuraklığı ve sarp dağları ile ünlü Belucistan bölgesi başlar. Bowlby ve White, "The Geographical Background", s. 11; Dupree, *Afghanistan*, s. 37; 47 bin kilometrekarelik etki alanı ile Afganistan'da tarımsal üretim ve hayvancılık yapılan alanların %54'ünü sulayan bu havzada yılda bir veya daha fazla hasat yapılabilen arazilerin toplam büyüklüğü sadece 9,000 kilometrekaredir. Raphy Favre ve Golam M. Kamal, **Watershed Atlas of Afghanistan**, Cilt: 1, AIZON, Kabul, 2004. http://aizon.org/ws_volume%20IandII.htm, s. 137 ve s. 103 Tablo 15. (Erişim: 19 Ekim 2021).

²⁴⁰ Kâbil nehrini besleyen bu akarsular içerisinde Alingar (Lamgan) ve Kunar (Çitral) nehirleri Lamgan ve Celalabad gibi sınır kentlerinde Kâbil Nehri ile birleşerek bugünkü Pakistan topraklarına akar. Sind ve Belucistan bölgelerine akan diğer önemli nehirler ise Süleyman Dağları'ndan doğan Gûmal (Kundar ile birlikte) Şamal (Kurram ve Bermal ile birlikte) ve Kandehar ile Registan çölünün bulunduğu noktadan çıkarak Ketta'nın kuzeyinde Hâce Dağları'nı aşan Pişin Lora Nehridir. Ludwig W. Adamec (Ed.), **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Kabul and Southeastern Afghanistan**, Cilt: 6, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz, 1985, ss. 3-4; Dupree, *Afghanistan*, s. 33 ve 40-42; O. H. K. Spate ve A. T. A. Learmonth, **India and Pakistan: A General and Regional Geography**, Routledge, 2017, ss. 489-490. Modern Afganistan içerisinde kalan nehir sistemlerine dair güncel betimlemeler ve isimlendirmeler bölgenin son yüzyılda birkaç kere değişen siyasi sınırları nedeniyle farklılık arz edebilmektedir. Ayrıca gerek ana nehir gerekse kolları üzerine yapılan barajlar ve yağış rejiminin yetersizliği nedeniyle söz konusu akarsuların modern Kâbil şehrine ulaşan kesimleri artık neredeyse kurumaya yüz tutmuştur. Bölge ile ilgili en güncel veriler için bkz: Favre ve Kamal, *Watershed Atlas of Afghanistan*, ss. 146-156.

Bir diğerk önemli akarsu olan Arghanâb ile onu besleyen kollardan Dori (Lora), Arghastan ile Gerdiz dağlarından doğan Gazne (Sardih), Irmağı, gerek Gaznelilere gerekse de Gûrlulara ev sahipliğı yapmış önemli şehirlere hayat vermiştir. Gazne Irmağı üzerine yapılan en eski barajın *Bend-î Sultan* adıyla Gazneli Mahmud tarafından yapıldığına inanılmaktadır.²⁴¹

Hindukuş Dağları'nın Kâbil'in güneyinde Peştuca Spîn Ger,²⁴² Farsça/Derice Kûh-i Sefid yani Ak Dağ adını alır. Bu kesintisiz dağ silsilenin en yüksek zirvesi 4.760 rakım ile Sika Ram olup Merkezî Asya ile Kuzey Hindistan'ı birbirinden ayıran 160 kilometrelik doğal bir bariyerdir. İndus Nehir Havzası'na bağlanan Kâbil ve Kurram, Gumel nehirlerinin oluşturduğu vadiler, kuzeyden Celalâbâd, Gerdiz, Peşâver ile Benu Mianval üzerinden İndus Havzası'na ulaşımı sağladığı için "Hindistan'ın giriş kapıları"²⁴³ olarak adlandırılan detaylıca değineceğimiz önemli geçitlere ev sahipliğı yapar.²⁴⁴ Ünlü Hayber Geçidi ile Pençâb'a ve Lâhor'a bağlanan Peşâver Vadisi, XI. yüzyıl öncesinde kültürel ve fiziksel olarak Hind'in bir parçasıdır.²⁴⁵ Çağdaş kaynaklar da bölgeyi "Hind mülkünün başlangıç noktası" olarak zikretmektedir. Bâbüname'deki atıflardan anlaşıldığı üzere bu özelliğini XVI. yüzyıla kadar korumuştur.²⁴⁶ Gazneli Sebüktegin döneminden beri farklı iki kültür dünyasının hem çarpışma hem birleşme noktası olan bu bölge, birbirine tamamen zıt iki fiziksel

²⁴¹ Favre ve Kamal, *Watershed Atlas of Afghanistan*, s. 142.

²⁴² Peştü dilinin ilk ve en önemli araştırmacılarından Abd'ül-Hayy Habîbî, Afganistan coğrafyasındaki Gerdiz, Gûr gibi birçok yer adının dağ, dağlık yer anlamına gelen ger «غر» kökünden geldiğini söylemektedir. Abd'ül-Hayy Habîbî, "Garistan: Vilayet-î Ma'ruf der Kalb-i Keşver", **Coğrafyay-î Tarih-î Afğanistan**, Merkez-î Neşriyyat-ı Mîvend, Peşâver, 1378/2000, ss. 131-132.

²⁴³ Ludwig W. Adamec (Ed.), **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Mazar-i-Sharif and North-Central Afghanistan**, Cilt: 4, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1979, s. VII.

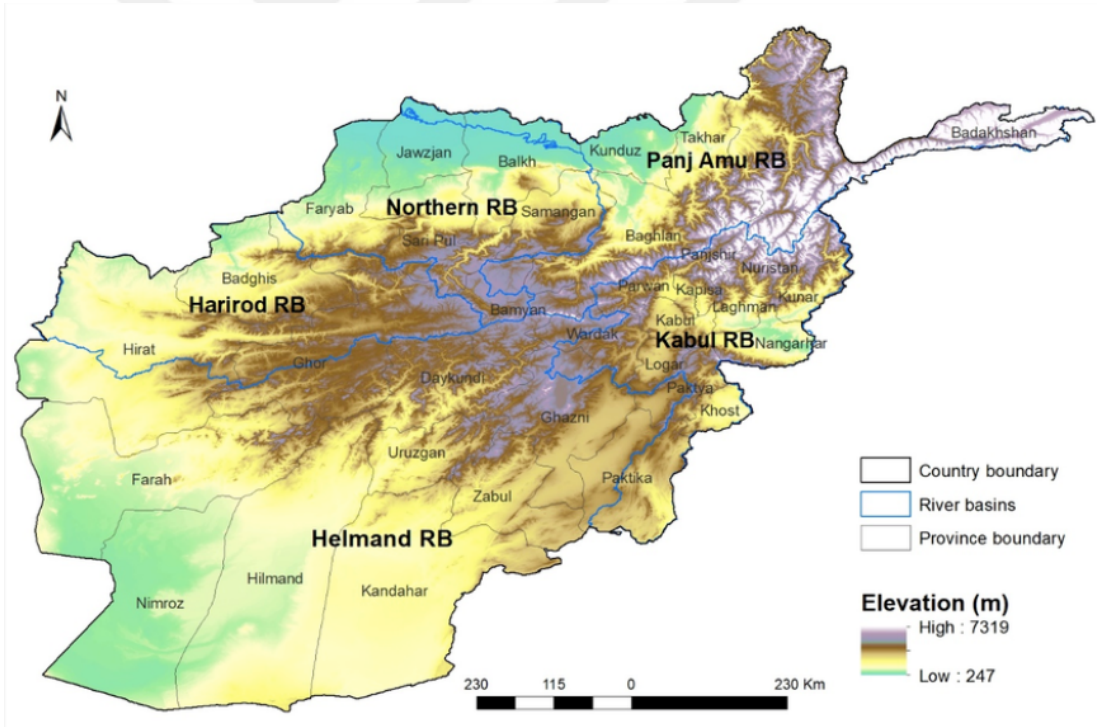
²⁴⁴ **Imperial Gazetteer of India**, Cilt: 21, Clarendon Press, Oxford, 1908, s. 349; Ludwig W. Adamec (Ed.), **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Kabul and Southeastern Afghanistan**, Cilt: 6, Akademische Druck-u. Verlagsanstalt, Graz, 1985, s.1-4; Nâhiz, *Ķāmus-î Coğrafiya-yî Afğanistan*, Cilt: 3, s. 496; Thomas Holdich, "The Geography of the North-West Frontier of India", **The Geographical Journal**, Cilt: 17, Sayı: 5, 1901, s. 463.

²⁴⁵ Li Rongxi, **The Great Tang Dynasty Record of the Western Regions**, BDK America, 2006, s. 55; Lin Kuan-Hua, **Hsüan-Tsang'ın Seyahatnamesi Ta-t'ang-si-yü-chi üzerine bir çalışma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988, s. 103.

²⁴⁶ *Tâcü'l-Me'âsir*'de bu şehrin ismini Berşûr (برشور), *Şecere-i Ensab*'da ise Perşûr (پرشور), *Tabakât-ı Nâsirî*'de Furşor (فرشور) olarak geçer. *Tâcü'l-Me'âsir*'deki imlâ isim benzerliği nedeniyle bugün Kandehâr'ın 170 km. güneybatısındaki bir yerleşimle karıştırılsa da bağlam Peşâver olduğunu doğrulamaktadır. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 262; Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 28; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 397 ve 411-12; Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 195.

coğrafyayı da birbirine bağlar.²⁴⁷ Şâban (Şubat/Mart) ayında Kâbil'den yola çıkarak Hayber üzerinden Hind'e geçen Bâbü'r Şâh, Celalâbâd'a (Nigenhar) vardıklarında izlenimlerini şöyle aktarır: "Nigenhar'a varınca, başka bir âlem meydana çıktı. Otlar, ağaçlar, hayvanlar, kuşlar ve ahalisinin örf ve âdeti, hepsi başka idi. Hayret ettik ve hakikaten hayret edilecek derecede idi."²⁴⁸

Kâbil – Gazne hattının dağlık yapısı mukimlerini dış saldırılardan ne kadar korumaktaysa iskân ve hububat tarımına izin vermeyen niteliği ile o kadar dışa açılmaya zorlamaktaydı. Yakınlarındaki Herât, Belh ve Sistân gibi nispeten daha ılıman bölgeler, bu mecburiyeti bir noktaya kadar engelleyecek iâşe ve meta desteğini sağlar. Ancak bu bölgelerin siyasi istikrarsızlıklarla sarsılması, ticaret hattını sekteye uğrattığı gibi sınırlı bir iâşe kapasitesi bulunan bölgedeki devlet teşekküllerini, eninde sonunda Sind ve Hind'e açılmaya mecbur bırakır.

Harita 1: Afganistan'ın Nehir Havzaları ve Topografyası

²⁴⁷ Gazneli kaynakları Hayber Geçidi'ni Goşak olarak zikreder. Ebû's-Şeref Nasîh b. Zafer Curfadekânî, **Tercüme-i Târîh-i Yemînî**, Tsh. Ali Kavîm ,Çâphâne-i Muhammed 'Ali Ferdin, Tahran, 1334/1955, s. 36-38; Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî, *el-Yemînî fî şerhi aḥbârî's-sulṭân Yemînî'd-devle ve emîni'l-mille Maḥmûd el-Gaznevî*, Nşr. İhsan Zünûn es-Sâmirî, Beyrut, 1424/2004, s. 31.

²⁴⁸ Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 223.

Kaynak: Omaid Najmuddin vd., “Valuation of Land-Use/Land-Cover-Based Ecosystem Services in Afghanistan—An Assessment of the Past and Future”, **Land**, Cilt: 11, 2022, s. 1906.

1.2. SİND VE BELÛCİSTAN

Alt kıtanın kuzeyine erişmek için aşılması gereken bir diğer önemli jeolojik engel Süleyman Dağları²⁴⁹ ile Kirther Dağları'nın²⁵⁰ oluşturduğu silsiledir. Kuzeydoğu-güneybatı hattında, İran Platosu'nun kuzeybatısına kadar bir yay çizerek Umman Körfezi'ne kadar inen bu yüksek rakımlı keskin yamaçlı dağlar, modern İndus Nehir Havzası ile Batı Türkistan ve İran coğrafyası arasında demirden bir perde gibi uzanır. Hilmend ve Sistân Havzası'na doğru uzanan kesimlerinde yüksekliği kademeli olarak azalırken Kirter silsilesine eklemlenen doğu yamaçları ani kesitlerle nehir seviyesine iner.²⁵¹ Bu özellikleriyle Belucistan'ın Kaçi düzlükleri üzerinden İndus'un kollarına ve Mûltan gibi Pencab bölgesinin kritik şehirlerine ulaşım imkân verir. Batıdan Lût ve Kebir Çölü'nün yanı sıra Kirman Dağları ile kapanması nedeniyle Leşker-i Bazar, Büst, Kandehar üzerinden İndus Nehir Havzası'na ve dolayısıyla Hint sahasında erişim için aşılması gereken mecburi istikametlerden biri mahiyetindedir.²⁵² Bölgedeki en önemli geçitler ise Gumel ve Bolan, Pençâb'ın koruyucusu mahiyetine sahip Mûltan ve Uçç'a erişimi sağlar. Kandehâr'ı Belûcistan'ın merkezî şehri Ketta'ya bağlayan Bolan Geçidi, XVI. yüzyıldan itibaren önem kazanır. Gazne'nin yaklaşık yüz kilometre doğusundaki Âb-ı İstâde Gölü civarında doğan Gumel Nehri'nin oluşturduğu vadi, kurak mevsimlerde müsait bir geçiş imkânı sağlar. Derâ İsmail Han

²⁴⁹ Süleyman Dağları; batıda Gerdiz'in kuzeydoğusu üzerinden Sefid Kûh'tan ayrılır ve Host gibi şehirleri geçerek Gumel Vadisi'ne doğru açılır ve 450 kilometre süren yarım dairelik bir kavisle Kandehar'ın güneybatısından Zabûl içlerine uzanır. Kavisin bittiği noktadan güneybatı ekseninde Kusdar'a doğru ilerler ve Belucistan bölgesinin orta kesimlerinden doğan Mula Nehri civarında Kirter Dağları ile birleşerek Umman Körfezi'ne kadar devam eder.

²⁵⁰ Deniz seviyesinden önceki son büyük dağ silsilesi olan Kirterler, kuzey-güney hattında 310 kilometre uzunluğa sahiptir. Süleyman-Kirter jeolojik bölgesini oluşturan bu iki silsile Süleyman Dağları'na dahil edilen kuzeybatı sahası rakım olarak en yüksek zirveleri barındırır. Tarihsel olarak İran Platosu, Hindistan ve Arap Yarımadası arasında köprü vazifesi gören Sind ve Belucistan bölgelerinin kesişiminde yer alan Kirterler'in en yüksek zirveleri 2,000 metre civarında olup Hab ve Gaj Nehirleri tarafından kesilirler.

²⁵¹ Holdich, “The Geography of the North-West Frontier of India”, s. 467-469; Naseer Dashti, **The Baloch and Balochistan: A Historical Account from the Beginning to the Fall of the Baloch State**, Trafford, S.I., 2012, s. 6; Brian Spooner, “Baluchistan I Geography, History and Ethnography”, Encyclopædia Iranica (online edition), <https://iranicaonline.org/articles/baluchistan-i>, (Erişim: 10 Ekim 2021)

²⁵² Spate ve Learmonth, *India and Pakistan*, s. 28 ve 480-482; **Imperial Gazetteer of India**, Cilt: 22, Clarendon Press, Oxford, 1909, ss. 337-38.

civarından İndus'a bağlanan bu geçit, her ne kadar Gazne ve Gerdiz'e yakın olsa da nispeten yalıtılmış çevresi nedeniyle Türkistan'dan yapılan akınlarda pek tercih edilmemiştir.²⁵³

1.3. İNDUS NEHRİ HAVZASI VE KUZEY HİNDİSTAN

Batı Himalayalar'ın buzulları ve muson yağışlarıyla beslenerek Hint Okyanusu'nun kuzeyine (Umman Denizi) doğru akan beş büyük akar suyun birleşimi ile oluşan geniş İndus Nehir Havzası, Tibet Platosu'nun zirvelerinden Afganistan'ın Kâbil'e kadar olan kısmını da içine alarak Hint alt kıtasının kuzeybatısında yaklaşık 1.12 milyon kilometrekarelik bir alanı etkilemektedir.²⁵⁴ Bu özelliğiyle Asya tarihini biçimlendiren bir fenomen olarak değerlendirilir.²⁵⁵

İndus ile birlikte bölgeye Pençâb (Farsça "beş akarsu")²⁵⁶ adının verilmesinin müsebbibi Çelum, Çenâb, Beas, Ravi ve Satlûç nehirleri oluşturdukları verimli

²⁵³ Clifford Edmund Bosworth, "Gümâl", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*-SIM_8574, (Erişim: 01.04.2022).

²⁵⁴ Bowlby ve White, "The Geographical Background", s. 11; İndus Nehir Havzası'nın modern dünyadaki dağılımı şu şekildedir: Çin (%8), Hindistan (%39), Pakistan (%47), Afganistan (%6). Puja Jana, *Indus, the Blue Gold: Rethinking the Transboundary Water Distribution Between India and Pakistan*, Oklahoma State University (Unpublished Doctoral Dissertation), Ann Arbor, 2019, s. 3-4.

²⁵⁵ İndus; tıpkı Nil ve Mezopotamya gibi insanlığın kurduğu ilk kompleks uygarlıklardan birine adını vermiştir. XIX. yüzyılın sonlarında ilk kez fark edilen bu uygarlığa dair somut veriler 1900'lü yılların ortalarına kadar Mohenco-daro ve Harappa'da yapılan kazılarla somutlaştırılarak eskiçağ ve arkeoloji literatürüne İndus Uygarlığı olarak geçmiştir. Hint alt kıtasındaki hayatın başlangıç noktası olduğu düşünülen bu medeniyetle ilgili çok geniş bir literatür mevcuttur. Bknz: Coningham, Robin, ve Ruth Young, *The Archaeology of South Asia: From the Indus to Asoka C. 6500 BCE–200 CE.*, Cambridge University Press, 2001; Nayanjot Lahiri (Ed.), *The Decline and Fall of the Indus Civilisation*, Permanent Black, Delhi, 2000; Dilip K Chakrabarti, *Indus civilization sites in India : New Discoveries*, Marg Publications, Mumbai, 2004; Rita P. Wright, *The Ancient Indus: Urbanism, Economy, and Society*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

²⁵⁶ H. G. Raverty, Bîrûnî'nin tariflerinden yola çıkarak bugün Pencap (Müslüman kaynaklarında Sind ya da Mihran) diye bildiğimiz akarsu sisteminin aslında Kâbil Nehri'nin de (metinde Belh Irmağı diye geçer) dahil olduğu yedi nehirden oluştuğu ve bu isimlendirmenin "Sapt Nad" ya da "Sad Nad" (سدند) adıyla yaşadığını kaydetmiştir. H.G. Raverty, *The Mihran of Sind and Its Tributaries*, Journal Of the Asiatic Society of Bengal, 1. Baskı, Calcutta, 1892 s. 220 dipnot. 161 ve ss. 305-308 dipnot 307; Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el- Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, Çev. Kıvameddin Burslan. ed. Ali İhsan Yitik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2018. s. 177. Bugün çok daha küçük bir akarsu olan Ghaggar (Hakra) Nehri'nin antik dönemde İndus'u besleyen büyük kollardan biri olabileceğine dair tahminler de mevcuttur. Irfan Habib ve Faiz Habib, "Historical Geography of India 1800-800 BC", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 52, Indian History Congress, 1991, ss. 76-77.

doablarla²⁵⁷ makro ölçekte Güney Asya'nın en yaşanabilir bölgelerinden birini beslemektedirler. Hint alt kıtasının kuzeyinden İndus Havzası'nın etki alanına temas eden bir başka büyük akarsuyu 1.376 kilometre uzunluğu 97 milyar metreküp debisi ile Ganj Havzası'nın en büyük kolu olan Yamuna Nehri ise Kuzey Hindistan'ın can damarlarından bir diğeridir. Zira Yamuna-Ganj Doabı 60.500 kilometrekarelik alanı ile dünyanın en büyük alüvyal arazilerinden birini oluşturmaktadır. Yamuna, kendisinden beslenen kolları ile birlikte Mûltan, Mansura, Delhi gibi şehirlerin oluşumundaki en büyük etkenlerden biridir. Bölge yukarıdan Himalayalar, kuzeybatıda Aravalli Sıradağları ile Tar Çölü ile güneybatıdaki Mâlva'ya ulaşım sağlanan kritik bir noktada olması nedeniyle de önemlidir.²⁵⁸

İndus'un güneyi iklim ve yükselti bakımından taban tabana zıt bir görünüm arz eder. Her ne kadar büyük nehir sistemleri mevcutsa da Ceyhun Nehri'nden İran dağlarına kadar uzanan bölge dünyanın en kurak coğrafyalarından biridir. Özellikle Aravalli Sıradağlarına kadar 200.000 metrekarelik bir alanı kaplayan Tar Çölü, Aşağı İndus bölgesinden Hindistan içlerine geçişlerde aşılması gereken en büyük doğal setlerden biridir.²⁵⁹ Gazneli Sultan Mahmud'un bu çölü uzun ve dikkatli hazırlıkların ardından bir ayda geçebildiği bilinmektedir.²⁶⁰ Hindû şair ve müverrih Jayanaka, muhtemelen Behram Şah döneminde Ecmîr'e düzenlenen seferde Gazneli ordularının

²⁵⁷ Farsça "iki akarsu" anlamına gelen (دو آب) do âb transliterasyonundan türetilen doab terimi coğrafya literatüründen birbirine karışan iki akarsu arasında kalan bölgeleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Hindistan özelinde Yamuna Nehri ile Ganj Nehri arasında kalan bölge için sık sık kullanılsa da Pencap bölgesinde de İndus Nehri'ni besleyen kollar arasında kalan bölgeler için de bu tanımlama yapılmaktadır. Ronald Stuart McGregor, **The Oxford Hindi-English Dictionary**, Oxford University Press, 1993, s. 513.

²⁵⁸ Spate ve Learmonth, *India and Pakistan*, s. 179; Ayrıca Bknz: Trivedi, K. K. "Historical Geography of Ganga-Yamuna Doab (13th-17th Centuries), **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 42, Indian History Congress, 1981, ss. 303–09.

²⁵⁹ Afganistan'ın güneybatı hattında Rigestan, Mergo ve nihayetinde İran içlerine kadar uzanan Lût Çölü bulunurken kuzey ve kuzeybatı hattı Karakum, Kızılkum ve Taklamakan gibi büyük bozkır ve çöl yapıları tarafından mühürlenmiştir. Sind, Belucistan ve Pencap ise İndus Nehri ile kollarının yarattığı vahaların etkisinin bittiği noktada birçok soğuk ve sıcak çöl bölgesi barındırmaktadır. İndus Nehri'nin güneydoğusu Pencap'ın bugünkü Bhakkar bölgesinden başlayarak akış yönüne doğru sırayla Tal, Çölistan ve Tar Çölü (Racastan ya da Büyük Hint Çölü) ile özellikle sıcak mevsimlerde neredeyse insan hareketliliğine kapatılmıştır. Spate ve Learmonth, ss. 487 ve 526; Çöl denince akla ilk olarak aşırı sıcak kumul çöller gelse de bozkır ve steplerde yaşamın, tarımın ve endemik fauna haricinde hayvancılığın mümkün olmadığı kesimler soğuk çöl kategorisinde yer almaktadır. İstahri gibi orta çağlarda bölgeyi ziyaret eden bazı Arap coğrafyacıları bu ayrımı مَفَارِة ve مَبَادِيء kelimeleri ile karşılamışlardır. Dupree, *Afghanistan*, s. 5.

²⁶⁰ Muhammad Nazim, **The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna**, Cambridge University Press, 2014, ss. 115-16.

Çölü atlarının kanlarını içerek geçebildiklerini, bunun sonucunda avhan Racası Arno (hük. yak. 1135 - 1150) tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldıklarını aktarır.²⁶¹

Harita 2: Hint Alt Kıtasının Fiziki Coğrafyası

Kaynak: Michael Herbert Fisher, **An Environmental History of India**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, s. 12.

1.4. ORMAN VARLIĞI

Hind'e kuzeyden yapılan bütün askerî akınlarda nehirlerin ve geçitlerin ardından en etkili coğrafî faktör ormanlardır. Satlûc (Sutlej) – İndus Vadisi'ni büyük oranda kapatan Tar ölü'nün kumul etkisini yitirdiğı Aravalli Tepeleri'nin ardından şehirlerle günümüzdekinden çok daha iç içe bulunan ormanlar gelmekteydi. Pençâb bölgesinin zengin alüvyon yataklarından Bangladeş'e kadar uzanan vahşi ormanlar Hint kültüründe derin izler bırakmış; orta çağlarda dahi merkezî otorite ile başı hoş

²⁶¹ Jayanaka, **Pr̥thvīrājavijaya**, 1.36–56'dan çeviren ve aktaran Audrey Truschke, **The Language of History**, Columbia University Press, New York, 2021, s. 226. R. B. Singh, **History of the Chāhamānas**, Nand Kishore and Sons, Varanasi, 1964, s. 138-39.

olmayan, kendi kendine yeterli yüzbinlerce yerli insanın yaşam alanıydı.²⁶² Vergiden ve yol kontrollerinden kaçınmak isteyen ve haydutluk tehlikelerini göze alan cesur tüccarların orman yollarını kullandıkları da vaki idi.²⁶³ Şehir ve kale iskânı için de ormanlardan fazla uzaklaşmamak önemli bir şıardı.²⁶⁴ Bu nedenle sık ormanlar içinde ya da sarp yamaçlarda hendeklerle korunan kaleler, Müslüman fatihlerin hemen her seferde aşması gereken engellerin başında geliyordu. Ormanların şehirlere bugünkünden çok daha yakın olduğu Hint coğrafyasında yol ve şehir güvenliğini sağlamak Delhi sultanlarının en kuvvetli sefere çıkma motivasyonlarından biridir. Cûzcânî, bu seferlerin bazılarının payitahttan sadece 50 kurûh uzaklığa yapıldığını belirtir.²⁶⁵ Şehirli ve yabancılar için bilinmez tehlikelerle dolu bu atmosfer, tedariksiz ve rehbersiz yakaladığında en muntazam orduları dahi yutabilecek kadar büyüktür. Şems-i Sirâc Âfif, Sultan Firûz Şah Tuğluk'un 1360-1361 Müslüman kaynaklarından Câcnagar (جائنگر) olarak adlandırılan Odişa/Orissa seferinin dönüşünde ordu, dağlık ve ormanlık arazide kaybolunca payitahtla altı ay iletişim kurulamadığını aktarır.²⁶⁶

1.5. İKLİM

Merkezî Asya'nın güneyi ile Kuzey Hindistan'ı içine alan majör bölgenin fiziksel sınırlarındaki bu ikililik, iklim özelliklerinde de kendini belli eder. Hindukuş silsilesinin güneyinde bugünkü Afganistan'a denk düşen coğrafya ile ilgili meteorolojik ölçümler hâlâ çok sağlıklı değilse de mevcut veriler, majör ölçekte belirli bir şüphe payı bırakarak kullanılabilecek seviyededir. Buna mukabil, bölgenin ikliminin genellikle kurak ve kuzeybatısına hâkim Himalayalar ile iç kesimlerdeki yüksek dağların etkisinde olduğu söylenebilir. Kalıcı kar ve buzul sınırının yaz

²⁶² İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 2, s. 732.

²⁶³ Somadeva Bhatta, *The Ocean of Story being C.H. Tawney's translation of Somadeva's Kathā Sarit Sāgara*, Cilt: 3, ed. N. M. Penzer, çev. C. H. Tawney, Motilal Banarsidass Publ., Delhi, 1923, ss. 46-47; Ram Sharan Sharma, *Social Changes in Early Medieval India, circa A.D. 500-1200*, People's Pub. House, Delhi, 1969, s. 3.

²⁶⁴ Udai Narain Ray, "City-Architecture as Depicted in The Aparājita-prechā of Bhuvanadeva", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 21, 1958, ss. 153-54. Örneğin Gûrlu fetihlerinde kilit bir öneme sahip Bhatinde (Teberhind) Kalesi'nin Lahor istikameti sık bir ormanla korunmaktaydı. Alexander Cunningham, *Archaeological Survey of India*, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1887, ss. 2-8; Nazim, *Sultan Mahmud of Ghazna*, ss. 200-201; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 77.

²⁶⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 70-71 ve 89; Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, s. 53. Hindistan'daki yarı göçebe hayata dair bk. Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 441.

²⁶⁶ Şems-i Sirâc Âfif, *Târîh-i Firûzşahî*, ed. Mevlevî Velâyet Hüseyin, İntişarât-ı Esâtîr, Tahran, 2006, ss. 172-73.

aylarında 3.000 – 4.600 metreyi bulduğu, kış aylarında ise 1.800 metreye kadar çekilebildiği bu dağlarda, çeşitli seviyelerdeki rüzgarların eşlik ettiği fırtınalar aralık ayından mart sonuna kadar etkili olmaktadır.²⁶⁷

Güneybatıya Sistan Havzası'na doğru rakımın azaldığı bölgeler ise çöl, yarı-çöl ve step özellikleri gösterir. Dağ zirveleri hariç bölgenin yıllık yağış oranı 400 milimetreyi geçmez; ekim - nisan ayları arasında çoğunlukla kar olarak düşen yağışlar, nehir debilerini artırarak başta Penşir ve Kâbil vadileri olmak üzere kısıtlı bir orman ve bitki varlığına imkân sağlar.²⁶⁸ Göz alabildiğine uzanan kıraç topraklardan ağaçsız dağlardan sonra başlayan bu bereketli vadiler, VIII.-X. yüzyıllar arasında bölgeyi ziyaret eden Arap coğrafyacıları hayrete düşürse de sadece yakınlarında kurulan şehirleri kısıtlı bir süre besler. Özellikle kuzey ve iç bölgelerin yüksek vadilerindeki yazın kuruyan nehir yataklarında ani mevsimsel yağışlarla tarımsal üretime ve göçebe obalarına büyük zarar veren yıkıcı sellerle heyelanlara neden olur. Büyük İskender'in ordusuyla bölgeden geçerken böyle bir heyelana yakalandığı bilinmektedir.²⁶⁹ Sistan-Hamûn Havzası'na doğru Hilmend ve Herât nehirlerinin oluşturduğu vadiler ile birçoğu bugün var olmayan irili ufaklı göllerin eşlik ettiği vahalar nispeten düşük rakımlı bölgelerin en yaşanabilir ve verimli bölgeleridir. Mayıs ayı ortalarından eylül sonlarına kadar süren ve saatteki hızı zaman zaman 100 km. aşan meşhur Yüz Yirmi Gün ile Hâkbed (Toz) Rüzgarları, Hilmend'ten Sistan Havzası'na hatta Belucistan içlerine kadar buharlaşmayı ve kuraklığı artırır; çöl iklimini hâkimiyetine alanını genişletir.²⁷⁰ Bölge insanı, yüzyıllara dayanan tecrübeleri sayesinde bu rüzgarlarla birlikte yaşama kültürü geliştirebilmişlerdir. Yerel sivil mimari üzerindeki etkileri bugün dahi gözlenebilir durumdadır.

²⁶⁷ Bowlby ve White, "The Geographical Background", s. 18; Dupree, *Afghanistan*, s. 14.

²⁶⁸ Penşir bölgesindeki dağlarda başta gümüş olmak üzere değerli madenler açısından zengin olduğu ve bir zamanlar ormanlıkken nasıl acımasızca delik deşik edildiği bölgeyi gören bütün seyyah ve coğrafyacıların dikkatini çekmiştir. Dupree, *Afghanistan*, s. 19; Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, s. 350. Gürlü döneminde sikke darp edilen sahaların çokluğu ve genişliği bu zenginliğin bir tezahürüdür. Bk. Michael O'Neal, "Some New Numismatic Evidence for Ghurid History", **Proceedings of the Eighth European Conference of Iranian Studies**, ed. Olga M. Yastrebova, The State Hermitage Publishers, Saint Petersburg, 2020, s. 214, Şekil 14.

²⁶⁹ Holdich, "The Geography of the North-West Frontier of India", s. 466; Dupree, *Afghanistan*, s. 5; A. R. Burn, **Alexander the Great and the Hellenistic Empire**, English Universities Press, 1947, s. 162;

²⁷⁰ Adamec, *Historical and Political Gazetteer of Afghanistan*, s. 6; Dupree, *Afghanistan*, s. 28. Ayrıca bknz: Alizadeh, Omid vd. "The 'wind of 120 days' and dust storm activity over the Sistan Basin", **Atmospheric Research**, Sayı: 143, Haziran 2014, ss. 328-341.

Mevsim dönüşümleri ve sıcaklık değişimleri değinilmesi gereken bir diğer tarihsel ve coğrafi olgudur. Hindukuş, Süleyman ve Kirter bariyerinin öte yakasında Hint alt kıtasının kuzey ve kuzeybatı hattı nemli subtropikal iklim özellikleri gösterir. Başta Pencap ve Pakistan'ın kuzeyi ile Kâbil Vadisi'ne bakan bölgeler de dahil olmak üzere tüm Hint alt kıtası hatta tüm Güney Asya için en belirleyici iklim fenomeni güneybatı, yani Yaz Musonu'dur. Adını Arapça "mevsim" kelimesinden alan muson, subtropikal iklim kuşaklarında yaz (Nisan-Haziran) ve kış (Aralık-Şubat) ayları arasında Haziran ayının başından Eylül ayının sonuna kadar yaşanan dönemsel yağışlar ile Mart-Haziran arasında yaşanan periyodik kuraklık dönemlerini ifade eder.²⁷¹

Harita 3: Hint Alt Kıtasının Nehir Havzaları ve Makro İklim Bölgeleri

Kaynak: Fisher, *An Environmental History of India*, s. 13.

²⁷¹ Hint, yani kuzeydoğu ve güneybatı musonları, Hint Okyanusu üzerinden geçerken ısınan havanın Tibet Platosu'na çarpmasıyla açıklanırken artık Taklamakan ve Karakurum gibi çöllerin de etkili olduğu global bir doğal fenomenin parçası olduğu düşünülmektedir. Peter D. Clift ve R Alan Plumb, **The Asian Monsoon: Causes, History and Effects**, Cambridge University Pres, Cambridge, 2014, ss. 22-45.

Alt kıta, bütün Güney Asya'da olduğu gibi çoğunlukla sınırları büyük nehir sistemleri ve jeomorfolojik yapılarla belirlenen birbirinden farklı mevsim, flora ve fauna özelliklerine sahip büyük makro bölgelere ayrılmıştır. Yüzölçümü bakımından her biri neredeyse Avrupa kıtası büyüklüğündeki bu makro bölgeler, dört mevsimi yaşamasına ve birçok mikro klima alanı barındırmasına rağmen yaz musonu ile özdeşleşmiştir. Öyle ki başta Yamuna olmak üzere alt kıtanın diğer büyük nehirleri yaz aylarında Himalaya buzullarının erimesiyle yükselen debilerini daha da artırarak Tar Çölü'nde dahi kilometrelerce alanı sular altında bırakan sellere neden olmaktadır. Bu durum bir yandan her yıl binlerce insanın ölümüne neden olurken öte yandan verimli çölleri tarım arazisine çevirdiği, içme ve kullanma suyu sağladığı için milyonlarca insanı beslemektedir.²⁷²

Muson yağışlarının dışında, Kuzey Hindistan'da kimi bölgelerde Ocak ayından Aralık ayının sonuna kadar süren, kış aylarında görülen ve tahıl üretimi için hayati yağışlar bırakmakla beraber yıkıcı, ani tornadolara neden olmasıyla bilinen Batı Bozunumu başta kuzey Pakistan olmak üzere tüm Kuzey Hindistan'ı etkiler. Yıllık sıcaklık ortalaması 20-22,5 °C olan Himalaya eteklerinin iklim tipi ise tropikal ile tundura arasında değişen bir aralıkta seyreder. Himalayalar'ın varlığı Sibiryaya ve Çin üzerinden gelen kış musonunun etkilerini engeller.²⁷³

İndus Nehir Havzası'nın etki alanlarında kış aylarında dahi 10-15 °C altına düşmeyen yıllık ortalama sıcaklık, mart ayından itibaren yükselmeye başlayarak eylül sonlarına kadar 30 °C civarında seyreder. Yaz aylarının ortalama sıcaklıkları mayıs ayından muson patlamalarına kadar ortalama 33-35 °C ulaşır. Bu rakamlar mayıs-temmuz aylarında % 40 - % 70 nem oranı ile birleşince oluşan sıcak hava dalgaları

²⁷² Hint alt kıtasındaki tarımsal üretimin en önemli hasat dönemleri tıpkı musonlar gibi Arapça isimlendirmelerle anılır olmuşlardır. Mayıs-Haziran-Temmuz aylarına denk gelen dönem herif (خريف) yani sonbahar, Ocak-Şubat-Mart aylarına denk gelen rebî' (ربيع) olarak isimlendirilmektedir. Kuzey Hindistan özelinde tarımsal üretimin belirleyicisine dair esaslı bir saha çalışması için bkz: Akhil Gupta, **Postcolonial Developments: Agriculture in the Making of Modern India**, Duke University Press, Durham, 2003. Eski Hindistan Cumhurbaşkanı Pranab Mukherjee, muson yağmurlarının Hindistan için ne anlama geldiğini "Hindistan'ın asıl Maliye Bakanı muson yağışlarıdır" diyerek en veciz şekil ifade etmiştir. Emre Aytekin, "Asya'nın bereketi ve felaketi muson yağmurları", **Anadolu Ajansı**, 18.07.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asyanin-bereketi-ve-felaketi-muson-yagmurlari-1207369>, (Erişim: 12.10.2021)

²⁷³ A.P. Dimri, Amulya Chevuturi, **Western Disturbances - An Indian Meteorological Perspective**, Springer International Publishing, 2016, ss. 61 vd; Favre ve Kamal, *Watershed Atlas of Afghanistan*, s. 50-52.

başta Pençâb, Belûcistan ve Sind bölgeleri olmak üzere Hindistan'ın birçok bölgesinde yaşamı sekteye uğratacak kadar etkili bir fenomene dönüşür.²⁷⁴

1.6. ORTA ÇAĞ İKLİM ANOMALİSİ VE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI

XX. yüzyılın başlarından itibaren tarihsel bir etken olarak ele alınmaya başlanan iklim şartlarının orta çağlardaki değişimi, son yıllarda farklı analiz ve tahlil yöntemleri²⁷⁵ kullanan paleoklimatoloji çalışmaları ile sistematik teorilere dönüştürülmüştür.²⁷⁶ İklimbilimcilerin orta çağların iklimine dair ortaya attıkları teorilerin çağdaş yazılı kaynaklar ile sınanması her bakımdan verimli bir diyaloga kapı aralamaktadır. Son yıllarda giderek artan bu çabaların odak noktasında ise orta çağlarda dünyanın büyük bir kesiminin kalbinin attığı Merkezî Asya²⁷⁷ ve Büyük Horasan coğrafyası bulunmaktadır.²⁷⁸ Göktürklerin yıkılışından Oğuz Göçlerine,

²⁷⁴ Yaz musonlarıyla gelen aşırı yağışlar ve olağanüstü sıcaklıkların nedeniyle yaşanan buzul kayıpları başta Pakistan, Afganistan ve Kuzey Hindistan olmak üzere İndus Nehir Havzası'na ev sahipliği yapan ülkeleri iklim krizinden en çok etkilenmesi beklenen bölgeler listesinde üst seviyelere çıkarmaktadır. David Eckstein, Vera Kunzel, Laura Schäfer, Maik Winges, **Global Climate Risk Index 2020**, Germanwatch e.V., Berlin, 2019, <https://www.germanwatch.org/en/crri>, Erişim: (11.12.2021)

²⁷⁵ “Doğanın Arşivleri” olarak adlandırılan ağaç halkası kayıtları (dendrokronoloji), yeraltı sularının mağaralarda yüzyıllar boyunca oluşturduğu mineral tortullarının (sedimen) izotop analizi (örn. δ180 speleothem), buzul karotları, polen analizi (palonitoloji) bu yöntemlerin başlıcalarıdır. Bu tekniklerden elde edilen bilgiler vekil veri (proxy data) olarak kavramsallaştırılmıştır. Catherine Kuzucuoğlu, “Anadolu ve Doğu Akdeniz’de Geçmişteki Ani İklim Değişiklikleri”, **Aktüel Arkeoloji**, Sayı: 68, Mart 2019, ss. 36-37.

²⁷⁶ Coğrafi ve iklimsel şartların insanlar, toplumlar ve devletler üzerindeki etkilerini incelemenin köklü bir geçmişi bulunmakla birlikte burada modern paleoklimatoloji çalışmalarına odaklanılacaktır. En eski örneklerinden biri ve eleştirisi için Ellsworth Huntington, **The Pulse of Asia A Journey in Central Asia Illustrating The Geographic Basis of History**, H. Mifflin, Boston, 1907, ss. 360-382. Kısa ancak özlü bir şekilde “Orta Kurak Kuşak” kavramsallaştırmasını kullanan Marshall G. S. Hodgson en etkili değerlendirmelerden birini yapmıştır. Marshall G. S. Hodgson, **İslam'ın Serüveni**, Cilt: 2, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınları, Ankara, 2020, ss. 87-112. İklim tarihi çerçevesinde yazılmış en özlü değerlendirmelerden biri Emmanuel L. R. Ladurie tarafından yazılmıştır. Emmanuel Le Roy Ladurie, **Times of Feast, Times of Famine: A History of Climate Since the Year 1000**, Çev. Barbara Bray,, Doubleday, New York, 1971. Ayrıca bk. Sam White, **The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire**, Cambridge University Press, New York, 2011. Türkçe literatürde de bazı denemeler mevcuttur: Güneyi Vural, **Fiziki özellikleri ve beşeri etkileriyle: Küçük Buzul Çağı (1300-1850)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016; Roiala Mamedova, **Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı'ya Etkisi** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2018.

²⁷⁷ İklimbilimcilerin Merkezî Asya tanımı içerisinde modern sınırlarıyla Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan, Afganistan, Pakistan, Keşmir, Tibet Platosu, İç Moğolistan ve Kuzey Çin'in Çinghay, Kansu ve Sincan bölgeleri yer almaktadır.

²⁷⁸ Orta çağlarda soğuk çöl ve yarı çöl iklim özelliklerinin hâkim olduğu Merkezî Asya steplerinde, kurak yaz aylarının ardından gelen ve büyük hayvan sürülerini telef eden uzun kış dönemlerinin yaşanması özellikle hayvancılık ve buna bağlı ekonomik faaliyetlerle geçinen göçebe/konar-göçer Asya kavimlerinde batıya doğru bir hareketliliğe neden olduğu düşünülmektedir. Bu hareketliliğin etkileri ise müstakil çalışmalarla incelenmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşunu iklim çerçevesinde

Selçukluların yükselişi ve çöküşünden Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar birçok tarihsel olay ve olgu Merkezî Asya'nın kabaca üç yüzyıllık bir dönemde yaşandığı iklim değişiklikleriyle açıklanmaya çalışılmıştır.²⁷⁹ Son yıllarda Hint alt kıtasının modernite öncesi iklim değişikliklerine dair tahmin ve analiz çalışmaları da hacimli bir literatüre kavuşmuştur. Bu çalışmalar doğal olarak tüm Güney Asya'nın kaderini belirleyen muson fenomeni ile buna bağlı yağış ve nemlilik rejimindeki değişimlere odaklanır.²⁸⁰

değerlendiren bir çalışma: Yehoshua Frenkel, "The Coming of the Barbarians: Can Climate Explain the Saljuqs' Advance?", **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Liang Emlyn Yang vd., (Ed.) Springer International Publishing, 2019, ss. 261-73; Moğol İmparatorluğu'nun ortaya çıkışı ve yükselişini iklim ve coğrafya irtibatlandıran çalışmalar: Gareth Jenkins, "A Note on Climatic Cycles and The Rise of Chinggis Khan", **Central Asiatic Journal**, Cilt:18, Sayı: 4, ss. Yıl: 1974, ss. 217-226. Aaron E. Putnam, vd. "Little Ice Age Wetting of Interior Asian Deserts and The Rise of The Mongol Empire", **Quaternary Science Reviews**, Sayı: 131, Ocak 2016, ss. 33-50; Pederson, N., vd. "Pluvials, Droughts, the Mongol Empire, and Modern Mongolia", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Cilt: 111, Sayı: 12, Mart 2014, ss. 4375-79; XIII. yüzyıldan itibaren Merkezî Asya'da görülen savaş ve istikrarsızlıkların altında muhtemelen büyük depremlere neden olan sismik bir hareketliliğin yattığını savunan bir görüş: Nikolaus G. O. Boroffka, "Archaeology and Its Relevance to Climate and Water Level Changes: A Review," **The Aral Sea Environment: The Handbook of Environmental Chemistry**, A. Kostianoy ve A. Kosarev (Ed.), Cilt: 7, Springer, Berlin, ss. 283-303. Meseleye Kuzey Çin ve Moğolistan sahasının Karahanlılar ve Karahıtaylar dönemini de içine alarak daha geniş bir değerlendirme ve özet için bk. Henry Ray Misa, **Climate in Medieval Central Eurasia**, The Ohio State University, Graduate Program in History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ohio, 2020. İpek Yolu, Akdeniz ve Avrasya'nın muhtelif coğrafyalarına odaklanan başka çalışmalar da mevcuttur. Magdalena Opała-Owczarek ve Piotr Owczarek, "Dry and Humid Periods Reconstructed from Tree Rings in the Former Territory of Sogdiana (Central Asia) and Their Socio-economic Consequences over the Last Millennium", **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, Liang Emlyn Yang vd. (Ed.), Springer International Publishing, 2019, ss. 195-214.

²⁷⁹ Çalışmaların hepsi burada zikredemeyeceğimiz kadar büyük bir literatür oluşturmıştır. Veri çeşitliliğini göstermesi açısından bazıları: Zhang, Tongwen, vd. "Reconstructed Precipitation on a Centennial Timescale from Tree Rings in the Western Tien Shan Mountains, Central Asia", **Quaternary International**, Cilt: 358, Şubat 2015, ss. 58-67; Sorrel, Philippe, vd. "Climate Variability in the Aral Sea Basin (Central Asia) during the Late Holocene Based on Vegetation Changes", **Quaternary Research**, Cilt: 67, Sayı: 3, Mayıs 2007, ss. 357-70.

²⁸⁰ Gayatri Kathayat, vd. "The Indian Monsoon Variability and Civilization Changes in the Indian Subcontinent", **Science Advances**, Cilt: 3, Sayı: 12, 2017, ss. 1-8; Varsha Rawat, vd. "Middle Holocene Indian Summer Monsoon Variability and Its Impact on Cultural Changes in the Indian Subcontinent", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 255, 2021, ss. 1-15; Jothiganesh Shanmugasundaram, vd. "Societal Response to Monsoon Variability in Medieval South India: Lessons from the Past for Adapting to Climate Change", **The Anthropocene Review**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2017, ss. 110-35; Feng Shi, vd. "A Tree-Ring Reconstruction of the South Asian Summer Monsoon Index over the Past Millennium", **Scientific Reports**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2014, s. 6739; Ashish Sinha, vd. "A 900-Year (600 to 1500 A.D.) Record of the Indian Summer Monsoon Precipitation from the Core Monsoon Zone of India", **Geophysical Research Letters**, Cilt: 34, Sayı: 16, 2007; Ashish Sinha, vd. "A Global Context for Megadroughts in Monsoon Asia during the Past Millennium", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 30, Sayı: 1-2, 2011, ss. 47-62; Akhilesh K. Yadava, vd. "Boreal Spring Precipitation Variability in the Cold Arid Western Himalaya during the Last Millennium, Regional Linkages, and Socio-Economic Implications", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 144, 2016, ss. 28-43; Ram Ratan Yadav, vd. "Tree Ring Inferred Summer Temperature Variations over the Last Millennium in Western Himalaya, India", **Climate Dynamics**, Cilt: 36, Sayı: 7-8, 2011, ss. 1545-54; Ram Ratan Yadav, vd. "Do the Western

Gerek Merkezî Asya gerekse de alt kıtanın geçmiş bin yıllık iklim değişimlerine dair teorilerin ve tahminlerin artışı, Kuzey Hindistan’da Türk-İslâm hâkimiyetinin kuruluşunu iklim ve buna bağlı değişimler üzerinden açıklamaya çalışan analizleri de beraberinde getirmiştir. Bu tarihsel dönüşümde iklimin rolünü soruşturmak, Merkezî Asya ve Hint alt kıtası gibi devasa iki coğrafyayı karşılaştırmalı değerlendirmeyi gerektirdiği için oldukça çetrefillidir. Yine de, mevcut iklimbilim literatürünün en azından bazı temel hareket noktaları konusunda sağlam bir zemin sağlamış olması, Delhi Sultanlığı’nın kuruluş sürecinde iklimin rolünü incelemek için yeterli görünmektedir. Bu nedenle Kuzey Hindistan ile sultanlığın politik mirasını devraldığı Gûrlu Devleti’nin çekirdek topraklarını içeren Büyük Horasan’ın geçmiş bin yıllık iklim tahminleri, çağdaş ana kaynaklardaki iklim ve coğrafya verileri üzerinden birlikte değerlendirilecektir.

1.6.1. Paleoklimatoloji Teorileri ve Kuzey Hindistan

IX.-XIX. yüzyıllar arasında kıtasal ve küresel çapta yaşanan uzun erimli iklim dalgalanmaları, kabaca 950 – 1350 yılları arasında yaşandığı varsayılan ısınma süreci Orta Çağ Sıcak Dönemi (Medieval Warm Period), 1500 – 1850 yılları arasında yaşandığı düşünülen küresel soğuma periyodu ise Küçük Buzul Çağı (Little Ice Age) şeklinde adlandırılmaktadır.²⁸¹ Ne var ki, ısınma ve soğuma dönemlerinin başlangıç ve bitiş tarihleri üzerinde bir uzlaşma olmadığından takip edilen modele göre Orta Çağ İklim Anomalisi (Mediaeval Climatic Anomaly) ya da Medieval Climate Optimum (Orta Çağ İklim Uygunluğu) gibi farklı kavramsallaştırmalar da kullanılmaktadır. Bununla beraber, Orta Çağ Sıcak Dönemi’nin daha çok Kuzey Avrupa’da belirgin olması nedeniyle Orta Çağ İklim Anomalisi kavramsallaştırmasının global çapta yaşanan iklim salınımlarını tanımlamak için daha uygun olacağına dair öneriler de

Himalayas Defy Global Warming?”, **Geophysical Research Letters**, Cilt: 31, Sayı: 17, 2004, ss. 1-5; Ram Ratan Yadav ve Mahendra R. Bhutiyani, “Tree-Ring-Based Snowfall Record for Cold Arid Western Himalaya, India since A.D. 1460”, **Journal of Geophysical Research: Atmospheres**, Cilt: 118, Sayı: 14, 2013, ss. 7516–22.

²⁸¹ Ortaçağ Sıcak Dönemi terimi, ilk kez Kuzey Atlantik bölgesinde yaklaşık XIV. yüzyıla kadar süren yaşandığını iddia ettiği aralıklı ısınma dönemini ifade etmek için İngiliz meteorolog H. H. Lamb tarafından 1965 yılında kullanılmıştır. Hubert bu terimi sonraki yayınlarında “Medieval Warm Period” olarak güncellemiş ve literatürde yeni bir tartışma başlatmıştır. Hubert H. Lamb, “The Early Medieval Warm Epoch and Its Sequel”, **Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology**, Sayı: 1, 1965, s. 26 vd. Bu ısınma ve sonrasında yaşandığını öne sürdüğü Küçük Buzul Çağı’nın dünya tarihine etkilerine yönelik değerlendirmeleri için bk. Hubert H. Lamb, **Climate, History and the Modern World**, Routledge, London, 1996.

bulunmaktadır.²⁸² Karışıklığa sebebiyet vermemek adına ısınma ve soğuma dönemlerine dair modellemelerdeki değişkenliğe binaen Orta Çağ İklim Anomalisi kavramsallaştırılmasını tercih ediyoruz.

Merkezî Asya'nın geçtiğimiz bin yılına yönelik iklim tahmin modellerinin birçoğunun yüksek korelasyonla işaret ettiğine göre, Merkezî Asya'da IX. - XII. yüzyıllar arasında genellikle kurak ya da aşırı kurak bir iklim hâkimdir. Kullanılan modele göre tarih aralıkları değişmekle beraber çok şiddetli soğuk anomalilerinin yaşandığı; XIV. yüzyıla tarihlenen Küçük Buzul Çağı ile birlikte artan nemlilik ve yağış ortalamalarının İç Asya çöl kuşağındaki yer altı su seviyesinin yükselttiği tahmin edilmektedir.²⁸³ İran sahasında yapılan en güncel ölçümler de İran Platosu'ndaki durumun geçmiş bin yıldaki küresel soğuma ve ısınma dönemleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir ki, bu da bölgede Ortaçağ İklim Anomalisi ile yaşanan ısınmanın ardından Küçük Buzul Çağı'nın geldiğini doğrulamaktadır.²⁸⁴

Paleoklimatoloji rekonstrüksiyonlarından yola çıkan birçok isim IX. – XIII. yüzyıllar arasında Merkezî Asya'nın savaşçı bozkır halklarının batıya göçlerini ve politik yükselişini iklimi en önemli etken olarak değerlendiren teorilerle açıklamaya

²⁸² Isınma döneminin M.S. 1000 – 1300 arasında global çapta yaşandığını düşünenler olduğu gibi, bu ısınmayı M.S. 950 – 1250 arasına tarihleyen araştırmalar da bulunmaktadır. Küresel ve kıtasal ısınmaların sürekli olmadığına, olduysa da çok kısıtlı olduğuna, üstelik bu ısınmanın M. 1050 – 1150 arasında muhtelif (M. 1010 – 1040, M. 1070 – 1105, ve M. 1155 – 1190 gibi) periyotlarda kesintiye uğradığına işaret eden analizler de yayınlanmıştır. Küresel ya da kıtasal çapta anlamlı (yıllık ortalamalara göre 0.40 ilâ 1°C arasında değişen seviyelerde) bir ısınmanın ya da soğumanın yaşandığına şüpheyle bakanlar da mevcuttur. Wallace S. Broecker, "Was the Medieval Warm Period Global?", *Science*, Sayı: 291/5508, 2001, ss. 1497-1499; Crowley, Thomas J., ve Thomas S. Lowery, "How Warm Was the Medieval Warm Period?" *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, Cilt: 29, Sayı: 1, 2000, ss. 51-54; Willie Soon, vd. "Reconstructing Climatic and Environmental Changes of the Past 1000 Years: A Reappraisal". *Energy & Environment*, Cilt: 14, Sayı 2-3, 2003, ss. 233-96. Malcolm K. Hughes, Henry F. Diaz, "Was There a 'Medieval Warm Period', and If so, Where and When?", *Climatic Change*, Cilt: 26, Sayı 2, 1994, ss. 109-42.

²⁸³ Aral Gölü verileri ile oluşturulan model için bk. Philippe Sorrel vd., "Climate Variability in the Aral Sea Basin (Central Asia) during the Late Holocene Based on Vegetation Changes", *Quaternary Research*, Cilt: 67, Sayı: 3, 2007, ss. 357-70. Farklı veri tiplerine dayanan modellemeler çoğaltılabilmekle beraber farklı analizleri birleştiren şu iki çalışma genel bir değerlendirmeye izin vermektedir. Chen, Fa-Hu vd. "Moisture Changes over the Last Millennium in Arid Central Asia: A Review, Synthesis and Comparison with Monsoon Region", *Quaternary Science Reviews*, Sayı: 29, Nisan 2010, s. 1065; Zhixin Hao, vd. "Climatic Changes during the Past Two Millennia along the Ancient Silk Road", *Progress in Physical Geography: Earth and Environment* Cilt: 44, Sayı: 5, Ekim 2020, ss. 605-623.

²⁸⁴ Behrooz Barjasteh Delforooz, "The Role of Natural Phenomena in the Rise and Fall of Urban Areas in the Sistan Basin on the Iranian Plateau (Southern Delta)" içinde: Paul J. Sinclair, (ed.), *The Urban Mind: Cultural and Environmental Dynamics, African and Comparative Archaeology*, Dept. of Archaeology and Ancient History, Uppsala Univ., Uppsala, 2010, ss. 221-242; Perişan Gölü'nden elde edilen verilere dayanan bir başka model: Kasım Azizi ve Mahmûd Davûdi, "Iran's Climatic Change in The Holocene", *Quaternary Journal of Iran*, Cilt: 5, Sayı: 1, 2019, ss. 1-25.

çalışmıştır. Bu çalışmaların odak noktasında öncü bir isim olarak Richard W. Bulliet'in "Big Chill" (Büyük Soğuma) kavramsallaştırmasına dayanan fikirleri bulunmaktadır. Bulliet'a göre kuzey yarım kürede -bilhassa da İran sahasında- X. yüzyılın ilk yarısında başlayarak bir buçuk asır boyunca kademeli olarak devam eden ve XII. yüzyılda zirve noktasına ulaşan bir "soğuk dönem" yaşanmıştır. Bu Büyük Soğuma, "pamuk" odaklı tarımsal üretim ile ticarete geniş çaplı bir daralma yaratarak, baş aktörü "deve" olan göçebe / konar göçer ekosistemini bozmuş; böylece IX-XII. yüzyıllarda bu bölgede yaşanan siyasi değişimlerin temel etkeni olmuştur.²⁸⁵ Bir başka iklimbilimci Ronnie Ellenblum, Bulliet'in söz konusu teorisini genel hatlarıyla kabul ederek çeperini Merkezî Asya'dan Mezopotamya, Anadolu ve Nil Deltası'na kadar uzanan bir coğrafyaya genişletmiştir. Ellenblum'a göre XI. yüzyılın ilk yarısına kadar Doğu Akdeniz havzasında yaşanan iklim anomalileri bu bölgelerdeki politik çöküşlerin temel sebebidir.²⁸⁶

Söz konusu çalışmalar, disiplinler arası literatüre büyük bir katkı sağlasa da (iklimi toplumsal - ekonomik olguların tek ve en etkili bileşeni olarak görmek gibi) mono-deterministik çıkarımlara düştükleri için sıklıkla eleştirilmişlerdir. Bu eleştiriler, insanoğlunun toplumsal dinamiklerini, adaptasyon kabiliyetini ve yöntemlerini göz ardı etme²⁸⁷ iklim özelliklerinin küçük mesafelerde dahi büyük farklılıklar arz edebileceğini, vekil verilerin yerleşimlerden uzak bölgelerden elde edilmesini hesaba katmama, müelliflerin iklime dair öznel algılarla kaydettikleri ifadeleri bağlamlarından kopuk olarak kullanma gibi başlıklara sahiptir.²⁸⁸

Bu tezlere tarihçiler arasından da güçlü itirazlar yükselmiştir. En önemli değerlendirmelerden birini yapan Deborah Tor, Bulliet'in teorisini ve kaynaklarını Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesiyle birlikte Horasan

²⁸⁵ Richard W. Bulliet, **Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in World History**, Columbia University Press, New York, 2009, s. 69 vd; Bulliet'in bu iddiasını daha önce tek hörgüçlü deve ve hidrolik teknolojileri üzerinden açıklama girişimi mevcuttur. Richard W. Bulliet, **The Camel and The Wheel**, Harvard University Press, Cambridge, 1975.

²⁸⁶ Ronnie Ellenblum, **The Collapse of the Eastern Mediterranean: Climate Change and the Decline of the East 950-1072**, Cambridge University Press, New York, 2012, ss. 61-64 vd.

²⁸⁷ Johannes Preiser-Kapeller, "A collapse of the eastern Mediterranean? New results and theories on the interplay between climate and societies in Byzantium and the Near East, ca 1000-1200 AD [sic]", **Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik**, Sayı: 65, 2015, ss. 195-196.

²⁸⁸ Safa Motesharrei, Jorge Rivas, Eugenia Kalnay, "Human and Nature Dynamics (HANDY): Modeling Inequality and Use of Resources in the Collapse or Sustainability of Societies", **Ecological Economics**, Cilt: 101 2014, ss. 90-102; Dominguez-Castro, Fernando vd. "How useful could Arabic documentary sources be for reconstructing past climate?", **Weather**, Cilt: 62, Sayı: 3, 2012, ss. 76-82.

bölgesinin gerileyişi ve ‘çöküş’ü bağlamında ele almıştır.²⁸⁹ Büyük Soğuma tezini spekülâtif bulan Tor’a göre, Bulliet yerel bazda değerlendirilmesi gereken iklim verilerini sanki majör bölgelerin tamamı için geçerliymiş gibi sunarken, tarihsel kanıtları çok kısıtlı ve çoğu zaman bağlamından kopuk değerlendirerek teorisine kanıt gibi göstermiştir. Örneğin; teorisini dayandırdığı iklim verileri Batı Moğolistan’dan elde edilen ağaç halkası verileriyle yapılmış iki çalışmaya dayanırken bu çalışmaları (Bulliet’in kendisinin de kabul ettiği üzere) Moğolistan’ın oldukça uzağındaki İran sahası için de kullanmıştır.²⁹⁰

İtirazlarını kaynaklar üzerinden genişleten Tor, Bulliet’in XII. yüzyılda zirveye ulaştığını iddia ettiği “Büyük Soğuma” teorisine kanıt göstermek için kullandığı tek Selçuklu devri kaynağının İbnü'l-Esîr olduğuna dikkat çeker. İbnü'l-Esîr’in 492 / 1098 kışında Horasan’da soğuk havanın tarım ürünlerine zarar vermesi nedeniyle iki yıl süren feci bir kıtlık yaşandığına dair kaydının tek başına böyle bir yargıya varmaya yetmeyeceğini belirtmiştir.²⁹¹ Bulliet’in teorisini desteklemek için başvurduğu Beyhakî, Utbî, İbn Fadlan ve İbn’ül Cevzî gibi isimlerin eserlerinin XI. yüzyılın ilk yarısına dair anlatılar olduğunu hatırlatan Tor, mezkur kaynaklardan yapılan iktibasların çoğunlukla tarihsel bağlamlarından kopartılarak kullanıldığını iddia eder.²⁹² Daha sonra çağdaş Selçuklu kronik kayıtlarının ve arkeolojik verilerin Bulliet’in iddia ettiği gibi bir büyük soğuma buna bağlı kıtlıklar ve “çöküş”e değil, bilakis XII. yüzyılın ilk yarısına kadar Horasan bölgesinde bir Selçuklu altın çağı yaşandığına işaret ettiğini savunur.²⁹³ Bölgenin “çöküş” dönemine girmesinin temel sebebinin ise Büyük Selçuklu Sultanı Sencer’in emirleri üzerindeki kontrolü yavaş

²⁸⁹ Deborah G. Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 81, Sayı: 2, 2018, ss. 251-76.

²⁹⁰ Bulliet ihtiyatlı bir şekilde soğumaya ilişkin kroniklerdeki anlatıların yetersiz kaldığını söylemektedir ancak söz konusu ölçümleri Büyük Soğuma için yeterli görür. Bulliet, *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran*, s. 69-72; Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, ss. 5-6.

²⁹¹ “Horasan’da bu sene şiddetli bir kıtlık oldu, yiyecek bulmak imkânsız hale geldi. Kıtlık iki yıl devam etti. Sebebi soğğun bütün etkinleri mahv etmesiydi. Daha sonra da büyük bir veba salgını baş gösterdi. Pek çok kişi öldü, halk ölülerin çokluğundan dolayı onları defnetmekten aciz kaldı.” İbn’ül-Esîr, **el-Kâmil fit-Târih Tercümesi**, Cilt: 10, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987, s. 241; Bulliet, *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran*, s. 84; Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, s. 12.

²⁹² Bulliet, *Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran*, s. 77; Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, s. 8.

²⁹³ Paul Wordsworth, “Merv on Khurasan trade routes from the 10th–13th centuries”, içinde: Rocco Rante (ed.), **Greater Khorasan: History, Geography, Archeology and Material Culture**, De Gruyter, Berlin, 2015, s. 59’dan aktaran Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, s. 12.

yavaş kaybetmesi ile ardından yaşanan Oğuz isyanlarının yarattığı tahribat gibi “insan eylemleri” olduğunu savunur: Maddi kaynaklarda büyük çaplı bir daralma yaşanmış olsaydı ne Selçuklu İmparatorluğu bu büyüklüğe erişebilir ne de imparatorluğun ardından Hârezmşâhlar ve Gûrlular gibi iki güçlü devlet ortaya çıkabilirdi.²⁹⁴

Horasan coğrafyasında olduğu gibi benzer tezler, Hindistan’a kuzeyden yapılan akınları açıklamak için de öne sürülmüştür.²⁹⁵ Bu değerlendirmeler içerisinde paleoklimatoloji açısından şimdilik en kapsamlı çalışma Merkezî Asya²⁹⁶ ile Hint alt kıtasının 1030 – 2011 periyoduna dair iklim rekonstrüksiyonunu oluşturan Akhilesh K. Yadava vd.’ne aittir. Bu kapsamlı tahmin modelinde geçmiş bin yıllık iklim tahmin tablolarında buzul çekirdeği, ağaç halkası ve polen analizi gibi yöntemlerle oluşturulan altı farklı majör bölge rekonstrüksiyonu arasındaki korelasyonlar kullanılmıştır.²⁹⁷ Buna göre mezkur çalışma, Merkezî Asya’da XII. yüzyıldan XVI. yüzyılın başlarına kadar, bahar yağışlarının düşük seyrettiği dönemlerde kalıcı kuraklık koşulları olduğuna yönelik tahminleri doğrulayarak kabul eder. Kuraklık etkisini 1100’lü yıllardan başlatması ile yine diğer çalışmalardan ayrılan hidroklimatik temsili verilerle oluşturulmuş bu modele göre, Gûrluların çekirdek topraklarını kapsayan Batı Türkistan²⁹⁸ sahasında XII. yüzyılın başlarından itibaren kalıcı kuraklıkların ve yaz sıcaklıklarının etkili olduğunu varsayılmaktadır. Aynı dönemde, Kuzey Hindistan’ın çekirdek muson bölgesinden derlenen d180 speleothem²⁹⁹ kayıtları Hint alt kıtasında yaz musonlarının (Haziran - Eylül) oldukça iyi yağış bıraktığını göstermektedir. Bu

²⁹⁴ Tor, “The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century”, ss. 19-22.

²⁹⁵ Chen, Fa-Hu vd., s. 1065; Fisher, *An Environmental History of India*, ss. 82-83. Akınların genel değerlendirmesi için bk. Neslihan Durak, **Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

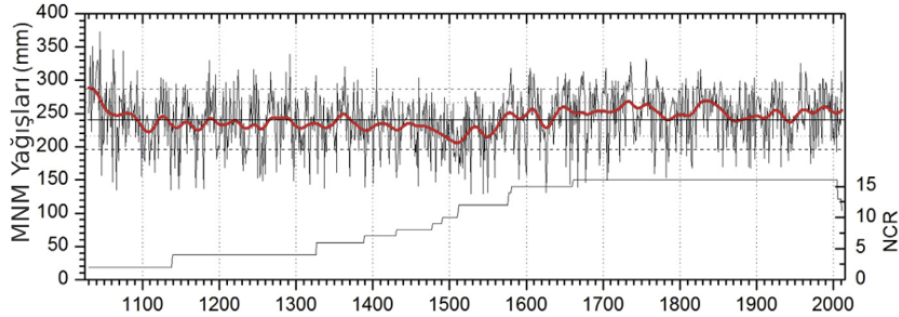
²⁹⁶ Akhilesh K. Yadava vd. “Boreal Spring Precipitation Variability in the Cold Arid Western Himalaya during the Last Millennium, Regional Linkages, and Socio-Economic Implications”, **Quaternary Science Reviews**, Sayı: 144, Temmuz 2016, s. 35.

²⁹⁷ Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability...”, ss. 28-43. Bu hususta bir diğer önemli çalışmaya imza atan Jos Gommans, alt kıtanın Merkezî Asya ile ilişkilerini iklim etkisi üzerinden değerlendirmekle birlikte Marshall Hodgson gibi paleoklimatoloji çalışmalarına değil daha genel bir göstergeye (yıllık ortalama 1,000 mm’de az yağış alma) dayanan Kurak Kuşak kavramını kullanır. Gommans’a göre XII. yüzyılda yaşanan dönüşümler alt kıtada Sind’den Maysor Platosu’na kadar uzanan Kurak Kuşak çeperlerindeki yerleşik/yarıgöçebe nüfusun ekonomik, toplumsal ve dini etkileşiminin bir sonucudur. Jos Gommans, **The Indian Frontier: horse and warband in the making of empires**, Routledge, New York, 2018, ss. 55-57.

²⁹⁸ Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability...”, s. 35.

²⁹⁹ Yeraltı sularının mağaralarda yüzyıllar boyunca oluşturduğu mineral tortullarının izotop analizine dayanan paleoklimatoloji metodu. Bknz. Britannica Editors, "cave deposit" **Encyclopedia Britannica**, 8 Şubat 2016, <https://www.britannica.com/science/cave-deposit>, (Erişim: 18 Kasım 2021).

durum bitki örtüsünün artışı belgelenen diğer tahmin modelleriyle de örtüşmektedir.³⁰⁰

Şekil 1: Batı Himalayalar'ın ağaç halkası verileri ile oluşturulan boreal (MNM) bahar yağışı rekonstrüksiyonu (M. 1030-2011)

“Kalın çizgi, 40 yıl ve üzeri zaman ölçeklerinde dalgalanmaları gösteren bir alçak geçiren filtredir. Noktalı ve kesikli üst ve alt çizgiler, uzun vadeli ortalama yağışın %10 ve %20 altını ve üstünü göstermektedir. İç içe yeniden yapılandırma kullanılan ağaç halkası kronolojilerinin sayısı grafiğin altında gösterilmektedir.”

Kaynak: Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability”, s. 34, Şekil 5.

Yadava vd. tarafından ortaya konan modelin Batı Türkistan bölgesi için tahminleri gölgeleyen önemli bir husus bulunmaktadır: Hindukuş Karakurum ile Batı Himalaya (HKH) yükseltileri, buzul varlığı açısından kutuplar dışındaki en zengin bölge olmasına rağmen, enlem konumları nedeniyle sıcaklık ve yağış rejimlerindeki değişikliklere karşı savunmasızdır. Bölgedeki buzul varlığının stabil olmayışı, hâlihazırda kısıtlı verilerin güvenilirliğini de düşürmektedir.³⁰¹ Bölgenin geçmişe yönelik iklim tahminleri için kritik öneme sahip buzul verilerinin oldukça sınırlı olduğunu kabul eden Yadava vd. yine de mevcut verilerin oluşturdukları bahar yağış rekonstrüksiyonu ile uyumlu olduğunu belirtmektedirler.³⁰²

³⁰⁰ Ashish Sinha, vd. “A Global Context for Megadroughts in Monsoon Asia during the Past Millennium”, *Quaternary Science Reviews*, Cilt: 30, Sayı: 1-2, 2011, ss. 47-62.

³⁰¹ Küçük Buzul Çağı'nın ileri safhalarında dahi Himalaya buzullarında yaşandığı tespit edilen kütle kaybı, XIV. yüzyıl öncesinde de kısa süreli sıcaklık anomalilerinin yaşandığına işaret etmektedir. Mayank Shekhar vd., “Himalayan Glaciers Experienced Significant Mass Loss During Later Phases of Little Ice Age”, *Scientific Reports*, Cilt: 7, Sayı:1, Eylül 2017, 10305.

³⁰² Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability...”, s. 35.

Kurak dönemler (25 yıllık)		Yağışlı dönemler (25 yıllık)	
Yıl	M-N-M yağış ort. (mm)	Yıl	M-N-M yağış ort. (mm)
1097 - 1121	220.89 ± 7.02 (-21.1)	1030 - 1054	273.80 ± 10.66 (31.8)
1233 - 1257	223.70 ± 8.56 (-18.3)	1632 - 1656	261.10 ± 6.99 (19.1)
1296 - 1328	224.20 ± 9.84 (-17.8)	1714 - 1738	268.50 ± 7.81 (26.5)
1377 - 1401	224.30 ± 6.99 (-17.7)	1749 - 1773	265.60 ± 7.67 (23.6)
1490 - 1514	206.20 ± 6.81 (-35.8)	1820 - 1844	274.00 ± 5.54 (32.0)
1538 - 1562	213.95 ± 7.83 (-28.1)	1963 - 1999	261.10 ± 8.13 (19.1)

Tablo 1: 1097 – 1999 Arası Mart-Nisan-Mayıs (MNM) Ayları 25 yıllık Yağış Ortalamaları (Yağışların uzun vadeli ortalaması 242 mm. olarak belirlenmiş olup parantez için değerler bu ortalama sapmaları göstermektedir.)

Kaynak: Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability...”, s. 36, Tablo 5.

Söz konusu çalışma, geliştirilen iklim tahmin modelini tarihi kaynaklarla doğrulama girişimi barındırması bakımından önemli bir tartışma zemini yaratmaktadır. Gerçekten de XIX. yüzyıldan itibaren tarihi kaynaklara yansıyan kuraklık verileri ile söz konusu çalışmada ortaya konan tahmin ve rekonstrüksiyonlar son derece uyumlu görünmektedir.³⁰³ Orta çağlar özelinde iklim modeliyle elde ettikleri sonuçları Hint alt kıtasına kuzeyden yapılan fetih hareketleri ile ilişkilendiren Yadava vd., Hindistan sahasında yağış rejimindeki artışa bağlı olarak tarımsal üretimin genişlediği ekonomik bir canlılık yaşandığını varsayar. Aynı periyotta Merkezî Asya’da ise tam aksi koşullar nedeniyle hayvancılık ve tarımsal üretime dayalı ekonomide daralma öngörülür. Dolayısıyla iki bölgenin birbirine zıt bu iklim seyrinin Gûrlu Sultânı Muizzüddîn Muhammed b. Sâm’ın Hind fetihleri ile Delhi Sultanlığı’nın kuruluşunda teşvik edici bir rol oynamış olabileceğini vurgular. Ancak müelliflerin tezlerini tarihi kaynaklarla doğrulama girişimleri, büyük oranda ikincil araştırmalara dayanmakta olup son derece kısıtlı ve yüzeyseldir. Zira Gûrlu Sultânı Muizzüddîn Muhammed B. Sâm’ın Hindûstan fetihleri ile Delhi Sultanlığı dönemine ait herhangi bir ana kaynak

³⁰³ Yadava vd., “Boreal Spring Precipitation Variability...”, s. 38 vd. Özellikle altı farklı model ile oluşturulan karşılaştırmalı tahmin tablosu için bkz.: Şekil 11.

zikredilmemektedir.³⁰⁴ Tüm Merkezî Asya'nın iklim anomalilerini doğrulamak için ise sadece *Bâbürnâme*'de aktarılan 1494 yılında Fergana'da yaşanan çöl fırtınaları ile 1520'de Kâbil'de yaşanan kıtlık anekdotları kullanılmıştır.³⁰⁵

Söz konusu çalışmanın paleoklimatoloji açısından belirleyiciliğine dair yorum yapamasak da tarihi kaynak kullanımının orta çağlar özelindeki iddialarını ispatlamaya yetmediği ortadadır. Bu nedenle Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu giden süreçte iklimin ve coğrafyanın rolünü dönemin ve coğrafyanın kaynakları üzerinden değerlendirmek elzemdir.

Özellikle Gazneli devri kaynakları, Nişâbur, Gazne, Belh, Herât gibi Horasan'ın önemli şehirlerinde XI. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen anormal kış mevsimlerinin ve buna bağlı kıtlıkların yaşandığına dair birçok tanıklık içerir.³⁰⁶ Ancak değindiğimiz üzere Deborah Tor, büyük oranda Selçuklu idaresindeki Horasan şehirlerindeki olumsuzlukların tamamen iklim kaynaklı olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle onun bıraktığı yerden başlayarak sultanlığın ilk yirmi beş yılına kadar Batı Türkistan ve Kuzey Hindistan'daki iklime dair bilgi veren anekdotlarını ortaya koymak Yadava vd.'nin tezlerini sınamak için yerinde olacaktır.

Detaylı şekilde değineceğimiz üzere XII. yüzyılın ikinci yarısında Horasan, Hârezmşâhlar ile Gûrlular'ın yükselişine ve mücadelesine sahne olur. Hârezmşâh kaynakları münşeat mecmuası ağırlıklı olduğundan Gûrluların yıkılışından sonra yazan Nesevî'nin (ö. 647 / 1249-50) Celâleddin Hârezmşâh biyografisi haricinde bölge ile ilgili bilgiler, Horasan dışında yaşamış İbn'ül-Esîr (d. 555 / 1160) ve Cüveynî (d.

³⁰⁴ Yadava vd., "Boreal Spring Precipitation Variability...", s. 39. Gûrlu Sultânı Mu'izzü'd-dîn Muhammed B. Sâm'ın Hindûstan fetihleri ile Delhi Sultanlığı hakkındaki genel geçer ifadeler ve sefer kronolojisi için sayfa zikretmeden kullanılan kaynaklar: Wolseley Haig, **The Cambridge History of India Vol. 3. Turks and Afghans**, Cambridge University Press, 1928; Mohammad Habib ve Khaliq Ahmad Nizami, **A Comprehensive History of India. Vol. 5, Part 2, The Delhi Sultanat, A.D. 1206-1526**, 2. Baskı, People's Pub. House, 1970.

³⁰⁵ Yadava vd., "Boreal Spring Precipitation Variability...", s. 39; Beveridge, **Babur-Nama (Memoirs of Babur) (Translated from the Original Turki Text of Zahirü'd-din Muhammad Babur Padshah Ghazi)**, D. K. Fine ArtPress Pvt. Ltd., Delhi, 1921.

³⁰⁶ Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, **el-Yemînî fî şerhi aḥbârî's-sultân Yemînî'd-devle ve emînî'l-mille Maḥmûd el-Ġaznevî**, Nşr. İhsan Zünün es-Sâmîrî, Beyrut, 1424/2004, s. 325-329; Ebû's-Şeref Nasîh b. Zafer Curfadekânî, **Tercüme-i Târih-i Yemînî**, Tsh. Ali Kavîm, Çâphâne-i Muhammed 'Ali Ferdin, Tahran, 1334/1955, s. 202; Ebû'l-Fazl Beyhakî, **Târih-i Beyhakî**, Tsh. Ali Ekber Feyyâz, Enşaârat-ı Danişgâh-i Ferdovsi, 4. Baskı, 1383/2004, Meşhed, s. 268, 346, 419, 503 ve, 531; Ebû'l-Hasan 'Ali b. Zeyd İbn Funduk, **Târih-i Beyhak**, Tsh. Ahmed Behmenyâr ve Mîrza Muhammed Kazvînî, Kitâbfuruşî Furugî, Tahran, 1361/1982, ss. 176-178; Şeyh Abdurrahman-ı Fâmî-yi Herevî, **Târih-i Herât (dest neveste-i nev-yâfte)**, Nşr. İrec Efşâr, Mîrâs-ı Mektub, Tahran, 2008, ss. 27-33, 123 ve 126; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fî't-Târih**, Cilt: 12, s. 222.

H.623 / M.1226) tarafından aktarılır. Gûrlu ve sultanlığın çağdaş sayılabilecek kaynaklardan *Cevâmi'u'l-hikâyât*, *Şecere-i Ensâb* ve *Tâc'ül-Measir* mahiyetleri itibariyle iklime dair pek az şey barındırır.³⁰⁷

Şiddetli hava olayları ve buna bağlı kıtlık vakalarını aktarmada son derece titiz davranan İbn'ül-Esîr, “Suriye, el-Cezîre, Irak, Diyarbekir, Musul, el-Cibâl, Ahlat ve diğer yerlerde” 574 / 1178-79’da başlayıp bir yıl süren yağış azlığının çok şiddetli bir kıtlığa ve salgın hastalıklara neden olduğuna bizzat tanık olmuştur.³⁰⁸ İbn'ül-Esîr, bu durumdan etkilenen yerler arasında Horasan’ı saymamaktadır. Ancak XV. yüzyılda yaşamış Timurlu tarihçilerinden Hasan-ı Yezdî (d. 793 / 1390-1391) 1415’te kaleme aldığı *Câmi'u't-tevârih-i Hasenî* adlı eserinde 575 / 1179-1180 yılında Horasan’da büyük bir kıtlık olduğundan bahseder.³⁰⁹ Biri çağdaş ancak uzak bir bölgede yaşayan diğeri mezkur olaydan iki yüzyıl sonra yazan tanık olmak üzere iki müellifin bu aktarımları iklimin Gûrluları Hindistan’a yönlendirecek bir faktör olarak rol oynamış olabileceğine dair elimizdeki tek geçerli kanıttır.

H. 589 / 1193’te Fîrûzkûh’ta doğmuş ve Gûr ve Dehli saraylarının hizmetinde görev yapmış bir isim olarak Kadı Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, belki de iklime dair kayıtlarını en ciddiye almamız gereken isimdir. Ancak Minhâc-ı Sirâc’ın Horasan sahasına ilişkin spesifik olarak kaydettiği hava olaylarının bir kısmı kendisi için de geçmişte kalmış tarihlerdedir.³¹⁰ Bölgedeki çetin kış şartlarına ilişkin bazı anekdotları ise anormallik olarak yorumlanamayacak mahiyettedir. Örneğin; Gûrlu Sultanı

³⁰⁷ ‘Avfî’nin *Cevâmi'u'l-hikâyât*’ı birçok kıtlık anlatısı barındırsa da bunlar tarihi değeri olmayan ibret hikâyeleridir. Fahri Müdebbir, Gûrlu Sultanı Muizzüddîn’in vefat haberi alması üzerine Delhi havalisinden Lahor’daki yürüyen Aybeg ve ordusunun susuzluk, aşırı sıcak ve otlak yetersizliği nedeniyle büyük zorluklar yaşadığını ancak Müslüman ahalinin yardımlarıyla Lahor’a vardıklarını bildirir. Müellifin de belirttiği üzere ortalama sıcaklıkların en yüksek olduğu yaz ayları için olağan bir durumdur. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 29. Aynı tarihlerde Delhi sarayında bulunan müverrih Hasan b. Nizâmî (ö. 626/1229 [?]) de benzer manzaraları kendine has edebî üslubuyla aktarmaktadır. Ancak benzetmelerle dolu betimlemelerinden sahih bir değerlendirme çıkarmak oldukça güçtür. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me’âsir*, s. 56.

³⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, Cilt: 11, s. 361.

³⁰⁹ Hasan-ı Yezdî, *Câmi'u't-tevârih-i Hasenî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr. 4307, vr. 256a’dan aktaran Gülseren Ceceli, *Hârizmşâh Hükümdarı Sultanşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s. 37 dipnot 132.

³¹⁰ Gûrlu Emiri Abbas b. Şîş b. Muhammed (Hük. Yak. H. 421-451/ M. 1030-1059) döneminde yedi yıl yağmur yağmadığını, cümle hayvanat ve insanların eziyet çektiğini yazmış olsa da bu Abbas b. Şîş’in kötü hasletlerine yönelik abartılı bir betimleme örneği olabilir. Aktardığı bir başka geçmiş tarihli olayda ise H. Şevval 429 / Temmuz-Ağustos M. 1038 tarihinde Gazneli Sultan Mes’ûd’un Selçuklu Türkmenleri ile mücadele etmek için Gazne’den ikmal yapmak istediğini ancak o tarihlerde Horasan kıtlık olduğu için ordusunun zayıf düştüğünü söylemektedir. Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 250, 331.

Seyfüddîn Sûrî b. İzzeddîn Hüseyin (H. 541-544 / 1146-1149) ile Gazneli Sultanı Behrâm Şâh b. Mes'ûd (ö. 552/1157) arasında Gazne'nin hâkimiyeti için süren mücadeleyi aktarırken Gazne eşrafının kar yağışı nedeniyle Gûr ile Gazne arasındaki yolların kapanmasını fırsat bilerek Sultan Behrâm Şâh'a mektup yazdığını ve kendisini şehre davet ettiğini aktarır.³¹¹ Gûr bölgesindeki kış şartlarının yabancı ordular üzerindeki belirleyici etkisini Moğol ordularının Firûzkuh kuşatmasını kaldırmak zorunda kaldığını pasajlarında tekrar eder.³¹² Minhâc-ı Sirâc, Moğolların önü sıra hicret etmesinin ardından yabancısı olmasına rağmen uzun bir süre iklim-i Hindûstan'a dair pek bir şey söylememektedir.

Bu boşluğu Hindûstan sahasında yazılan kaynaklar bir nebze de olsa doldurmaktadır. Hindû kaynaklarını da kullanarak alt kıtanın genel bir tarihini yazan ancak okuduklarını hiçbir tenkit sürecinden geçirmeden aktarmasıyla bilinen Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî (ö. 1033/1623 [?]), Gâhadavâla Racası Cayçand/Cayaçandra (hük. yak. 1170 – 1194) tahta çıktığında ülkesinde (kabaca Kennaûç – Varanasi havaisi) kıtlık olduğunu vurgulamaktadır.³¹³ Hint kaynaklarına yansıyan bir diğer kıtlık kaydı ise Gucerât bölgesini yöneten Solanki Racası II. Mula (hük. yak. 1175 – 1178) devrine aittir. Saray şairi Someşvara (ö. yak. 1255 sonrası) tarafından aktarılan bu anekdot Hint sahasında yaşanan kıtlıklara dair en sağlam tanıklıktır.³¹⁴

Ancak bu kıtlıkların ekstrem bir hava olayından kaynaklanıp kaynaklanmadığı meçhuldür. Varanasi bölgesi yıllık ortalama 1.000 mm üzerinde yağış alırken Gucerât'ta bu rakamlar değişkenlik gösterir. Patan'da yıllık yağış ortalaması 250 mm. civarındayken Katyavar Yarımadası'nın içlerinde bu rakam yıllık 1.500 mm.'ye çıkabilmektedir. Ne var ki, Gucerât'ı yöneten Solanki racalarına ait muhtelif belgelerin bir derlemesi olan *Lekhpadhati*'de yer alan bir örnek belge, XI. – XII. yüzyıllarda

³¹¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 394.

³¹² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 115.

³¹³ Muhammed Kâsım, bu kaydı için kaynak zikretmezken diğer kıtlık ve kuraklık kayıtları büyük oranda Minhâc-ı Sirâc ve Berenî'den iktibasır. Muhammed Kâsım Hindûşâh Esterâbâdî, **Târîh-i Firişte ez Âğaz ta Babur**, Cilt: 1, Tsh. Muhammed Rıza Nasirî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387/2008 s. 41; Roma Niyogi, **The History of the Gâhadavâla Dynasty**, Calcutta Oriental Book Agency, Calcutta, 1959, s. 102.

³¹⁴ Asoke Kumar Majumdar, **Chaulukyas of Gujarat**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1956, s. 136.

bazen mahsullerin üçte ikisinin vergi olarak toplandığına işaret etmektedir.³¹⁵ Dolayısıyla bu kıtlığın Solanki racalarının komşularıyla oldukça aktif bir yayılma mücadelesine girdiği bu dönemde uyguladığı aşırı vergilendirmeden kaynaklanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir.

XII. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilen Hindû şair ve müellif Kalhana tarafından 1148-50 tarihlerinde destanî şiir (maha-kāvya) formunda yazılan Keşmir tarihi Rājatarangini’de, iklim kaynaklı bazı kıtlık anlatıları mevcuttur. Bunlardan ilki 917-918 tarihlerinde, diğeri Keşmir Racası Harşa (hük. 1089-1101) döneminde 1099 tarihindeki yaşanan yıkıcı seller nedeniyle gerçekleşmiştir.³¹⁶ Kardeşi aracılığıyla siyasi otoritesini Lâhor’a kadar genişleten Raca Uççala (hük. 1101–1111) ve Raca Jayasimha (hük. yak. 1128-1155) devirlerinde de ağır kıtlıkların yaşandığını kaydeden Kalhana, bu kıtlıkları çoğunlukla devletin aşırı güçlenen toprak sahibi bürokratları dāmaralar ile hırslı kralların yanlış vergi politikalarına bağlamaktadır.³¹⁷ Kalhana’nın Keşmir’in eğitimli Brahmin sınıfa mensup insanların ülkenin çalkantılı ve yoklukla mücadele ettiği yıllarda Hindûstan içlerine göç ettiğine dair kaydı dikkat çekicidir.³¹⁸

Hâmid b. Fazlullâh Cemâlî (ö. 942 / 1536), tarafından derlenen sufi tezkiresi *Siyerü’l-ârifin*’de Sultan İltutmuş (hük. 1211 - 1236) döneminde Dehli’de kıtlık yaşandığına ve birçok insanın açlıktan hayatını kaybettiğine dair bir anekdot mevcuttur.³¹⁹ Mûltan’da ikamet ederken Sultan İltutmuş hâkimiyetindeki Dehli’ye yerleşmek isteyen Çiştîyye önderlerinden Hâce Kutbüddîn Bahtiyâr el-Kâkî’nin (ö. 633 / 1235) şehrin su tedariğinde sıkıntılar bulunması nedeniyle Dehli’ye değil, şehre altı kilometre uzaklıktaki Yamuna Nehri kıyılarında yeni kurulan Kiluherî (Kiluğhari [?]) şehrine yerleştiği bilinmektedir. Rivayete göre vefatının ardından Kutub Minâr’ın gölgesine defnedilecek bu büyük mutasavvıfın şehrin su sıkıntısını gidermek için

³¹⁵ Prasad, *Lekhapaddhati*, s. 14; B. N. S. Yadava, **Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century**, Central Book Depot, Allahabad, 1973, ss. 297-298.

³¹⁶ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 209, (V, 271); Hem Chandra Ray, *Dynastic History of Northern India (Early Mediaeval Period)*. 2. Ed., Cilt: 1, Munshiram Manoharlal Publishers, 1973, ss. 125-26.

³¹⁷ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 529 (VIII, 1540); Ray, *Dynastic History of Northern India*, Cilt: 1, ss. 151-52.

³¹⁸ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 585 (VIII, 2227-29).

³¹⁹ Hâmid b. Fazlullâh Cemâlî, **Siyerü’l-ârifin**, Matba’ı Rizvi, 1893 (British Library Nüshası), s. 154; A. Rashid, “Famine in The Turco-Afghan Period”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 26, Indian History Congress, 1964, s. 85.

Sultan İltutmuş tarafından inşa ettirilen ve *Havuz-u Şemsî* adıyla anılacak sarnıcın yapımına destek vermiştir.³²⁰

Kuzey Hindistan'a dair olağanüstü iklim koşullarına işaret edebilecek kayıtlar böyleyken alt kıta çapında etkili olduğu düşünülen 1336-1343 tarihli büyük kıtlık haricinde aynı dönemlerde Güney Hindistan'da yaşanan en az beş büyük kıtlık ve kuraklık dönemi daha yazılı kaynaklara yansımıştır.³²¹

Bîrûnî'nin deyişiyle "her vilayetinde meteorolojik gariplikler görülebilen" Hindûstan'da belki de bu süreçte yaşanan en mühim vaka, Satlûç Nehri'nin yatağının kuzeybatıya kaymasıdır. G. Raverty'nin yaklaşık 1200 civarına yerleştirdiği bu fenomenin, Pençâb'ın güneyini bir hayli istikrarsızlaştırmış olduğu tahmin edilmektedir. Bölgenin Kuzey Hindistan'da at yetiştirilebilen nadir merkezlerden biri olması sultanlığın binek arzını doğrudan etkileme ihtimalini akıllara getirmektedir.³²² Ancak kaynaklar böyle bir soruna işaret eden bir veri barındırmamaktadır.

İngiliz ordusundaki görevi icabı uzun yıllar Hindistan'da yaşayan Raverty, Minhâc-ı Sirâc'ın Mûltan'dan Dehli'ye yaptığı yolculuğunu şahsi tecrübeleri ile karşılaştırmıştır. Müellifin zikrettiği tarihlerde yaz sıcaklarının zirvede olduğunu bu nedenle Tar Çölü üzerinden yapılacak bir yolculuğun oldukça tehlikeli olabileceğine dikkat çeken Raverty, Cûzcânî'nin daha önceki bölümlerde Âbuher (ابوهر) adıyla zikrettiği, sonradan yok olan bir nehir ve onun etrafında kurulmuş küçük bir şehir üzerinden bu yolculuğu tamamlamış olabileceğini belirtmektedir. Bölge ikliminde büyük bir değişiklik yaşandığını söyleyerek yaşadığını dönemde artık muson etkisinin Mûltan ve civarında hissedilmediğini vurgulamıştır.³²³

³²⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 622, dipnot 7; Fatima Hussain, **Chishtis During The Delhi Sultanate: A Balance Between Ideal and Practice**, Centre for Historical Studies School of Social Sciences Jawahar Nehru University (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Delhi, 2002, s. 139. Kâkî'nin Delhi'ye gelerek idari otorite ile yaklaşması Delhi şeyhülislamlığını reddetmesine rağmen şeyhi Muînüddin el-Çişti ile arasında bir mesele hâline geldiği, daha sonra kendisinin yerine şeyhülislâmlığa atanan Necmeddin es-Suğrâ ile de anlaşamadıkları kaynaklara yansımıştır. Bu rivayetler ve Kâkî'nin şehre yerleşmeme kararını bu çerçevede değerlendirilmelidir. Hayatına dair diğer detaylar için bkz: Enver Konukçu, "Kutbüddin Bahtiyâr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutbuddin-bahtiyar>, (Erişim: 05.12.2021).

³²¹ Berenî, *Târih-i Fîrûz Şahî*, ss. 481-82; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Cilt: 2, s. 709 ve 723.

³²² Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 121; H.G. Raverty, "The Mihran of Sind and its Tributaries: A Geographical and Historical Study", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Sayı: 61, 1892, ss. 155-508; Gommans, *The Indian Frontier*, s. 72.

³²³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Hayy, Cilt: 1, s. 484; Raverty, Cilt: 2, s. 823, dipnot 3; Cilt: 1, s. 687, dipnot 9.

1.6.2. Direnç ve Uyum Mekanizmaları

Son olarak değinilmesi gereken farklı ancak zorlu mevsimsel iklim şartlarına sahip her iki coğrafyada kalıcı iskânın nasıl mümkün olduğudur. Bu soruya verilecek en makul yanıt, literatürde uzun zamandır tartışılmasına rağmen iklimbilimcilerin bazen tümüyle göz ardı ettiği insanoğlunun uyum sağlama kapasitesinde gizlidir. Bu uyum sağlama mekanizmalarının başında neredeyse yerleşik tarım toplumlarının başlangıcından beri bilinen büyük çaplı suya yön verme ve saklama teknolojileri gelmektedir.³²⁴ Özellikle kentsel nüfusun en zorlu yerleşimler sahalarında dahi belli bir nüfusun barınabilmesini sağlayan Orta Çağ hidrolik teknolojilerinin başında bend (set), kârîz (کاريز), kâhrîz (کاهريز) ya da Arapça kanât (قنات) ve sarnıç gibi uygulamalar gelmektedir. Kurak, yarı kurak ya da çöl ikliminin hâkim olduğu coğrafyalarda sıklıkla kullanılan bu yöntemlerle oldukça etkili sonuçlar alınabildiği artık modern yöntemlerle de kanıtlanmıştır.³²⁵

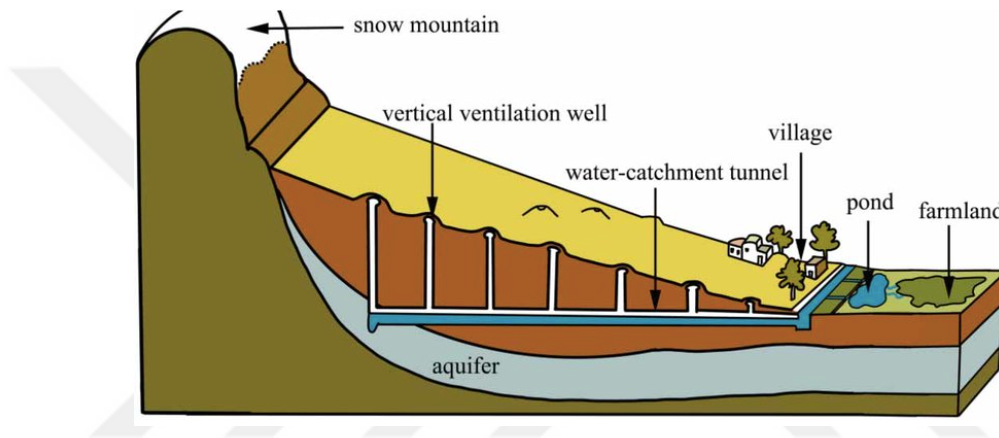
Akarsuları tarım alanlarına yönlendirmek için sıklıkla bend (baraj) kullanılırken yer altı sularını yazın minimum buharlaşma ile şehirlere ve tarım alanlarına ulaştırmak için kârîz uygulamaları kullanılmaktaydı. Hafif eğimli kanalların üzerine belirli aralıklarla açılan sondaj kuyularından ibaret bu yöntem sayesinde çok uzun mesafeler boyunca minimum kayıpla su aktarımı yapılabilmekteydi. (Kaldı ki Afganistan sahasındaki akarsuların birçoğu buzul erimesi ve kar yağışları ile beslendiği için yazın kurumamaktadır.) Su aktarımının yanı sıra benzer teknikler aşırı sıcak yazlarda serinleme amaçlı da kullanılmaktaydı. Kârîz sistemi ile su âb-enbar (آب انبار) ya da âb-gîr (آب گير) adı verilen sarnıç ya da rezervuarlara ulaştırılır, bu yapılarına eklenen bâdgir (بادگير) adlı rüzgar kuleleri ile de serin havanın dolaşımı sağlanmıştır. İnşası ve bakımı devletin temel görevlerinden bir addedilen bu yapıların çeşitli ebatlardaki örneklerine Türkistan'dan Kuzey Afrika'ya

³²⁴ Alman kökenli Amerikalı tarihçi Karl August Wittfogel (1896-1988), Max Weber'in Doğu Despotizmi tezini geliştirerek Batı dışındaki toplumların suya yön verme ihtiyacı ve yeteneğiyle bağdaştırmış, iklimsel bu mecburiyetin kendine has bir devlet – toplum örgütlenmesini de beraberinde getirdiğini vurgulayarak “Hidrolik İmparatorluk/Despotizm” teorisini ortaya atmıştır. Hind merkezli Maurya İmparatorluğu da bu kategoride değerlendirilmektedir. Bk. Karl August Wittfogel, **Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power**, Yale University Press, New Haven, 1957.

³²⁵ D. R. Hill, *Physics and Mechanics: Civil and Hydraulic Engineering Industrial Processes and Manufacturing, and Craft Activities*, Clifford Edmund Bosworth ve Muhamed Sajfitdinoviç Asimov (Ed.) **History of the Civilizations of Central Asia, Vol. IV: The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century**, UNESCO Publishing, Paris, 2000, 265-69.

Çin'den Orta Doğu'ya kadar ihtiyaç duyulabilecek hemen her bölgede rastlanmaktadır.³²⁶

Sulu tarım yapılmasına imkân veren ve şehirlerin içme suyu ihtiyacını karşılanmasına yardımcı bu yöntemlerin orta çağlarda da sıklıkla kullanıldığına dair elimizde ikna edici yazılı deliller mevcuttur. Şehirlerin can damarlarını oluşturan bu kanal ve bent sisteminin nasıl çalıştığını anlatan kullanım kılavuzu *Kitâbü'l-Kunî* daha Tahirîler döneminde sipariş edilmişti ve Gerdizî'nin aktardığı göre iki yüz sonra dahi işe yaramakta yani kullanılmaya devam etmekteydi.³²⁷

Şekil 2: Kâriz Uygulamalarının Şematik Diyagramı

Kaynak: Guangli Fan vd., "Research on application of ecohydrology to disaster prevention and mitigation in China: a review", **Water Supply**, Cilt: 22, 2021, Şekil 5.

Hudûdü'l-âlem'in anonim müellifi, İstahrî (ö. 346. / 957) ve Mukaddesî/Makdisî (ö. 390 / 1000 civarı) gibi farklı dönemlerde bölgeyi ziyaret eden isimler, başta Sistan şehirleri olmak üzere Belh ve Herât gibi bölgenin bütün büyük şehir ve köylerinde bent, sarnıç ve kanal sistemi ile evlere su ulaştırıldığına ya da tarım

³²⁶ Muhammed ibn 'Alî ibn Süleymân er-Ravendî, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, Ed. ve Nşr. Muhammed İkbâl, Luzac; Brill, 1921, s. 29; *Tarîh-i Sistân*, s. 74; Hill, s. 265; M. N. Bahadori, "Passive Cooling Systems in Iranian Architecture," **Scientific American**, February 1978, ss. 144-154; S. Roaf, "Bâdgîr", *Encyclopaedia Iranica*, Aralık 1988, <https://iranicaonline.org/articles/badgir-traditional-structure-for-passive-air-conditioning>, (Erişim: 06.11.2021)

³²⁷ Öztürk, *Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan*, ss. 7-8; Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, s. 203. Bu konuda günümüze ulaşmış en detaylı kılavuz Kereç'te doğup ömrünün büyük bir kısmını Bağdat'ta geçiren matematikçi ve mühendis Ebûbekir Muhammed ibn el-Hasan el-Kerecî'nin (ö. 1029) *Kitabu İnbatî'l-Miyâhi'l-Hafîyye* başlıklı çalışmasıdır. Ebûbekir Muhammed ibn el-Hasan el-Kerecî, **Kitabu İnbatî'l-Miyâhi'l-Hafîyye**, Matbuat-ı Dairet'il Ma'ğrif'ül Osmaniyye, Haydarabad, 1944; Farsça tercüme **İstihrâc-ı Âbhay-ı Pinhân**, Çev. Hüseyin Hâdîv Cem, İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1345/1966, s. 1-3.

yapıldığına şahitlik etmiştir.³²⁸ Belh'in yeraltı suları yönünden ve arazisinin düzlüğü açısından "şanslı" olduğu, kârîz ve bentler (sanâ'at) inşa etmek için diğer şehirler kadar uğraşmak gerekmediği, şehrin övünülecek özelliklerinden biri olarak sayılmaktadır.³²⁹ Hamdullâh el-Müstevfî (ö. 740/1340'tan sonra) de Herât'ın (dağlık olduğu için kanallarla sulanamayan kuzeyi hariç) havasını ve verimliliğini överken nehirden dokuz büyük kanal ile sulama yapıldığını, şehrin Gûrlular devrinde ne kadar mamur olduğuna dair istatistikler vermektedir. Aynı zamanda Bâdgîs, Cem gibi çevre şehirlerin de Herât'ın iâşesine nasıl katkı verdiğini belgelemiştir.³³⁰ Hilmend boylarında kurulan Büst³³¹ (Zemindâver ya da Dâver)³³² gibi şehirler ile Argadâb vadisindeki Kusdar gibi yerleşimler için çizilen manzaralar da oldukça benzer olup kanallar vasıtasıyla bolca tarımsal üretim yapıldığı kayda geçmiştir.³³³ Toharistan, Bamiyan ve Huttalan'ı da içine alacak şekilde büyük bir âmillik olarak anılan Belh ve ona bağlı şehirlerin çoğu meyvelerinin güzelliği ile anılmaktadır.³³⁴

Afganistan coğrafyasındaki kârîz ve diğer tarihi sulama sistemlerinin etkinliğini tespit etmek için birkaç girişimde bulunulmuştur. Bunların ilki XIX. yüzyılda İngiliz işgal kuvvetlerinin istihbarat raporlarına, sonuncusu ise 1990'lı yıllarda ise Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı bir araştırma ekibinin çalışmalarına dayanmaktadır. Her iki çalışmada da tespit edilen kârîz sayısı binlerle ifade edilmesine rağmen söz konusu yapıların inşa tarihleri hâlâ araştırılmaya muhtaçtır. Her hâlükârda gerek İran gerekse de Afganistan sahasında oldukça etkin bir şekilde kullanıldığı

³²⁸ *Hudûdü'l-âlem*, s. 311; İbn Havkal, *Surât el-Arz*, s. 389, 360; Ebü'l-Fidâ, *Coğrafya*, s. 363. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 240-41

³²⁹ Safiyyüddin Ebû Bekr Abdullah b. Ömer Vâiz Belhî, *Fedâil-ü Belh*, ed. Abd'ül-Hayy Habîbî, çev. Abdullah Muhammed b. Hüseyin el-Belhî, İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1350. s. 48-49.

³³⁰ Hamdullah Müstefî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ss. 150-151; Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 407-408; Barthold, *An Historical Geography of Iran*, s. 47.

³³¹ Bereketli ancak hastalıklı bir havası olduğu kayda geçen Büst'te hurma, mısır ve meyve yetiştirilen ve Hind ile ticareti olan bir şehir olarak tasvir edilir. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 215; İbn Havkal, *Surât el-Arz*, s. 363; Hamdullah Müstefî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ss. 141.

³³² Minhâc-ı Sirâc, Zemindâver'i Gûrlu Sultanı Gıyâsüddin b. Sam'in kışlık başkenti olarak zikrederek sultanın av köşkünü de barındıran hoş bir sayfiye ormanının bulunduğunu yazar. İstahrî de bereketli bir bölge olduğunu yazmıştır. İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 215; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 363.

³³³ Şemsu'd-dîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebû el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1423/2003, s. 351; Osman Ciner, *El-Makdisî'nin Ahsenü't-Tekâsîm Fîma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2018, s. 333.

³³⁴ Hamdullah Müstefî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ss. 152-153.

şaşırtıcı istatistiklerle ortaya konulmuştur.³³⁵ Türklerin de bu teknolojileri Uygurlardan beri bildiği ve etkin şekilde kullandığı Turfan kazıları ile anlaşılmıştır.³³⁶

Orta çağlarda olağanüstü iklim koşulları ve iklim kaynaklı afetlerle nasıl başa çıkıldığı hususunda günümüze ulaşan eserler içinde *Târîh-i Sistân* özel bir öneme sahiptir. Zira *Târîh-i Sistân*, bölgede yel değirmenlerinin yaygın kullanımını haber vermesinin yanı sıra insanının mahalleleri yutacak büyüklükte kum taşıyan çöl fırtınalarıyla bir çeşit blokaj sistemi ile nasıl başa çıkıldığını anlatmaktadır.³³⁷ Nitekim anonim müellif, “Sistan'ın zenginliği şu üç şeyin önüne set çekilmesine bağlıdır: Su, kum ve müfsitler. Bunlar oldukça Sistân'daki rahatlık ve huzur başka hiçbir şehirde bulunmaz.” diyerek bölge insanının bu husustaki ortak hafızasını ve kabiliyetini veciz bir şekilde ifade etmiştir.³³⁸

Yukarıda anılan bereketli beldelerin muhtelif tarihlerde kısa ve uzun süreli olarak terk edildiğine işaret eden kayıtların hemen hemen hepsi söz konusu terk etme eylemini iklime değil savaş ya da akınlar sonucunda şehirdeki sulama sistemlerinin yıkımına bağlamaktadır. Sistân'ın en eski yerleşimlerinden Zerenc'in³³⁹ Hilmend Nehri'nin yatağının değişmesi nedeniyle taşındığı birkaç kaynakta aktarılmaktadır.³⁴⁰ İbn Havkal, Belh'in 558 / 1163 yılında Oğuz akınları nedeniyle terk edildiğini ancak halkının çok uzağa gitmeden adı “On değirmen döndürür” anlamına gelen Dihâs Nehri kıyısındaki düzlükte yeni bir şehir kurduğunu bildirmektedir.³⁴¹ Yâkût el-Hamevî'ye göre Oğuz istilasî döneminde büyük bir tahribata uğrayan Merv, her şeye rağmen meskûn kalmaya devam ederken Murgâb Nehri üzerine kurulan sulama barajının

³³⁵ Adamec, *Gazetteer of Afghanistan*, Cilt: 4, s. 103, 217, 279, 489; Daniel Balland, “La place des galeries drainantes souterraines dans la géographie de l'irrigation en Afghanistan,” içinde: **Les eaux cachées: Etudes géographiques sur les galeries drainantes souterraines**, Publications du Département de Géographie de l'Université de Paris-Sorbonne 19, Paris, 1992, ss. 97-121'den aktaran Xavier de Planhol, “Kâriz”, **Encyclopædia Iranica**, 15 Aralık 2011, <https://iranicaonline.org/articles/kariz-parent>, (Erişim: 06.11.2021). Ayrıca bkz: Christoph Jentsch, “Die Kareze in Afghanistan,” **Erdkunde**, Sayı: 24, 1970, s. 120.

³³⁶ Bertil Mächtle vd., “The Age and Origin of Karez Systems of Silk Road Oases around Turpan, Xinjiang, P.R. of China”, **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, ed. Liang Emlyn Yang vd., Springer International Publishing, Cham, 2019, ss. 359-78.

³³⁷ *Târîh-i Sistân*, s. 56-58.

³³⁸ *Târîh-i Sistân*, s. 64.

³³⁹ Bölgeye dair bilgi veren en eski coğrafya eserlerinden bir tanesi şehrin Turanlı Afrasiyab tarafından kurulduğunu söylemektedir. Ulaş Töre Sivrioğlu, “Pehlevîce (Orta Farsça) Bir Tarihî Coğrafya Metni: Şahrestānīhā-ī Ērānšahr”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2014, ss. 20-47.

³⁴⁰ *Târîh-i Sistân*, s. 64-66; *Târîh-i Sistân*'ın yarı efsanevî bu anlatısını İstahrî ve İbn Havkal tekrar eder İstahrî, *Ülkelerin Yolları*, s. 213-214; İbn Havkal, *Surât el-Arz*, s. 362.

³⁴¹ İbn Havkal, *Surât el-Arz*, s. 389.

tahrip edilmesinin ardından şehirdeki tarım alanları sulanamaz hâle gelince bir daha eski parıltısına erişememiştir.³⁴² Herât ise sağlam surları sayesinde Oğuzların yarattığı yıkımdan nispeten daha az zararla çıkabilmiştir.³⁴³ Aynı surlar 1204'te Hâremzşah Muhammed'in nehir üzerine baraj kurarak şehri sular altında bırakmasını da engelleyecektir.³⁴⁴

Bu şehirler arasında Gazne istisnâî bir statüye sahiptir. Payitaht olması hasebiyle altın çağını Sultan Mahmud döneminde yaşamış olsa da o dönemde dahi özkaynakları kısıtlı, tarımsal üretimi çok daha zahmetli, ticaret ehli bir yerleşim olarak anılmaktadır.³⁴⁵ Gûrlu - Gazneli çekişmesinin yarattığı yıkıma Oğuzların sebep olacağı kaos da eklenince şehir, süratle bir zamanlar nâmını duymuş herkesi şaşırtacak kadar küçülmüştür. İbn Battûta, Gazne'nin harap ve terk edilmiş hâlini görmüş, halkının kışım iklimin daha uygun olduğu üç gün uzaklıktaki Kandehâr'a göç ettiğini bildirmiştir.³⁴⁶ 1504-1505 yılında Gazne'yi ziyaret eden Bâbü'r Şâh, Sultan Mahmud tarafından yaptırılan barajın Alâüddîn Cihansûz Gûri tarafından yıktırıldığını, o günden beridir şehrin harap olduğunu söylerken böylesine önemsiz bir yerin bir zamanlar nasıl bu kadar ünlü ve zengin olabildiğini anlamakta güçlük çekecektir.³⁴⁷

İklim koşullarına uyum sağlama konusunda şehirli nüfus bu teknolojilere ne kadar bel bağlarken nüfusun hatırı sayılır bir kısmını oluşturan ve iklim tartışmalarının merkezine yerleştirilen göçebe ve yarı göçebe halkların mevsimsel göçlerle en zorlu coğrafyalarda bile hayatlarını idame ettirebildiği muhakkaktır. Yaylak ve kışlar adlarıyla bildiğimiz bu göç noktaları bugün dahi geçerliliğini korumaktadır. Örneğin; Gazne'nin kışlağı Kandehâr, Fîrûzkûh'un kışlağı Zemindâver iken Kâbil'in ve Bedahşan'ın yaylağı Celalâbâd'tır, kışı Afgan Türkistan'ındaki ovalarda geçiren göçerlerin yazı Celalâbâd/Lamğân'da geçirdikleri de bilinmektedir.³⁴⁸ Herât'ı

³⁴² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, Cilt: 5, ss. 112-116.

³⁴³ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'u't-Tevârîh (Selçuklular Tarihi)*, Cilt: 2, Cüz 5, Yay. Haz. Ahmed Ateş, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, (Câmi'u't-Tevârîh) s. 100; Türkçe terc. Erkan Göksu ve Hasan Hüseyin Güneş, *Selçuklu Devleti*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 186.

³⁴⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 307-08

³⁴⁵ "Gazne dışında bu şehirlerin tamamının nehirleri, ağaçları ve ürünleri vardır. Gazne'nin bağ-bahçeleri yoktur ama bir nehri vardır." İstahri, s. 239. İbn Havkal ve Ebü'l-Fidâ, İstahri'den iktibasla benzer tarifler sunar: "Bu bölgedeki, Belh bölgesindeki şehirler arasında en zengin, en çok ticaret yapılan yer Gazne'dir." İbn Havkal, *Surât el-Arz*, s. 387; Ebü'l-Fidâ, *Coğrafya*, s. 361.

³⁴⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Cilt: 1, s. 576.

³⁴⁷ Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 213.

³⁴⁸ Mukaddesî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, s. 347, tr. 330; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Cilt: 1, s. 576; Adamec, *Gazetteer of Afghanistan*, Cilt: 6, s. 38; Dupree, *Afghanistan*, s. 8 ve 12; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 363.

çevreleyen Kûh-i Baba yaylaları ve Bâdgîs bölgesi Afganistan sahasındaki göçerler için otlakların müsaitliği bakımından her zaman bir cazibe merkezi olageldiği gibi özellikle Bâdgîs meraları orta çağlarda uğruna savaş çıkarılacak kadar da önemlidir.³⁴⁹ *Bâbürnâme*, göçerlerin Kâbil'e ulaşmak için kullandığı sabit güzergâhların bulunduğunu ancak mera azlığından dolayı göçebeler tarafından pek de tercih edilmediğini bildirmektedir.³⁵⁰

Hindistan, Hint dinlerinde su ritüellerinin geniş bir yer kaplaması nedeniyle su ile ilintili yapılar konusunda görkemli bir geçmişe sahiptir. Buna rağmen sulama teknolojilerinin orta çağlarda Kuzey Hindistan'daki kullanım seyri kaynakların mahiyeti nedeniyle tartışmalıdır. XII. yüzyılın başlarında yaşadığı tahmin edilen müellif Kalhana, Raca Khinkhila Narendraditya'nın (yak. 597-633) oğlu Yudhiştira ile Kârkoṭa Hanedanı'na mensup (yak. 625 – 855) Raca Candrāpīda (yak. 712 - 720) dönemini anlatırken çeşitli hidrolik teknolojilerinin kullanıldığı şeklinde yorumlanabilecek ifadeler kaydedilmiştir.³⁵¹ Dikkatli bir gözlemci olan Bâbür Şâh, bu hususta bize şöyle bir karşılaştırma aktarır: Hindistan'da akar su hiç bulunmaz; kaynak ise, ne arar. Nadir kaynaklar da yerden, zih suyu gibi, sızarak çıkar; o tarafların kaynakları gibi, fışkırarak çıkmaz."³⁵²

Irfan Habib, İslâm dünyasında nâur ya da sâkiye (ناعور/ساقية) bilinen değirmen tipinin Kuzey Hindistan'da bilhassa Pençâb'a Delhi Sultanlığı'nın kuruluş sürecinde Müslümanlar tarafından tanıtıldığını; hayvan koşulmasıyla nispeten otomatikleşme ve daha derin kuyulardan çekime imkân sağlayan bu değirmenin kullanılmaya başlanmasıyla bölgede tarımsal üretimin arttığını iddia etmiştir.³⁵³ Ancak söz konusu değirmenin Hint dünyasında "arghatta" adıyla hâlihazırda bilindiği, teknolojik farkın devrimsel bir değişime neden olacak kadar büyük olmadığını savunanlar da mevcuttur. Üstelik tarımsal üretim artışını da şüpheyle karşılanmıştır, zira nüfus artışına paralel olarak orman ıslahının hızlanmasının yanı sıra yazılı kaynakların artması böyle bir

³⁴⁹ Barthold, *An Historical Geography of Iran*, s. 47.

³⁵⁰ Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 218 ve 378.

³⁵¹ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 47 ve 120.

³⁵² Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 527.

³⁵³ Irfan Habib, "Presidential Adress", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 31, 1969, ss. 149-155. Söz konusu çark teknolojisinin üstün bir versiyonu el-Cezerî tarafından geliştirilmiştir. Bk. Minarest Research Network, "Water Harnessing Systems During Muslim Rule in India", *IOS Minarest*, Cilt: 11, Sayı: 19, 2017, https://www.iosminaret.org/vol-11/issue19/Water_Harnessing_Systems_During_Muslim_Rule.php, (10.11.2023)

yanılığa neden olmaktadır.³⁵⁴ Bengal’de ise köy yerleşimlerinin genellikle “doğal yüzey suyu kaynaklarına veya esasen bu tür kaynakların uzantıları olan yerlere yakın olarak” kurulduğu tespit edilmiştir.³⁵⁵ Bölgenin tarımsal üretimini ise yine Müslüman hâkimiyetindeki uygulamalar değiştirecektir. Ancak belirtmek gerekir ki, yıllık yağış oranında büyük anomaliler yaşanmadığı sürece Hindistan’ın Ganj gibi düzlükleri komşu coğrafyalarından çok daha verimlidir.

Görüldüğü üzere çağdaş yazılı kaynaklardaki ilgili aktarımların Gûrluların Hindistan fetihlerinde iklimden kaynaklanan bir teşvik unsuruna işaret ettiğini söylemek güçtür. Ancak bu noktada tekrara düşmek pahasına Hindistan ikliminin Gûrlu ordusu ve bozkır kavimleri için hiç de cazip olmadığına dair birkaç kanıt zikretmek yerinde olacaktır. Türkler de dahil olmak üzere bozkır kavimlerinin sıcak iklimlerden pek hazzetmediği hemen hemen bütün kültür ürünlerine yansımıştır.³⁵⁶ Asker ve kumandan olarak savaşmak için Hind sahasına inen isimler için iklimin bir olumlu bir etken olmadığı ise tahmin edilebilir ancak kanıtları dağınık bir olgudur. Sultan Aybeg’in ve İltutmuş’un çağdaşı Fahri Müdebbir, hâmisî Aybeg’i sıcak havalarda ağır zırhıyla savaşması nedeniyle över.³⁵⁷ Sultan İltutmuş’un Moğollara karşı kendisiyle ittifak kurmak isteyen Hârezmşâh Celâleddîn Mengübertî’ye (hük. 1220 – 1231) karşı Hind’in iklimini diplomatik bir bahane olarak kullandığını ise Cüveynî aktarır.³⁵⁸ Gerçekten de Cengiz Han’ın Hârezmşâh Celâleddîn’i derdest etmek üzere peşinden iki tümen Moğol askeri ile birlikte gönderdiği Törbay Tokşin,

³⁵⁴ Harbans Mukhia, “Was There in Feudalism in Indian History?”, Hermann Kulke (ed.), **The State in India, 1000-1700**, Oxford University Press, Delhi ; New York, 1995, s. 126, 130-1301.

³⁵⁵ Brajadulal Chattopadhyaya, **Aspects of Rural Settlements and Rural Society in Early Medieval India**, Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 1990, ss. 30-35. VI. – XI. yüzyıllar arasında Bengal bölgesinde tarımsal üretimin bazı yönlerine dair doğrudan bir kaynak için bk. Pārāśara, **Kṛṣi-Parāśara**, çev. Girija Prasanna Majumdar, Sures Chandra Banerji, The Asiatic Society, Calcutta, 1960.

³⁵⁶ Tuncer Baykara, “Türk Kültüründe İklim”, **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Cilt: 3, Sayı: 27, 1997, ss. 955-74.

³⁵⁷ Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 49

³⁵⁸ Cengiz Han’ın ardından gönderdiği birliklerle mücadele ederken Sind (İndus) Nehri’ni geçerek Delhi yakınlarına kadar gelen Hârezmşâh Celâlu’d-dîn akabinde Delhi Sultanı İltutmuş’a elçiler göndererek sığınma ve Moğollara karşı güç birliği yapmayı teklif etmiştir. Sultan İltutmuş, Hârezmşâh Celâlu’d-dîn’e vereceği yanıtın belki de sultanlığının kaderini belirleyeceğinin farkında olduğu için birkaç gün oyalanmış ve nihayetinde meâlen “bu civarın havası [درین حدود هوایی موافق نیست] sizin gibi bir sultana uygun ve layık değildir dilerseniz mülk edinmeniz için size başka bir yer göstereyim” cevabını vermiştir. Atâ Melik Cüveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**, Nşr. Muhammed Kazvînî, İntişârât-ı Negâh, Tahran 1391/2012, s. 456; Atâ Melik Cüveynî, **Târîh-i Cihângüşâ**, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 351.

621 / 1224'te Mûltan'ı kırk gün kuşatmış ancak aşırı sıcağın mancınıkları işletememesi nedeniyle şehri alamadan geri dönmüştür.³⁵⁹ Sultan Alâüddîn Halacî'nin Moğol askerlerinin isyanı da bir diğer örnektir: 691 / 1292'de esir alınarak orduya dahil edilen ve İslâmiyet'i yeni kabul ettikleri için Nev-Müselmânân yani "Yeni Müslümanlar" (نو مسلمانان) olarak anılan Moğollar, Hindistan'ın iklimine (هواى هندوستان) ve iskân edildikleri muhite alışamadıkları bahanesi ile birçok isyana ve sultana suikast olaylarına karışacak, nihayetinde tarafından aileleri ile birlikte öldürüleceklerdir.³⁶⁰ Bu durumun fazla değişmediği ise Bâbü Şah'ın Agra günlerine dair aktardıklarıyla sabittir. Bâbü Şah, sıcaklarının zirvede olduğu bir zamanda fethedilen Agra'da semûm rüzgârları (Sam Yeli) nedeniyle birçok askerin birdenbire vefat ettiği aktarak bu durumun ordudaki birçok mühim kumandan ve askerde Hindistan'ı terk etme arzusu uyandırdığını belirtmiştir. Ancak Bâbü Şah'ın binbir meşakkatle fethedilen yerlerden vazgeçmeyeceğini söylemesi ve Hoca Kelân gibi terk konusunda ısrarcı isimleri Gazne, Kâbil gibi bölgelere ataması durumu yatıştırmıştır.³⁶¹

İncelediğimiz dönem içerisinde Horasan'da ekonomik sıkıntılara dair kayıtlar, iklim kaynaklı bir üretim sıkıntısına değil Hârezmşâhlar ile Gûrluların bitmek bilmeyen savaşları için gerekli iâşe ihtiyacına işaret etmektedir. Bu husus her iki devletin kaynaklarınca da doğrulanmaktadır. Cûzcânî, Aybeg'in Gûrlu emir-î ahuru olarak ordudaki atların beslenmesi ile ilgilenirken otlakları ele geçirmeye çalışan Hârezmşâh askerlerinin kurduğu pusuyla esir alınmasından bahsetmiştir.³⁶² Şehirlerin tekrar tekrar kuşatılmasının halkı kıtlıkla sınamasından defaatle bahseden Cüveynî ise Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'e karşı saldırıya geçmek isteyen Sultan Muizzüddîn'in ordunun iâşesi için Tûs'ta halkı nasıl tahıl satmaya zorladığını aktarır.³⁶³

Delhi Sultanlığı'nın kurucu isimleri ile onların peşinden kavga verip yurt tutmaya gidenler hiç şüphesiz memleketlerinde birçok kıtlık, felaket ve ölüm getiren dondurucu kışlar görmüştür. Ancak yerel tarihler ve coğrafya kılavuzlarındaki

³⁵⁹ Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, s. 206.

³⁶⁰ Berenî, *Târih-i Firûz Şahî*, ss. 218-19 ve 235-36.

³⁶¹ Bâbü Şah, kalıfıye insan ihtiyacını karşılamak ve insanları Hind'te kalmaya ikna etmek için yüklü ihşanlarda bulunmak zorunda kalmıştır. Babur, *Bâburname* (Vekâyi), ss. 472 – 474; Nîlgün Dalkesen, "Hindistan ve Türkler İklimsel ve Coğrafi Özelliklerin Göç Yönü Üzerindeki Etkisi", *Aktüel Arkeoloji*, Sayı: 68, 2019, s. 10.

³⁶² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 416-17.

³⁶³ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, s. 380, Öztürk, ss. 281-283.

anekdotlar, kuraklıkla ve sert iklim koşulları ile anılan Gûrlu topraklarında hidrolik teknolojilerden verimli şekilde faydalandığını düşündürmektedir. Ancak göstermeye çalıştığımız üzere bu insanları Hindûstan'da da çok elverişli koşullar beklemiyordu zira Horasan'ın kışları kadar her türlü iklim olayının görülebildiği Hindûstan'ın yazları da öldürücü olabilmekteydi. Dolayısıyla çağdaş kaynaklar, Delhi Sultanlığının kuruluş sürecinde iklim ve buna bağlı tarımsal üretim artışının doğrudan etkisini destekleyecek veriler sunmamaktadır. Ancak Hind sahasının XIV.-XVI. yüzyıllarda olağanüstü iklim felaketleri yaşadığı bilinmektedir. Mevcut tahmin modellerinin tarih aralıklarını güncellemesini sağlayacak kesintisiz yerleşim yerlerinden elde edilecek arkeolojik verilerle daha sağlıklı bir sonuca ulaşmak mümkün olacaktır. Sonuç olarak sultanlığın kuruluşunda iklim ve coğrafya göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir etkense de sonraki bölümde detaylandıracağımız üzere sultanlığı kuracak kadroların hem arkalarında bıraktıkları hem de yeni vatanları olacak coğrafyalardaki politik kaos ortamı teşekkül sürecindeki en başat faktör gibi görünmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI VE İÇİNE DOĞDUĞU DÜNYA

2.1. SİYASİ VE İDARİ GÖRÜNÜM

Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu ile sonuçlanacak fetihler dizisinde Gûrlu ordularının karşı karşıya geldiği kuvvetler, genellemelere meydan okuyan bir çeşitlilik ve ittifaklar ağı içermektedir. Bu çeşitlilik ve parçalı görünüm aynı zamanda toplumsal örgütlenme ve idarî teşkilatlanma biçimlerine de yansımıştır. Bu dönemde Kuzey Hindistan'da görülen politik oluşumların genellikle V. – VI. yüzyıldan itibaren meşruiyetini sağlayarak hanedanlaşmış bazı klan örgütlenmelerinin devamı olduğu görülür. Bu yönetimler, merkezî otoritesi akrabalık üzerinden gevşek bir şekilde birbirine bağlı, birkaç şehri aşmayan çekirdek nüfuz alanları ile sınırlı siyasi ve idari teşkilatlanmalar olarak tanımlanabilir. Değineceğimiz üzere feodal ya da yarı feodal olarak etiketlenen devletleşmelerinin mahiyeti ve katılığı hâlâ tartışılan unsurlar da içermesi nedeniyle bu oluşumların “racalık” olarak tanımlanması Türkçe literatür için birçok sorunu çözecektir.

İrili ufaklı birçok racalığın yanı sıra hanedanlaşmamış ve dolayısıyla devletleşmelerinden söz edemeyeceğimiz klan örgütlenmeleri bu racalıklardan bağımsız bir kuvvet olarak politik görünümü tamamlar. Ancak XI. yüzyılın başlarında bugünkü alt kıtadan çok daha büyük bir kara parçasını kapsayan Hind'in idari bölümlenmesini kesin sınırları ile tasvir etmek (muazzam bir literatürün varlığına rağmen) her çağdan araştırmacı için çözümsüz kalmış bir yapbozdur. Geleneksel olarak -her biri en az İran kadar büyük- dokuz bölgeye ayrılrsa da bu bölgelerin detayları ve idarî teşkilatlanması hakkında kesinliğinden emin olduğumuz çok az şey vardır.³⁶⁴ Farklı çağlarda alt kıtanın umumi manzarasına tanık olanların aktardıkları

³⁶⁴ Hindistan coğrafyası hakkında bilgi veren Arapça ve Farsça ortaçağ kaynaklarını J. Downson ve H. M. Elliot editörlüğünde hazırlanan tercüme ve değerlendirmeleri Hint kaynakları ile karşılaştıran S. H. Hodivala; İbn Havkal gibi Arap coğrafyacılarının en güvenilirlerinin dahi güzergâh ve sair bilgilerini Hindistan'ı görmeden yazdıklarını belirtir ve bu hususta en güvenilir ismin Hint dünyasının kendine özgü problemlerini bilen ve kuzeybatısını gören Birûnî olduğunu söyler. Hodivala'ya göre Birûnî, Hint coğrafyası ile ilgili bilgiler için muhtelif purana metinleri ile X. yüzyılda yaşamış şair ve bilgin Racâşekara'nın *Kâvyamîmânsâ* adlı eserinin günümüze ulaşamamış Bhuvanakoşa bölümünü kullanmıştır. Ancak o dahi sözlü ve yazılı Hint kaynaklarının müphemliğinden, mit ile gerçeklik arasında gidiş gelişlerinden kaynaklanan temel sorunları tam olarak çözememiştir. Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 49-52. Hasan Askari'ye göre Birûnî'nin tarifini verdiği 17

Hindûstan'ın coğrafî büyüklüğünün yanı sıra idarî olarak parçalanmışlığını da hissettirmektedir.³⁶⁵ Dolayısıyla XII. yüzyılın ikici yarısı için de ancak belirli hanedan ve klanların, sıklıkla taşınabilen “payitahtları” ile nüfuz alanları üzerinden bir tespit yapılabilmektedir.³⁶⁶ Bu nedenle, şimdiye kadar yapıldığı üzere genel görünümü payitaht ve hanedan merkezli racalıklar ile çeperlerindeki klan örgütlenmeleri şeklinde tasvir etmek en azından genel görünümü sunma açısından kolaylık sağlayacaktır. Muhtelif racalıkların birbirleriyle ilişkileri ve yakın siyasi tarihleri ile birlikte değerlendirilmesi alt kıtaya kuzeyden yapılan akınları kolaylaştırıcı bir faktör olarak dile getirilen bu “parçalanmış idari görünümün” ne kadar etkili olduğu sorusunu da yanıtlayacaktır.

2.1.1. Hind'in Müslüman Devletleri

Gürlü ordularının İndus Havzası'ndaki ilk hedefi Müslümanların kontrolündeki Sind bölgesi olmuştur. Sultan Mahmûd dönemindeki seferlerle Gazneli hâkimiyetine giren Sind bölgesinin XII. yüzyıldaki durumu ise son derece muğlaktır. Lâhor'a çekilen Gazneli kuvvetlerinin Sultan Hüsrev Melik (hük. yak. 1160-1186)

rota ve zikrettiği 63 yerleşim Hindistan'da antik dönemden beri önemini koruyan hac ve ticaret güzergâhlarıdır. Kendisinin diğer Sanskrit kaynakları ise Patanjali (yak. II. ya da IV. yy.), Panini (yak. IV. ya da VI. yy.) Varāhamihira (yak. M. 505 – 587), Utpaladeva (yak. M. 900-950) olarak tespit edilmiştir. S. Hasan Askari Kazmi, **An Analytical Study of Alberuni's Geographical Knowledge and Concepts**, Aligarh Muslim University Department of Geography (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 1978, ss. 91 ve 146-147 vd.

³⁶⁵ VII. yüzyıl seyyahı Hsuan-tsang Hindistan'ın yetmiş krallığa bölündüğünü söylerken X. yüzyılda alt kıtayı ziyaret eden Süleyman et-Tâcir ve ona zeyl yazan Ebû Zeyd es-Sirâfî, Bellehera kralına saygı duyulsa da her kralın müstakil bir idareye sahip olduğunu belirtir. Hindistan'ın en teferruatlı bilgi veren seyyahı İbn Battuta Hazret-i Dehli karşısında duyduğu hayranlığı “Dihli, Hindistan şehirlerinin, belki de doğudaki bütün İslam şehirlerinin en büyüğüdür” diyerek ifade eder. Rhys Davids, S. W. Bushell (ed.), **On Yuan Chwang's Travels in India (629-645 A.D.)**, Cilt: 1, çev. Thomas Watters, Royal Asiatic Society, London, 1904, ss. 140-41; Abû Zayd Hasan ibn Yazîd Sirâfî, **Two Arabic Travel Books: Accounts of China and India**, çev. Tim Mackintosh-Smith, New York University Press, New York, 2014, s. 39; Süleyman el-Tâcir, **Doğu'nun Kalbine Seyahat: Çin ve Hind ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 24. İbn Battutâ, *İbn Battutâ Seyahatnamesi*, Cilt: 2, s. 608.

³⁶⁶ Bu hanedanlarla ilgili temel çalışmalardan bazıları şunlardır: Hem Chandra Ray, **Dynastic History Of Northern India (Early Mediaeval Period)**, 2. Baskı Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1973; R. C. Majumdar, **The Struggle For Empire**, Bharatiya Vidya Bhavan, Mumbai, 2001; R. B. Singh, **History of the Chāhamānas**, Nand Kishore and Sons, Varanasi, 1964; Dashratha Sharma, **Early Chauhan Dynasties**, S. Chand & Co., Delhi, 1959; Roma Niyogi, **The History of the Gāhadavāla Dynasty**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1959; K. S. Dikshit, **Spot-light on the History of the Chandellas**, Dikshit Bros., Poona, 1968; D. C. Ganguly, **The History of the Paramara Dynasty in Malava, Arthuna and Chandravati**, SOAS University of London, Great Britain, 1930; Rakhal Das Banerjee, **The Palas of Bengal**, The Baptist Mission Press, Calcutta, 1915; N.S. Bose, **History of the Chandellas of Jejākabhukti**, Calcutta, 1965.

döneminde Pençâb'ın ötesindeki varlığına dair bir kayıt yoktur. Dolayısıyla XII. yüzyılın ikinci yarısında başta Mûltan olmak üzere, İndus Havzası'nın Yukarı Sind boylarında Sûmre (سومره)³⁶⁷ hanedanına mensup İsmailî / Karmatî³⁶⁸ emirlerinin yeniden hâkimiyet kurduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.³⁶⁹ Uçç ve Deybûl şehirlerinin bu hâkimiyete dahil biraz daha belirsiz olup İbn'ül-Esir'in ve onu takip eden geç dönem kaynakların aktarımına göre Uçç, Hindû racanın eşinin ihaneti sayesinde ele geçirilmiştir.³⁷⁰ Ancak A. B. Habibullah'ın tespitine göre Bhatti kaynakları Uçç hâkimiyeti konusunda hiçbir şey söylememektedir. Cüzcanî ise sadece Sultan İltutmuş'un 1228 tarihli seferinde Sind ve Deybûl/Dival emiri olarak Melik Sinane'd-dîn Cantisar/Jantisar(?) (جنتيسر) ismini verir.³⁷¹ Daha geç dönemde yazılmış bazı kaynaklar bu ismi Sûmre emirleri arasında saymakta olup bağımsız bir güç olarak anılmaları ise XIV. yüzyıl itibariyledir.³⁷² Dolayısıyla Mûltan ve Uçç civarının Karmatîlerin kontrolünde olduğu, Gûrlu orduları tarafından sürülmelerine rağmen iki yüz yıl daha bölgede önemli bir kuvvet olarak varlıklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Kuzey Hindistan'daki en büyük Müslüman güç olan Gazneli hâkimiyeti ise Sultan Behram Şah (ö. 1157) ve Hüsrev Şah'ın (hük. 1152-1160) bütün çabalarına rağmen Gûrlu ve Oğuz kuvvetleri karşısında gerileyerek Pençâb – Lâhor bölgesinde yoğunlaşmıştı. Tarihleri tartışmalı olsa da son Gazneli Sultanı Hüsrev Melik'in (hük. 1160-1186) saltanatının başlangıcında bir süre daha Peşâver ve Kâbil Vadisi'nin aşağı

³⁶⁷ Bazı kaynaklara göre Arap bazı kaynaklara Paramara hanedanından koparak Şîî Müslümanlığı benimsemiş bir Racpût topluluğu olarak da zikredilir. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 29.

³⁶⁸ Karmatîlik, Orta Çağ İslâm dünyasının en büyük dinler tarihçisi olarak bilinen Şehristanî (ö. M. 1153) tarafından Batınîliğin bir kolu olarak değerlendirilirken Fahreddin er-Râzi (ö. M. 1210), tarafından İsmailîlerin bir alt grubu olarak kategorize edilmiştir. Ahmet Ocak, "Karmatîlik ve Hindistan'a Yayılması Karşısında Gazneliler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2001, ss. 33-34.

³⁶⁹ Mîr Muhammed Ma'sûm, *Târîh-i Sind*, ed. U. M. Daudpota, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1938, ss. 60, 148, 270-271; Abbas H. al-Hamdani, *The Beginnings Of Ismaili Dawa In Northern India*, Sirovic Bookshop, Kahire, 1956, ss. 8-10; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 2, ss. 586-88.

³⁷⁰ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil*, Cilt: 11, s. 150; Esterebâdî, *Tarih-i Ferîşte*, ss. 201-202.

³⁷¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 461-62.

³⁷² Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 28-29.

kısımları ile Keşmir'in dağlık sınırlarına kadar Pençâb bölgesi büyük oranda hâlâ Gazneli kontrolünde olduğunu varsayabiliriz.³⁷³

Gûrlu ordularının Sind Havzası, Uçç ve Mûltan dahil olmak üzere Pençâb'ta fiilen hâkimiyet kurması Kuzey Hindistan ve Bengal'daki "Hindû" dünyasıyla aralarındaki tampon kuvvetlerin kalkması anlamına geliyordu. Satlûc (Sutlej) – İndus Vadisi'ni kapatan Tar Çölü ile bitişiğindeki Arāvalli Tepeleri'nin yanı sıra büyük oranda hâlâ vahşi ormanlarla kaplı doğal engellerin ardındaki manzara hercümerç hâlinde arkalarında bıraktıkları Horasan'dan bile karmaşıktı. Her biri emperyal bir kuvvet olma iddiası ve çabasıyla yirmiden fazla bölgesel idarenin çarpıştığı bir ortamın mevcut olduğunu varsayabiliriz.³⁷⁴

2.1.2. Hint Racahkları

Kuzeyin korunaklı sınırları ardındaki en büyük güç hiç şüphesiz Çāhamāna ya da diğer adıyla Çavhan hanedanlarıydı.³⁷⁵ Uzun yıllar Batı Hindistan'da Solanki (Çaulukya) ve Paramara krallıklarının vassalları olarak varlıklarını devam ettiren Çavhanlar devletleşme teşekkülünü kuzeyde tamamlamışlardır. Adını klan merkezlerinden alan ve akrabalık bağları ile birçok dala ayrılan bu hanedanların en büyük kolu, XII. yüzyılın başlarında sonradan Ecmîr adını alacak Sambhar'ı merkez edinin Sambhar Çavhanları olarak anılmaya başlar. Raca IV. Vighraha ya da diğer adıyla Visaladeva (hük. yak. 1150–1164) döneminde ise vassal bir güç olmaktan çıkar; Tomara hanedanının merkezi Dehli / Dillîka ile Gaznelilerin hâkimiyetindeki Hansi'yi (Aşika/Asigarh) ele geçirerek nüfuz alanını Lâhor önlerine kadar genişletir.³⁷⁶ Sınırdas bir kuvvet olarak Gazneliler ile defaatle savaşmaları nedeniyle Çavhan racaları

³⁷³ Cûzcânî, *Tabâkât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 397 ve 411-12. Habibî, Furşor (فرشور) şeklinde verse de Raverty farklı nüshalardaki imlâsı bu yerin Peşâver olduğunu tespit etmiştir. Cûzcânî, *Tabâkât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 452, dipnot 8.

³⁷⁴ Genel görünüm için bk. Joseph E. Schwartzberg (ed.), **A Historical Atlas of South Asia**, University of Chicago Press, Chicago, 1978, s. 37. Ram Sharan Sharma, **Indian Feudalism c. AD 300-1200**, Macmillan India, New Delhi, 1980, ss. 128-32.

³⁷⁵ Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000, s. 68.

³⁷⁶ M. 1164 / V. S. 1220 tarihli kitâbesinde Himalayalar ile Vindhya Dağları arasında kalan bölgeyi hâkimiyeti altına aldığına dair abartılı ifadeler mevcuttur. D. R. Bhandarkar, "Hansi Stone Inscription of Prithviraja Samvat 1224" **Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, ss. 17-19. Franz Kielhorn, "Delhi Siwalik Pillar Inscription of Visaladeva; The Vikrama Year 1220", **The Indian Antiquary**, Cilt: 19, 1890, ss. 215-17 ve 218-19; Keerty Akshaya Vyas, "Bijholi Rock Inscription of Chahamana Somesvara: V. S. 1226", **Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, s. 96; Singh, *History of the Chahamanas*, s. 148.

kendilerini Pençâb ötesindeki Hindûların koruyucusu olarak görmeye başlamışlardır.³⁷⁷ Raca III. Prithvi (hük. yak. 1177-1192) döneminde kuzeybatı ekseninde Teberhind (Bhatinda/Tribbandapura) üzerinde hâkimiyet sağlayıp güneybatıda ise Gahadavala topraklarına birçok akın yapmalarına rağmen Yamuna Havzası'nın Agra, Kol, Budaun (Bedâ'ûn) hattını geçememişlerdir. Raca III. Prithvi'nin Bayana ve Gvalyır havalisinde güç kazanmış bir klan olduğu tahmin edilen Bhadanakalar üzerine başarılı harekâtlar düzenlese de bu toprakları ilhak durumu belirsizdir. Dolayısıyla hâkimiyet sahaları, Calor ve Naddula (bugünkü Nadol) havalisindeki diğer akraba Çavhan hanedanları ile birlikte kabaca Ecmîr'in güneybatısından Yamuna Nehri'nin batı kıyılarına kadar uzanmaktaydı.³⁷⁸

Racastan bölgesinin güneyinde alt kıtanın Umman Denizi'ne açılan batı kıyısındaki Katyavar Yarımadası'nda Kaçç, Savraştra (Sûrat) ve Gucerât bulunmaktaydı. X. yüzyıldan itibaren Çalukya ya da Solanki adıyla bilinen hanedanın kontrolündeki bölgenin idarî merkezi Müslüman kaynaklarında Nehrvâle / Nahravâl olarak geçen Anhilvâra (bugünkü Pâtan)'dır. Çalukyaların kudretli Kralı Kumarapala (hük. 1143 – 1172) döneminde sınırları kuzey kuzeybatı hattında Çittor, Kaçç Körfezi ile Mârvâr'dan kuzeydoğuda Bundelkhand'a (Jejakabhukti) güneyde Mâlvâ yani Tapti (Tapi) Havzası'nı izleyen Bhilsa'ya uzanmaktaydı.³⁷⁹ Mansûra üzerinden Sind bölgesine komşu olan yarımada'nın Tar Çölü üzerinden Mûltan'a ve Uçç'a bağlantısı bulunmaktaydı. Kuzey komşuları Calor, Naddula ve Ebu (Arbuda) Dağı havalisini merkez edinen Çandravati Paramara hanedanı, XII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Çalukya racalarına tabi idi. Ancak yaklaşık 1175 sonrasında Çavhanlar ile Çalukyalar arasında toprakları paylaşılan Paramara hanedanının Mâlvâ bölgesinde iki ayrı hanedana bölünerek yeniden güç kazandığını 1200'lü yılların hemen başında Gucerât'ın bazı bölgelerinde işgal girişimlerinde bulunduğu düşünülmektedir.³⁸⁰

³⁷⁷ Kielhorn, "Siwalik Pillar Inscription of Visaladeva", ss. 216 ve 219; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. xxvi.

³⁷⁸ Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", ss. 226-27; Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 39; Sharma, "The Kharataragaccha Pattavali Compiled by Jinapala", s. 780; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 59 ve 74-75.

³⁷⁹ Hemaçandra tarafından kaleme alınan biyografisinde Delhi'nin Türk Kralı'nın da Kumarapala'ya tabi olduğunu söylese de bu anlatımın tarihsel bir gerçekliği bulunmamaktadır. Hemaçandra, *The Kumārapālacarita*, nâşirin girişi, s. xviii-xix; Asoke Kumar Majumdar, *Chaulukyas of Gujarat*, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1956, ss. 117-19.

³⁸⁰ C. Eckford Luard, K. K. Lele, *The Paramāras of Dhār and Mālvā*, British India Press, Bombay, 1908, ss. 33-36.

Harita 4: Gûrlu Fetihleri Öncesi Hindistan'da Siyasi Görünüm

Kaynak: Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 568.

Alt kıtanın en verimli toprakları olarak bilinen Yamuna – Ganj Havzası'nı önce Kanyakubja (modern Kennaûç)³⁸¹ sonra Benâres'ten (Varanasi) yöneten Gahadavala racalarının nüfuz alanı 1180'lerde doğuda Bihâr'ın Patna bölgesine kadar uzanmaktaydı. Sivalik Dağları'na yaslanan topraklarının kuzey hattında Çerolar, batısında geleneksel ezeli rakipleri Çavhanlar, güneyinde Bundelkhand (Jejakabhukti) merkezli Çandellalar, güneydoğusunda Tripuri merkezli Kalaçuriler ile komşuydu.³⁸²

³⁸¹ Kennaûç, dinî ve politik olarak VIII. yüzyıldan itibaren önem kazanır; XI. yüzyıl öncesinde alt kıtada hüküm süren dönemin üç büyük devleti Rastrakuta, Pala ve Gurcera-Pratihara'nın bu şehre sahip olma mücadelesi "Kennaûç Üçgeni" olarak adlandırılmaktadır. Gazneli şairlerinden Mes'ûd-i Sa'd (ö. 515/1121) Kennaûç'u "Kâfirlerin kiblesi" olarak adlandırması şehrin bu açıdan bu önemini koruduğunu göstermektedir. Mes'ûd-i Sa'd, *Dîvân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, Nşr. Reşîd-i Yâsemî, İntişârât-ı Pîrûz, Tahran, 1362/1983, s. 247; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 132-133.

³⁸² Niyogi, *The History of the Gāhadavāla Dynasty*, ss. 125-26.

Türk fetihlerinin uzandığı en uç nokta alt kıtanın en doğusunda yer alan Batı Bengal'di. Antik dönemde Maghada, daha sonra Bang/Bangala olarak bilinen bölge Bîhar ile birlikte XI. yüzyılın ikinci yarısında ondan fazla küçük şeflik tarafından paylaşılmaktaydı.³⁸³ XII. – XIII. yüzyıllarda Pala Hanedanı'na son veren ve bölgede hızla kontrol sağlayan Senaların hâkimiyetine girmiştir. Maharaca Lakşmana Sena (hük. 1178–1206), başta Leknevtî (Gaur / Gauda), Nudiye (Nebadvib havalisi) ile Assam / Batı Bengal'in yanı sıra Odişa (Kalinga) ve Bihâr üzerinde kısmî kontrol sağlayarak Gahadavala kontrolündeki Benares (Varanasi) içlerine kadar akınlar düzenler.³⁸⁴ Melik Aybeg'in Benares civarını ele geçirmesi ile Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Bihâr'daki akınları nihayetinde Müslüman ordularını Sena racası ile karşı karşıya getirir. Bîhar Şerif'e konuşlana Melik Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Gauda/Gaur (Farsça kaynaklarda Leknevtî) ve Nudiye bölgelerini ele geçirmesinin ardından Maharaca Lakşmana Sena bugün Bangladeş sınırlarında yer alan Dhaka'nın doğusuna çekilecek ve bir süre daha bu bölgeyi yönetecektir. Ne var ki, Tibet'i hedefleyen Halacî fetihleri Brahmaputra Nehri kıyılarındaki Kamarupa'ya (Gauhati / Aşağı Assam) kadar uzanacak ve bölgede beş asırdan fazla sürecek Müslüman idaresinin temellerini atacaktır.³⁸⁵

2.1.3. Klan Örgütlenmeleri

Kuzey Hindistan ve Bengal'i kapsayan bu kesintili harekâtın politik muhatapları ile kabataslak tasvir edilen sınırları, mahut bölgelerin etno-kültürel yapısının coğrafi izdüşümü olarak değerlendirilmemelidir. Söz konusu sınırlar dahilinde yarı göçebe ve mezra tipi³⁸⁶ yaşam-yerleşim tarzını benimsemiş, herhangi bir dinî kategoriye kolaylıkla dahil edilemeyecek klan ve kabile örgütlenmeleri de bulunmaktadır. Pençâb'ın dağlık kuzey kesimlerindeki Kûh-i Cud (Makhiala ya da Salt Sıradağları olarak da bilinir) ile Potohar Platosu arasındaki bölgelerde Khokhîrlar,

³⁸³ Sharma, *Indian Feudalism*, s. 127.

³⁸⁴ N. K. Bhattasali, "The Rajavadi (Bhawal) Plate of Lakşmana Sena Deva", *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, Cilt: 8, 1942, s. 5, 24 vd.

³⁸⁵ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 235; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 423-26. Bu fetihlerin epigrafik kaynaklar ve tercümeleri için bk. Dimbeswar Sharma (Ed.), *Kamarupasanavali*, Publication Board of Assam, Guwahati, 2003, ss. 140-144; Mukherji Ramaranjan, Sachindra Kumar Maity, (ed.), *Corpus of Bengal Inscriptions Bearing on History and Civilization of Bengal*, Cilt: 1, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1967, ss. 271 vd.

³⁸⁶ Matthew Atmore Sherring, *Hindu Tribes and Castes*, Cilt: 3, Thacker, Spink and Co., Calcutta, 1881, s. 83.

Aravalli Dağları kuzey havalisinde Mînalar (مینیان)³⁸⁷ ve Bhiller, Thar Çölü'ndeki kritik ikmal merkezleri ile Mûltan ve Uçç civarında yoğunlaşsa da Caysalmîr'den Dipâlpûrâ kadar uzanan bir alanda etkinliğini koruyan Bhattiler (بھٹیان)³⁸⁸ ile bugün müstakil bir etnik kimlik olarak da değerlendirilen Sind (Sivistan), Pençâb (Sivalik, Sunam, (Samâne), Ghuram (Kuhram), Haryana (Kaythal), ve Racastan'ın muhtelif bölgelerinde nüfuz sahibi Câtlar (جٹوان) ve bir alt grubu (gotra) Mandaharlar(?) (منداهاران) bunların en önemlileri olarak sıralanabilir. Benzer şekilde Delhi ve Mevât'ın dağlık bölgelerini mesken edinmiş Meolar ise XII. yüzyılın ikinci yarısında sultanlık kaynaklarında en çok yer alan klanlardan olacaktır.³⁸⁹ Bunlar haricinde kaynaklara net bir şekilde yansımaya da XV. yüzyıldan sonra politik örgütlenmeler olarak ortaya çıkmış ancak bazı araştırmacılar tarafından kökenleri VII. – XIII. aralığında varlık gösteren klan örgütlenmelerine dayandırılan bazı oluşumlar da mevcuttur. Ancak bunlar çoğunlukla spekülatif yorumlara dayanmaktadır.³⁹⁰

Savaşçılıkları ile ünlü bu yarı göçebe topluluklar, bugünkünden çok daha sık ve erişimi zor ormanlar ile dağ eteklerinde ikâmet ederken vahşi fil, at ve deve ehlileştirme işlerinde uzmanlaşmışlardı. Birkaç akraba klanın bir araya gelmesine imkân sağlayan iç örgütlenmeleri dışında politik idarî bir teşekküle kolay kolay entegre edilemedikleri için her türden merkezî otorite için “sorun” teşkil etmekteydiler. Muhtemelen sayıları bazı bölgelerde şehirli nüfus kadar kalabalıktı ve mesken edindikleri ormanlardan geçmeden şehirler arası yolculuk yapmak pek mümkün değildi.³⁹¹ Bu özellikleri nedeniyle antik Hint metinlerinde orman insanları

³⁸⁷ James Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan or the Central and Western Rajput States of India*, ed. William Crooke, Cilt: 2, Oxford University Press, London, 1920, ss. 790-91; R. B.

Singh, *History of the Chāhamānas*, Nand Kishore and Sons, Varanasi, 1964, ss. 148.

³⁸⁸ James Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, Vol. 2, 1920, ss. 1190-1205.

³⁸⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, 1387, ss. 251-55. Fahrî Müdebber, H. 602 / M. 1206 itibarıyla Kûh-i Cud bölgesinde yenilgiye uğratılan kabilelerin adlarını Kûkerân (Khokhîrlar?), Sîhan (Sehiler?), Cumtân (Camunlar?), Herhârân (Herhavra/Batı Pençâb ya da Haralar?), Nahunân (Nahular?), Andahân, Rambâlân (قبایا کوکران و سیهان و جمتان و هرهران ونحونان و اندهان و رامبالان و اهل کوه جود) kaydetmişse de isimlerin Farsça imlası bir tespiti oldukça zorlaştırmaktadır. Kesin olan hepsini Hindûstân kabileleri (قبائل هندوستان) olarak saymasıdır. Fahrî Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, 27. Gıyaseddin Balaban'ın bir cezalandırma seferinde Delhi civarındaki bu asi klanlara (Meolar) mensup 12.000 kişinin öldürüldüğünü belirtir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 89; Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, ss. 45, 53. Yer adları için bk. Fahrî Müdebber, *Âdâb'ul-Harb*, s. 254; Şafî, s. 201 ve 213. Ayrıca bk. Sherring, *Hindu Tribes and Castes*, Cilt: 3, ss. 73-86; A. B. M. Habibullah, *The Sultanate of Delhi, (1206-1290 A.D.)*, SOAS, University of London, London, 1936, ss. 76-77.

³⁹⁰ Uday Pratap Singh, “The Bais Kshatriyas; Rise and Decline of a Rajput Dynasty in Northern India”, *The Asian Man*, Cilt: 15, Sayı: 1, 2021, ss. 4-21.

³⁹¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 70-71 ve 89; Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, s. 53. Hindistan'daki yarı göçebe hayata dair bk. Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 441.

ya da yarı maymun yarı insan olarak etiketlenen, bağımsızlığına düşkün bu toplulukları³⁹² yukarıda saydığımız hanedanların devletleşmemiş öncülleri olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır.

Gûrlu fetihlerinin çağdaş tanıdığı Hasan Nizâmî, Khokhîrlar ile girilen mücadelede bu klanın Cillum ve Çinab arasındaki bölgelerde karışıklıklar çıkardığını ve Lâhor'u ele geçirerek devletleşme amacıyla olduklarını belirtir. Ancak liderlerini raca / ray olarak anmaz.³⁹³ Bir diğer çağdaş kaynak Fahr-i Müdebbir, bu toplulukları Gazneli Müslüman ordularının -bazen düşmanları bazen de müttefikleri olarak- diğer racalardan ayırır ve Hint idarî/toplumsal yapısına ait daha düşük bir statüye işaret eden *thakura* unvanıyla zikreder. Gazneli Sultanı Mevdûd'un (hük. 1041-1049) Hint sınırlarına yaptığı seferi aktarırken “kâfir (...) Râylar, Rânalar ile dağlı Thâkur(a)ların”³⁹⁴ itaatsizlik etmeye, “padişahlık” hayalleri kurmaya başladığını aktarır.³⁹⁵ Benzer kullanımı *Şecere-i Ensâb*'ta Gûrlu ordusunun unsurlarını sayarken de sergiler.³⁹⁶ Cüzcanî ise bu klan yapılanmalarını “mevâsât-ı kûhpaye” (مواسات) olarak adlandırır ve raî/ray olarak andığı racalardan ayırır.³⁹⁷ Racalardan ayrı

³⁹² Romila Thapar, “Perceiving the Forest: Early India”, *Studies in History*, Cilt: 17, Sayı: 1, 2001, ss. 1-16. Orman kabilelerine dair en eski Müslüman tanıklıklardan biri için bk. Abû Zayd Hasan ibn Yazîd Sîrâfî, *Two Arabic Travel Books*, s. 57.

³⁹³ Bu klanı “peserân-ı koker-i bikan (?) ve serkî (?)” (پسران کوکر بکن و سرکی) olarak anar. Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, 1387, ss. 241 ve 250-51. Bikan (?) ve Serkî (?) muhtemelen işbirliği yaptıkları klanlar olmakla beraber İbn'ül Esir ve Esterâbâdî'de bu yıllarda Müslüman olduklarına dair ifadeler hatalıdır ve görüldüğü üzere çağdaş kaynaklarca desteklenmemektedir. Bk. Habibullah, *The Sultanate of Delhi, (1206-1290 A.D.)*, s. 76; A. B. M. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, Muhammad Ashraf, Lahore, 1945, ss. 327-28. Cud Dağı ve dolayısıyla Khokhîrların yoğun olarak bulunduğu bölgenin idarecisinin “raca” olarak anıldığı tek kaynak Ata Melik Cüveynî olup Reşîdü'd-dîn Fazlullah ondan iktibasla tekrar eder. Cüveynî, Celâleddin Hârizmşah ile Khokhîr racasının (رای کوکر سنگین) evlilik yoluyla Nâsireddîn Kubaca'ya karşı ittifak kurduğunu söyler. Ancak bu husustaki en çağdaş kaynak Nesevî bu ittifaktan bahsetmediği gibi Rana Şatra (زانه شتره) olarak andığı Cudi (جودی) Dağı idarecisi ile aralarında yaşanan savaşın oldukça canlı bir tasvirini verir. Şihâbü'd-dîn Muhammed Nesevî Hurandizi Zeydari, *Sîret-i Celâlû'd-din Mengüberdi*, Tashih ve Çeviri: Müctebâ Mînovî, Şirket-i Entişarat-i Elmi ve Ferhengi, Tehran, 1384 (2006), s. 114; Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, Cilt: 2, Tashih: Muhammed Kazvînî, İntişârât-ı Negâh, Tahran, 1391/2013, s. 457.

³⁹⁴ “رایان و رانگان تکهان کوهها” Fahr-i Müdebbir, *Âdâb'ul-Harb*, s. 254-55.

³⁹⁵ Fahr-i Müdebbir, Gazneli Sultanı Behramşah'ın kardeşi Melik Arslan ile girdiği taht mücadelesine dair bir anekdotu aktarırken Melik Arslan'ın destekçisi Hintli müttefikleri rana/ray ve *thakura* unvanı ile zikreder Fahr-i Müdebbir, *Âdâb'ul-Harb*, s. 258-59. Hint devlet örgütlenmesinde genellikle alt derece toprak ve nüfuz sahipleri için kullanılan bu unvan XIII. yüzyıldan itibaren önemini korusa da idarî bir görevi işaret etmeyen geleneksel bir statü unvanına dönüşmüştür. Michael Boris Bednar, *Conquest and Resistance in Context: A Historiographical Reading of Sanskrit and Persian Battle Narratives*, University of Texas Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Austin, 2007, ss. 166-67; Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, ss. xiii-xiv. Bazı örnekleri için bk. Kalhana, *Rajatarangini*, VII. 290, 706, 738; Franz Kielhorn, “Gagaha Plates of Govindachandra of Kanauj Samvat 1199” *Epigraphia Indica*, Cilt: 13, s. 297; *Epigraphia Indica*, Cilt: 19, s. 243.

³⁹⁶ “حکم هندوستان از راتگان و تکران و با سعیدان و تفاریق” Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 33.

³⁹⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 71-72.

olarak zikrettiği bir diğer unvan ise rautân/ravtân (راوتان) olup raja-putra'nın Prakrit eşdeğeri rauta unvanının çoğuludur.³⁹⁸ Minhâc-ı Sirac Cüzcanî, Hint toplumunun çeşitli katmanlarını tanımlarken Hindû dışında ahrâr (hür doğanlar/yerliler),³⁹⁹ Hindûstân kabileleri (قبائل هندوستان)⁴⁰⁰ ve gebr (گبر)⁴⁰¹ gibi ayrı etiketler kullanır.

Alt kıtanın muhtelif bölgelerinden elde edilen epigrafik kanıtlar, XII. yüzyıl öncesi Hindistan'ında hüküm sürmüş pek çok kralın aslında politik ve askeri gücünü genişletmeyi başarmış eski kabile şefleri olduğunu, bu sürecin Hindûlaşmayı da beraberinde getirdiğini göstermektedir.⁴⁰² Gazneli ve Gûrlu fetihleriyle birlikte bu sürece Müslümanlaşma da dahil olmuştur ancak Khokhîrlar özelinde kaynaklar çelişkili bilgiler vermektedir. Cüzcanî, Sultan Muizzüddîn'in 1206 seferinde Khokhîr şefinin atalarının inancından ayrılmadığını söylerken Esterebâdî, şefin bu tarihten sonra Müslüman olduğunu kaydetmiştir.⁴⁰³ En çağdaş kaynağımız 'Avfî ise muhtemelen 1224 civarında Nâsireddîn Kubaca'nın Khokhîrlar üzerine çıktığı seferden bahsederken bu konuya değinir. Çellum Nehri boylarında karışıklık çıkaran Khokhîrları cezalandırmak üzere ordusuyla bölgeye intikal eden Nâsireddîn Kubaca, nehrin artan debisi nedeniyle Khokhîr kuvvetlerini takip edememiştir. Ancak bölgeden ayrılmayarak nehir üzerine yüzen bir köprü inşa ettirir. Bunun üzerine paniğe kapılan Khokhîr şefi, haraç ödemeyi ve tabiiyeti kabul ederek emrindeki elli bin adamı Nâsireddîn Kubaca'nın hizmetine sunar. 'Avfî, bu anekdotta Khokhîr şefi'nin Müslüman olduğunu ve Bedr'üd-dîn Terpal/Tirbal (?) adını aldığını belirtir.⁴⁰⁴ Cüveynî ise Celâleddin Hârezmşâh'ın Nâsireddîn Kubaca'ya karşı Khokhîr şefi (Raca Kokar Sengin) ile ittifak kurmak için kızıyla evlendiğini ve Raca'ya Kutlug Han

³⁹⁸ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 65.

³⁹⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 243.

⁴⁰⁰ Cüzcanî; Sultan Gıyaseddin Balaban'ın Meolar üzerine çıktığı seferin bahsinde bu "cemaati" Müslümanlara ve zımmî tebaya rahatsızlık veren bir unsur olarak kaydeder. Kâfir, putperest anlamında *gebr* ifadesini bazen Hindû ile birlikte bazen ayrıyeten belirterek anar. Hansi bölgesinde böylesine rahatsızlık veren bir klanın liderini (Mâlkâ/مالک) ise -tıpkı antik dönem Hint metinlerindeki gibi- ifrite benzeterek Hindû *gebr* olarak tanımlar. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 66 ve 79.

⁴⁰¹ "کفار هندوان کهکران و گبر" Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 166.

⁴⁰² Singh, *A History of Ancient and Early Medieval India*, s. 551; Korhan Kaya, **Hindistan'da Kabileler: Gelenekler - Görenekler - İnançlar ve Hikayeler Işığında Hint Sosyal Antropolojisi**, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 13-27; Marine Carrin, "Hinduism and Tribal Religions in India", **Brill's Encyclopedia of Hinduism Online**, 2018, https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-encyclopedia-of-hinduism/*-COM_9000000150, (06 Ocak 2023).

⁴⁰³ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 401-403.

⁴⁰⁴ İqtidar Husain Siddiqui, **Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi**, Munshiram Manoharlal Publ., New Delhi, 1992, ss. 27-28.

unvanını verdiğini aktarır. Raca oğlunu komutasında bir orduyu da Celâleddin Hârezmşâh'ın emrine vermiştir.⁴⁰⁵

Modern terminolojide Ādivāsī olarak adlandırılan ve bugün sayıları altı yüzün, nüfusları ise iki yüz milyonun üzerindeki “yerli” Hindistan kabilelerinin orta çağlardaki seyri yazılı kayıt tutmamış olmamaları nedeniyle bir hayli muğlaktır. XIII. – XV. yüzyıl kaynaklarında isimleri geçen topluluklardan bazıları Racastan bölgesinin XIX. yüzyıl derlemelerinde “ilkel/yerli” olarak kayda geçerken Câtlar ve alt grupları haricinde hanedanlaşan “asil soylar”ın kaydedildiği listelerde yer almamaktadır.⁴⁰⁶ bu klanlara mensup toplulukların kentsel hayata ve mevcut idarî yapılanmalara dahil edilmedikleri varsayılabilir. Zira epigrafik kaynaklarda asil soylara mensup olup olmadığı tartışmalı olsa da başka klanların devlet örgütlenmelerinde kendine saygın yerler bulan klanlar da mevcuttur.⁴⁰⁷

Avadh (Oudh), Bîhar ve Bengal gibi idari sisteme dahil edilse de payitahtın çok uzağında kalması nedeniyle çağdaş kaynaklara bozulmuş isimlerinden başka şekilde giremeyen birçok kabile bulunmaktadır. Bu tarihsiz halkların birçoğunun adlarını ve demografik durumlarını ve sözlü kültürlerinde yaşayan hikâyelerini sadece alt kıtanı İngiliz kontrolünde olduğu yıllarda yayınlanan coğrafi etnografik sözlüklerden öğrenebiliyoruz. Bu dönemde varlıkları muğlak tasvirlerle tespit edilebilenler Peşâver'de sonradan Müslüman olan Tirahiler⁴⁰⁸ Sind'in Bancara(?) kabileleri ile Guzların Sank(u)râ boyu⁴⁰⁹ dışında Kol, Kirat, Hai, Pardhan, Bhar ile Halacî fetihleri vesilesiyle isimlerini bildiğimiz Bîhar, Assam – Bengal bölgesinin

⁴⁰⁵ Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, Cilt: 2, Kazvînî, s. 457, Öztürk s. 351.

⁴⁰⁶ Bu listeler XIX. yüzyılda Hindistan'da görev yapmış İngiliz komutanlardan James Tod tarafından bir araya getirilmiştir. Tod, şahsi gözlemleri ve sözlü kaynaklardan derlenen bilgilerin yanı sıra XVI. yüzyılda yazıya geçirilmiş *Kumarapala-Prabandha* gibi bazı yarı mitolojik kaynaklardan da yararlanmıştır. Bu listeye göre 36 asil soy olup bunlar ileride detaylı şekilde değineceğimiz Racpûtların sözde atalarıdır. Sözlü kaynaklardan yaptığı derlemeler eşsiz bir kaynak yelpazesi oluştursa da birçok hususta o günlerde yaşayan halk anlatıları olarak değerlendirilmelidir. James Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan or the Central and Western Rajpoot States of India*, ed. William Crooke, Oxford University Press, London, 1920, C. 1, ss. 98-145.

⁴⁰⁷ D. R. Bhandarkar, “Some Unpublished Inscriptions”, *The Indian Antiquary*, Cilt: 41 1912, s. 18.

⁴⁰⁸ İbn'ül-Esîr, et-Tirahiyye taifesi olarak anar. 'Alî ibn Muḥammad Ibn al-Aḫîr, *The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i'l-Ta'rikh*, Vol. 3, çev. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016, s. 91, Dipnot 6-7; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 175-176.

⁴⁰⁹ Sherring, *Hindu Tribes and Castes*, Cilt: 3, s. 90. Berenî, *Târih-i Fîrûz Şahî*, s. 309; Kadı Minhâc-ı Sirâc Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 396; André Wink, *Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. II, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th - 13th Centuries*, 2nd b., Brill, Leiden; New York, 1997, C. 2, ss. 142-43.

Tharu, Kûç, Mîç kabileleri isimleri bilinenlerden bazılarıdır.⁴¹⁰ Muhtemelen kendi dilleri ve bölgenin diğer dinleriyle temas etmişse de bir ölçüde farklılığını koruyabilmiş inanç sistemleri bulunan bu klan örgütlenmelerinin zamanla meslekleriyle özdeşleşen birer kasta dönüştüğü anlaşılmaktadır.⁴¹¹ XIV. yüzyılda entegrasyonun ya da asimilasyonun mümkün olmadığı durumlarda ise yerlerinden edildiklerini varsayabiliriz. Ancak haklarında pek az şey bildiğimiz bu topluluklar, Müslüman tanıklıklar nedeniyle doğrudan “Hindû” olarak düşünülmemelidir. Zira genellikle müstakil topraklarında (mleççadeśa) kendi kültürel normlarına göre yaşayan diğer Hintli halklar da tıpkı Müslümanlar gibi Brahmanik toplum tasavvurunda necis ve barbar yani “mleçça” olarak sınıflandırılmıştır.⁴¹²

2.2. DİNSEL VE TOPLUMSAL ÇEŞİTLİLİK

Antik Hind diyarı, Hititlerin “Bin Tanrılı Hattuşa’sıyla birlikte farklı dinlerin bir arada yaşandığı en eski uygarlıklara ev sahipliği yapmaktaydı. Hintli (sadece Hindû değil) hükümdarlar için farklı dinden insanların yönetimleri altında serbestçe yaşamaları bir prestij ve meşruiyet meselesiydi. Milenyum geçildiğinde Hind özelliğini kaybetmediği gibi VIII. yüzyıldan itibaren bu dinsel çeşitliliğe Müslümanlar da dahil olmuştu. Ancak eğitilmiş üst kastların Veda temelli kitabî din anlayışı ile sıradan insanların yerel diller üzerinden pratiğe dökülen geleneksel ritüel ve inanışları orta çağlarda da belirgin farklılıklar ve kesişimler içerdiğini belirtmek gereklidir. Hint dinlerinin en detaylı tasvirlerini aktaran Bîrûnî, “avam ve havas” ayrımını defaatle vurgular; hakikatin peşindeki âlimlerde putperestliğin ve insan biçimciliğinin olmadığını özellikle belirtir.⁴¹³ Bu iki damarın etkileşimi Sanskritleşme ve bölgeselleşme/yerelleşme başlıklarıyla hâlâ tartışılmaktadır.⁴¹⁴ Felsefî ve dinî kaynağı öyle olmasa da eğitilmiş din adamlarının kendilerinden ve kutsal kitaplardan itinayla

⁴¹⁰ Krş. Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, Cilt: 1, ss. 144-45. Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1. s. 258.

⁴¹¹ U. B. Mathur, *Ethnographic Atlas of Rajasthan; with reference to scheduled castes & scheduled tribes*, Manager of Publications, Delhi, 1968, ss. 116-19; W. C. Benett (ed.), *Gazetteer of the Province of Oudh*, North-Western Provinces and Oudh Government Press, Allahabad, 1877, Cilt: 2, ss. 352-54; Wink, *Al-Hind*, Cilt: 2, ss. 248-64.

⁴¹² Audrey Truschke, *The Language of History*, s. 56.

⁴¹³ Bîrûnî, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, ss. 8-10, 15-16 ve 68.

⁴¹⁴ Flood, *An Introduction to Hinduism*, ss. 17-19; Pollock, *The Language of the Gods*, böl. 8-10.

uzak tuttuğu sıradan halkın büyük çoğunluğunun çok tanrılı, tapınak - idol merkezli, geleneksel pratiklerin hâkim olduğu inanç dünyasına sahip olduğu söylenebilir.

Yüzyılın başlarında Sind'ten Lâhor'a, Dehli'den Gucerât'a kadar Kuzey Hindistan'ın bütün büyük merkezlerinde ikâmet eden Muhammed 'Avfi, gördüğü rengârenk insan okyanusunu "doksan dokuz milletten insan kırk sekiz farklı dine inanır" diyerek tasvir eder ve Hind'te "İslâm sancağını Gûrluların yükselttiğini" belirtir.⁴¹⁵ Çağdaşı sayılabilecek ancak Hindistan'ı gerçekten görüp görmediği tartışmalı İdrisî ise bu tabloya biraz daha detay ekler: İdrisî, İbn Hurdazbih'ten ıktibasla kast sisteminin çarpık bir anlatısını sunarak alt kıtadaki inançların sayısını kırk iki olarak vermiş, Hint şehirlerinde her türden inanın, âdetin ve geleneğin yaşandığı kozmopolit bir hayat olduğunu kaydetmiştir.⁴¹⁶ En önemlisi, Hint dinlerini örneklerken İbn Hurdazbih'te olmayan bilgiler de aktarır. İdrisî'ye göre Hind'te heykellere, ateşe, güneşe, ağaçlara, damlarda besledikleri yılanlara tapınan insanlar bulunur. Ancak bu tapınma tasvirleri, Hind diyarını kültürel kodlardan yapılmı buzlu bir camın ardından görebilen birine aittir. Netleştirmek adına sadece bazı yorumlar yapılabilir. Örneğin; heykellere ve işlenmiş taşlara tapınma Buddhist stupaları ile Hindu heykelleri iken ateşe tapınma olarak aksettirilen homa, puja, yajna gibi Vedik ateş (agni) ritüelleri ile ilgili olmalıdır. Güneşe tapınanlar ifadesi ise büyük ihtimalle Mûltan'daki meşhur güneş tapınağı ile ünlü Hindûların Güneş tanrısı Surya⁴¹⁷ ile ilintili olabileceği gibi Zerdüşt varlığına da işare ediyor olabilir.⁴¹⁸ Ağaçlara ve

⁴¹⁵ Avfi'nin Gaznelileri ve İsmâîlileri göz ardı eden bu övgüsü hiç şüphesiz Gûrlu melikleri ile kurduğu patronaj ilişkisinden ileri gelmekle birlikte arkeolojik veriler Gûrlu fetihlerini bir dizi cami/'idgâh inşaatının izlediğini göstermekte olup bölgenin hızla Müslümanlaştırıldığını kanıtlamaktadır. Racastan'ın doğu bölgeleri ile Hansi ve Bengal'de M. 1192-1210 yıllarına tarihlenen en az sekiz caminin varlığı tespit edilmiştir. Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya Avfi, **Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât**, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 95, 1317, v. 275a. Alka Patel, "Architectural Cultures and Empire: The Ghurids in Northern India (ca. 1192–1210)", **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 21 2007, ss. 37-38.

⁴¹⁶ Henry M. Elliot, John Dowson (ed.), **The History Of India As Told By Its Own Historians: Muhammadan Period**, Trübner Co., London, 1867, Cilt: 1, ss. 76-77 (bundan sonra: İdrisî, Nüzhetü'l-müşâtâk); al-Sharîf al-İdrisî, **Kitâb Nuzhat al-Mushtâq fi'khtirâq al-'Âfâq**, ed. S. Maqbul Ahmad, The Department of Arabic Islamic Studies of Aligarh Muslim University, Aligarh, 1954, Cilt: 1, ss. 24-25; Krş. İbn Hurdazbih, **Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik**, çev. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2019, s. ss. 68-69.

⁴¹⁷ Deepti Sharma, **Society and Culture in Northern India (A.D. 900-1200)**, Aligarh Muslim University Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 2014, ss. 142-43.

⁴¹⁸ Bk. Avfi, **Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât**, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 95, v.119a – 119b'den aktaran Muhammad Nizamud-Din, **Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami'u'r-riwayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi**, Luzac, London, 1929, ss. 21-22.

yılanlara tapınma ise kolaycı bir tahminle klan ve kabilelerin animist inanç ve ritüellerinin tanıklıkları olarak okunabilir.

XI.-XIII. yüzyıllarda Hindûizm'in anavatanındaki seyri de parçalı bir bütünlük arz eder. Hint kültürü olarak kodlanan temel mevhumları bir anlığına göz ardı ettiğimizde görülen dinsel çeşitlilik ve rekabet muazzamdır. Arkeolojik buluntular ve materyal kültür ürünlerinde Brahmanik panteondaki hemen hemen bütün büyük tanrılara ait izler bulmak mümkün olmakla beraber tapınak inşa faaliyetlerinin 700 – 1200 döneminde bütün Hindistan sathında klanların hanedanlaşma / devletleşme süreçleriyle ilintili olarak hız kazandığı gözlemlenmiştir.⁴¹⁹ Kuzey Hindistan'da ise başta Vişnu olmak üzere Şiva, Surya, Mahadevi/Durga ve Ganeşa'dan oluşan beş büyük tanrı öne çıkmaktadır. Bu tanrıların merkezinde olduğu farklı ritüel ve tapınımlarla birbirinden ayrılan Vişnuculuk, Şivacılık, Şaktizm'in (Tanrıçacılık) öne çıkarak mezhepleşme süreçlerini tamamladığı ve birçok ekol ile kurumsallaştığı anlaşılmaktadır. Bu ekoller içerisinde gayrimüteşer'î kabul edilen Kâpālîka, Pāşupata, Daşnami ve Guru Gorakhnath'ın öncülüğünü yaptığı Şivacı Nathapanthi⁴²⁰ tarikatının Kuzey Hindistan ve Bihâr'da güçlü bir varlığa sahip olduğu görülür.⁴²¹ Dergâh benzeri yapılar üzerinden örgütlenen Daşnami ve Nathapanthi gibi gayrimüteşer'î zühdcü tarikatların bazı aşırı kolları sonraki yüzyıllarda şastra-dhariler, astra-dhariler ve naga sannyasinler adlarıyla öne çıkacak; mleçça'lara karşı çıplak ve yalnkılıç kutsal kitapları koruyan "Savaşçı Yogi" karakterlerine dönüşeceklerdir.⁴²²

⁴¹⁹ Richard M. Eaton, "Temple Desecration and Indo-Muslim States", *Journal of Islamic Studies*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2000, s. 294.

⁴²⁰ Çıkış noktası Şivacılık ve Buddhizm olarak bilinse de bu hareketin mensupları Hindû toplumsal normlarını ve birçok ritüelini benimsemeyen gayrimüteşer'î ve aşırı zühdcü bir harekettir. Guru Gorakhnath'ın tarihsel kişiliği menkıbevî anlatımlar nedeniyle bir hayli muğlak kalsa da Kebir ve Gurur Nanak gibi isimleri etkilediği bilinmektedir. Hatta Nathçılar (efendiler) benimsedikleri kulak yararak büyük halkalar takmak, keyif verici maddelere düşkünlük, toplumsal düzeni rahatsız etmek gibi birçok pratiğin izleri orta çağlardaki zühdcü Müslüman derviş topluluklarında görülebilir. Ali Gül, "Nath(a)panthi", *Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü*, ss. 276-78; George Weston Briggs, *Gorakhnath and the Kanphata Yogis*, 1. ed., repr Motilal Banarsidass, Delhi, 1998, ss. 230-49. Krş. Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 73-76.

⁴²¹ Sharma, *Society and Culture in Northern India (A.D. 900-1200)*, ss. 128-29. Bu beş büyük tanrıya iman esası VIII. yüzyılda yaşamış ünlü Hindû alimi Şankara tarafından "Pañcāyatana pūjā" olarak teorize edilmiştir. Bk. Falk Reiz, *Pancayatana-Komplexe in Nordindien*, Freie Universität Berlin Institut für Indische Philologie und Kunstgeschichte (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Berlin, 1997.

⁴²² Matt Stefon, "Dashnami Sannyasin", *Encyclopedia Britannica*, Nisan 2011, <https://www.britannica.com/topic/dashnami-sannyasin>, (06 Ocak 2023).

Sultanlık öncesi Kuzey Hindistan’da toplumun farklı katmanlarında farklı etki alanlarına sahip mezhepler içerisinde Şiva ve Vişnu tapınımlarının racalardan köylülere kadar her kesimden taraftar bulduğu söylenebilir. Gûrlu sultanı ve emirleri ile alt kıtadaki çağdaş rakiplerinden Çavhanlar ve Ghahadavalalar arasında muhtelif sıfat ya da enkarnasyonlarıyla Brahma, Şivacılık ve Vişnuculuğun yaygın olmakla birlikte (Surya, Indraditya vd. isimleriyle) güneş kültü ile hanedanlara has koruyucu tanrılara inanışların mevcut olduğunu göstermektedir. Mithila, Bihâr ve Bengal’de ise ortodoks Hindû inanışlarının yanı sıra hâimleri Pala hanedanına son verilmesine rağmen Mahayana ve Vajrayayana Buddhizmi’nin bazı unsurlarının hâlâ varlığını devam ettirdiği gözlemlenir.⁴²³ Bengal sahası kuzeyden farklı olarak Güney Hindistan ve *brahmana* kökenli Sena hanedanına mensup kralların bölgeyi yönetmeye başlamasıyla Buddhistleri kovuşturulmasına ve daha katı bir Hindûizm yorumunun yayılmasına sahne olur. Hanedanın kurucusu sayılan Vijaya Sena (Hük. 1095 - 1158) ile diğer krallar Ballâla Sena (hük. 1158–1179) Lakşimana Sena’nın (Hük. 1178–1206) yazıtlarından Şivacılığı benimsedikleri anlaşılmaktadır.⁴²⁴

Kast ayrımı, şiddetsizlik/incitmeme prensibi (ahimsa) gibi bazı ana mevhumları üzerinden klasik Vedic/Brahmanik anlayışa meydan okuyan tüm ekolleri ile Buddhizm ve Caynizm’in, Bhakti Hareketi⁴²⁵ ile Tantrizm⁴²⁶ üzerinden Hindûizmin esnekliği için asimile edildiği ve en azından kuzeyde Gûrlu fetihlerinden önce belirgin bir şekilde geriletildiği aşîkârdır. Buna karşın bu sonucu salt teolojik münazaraların bir çıktısı olarak görmemek gereklidir. Meşruiyet ve ganimet peşindeki

⁴²³ Epigrafik kanıtların derlemesi için bk. Sharma, *Society and Culture in Northern India (A.D. 900-1200)*, s. 130 vd. Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 221-35. Tibet’ten bölgeye dinî eğitim için gelen bir keşişin gözünden çağdaş sayılabilecek bir değerlendirme için bk. Dharmasvamin, *Biography of Dharmasvamin: (Chag lo tsa-ba Chos-rje-dpal) : a Tibetan monk pilgrim*, çev. George Roerich, K.P. Jayaswal Research Institute, Patna, 1959.

⁴²⁴ Ramaranjan Mukherji, Sachindra Kumar Maity (ed.), **Corpus of Bengal Inscriptions Bearing on History and Civilization of Bengal**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1967, ss. 256, 264 ve 282.

⁴²⁵ Kutalmış Fidan, **Hinduizm’de Bhakti Öğretisi (Doğuşu ve Gelişimi)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dinler Tarihi Anabilimdalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020, ss. 79-101. Krş. Aziz Ahmed, **Hindistan’da İslâm Kültürü Çalışmaları**, çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 197-2001.

⁴²⁶ Hinduizm, Buddhizm ve kısmen Caynizm içerisinde kendine yer açmış felsefi – dinî inanç ve uygulamalar bütünü. Kurtuluş (mokşa) için arzu duygusunun tatminine odaklanan bu öğreti, abartılı zühd, gayrimeşru ilişki, kara büyü gibi Vedic gelenekle taban tabana zıt uygulamaları karmaşık bir biçimde Şivacılık, Mahayana Buddhizm’i ve Caynizm’in içine sokmuştur. Bu nedenle ortodoks Hindûlar tarafından Tantracı uygulamalar çoğunlukla bid’at kabul edilir. Ali Gül, “Tantra (Tantirizm)”, **Ansiklopedik Hinduizm Sözlüğü**, İz Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 398-99. IX. yüzyıldan sonra bazı yerel Puranalarda Tantrik öğreti ve uygulamaların bazı dinî hususlarda otorite olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Hazra, *Studies in the Puranic Records on Hindu Rites and Customs*, s. 260 vd.

Hint racalarının özellikle aile ile özdeşleştirilen tanrılar için yapılmış tapınaklara ve imajlara yönelik saldırı ve yerinden etme girişimleri kayda geçmiştir.⁴²⁷ Kalhana, babasının danışmanlığını yaptığı Keşmir Racası Harşadeva'yı (hük. 1089-1101) Buddhist ve Hindû tapınaklarına saldırılarından dolayı eleştirir ve “turuşka” yani “Türk” olarak anar.⁴²⁸

Ayrıca periyodik olarak kutsal mekânları ziyaret etmeye büyük önem veren cemaatlerin bu vecibelerini yerine getirmek için toplu hâlde çıktığı yolculuklar rakip racalıklar arasında savaş sebebi olabilmekteydi. Hindû âlimlerin şiddetsizlik prensibinin rakip gördükleri bir dine mensup olanların kovuşturulmasına (Kumārila Bhatta'nın Buddhistlere yönelik rivayeti ya da Somadeva'nın babasının inancına saygı göstermeyen tüccarı idam cezasıyla korkutan Buddhist kralı gibi) cevaz veren tevil örnekleri de mevcuttur.⁴²⁹ Bunlar politik mücadeleler için dinleri araçsallaştırmanın Hint kültüründeki kapsamına işaret eden bir başka göstergedir.

İslâmiyet'in alt kıtaya kalıcı olarak girmesi ise Hint kültürünün karşılaştığı meydan okumaların en büyüğü olarak değerlendirilir. İki kültürün bu yüzyıllardaki seyri D. S. Sarma'nın ifadesiyle “yan yana akan fakat tek bir akım oluşturmak için fazla bir araya gelemeyen iki farklı cereyan” hâlinde geçecekti.⁴³⁰ Gerçekten de XI. yüzyıl sonrasında yaşamış Hintli âlim ve müellifler, İslâmiyet'in teolojisi ile neredeyse hiç ilgilenmediği tespit edilmiştir. Daha ilginç, yaygın olarak kullanılmasına rağmen eserlerinde Müslümanları dinî etiketlerle değil, genellikle etnik menşelerine işaret eden etnonimlerle andıkları ortaya konmuştur.⁴³¹ Nitekim bilindiği üzere XV. yüzyıla kadar avam, bir arada yaşama kültürünü bütün renkleriyle benimserken Hint dinleri ile İslâmiyet'in havas kesimi -istisnai örnekler hariç- aralarındaki mesafeyi ve farkı korumak için büyük bir özen göstermiştir.⁴³²

⁴²⁷ Eaton, “Temple Desecration and Indo-Muslim States”, ss. 293-94.

⁴²⁸ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 296, VII -1094.

⁴²⁹ Somadeva Bhatta, **The Ocean of Story being C.H. Tawney's translation of Somadeva's Kathā Sarit Sāgara**, Cilt: 3, ed. N. M. Penzer, çev. C. H. Tawney, Motilal Banarsidass Publ., Delhi, 1923, ss. 2-5.

⁴³⁰ Sarma, *Hint Dini Tarihine Giriş*, ss. 67 ve 81 vd.

⁴³¹ Truschke, *The Language of History*, s. 10.

⁴³² Krş. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 2, ss. 605 ve 732; Emîr Hüsrev Dihlevî, **Noh Sipihr**, ed. M. Vahid Mirzâ, Oxford University Press, Calcutta, 1950, ss. 162-63; Ziyâu'd-dîn Berenî, **The Political Theory of Delhi Sultanate**, ed. Afsar Umar Salim Khan, Mohammad Habib, çev. Afsar Begum, Kitab Mahal, Allahabad, 1961, s. 25 vd.

Cayinler, sultanlık hakkında bilgi veren Müslüman müellifler tarafından müstakil bir kategori olarak zikredilmediği için haklarında pek fazla şey bilmediğimiz cemaatlerdendir.⁴³³ XIII. yüzyıl öncesinde Sind, Gucerât, Mâlvâ, Ucceyn ve Racastan'ın muhtelif bölgelerinde yoğun taraftar bulmuşlardır. Gucerât'ın Solanki racaları, özellikle de Kumarapala (hük. 1143-1172), Caynistlere destek ve himaye sağlamada oldukça bonkör davranırken Caynacı prensiplerin uygulanması için çaba göstermesiyle bilinir. Benzer şekilde Çavhan racalarının da birçok tapınağa sponsor oldukları, idarî makamlarda Cayin isimlere yer verdikleri kayıtlara geçmiştir.⁴³⁴

Din adamlarına yönelik himâyedarlık müessesesi Hint hanedanları arasında da politik bir mücadele alanıydı. Solankilerin Cayin racası II. Bhima (hük. yak. 1178–1240) ile III. Prithvi (hük. 1177 – 1192) arasında bir barış antlaşması imzalandığı ve bu antlaşmanın Ecmîr'den Solanki topraklarına yapılacak dinî ziyaretlere izin verilmesini içerir.⁴³⁵ 'Avfi'nin Kembey (metinde Kanbâyet) anekdotu şehirde Hindûların, Müslümanların yanı sıra Zerdüştlerin de bulunduğunu kaydeder. Bu anekdottaki Hindûların aslında Cayin olma ihtimali yüksektir.⁴³⁶ Gûr ordularının 1192'de Ecmîr'i fethi esnasında şehir bulunan Cayin açarya Jinapati Suri'nin Gucerât'a sığındığını, bu süreçte büyük himayedârlarından mahrum kalan Cayinlerin birçok küçük klan şefinden destek gördüğünü belirtir. Aynı kaynaktan öğrendiğimize göre sultanlık tebası olduktan sonra Digambara ve Svetambara gibi farklı mezheplere ya da yollara ayrılmış Cayinler arasında politik bir rekabet de söz konusudur.⁴³⁷

⁴³³ Pushpa Prasad, IX. yüzyıl kaynaklarından Süleyman et-Tâcir ve Ebû Zeyd es-Sîrâfi'nin Hintli münzeviler hakkında tasvirlerinden bu kişilerin Cayin olabileceğini tahmin eder. Berenî'de Mûltanî olarak zikredilen zengin tüccar grubunun da Cayin cemaatine işaret eden bir isimlendirme olduğunu belirtir. Abû Zayd Hâsan ibn Yazîd Sîrâfi, *Two Arabic Travel Books*, s. 57; Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, ss. 385 ve 554; Pushpa Prasad, "The Jain Community in the Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54 1993, s. 224.

⁴³⁴ Pushap Lata Sharma, **Jainism in Medieval India A Study of Its Contact with Muslim Rulers (1206-1707)**, Panjab University, Faculty of Arts, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Panjab, 1982, ss. 17-32; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 221-29.

⁴³⁵ Majumdar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 141.

⁴³⁶ Hindûların şehrin camisine ve cemaatine yaptığı bir saldırı sonrası Hindû kralın (muhtemelen Kumarapala) olayı bizzat soruşturduğunu ve camiye tamir ettirmek için yüklü bir ödenek ihsan ettiğini aktarmıştır. Avfi, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, v.119a – 119b'den aktaran Muhammad Nizamud-Din, **Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami'u'r-riwayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi**, Luzac, London, 1929, ss. 21-22; Krş. Emin Uz, 'Avfi'nin Cevâmi'U'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât İsimli Eserinde Mizahî Karakterler ve Anekdotik Unsurlar, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2017, ss. 55-56.

⁴³⁷ Mezkûr kaynaktan aktarıldığına göre Sultan Kutbüddin Mübârek Şah'ın M. 1318 yılında hususi bir fermanla kutsal mekânlarını ziyaret etmelerine (samghayatra) izin verdiği Cayin Kharata Gachha

2.2.1. Hurafe, Bi'dat ve Toplumsal Çürüme

Bazı tarihçiler alt kıtanın X. – XII. yüzyıllarında dinî ve toplumsal bir çöküş sürecinde olduğunu iddia ederek bu durumu Müslüman / Türk fetihlerine karşı koyamamasının nedenlerinden biri olarak değerlendirir. Bu tezin savunucuları bir yandan Hint kültürünün ve dolayısıyla Hindûluğun alamaet-i farikası olarak din serbestisi ve çok sesliliği överken, diğer yandan Tantrizm gibi hurafelerden ve batıl uygulamalardan etkilenmesiyle müteşer'î Hindûizm'in hükümdarlar ile halkı ahlaken çöküşe götürdüğünü iddia eder. İslâmiyet'in cihat ve gaza kavramlarıyla ilgili son derece yüzeysel karşılaştırmalar içeren bu değerlendirmelerde Tantracılığın, Buddhizm'in ve Caynizm'in toplumu pasifize eden ve savaşçılıktan uzaklaştıran öğretileri bu hususta birer etken olarak zikredilir.⁴³⁸ Ancak bu tezler ağırlıklı olarak Bîrûnî'nin bu husustaki tanıklıklarına ve kısıtlı aktarımlarına dayanır. Bîrûnî'nin aktarımları önemli bir başlangıç noktası olsa da XI. - XII. yüzyıl ve sonrasına yani sultanlığın kuruluş aşamasına teşmil etmek anakronik değerlendirmelere yol açmıştır. Nitekim bu dinlerin söz konusu savaş olduğunda *ahimsa* prensibini bir kenara bıraktığına dair çağdaş birçok kaynak mevcuttur.⁴³⁹

Bu türden izahatlar Hint toplumuna hak etmediği bir durağanlık atfettiğinden aynı zamanda müelliflerin bağlamı itibariyle self-oryantalizm örneğidir. Bu nedenle bütün çekiciliğine rağmen incelenen dönemden bir buçuk asır önce yazmış Bîrûnî'yi tek otorite olarak görmemek gereklidir. Bîrûnî ile birlikte yakın gözlüğümüzü çıkararak okumaya çalıştığımız çağdaş Arapça ve Farsça kaynaklar, bu büyük tezleri destekleyecek bir veri seti sunmamaktadır. Kendine has problemlerine değindiğimiz Hint dillerinde yazılmış kaynakların ise pek azı alt kıtanın tümünü kapsama iddiasına ve niteliğine sahiptir. Kaldı ki, yukarıda aktarmaya çalıştığımız üzere hangi mezhebe ve dine yönelmiş olurlarsa olsunlar dinî önderlerin ve idarecilerin kayda geçen kısıtlı

cemaati Tilpat (Ferîdâbâd) yakınlarında sultanlık askerleri tarafından durdurulur. Zira rakip cemaatin (Drammakapuriya) önderi, bu organizasyonda ruhanî liderlerini için sultanlığın otoritesine meydan okuma anlamına gelen bir çetir kullandıkları gerekçesiyle grubu sultana şikayet etmiştir. Sultan ilgili kişileri huzuruna çağırır ve rakip açarya'nın kafileye iftira attığı anlaşılır. Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", ss. 226-30.

⁴³⁸ Habibullah, *The Sultanate of Delhi, (1206-1290 A.D.)*, ss. 363-64; Kishori Saran Lal, **Studies in Medieval Indian History**, Ranjit Printers & Publishers, Delhi, 1966, ss. 115-16; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 236-37 ve 321-26; Krş. Nizami, *Some aspects of religion and politics in India*, ss. 230-38.

⁴³⁹ Bu prensibin en radikal biçimde savunan Caynacıların savaş hususundaki görüşleri için bk. Majumdar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 323-24.

tutumları alt kıtadaki din serbestinin ve her türden öğretinin politik çatışmalardan hiçbir şekilde azade olmadığı göstermektedir. XI. yüzyılda yaşamış Keşmirli şair Somadeva Bhatta'nın aktardığı inançsızların akıbetlerine dair birçok hikâye, bilhassa da oğlu tarafından dinsizlikle suçlanan Buddhist bir babanın konuyu krala taşıması üzerine kralın babasını suçlayan oğlu idam korkusu ile “terbiye etmesi” üzerine düşünülmesi bir rivayettir.⁴⁴⁰

Bu genel görünüşe kabile/boy örgütlenmelerini de mutlaka dahil etmek gereklidir ki İdrisî'nin ve Avfi'nin tanıklıkları modern antropoloji ve etnoloji kayıtlarıyla birlikte okunduğunda kabilelerin özgün inanışlar geliştirdiği, büyük etkilenmeler olmasına rağmen Brahmanik toplum ve mevhumların bugün dahi dışında durdukları anlaşılmaktadır.⁴⁴¹

Yukarıda vurgulamaya çalıştığımız üzere söz konusu klanların devletleşme çabaları da Fahr-i Müdebbir ve Hasan Nizâmî gibi iki çağdaş kaynağa doğrudan yansımıştır. Bu nedenle Gûrlu ordusunun karşılaştığı hanedanları ve klan örgütlenmelerini, Maurya İmparatorluğu devrinden beri hiçbir zaman tek bir yönetim altında birleşmemiş Hint dünyasının bir takım “talihsizlikler” ya da “yanlış kararlar” nedeniyle bir araya gelememiş parçaları olarak görmemek gereklidir. Bu dönemdeki racalıkların ya da devletleşmeye çalışan klanların da böyle bir amacı olmadığı gibi bunu yapacak güçlerinin de olmadığı anlaşılmaktadır. Aynı kültür dairesi içinde yer almaları ittifak kurmalarını zaman zaman kolaylaştırırsa da, kendi aralarında savaşmayı hiç bırakmamaları Müslüman / Türk ordusuna karşı mücadeleyi bir din savaşından çok politik bir iktidar mücadelesi olarak algıladıklarını göstermektedir. Kaybettikleri savaşlardan sonra büyük bir cesaret örneği göstererek cauhar ayini ile hayatına son verenler olduğu kadar sultanlığın emrine girmeyi tercih edenler de olduğu unutulmamalıdır. Aralarındaki rekabetin geç tarihli destanî anlatılara yansıyan kısmı dahi “düşmanla işbirliği” temasını hanedanlar arası gerçekleşmeyen bir evliliğin neticesi olarak romantize eder.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Somadeva Bhatta, *The Ocean of Story*, Cilt: 3, ss. 2-5.

⁴⁴¹ Kaya, *Hindistan'da Kabileler*, ss. 18-19.

⁴⁴² *Prithviraja Vijaya*, *Prithviraj Raso* ve *Prithviraja Prabandha* bir yandan Çavhanların yayılmacı siyasetini anlatırken diğer yandan hanedanlar arası rekabete dair ilginç bir tutum sergiler. Tarihsel gerçekliği son derece şüpheli bu destanlarda Gahadavala Kralı Cayaçandra (hük. M. 1170 - 1194), kızı, babasının isteğine karşı çıkarak III. Prithviraja ile evlendiği için Gûrlular işbirliği yaptığı anlatılır. Talbot, *The Last Hindu Emperor*, ss. 56-58; Krş. Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 76-79 ve 89; Has Bilas Sarda, “Pritviraj Vijaya”, *Speeches and Writings Har Bilas Sarda*, s. 211.

Bilhassa vurgulanması gereken bir diğer husus ise Delhi Türk Sultanlığının kuruluşu ile sonuçlanan fetih ve iskân sürecinde doğrudan etkili olduğu öne sürülen birçok olgunun Hint devletleri ve toplumu için olduğu kadar Gûrlu Devleti için de geçerli olduğudur. Hülâsa, Hind kadar olmasa da Gûrlu çekirdek topraklarının dinî ve etnik çeşitlilik bakımından bilinenden daha renkli olduğu bölgedeki Yahudi yerleşimine dair epigrafik kanıtlar ile ortaya konmuştur.⁴⁴³ Başta Fîrûzkûh olmak üzere Gûrlu şehirlerinde neredeyse savaşa neden olacak kadar büyüyen mezhep çatışmalarının yaşandığı ise İbn'ül-Esîr tarafından belgelenmiştir.⁴⁴⁴ Hurafe ve bid'at örnekleri olarak sunulan saraylarda kâhin ve müneccim istihdamı ya da simya uğraşısı gibi bazı uygulamalar⁴⁴⁵ ise Gûrlu ve Delhi sultanları tarafından da benimsenmiştir.⁴⁴⁶ Bu nedenle sultanlığın kuruluşunu kısıtlı yahut zamansızmış gibi kullanılan kanıtlarla kaba olgular üzerinden değerlendirmek ve birbirine taban tabana iki zıt kuvvetin çarpışması olarak okumak, çok cazip ancak geride bırakılması gereken bir bakış açısidir. Bu meyanda yeniden değerlendirilmesi gereken en önemli tezler ise kast sistemi çerçevesinde şekillendirilmiş olup diğer yönleri ilerleyen bölümlerde ayrıca değerlendirilecektir.

⁴⁴³ Gherardo Gnoli, "Jewish Inscriptions in Afghanistan", *East and West*, Cilt: 13, Sayı: 4, 1962, ss. 311-12; Walter J. Fischel, "The Rediscovery of the Medieval Jewish Community at Fîrûzkûh in Central Afghanistan", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt: 85, Sayı: 2, 1965, s. 148-53.

⁴⁴⁴ İbn'ül-Esîr, el-Kâmil, Cilt: 12, ss. 132-133.

⁴⁴⁵ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 236-37.

⁴⁴⁶ Fahri Müdebber, *Âdâb'ul-Harb ve's-Şeca'a*, ss. 331 ve 423; Nizâmi-î Arûzî Semerkandî, **Çehâr Makâle**, ed. Muhammed Mu'in, Muhammed Kazvîni, Kitâbfurûşî-i Zevvâr, Tahran, 1372, ss. 85-88; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 449. Peter Jackson, Delhi sultanlarının müneccim ve astrolog kullanımını Hint âdetlerinin benimsenmesi olarak yorumlamışsa da Gûrlu sarayında yıllarca görev yapmış Nizâmi-î Arûzî'nin ilm-i nücum hakkındaki Bîrûnî'ye atıfla yaptığı değerlendirme ve anekdotları bu uğraşının sultanlıktan çok önce benimsendiğini göstermektedir. Ayrıca bu dönemdeki müneccimliği her zaman basit astroloji-fal uğraşısı olarak görmemek gereklidir. Jackson, *The Delhi Sultanate: A Political and Military History*, s. 281.

2.2.2. Gûrlu Fetihleri Öncesi Hind'te Müslüman - Türk Varlığı

Hind sahasında Türkî halkların varlığı yeni olmadığı gibi⁴⁴⁷ XII. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Kuzey Hindistan'daki toplumsal yapı içerisindeki Müslüman topluluklar da tek renk değildi. Sind'teki İsmailî/Karmatîler, ilk İslâm fetihleriyle bölgeye gelen Arap Habbarîler ile Hindû/Buddhist nüfusun Şîî Müslümanlığı benimsemiş torunlarıydı. Dönem kaynaklarında “mülhid” ya da “Karmatî” gibi etiketlerle anılarak şerrî İslâm dairesinin dışında görülmeleri, gerek modern gerek modernite öncesi bazı tanıklıklar, bölgede senkretik bir dinî yaşayışın da hâkim olduğuna işaret etmektedir.⁴⁴⁸ Cûzcânî Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'in Karmatîleri Mûltan'dan temizlediğini kaydetmişse de Şîî Müslümanlar ve idarecileri, bazen Deybûl'a kadar çekilerek bazen Sind dışına çıkarak Gucerât ve Delhi'de varlıklarını sultanlığın tebaası olarak devam ettirmiştir.⁴⁴⁹

Bazı epigrafik kanıtlar sultanlığın ihdasından evvel de Sind ve Pençâb'ın ötesindeki Hindû devletlerinin otoritesi altında yaşayan Müslümanların / Türklerin bulunduğunu göstermektedir. En net yazılı referanslardan biri Kennaûç ve Benares merkezli Gahadavala racalarında Govindaçandra'nın (hük. yak. 1114–1155) yazıtlarda geçen *turuşkadanda* (lit. Türk vergisi/cezası) ifadesidir.⁴⁵⁰ Bu ifade farklı şekillerde yorumlansa da cizyenin bir uyarlaması olduğu ve Gahadavala hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan Müslümanlardan alınan bir vergiye atıf yaptığı üzerinde fikir birliği oluşmuştur.⁴⁵¹ İbnü'l Esîr, 590 / 1192-1193 yılında Gûrlu ordusunun

⁴⁴⁷ Salim Cöhlce, “Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı”, **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Sayı: 27/3, 1997, ss. 981-88.

⁴⁴⁸ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Cilt: 2, s. 587. Dominique-Sila Khan, “L'origine Ismaélienne du Culte Hindou de Râmdéo Pîr” **Revue de l'histoire Des Religions**, Vol. 210, No. 1, 1993, ss. 27–47.

⁴⁴⁹ Geç dönem kaynakları Sûmre emirlerinden farklı isimlerle bahsederken Cûzcânî, Sultan Raziye döneminde Karmatîlerin Delhi'de isyana kalkışmalarını Nure'd-dîn isimli Türk kumandanın organize ettiğini kaydetmiştir. Mîr Muhammed Ma'sûm, *Târîh-i Sind*, s. 61; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, 1342, Cilt: 1, ss. 447 ve 461-62; Sulagna Pradhan, “Three Merchants of Thirteenth Century in Gujarat”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 78 2017, ss. 278-80; al-Hamdani, *The Beginnings Of Ismaili Dawa In Northern India*, ss. 12-14.

⁴⁵⁰ Ramavatara Sarma, “Maner Copperplate of King Govinda Chandra Dev of Kanouj”, **Journal Of Bihar And Orissa Research Society**, Cilt: 2, 1916, s. 444; Sten Konow, “Sarnath Inscription of Kumaradevi”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 9 1907, s. 321.

⁴⁵¹ Bhakat Prasad Mazumdar, **Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1960, s. 126; Finbarr Flood, **Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter**, Princeton University Press, Princeton, 2009, s. 114; Truschke, *The Language of History*, s. 35; Khaliq Ahmad Nizami, **Some Aspects of Religion and Politics in India during the Thirteenth Century**, The Caxton Press, New Delhi, 1961, ss. 76-77; Gopal, **The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200**, ss. 48-52; Krş. Peter Jackson, **The Delhi Sultanate: A Political and Military History**, Cambridge University Press, New York, 1999, s. 7.

Varanasi'yi (Benâres) fethini aktarırken Gahadavala Racası Cayaçandra'nın ordusunda Müslüman emirlerin de bulunduğunu, bu emirlerin Gazneli Mahmud döneminde buraya yerleşip birkaç nesildir burada yaşadığını belirtir.⁴⁵² Berenî, bu anlatıyı doğrular: Muhammed b. Tuğluk'un 1340 yılında Delhi'nin 450 km. ötesindeki Bahreyç'te Gazneli Mahmud'un efsaneleşmiş derviş-kumandanlarından Seyyid Salar Mesud Gazi'nin⁴⁵³ türbesini ziyaret ettiğini ve türbedarlarına ihsanlarda bulunduğunu zikretmesi XI. yüzyıl başlarında bölgeye yerleşen en azından birkaç Müslüman ailenin nüfusun korunduğu gösterir.

Muhtelif menakıpname, sufi tezkireleri ile kayda geçen halk anlatılarında Gûrlu fetihlerinden çok önce Ecmîr, Bihar, Gucerât, Budâun, Bilgram gibi bölgelerde doğmuş ya da Anadolu, Şam ve İran'ın muhtelif bölgelerinden buralara gelerek dergâh kurmuş kimi derviş ve mutasavvıflardan bahsedilse de bu anlatıları doğrulayacak epigrafik kaynaklar çoğunlukla mevcut değildir.⁴⁵⁴ Örneğin; XIX. yüzyılda İngiliz idaresi tarafından hazırlanan Avadh (Oudh) coğrafya sözlüğünde, Bengal/Lekhnev'in Caggaûr yerleşimindeki Kıdvaî şeyhleri, atalarının Anadolu'dan gelerek önce Delhi'ye yerleştiğini belirtmiş, daha sonra 580 / 1184'de Gûrlu Sultanı Muizzüddîn'in oluruyla bölgeye idareci olarak tayin edildiğini aktarır.⁴⁵⁵

Sonuç olarak klan örgütlenmeleri ile krallıklar sultanlık öncesi Hind sahasının başat siyasi örgütlenme biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yapılar müstakil ve izole bir şekilde gelişen ya da doğrusal olarak birbirine dönüşen süreçler değildir. Romila Thapar'ın yerinde tespitiyle, alt kıtada bu iki örgütlenme aynı anda iç içe var olabildiği gibi belirli bazı zamanlarda ve bölgelerde birinin diğerine dönüşümünün daha net hissedildiği de vakidir.⁴⁵⁶ Bu hususta gözden kaçırılan en önemli noktalardan biri de klanların merkezî otoritenin tamamen dışında ya da çeperlerinde kalması ile çağdaş Müslüman kaynaklarına da yansıyan müstakil bir idare tesis etme çabalarıdır. Klan örgütlenmelerinin Kuzey Hindistan'daki izole varlığı,

⁴⁵² İbnü'l Esîr, *El-Kâmil*, Cilt: 12, s. 98.

⁴⁵³ Menkıbevi hayatıyla ilgili detaylar için bk. Saiyid Athar Abbas Rizvi, **A History of Sufism in India**, Cilt: 1, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1978, ss 313-315.

⁴⁵⁴ Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, s. 491; Nizami, *Some aspects of religion and politics in India*, s. 77; Tara Chand, **Influence of Islam on Indian Culture**, Indian Press, Allahabad, 1936, ss. 40-41 ve 46; Mahmud H. Siddiqui, **The Sufi's Memoirs Written in India**, University of Baroda, Faculty of Art, Department of Persian and Urdu (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Baroda, 1977, ss. 5-6. Bu isimlerin bir derlemesi için bk. Rizvi, *A History of Sufism in India*, Cilt: 1, ss. 311-320.

⁴⁵⁵ Gazetteer of the Province of Oudh, Cilt: 2, 1877, s. 101.

⁴⁵⁶ Thapar, *The Past Before Us*, s. 64 vd.

müttefik yönetici hanedanların bu klanların sahip oldukları savaşçı insan gücü, at ve fil tedarikleri ile coğrafyaya hâkimiyetin önemli rol oynayabileceği istihbarat imkânlarından mahrum kalmasına neden olduğunu varsaymak yanlış olmayacaktır. Gûrlu ordusu tarafından ilk itaat altına alınan toplulukların Pençâb ve Sind boyları ile dağlarındaki klanlar olması gerek fetih sürecinde gerek sonrasında Hint hanedanlıklarını sadece savaş takviyelerinden değil, alt kıta dışından gelebilecek her türlü ihraç ürününden mahrum kalmalarına da neden olmuştur. Gûrlu kumandanlarının ticaret, savaş ya da iletişim amaçlı yol güvenliğinin sağlanmasına ve stratejik noktaların hâkimiyetine özel bir özen gösterecek, bu özen sultanlığının ihdas ve teşekkülünden sonra da devam edecektir.⁴⁵⁷ Bengal ve Bîhar civarındaki Halacî fetihlerinin güzergâhları da net bir şekilde okyanusa açılabilir liman kentlerinin hedeflendiğini göstermektedir.⁴⁵⁸

Fetihlerden sonra Hint hanedanlarına mensup bazı soylu isimlerin, hâkim oldukları şehirlere sultanlığın birer valisi olarak atandığı kayıtlara yansımıştır. Çavhan Kralı III. Prithviraca'nın ölmesinin ardından oğlu Govinda önce Ecmîr valisi yapılmış, amcasının isyanı akabinde müstahkem kalesi ile ünlü Rathambor'un muktiî olmuştur. Kendisinden sonra bu ıkta oğluna tevdi edilmiştir.⁴⁵⁹ Taşra teşkilatlarında klanlar için de benzer süreçlerin işletilmiş olması mümkündür. Bilhassa kontrolün asla tam sağlamadığı üçra bölgelerde vergi tahsilatı için geleneksel olarak (k)hût, mukaddem ve belki de çovdhuri⁴⁶⁰ unvanlarına sahip köy-kabile liderleri yani *pençayat* ya da

⁴⁵⁷ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, 1387, ss. 207 ve 213. Sultanlığın istihbarat ve yol güvenliği ile ilgili üstün teşkilatlanması için bk. Umut Kansoy, **Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2018, ss. 225-51. Simon Digby at ve fil tedarikini kontrol etmenin önemini ilk belirten isimdir ancak değerlendirmesi XIV. yüzyıl kaynaklarına dayanır. Simon Digby, **War-Horse and Elephant in the Dehli Sultanate: A Study of Military Supplies**, Oxford University Press, Karachi, 1971, s. 22.

⁴⁵⁸ Wink, *Al-Hind*, Cilt: 2, s. 264.

⁴⁵⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, 1387, s. 120.

⁴⁶⁰ Ishtiaq Hussain Qureshi, **The Administration of The Sultanate of Dehli**, Muhammad Ashraf, Lahore, 1942, ss. 194-95.

*khap*⁴⁶¹ adıyla bilinen köy meclislerinin şeflerini sultanlığın taşra teşkilatlanmasındaki temsilcileri hâline getirildiği tahmin edilebilir.⁴⁶²

Sultanlık bürokrasisinde görev yapan orta ve üst düzey Hintliler, XIV. yüzyıl sonrasında ulemâ ile sultanlar arasında büyük bir çatışmaya neden olurken⁴⁶³ kuruluş safhasında da benzer adımların atıldığı anlaşılmaktadır. Cüzcanî'nin özenle eserine almadığı bu tasarruflardan en bilineni III. Prithvi'nin oğlunun Ecmîr valiliğine getirilmesi olup elimizdeki en çağdaş kaynak olan *Tâcü'l-Me'âsir*'de detaylı bir şekilde anlatılır.⁴⁶⁴ Fahr-i Müdebbir, ordudaki üst düzey Hindû unsurları zikretmekten çekinmezken bir diğer çağda müellif 'Avfî, Sultan Aybeg'in Benares Racası'na da idari bir görev verdiğini, bu kararın saraydaki diğer emirlerle arasında gerilim

⁴⁶¹Hindistan'da klan örgütlenmeleri ve kast sistemi ile içiçe geçmiş beş kişilik gerontokratik gayrimesmi köy meclisleri. Köy seviyesinde akrabalar/sülaleler arası problemleri çözmek, evlilik kurallarının işletildiğinden emin olmak gibi görevlere sahip bu meclislerin klan seviyesinde farklı adlarla (Serv Khap Pançayat gibi) bir araya gelerek mensup oldukları klanın etkin olduğu bölgeye yönelik kararlar alabilmektedir. Bu nedenle Hint toplumundaki demokratik ve eşitlikçi damarın kanıtları olarak sunulsalar da yapılan pek çok antropolojik çalışma özellikle Kuzey Hindistan'da geleneksel hiyerarşik yapıların korunduğunu göstermektedir. Modern çağda dahi politik otoritelerin güçlükle nüfuz edebildiği bu yapıların alt kıtada İngiliz dönemine kadar her türden bürokratik teşkilatlanmaya uyumlanarak direndiğini varsayabiliriz. Fox'un tespitiyle "Bu akrabalık ilişkileri ile hükümet organlarının birbirine geçme hâli (...) güçlü bir merkezi otoritenin kurulduğu her dönemde yaşanmış bir durumdur." M. C. Pradhan, "The Jats of Northern India Their Traditional Political System – II", **The Economic Weekly**, Cilt: 1, 1965, ss. 1855-64; Richard Gabriel Fox, **Kin, Clan, Raja and Rule: State-Hinterland Relations in Preindustrial India**, Univ. of California Press, Berkeley, 1971, ss. 31-32; Louis Dumont, **Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications**, çev. Mark Sainsbury, Basia Gulati, Louis Dumont, Oxford University Press, Oxford, 2010, ss. 158-64 ve 170-84; Dumont'a itirazlar için bk. Stig Toft Madsen, "Clan, Kinship, and Panchayat Justice among the Jats of Western Uttar Pradesh", **Anthropos**, Cilt: 86, Sayı: 4/6, 1991, ss. 355-66.

⁴⁶² A. B. M. Habibullah, Şihabeddîn Gûrî tuğralı H. 588 / M. 1192 tarihli Delhi'nin fethinden hemen sonra Beren kadılığına yazılmış bir ferman dan bahsetmiştir. Bu fermana göre Beren (Bolendşehr) Çovdhurisi Çandrsen oğlu Acaypal Lanba'ya akrabaları ve emrindekilerle birlikte Müslümanlığı kabul edip şehrin fethine yardımcı oldukları için arazi bahşedilmiştir. Habibullah, söz konusu fermanın özgün nüshasının Seyyid Hasan Berenî'de olduğunu belirtirken bu nüshanın neşri yapılmadığı için içeriğini doğrulama imkânı bulunmamaktadır. Belirtmek gerekir ki en erken örneği XIV. yüzyıla tarihlenen "Çovdhuri" unvanının bu kadar erken tarihte kullanılma ihtimali düşüktür. A. B. M. Habibullah, "Undiscovered Source-Books of Pre-Mughul History", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 3, 1939, ss. 861-62; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 304. Geç tarihli atıfların bir derlemesi için bk. Shaikh Abdul Latif, "The Indian Elements in the Bureaucracy of the Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54, 1993, ss. 158-62. Krş. Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Dehlî*, ss. 193-95; S. Haluk Kortel, **Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, ss. 285-87.

⁴⁶³ Retorik bir örneği için bk. Berenî, *Târih-i Firûz Şahî*, ss. 289-92.

⁴⁶⁴ Cüzcanî'nin sadece Delhi Racası Gobind (گوبند) olarak andığı bu kişinin III. Prithvi'nin oğlu olup *Tâcü'l-Me'âsir*'de isimsiz bir şekilde "Pithora'nın oğlu" (پسر رای پتورا) olarak bahsedilir. Cüzcanî, *Tabakat-ı Nasrî*, Cilt: 1, s. 399; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 85. Ray, *Dynastic History of Northern India*, Cilt: 2, s. 1091. Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 33; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 119-126.

yarattığına dair bir anekdot aktarır.⁴⁶⁵ Artık geri dönmek gibi şansları olmayan Türk fatihlerin, Hindistan'ı yurt tutmak için yaptıkları pragmatik seçimlerde bir taassup göstermedikleri aşikardır.⁴⁶⁶

Sultanlığı en yetkili kadılarından biri olan Cüzcanî'nin Aybeg dönemine dair anlatılarındaki seçiciliğinden ve 'Avfi'nin anekdotundan anlaşıldığı üzere bu tasarruf ulemânın ve saraydaki diğer güç odaklarının bütün muhalefetine rağmen gerçekleştirilebilmiştir. *Tâcü'l-Me'âsir*'de kayıtlı Kutbüddin Aybeg ve İltutmuş dönemlerinde valiliklere görevlerini hatırlatan sultanlık fermanları, halkın (reâya ve zîr destân) her türlü beladan korunması ve toplumun üst tabakalarına mensup (azâdân) kişilerin devlete bağlılığının artırılması için ne gerekiyorsa yapılmasını ve adaletten şaşılmamasını net bir şekilde belirtmektedir.⁴⁶⁷ Bu kayıtlar normatif bir mahiyet taşısa da arzulana ideal düzene dair önemli bir fikir vermektedir. XIV. yüzyıla gelindiğinde ise Müslüman otoriteler için klanlar ve racalıkların yöneticileri gereğini yerine getirmeyi kabul ettikleri sürece sultanlığın tebası ve müstakbel Müslüman yönetici adayları olacaktır.⁴⁶⁸

2.3. XII. YÜZYILDA KUZEY HİNDİSTAN'DA KAST SİSTEMİ

Kast; başta Hint alt kıtası olmak üzere genellikle Güney Asya ülkeleri ile özdeşleştirilmiş, kökenlerini her zaman din olgusundan almayan geleneksel bir toplumsal tabakalaşma türüdür. İlk bakışta kadim tarım imparatorluklarına has meslek odaklı bir toplumsal tabakalaşmaya işaret eden bu sistem, benzer yapılardan kendine dinî bir özden çıkmış olması, doğumla belirlenmesi, değiştirilemez oluşu ve bilhassa

⁴⁶⁵ Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 33; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 7. Cüzcanî ise bu olaylardan hiç bahsetmeyecektir.

⁴⁶⁶ Hasan Nizâmî, Pritviraca'nın oğluna valilik verildiğini söyler ancak Müslüman olduğundan bahsetmez. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 119-126. Bu konudaki en veciz değerlendirmeler Tara Chand tarafından yapılmıştır. Chand, Türklerin Hindistan'ı yurt tutma sürecindeki kararlarını Müslüman - Hint kültürünün doğuran bir olgu olarak işler. Chand, *Influence of Islam on Indian Culture*, s. 137. Bu hususta ayrıca bk. Muzaffar Alam, **Hindistan'da İslam Siyaset Dil ve Siyaset Kültürünün İnşası (1200-1800)**, Çev. İhsan Durdu, Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2022.

⁴⁶⁷ Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, 1387, ss. 178 ve 314. Krş. **Tâcü'l-Me'âsir**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1402, t.y., fl. 281a. Şehir idarecilerinin işlevlerine dikkat çeken İktidar Hüseyin Siddîkî, sultanlığın tam olarak ihdasının tamamlanmadığı bu aşamada ferman, nişan ve pervâne arasındaki ayrıma vurgu yapar. İktidar Husain Siddiqui, **Perso-Arabic Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi**, Munshiram Manoharlal Publ., New Delhi, 1992, ss. 167-70.

⁴⁶⁸ Berenî, *Târîh-i Firûz Şahî*, ss. 106, 288 ve 483-85; Şems-i Sirâc Âfîf, **Târîh-i Firûzşahî**, ed. Mevlî Velâyet Hüseyin, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1891, ss. 46-48; Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Dehlî*, ss. 208-9 ve 236.

yeme içme ile evlilik kuralları aracılığıyla ayırımın korunması için sosyal/dinî imtiyazlar/yaptırımlar içermesi bakımından diğer tabakalaşma türlerinden ayrılır.⁴⁶⁹

Latince “ahlâken saf, suçsuz, erdemli” gibi anlamlara gelen *castus* kelimesinden türeyerek Portekizce/İspanyolca üzerinden dünyaya yayılmış bugün bildiğimiz Hint kültürü ile özdeşleşen anlamını on yedinci yüzyılda kazanmıştır.⁴⁷⁰ Kökenleri Vedik çağlara (y. M.Ö. 1500-800) uzanan ve teorik olarak yukarıdan aşağıya Brahminler (din adamları ve âlimler), *Kşatriyalar* (savaşçılar ve idareciler), *Vaişyalar* (çiftçiler, tüccarlar) ve *Şūdralar* (hizmetkârlar) olmak üzere dört temel varna’dan oluşan Hindû ideal toplumsal düzenini (varnadharma) ifade eder. Bu hiyerarşiye göre itibarsız işlerle hayatını idame ettiren toplumun en alt kesimleri “dokunulmazlar” olarak adlandırılır. Bazı araştırmacılara göre “dokunulmazlar” dinî söyleme uymasa da beşinci varna olarak kabul edilebilir.⁴⁷¹ Doğumla belirlenen *varna* aidiyetinin daha spesifik mesleklerle özelleştiği alt kategoriler ise genellikle cāti olarak sınıflandırılır.⁴⁷² Caynacı gelenek benzer toplumsal hiyerarşileri ise *gaccha* ve *kula* gibi farklı isimlendirmelerle devam ettirir. Ancak Caynizmin ortaya çıkışı itibarıyla varnadharma’da etkilense de Vedaların otoritesini reddettiği için kastı kurumsallaştırmadığını düşünenler de mevcuttur.⁴⁷³ Şivacılık ile yakından teması bilinen ve soya dayalı Tantracı uygulamaları içeren Bu dönemde Kuzeybatı Hindistan’da yaygınlık kazanmış Vajrayāna Buddhizminin de piramit şeklinde kendine has bir tabakalaşma sistemine sahip olduğu bilinmektedir. Özgün ve senkretik inanışlar geliştiren klan topluluklarında da kast benzeri yapılanmalar gözlemlenmiştir.⁴⁷⁴ Antik dönemde vücut bulan kast karşıtı dinî söylemlerinin orta

⁴⁶⁹ Daniel G. Bates, **21.Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri**, Çev. Suavi Aydın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 340.

⁴⁷⁰ Shridhar V. Ketkar, **History of Caste in India**, Cilt: 1, Ithaca, New York, 1909, s. 12.

⁴⁷¹ Sanskrit literatürün çok daha erken tarihli eserlerinde birçok atıf bulunsa da varnadharma’nın klasik formunun Hindû hukukunun ilk kez yazıya geçirildiği eserleri barındıran *Manu-smṛiti* külliyyatında bulunduğu düşünülmektedir. **Rigveda**, Çev. Korhan Kaya, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021, s. 906; **Bhagavadgītā**, Çev. Korhan Kaya, Sujala Yayınları, Genişletilmiş 4. Baskı, İstanbul, 2018, s. 76, 118 ve 185-186. Kautilya, **Arthaśāstra**, Ed. L. N. Rangarajan, Çev. Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018, ss. 416 vd; *Manu Smṛiti*, ss. 9-17; Ketkar, *History of Caste in India*, ss. 8-9 ve 208-214; Ayrıca bk. Watters ve Davids, **On Yuan Chwang’s Travels in India 629-645 A.D.**, s. 170.

⁴⁷² Ancak jāti ile varna’nın birbirinin yerine kullanılabilecek kadar aynı sistemin farklı tezahürleri olduğunu düşünenler olduğu gibi jāti ayrımlarında varna dışı etkiler olduğunu düşünenler de mevcuttur. Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 293 vd.

⁴⁷³ Vilas Adinath Sangave, **Jaina community: A Social Survey**, Popular Book Depot, Bombay, 1959, s. 76 vd.

⁴⁷⁴ Kaya, *Hindistan’da Kabileler*, s. 18. Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, ss. 7-8.

çağlarda çok fazla dile getirilmemesi, Brahman-Cayna gibi karma aidiyet etiketlerinin bugün bile varlığı kast yapılarının din fark etmeksizin işletildiğini düşündürmektedir.⁴⁷⁵

İzlenebilen geçmişi antik döneme uzanan bu toplumsal organizasyon biçimi, coğrafyanın bütün sosyal davranışlarına ve geleneklerine sinerek modernite öncesi çağlarda Hint kültürünün alametifarıkası hâline gelmiştir. Bu nedenle geleneksel Hindû anlayışının teorik ideal toplum düzeni olarak bilinen kast sistemi, Hindistan'ın orta çağlardaki toplumsal teşekkülünü anlamak için anahtar mevhumlardan biridir. Lakin kastın sosyal bilimler literatüründe üzerinde konsensüs oluşmuş bir tanımı ya da kriteri yoktur.⁴⁷⁶ Neredeyse bütün alt kıtada yüzyıllarca hiçbir esneklik ve değişim göstermeden modern zamanlara kadar intikal etmiş gibi yansıtılmıştır.⁴⁷⁷ Ancak dinî kökenli bir toplumsal tabakalaşmanın formu olarak kast, başta muhayyel ortak ataya dayanan erkek soylu akrabalık olgusu olmak üzere psiko-sosyal, ekonomik ve politik bütün faktörlerden etkilenecek birçok dönüşüm geçirmiştir. Üstelik dayandığı inançlar kümesi de hiçbir zaman yekpâre bir söyleme sahip olmamış; değişik sözlü ve metinsel geleneklere dayanan Şivacılık, Vişnuculuk, Tantrizm gibi farklı kült ve mezheplerin yanı sıra (her biri Hindistan halklarının farklı bir kesiminden beslenen ve ona hitap eden) onlarca kültürel ve dinî pratiğin birleşimidir. Dolayısıyla tarihsel dönüşümünü yakından izleyen hemen her uzmanın dile getirdiği gibi, Hint kültüründe bir kimlik katmanı olarak kast, yatay ve dikey hareketliliğe (dinî ve hukukî otoriteler onaylasa da onaylamasa da) her zaman açık olagelmıştır. Dahası mezkûr kastların değineceğimiz

⁴⁷⁵ J. Duncan M. Derrett, "Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Cilt: 7, Sayı: 1, 1964, s. 79-80 vd.

⁴⁷⁶ Ketkar, *History of Caste in India*, Cilt: 1, s. 1-6; Karakteristik bazı özellikler üzerinden muhtelif tanımlama girişimleri için bk. G. S. Ghurye, *Caste, Class, and Occupation*, Popular Book Depot, Bombay, 1961, ss. 2-27; Nripendra Kumar Dutt, *Origin and Growth of Caste in India*, Cilt: 1, The Book Company, Calcutta, 1931, ss. 2-4. Kutsal metinlerde bu ayrıma karşı çıkan bir damarın bulunduğunu da belirtmek gerekir. Susan Bayly, *Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*, Cambridge University Press, 1999, s. 8-9

⁴⁷⁷ Alt kıta ve genel olarak Güney Asya tarihine yönelik literatür, sömürgecilik çağının çarpık bakış açısının izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda bilinçli bir "aşırı basitleştirme" geleneğinin mevcut olduğu ve Hint kast tabakalaşmasının, "ezeli, ebedi ve değişmez" bir sistem olarak âdeta "yeniden" icat edildiğine yönelik eleştiriler bulunur. Ronald B. Inden, *Imagining India*, Repr., Indiana University Press, 2006, ss. 49-84; Tarih yazımındaki akisleri bakımından bir tartışma için: Ranajit Guha, *Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih*, Çev. Ünal Erkal, Metis, 2006, s. 20 vd.

üzere teorik olarak üstlenmesi gereken meslek ve rollere bağlılıklarında pek çok sapma tespit edilmiştir.⁴⁷⁸

2.3.1. Kast Sistemi ve Kuzey Hindistan’da Toplumsal Dönüşüm

VII. - XII. yüzyıllar arasında alt kıtada yaşanan sosyo-ekonomik zemine paralel olarak kast sisteminde yaşanan dönüşümler ve hareketler başta Hindû hukuk literatürü olmak üzere muhtelif yazılı kaynağa yansımıştır.⁴⁷⁹ Bu dönüşümler genellikle şu başlıklar altında incelenir: Kastlar arası gayrimeşru (savarnata / avarnata) evliliklerin çoğalması ve bunların sonucunda yeni kastların ortaya çıkışı, Brahminlerin sosyo-ekonomik statülerinin değişimi ve yerel aidiyetler geliştirmeleri, geleneksel Kşatriya sınıfının yavaş yavaş yerini Racpûtlara bırakması, kast sisteminin Hindistan’da İslâmiyet’in yayılışına etkisi. Bu başlıklara ana kaynakları üzerinden değerlendirmek alt kıtanın orta çağlarını sağlıklı analiz edebilmek için elzemdir.

2.3.2. Yeni Kast Gruplarının Ortaya Çıkışı

Orta çağlarda antik dönemin dört katmanlı kast sisteminin büyük bir dönüşüm geçirerek bütün Hindistan sathında sayısız yeni kastın mevcut olduğu yeni bir kategorileşmeye gittiği farklı türden pek çok kaynakla doğrulanmıştır. Bîrûnî, dört büyük varnanın yanı sıra sekiz farklı meslekî cati ile dört dokunulmaz (antyaja) kastı isimleriyle açıklarken Kalhana’da altmış dört farklı kastın varlığına işaret eden bir kayıt mevcuttur.⁴⁸⁰ Rakam vermeseler de orta çağlara tarihlenen neredeyse tüm *smṛiti* ve *dharmaśāstra* kaynaklarında muhtelif tanım ve hükümler üzerinden dört büyük varnanın yanı sıra onlarca cati ve alt kast zikredilir.⁴⁸¹ Derlenen epigrafik kaynaklar

⁴⁷⁸ Surinder S. Jodhka, “Caste from a Contemporary Perspective”, **Brill’s Encyclopedia of Sikhism Online**, Brill, https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/brill-s-encyclopedia-of-sikhism/caste-from-a-contemporary-perspective-COM_031405, (Erişim: 01.11.2021). Derrett, “Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests”, s. 77 vd.

⁴⁷⁹ Bu kaynaklar içerisinde Bîrûnî’nin aktardığı detaylı tasvir ve tanımlar ile Kalhana’nın zikrettiği dolaylı bilgiler Kuzey Hindistan bağlamında bilhassa önemlidir. Bunlar dışında tarihlendirmesi tartışmalı bazı purana metinleri ile kitabeler en büyük otantik yazılı kaynak grubunu oluşturur. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li’l-Hind: Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, ss. 59-62, IX. Bölüm.; Krş. Alberuni’s India, Cilt:1, çev. Eduard Sachau, ss. 99-104.

⁴⁸⁰ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li’l-Hind: Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, ss. 59-61; Kalhana, *Rajatarangini*, ss. 502, VIII, 2407.

⁴⁸¹ Manu, Medhātithi, **Manu-smṛti: with the “Manubhāṣya” of Medhātithi**, çev. Gaṅgānātha Jhā, University of Calcutta, Calcutta, 1926, C. 5, ss. 245-330, Bölüm X; *Mitaksara*, ss. 184-218, Bölüm IV; *Kullūkabhaṭṭa*, Cilt: 2, ss. 240-360, Bölüm X. Buddhist literatürde kast için bk. Dutt, *Origin and Growth of Caste in India*, Cilt: 1, ss. 255-80.

da Brahminlerden dokunulmazlara kadar kast sisteminin bütün katmanlarında yeni tabakalaşmaların yaşandığını göstermektedir. Tabakalaşmalardaki artış sadece Brahmanik dünyada değil Buddhizm ve Caynizm literatüründe de gözlemlenir.⁴⁸²

Kast sayısının çoğalması, hiç şüphesiz alt kıtada yaşanan Müslüman-Türk fetihlerinden, Hindûizmin yayılışına kadar birçok siyasi ve toplumsal gelişmelerin bir neticesidir. Bu gelişmelerin kast sistemine etkileri birçok meslek grubunun kasta dönüşmesinin yanı sıra kastlar arası uygun görülmeyen evliliklere yönelik hükümler aracılığıyla takip edilebilmektedir. Öyle ki, şeriat dışı evlilikler dönemin edebî eserlerinde bir motife dönüşecek kadar yaygınlaşmıştır.⁴⁸³ Zira evlilik; birçok farklı katmanı olsa da klan ve/veya büyük sülale (gotra, kul vb.) tabakalaşmasının etkin olduğu Hint halklarında, belli tabu ve kurallar üzerinden kimlik kazanarak nesep aidiyetleri geliştirmenin en hızlı yoluydu.⁴⁸⁴ Aynı gotra'ya mensup kişilerin evlenmemesi ya da tanrı soylu bir kral, sözlü kültürde yaşayan bir rişi gibi muhayyel ortak ataya erkek soyu üzerinden bağlanma gibi bir dizi kural orta çağlarda yönetici kastlar için etkin bir şekilde işletilmeye çalışılmıştır.⁴⁸⁵ Bu nedenle antik dönemden beri büyük göçler ve istilalara sahne olan Kuzey Hindistan'da teşekkül eden Orta Çağ smrti külliyatı, beklendiği üzere kastlar arası evlenmelerle ortaya çıkan yeni statü ve sınıflandırmaları bir “Kali Yuga” problemi olarak ele almaktadır. Kişilerin kast hükümlerine riayet etmeyerek varnaların saflığına gölge düşürmeleri bu devirde toplumların temel perişanlık sebebi olarak öne sürülür. Ayrıca Manu'dan itibaren hükümlere aykırı evlenmeler sonucunda ortaya çıkan yeni nesiller “necis” ve en düşük kast olarak tanımlanır.⁴⁸⁶

⁴⁸² Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, ss. 13-19.

⁴⁸³ Üç ilâ altı nesil geriye kadar götürülebilen akrabalıklar için bk. Somadeva, **Masal İrmaklarının Okyanusu (Kathāsaritsāgara)**, Cilt: 2, çev. Korhan Kaya, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021, s. 56.

⁴⁸⁴ Kuzey Hindistan odaklı antropolojik çalışmalar, klan yapılanmasının politik ve statü kategorilerinin oluşumunda soy üzerinden yapılan diğer tanımlamalara göre en yüzeysel ve kolay değiştirilen katmanı oluşturduğunu. Son derece yerel ve sınırlandırıcı aidiyetlerle yürütülen tür evliliklerin bölgeler arası işletilmediğini ve politik atılımlarla desteklenmesinin akrabalık ve prestiji kabullenme için şart olduğunu göstermektedir. Fox, *Kin, Clan, Raja and Rule*, ss. 37-43, 170.

⁴⁸⁵ Richard D. Saran, Norman P. Ziegler, “Rajpūt Social Organization: A Historical Perspective”, **The Mertiyo Rathors of Merto, Rajasthan**, Select Translations Bearing on the History of a Rajput Family, 1462–1660, Volumes 1–2, University of Michigan Press, 2001, s. 62 vd.; The Editors of Encyclopaedia, “Gotra”, **Encyclopedia Britannica**, 2013, <https://www.britannica.com/topic/gotra>, (14 Kasım 2022).

⁴⁸⁶ *Medhātithi*, Cilt: 5, s. 257; *Kullūkabhaṭṭa*, Cilt: 2, ss. 349, X-61.

Büyük oranda yine Manu tarafından *pratiloma* ve *anuloma*⁴⁸⁷ olarak teorize edilen bu tür hipergami evliliklerin artışı, açık bir şekilde yönetici kastların toplumsal, idarî ve dinî otoritesi için bir tehlike olarak görülür. Bu tehlikeyi, yani bir anlamda halkı ve toplumsal düzeni, kontrol altına tutabilmek adına, Manu döneminden beri önüne geçemedikleri fiilî durumlara dinî tanımlama ve sınırlama tedbirlerine gidilmiştir. Bu nedenle kastlar arası gayrimeşru evlilikler için getirilen hükümler VII. yüzyıldan itibaren çok daha detaylı ve spesifik hâle gelir. Dört varna mensubunun sadece birbirleriyle değil kast dışı kimselerle de yapacakları evlilikler ile bu evliliklerden doğan çocuklarının statüsüne dair hükümler konur ve detaylandırılır.⁴⁸⁸ Saygın kastlarla düşük kastlar arası evlilik ve akrabalık permütasyonlarındaki hükümlerde, “çocuğun statüsünün düşük kasta atanması” usulü getirilir ve kast değişimi evlilikle ilintili nesiller boyu sürecek prosedürlere bağlanır.⁴⁸⁹ Düşük kasttan gelin alan ama kendi kızlarını verebilecekleri üstün bir kast bulamayan kastlar arasında kız bebeklerinin öldürülmesi âdetinin yaygınlaşması yine bu hususla ilintilidir.⁴⁹⁰

Hukuk metnilerindeki bu katılaşma ve muhafazakârlık hiç şüphesiz Türklerin ilerleyişi ve İslamiyet’in yayılışı ile doğrudan ilişkilidir ancak hükümlerin uygulanabilirliğini sınavabileceğimiz yazılı kayıtlar nadirdir. Yine de genel eğilimler tespit edilebilmektedir.⁴⁹¹ J. D. Derrett, “Erken Orta Çağ Hint toplumunda günah kavramı suç mevhumunu gereksiz kılacak kadar kuvvetliydi” tespitinde bulunur. Derrett, yabancı güçlerin işgal ve baskın tehditleri arttıkça, güvenlik ve koruma hizmetleri karşılığında cezaî yaptırım yetkisini kullanma salahiyetinin -günah konseptinin bazı alanlarda kuvvetini korumasına rağmen- gittikçe büyük toprak sahiplerine ve racalara karşı yitirildiği görüşündedir.⁴⁹² Bu bir anlamda klan-kabile toplumundan devletleşmeye geçişin de göstergesidir. Hindistan’da devletleşme her zaman merkezî idareyi şart koşturamaz ancak dinî örgütlenmelerin – genellikle

⁴⁸⁷ Erkeğin yüksek kasta kadının düşük kasta mensup olduğu ya da tam tersi şeklinde gerçekleşen yani kasta aykırı evlilikler. Sures Chandra Banerji, *A Glossary of Smṛiti Literature*, Punthi Pustak, Calcutta, 1963, s. 5.

⁴⁸⁸ *Medhatithi*, Cilt: 10, ss. 261-86; *Mitaksara*, ss. 218-21.

⁴⁸⁹ *Manu Smṛiti*, ss. 208-11; Vidyarnava, *Mitaksara*, ss. 184-213.

⁴⁹⁰ Esterabâdî, bu âdetin Gakhar kabilesinde olduğunu kaydetmiştir. Esterabâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 134.

⁴⁹¹ Majumdar, *The Struggle For Empire*, ss. xxii-iii.

⁴⁹² Derrett, “Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests”, s. 85 vd.

tapınaklar⁴⁹³ üzerinden – politik oluşumlarla bu denli iç içe geçtiği bir kültürde hiyerarşiyi katmanları ayrı ayrı incelemeden toplumun da devletin de mahiyetini anlamak imkânsızdır.

2.3.3. Brahminler (Brahmanalar)

Kast hiyerarşisinin en tepesindeki Brahminler, okur-yazarlık tekeli elinde bulunduran entelijansiyayı da oluşturduğundan Orta Çağ Hint toplumunun haklarında en fazla bilgi sahibi olduğumuz kesimdir. Brahminlerin toplum için önemini büyük bir detay ve iştahla anlattıkları hukuk şerhleri ile dinî literatür elimizdeki en hacimli kaynaklardır. Tapınaklara ya da din adamlarına yapılan arazi - gelir bağışı ilamları ise Brahminler'e (ve dolayısıyla devlet – toplum/kast ilişkisine) dair günümüze kadar gelen bir diğer önemli yazılı kaynak grubunu oluşturur. Bunlar haricinde XIII. yüzyıl öncesi için Birûnî'nin kısa ama özlü değerlendirmesi bir yabancının gözünden günümüze ulaşan en kıymetli ve detaylı tasvirdir.⁴⁹⁴

Buddhizmin ve Brahmanizm'in şer'î teorisine göre Brahminlik doğuştan elde edilen bir statü değildir. Hiçbir canlıyı incitmeme, dünya nimetlerin yüz çevirme, hayatın her anında doğruluk ve mütevazılık gibi ilkeleri içeren erdemli bir hayatın aşama aşama (brahmaçârin, grihastha, vânaprastha ve sannyasin) yaşanmasıyla kazanılan en yüce mevkidir. Bir Brahmin, nefsin ölmeden öldürüldüğü münzevilik aşamasından önce toplumsal hayatın merkezindeki bir rehber gibidir. Her yaştan - sınıftan insan için hayatın önemli bir parçası olan ibadet ve ritüellerin (yajña) yerine getirilmesi, Vedalar'ın unutulmamasını sağlama (adhyayan), tapınakların idaresi gibi görevlerle hayatını kazanır ve geçirir. Bu nedenle Brahminler'in varlığı ve sağlığı mutlak hedeftir. Diğer kastlar, yani tüm toplum, Brahminlerin her türlü ihtiyacını

⁴⁹³ Müslümanların ve Türklerin Hind'teki ilerleyişleri biraz da bu nedenle rakiplerinin askerî varlığı kadar tapınaklarını da hedef alır. Çünkü Richard Eaton'ın paradigma değiştiren çalışmasında tespit ettiği gibi, alt kıtanın antik ve ortaçağ dönemlerinde tapınaklar sadece ibadet yerleri değil, aynı zamanda siyasi faaliyetlerin merkezi ve zenginlik deposu olarak da işlev görmektedir. Bu nedenle muzaffer Hint kralları da fethettiği bölgenin başlıca tapınaklarını yağmalamanın yanı sıra mağlup hükümdarın aile tanrısının (kul-devta) idolünü de beraberinde götürürdü. Zira tapınağın hamisi olan kralın aile tanrısının putu, kral ve tanrının ortak egemenliğini temsil etmekteydi. Yapılan incelemeler, Müslüman fatihlerin bir yandan Hindû tapınaklarına karşı bu geleneği İslâmî çerçevede sürdürürken öte yandan Hindû taşra elitlerini Müslüman idare içerisinde muhafaza edebildiğine işaret etmektedir. Richard M. Eaton, "Temple Desecration and Indo-Muslim States", *Journal of Islamic Studies*, Cilt: 11, Sayı: 3, 2000, ss. 283-319. Ayrıca bk. Richard Davis, "Indian Art Objects as Loot", *Journal of Asian Studies*, Cilt: 52, 1993, ss. 22-48.

⁴⁹⁴ Birûnî, *Tahkiku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, s. 375-81.

karşılarken onlar da karşılığında uhrevî ve dünyevî yolculuklarından bu huzursuz ruhları olgunlaştırır, diğer hayatına hazırlar. Brahmanik toplum düzeninde, kraldan toplumun en alt katmanlarındaki insanlara kadar, herkesin asli görevi bu uyumu ve elemanlarını sabit tutarak korumaktır.⁴⁹⁵ Max Weber, bu anlayışın Hint toplumlarında bir “kurtuluş aristokrasisi” yaratarak din adamlarının önce bireyin kendi üzerinde, sonra toplum üzerinde sınırsız bir güce eriştiğini varsayar. Hind’te devlet otoritesinin -bilhassa ekonomik ilişkiler bakımından- sıradan insanı çok geç kapsar hâle gelmesi de Brahminlerin hiyerarşik kuvvetinde önemli bir etken olarak zikredilir.⁴⁹⁶

Kast hiyerarşisinin sosyo-ekonomik yönü aynî - nakdî hediye/ihsan temeline oturtulmuştur. Orta çağlara gelindiğinde yarım avuç pirinç lapasından birkaç köy arazisine, köle kadınlardan altın lingamlara kadar çeşitlenen bu “hediyeleşme/ihsan ekonomisi” şer’î olarak her yönüyle teorize edilmiştir. Himâyedarlık rolünü üstlenen irili ufaklı bütün idareciler için bu, koruyucu tanrılar için tapınak ve idol (put) inşasına yönelme şeklinde gerçekleşir. Bazı görüşlere göre meşruiyet bahşetme/kazanma aparatına dönüşecek ritüeller dizisine (mahādāna) bağlanan bu anlayış, tapınakların birer zenginlik deposu hâline gelmesine neden olacaktır.⁴⁹⁷ Tapınakların ve din adamlarının hukukî özerkliği de yine bu sürecin sonuçlarından biri olarak değerlendirilir. Böylece ilahî kanunlarla din adamları cömert ihsanların yanı sıra can güvenliği garantisi alır ve hukuken neredeyse dokunulmazlık elde ederlerdi. Orta Çağ hukuk metinlerinde görevlerini yerine getirmeyen Kşatriya’yı öldürmesine dahi cevaz verilmesi, hukuken kendilerine biçtikleri dokunulmazlığın önemli bir tezahürü olarak değerlendirilmektedir.⁴⁹⁸ Ancak “kağıt üzerindeki” bu kanunların ne kadar uygulandığı sorusunu yanıtlayacak kaynak materyal bulunmamaktadır.

⁴⁹⁵ Bu husustan hukuk metinlerinin karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bk. Pandurang Vaman Kane, **History of Dharmaśāstra**, Cilt: 2, Part 1, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1941, ss. 105-118. Ayrıca bk. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li’l-Hind: Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, s. 375-77.

⁴⁹⁶ Max Weber, **The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism**, çev. Hans H. Gerth ve Don Martindale Free Press, Glencoe, 1958, ss. 331,335.

⁴⁹⁷ Buddhizm’in Vedik dönemin en kudretli mirası olan kanlı kurban geleneklerine yönelttiği akılcı eleştirilerin bu hediyeleşme ekonomisinin gelişmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Yajñavalkya smṛiti, Mitaksara ve Balambhatta, ss. 292-301; David James Brick, **The Dānakāṇḍa (“Book on Gifting”) of the Kṛtyakalpataru: A Critical Edition and Annotated Translation**, The University of Texas, Faculty of Graduate School, (Unpublished PhD Thesis), Austin, 2009, ss. 1-62. Ayrıca bk. Kane, *History of Dharmaśāstra*, Vol. 2, Part 1, ss. 837-888.

⁴⁹⁸ *Mānasollāsa*, s. 80, 116; *Śukranīti*, s. 247, 250. Lakshmidhara, **Kṛtyakalpataru**, Vol. 3, ed. K. V. Rangaswami Aiyangar, Oriental Institute, Baroda, 1950, Naşirin girişi, s. 24.

Brahminlerin, aslında himayesine muhtaç oldukları topluma ve merkezî idareye karşı moral üstünlüğünü koruma refleksiyle hareket ettikleri, her türden metinde -çoğu zaman abartılı ifadelerle- kendini göstermektedir. Bir Brahminin orta çağlarda krallık haricinde teorik olarak elde edebileceği en yüksek dünyevî mevkilerden biri *Purohita* olmaktır. Bu unvanla sarayın ve racanın şahsi rahibi olan bir din adamı özel ritüelleri yönetmek, krala danışmanlık yapmak ve prensleri eğitmek gibi görevleri yerine getirirdi.⁴⁹⁹ Antik dönemlerden beri devlet aygıtında *Purohita* 'yı kralla aynı dinî statüye sahip vazgeçilemez bir mertebeye yerleştiren Hindû teorisyenler, kralın dünyevî üstünlüğünü kabul etmekle beraber, kişiye doğuştan gelen bir kutsiyet atfetmemiş ve ahlakî üstünlük payesini her zaman kendi sınıfına vermiştir.⁵⁰⁰ Bu durum, devlet yönetimine dair eserlerde hükümdarların yolda karşılaştığı 'Brahmana'ya neden yol vermesi gerektiğine, hatta hangi durumlarda krala isyan edilmesine gerektiğine kadar irdelemekten geri durmayan hükümlerden anlaşılmaktadır.⁵⁰¹ Bu bakımdan çağdaş türdeşlerinde neredeyse hiç bulunmayan bir damara sahiptir. Nitekim himaye görmedikleri şehirlerden gerek bireysel gerek toplu hâlde göç etmeleri ya da racaları protesto ederek açlık grevleri yapmaları⁵⁰² tüm Hindistan sathında defalarca yaşanmış bir olgudur.⁵⁰³ Teorik metinlerdeki konumlandırmaların abartılı olduğu ve yönetimden yönetime değişiklik gösterdiği ise uygulamaya yönelik nadir birkaç yazıttan anlaşılmaktadır.⁵⁰⁴

Hind sathında müstakil racalıkların çoğalmasıyla aynı süreçlere denk gelen bu hareketlilik, devlet kademelerinde istihdam edilmeleri ve büyük arazi ihsanlarıyla

⁴⁹⁹ Udgaonkar, *Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times*, ss. 92-94. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 377; Hartmut Scharfe, *The State in Indian Tradition*, Brill, Leiden, 1989, ss. 112-114.

⁵⁰⁰ Bu hususta bk. Johannes Bronkhorst, *How the Brahmins Won: From Alexander to the Guptas*, Brill, Leiden, 2016.

⁵⁰¹ *Yajñavalkya smṛiti ve Mitaksara*, s. 233-34. *Śukranīti*, s. 68, 90, 250 Pandurang Vaman Kane, *History of Dharmaśāstra*, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1946, C. 3, Part 1, s. 61.

⁵⁰² Bu grevler, genellikle kralları zalim bir yerel yöneticiye yönelik tedbir almaya teşvik etmek ya da doğrudan krala bir uygulamayı sona erdirmeye amaçlı ölüm orucu tutma şeklinde gerçekleşmekteydi. Kalhana, *Rajatarangini*, s. 218, 412, VI -336; D. R. Bhandarkar, "Nadol Stone Inscription of Rayapala Vikrama Samvat 1198", *Epigraphia Indica*, Cilt: 11, 1981, ss. 38; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 90-94.

⁵⁰³ Bengal bu konudaki en keskin antropometrik kanıtları sunmaktadır. L. Paul, "Brahmana Immigration in Bengal", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 3, 1939, ss. 575-576; K. P. Shiji, "Paṭṭini: Hunger Strike of Brāhmanas in Medieval Kerala", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 80, 2019, ss. 483-89. Ayrıca bk. Swati Datta, *Migrant Brāhmaṇas in Northern India*, Motilal Banarsidass, Delhi, 1989.

⁵⁰⁴ Scharfe, *The State in Indian Tradition*, ss. 117-118.

birlikte Brahminlerin yerel aidiyetler geliştirmelerini teşvik etmiş, bu aidiyetler yuzyıllar içerisinde sayıları gittikçe artan alt kategorilere dönüşmüştür.⁵⁰⁵ Bu nedenle başta Brahminler olmak üzere kast grupları yekpare hareket edebilen hizipler olarak düşünölmemelidir.⁵⁰⁶ Kuzey Hindistan’da geleneksel olarak beş farklı alt kategoriye (Panch-Gauda) ayrılan Brahaminler, sıklıkla yetiştikleri coğrafiyayla ilişkilendirilmişlerdir.⁵⁰⁷ Mlea hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan Brahminlerin bazı dinî ritüellerden men edilmesi⁵⁰⁸ politik konjonktüre göre bulunduğu fiziksel mekânın dahi toplumsal ve dinî statüsünü belirlediği ortamın varlığına işaret etmektedir. Birûnî de Brahminlerin İndus ile Yamuna arasındaki bölgelerde yaşamalarının zorunlu olduğunu, Karnataka ile Türk bölgelerine girişlerinin ise dinen yasak olduğunu kaydeder.⁵⁰⁹

Antik dönem metinlerinden kaynaklanan hatalı yaygın kanının aksine orta ağlarda Brahminleri salt din adamlığı görevi ile anılmazlar.⁵¹⁰ Hukuk metinleri ve bazı puranalar, Brahminlerin sıkıntılı zamanlarda (yani tüm Kali Yuga’da) uyulması gereken kuralları (kalivarjya) açıklarken tüccarlık, çiftçilik hatta askerlik yapabilmesinde sakınca görmez. Devlet idaresine yönelik erken tarihli siyasetname türevi (racaniti, arthaşastra vb.) ve şer’î eserler, merkezî idarenin kraldan sonraki en yetkili makamlarına asil kastlardan (yani Brahmana, Kşatriya ve Vaisya) kişilerin seçilmesini tavsiye ederken aynı zamanda Brahminlerin memnun edilmesini devletin selameti için en önemli şart olarak zikreder.⁵¹¹ Bazı yazılı ve epigrafik kaynaklarda bilhassa askerî ve idarî görevler üstlenen birçok ismin Brahmana olarak anılması bu

⁵⁰⁵ Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 80-84; Sing, *A History of Ancient and Early Medieval India*, ss. 575-76.

⁵⁰⁶ çileciliği seçen ya da zenginleşemeyen Brahminler ibret hikâyelerine konu olmuştur. Somadeva, *Masal Irmaklarının Okyanusu (Kathāsaritsāgara)*, Cilt: 1, s. 10-13.

⁵⁰⁷ Shobha Shobha, **Rural life in Northern India during Early Medieval Period C 650 to 1206 A D**, Maharshi Dayanand University, Department of History (Unpublished PhD. Thesis), Rohtak, 1996, s.184.

⁵⁰⁸ Kane, *History of Dharmaşastra*, Cilt: 2, Part 1, ss. 103-4; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 80-83.

⁵⁰⁹ Birûnî, *Tahkiku Mâ Li’l-Hind: Birûnî’nin Gözüyle Hindistan*, s. 378.

⁵¹⁰ Brahminlerin idarî kadrolarda istihdamı ve tüccar loncalarındaki varlığı ok daha erken tarihlere uzanır. Derrett, “Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests”, s. 76. Yajñavalkya şerhinde Balambhatta, hemen her işle uğraşan Brahminleri on ayrı kategoride fıkhen derecelendirmesini yapar. *Yajñavalkya smṛiti*, s. 210.

⁵¹¹ *Kullūkabhařa*, s. 130; *Yajñavalkya smṛiti*, *Mitaksara ve Balambhatta*, ss. 396-97; *Śukranīti*, s. 51, 68-69 vd; *Mānasollāsa*, s. 80, 116; Shobha, *Rural life in Northern India*, s. 186; Udgaonkar, *Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times*, ss. 79-80 ve 89-90.

uygulamanın genel olarak benimsendiği şeklinde yorumlanmaktadır.⁵¹² Hanedanların soylarını doğrudan Brahmana ya da Brahmana-Kşatriya gibi karma bir kasta dayandırma eğiliminin ortaya çıkması bu statünün meşruiyet kaynağı olarak önem kazandığını göstermektedir.⁵¹³

Brahminler ile ilgili günümüze ulaşan epigrafik kaynakların büyük bir çoğunluğu, kendilerine yapılan her türden bağış ve ihsanın kayıtlarından oluşmaktadır. VII. yüzyıldan itibaren bu kayıtlarda racaların haricinde yerel idarecilerin, lonca başkanlarının yanı sıra teorik olarak mütevazı bir hayat sürerek sıkı kurallara bağlanmış bir tür dilencilikle hayatını geçirmesi gereken kast mensuplarının adları geçmeye başlar. Bunlar arasında tapınak yaptıracak kadar zengin olmasına rağmen bağış kabul eden ya da racanın emri ile vergiden muaf yirmi köylük bir araziyi (brahmadeya) kontrol eden askerî unvanlı büyük toprak sahibi Brahmin isimlere rast gelinir. X. – XI yüzyıllara gelindiğinde makamların ve vergiden muaf bağışların miras bırakılabildiği ya da babadan oğula geçtiği örneklerde artış tespit edilmiştir. Bu nedenle büyük arazi ihsanları sayesinde hatırı sayılır bir özerkliğe ve güce kavuşan Brahmana aileler,⁵¹⁴ himayedar hanedanın kaderine bağlı olarak nesiler boyu bu kudreti ellerinde tutabilir hâle geldiği varsayılmaktadır. Marksist tarihçiler bu eğilimi, Orta Çağ Hint dünyasında devletin parçalanmış ve feodal karakterinin bir tezahürü olarak yorumlanmış⁵¹⁵ olsa da epigrafik ve yazılı kanıtlar, çelişkili ve bir bütünlük arz etmekten uzak gibi görünmektedir. Nitekim bazı isimler büyük arazi ihsanlarının ve din adamlarının kontrolüne bırakılan köylerin merkezî otoritenin parçalanmasından ziyade genişletilmesine hizmet ettiği şeklinde yorumlamaktadır. Din adamlarına hibe edilen köylerin çoğunlukla yeni fethedilen ya da meskûn olmayan arazilerden seçilmiş

⁵¹² Kalhana, *Rajatarangini*, s. 408, 412, VII -1013, 1072; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôziyle Hindistan*, s. 294; Kane, *History of Dharmasāstra*, Cilt: 2, Part 1, ss. 122-26; Epigrafik kaynakların bir derlemesi için bk. Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 85-86.

⁵¹³ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 227, VII – 85 ve 91; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 82-83. Bengal'i uzun süre yöneten Sena hanedanı Brahmana-Kşatriya unvanı kullanır ki bu durum Brahmana kökenli oldukları şeklinde yorumlanmaktadır. D. R. Bhandarkar, "The Nāgar Brāhmans and Bengal Kāyasthas", *The Indian Antiquary*, Cilt: 61, 1932, ss. 52. D. R. Bhandarkar, "Foreign Elements in the Hindu Population", *The Indian Antiquary*, Cilt: 40, 1911, ss. 36-37; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, s. 75.

⁵¹⁴ Bu tür ailelerden bazıları için bk. Yadava, *Society and Culture of Northern India in the Twelfth Century*, s. 24. En iyi korunmuş epigrafik kanıtlardan biri için bk. *Epigraphia Indica*, Cilt: 4, s. 98, 112.

⁵¹⁵ Sharma, *Indian Feudalism*, ss. 34-39; Gopal, *The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200*, s. 226 vd.; Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bk. Kulke, *The State in India, 1000-1700*, ss. 3-18.

olması da bu tezi desteklemektedir. Üstelik askerî hibelerin yanında din adamlarına verilen arazilerin çok küçük bir yekûn tuttuğu göz önünde bulundurulursa bu hibelerin aslında toplumun en prestijli kesimiyle yapılmış stratejik bir anlaşmanın tezahürü olduğu iddia edilmektedir. Upinder Singh'e göre söz konusu arazi bağışları, uzun vadede tarımsal üretimin artmasını sağlarken tapınakları kabile topluluklarına yaklaştırarak sistem dışındaki nüfusun mevcut ekonomik – toplumsal yapıya entegre edilmesini sağlamıştır.⁵¹⁶

Hiçbir kategorik değerlendirmenin bu sıfatı haiz tabakaları tamamen kapsamayacağını kabul etmekle beraber, Brahminlerin orta çağlarda hayatlarını hayra ve ibadete adanmış din adamları zümresi olduğu kadar toplumsal hiyerarşinin en tepesinde politik bir güç odağı oldukları anlaşılmaktadır. Neredeyse bütün yazılı kanıtları kendileri kaleme aldıkları için yönetici kastlarla kurdukları dünyevî ve ilahî ilişkiler ağının mahiyetini tam olarak anlamak mümkün değil gibi görünmektedir. Ancak Orta Çağ Hint toplumundaki ağırlıkları ve moral üstünlükleri Brahminleri, Kşatriyalar ile kurdukları pragmatik ilişkiler nedeniyle iç içe geçen din – devlet – toplum üçgeninin en kritik noktasına yerleştirmektedir. Bu üçgenin nitelik ve dönüşümünü tam olarak anlamak için ise kast olgusunu hanedanlaşma ve devletleşme olguları ile birlikte değerlendirmek gereklidir.

2.3.4. Kşatriyalar ve Racpûtlaşma

Kast sisteminin dünyevî düzlemdeki en prestijli katını oluşturan Kşatriyalar, klasik teoriye göre hükümdarların ve savaşçıların sınıfıdır. Vedalar'ı öğretme haricinde Brahminlerin sahip oldukları bütün dinî ve hukukî ayrıcalıklar onlar için de geçerlidir. Hakeza bu ayrıcalıklar bir dizi görev ve sorumluluk ile birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.⁵¹⁷ Bu görevlerin başında insanlığın selameti için kozmik düzenin, yani dharma'nın, korunması gelir. Bu ancak kastların karışmasının önlenmesi, diğer üç varna mensuplarının dinî görev ve sorumluluklarına bağlı kalmasını sağlamak ve

⁵¹⁶ Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, ss. 575-83.

⁵¹⁷ Orta Çağ hukuk ve siyasetname eserlerini büyük oranda biçimlendiren Manu, eserinde bir kralın yirmi dört saatini nasıl geçirmesi gerektiğini dahi planlamıştır. *Manu Smṛiti*, s. 13, 162, 166. Bîrûnî, yönetici kastların kısıstan muaf olduklarını kaydetmiştir. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôziyle Hindistan*, s. 397. Hukukî ayrıcalıkları kast yitirme uygulamalarında da görülür. Brahmana ve Kşatriyaların kast rollerini yitirmesi nesep hâlleri dışında ancak 2-3 nesil görevlerini ihmallemesi mümkündür. *Medhatithi*, Cilt: 5, 269.

mleçça işgallerinin engellenmesi ile mümkündür. Bu görevleri yerine getirip getirmediğinin kontrolü ise teorik olarak Brahminler tarafından yapılmaktadır. Brahminlerin bir dizi ritüel ve himaye karşılığında meşruiyet sağladığı Kşatriyalar, böylece toplumdan onay, silah taşıma, tebaadan vergi, devletten maaş alma hakkı kazanarak dünyevî otoritenin en tepesine konumlandırılırdı. Ancak orta çağlarda “görevini yapmıyorsa racalar dahi dharma’nın üzerinde değildir” düsturunun benimsenmesi nedeniyle onay makamı Brahminler’in aktüel olarak Kşatriyalar’dan üstün bir pozisyona sahip olduğu düşünülmektedir.⁵¹⁸ Gerçekten de *Śukranīti*, görevlerini yerine getirmeyen racayı lanetlerken Brahminleri arasındaki ihtilaflara karışmamasını dahi öğütler.⁵¹⁹

Çağdaş kaynaklar, antik dönemden miras alınan Kşatriya düsturunun orta çağlarda da sürdürüldüğüne işaret etmektedir. Savaş sanatlarında uzmanlığın yanı sıra yiğitlik, cesaret ve namus timsali olması beklenen Kşatriyaların savaştan yaralı ya da sağ dönmesi, düşmana esir düşmesi ve yatağından huzur içinde ölmesi işleyebileceği en büyük günahlardandır.⁵²⁰ Askerlik ve idarecilik dışında işler yapması hoş görülmez. Zorda kaldığında geçimini sağlamak için başka işler yapması konusunda orta çağlardaki dinî-hukukî hükümler Brahminlere göre daha muğlaktır; buna mukabil uygulamaya işaret eden örnekler de çok nadirdir.⁵²¹

Erken orta çağlardan itibaren yazılı kaynaklarda Kşatriyaların varlığı toplumsal ve bürokratik dönüşümlere işaret eden bir dizi unvanla gölgelenir. Bu unvanların başında, sözlük anlamıyla “kralın oğlu” demek olan *rāja-putra* (ya da kral soyundan gelen anlamıyla *rāja-kula*) gelmektedir.⁵²² Söz konusu unvanın, Türk – Müslüman

⁵¹⁸ Antik dönemden beri Hint alt kıtasında kuzeyden yapılan askerî harekâtlar bu bağlamda anılır. En eski örneklerinden birisi için bk. R. Gopal Bhandarkar, "Nâsik Cave Inscriptions", **International Congress of Orientalists Proceedings**, Second Session, ed. Robert K. Douglas, London, 1876, s. 311; A. Basu, "Hindu Doctrine of Divine Kingship", **The Sacral Kingship**, Brill, Leiden, 1959, ss. 167-71; Kane, *History of Dharmasastra*, Cilt: 2, Part. 1, s. 48; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, s. 28. Manu’nun XI. yüzyıl şerhlerinden Medhatithi, kabul ritüellerini yaptırılmayanların çift doğumlu kastlara mensup olamayacağını söyler. Şârihlerin bu duruma işaret eden Vrâtya teriminin icadı Brahminlerin ritüeller aracılığıyla üst onay makamı olma pozisyonunu kuvvetlendirmek için olduğu düşünülmektedir. Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, ss. 15; *Medhatithi*, Cilt: 5, 248-249 ve 257.

⁵¹⁹ *Śukranīti*, ss. 183-84.

⁵²⁰ *Śukranīti*, s. 247.

⁵²¹ *Manu Smṛiti*, s. 212-13; *Medhātithi*, Cilt: 5, s. 318; *Yajñavalkya Smṛiti ve Mitaksara*, ss. 234-35. Krş. Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 95.

⁵²² İki terimin bir arada kullanıldığı M. 1160 tarihli bir arazi ihsanı kaydı için bk. Ram Karna, "Nadol Plates of Kirtipala", **The Indian Antiquary**, Vol. 40, 1911, s. 145.

fetihlerinden önce süvari asker, köy lideri, bir krala tâbi şef gibi birçok farklı anlam ve bağlamda kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde Kşatriya'dan daha düşük statülü, gayrimüteşerrî evliliklerle oluşmuş bir kasta işaret ederek unvanın zamanla farklı anlamlar kazanıp yüksek bir statü göstergesi hâline geldiği, değişik sosyal gruplar ve kastlardan kişilerce sahiplenildiği anlaşılmıştır. Başta Racastan ve Kuzey Hindistan olmak üzere neredeyse bütün Hindistan sathında yaşanan bu süreç "Racpûtlasma" olarak adlandırılmaktadır. Yerli ya da alt kıtaya dışarıdan gelmiş toplulukların bilhassa saray kültürü çerçevesinde Racpûtlasma ile birlikte Brahmanik / Hindû kültür dünyasına girdiği, bunun da yerel dillerin kullanımına eşlik ve etki eden Sanskritleşme sürecini mümkün kıldığı düşünülmektedir. Böylece yerel diller ve dinler üzerinden bölgesel aidiyetlerin ve kimliklerin Hint kültürü içerisinde erimesi yine bu süreçler içerisinde değerlendirilen olgulardandır.⁵²³ Ayrıca iz bırakmış pek çok yönetici sülalenin yeni köken anlatılarına ihtiyaç duyması, bu anlatılardaki atıfların mahiyeti ya da mevcut anlatılarda on yıllar içerisinde meydana gelen çelişkiler, Racpûtlasma'nın başlı başına kast sisteminde dikey bir hareketliliğin tezahürü olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte aynı süreç, hanedanlaşmanın ve devletleşmedeki genişlemenin de göstergesi olarak yorumlanmaktadır.⁵²⁴

Racpûtlasma neredeyse modern döneme kadar sürmüş, Hint kültürüne ve tarihine özgü bir fenomendir ancak bu sürecin tam olarak başlangıç noktası üzerinde bir uzlaşa bulunmamaktadır.⁵²⁵ Süreci Maurya İmparatorluğu'nun dağılışımdan itibaren başlatanlar olmasına rağmen Racpûtların X. – XII. yüzyıllardaki varlığı tartışmalıdır. Tartışmanın temel nedenleri ise epigrafik kaynakların eksikliği ve çelişkili/yorum açık ifadeler barındırmasının yanı sıra destanî kaynakların tarihlendirmeleri üzerinde konsensüs kurulamamasıdır. Öteden beri bu tarihsel fenomenin Müslüman – Hindû diktonomisi üzerinden Hindistan'ın uluslaşma anlatısının bir parçası yapılmak istenmesi de aynı şekilde birçok bilimsel çalışmayı baltalayan bir husustur.⁵²⁶ Bu

⁵²³ Flood, *An Introduction to Hinduism*, ss. 148. Orta Çağ Hint müelliflerinin bu bağlamda bir analizi için Pollock, *The Language of the Gods*, ss. 165-188.

⁵²⁴ Kulke ve Rothermund, *Hindistan Tarihi*, ss. 173-75; Singh, *History of Ancient and Early Medieval India*, s. 560-561.

⁵²⁵ XIX. ve XX. yüzyıllarda tespit edilen örnekler için bk. William Rowe, "The New Chauhans: A Caste Mobility Movement in North India", James Silverberg (ed.), **Social Mobility in the Caste System in India**, The Hague, Mouton, 1969, ss. 66-77; Imtiaz Ahmad, "Caste Mobility Movements in North India", **The Indian Economic & Social History Review**, Cilt: 8, Sayı: 2, 1971, ss. 164 vd.

⁵²⁶ Bu hususta bir literatür değerlendirmesi için bk. Hardy, *Historians of Medieval India*, ss. 1- 19, 122-31.

nedenle Habib, Talbot ve Ziegler gibi isimler, Bâbürlüler döneminde ortaya çıkan ve “Müslüman-Türk fetihlerine karşı kahramanca mücadele eden Hindû kral” olarak yüceltmeye çalışılan Racpût kimliğinin, X. – XII. yüzyıllarda var olmadığını savunurken başta Brajadulal Chattopadhyaya olmak üzere birçok isim böyle bir ayrımın toplumsal dönüşüm düzleminde anlamsız olduğunu savunur.⁵²⁷

Gerçekten de X. – XIII. yüzyıllar arasında Racpûtların varlığına dair (bir bütünlük arz etmeyen methiye - şecere kitabeleri gibi epigrafik kayıtların haricindeki) en önemli yazılı kanıtlar, geç dönemde yazıya geçirilmiş destanî şiirler ile sözlü kültür ürünleri üzerinden günümüze ulaşmış köken mitleridir. X.- XII. yüzyıllar arasında merkezî - emperyal bir otorite kurabilmek için birbirleriyle kıyasıya savaşıacak bütün büyük hanedanlar, farklı versiyonlarını ürettikleri Agnikula (Ateş Klanı/Sülalesi) Miti gibi metinlerle soylarını Mahābhārata’da ve bazı purana metinlerinde anlatılan kutsal Ay (Candravaṃśa) ya da Güneş (Suryavaṃśa) hanedanına dayandırmaya çalışmışlardır. Agnikula anlatısına göre Vedik metinlerinde adı geçen büyük bilgelerin, Racastan’ın Aravalli yükseltilerinden kutsal Abu Dağı’nda iblislerden (daitya) kurtulmak için icra ettiği bir ateş ritüelinden “Kşatriya karakterli” kahramanlar doğar. Kutsal ateşle arınarak yeniden doğan ve *dvija* (yani iki kere doğan) olarak antik dönemin üst kast olma şartını sağlayan Paramara, Pratihara, Solanki, Çahamana (Çavhan) gibi hanedanların racaları işte bu kahramanların torunlarıdır. Bu sıfat başta Çavhan olmak üzere hikâyeye eklemlenen hanedanlara diğer Kşatriya gruplarına karşı teorik bir üstünlük bahşeder. Tarihi tartışmalı olmakla birlikte bu anlatının en eski yazılı kaydı Paramaralar’ın saray şairlerinden Padmagupta tarafından X. yüzyılda kaleme alınmış olup burada zikredilen hanedan sayısı sadece dördtür.⁵²⁸ XI. yüzyıl kaynaklarından Kalhana ve geç tarihli çoğu destanî şiirde ise Racpût hanedanlarının sayısı otuz altı olarak listelenir; Esterâbâdî gibi daha geç dönem kaynaklarında

⁵²⁷ Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 33-35; Norman P. Ziegler, “Marvari Historical Chronicles: Sources for the Social and Cultural History of Rajasthan”, *The Indian Economic & Social History Review*, Cilt: 13, Sayı: 2, 1976, ss. 240-45; M. Habib, içinde Nizami, *Some aspects of religion and politics in India during the thirteenth century*, s. xv.; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, ss. 61, Dipnot 6.

⁵²⁸ Alf Hiltebeitel, *Rethinking India’s Oral and Classical Epics*, University of Chicago Press, Chicago, 1999, s. 455; Padmagupta, *The Navasahasanka Charita of Padmagupta, Alias Parimala, Part 1: Containing the Preface, the Text with Various Readings*, ed. Vaman Śastri Islampurkar, Government Central Book Depot, Bombay, 1895, (Naşirin girişi), ss. 5-15.

“Racpût” olarak andığı bu kralların sayısını yüz elli olarak verilir.⁵²⁹ Başta Çavhan ve Solankiler olmak üzere çoğu kökenlerini Brahmana, Kşatriya ya da Brahmana-Kşatriya olarak tanımlar ancak isimleri sonradan Bâbürlü devri destanlarında “Racpût” hanedanlarına dahil edilmiştir.⁵³⁰

Bu hanedanların devletleşmelerinin ilk safhalarında Racpût unvanını sahiplenme ihtiyacı duymamaları, X.-XII. yüzyıllar arasında birbirleriyle giriştikleri iktidar mücadelesi, Müslüman devletlerle kurulan evlilik bağları ve politik işbirlikleri bu dönem için Racpût varlığının ve bu kimliği Müslüman – Hindû ayrışmasının tezahürü olduğu iddiasının yapaylığını göstermektedir.⁵³¹ Nitekim XIV. yüzyıldan itibaren çoğalan ve Brahmana saray şairlerinin destanî anlatılar aracılığıyla dokuduğu bir geçmiş inşası olduğu pek çok analizle ortaya konmuştur. Bu metinlerdeki Gazneli, Gûrlu ve Bâbürlü algıları konjonktürel olarak değişen bariz farklar içerebilmektedir. Örneğin; XI. – XII. yüzyıllara tarihlenen bazı edebî metinlerde Gazneli sultanları kudretli yiğit düşman-komşular olarak saygın unvanlarla anılırken Gûrlular ve Gûrlu sultanı saf kötülük timsalidir. Bu saf kötülük hâlinin din kriteri üzerinden değil genellikle dil üzerinden kurgulandığı tespit edilmiştir. Bâbürlüler döneminde dahi Racpût stereotipinin en önemli damarı yukarıda bahsettiğimiz imaja hizmet ederken diğer kanalı Bâbürlü tahtına bağlı, namuslu savaşçı imgesi üzerinden gelişir.⁵³²

Resmî belge statüsündeki kitabelerle birlikte değerlendirildiğinde kurgusal köken mitlerinin varlığı, bu dönemdeki toplumsal dönüşümünün ve devlet formasyonu ile ilgili önemli bir göstergedir. Genellikle iki aşamada formülize edilen bu dönüşümün klan – kabile örgütlenmeleri ya da yabancı unsurların Hindûlaşmasını ve devletleşmesini içeren erken safhaları V. – VIII. yüzyıllara tekabül eder. X. – XII. yüzyıllara tarihlendirilen ikinci aşamada ise unvanlar çeşitlenir, çoğalır ancak etki

⁵²⁹ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 332 (VII – 1617), Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte (ez Âgaz ta Babur)*, Cilt: 1, s. 175. Karşılaştırmalı liste için James Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, s. 98.

⁵³⁰ Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 96; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 3-5.

⁵³¹ Bednar, “Mongol, Muslim, Rajput”, ss. 585-613; Cynthia Talbot, “Becoming Turk the Rajput Way: Conversion and Identity in an Indian Warrior Narrative”, *Modern Asian Studies*, Cilt: 43, Sayı: 1, 2009, ss. 211-43;

⁵³² Çavhanların 1160'lara kadar hüküm sürmüş racası IV. Vighraha'nın saray şairi Somadeva'nın kaleme aldığı Lalitavighraharāja başlıklı tiyatro oyununda Türklerin Kralı (turuşkarāja) Gazneli emirinin (hammira) elçisi Sanskrit dilinde konuşur hatta puranalarda alıntı yapar. Buna karşın Prithviraja Vijaya'da Gûrlu elçisinin konuşması alay konusudur. Truschke, *Language of History*, ss. 64-65; Talbot, *The Last Hindu Emperor*, ss. 36. Norman P. Ziegler, “Marvari Historical Chronicles: Sources for the Social and Cultural History of Rajasthan”, *The Indian Economic & Social History Review*, Cilt: 13, Sayı: 2, 1976, ss. 238-39.

alanları küçülür; politik otorite parçalı feodal bir görünüm kazanır. Buna teoriye göre Animist kabile liderleri, Şudra olmasına rağmen fiilen otorite sağlamış topluluklar eski kimliklerini kağıt üzerinde unutturarak gururlu birer Kşatriya olduklarını ilan eder. Yönetim erkini haiz olduklarını vurgulamak isteyen bu nevezhur savaşçı elitler, bir yandan toprak hâkimiyetlerini genişleterek (daha önce görülmemiş sayı ve büyüklükte) kaleler aracılığıyla kendilerine güç merkezleri inşa ederken diğer yandan farklı seviyelerdeki evlilik ve kan bağı örgütlenmeleri (khap, gotra, kul, vamśa) aracılığıyla monarşik bir yönetim biçimi kurmuş ya da kurmayı denemiştir. Racpûtluk iddiasında bulunan bazı hanedan ve klanların aslında Hint kültürüne sonradan dahil olmuş Hunalar (Akhunlar), Şakalar ya da onların bakiyelerinden müteşekkil Orta Asya kökenli topluluklar olduğu birçok araştırmacı tarafından kabul edilir.⁵³³ Bazı soy anlatılarında yerli kabile tanrılarına atıflar yapılması, fıkıh eserlerinde Kşatriyalara mahsus olarak zikredilen “varman” gibi unvanları sahiplenmeleri söz konusu yönetici elitlerin bazılarının “Hindûlaşmış” ve otoritesini genişletmeyi başarmış kabile reisleri olduğunu şeklinde yorumlanmasının en önemli kanıtlarıdır.⁵³⁴

Toplumsal ve etnik kökenleri ne olursa olsun X. – XII. yüzyıllar arasında devletleşmiş yapılanmalar, basit kast temelli homojen köy topluluklarından çok katmanlı heterojen klan yapılanmalarına ve monarşik devletleşmeye geçişte bir aşama olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu yapılanmalar arasında lineer bir şekilde birinin diğerini geçersiz kıldığı net bir ikililik bulunmaz. Yeni topraklarda hâkimiyet kuruldukça -ki bu nadiren doğrudan yönetimi içerir- iktidarını sağlamlaştırmak isteyen yönetici elitler, sabık komşu şefler ve racalar ile evlilikler üzerinden akrabalık bağları kurar. Bu akrabalıkların yanı sıra arazi ihsanlarını içeren idarî görevleri ve unvanlar çoğu zaman başarısız birer entegrasyon aparatı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle

⁵³³ Franz Kielhorn, “Jabalpur Copper-Plate Inscription of Yasahkarnadeva A. D. 1122”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 2, 1892, s. 6; Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, ss. 14-16; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 114.

⁵³⁴ D. R. Bhandarkar, “Foreign Elements in the Hindu Population”, **The Indian Antiquary**, Cilt: 40 1911, ss. 7-37; Singh, *A History of Ancient and Early Medieval India*, s. 560-61; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, ss. 60-68 Epigrafik kanıtların karşılaştırmalı bir tablosu için bk. 69-74.

odağında başta sāmanta,⁵³⁵ ṭhakkura,⁵³⁶ damara,⁵³⁷ rāuta ya da rāvata⁵³⁸ gibi -her biri bürokratik yapılanmaların ve vassallık ilişkilerinin farklı kademelerini sembolize eden unvanlar üzerinden tartışılan devlet örgütlenmesinin mahiyeti, Hint Feodalizmi’nden Parçalı/Katmanlı Devlet’e kadar çok farklı teoriye konu olmaya devam etmektedir.⁵³⁹

Devletin organizasyonu ne olursa olsun temelini Hint kültürü ile biçimlenmiş klan temelli bağlara⁵⁴⁰ dayanması nedeniyle politik bürokratik yapılanmaların otorite parçalansa da toplumsal statülerin gittikçe çoğalan ve *kshatriya-śikhamani* (kşatriyaların arması) gibi “uzadıkça etki kapsamı düşen unvanlar” üzerinden korunduğu kesindir. Zamanla klanlar içerisinde oluşan bölünmeler ve katmanlarla da takip edilebilen bu süreçte XII. yüzyıldan itibaren Racpūt terimi hanedan ve klan dışındaki unsurlarca da benimsenerek neredeyse "bir kralın gerçek oğlundan en düşük rütbeli toprak sahibine" kadar geniş bir yelpazeyi kapsar hâle geldiği tahmin edilmektedir. Yukarıdaki örneklerin hemen hepsinde görüldüğü gibi unvanlar, kazanılıp yitirilebilen bir nitelik kazanırken kast doğumla belirlenir ve nesiller boyu değiştirilemezdir. Antropolojik çalışmalar da özellikle kırsal bölgelerde sosyal statü ve hareketlilik için Kşatriya kategorisinin Racpūt ya da Cât gibi kimliklerden daha tercih edilir olduğunu göstermektedir.⁵⁴¹ Bu durum devlet organizasyonu zayıflarken toplumsal çekirdeğin yüzyıllar boyunca parçalanmadan korunmasını nispeten açıklamaktadır. Nihayetinde Delhi sultanları da özellikle kırsal bölgelerde ve konsolidasyonun sağlanamadığı yeni fetih bölgelerinde bu çekirdeği kıramadığı gibi çoğu zaman vergi potansiyelinden faydalanmak için politik olarak uzlaşma ve entegrasyon çabalarından da geri durmayacaktır.

⁵³⁵ Kulke, *The State in India, 1000-1700*, s. 41.

⁵³⁶ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 240, 270, 272 (VII. 290, 706, 738); Bhandarkar, “Nadol Stone Inscription of Rayapala Vikrama Samvat 1198”, s. 38; Bednar, *Conquest and Resistance in Context*, ss. 162-68.

⁵³⁷ Kalhana, *Rajatarangini*, ss. 306-07 (VII. 1227, 1241).

⁵³⁸ Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, ss. 78-79; Cûzcânî, *Tabâkat-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 65; **Epigraphia Indica**, Cilt: 4, s. 98, s. 112, 116, 154-55.

⁵³⁹ Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bk. Kulke, *The State in India, 1000-1700*, ss. 3-18.

⁵⁴⁰ Bu bağların ve katmanların bir analizi için bk. Richard D. Saran, Norman P. Ziegler, “Rajpūt Social Organization: A Historical Perspective”, **The Mertiyo Rathors of Merto, Rajasthan**, Select Translations Bearing on the History of a Rajput Family, 1462–1660, Volumes 1–2, University of Michigan Press, 2001, ss. 51-70.

⁵⁴¹ Fox, *Kin, Clan, Raja and Rule*, s.43-44; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, ss. 75-92. Bednar, *Conquest and Resistance*, ss. 183-86.

2.3.5. Alt Kastlar ve Dokunulmazlar

Hint toplumunun, orta çağlarda geçirdiği dönüşümleri alt kastlar üzerinden kesin cümlelerle ifade etmek metodolojik olarak bir hayli risklidir. Yüzyıllara yayılan ve tür açısından muazzam bir çeşitlilik barındıran din dışı yazılı kaynaklar, bu hususta tek bir terminoloji kullanmadığı gibi toplumsal ve idari statü göstergesi kabul edilen birçok terimin bağlamları yoruma açık kalmıştır. Dinî literatürde ise siyasi ve toplumsal değişimler karşısında tevil ve tefsirler aracılığıyla rollerin, cezaların ve hakların yeniden tekrar tekrar tanımlandığı bir esneklik mevcuttur. Ancak bu esneklik katmanlardan aşağı indikçe kaybolmakta ve hükümler sertleşmektedir. Bu minvalde meslek ve nesep kriterleri üzerinden yapılan hukukî tanımlar ve hükümler giderek daha geniş ve değişken bir kategori yelpazesine değinir. Resmî belge niteliğindeki epigrafik kanıtlar ve saray mensuplarınca yazılan kılavuz eserler, bir hayli yetersiz olmakla birlikte içeriğini oluşturan meslekî terimler son derece bölgesel ve akışkan bir mahiyet arz eder. Bu nedenle zaman ve mekân açısından çok spesifik tasvirler ve tanımlar yapmanın, en azından Kuzey Hindistan için, pek mümkün olmadığını söylemek yerinde olacaktır. Örnek vermek gerekirse, muhtar ya da ihtiyar heyeti üyesi gibi kritik bazı mesleklerin statü ve kast aidiyetine işaret eden terimler tahayyül edilenden daha hareketlidir.⁵⁴²

Kaynakların bu mahiyeti detaylı tasvirlerle izin vermese de yüzyıllar içerisinde belirginleşen bazı temel hususlar ve eğilimler tespit edilebilmektedir. Değinilmesi gereken en temel zemin, X. – XIII. yüzyıllar arasında nüfusun büyük oranda alt kastların farklı katmanlarına mensup olsalar da özgür köylülerden oluştuğudur. XI. ve XII. yüzyıl kaynakları -statülerine ve bölgelere göre farklı isimler alsalar da- köylü nüfusun büyük bir kesiminin çiftçilik ve ziraî üretimle uğraştığını ve bu nüfusun gittikçe arttığını göstermektedir. Bazı kaynakların karşıka (कर्षक) ya da halika (हलिक) terimleri kullanım biçimi bağımsız köylülerin, muhtelif zanaat ehli ve hizmetkârlık yapanlardan daha üst bir tabakaya yerleştirildiğine işaret etmektedir.⁵⁴³

⁵⁴² B. N. S. Yadava, “Historical Investigation into Social Terminology in Literature : A Problem of the Study of Social Change (Mainly in The Context of Early Medieval Northern India)”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 53, 1992, s. 19 vd.

⁵⁴³ Yadava, “Historical Investigation into Social Terminology in Literature...” s. 5, 7, 10 vd.

Tarımsal üretim ve hayvancılık erken orta çağlardan beri başta Şudralar olmak üzere Vaişyaların eğitimsiz ve sermayesiz kesiminin de iştigal ettiği bir sektör olarak öne çıkar. Bu durum Şudralar için bir iyileşme anlamını taşıırken Vaişya kastı adına bir itibar kaybı olarak yorumlanmaktadır. Dinî literatürde Şudraların hizmetkârlık dışında işler yapmasına izin verilmesi, Vaişyaların ise belli metaların ticaretinden men edilmesi şeklinde gözlemlenebilen hükümler iki kastı birbirine yakınlaştırma eğilimi olarak değerlendirilir.⁵⁴⁴ Örneğin; Manu, Vaişyaların hayvancılık ve ticaret dışında bir işle uğraşmaması gerektiğini belirtirken asıl işinin ticaret olduğunu, toprak/tarım işçiliğini ise sadece düzenin bozulduğu dönemlerde yapması gerektiğini belirtir. Bu anlamda Şudralar için cevaz verilen ise sadece zanaatkârlık gerektiren işlerdir.⁵⁴⁵ Ancak bu hususta antik dönemin otoritelerinden ayrılan XII. yüzyıl Solanki şarihlerinden Vijnaneşvara'nın eserinde Şudraların mecbur kalırsa geçimini sağlamak için ticaretle uğraşabilmesine onay verilir. Yine çağdaş isimlerden Lakṣimidhara, hâlis şuurlu bir Şudra'nın yoldan çıkmış diğer kast mensuplarından üstün olduğunu söyler.⁵⁴⁶ Cezaî uygulamalar ve toplumsal statü bakımından iki kast arasında çok büyük farklar olmadığını aktaran Bîrûnî ise mensuplarının “köylerde ve kasabalarda bir arada yaşadığını”, Vaişyaların ticaretin yanı sıra ziraat ve hayvan beslemekle uğraşması gerektiği yönündeki antik dönem tavrını Vâsudeva'dan iktibasla belirtir.⁵⁴⁷ Ne var ki, bu ifadeler son derece şüphelidir çünkü çağdaş ve sonraki dönemlerin hukuk eserlerinde bu duruma işaret eden bir eğilim bulunmadığı anlaşılmıştır.⁵⁴⁸ Üstelik uygulamalar bölgeden bölgeye hatta köyden köye değişirken, rençberliğin ve hayvancılığın ekonomik duruma göre (dinen bir anomali olsa da) bütün kastlarda görüldüğü söylenebilir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁴ Hint Feodalizmi ekolüne göre bu yaklaşmanın en büyük nedeni aslında alt kıtadaki ticaret ve para ekonomisindeki gerilemedir ancak ekolün en önemli ismi R. S. Sharma ilk eserlerinde işlediğinin aksine erken ortaçağlardaki bu gerilemenin sandığı kadar keskin olmadığını sonraki çalışmalarında kabul eder. Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, s. 11 vd; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 96-97. Bk. Ranabir Chakravarti, **Trade and Traders in Early Indian Society**, Routledge, London, 2021, s. 197, Dipnot 34.

⁵⁴⁵ *Manusmriti*, s. 212-13.

⁵⁴⁶ *Mitaksara*, ss. 218-21; Kane, *History of Dharmasastra*, Vol. 2, Part. 1, ss. 161-62; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 97 ve 106.

⁵⁴⁷ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, ss. 60-61.

⁵⁴⁸ Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 97; Böyle bir hükmün bulunduğu tek kaynak *Baudhāyana Dharmasūtra* olup çoğunlukla VIII. yüzyıla ve güney ekollerine tarihlendirilir. Shobha, *Rural life in Northern India*, s. 189.

⁵⁴⁹ Kane, *History of Dharmasāstra*, Vol. 2, Part 1, s. 67.

Hint kültüründe hayvancılık ve çiftçilik düşük kastlara mahsus işler olarak görülmeye devam etmesi nedeniyle Şudraların ekonomik durumu iyileşse de itibar kazandıklarını söylemek zordur. Gelenekte “diğer kastların sadık hizmetkârları” olarak kodlanan Şudraların sorumluluklarından bazılarının çağdaş sayılabilecek bazı Purana metinlerinde kölelik benzeri terimlerle nitelendirildiği tespit edilmiştir.⁵⁵⁰ Ancak dinî metinlerdeki Şudralar ve Vaişyalara yönelik bu agresif tonun, aslında bu sınıfın (ve diğer alt kastlar ile tüm mleççaların) fazla güçlendiğinde varṇadharma’ya yönelik tehdit oluşturmasıyla ilgili olduğu tahmin edilmektedir.⁵⁵¹ Brahminler tarafından Hindû kültür ve inanç dairesine Şudra olarak yeni dahil edilenlerin genellikle ormanlarda kabileler hâlinde yaşayanlar gibi toplumun en alt kesimine mensup olmaları da bu bakış açısını besleyen en önemli faktördür.⁵⁵² XI. yüzyılda yazıya geçirilen halk hikâyelerinde de tüccarlar, sıkça ibretlik durumlara düşen kurnaz ve dolandırıcı figürler olarak işlenir. Kısıtlı epigrafik kaynaklar ise en azından kuzeyde Şudraların tarımsal arazilerin genişlemesiyle birlikte büyük oranda kısıtlı bir üretimle ya da beden işçiliği ile hayatta kalmaya çalışan mütevazı köylülere dönüştüğüne işaret etmektedir. Ziraat ve hayvancılık her kasttan insanın faaliyet gösterebildiği bir alan olmakla birlikte Vaişyaların hayvancılıkla olan geleneksel bağlarının zayıflayarak ticaretin yükselişi ile toplumsal hiyerarşide üstlere çıktıkları düşünülmektedir.⁵⁵³

Büyük oranda Ranabir Chakravarti tarafından derlenen muhtelif vergi ve bağış kayıtları, X. yüzyıldan itibaren Kuzey Hindistan’da ticaretin ve şehirleşmenin gelişimine paralel olarak zengin, prestijli bir tüccar kesiminin oluştuğuna işaret etmektedir.⁵⁵⁴ Bu süreçte Kuzey Hindistan’da tüccarların önemli bir kısmının Caynizm’i benimsemesi de bir diğer önemli husustur.⁵⁵⁵ Bu gelişim, ticaretin yanı sıra geleneksel olarak faizcilik ve sarraflık işleriyle de uğraşan Vaişya kastının Gucerât, Pençâb ve Racastan’da onlarca yeni kasta bölünmesini de beraberinde getirmiştir. Bu

⁵⁵⁰ Narasimha Purana, 58. 10-11’den aktaran Yadava, *A Problem of The Study of Social Change*, s. 10

⁵⁵¹ *Manusmriti*, s. 40. Tarihin bu bağlamda tekerrür edeceğine yönelik korkusu haklı çıkmıştır. XIV. yüzyılda Sultanlıkla kıyasıya bir mücadeleye girecek olan Varangal merkezi Kakatiya hanedanına mensup krallar (hük. M. 1163-1323) Şudra kökenli olmasıyla meşhurdur.

⁵⁵² Antropometrik çalışmalar bu durumun en keskin şekilde Bîhar, Bengal ve Güney Hindistan’da görüldüğünü ortaya koymaktadır. Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, s. 12.

⁵⁵³ Shobha, *Rural life in Northern India*, s. 188-89.

⁵⁵⁴ Epigrafik kanıtların derlemesi için bk. Ranabir Chakravarti, **Trade and Traders in Early Indian Society**, Routledge, London, 2021, ss. 198-200.

⁵⁵⁵ K. C. Jain, “A Study of Castes in Rajasthan (From 700-1200 A.D.)”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 40, 1979, ss. 146.

kastların meslekler üzerinden olduğu kadar şehir ve bölge aidiyetleri üzerinden de geliştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle kaynaklar söz konusu toplulukları doğrudan Vaisya olarak anmaz: Nüansları belirsiz kalsa da genel olarak meşgul oldukları işlerin türüne göre *vanik*, *sarthavaha* ve *sresthi* gibi genel terimlerle ya da Cayin kaynaklarında olduğu gibi gotra-şehir adlarından devşirilen isimlerle sınıflandırır.⁵⁵⁶ Öteden beri kullanılan meslekî tanımlara ticaretin çeşitlenmesiyle birlikte XI. yüzyıldan itibaren yenilerini eklenir. Gemilerle uzak mesafe ticareti yapan kesim (*nauvittaka*) Gucerât'ta, kastlaşan mesleklerden tuz tüccarları (nema-kavani) Jhansi bölgesinde, tefecilik ve bankerlik yapan *bania* kastı da kuzey ve Batı Hindistan şehirlerindeki faaliyetleri ile öne çıkmaktadır.⁵⁵⁷ Antik dönemin rençber ve sığır çobanı Vaisyalar orta çağlarda özellikle kuzeyde ve batıda artık tamamen ticaretle özdeşleşeceklerdir.⁵⁵⁸

Kast piramidinde dokunulmazlar ile köylüler arasındaki katmanları ise genellikle esnaf ve zanaatkârlar doldurmaktadır. X. yüzyıla kadar kasabaların ve köylerin bir parçası olarak görülen zanaatkârların toplumsal ve ekonomik statüsüne dair elimizdeki bilgiler son derece kısıtlı olup birçoğunun adı sadece kurdukları loncalar sayesinde günümüze ulaşmıştır. Şreni, samgha, gosthi ya da naigama gibi muhtelif adlarla bilinen bu lonca teşkilatlarının ve mesleklerin sayısı (tüccar loncaları hariç) genellikle 18 olarak zikredilir.⁵⁵⁹ Söz konusu teşkilatlanmaların çağdaş kaynaklardaki kategorileri zanaatkârlıkla ilintili mesleklerin birçoğunun eski itibarını kaybettiğine ve kastlaştığına işaret etmektedir.⁵⁶⁰ Örneğin; V. yüzyılda yüklü miktarda

⁵⁵⁶ Shobha, *Rural life in Northern India*, s. 189-90; Jain, "A Study of Castes in Rajasthan (From 700-1200 A.D.)", ss. 147-49;

⁵⁵⁷ Ranabir Chakrabarti, "Nakhudas and Nauvittakas: Ship-Ownning Merchants in the West Coast of India (C. AD 1000-1500)" **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2000, ss. 34-64.

⁵⁵⁸ R. S. Sharma, **Urban Decay in India**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1987, s. 175.

⁵⁵⁹ Bu meslekler: kumbhara (çömlekçiler), pattalla (ipek dokumacılar), suvarnakara (kuyumcu), supakara (hancılar), gandharva (parfümcüler), kasavana (berberler), malakara (çelenk yapanlar), kachchhakara (muhtemelen çamaşırcılar), tamoli (tembul satıcılar), chammayaru (kunduracılar), jaantapilaka (yağ üreticileri), ganchi (bilinmiyor), chimpa (kumaş boyacısı), kansakara (metal kap üreticileri), sivaga (terziler), guara (sığır yetiştiricileri), bhilla (avcılar), vemachhuya (balıkçılar), pattavaya (ipek dokumacılar). Gopal, *The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200*, s. 83; B. S. Farida, "Merchants, Guilds and Urbanisation in North India..." **International Journal of Management and Social Science Research Review**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2021, s. 45.

⁵⁶⁰ Bu noktada loncaların her zaman tek bir meslek etrafında örgütlenmediğini belirtmek gereklidir. Gopal, *The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200*, s. 82-84.

depozito alabildiği kayda geçen dokumacı loncaları Bîrûnî’de dokunulmaz kastlar arasında sayılır.⁵⁶¹

Mesleklerin kastlaşmasının en belirgin iki örneği ambastha ya da vaidya olarak tanımlanan hekimler ile kaynaklarda kâyastha, karana, karanika gibi adlandırmalarla nitelendirilen kâtiplerdir. XII. yüzyıldan önce kast olarak anılmayan bu iki okuryazar zümrenin, varna sisteminde bir yere konumlandırılması kolay olmamıştır. Hekimlik, büyücülükle eşleştirilerek başlangıçta Şudra pozisyonunda tutulmaya çalışılmış ancak Brahminlerin da bu mesleğe meyiletmesiyle birlikte itibar kazanmaya başladığı gözlenmiştir. Nihayetinde köklü bir tıp geleneğine sahip Hint toplumu, pratik faydalarını doğrudan tecrübe ettiği bu mesleği saygın bir kast olarak kabul etmiştir.⁵⁶² Kâyastha kastının ortaya çıkışı ise daha belirgin bir süreçle olmuştur. IX. yüzyıldan itibaren nispeten eğitilmiş ve okuryazar olması nedeniyle devletlerin bürokratik işleyişinde kâtiplik / münşilik benzeri meslekleri icra edenler, ihsan/bağış ve arazi tapusu kayıtlarının patlamasıyla birlikte toplum nezdinde büyük bir önem kazanmışlardır.⁵⁶³ Merkezî otoritenin zayıflamasıyla, bu itibarı yerel yönetimlerde söz sahibi olmaya dönüştüren münşiler, mesleği babadan oğula geçer hâle getirip hipergami kurallarını işleterek yavaş yavaş bir kast haline dönüştürmüştür. Siyasi çalkantılar ve bitmek bilmeyen bölgesel savaşlar nedeniyle halkın gözünden düşen eski aristokrasinin -en azından kısıtlı bir süre de olsa- rakipleri haline geldikleri anlaşılmaktadır.⁵⁶⁴ Farklı unvanlarla köylerden ve kasabalardan vergi topladıklarına dair kayıtlar bulunsa da bu sürecin kuzeyde Keşmir dışındaki şiddeti ve derecesi diğer bölgelere göre fazla net değildir.⁵⁶⁵

Dînen kirlî / necis durumdaki insanlar, hayvanlar, nesneler ve mekânlardan temastan men edilmesi anlamında dokunulmazlık Brahmanik dünya görüşünün en eski mevhumlarından biridir. Kastlar arası şeriata aykırı evlenmelerden doğan ve çöpçülük, cellatlık, zennelik gibi itibarsız kabul edilen mesleklerle hayatını idame ettiren

⁵⁶¹ H. Lüders, “A List of Brahmi Inscriptions from the Earliest Times to about A.D. 400”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 10, 1929, s. 126; Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li’l-Hind: Bîrûnî’nin Gözüyle Hindistan*, s. 60; Yadava, *Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century*, s. 42.

⁵⁶² Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 248; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 105-106.

⁵⁶³ Singh, *A History of Ancient and Early Medieval India*, s. 579.

⁵⁶⁴ Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, s. 9-10; Yadava, *Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century*, s. 62-76 ve 167.

⁵⁶⁵ Bednar, *Conquest and Resistance in Context*, ss.166-67; Kalhana’nın bu kast ile ilgili tanıklıkları da her zaman olumsuz değildir. Kalhana, *Rajatarangini*, s. 264, 432, 598 (VIII. 2383).

toplulukları toplumdan ve şehir hayatından soyutlama üzerine kurulu bu anlayış sadece Brahmanik toplum düzenini kabul edenler için değil Buddhist ve Caynistlerde de kuvvetli bir şekilde mevcuttur. Antik dönemden orta çağlara gelindiğinde hangi durum ve şartların kişiyi dokunulmaz yapacağı, bunlarla temas eden üst kastların nasıl yeniden arınabileceği daha net şekilde tanımlanıp keskinleşirken dokunulmazlığın kapsamı ve yöntemi de her bakımdan genişler. Özellikle üst kastlar için dinen kirlenme, doğrudan dokunma, ortak su ve yiyeceğe temasın yanı sıra görme, kirli addedilen şahıs ve cisimlerin gölgesine temas yoluyla dahi mümkün hâle gelir.⁵⁶⁶ Hindûizm'in ve devlet oluşumlarının yayılmasıyla temas kurulan kendi inanç dünyasına sahip kabileler, Müslümanlar gibi Brahmanik toplum düzenini kabul etmeyenleri (mleçça) de içine alır.⁵⁶⁷

Soyları ve meslekleri nedeniyle necis, yani *asprişya*, kabul edilen insanlar ve topluluklar gerek sayı gerekse de kategori olarak artar. Hukuk metinlerinde eskiçağlardan beri kullanılagelen antyāvasāyin, şvapāka, antyajā gibi genel kategoriler ile çandala, magadha, paulkasa gibi terimlere ihtiyaç duyuldukça tanımlanan yenileri eklenir. Bunlar arasında bütün dokunulmazların jenerik bir tabirine dönüşen Çandala kaynaklarda en sık atıf yapılan etikettir.⁵⁶⁸ Bu genişleme kendi içinde bir katmanlaşmaya neden olur. Çamaşırcılar, kunduracılar, dokumacılar, dericiler-sayacılar, şarkıcılar, hokkabazlar, sepet ve sedir örenler, kayıkçılar daha önce dahil oldukları Şudra kastından ayrıştırılarak antyajā kategorisine dahil edilir. Özellikle ahimsa prensibine uymayan avcılık, balıkçılık, kasaplık gibi mesleklerin ile leş yiyenler, lağımıcılar ise en alt katmana yerleştirilir. Bazı otoriteler inek eti yiyen herkesi (gavāšana) bu kategoriye alırken kimi kaynaklar kendi inanç sistemlerinden vazgeçmeyen Bhilla, Kaivarta, Meda ve Kolika gibi kabileleri doğrudan isimleriyle dokunulmaz parya olarak zikreder.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ *Manusmriti*, s. 206-210 (özellikle X. 51-56); *Medhātithi*, Cilt: 5, s. 290; C. L. Sonkar, "Low Born - Hybrid Castes and Their Origin and Development", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 75 2014, ss. 860-64. Derrett, "Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests", ss. 74-77.

⁵⁶⁷ Ganganath Jha, *Medhātithi*, Cilt: 9, Part 2, s. 373-79; Singh, *A History of Ancient and Early Medieval India*, s. 579; Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, ss. 210-11.

⁵⁶⁸ *Manusmriti*, s. 209; *Yajñavalkya smṛiti*, s. 209; Kane, *History of Dharmasastra*, Vol. 2, Part. 1, s. 81. Sonkar, "Low Born - Hybrid Castes and Their Origin and Development", s. 863-64.

⁵⁶⁹ *Mitākṣarā*, *Yajñavalkya smṛiti*, s. 140; Sharma, *Social Changes in Early Medieval India*, s. 16.

Bu topluluklar hakkında dinî hukuk literatürüne yansıyan keskin hükümler ile muhtelif tanıklıklar kast sisteminin en acımasız yüzü olarak değerlendirilir. Dokunulmaz statüsündeki kastlar öteden beri en büyük günahkârlar ve “insanlığın en ahlaksız” topluluğu olarak etiketlenir. Birkaç örnek vermek gerekirse: Manu, şeriata uyan herkesin bu insanlardan uzak durmasını gerektiğini belirttikten sonra cellatlık, leş temizleme gibi işleri yapanların görev icabı köylere girmeleri gerektiğinde kimseye görünmemeleri için bu işi gece yapmaları gerektiğini belirtir. Şerrî hükümlerde normal şartlarda köylere ve şehirlere girmesi yasaklanan dokunulmazları mecburen üst kastları olduğu mahallere girmeleri hâlinde varlıklarını haber vermek için ses çıkartan çubuklarla dolaşmak zorundadır.⁵⁷⁰ Gautama ile Manu’nun buna benzer hükümleri zamanla çok daha sert yorumların temelini atar ve kademeli ilerleyen nihayetinde kast dışı birine bakmanın dahi kirlenmeye yeter hâle geldiği bir normlar birliği oluşur.⁵⁷¹ Evlilik konusunda en keskin kuralların işletildiği mezkur talihsiz topluluklar fıkhen okuma yazma öğrenemez, kast dışında bir meslek edinemez, istisnalar hariç miras hukukunun dahi öznesi değildir. Tapınaklara girmeleri yasak olduğu gibi uzun bir süre aynı ortamda kalınması kişiyi kalıcı olarak dinden çıkartabilir. Çoğu zaman eşkıyalık, hırsızlık ve türden adi suçla birlikte anılan dokunulmazları necis olmaktan kurtaracak herhangi bir ritüel de mevcut değildir.⁵⁷²

Bu husustaki en tartışmalı ve ayrıntılı tanıklıklar Gerdizî ve Bîrûnî’ye aittir. Ancak Gerdizî’nin bilgileri büyük oranda Bîrûnî’den iktibastır.⁵⁷³ Bîrûnî, dokunulmazları iki temel gruba ayırır. İlk grupta itibarsız da olsa hukuken ve fiilen kabul edilebilirliği bulunan sekiz mesleği sayar. Bunların köy ve kasabaların çeperlerinde yaşadığını ve diğer kast mensuplarıyla bir araya gelemeyeceğini belirtir. İkinci grupta ise herhangi bir meslek erbabı, yani lonca sahibi, olmayan gayrimeşru nesepleri ve en itibarsız işlerin muhatabı Paryalar vardır. Paryaları da Çandala dahil

⁵⁷⁰ *Manusmriti*, s. 209. Kalhana, *Rajatarangini*, s. 200; Somadeva Bhatta, *The Kathā Sarit Sāgar*, Cilt: 1, Tawney, ss. 56, 227, 242.

⁵⁷¹ Ghurye, *Caste And Class in India*, s. 80-81.

⁵⁷² B. R. Ambedkar, XX. yüzyılın başlarında bir tarihçi ve politikacı olarak dokunulmazlara yönelik kurumsallaşmış bu ayrımcılığın tarihsel kökenlerini ortaya koyarken kaldırılması için de büyük mücadele vermiştir. Onun bu çabaları çalışmaları ile ortaya çıkan “Manusmriti Yakma Günü” 25 Aralık 1927’den beri kutlanmaktadır. Tarihsel kökenleriyle Hindû hukukunda dokunulmazlar için bk. Babasheb Ambedkar, "Why Lawlessness is Lawful", **Dr. Babasheb Ambedkar: Writings and Speeches**, Vol. 5, Dr. Ambedkar Foundation, New Delhi, 2014, ss. 62-74.

⁵⁷³ V. Minorsky, “Gardizî on India”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cilt: 12, Sayı: 3/4, 1948, ss. 625-40; Gerdizî, *Zeynû'l-Ahbâr*, ss. 558-366. Bazı ufak farklar için bk. Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194)*, s. 112.

olmak üzere dört gruba ayırır ve şöyle tanımlar: “içerisinde kendilerini her türlü pis işten uzak tuttukları için *Hâdiler* sınıfı en iyi sınıf olarak zikredilir. Onları çengicilik yapan *Domalar* (*Domba*) sınıfı takip eder. Bu sınıfa mensup kimseler kasaplık ve infaz memurluğu gibi işleri de icra eder. Bunların en kötüsü sadece ölü hayvan leşlerini hatta köpek ve benzeri canlıların leşlerini yiyen *Badhatau* sınıfıdır.”⁵⁷⁴

Bîrûnî'nin dokunulmaz olarak bahsettiği bu topluluklara dair detayları berraklaştırmak her şeyden önce adlarının fonetiğe dayalı imlâ ile yazılmış olması nedeniyle zordur. Hadi kastı farklı varyasyonlarla Gucerât ve Bengal'de kayda geçmiş olsa da burada bahsedilen kastla aynı grup olup olmadıkları net değildir.⁵⁷⁵ Sanskrit dilinde Badhatau şeklinde bir yazım mevcut değilse de kelimenin Apabhraṃśa diyalektinde cellat manasına geldiği bir önceki cümle ile bunların kastedildiği açıktır. Çağdaş birkaç kaynaktaki⁵⁷⁶ şarkıcı, zenne, müzisyen olarak geçen Domba / Doma kastı ise dönemin “çingene kumpanyaları” olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷⁷

2.3.6. Köleler

Kölelik, Hint toplumunda borçlanma nedeniyle işlenmesi muhtemel farklı suçları önlemek amacıyla çok erken tarihlerde “sözleşmeli beden işçiliği” şeklinde kurumsallaştırılmıştır. Ancak antik çağdaşlarına göre kölelerin hak ve statüleri bir hayli iyi korunması Hint toplumunda köleliğin olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Gerçekten de antik Hint hukuk sistemi korunmasız kesimlerin köle olma şartını kesin çizgilerle çizer. Örneğin, bu statüye en meyyal kesimlerden Şudraların iradeleri dışında asla köleleştirilemeyeceğine yönelik kesin hükümler bulunurken mevcut köle tipleri *Manusmṛti* ile *Nāradaśmṛti*'de yedi, Kautilya'da dört ile sınırlıdır.⁵⁷⁸ Ancak orta çağlarda kölelik yaygınlaştığı gibi ticareti de yapılar hâle gelmiştir. Bu kaynaklara çeşitliliğin ve tanımların artışı şeklinde yansır: XII. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış

⁵⁷⁴ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, ss. 60-61.

⁵⁷⁵ K. M. Ziyauddin, “Situating Hadis' Occupation and Caste: Exclusionary Journey from Manual Workers to Sanitation Workers in India”, *CASTE / A Global Journal on Social Exclusion*, Cilt: 3, Sayı: 2, 2022, ss. 263-84.

⁵⁷⁶ Hemachandra, *Desinamamala*, II. 73, III. 54'ten aktaran Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 112-13; Kalhana, *Rajatarangini*, s. 200.

⁵⁷⁷ Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 25-26; Ghurye, *Caste And Class In India*, ss. 251-52.

⁵⁷⁸ Kautilya, *Arthaśāstra*, ss. 477-82; *Manusmṛiti*, s. 189; Friedrich Max Müller (ed.), **The Sacred Books of the East Vol.33: Minor Law Books**, çev. Julius Jolly, Clarendon Press, 1889, s. xiii; Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 106.

Vijñāneśvara'nın *Mitākṣarā* adlı *Yājñavalkya Smṛti* şerhinde ise elli farklı köle tipi zikredilir. XIII. yüzyıl şerhlerinden *Smṛticandrikā*'da ise on beş farklı köle türü ile bunların hukuki statüleri işlenir. Bu kölelere herhangi bir mülkiyet hakkı tanınmaz. *Lekhapaddhati* koleksiyonundaki köle satış belgeleri hukuken izin verilen her yöntemle köle edinildiğini göstermesinin yanında denizaşırı ticarete de bir meta olarak kullanıldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca köle kadınların intihar etmeleri hâlinde dinen kurtuluşa eremeyeceğinin sözleşmeye eklenmiş olması çalışma şartlarının ağırlaştığını göstermektedir.⁵⁷⁹

2.4. DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NIN KURULUŞU VE KAST SİSTEMİ

Kast; Hint dünyasının dinî, toplumsal, askerî ve idarî bütün kurum ve yapılarına temas eden bir olgu olması nedeniyle, sadece sultanlığın kuruluşunda değil alt kıtada yaşanan hemen hemen her tarihsel gelişmede “en önemli etken olarak” değerlendirilmiştir. Gûrlu fetihleri ile Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş süreci ise bazı görüşlere göre bu eğilimin zirvesidir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu minvalde yayınlamaya başladığı çalışmalarıyla alanda büyük etki bırakan Muhammed Habib,⁵⁸⁰ 1941 yılında yayınladığı çalışmasında Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu ile Hint tarihinin kalıcı bir parçası hâline gelmesinde başat bir faktör olarak kast sistemini öne süren tezleri daha önce olmadığı kadar sistemleştirmiştir.⁵⁸¹ Daha sonra Gordon Childe'nin “Neolitik Devrim” fikrini Marksist bir bakış açısıyla Orta Çağ Hindistan tarihine uyarlamış ve Türk fetihlerinin kast sistemi üzerindeki etkilerini 1952 yılında “Kent Devrimi” başlığıyla kavramsallaştırmıştır.⁵⁸² Yayımlanmasının ardından

⁵⁷⁹ Prasad, *Lekhapaddhati*, 58 ve 59. No'lu Belge, ss. 159-60; Yadava, *Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century*, s. 93-95; Donald R. Davis, “Slaves and slavery in the *Smṛticandrikā*”, *The Indian Economic & Social History Review*, Cilt: 57, Sayı: 3, 2020, ss. 320-21.

⁵⁸⁰ Etkisi ve görüşlerinin bir değerlendirmesi için bk. Sunil Kumar, *The Emergence of the Delhi Sultanate: 1192 - 1286*, Orient Longman, New Delhi, 2007, ss. 8-20.

⁵⁸¹ Mohammad Habib, “Indian Culture and Social Life at the Time of the Turkish Invasions”, *Journal of Aligarh Historical Research Institute*, Cilt: 1, Sayı: 2-3, 1941 Ayrı basım: Mohammad Habib, *Indian Culture and Social Life at the Time of Turkish Invasions*, Aligarh Historical Research Institute Shaikh M. Ashraf, Lahore, 1945.

⁵⁸² Mohammad Habib, “Introduction”, Henry M. Elliot, ve John Dowson (Ed.), *The History of India as Told by Its Own Historians*, Cilt: 2, Cosmopolitan Publishers, Reprinted Edition, Aligarh, 1952, ss. 1-102, “Urban Revolution” bölümü ss. 36-52, Tarih anlayışına dair beyanları, ss. 38-43. (Buradan son Urban Revolution olarak anılacaktır.) Taşra Devrimi olarak nitelendirdiği, sömürgeci Hindü elitleri ortadan kaldırarak ve köylü sınıfını Delhi Sultanlığı'na bağlayan gelişmeler ise Alaeddin Halaci (H. 695-715 / M. 1296-1316) devrine yerleştirilir. “Rural Revolution” bölümü ss. 84-94. Genel olarak Emîr Hüsrev Dihlevî'nin *Hazâinü'l-fütûh (Târih-i Alâ'î)* adlı eserinin M. Vahid Mirzâ ve kendi çevirilerine

sonradan öğrencisi olacak Aziz Ahmed,⁵⁸³ ile ‘Aligarh Ekolü’nü oluşturacak K. A. Nizami⁵⁸⁴ gibi isimler, Habib’in neredeyse bütün argümanlarını kısmen ya da tamamen çok ufak değişikliklerle onaylamıştır. Farklı cenahlardan Kishori Saran Lal⁵⁸⁵ ve D. Sharma⁵⁸⁶ gibi başka birçok öncü ve duayen tarihçi de bu tarihsel olguya dikkat çekmiştir. Habib’in öğrencisi Aziz Ahmed üzerinden Türkçe literatürde de büyük ve kısıtlayıcı bir etki bırakan bu tez, bütün argümanlarıyla güncel veriler üzerinden yeniden değerlendirmeye muhtaçtır.⁵⁸⁷ İlginçtir ki, çeyrek asır sonra Habib’in -genel tezini kabul etmekle beraber- birçok argümanının yazılı kanıtlardan yoksun abartılı ifadeler içerdiğini, kendisi gibi Hindistan’ın iktisadî ve sosyal tarihçiliğinin mühim isimlerinden biri hâline gelen oğlu İrfan Habib tarafından da belirtilmiştir.⁵⁸⁸

Gerçekten de Habib’in XIII. yüzyılda Kuzey Hindistan’da yaşandığını varsaydığı kentsel - kırsal devrime yönelik yazılı kanıtları, keyfi bir şekilde ismen zikredilen birkaç melfûzat/menakıpname anekdotu ve Berenî yorumlarını saymazsak, büyük oranda antik çağın birikimine dayanan⁵⁸⁹ ve V. yüzyılda yazıya geçirilen *Manusmriti*⁵⁹⁰ ile eserini muhtemelen 1017 - 1030 yılları arasında yazan Bîrûnî’nin tanıklıklarından ibarettir. Çağdaş Müslüman tanıklar olarak Hasan Nizami, Fahr-i Müdebber ve Cüzcânî’nin bu hususta -belki de doğal olarak- çok az şey aktarmasından

dayanan bu ve diğer metinlerdeki bazı yanlış okumalar ve değerlendirmeleri öğrencisi K. A. Nizâmî tarafından düzeltilmiştir. Nizami, “Introduction”, Nizami Khaliq Ahmad, (ed.). **Politics and Society during the Early Medieval Period: Collected Works of Professor Mohammad Habib**, Cilt: 2, People’s Pub. House, New Delhi, 1981, ss. xvii-xxii.

⁵⁸³ Muhammad Aziz Ahmad, **Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)**, Oriental Books Reprint Corporation, Lahore, 1949, ss. 13-14; M. Aziz Ahmet, **Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu**, Yay. Haz. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1975, s. 32.

⁵⁸⁴ Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India during the Thirteenth Century*, ss. 79-81.

⁵⁸⁵ Kishori Saran Lal, “Caste and other factors which checked the Islamization of India”, Kishori Saran Lal, 26.10.2012, <https://bharatabharati.in/2012/09/26/caste-and-other-factors-which-checked-the-islamization-of-india-k-s-lal/>, (02 Nisan 2023). Ayric bk. Kishori Saran Lal, *Studies in Medieval Indian History*, ss. 113-124 ve 152-169.

⁵⁸⁶ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 323 vd.

⁵⁸⁷ M. Habib’in teorilerine yönelik birçok itiraz dile getirilmiş olup peyderpey değinilecektir.

⁵⁸⁸ İrfan Habib, babasından farklı olarak şehirleşmedeki asıl dönüşümün Moğol istilası sürecinde Doğu İran ve Afganistan’dan kaçarak Hindistan’a göçen zanaatkârlar ile akınlarda ele geçirilen köle nüfusun etkili olduğunu savunur. İrfan Habib, “Economic History of the Delhi Sultanate - An Essay in Interpretation”, **The Indian Historical Review**, Cilt: 4, Sayı: 1, 1978, s. 288.

⁵⁸⁹ Olivelle, *Manusmriti*, s. 19.

⁵⁹⁰ M. Habib, kültürel tekelin mutlak sahibi Brahminlerin bu alandaki iktidarını koruma refleksiyle hareket ettiğini ve Hindû düşünürlerin kast ayrımı konusunda VIII. – XIV. yüzyıllar arasında sessiz kaldığını söyleyerek şu hükme varır: “Manusmriti’deki kast maddeleri kesinlikle bu dönemin genel ruhunu yansıtmaktadır.” Habib, *Urban Revolution*, ss. 37-38 ve 41.

kaynaklanan bu refleks, Habib'in argümanlarının “neredeyse aynı cümlelerle” takipçileri tarafından da tekrar edilmesine neden olmuştur.⁵⁹¹

Hint kültürünün alametifarıkası bir mevhumu kendi çağdaş kaynaklarından kopartarak değerlendirmenin yanlışlığı bariz olmakla birlikte D. Sharma gibi Sanskrit kaynakları bu bağlamda ilk kez detaylı tahkik eden isimlerin de bu teoriyi ismini anmadan sahiplenmiş olması, tarihsel bir olgu olmasının yanı sıra hiç şüphesiz dönemin politik atmosferi ile de ilgilidir. Bu nedenle, Habib'in argümanlarını Hint dillerindeki çağdaş yazılı ve epigrafik kaynaklarla birlikte değerlendirmek Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşunda kast sisteminin etkisini doğru konumlandırabilmek adına elzemdir.

Muhammed Habib'in “Kent Devrimi” tezi, birbiri ile iç içe geçmiş iki büyük aks üzerine kuruludur: “thakur(a) nizamı” adını verdiği geleneksel, bütün kurumlarıyla toplumsal ilerlemeye mani olacak kadar köhne, bencil ve halkına yabancılaşmış (Brahmana - Kşatriya) idarecilerden müteşekkil Hindû yönetim sisteminin yerini Türklerin alması bu aksın ilk hattını oluşturur. Akabindeki ikinci büyük dönüşüm ise son derece katı bir şekilde uygulanan kast sistemi ile ezilen şehirli işçilerin İslâm şeriatını Hindû fıkına tercih etmesiyle gerçekleşen ‘kamuoyu değişimi’dir. Smriti ve şastra hükümleriyle biçimlenen thakura nizamının, surlarla çevrili şehirlere girmelerine izin vermediği alt kastlara mensup esnaf ve zanaatkar kitleler, Hindûizm'in kendilerine maddi manevî hiçbir çıkış ve yükseliş yolu bırakmayan katı – hiyerarşik toplumsal düzeninden kurtulmak için Müslüman sultanlarla uzlaşmayı tercih etmiştir. Böylece ‘ancien régime’in yapısı gereği gerçekleştiremediği devrim, “inatçılıkları ve barbarlıkları” dışında olağanüstü bir özelliği bulunmayan Türk sultanlar tarafından karşılıklı çıkar ilkesi çerçevesinde gerçekleşmiş; şehirlerin kapıları kast sistemiyle ezilen halk kitlelerine açılmıştır.⁵⁹² Habib, bu nedenle Orta Çağ Hint devletlerinin karma bir karaktere sahip olduğunu söyler ve ekler: “Bu sistemde ezenler de, ezilenler de dejenere olmuşlardı. Din adamları, krallar, bozulmakta olan putperest dinler, halk kütlelerinin ruhî ve ekonomik olarak sömürülmesi, aralarında hiçbir geçiş

⁵⁹¹ Aziz Ahmed'in doktora tezinin girişi bölümünün ikinci faslı ve devamı Muhammed Habib'in Sanskrit literatürü değerlendirdiği kısımlar hariç “Indian Culture and Social Life at the Time of Turkish Invasions” başlıklı çalışması ile birebir aynıdır. Krş. Habib, *Indian Culture and Social Life at the Time of Turkish Invasions*, ss. 1-125; Ahmad, *Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, ss. 10-51.

⁵⁹² Habib, *Urban Revolution*, ss. 37-38 ve 41.

imkânı olmayan bir sürü, küçük alt kastın varlığı neticede, bir ortak vatandaşlık veya bütün olarak Hindistan'a sadakat gibi fikirlerin gelişmesini engellemiştir.”⁵⁹³

Görüldüğü üzere söz konusu süreçler, Gûrlu fetihleri ve sultanlığın kuruluşunun gerçekleştiği XII. yüzyılda Kuzey Hindistan'da kast sisteminin katı bir şekilde uygulandığı, bunun toplumun en alt kesiminin şehirlere girişini engellediği varsayımına dayalıdır. Alt kastların şehirlere alınmaması hususu detaylı bir şekilde incelenmiş ve her türden kaynakla yanlışlanmıştır.⁵⁹⁴ Ayrıca incelenmeyi hak eden diğer katı kast uygulamalardan kasıt ise şunlardır: meslek ve statü değişimini içeren kastlar arası geçişlerin imkânsızlığı, bilhassa teorik olarak “kurtuluş” seçeneği bulunmayan dokunulmazlara karşı fiziksel kirliliğin (chutt) hassasiyetle uygulanması yani üst kastların yaşadığı şehirlere/köylere girişlerinin yasak olması, kirlenme mevhumunun kitleleri askerlik ve eğitim imkânlarından men etmesi, Hindûizm'de necisliğe maruz kalanların (mleçça yani Müslümanlara esir düşenler ya da dokunulmazlarla uzun süre aynı ortamda bulunanların) yeniden dine dönme şansının bulunmamasıdır.

M. Habib, kast anlayışının çağdan çağa değiştiğini kabul etse de yukarıdaki olguları örneklendirmek için çağdaş şarihlerini görmezden gelerek sadece Hindû fıkhnın en tutucu temsilcisi Manu ile muazzam analiz kabiliyetine rağmen dışarıdan bir göz olan Bîrûnî'nin tanıklıklarına başvurur.⁵⁹⁵ Bîrûnî'nin Müslümanlara esir düşen Hindûlara yönelik aktardığı pasaj ise teorisini *Manusmriti*'den alan hükmün pratikte de uygulandığının en kuvvetli delili olarak sunulur. Müslüman ülkelerine köle olarak satılmış Hindûların memleketlerine ve dinlerine dönebilmeleri için bir “arınma ritüeli” bulunduğunu duyan Bîrûnî, yaptığı istişareyi şöyle aktarır: “Ben bu rivayetin doğru olup olmadığını Brahminlere sordum ama onlar, bu rivayeti inkâr ettiler ve din değiştiren (yukarıdaki koşullardaki) kişi için hiçbir kefaretin olmadığı gibi, onun eski

⁵⁹³ Habib, *Indian Culture and Social Life at the Time of Turkish Invasions*, s. 6.

⁵⁹⁴ Söz konusu şehir algısı kısmen normatif Purana anlatımlarına dayanmakla birlikte bütün Puranalar böyle bir kurgu taşımaz. Ayrıca Müslüman coğrafyacıların Hindû şehirlerine yönelik aktarımlarının da bu derece bir ayrışmaya işaret etmediğini eklemek gereklidir. Prabha Dixit, “Prof. Mohammad Habib's Historical Fallacies”, *Bias in Indian Historiography*, ed. Devabhuti, B.R. Publishing, Delhi, 1980, ss. 202-206; Renu Thakur, “Segregation of artisans in early medieval India: Mohammad Habib's thesis reconsidered”, *Urban History*, Cilt: 24, Sayı: 2, 1997, ss. 141-47.

⁵⁹⁵ Bîrûnî'nin Hint kültüre dair anlatılarında bir sorun görmediği ise değerlendirmelerinden anlaşılmaktadır. Habib, “An Introduction to the Study of Medieval India (A.D. 1000-1400)” içinde Nizami Khaliq Ahmad, (ed.). **Politics and Society during the Early Medieval Period: Collected Works of Professor Mohammad Habib**, Cilt: 1, People's Pub. House, New Delhi, 1981, ss. 25-32.

haline (kastına) dönmesinin imkânsız olduğunu da iddia ettiler. Böyle bir şey nasıl olsun! Çünkü Şudra sınıfından birinin evinde yemek yiyen Brahmin bile, Brahmin kastından atılır ve bir daha o statüye dönemez.”⁵⁹⁶

Bu iktibasla dokunulmazlık/kirlenme kurallarının katı bir şekilde uygulandığını varsaymak iki açıdan sorunludur: Öncelikle Bîrûnî, dönemin çağdaşı olmadığı gibi sadece Peşâver ve Mûltan’da bulunduğunu bildiğimiz isimdir. Dolayısıyla aktardıkları erişebildiği yazılı kaynaklar ve kişilerle sınırlıdır. Nitekim kastlar arası dikey hareketliliğin gerek teoride gerekse de pratikte mümkün olduğu bir önceki bölümde zikrettiğimiz pek çok çağdaş Manu şarihinin eserine yansımıştır. Bîrûnî, kendisinden çok sonra yaşamış bu isimlerden haberdar olamayacağı gibi büyük bir öngörüyle din olgusunun avam ve havasta farklı algılandığını/uygulandığını, Manu’ya da kaynaklık eden iktibaslarında nispeten eşitlikçi bir damarın olduğunu bizzat söylemektedir. Öyle ki, muhtelif şekillerde mürted (vrātya) olan ya da yabancı kişilerin (yeniden) takdis edilmesi için gerekli *Vrātyastoma* ritüelinden bahseder. Bahse konu mürtedliğin mahiyeti ve şartları tartışılrsa da Hindûizm’de dine dönüş için açık kapı olarak günümüze kadar kullanılagelmıştır.⁵⁹⁷ Bu bakımdan yukarıdaki alıntı, Bîrûnî’nin ismen bahsettiği üç antik smriti eseri (Vrhaspati, Yajnavalkya ve Manu) dışında, sadece soruya muhatap muhafazakar bir din adamının görüşleri ya da bölgesel bir uygulamanın abartılı tasviri olarak okunabilir.⁵⁹⁸

Kölelik, kaçırılma ya da dinden çıkaracak kirlenmeye maruz kalmanın kefaretinin olup olmadığı, dinden bu şekilde çıkan kişinin yeniden dine dönüp dönemeyeceği bugün evrensellik iddiasındaki Hindûizm’in tarihsel gelişiminde yakın zamana kadar tartışılmış bir problemidir.⁵⁹⁹ Hindûizmin orta çağlara tarihlenen ve vahiy kaynaklı olmayan (şruti) kaynaklarında bu hususu değerlendiren eserler de

⁵⁹⁶ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 398, Sachau, Cilt: 2, s. 163. Söz konusu ritüelden Bîrûnî ile şahsen tanışan Gardîzî de bahsetmektedir ancak bilginin kaynağı Abbâsî Veziri Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî için 800'lü yıllarda yazılan meçhul rapor olsa gerektir. Zira aynı ritüeli benzer cümlelerle Kudüs doğumlu kelâmcı ve tarihçi Tâhir el-Makdisî (ö. M. 966'dan sonra) de anlatır. Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*, Cilt: 4, Mektebetü'l Takaful el-Dîniyye Kahire, s. 14; Minorsky, “Gardîzî on India”, s. 626.

⁵⁹⁷ *Manusmriti ve Medhatithi*, Cilt: 1, Part 2, ss. 282-83 (XIII, 2.38-39). Özellikle Amerika'ya yerleşmiş ve dinî nikah yapmadan bir yabancı ile evlenen Hindûlara ya da bir şekilde dine dönmek isteyenlere çözüm olarak sunulan Vrātyastoma sertifikası için bk. Satguru Sivaya Subramuniyaswami, **How to Become a Hindu: A Guide for Seekers and Born Hindus**, Himalayan Academy Publications, USA, 2000, s. 166.

⁵⁹⁸ Arvind Sharma, **Studies in “Alberuni's India”**, O. Harrassowitz, Wiesbaden, 1983, s. 130-32. Ayrıca bk. Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 48-49.

⁵⁹⁹ Manfred Hutter, **Dünya Dinleri**, çev. Berna Kahraman, Runik Kitap, İstanbul, 2020, s. 114.

mevcuttur. D. R. Bhandarkar'ın tespitlerine göre Hindûların Müslümanlarla çok erken temas kurarak uzun süre birlikte yaşadığı Sind bölgesine ve genellikle X. yüzyıla tarihlenen *Devalasmṛti*, mleççhalar ile temas nedeniyle dinden çıkan bütün kastların yeniden dine kabul edilebilmesine muadillerine göre oldukça hafif bir ritüel (suddhi) şartıyla cevaz verir. Üstelik geleneksel eğilim mleççhalar ile aynı ortamda dört yıl geçiren kişinin dinden çıkması iken büyük âlim Devala, bu limiti 20-25 yıla çıkarır. Hatta bir mleçça'dan hamile kalan kadının dahi arınmasını mümkün hâle getirir. Benzer eğilimler, tecavüze uğrayan kadınların arınabilmesini olanaklı kılan hükümleriyle XII. yüzyıl fıkıhçısı Vijnaneşvara'nın şerhi ile *Atrisamhita*'da da görülür.⁶⁰⁰ Ancak pratikte Müslüman olmuşken Hindûluğa dönebilen racaların ve kabile liderlerinin dahi bulunması, bütün bunların teorik tartışmalar olduğunu hatırd tutmamız için yeterlidir. Örneğin, Esterâbâdî, Cayapala'nın Müslüman olarak Nevâse Şah adını alan torununun sonradan ihtida ederek atalarının dinine döndüğünü kaydeder.⁶⁰¹ Sonuç olarak bir Hindû'nun Hindû olarak doğması gerektiğini, bilinçli veya bilinçsiz, kasten veya zorlama yoluyla toplumsal olarak kabul edilemez bir eylemde bulunursa kastını yitirerek Hindû olmaktan sonsuza dek çıkacağına yönelik ortodoks görüşün orta çağlarda dahi tek ve kati bir tabana sahip olmadığını söylemek mümkündür.

2.5. SAVAŞ SANATI VE TEKNOLOJİLERİ

Delhi Sultanlığı'nın Kuzey Hindistan'da kalıcı bir politik güç olarak teşekkülü ile sonuçlanan fetihler silsilesi, birçok isim tarafından okçulukla malum atlı bozkır kültürü ile savaş fillerine dayanan geleneksel Hint ordularının çarpışması açısından yorumlanmıştır. Muharebe, kuşatma ve savaş sürecine dair ilk elden detaylı tanıklıkların bulunmadığı bir zeminde gerçekleşen bu tartışmalar, derinlik ve kesinlik arz etmemektedir. Ancak çağdaş sayılabilecek kaynaklardaki dağınık kanıtların,

⁶⁰⁰ D. R. Bhandarkar, "Is Re-conversion to Hinduism Permissible?", *The Calcutta Review*, Cilt: 40 1933, ss. 33-40; Buddha Prakash, *Some Aspects of Indian Culture on the Eve of Muslim Invasions*, Secretary Publications Bureau, Chandigarh, 1962, ss. 37-38; Solanki ve Munshi, *The Glory That Was Gūrjaradeśa*, ss. 132-34; M. L. Wadekar, *Devalasmṛiti (Reconstruction and Critical Study)*, Vol. 2, Koshal Book Depot, Delhi, 1997, s. 20.

⁶⁰¹ Esterâbâdî, Cayapala'nın Müslüman olarak Nevâse Şah adını alan torununun sonradan ihtida ederek atalarının dinine döndüğünü kaydeder. Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte (ez Âgaz ta Babur)*, Cilt: 1, s. 88.

tarafların teknolojik ve kültürel özellikleri ile birlikte değerlendirilmesi fetihlerdeki insan kaynağı, strateji, silah teknolojisi ya da coğrafya gibi farklı yönleri ile “savaş sanatı” etkisini anlamak için önemlidir.

2.5.1. Hint Ordularının Teşkilatlanması ve İnsan Kaynağı

Aziz Ahmed ve Habib’e göre kast sistemi bir yandan toplumun büyük bir kısmının askerlik mesleğinden uzak tutulmasına neden olurken diğer yandan yönetici kastların rekabetçi savaş kültürü toplumun çoğunluğunu oluşturan alt kastlarda “ulusal birlik ve aidiyet” duygusunun oluşmasını engellemiştir.⁶⁰² Bu iddianın temelini oluşturan kast sisteminin Hint ordularının insan kaynağına olan etkisi ilk etapta incelenmeye değerdir. Zira dinî hükümler ve kast rollerinin geleneksel Hint ordusunun insan kaynağını daralttığına yönelik çıkarımlar yazılı kaynaklarca desteklenmemektedir. Kautilya’dan beri diğer varnalardan kişilerin askerlik yapmasında dinî bir engel olmadığı gibi askerlik mesleği ile çiftçilik, tüccarlık gibi faaliyetlerin bir arada yürütülmesinde herhangi bir aykırılık da görülmez.⁶⁰³ Üstelik Hindû kültürünün temel prensiplerinden reenkarnasyon bu formel aykırılıkları aşmak için mükemmel bir enstrümana dönüştürülmüştür: Diğer varnalardan askere alınanlar, önceki yaşamlarında Kşatriya olan ancak bir şekilde bu statülerini kaybetmiş kişiler olarak değerlendirilir. İtibarsız olarak alındıkları askerlik hizmetinde gösterecekleri kahramanlıklar kefaretin ödenmesini sağlayacak ve bir sonraki hayatlarında gururlu bir Kşatriya olacaklardır.”⁶⁰⁴

Hanedandan hanedana bölgeden bölgeye unvan ve rollerin nüansları değişse de çağdaş savaş ve idare sanatı eserlerinde “geleneksel Hint ordusu” olarak tanımlanabilecek dört ana unsurdan (piyade, süvari, fil ve savaş arabası) oluşan altı kompartımanlı bir yapı öne çıkar: Ordunun en önemli ve kuvvetli unsuru *maula* yani asker soyundan gelenlerin oluşturduğu daimî ordu, düzenli kuvvetler ya da paralı

⁶⁰² Ahmed, *Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, ss. 13-14 tr s. 32; Habib, *Urban Revolution*, ss. 36-52; R. C. Majumdar, bu sözde ulusal bilinci “Äryāvarta bilinci” olarak adlandırırken Türk fetihlerinin yarattığı sarsıntı nedeniyle dönemin Hint devletlerine ‘küçük devlet zihniyeti’nin hâkim olduğunu iddia etmiştir. R. C. Majumdar, *The Struggle For Empire*, Bharatiya Vidya Bhavan, Mumbai, 2001, s. x-xiv, 125 vd.

⁶⁰³ Mazumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, s. 43-44; Udgaonkar, *Political Institutions and Administration of Northern India*, ss. 131-34. Kautilya, *Arthashastra*, ss. 726-28; Diğer antik dönem kaynaklarına dair bk. Kane, *History of Dharmasastra*, Vol. 3, ss. 200-215.

⁶⁰⁴ David Nicolle, *Medieval Indian Armies (1) Hindu, Buddhist and Jain*, Osprey Publishing, Oxford, 2022, s. 6.

askerlerin oluşturduğu *bhr̥ita*, loncalar tarafından kervanları korumak için oluşturulmuş birlikler *sreni*, *mitra* ya da *suhrd* olarak tanımlanan müttefik güçlerden gelen birlikler, düşman ordugâhından devşirilmiş askerler yani *dwisad* ya da *ariler*, ve son olarak ordunun en itibarsız kuvveti olarak görülen *atavika* yani orman kabilelerinin kuvvetleri. *Maulabala*, yani krallığın en sadık ve kalifiye birliklerinin asker soylu kişilerden oluşması gerektiğine büyük vurgu olsa da bu soy kriterinin tam mahiyeti net değildir. Sadece istikrarlı ve eğitilmiş olması istenir.⁶⁰⁵ Fıkıh eserlerinde kast dışı olarak etiketlenen kabile kuvvetlerinin en alt seviyede de olsa ordunun bir parçası olarak sayılması dikkat çekicidir. Bu meyanda Kautilya'dan beri devlet ve ordu idaresi üzerine fikir beyan eden bütün çağdaş eserlerde temel eğilim askerlerin kast durumundan ziyade kalifiye ve sadık olması yönündedir. X. yüzyılda Gucerât'ta yaşamış Cayin âlim Somadeva Suri, askerler için cesaret ve sağlamlığın ırktan daha önemli olduğunu söyler.⁶⁰⁶ Şukra, yeterli eğitimi almamış acemi askerleri pamuk balyalarına benzetirken krala en önemsiz düşmanın karşısına dahi sürekli ihsanlarla bağlılığı artırılacak “evlatlarından kurulu” asıl ordu ile çıkmayı öğütler.⁶⁰⁷ Nepal sırtlarındaki Mithila merkezli Karnata hanedanından Kral Hari Singh Deva'nın (hük. 1304 - 1325) vekillerinden (mantrin) Thakkura Candēṣvara'nın hukuk ve siyaset üzerine kaleme aldığı *Rājanīti-Ratnākara*, -kral da dahil olmak üzere- devlet idaresi için görev yapacak kişilerin, kast ve soy değil liyakat gözetilerek belirlenmesi gerektiğini teorize eder.⁶⁰⁸

Epigrafik kaynaklarda kuzeyde hâkim hanedanların ordularında birçok Brahmana kumandana atıf bulunur. Ordu ve idarî sistemin üst katmanlarında yer alan thakura, ranaka gibi bazı makamların da salt Kṣatriya kastından olmadığı da kayıtlara geçmiştir.⁶⁰⁹ Kalhana, Keşmir tarihinde Harṣa (hük. 1089 - 1101) ve torunu Bikṣacara'nın (hük. 1121 - 1128) Türkler ile ittifak yaptığını ve ücretli asker olarak orduda kullandığını aktarır. Ayrıca bir dokunulmaz kastı olan Çandalaların muhafız

⁶⁰⁵ Kautilya, *Arthaśāstra*, s.728; *Śukranītisara*, ss. 216-218; *Manasollasa*, ss. 100-101.

⁶⁰⁶ Somadeva Suri, *Nītivakyaṃrita*, 22.4, s. 182'den aktaran Rashmi Upadhyaya, **The Political System and Military Organisation of the Rajputs in Northern India, c. AD 800 - 1450**, Aligarh Muslim University Centre of Advanced Study of Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 2001, s. 79.

⁶⁰⁷ *Śukranītisara*, s. 234, 239.

⁶⁰⁸ Ram Gopal Sharma, “Rajanitiratnakara, a Medieval Sanskrit Text on Politics”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 28, 1966, ss. 198-201.

⁶⁰⁹ Udgaonkar, *Political Institutions and Administration of Northern India*, ss. 138-39.

olarak kullanıldığını yine ondan öğreniyoruz.⁶¹⁰ Benzer şekilde Gûrlu ve daha sonra sultanlık ordusunda Hindû birliklerin ve kumandanların yer aldığı kaynaklara en erken dönemden beri yansımıştır.⁶¹¹

Görüldüğü üzere daimî kuvveti Kşatriya ağırlıklı olsa da geleneksel Hint ordularında gerekli görüldüğünde diğer kastlardan ve kast dışı unsurlardan asker kullanılmıştır. Bu eğilim Hint krallarının iktisadî ve itibarî gücü ile ters orantılı gibi görünmektedir. Raca ittifaklarının Müslüman orduları karşısındaki temel probleminin tamamen kast sisteminden kaynaklanmadığı, bu tezlerin çoğunlukla kast sisteminin aşırı basitleştirilmesine⁶¹² dayandığı teorik ve pratik pek çok çalışma ile ortaya konmuştur. Bu bağlamda vurgulanan asıl nedenler özetle şöyledir: kralların daimî ordulardan ziyade sayıları yüzleri bulan vassal şeflerin müstakil kuvvetlerine güvenmesi, buna mukabil bilhassa ittifaklar hâlinde toplandıklarında devasa orduların senkronize hareket etme kabiliyetini yitirmesi, antik dönemden neredeyse aynen miras aldıkları idare - savaş anlayışı ile modern savaş teçhizatları ve taktiklerinden yoksun oluşlarıdır.⁶¹³

Bunlar haricinde, coğrafya ve iklim şartlarının askerî operasyonlara olan etkisine vurgu yapan J. Sarkar, alt kıtanın kaderini Kuzey Hindistan'ın verimli düzlüklerinin belirlediğini, kuzeyden yapılan akınlarda Hayber gibi geçitlerden Bengal Deltası'na kadar doğal bir engel bulunmadığının altını çizer.⁶¹⁴ Ancak kendisinin de tasvir ettiği üzere verimli düzlükleri sınırlandıran çöl ve yarı çöllerin yanı sıra sık ormanlar da hesaba katılması gereken bir faktördür. 573 / 1178 Gucerât seferinde

⁶¹⁰ Kalhana, *Rajatarangini*, s. 137, 200, 339, 402.

⁶¹¹ Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 33.

⁶¹² Stephen Peter Rosen, *Societies and Military Power: India and Its Armies*, Cornell University Press, Ithaca, 1996, ss. 43 vd.

⁶¹³ C. V. Vaidya, *History of Mediæval Hindu India (being a History of India from 600 to 1200 AD)*, Oriental Book Supplying Agency, 1921, ss. 360-372; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 213-216; Nizami, *Some aspects...*, ss. 81-82; Irfan Habib, "Technological Changes and Society during 13th and 14th Centuries" içinde "Presidential Address", *Proceedings of the Indian History Congress*, 1969, ss. 139-61; K. S. Lal, "The striking power of the army of the Sultanate", *Journal of Indian History*, Vol. 55, Part 3, 1977, ss. 85-110; Athar Ali, "Military Technology of Delhi Sultanate (13-14th C.)", *Proceedings of the Indian History Congress*, Cilt: 50, 1989, ss. 166-82; Simon Digby, *War-Horse and Elephant in the Dehli Sultanate: A Study of Military Supplies*, Oxford University Press, Karachi, 1971; André Wink, *Al-Hind, the Making of the Indo-Islamic World*, Cilt: 2, Brill, Leiden, 1997, ss. 79-110; Upadhyaya, *The Political System and Military Organisation of the Rajputs in Northern India*, ss. 203-222; Umut Kansoy, bu hususta kast Aziz Ahmed'in kast iddialarını yinelese de sultanlığın askerî varlığına dair en detaylı çalışmaya imza atmıştır. Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)*, ss. 768 vd.

⁶¹⁴ Jadunath Sarkar, *Military History of India*, Orient Logmans, Bombay, 1960, ss. 2-5, 27-31.

Gomel Geçidi'nden geçen Gûrlu ordularının Tar Çölü üzerinden Gucerât'a geçme girişimleri çölün ordu üzerindeki tahribatı nedeniyle büyük bir fiyasko ile sonuçlanmıştır. Abu Dağı ile Aravalli arasında bulunan Kāsahrada mevkiinde Raca II. Mula ve naip kraliçe komutasındaki müttelik Hint orduları karşısında aldıkları yenilgi, bu faktörün çağdaş kaynaklara yansıyan en belirgin örneğidir.⁶¹⁵

2.5.2. Süvari Devrimi ve Hind Fetihleri

Hind'in Müslümanlarca fethinde atlı okçuluğun belirleyici etkisi pek çok kez dile getirilmiştir. Tartışmaları başlatan Muhammed Habib ve öğrencileri, kast teorilerini desteklemek adına askerî hamleleri aşırı basitleştirerek Gûrlu ordularının harekâtlar dizisini “hep aynı şekilde neticelenen bir dizi kuşatma” savaşı olarak nitelendirilir. Racpûtların Müslüman/Türk ordularına karşı meydan savaşlarında zaten hiçbir şansı yoktur. Habib'in bir diğer çağdaşı Aynı dönemde C. V. Vaidya gibi isimler belirleyici bir etken olarak ordunun mahiyetine dikkat çekmişse de bu olgunun detaylı incelemesi uzun yıllar yapılmamıştır.⁶¹⁶

Güncel çalışmalardan birine imza atan Simon Digby, Gûrlu birliklerinin Hindûstan'da karşılaştığı ordulardan teknolojik olarak bir üstünlüğü bulunmadığını, fetih sürecindeki başarısının büyük oranda rakiplerini at ve fillerden mahrum bırakma yeteneklerine bağlı olduğunu savunur.⁶¹⁷ Sultanlığın askerî tarihine dair detaylı çalışmasıyla bilinen Peter Jackson ile Andre Wink de at ve fil arzının önemine katılmakla beraber K. A. Nizami ve Wink, daha isabetli bir tespitle Hindûstan'da Müslüman iktidarının kurulmasında belirleyici bir unsurun X. yüzyılın sonlarından itibaren Hint orduları karşısında büyük avantaj sağlayan Türk atlı okçuluğu olduğunu vurgular. Sadece Hind sahasında değil İran'dan Anadolu'ya kadar birçok coğrafyada eşzamanlı olarak görülen atlı okçuluğun yükselişi “Süvari Devrimi” olarak da isimlendirilmektedir. Digby'nin savaş atı arzı konusunda Hind sahasının komşu coğrafyalara bağımlılığını abartılı bulan Gommans, Kurak Kuşak sınırlarındaki

⁶¹⁵ Cûzânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 397; Jayanaka, *Prthvīrājavijaya*, 1.36–56'dan çeviren ve aktaran Truschke, *The Language of History*, s. 226; Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 135-37.

⁶¹⁶ Habib, *Urban Revolution*, ss. 49-50; Vaidya, *History of Mediæval Hindu India*, ss. 360-372; Türkçe literatüre etkisine bir örnek için bk. Kansoy, *Delhi Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)*, ss. 643-44

⁶¹⁷ Digby, “War-horse and elephant”, s. 22, 48-49.

Katyavar Yarımadası, Pençâb'taki Lakhi Ormanı ile Dekken'deki Bhima Nehri havalisinde dayanıklı atların yetiştirilebildiğine vurgu yapar.⁶¹⁸

Gerçekten de özel yetiştirilmiş, ağır ve hafif süvari olarak görev yapan gulâmlardan oluşan profesyonel birlikler ile ücretli askerlerin yanı sıra gönüllü gazilerden ve akıncılardan oluşan Gûrlu ordularının teknik ve moral üstünlüğü silik de olsa Hint kaynaklarına da yansımıştır. Tripuri'de hâkimiyet kurmuş Kalaçuri hanedanından Raca Cayasimha'nın (hük. yak. 1163-1188) 1167 tarihli bir methiye (praştastî) yazıtında Cayasimha'nın tahta çıkışının Türk (turuşka) kralının (boğucu) kollarını gevşetmesini sağladığını söyler. Benzer şekilde XII.-XIII. yüzyıla tarihlendirilen bazı ifadeler Türk/Müslüman kuvvetlerini ve sultanlarını süvarilerle ilişkilendirir.⁶¹⁹ Cûzcânî, Tarain Savaşı'nda orduda 120.000 zırhlı (bergustvânî) süvari olduğunu bunların 40.000 kadarının hafif süvari okçu olduğunu belirtir.⁶²⁰ Hasan Nizâmî ise daha kabul edilebilir bir sayı vererek Benares Seferi'nde katılan kuvvetlerin 50.000 zırhlı süvari olduğunu yazar.⁶²¹ Geç dönem kaynaklarından Berenî, Sultan İltutmuş döneminde ordunun merkezini 2.000 - 3.000 kişilik süvari birliğinin oluşturduğunu, bunlara maaş olarak verimliliği ile bilinen Dûab bölgesinde ıktalar verildiğini aktarır. Benzer şekilde Sultan Balaban'ın ağzından at ve fil kadar profesyonel askerler olarak gulâmların faydalarını vurgular, 6 – 7 bin kişilik süvari birliğinin okçu (dhânuk) ve piyadelerden (payk) müteşekkil yüz bin kişilik Hint ordusunu alt edebileceğini dahi söyler.⁶²² Sultan Alâeddin Halacî'nin hazine dairesinde ayaracı olarak istihdam edilen Thakkura Pherû, sultanı Hint hâkimiyet telakkisinin bir gereği olarak “aşvapati”, yani “süvarilerin hükümdârı” ya da “atlı birliklerin kumandanı” olarak anar.⁶²³

⁶¹⁸ Nizami, *Some aspects of religion and politics*, s. 82; Jackson, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, ss. 214-15; Wink, *Al-Hind*, Cilt: 2, s. 92-95; Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Dehlî*, ss. 130-148; Kansoy, *Delhi Sultanlığında Ordu*, ss. 84-114. Gommans, *The Indian Frontier*, s. 63 vd.

⁶¹⁹ Vasudev Vishnu Mirashi, *Corpus Inscriptionum Indicarum*, Government Epigraphist for India, Ootacamund, 1955, s. 330; Franz Kielhorn, “Nagpur Stone Inscription of the Ruler of Malava The Vikrama Year 1161”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 2, 1892, s. 194; Trushcke, *Language of History*, ss. 35-36. Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 146-147.

⁶²⁰ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt 1, s. 400, 146-147.

⁶²¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 160.

⁶²² Berenî, *Târih-i Fîrûz Şâhî*, s. 30 ve 52-53, 59.

⁶²³ Thakkura Pherû, *Rayanaparikkhâ: a medieval Prakrit text on gemmology*, çev. Sreeramula Rajeswara Sarma, Viveka, Aligarh, 1984, s. 36, 102.

Hint ordularının savaş teçhizatı ve teknolojisi yönünden Gûrlu ordularından bir eksiği bulunmadığı iddiası ise en azından kuruluş devri fetihleri için soruşturmaya açıktır. Batı Çalukya Racası III. Someşvara (hük. 1127 – 1138) tarafından kaleme alınan yaklaşık 1125 tarihli *Mānasollāsa* (*Abhilaṣitārthacintāmaṇi*), dönemin askerî anlayışı ve teknolojisi ile ilgili çok kıymetli bilgiler barındırır. Örneğin; atlarla ve fillerle oynanan oyunların zikredildiği bölümde Türkistan bölgelerinden (Yavana, Şaka, Tokkharaka yani Toharistan) gelen atları üstün binekler olarak sayar. Aralarında Keşmir, Türk (Turuşka) diyarı, Kuzeybatı Hindistan’daki Sarasvati (Sarasvata) Nehri kıyısındaki topraklar, Arap (Vanayu) ülkelerinden gelenlerin de bulunduğu on dört at türü vasat olarak değerlendirilir. Gucerât ve Trigarta (modern Jalandhara) vb. ülkelerden gelenler de dahil olmak üzere on iki at türü düşük kaliteli olarak sayılır.⁶²⁴ Filler ise mrga, manda ve bhadra olarak üç ana kategoriye ayrılır. Kıрма türler mişra, kızıymış filler ise sankirna olarak tanımlanır. Someşvara bu bölümde sadece kızgınlık dönemindeki fillerin koşabildiğini ve savaşabildiğini belirterek Türklerle (yavana) savaşmak için bunların eğitiminin iyi olması gerektiğini, bu nedenle fillerin yaşadığı ormanları korumanın kralın aslî görevi olduğunu vurgular.⁶²⁵ *Şukranitisara*’da filler için aynı kategorileri sayar ve ordunun diğer insandışı asli unsurları olarak saydığı at, öküz ve deve için antik şastra’larda zikredilen fiziksel standartları uzun uzun tekrar eder.⁶²⁶

Hint kaynaklarındaki aktarılan silah, teçhizat isimleri ile teknik terimlerin mahiyeti çoğu zaman belirsiz kalmaktadır. Örneğin; *Mānasollāsa*, savaş araçları ve taktiklerinin aktarıldığı, “kral eğlenceleri” başlıklı kısım hançer (kṣurikā), kılıç (khaṅga), yay (kōdaṇḍa) türleri ile bunların kullanımına dair kısa bir izahatla başlar. Uzunluklarına göre üç türe ayırdığı kılıçlar için “elli parmak” uzunluğunu en iyi oran olarak veren müellif, daha sonra renk tonlarına ve parlaklıklarına göre ayırdığı nüansları belirlenemeyen yedi farklı kılıç türü sayar.⁶²⁷ Ardından yay bahsine geçer. Yayların kırmızı arsenik, vermilyon (zincifre) ve lâk ile kaplanmış bambudan yapılmakta olduğunu aktarır. Törenlerde kullanılanlar altın kemer ve çeşitli mücevherlerle çevrilidir. Bu yaylar üç, beş, yedi veya dokuz parvana (eklem) sahip

⁶²⁴ Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 165-166.

⁶²⁵ Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 162.

⁶²⁶ *Şukranitisara*, ss. 219-233.

⁶²⁷ Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 155.

olabileceğini belirtir. Okçulukta bu türden 84 çeşit hüner olduğunu ve kralların bunları edinmesi gerektiğini vurgular ancak sadece birkaç tanesinden bahseder. Buradaki 84 rakamının Hint kültüründe uğurlu sayılan geleneksel bir ifade olduğunu belirtmek gereklidir. Kalkan bahsinde de benzer şekilde kalkan yapımı at, öküz ve fil derilerinin tabaklanması ibarettir ki, bu bahisler de Mahābhārata'da Arcuna'ya ve Baltalı Rama'ya (Paraşurama) atfedilen tasvirlerin bir taklididir. Bu bakımdan Someşvara'nın antik dönem kaynakları Kautilya ve *Agni Purana*'da geçen silah türleri ile dinî geleneğin dışında fazla bir inovasyon zikretmediği söylenebilir.⁶²⁸ Ancak bu Hint ordularının silah envanterinin mezkûr silah ve teçhizatla sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir.⁶²⁹ Kalhana tarafından yay, uzun kısa kılıçlar, mızraklar, mancınık, balta, gürz, hançer (katar), zırh ve miğferlere yapılan jenerik atıflardan etkinliğine dair bir kanıt bulunmasa da Keşmir ve Pençâb bölgesinde bu silahların bilindiği anlaşılmaktadır.⁶³⁰

Fahri Müdebber ve Hasan Nizâmî'nin düşman ordularına yönelik tasvirleri de kullanılan bazı silahlara dair bilgiler vermektedir. Fahri Müdebber mancınık,⁶³¹ yay-ok, kılıç, coyûrek (zırh)⁶³²; Hasan Nizâmî bhalle (بھلہ / भल्ल),⁶³³ şûl(a) (شل /

⁶²⁸ Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 157-58; Krş. Kautilya, *Arthaśāstra*, ss. 853-855; **Vasista's Dhanurveda Samhita**, çev. Purima Ray, J. P. Publishing House, Delhi, 2003, s. 5, 10-25; **The Agni Purana**, çev. N. Gangadharan, Vol. 3, Motilal Banarsidass, Delhi, 1955, ss. 651-53, Vol. 2, ss. 645-47.

⁶²⁹ Bazı antik dönem savaş sanatı eserleri bu hususta daha detaylı bilgiler ihtiva eder. bk. Vaisampayana, **Nitiprakasika**, Ed. and Trans. Gustav Oppert, Trübner and Co., Madras; London, 1882, ss. 10-11.

⁶³⁰ Kalhana, *Rajatarangini*, Appendix J, ss. 757-58.

⁶³¹ Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, ss. 48-51.

⁶³² Fahr-i Müdebber, *Ādâb'ul-Harb*, s. 256.

⁶³³ Hasan Nizâmî, *Tâcû'l-Me'âsir*, s. 77, 106, 258. Hasan Nizâmî, Hint askerlerinin kullandığı silahların adlarını duyduğu şekliyle yazdığı için imlâsı sorunlu olsa da şûl'un iki ya da üç dişli mızrak, bhalle'nin ise yedi arşınlık ağır ve uzun bir mızrak olduğu, bazen temrenine zehir sürülerek kullanıldığı bilinmektedir. Antik savaş sanatı eserlerinde (dhanurveda) Şiva'nın silahları arasında zikredilen şûla'nın üç dişli mızrak olduğu bilinirken bhalle, hilal uçlu bir mızrağa gönderme yapar ancak sonradan mızrak ve ok ucu türevi her şey için kullanılır hâle gelmiştir. Fahri Müdebber'in bazı nüshalarında bile (بھلہ) imlâsıyla yazılan mızrak da budur. Bir tür eldiven olduğuna yönelik çıkarım ise doğru değildir. Askari, "Taj al-Ma'athir of Hasan Nizami", ss. 119-121; Athar, *Army Under the Early Turkish Sultans*, s. 54; Kansoy, *Delhi Sultanlığı'nda Ordu*, s. 1033. Monier-Williams, "Bhalla", "Śūla", "Taravāri", **A Sanskrit-English dictionary**, s. 701, 1086.

शूल⁶³⁴ nîze,⁶³⁵ zûbin/jûpin⁶³⁶ haţţ (bambu mızrak)⁶³⁷ katar (hançer)⁶³⁸ gibi muhtelif ebat ve şekillerdeki delici kesici silahların Hint ordularında kullanıldığını belirtir.⁶³⁹

Hint savaş teçhizatları konusunda görsel materyaller de bazı önemli veriler içerebilmektedir. En bilinen nümismatik kanıtlardaki mızraklı, kalkanlı, ve ok atan süvari olup bu motifler Gûrlu ve Delhi sultanları tarafından da benimsenmiştir.⁶⁴⁰ XIII. yüzyıla ait bir heykelde, Gûrlu fetihleri sürecinde Çaulukya (Solanki) vassalı olarak Abu Dağı civarını yöneten Paramara Racas Dharavarşa'nın (M. 1163-1208), İranî kompozit yay tuttuğu aktarılır ancak tasvir günümüze ulaşmamıştır. Keşmir Ledakh'taki XII.-XIII. yüzyıl Buddhist tapınağının tasvirlerini yorumlayan D. Nicolle, ağır zırhların ve miğferlerin iklim nedeniyle tercih genellikle edilmediğini belirtirken Keşmir bölgesindeki büyük tahta yay ile basit tahta kalkan taşıyan hafif deri zırhlı bir piyade tasvirinin, güneye kadar yayılmış olabilecek Türk-Moğol ve İslâm etkisini gösterdiğini vurgular.⁶⁴¹ Hasan Nizâmî'nin abartılı aktarımları Gûrlu ve sultanlık ordularının karşısına çıkan Hint ordularının zırhlar da dahil olmak üzere teçhizat yönünden bir sorunu olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak genellikle silahların ham maddesine gönderme yapan yönelik kullandığı bazı kelimelerin (kelk, nîze vb.) ortak olması nedeniyle buradan bir üstünlük çıkarmak ve nüanslarını belirlemek her zaman mümkün değildir. İrfan Habib'in demir nal ve üzenginin alt kıtada Türk atlıları tarafından yaygınlaştırıldığı yönündeki tezi ise hayli ilgi çekici olsa da yazılı ve görsel kanıtlar tarafından desteklenmemektedir.⁶⁴²

⁶³⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 216.

⁶³⁵ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 101, 261.

⁶³⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 77, 214.

⁶³⁷ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 77, 101.

⁶³⁸ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 100.

⁶³⁹ Askari, "Taj al-Ma'athir of Hasan Nizami", ss. 119-121.

⁶⁴⁰ H. Nelson Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, Manager of Publications, Delhi, 1936, ss. 67-75.

⁶⁴¹ Nicolle, *Medieval Indian Armies*, s. 45; Murray B. Emeneau, "The Composite Bow in India", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Cilt: 97, Sayı: 1, 1953, s. 80. Ayrıca bk. *Archer on Horse*, Terracotta, 4th Century, The Cleveland Museum of Art, <https://jstor.org/stable/community.24604697>, (Erişim: 29 Mayıs 2023)

⁶⁴² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 226; Wink, *Al-Hind*, Cilt: 2, s. 38. Görsel kanıtların değerlendirmesi için bk. Nicolle, *Medieval Indian Armies*, s. 20 vd.

2.5.3. Taktik ve Strateji

Müslüman müelliflerin aktardığı kıt bilgiler, XII. yüzyılın ikinci yarısında Hind sathında yaşanan muharebelerin taktik ve strateji açısından etraflı bir tasvir ve tahliline imkân vermemektedir. Bu hususta Hint savaş ve idare sanatı eserleri de pek parlak değildir. Çağdaş sayılabilecek kaynaklarda savaş hileleri ve stratejilerinden bahseden bölümler çoğu zaman antik eserlerin kısa tekrarlarından ibarettir. En yetkin isimler olarak ne Kral III. Someşvara (hük. 1127 – 1138) ne de Gahadavala Racası Govindaçandra'nın (hük. 1114–1155) sandhi-vigrahika-amatya (savaşta ve barışta sorumlu başvekili) olarak hizmet etmiş Lakşmidhara Bhatta bu hususlardan bahseder. Tarihlendirmesi tartışmalı *Şukranitisara*'da antik şastralara bağlı kalarak savaşta hileyi neredeyse yasaklayan Manu ve Kautilya ilkeleri mealen tekrar edilir. Savaş ve devlet idaresine yönelik normatif kaynakları bu bağlamda referans alındığında XI. - XII. yüzyıl Hint ordularının antik çağın ötesine geçemediği görülür.⁶⁴³

Hint kaynaklarındaki bu durum Türklerin askerî başarılarını, Hindû racalarının ve komutanlarının dinsel/kültürel bir coşkuyla “adil savaş” ilkesine bağlılığına atfedilmesine neden olmuştur. Ancak başta Kautilya olmak üzere güçlü bir düşman karşısında hileye başvurmaya hemen hemen bütün Hintli düşünürler cevaz vermiştir.⁶⁴⁴ Dinî hükümlerden üretilen bu ilkelerle dünyayı değerlendiren Hint müelliflerin II. Tarain Savaşı'na dair sonraki yüzyıllarda ürettiği destanî anlatılarda Müslümanlara karşı alınan yenilgilerin sebebi olarak kşatriya-dharma'dan uzaklaşılması kadar kralın yetersizliği (saldırıya uyurken yakalanması gibi) ve en hizmetkârlarından ya da yakınlarından gördüğü ihanet teması ön plana çıkartılır.⁶⁴⁵

Bu hususta karşılaştırmalı bir değerlendirme için sultanlığın askerî envanteri olarak nitelendirebileceğimiz *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a* geniş bir malzeme sunar. “Harb hiledir” düsturunu benimseyen Fahr-i Müdebbir hazineyi harcamadan, Müslüman kanı dökmeden kazanmayı yeğler ve son derece zengin bir taktik, strateji ve hile/pusu portföyü sunar. Pusu kurmada görevlendirilecek askerlerin ailevî

⁶⁴³ *Şukranitisara* s. 218, 235, 252; Bu ilkeler ve tarihsel kaynaklarına dair bk. Surya P. Subedi, “The Concept in Hinduism of Just War”, *Journal of Conflict & Security Law*, Cilt: 8, Sayı: 2, 2003, ss. 339-61. Antik çağın bu yüzyılları da kapsadığına dair bir değerlendirme için bk. P. C. Chakravarti, *The Art of War in Ancient India*, SOAS University of London (Yayınlanmamış Doktora Tezi), London, 1938, s. 3 vd.

⁶⁴⁴ *Şukranitisara*, s. 239; Kautilya, *Arthaşāstra*, 12.2.15-18, s. 109-110, 568.

⁶⁴⁵ Majumdar, *Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)*, ss. 64-67; Talbot, *Last Hindu Emperor*, s. 51 vd.

(tercihen hadım) ve dünyevî bağları olmaması gerektiğini vurgulayarak gerilla savaşının psikolojik yönünü dahi tartışır. Ancak ne yazık ki tarihten misalleri çoğu zaman birer menkıbe edasıyla Gazneli sultanlarından verir.⁶⁴⁶ İncelediğimiz dönem içerisinde tarafların hile ve taktiklere başvurduğuna dair anlatılar ise Avfî, kayıp Utbî zeyli *Meşâribü't-tecârib*'in devamını kullandığı düşünülen İbnü'l-Esîr tarafından kaydedilmiştir.⁶⁴⁷ *Şecere-i Ensab*'tan iktibaslar yaptığı bilinen Cûzcânî'nin bu hususta Avfî'den de faydalandığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁸ Detaylarına sonraki bölümde değineceğimiz Uçç'un fethi,⁶⁴⁹ Lâhor'un ele geçirilmesi ve Gaznelilere son verilmesi⁶⁵⁰ Hansi'de kazanılan zafer⁶⁵¹ ile Bahtiyar Halacî'nin Tibet seferinde yaşananlar⁶⁵² bunların en bilinenleridir. Benzer şekilde sultanlığın teşekkülünden sonra yapılan savaşlarda farklı hile ve stratejilerin kullanıldığı Müslüman müelliflerce kaydedilmiştir.⁶⁵³

Ayrıyeten Türk meliklerin, Hind'in zorlu coğrafyası ve mevsim koşullarıyla başa çıkma konusunda yeterli yaratıcılığı gösterdiğine işaret eden bazı küçük bilgiler mevcuttur. Birliklerin yaz sıcağından etkilenmemesi için özel koruyucu kıyafetler giyilmesi⁶⁵⁴ ve gece harekâtlarıyla ilerlemesinin⁶⁵⁵ yanı sıra savaşçı klanlar ve vahşi ormanlarla kaplı bölgelerde yol güvenliğinin sağlanması,⁶⁵⁶ özellikle fethedilen

⁶⁴⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâb 'ul-Harb*, s. 311, 372; Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, s. 533.

⁶⁴⁷ İbnül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 305.

⁶⁴⁸ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 111-112; Barthold, *Türkistan*, ss. 54-55.

⁶⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, Cilt: 11, s. 150; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 396.

⁶⁵⁰ Avfî, *Cevâmîü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, v.185b; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 397.

⁶⁵¹ Cat kuvvetlerine arkadan saldıran Müslüman kuvvetlerin kaçış yollarını da kapattığı ve epey dezavantajlı yakaladıkları rakiplerini göğüs göğüse savaşa zorladıkları anlaşılmaktadır. Hasan Nizâmî sultanın bu kolay zaferi önceki fetihleri süsleyen bir nakış olarak gördüğünü aktarır. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 105-106, 110.

⁶⁵² Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 426-31.

⁶⁵³ Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, ss. 520-525.

⁶⁵⁴ Udayaprabha Suri, *Sukrita Kirti Kallolini*, Ed. C. D. Dalal, GOS, Baroda, 1920, v. 70-71'den aktaran Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 131.

⁶⁵⁵ Hansi Kalesi'ni kuşatan Çavhanlara karşı direnişi yöneten kumandan (metinde Salarî) Melik Nusr'ed-dîn (Tayisî), Kuhram'daki Aybeg'ten yardım isteyince destek kuvvetleri bir gecede 12 fersah yol kat ederek Hansi havalisine erişir. İbn'ül-Esîr, Thangîr ve Gvalyır kaleleri arasındaki mesafeyi (kuş uçuşu yak. 100 km.) beş günlük yol olarak bildirmesine bakılırsa Hasan Nizami'nin verdiği bilgiler fevkalade abartılıdır ancak sonuç itibarıyla gece hareket etmeye alışkın bir ordunun bulunduğu ve intikalın son derece hızlı gerçekleştiği de bir vakıdır. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 100-101, 183-185; Siddiqui, *Perso-Arab Sources*, s. 23; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 108. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 100-101, 183-185. Gece operasyonu Hint ordularının gerisine sızma harekâtı için bk. Siddiqui, *Perso-Arab Sources*, s. 23.

⁶⁵⁶ Devlet otoritesinin çoğu zaman dışında kalan bölgelerde eşkıyalık faaliyetleri bu dönemin en büyük problemlerinden biri olarak göze çarpar. Dağlık ve ormanlık bölgeleri mesken edinen muhtelif kabile

bölgeler arasındaki devasa mesafeler düşünüldüğünde lojistik ve intikal konusunda yaşayabileceği zorlukları aşmak için aldıkları bazı önlemlerdir.

2.5.4. Ok ve Yay Teknolojisi

Kaynakların işaret ettiği ve daha önce değindiğimiz üzere Delhi Türk Sultanlığı'nın ana taarruz kuvveti olarak değerlendirilen hafif / ağır zırhlı süvari birliklerinin en öne çıkan silahı ise kılıç, mızrak, ok ve yay türleridir.⁶⁵⁷ Yakın doğuşta kılıcın üstünlüğü sorgulanmazken muharebelerde nâvek gibi okların etkin kullanımı Cûzcânî'deki savaş enstantanelerine dair bilgilerin yetersizliği ve Fahr-i Müdebbir'in eserinin normatif mahiyeti nedeniyle şüphe ile karşılanmıştır. Peter Jackson, Hindû ordularının arbalet tipi oklardan yoksun olduğunu ve bunun bir avantaj sağlamış olabileceğini söylerken Simon Digby, yay türlerine dair asıl avantajın üretime imkân sağlayacak bambu kamışı gibi Hindistan'da bolca bulunan ham maddelere erişim kolaylığından kaynaklanabileceğini savunur. Bu bakımdan oklara değil Hint kılıçlarının üstünlüğüne vurgu yapar ve Gûrlu ordularındaki silahların devrim niteliğinde bir yenilik içermediğini söyler.⁶⁵⁸

Gûrlu fetihleri sürecinde yay kullanımına dair *Tâcü'l-Me'âsir*'i de kapsayan tafsilatlı ve karşılaştırmalı bir soruşturma bu bilgileri genişletmek açısından faydalı olacaktır. Kaynaklarda ilk bakışta Gazneli, Gûrlu ve sultanlık ordularında kullanılan

kuvvetlerinin seyyahlar ve özellikle tüccarlar için güzergâhları bir hayli tehlikeli hâle getirdiği bilinmektedir. Fahri Müdebbir bu türden faaliyetleri bulunan kabilelere karşı çıkılan seferde iki yüz binden fazla kişinin öldürüldüğünü ve güzergâhların güvenli hâle getirildiğini aktarır. Rakam abartılı olsa da geç dönem anlatılarındaki tasvirler bu sorunun daha uzun zaman çözülemediğini göstermektedir. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 190; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 27-28; İbn Battuta, Cilt: 2, s. 603-604.

⁶⁵⁷ Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şâhî*, s. 52.

⁶⁵⁸ Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 16-18; Digby, *War-horse and Elephant*, s. 15-17, 20. Cûzcânî, bu hususta okçulukta yetenekli olduğunu söylediği birkaç isim hakkında aktardığı övgüler dışında bilgi vermemektedir. Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 391.

ve zırh delici özellikleri ile bilinen mevdûdî,⁶⁵⁹ hadeng,⁶⁶⁰ nâvek,⁶⁶¹ çarh⁶⁶² ya da bambu kamışından yapılmış kelk⁶⁶³ gibi yayların / okların öne çıktığı görülmektedir.⁶⁶⁴ Nitekim Fahr-i Müdebbir, hangi durumlarda hangi yay ve temren türlerinin kullanılması gerektiğine dair tafsilatlı bilgiler verir. Örneğin; kale cenklerinde ve muharebe alanlarında göğüs zırhlarını (cevşen) delebilmesi nedeniyle faydalı olacağını belirttiği tîr-i zırh (zırh oku) için balıksırtı (peykân-ı mâhipoşt), galûle (gülle? - yuvarlak) ve se-sû (üç kenarlı) temrenleri tavsiye eder. Ayrıca muhtelif zırhlara karşı etkili olduğunu belirttiği bazı ok uçlarını benzetmelerden aldığı isimlerle kaydetmiştir. Hoftân adlı ipek ve pamuktan mamûl hafif zırh ile için bîlek-i sepâneçi (ıspanakî?) berg-i bîd (söğüt yaprağı) tutmâcî (erişte) temrenleri ve bat-pây (ördek ayağı) temreninin etkili olacağını belirtir. Demir zırhlı düşmanlara karşı ise kısa mesafede etkili, hafif hadeng ve kelk yayları ile su verilmiş çelik temren (peykân-i pûlâd-i âb dâde) kullanılmasının etkili olacağını söyler. Benzer şekilde ahşap, gergedan derisinden muhtelif boyutlardaki kalkanlara karşı Mevdûdî okların etkili olduğunu vurgular.⁶⁶⁵

Üretim yerlerine göre bazı yayları Çâcî (Taşkent), Harezmî, Gazniçî, Pervâncî, (Pervan, Pençşîr'in kuzeyi) Lahûrî, Karûrî (Karur?) Kuhî (dağ yayı),⁶⁶⁶ Kemân-ı

⁶⁵⁹ Gazneli Sultanı Mevdûd Şâh'ın (hük. M. 1041 – 1050) kendi icadı olan bu ok türü “Peykân-ı Mevdûdî” olarak anılır. Fahri Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 268; Kansoy, Delhi Sultanlığı'nda Ordu, s. 892; Arslan Durdu, **Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bolu, 2022, ss. 193-194.

⁶⁶⁰ Adını üretildiği kayın ağacından alan bu yayın alt kıtanın iklim şartlarında dayanıklılığı ve hafifliği nedeniyle rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 148, 242, 256; Nizâmî, *Tâcü'l-meâsir*, s. 101.

⁶⁶¹ İrfan Habib, nişan almada büyük avantaj sağlayan yarı ahşap/kamış ya da demir bir tüple güçlendirilmiş arbalet tipi bu okun alt kıtaya Müslümanlar tarafından getirilmiş olabileceğine dikkat çeker. İrfan Habib, “Changes in Technology in Medieval India”, **Studies in History**, Cilt: 2, Sayı: 1, 1980, ss. 26-27. Söz konusu silahın Gaznelilerden beri alt kıtada kullanıldığı bilinmektedir. Mes'ûd-i Sa'd, *Dîvân-ı Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân*, s. 710; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 241, 246-247; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-meâsir*, s. 78, 282. Sultanlığın geç dönem kaynaklarındaki tasvirleri için bk. Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, ss. 295-97.

⁶⁶² Ağır oklar ve mızraklar fırlatmak için kullanılan bu yay kuşatma savaşlarında da kullanılmaktaydı. Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 242, 244, 260; Nizâmî, *Tâcü'l-meâsir*, s. 113; Athar, *Army Under the Early Turkish Sultans*, s. 57.

⁶⁶³ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 242; Nicolle, *Medieval Indian Armies*, s. 35.

⁶⁶⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-meâsir*, s. 151; Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 241-42.

⁶⁶⁵ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 241-42.

⁶⁶⁶ Fahr-i Müdebbir, dağ yayının üretildiği bölgeleri isimleriyle sayar. Ancak şehirlerin elyazmalarındaki imlâ nedeniyle tam olarak yerleri belirlenememiştir. Nâşir ve mütercimler Bahrûc = Bharoch/Gucerât, Karûr = Mûltan civarı, Anbârân = Belh civarındaki Anbîr) ve Pençşîr gibi eşleştirmeler önerse de bu lokasyonlar müellifin dağlık bölgeler tanımına uymamaktadır. Digby, *War-horse and elephant*, ss. 16, Dipnot 18, 19.

Hindevî (Hint yayı) gibi coğrafi isimlerle anar. Bambudan yapılan Hint yayını kısa menzilli, yüksek isabetli, genellikle zehirli ucla kullanılan ancak yaralanan kişi oku çıkarmaya kalktığında ölümcül olabilecek bir silah olarak tasvir eder. Kûhî yayın tamamen avlak keçi boynuzundan mamûl kemikten yapıldığını ve etkili bir silah olduğunu söyler. Dağlık bölgelerde ok uçlarının genellikle kemikten yapıldığını ve kendilerine has bir zehirle birlikte kullanıldığını, ancak bu zehrin de bitkisel bir tedavisi olduğunu belirtir. Digby, bu bilgilerden yola çıkarak Hint yaylarının Müslüman ordularında kullanılan yaylardan aşağı kalır yanı olmadığını sonucuna varmıştır. Ancak Fahr-i Müdebbir, hafifliği nedeniyle hadeng, menzil uzunluğu nedeniyle kelk yaylarının emsâlsiz olduğunu vurguladığını belirtmek gereklidir.⁶⁶⁷ Ancak Bâbü Şah, Türk ordularının kullandığı yayların ve zırhların nemden dolayı Hind'in yağmur mevsimlerinde kullanılmadığını kaydetmiştir. Kûhî ve Hint yaylarının bu açıdan bir avantajı bulunduğu tahmin edilebilir.⁶⁶⁸

Çağdaş sayılabilecek Hint kaynakları ok yay üretimine dair pek az bilgi verdiği gibi savaşlarda etkin kullanımına dair aktarımları ise antik Hint destanlarına atıflarla dolu törensel savaş pozisyonlarının çözülemeyen isimlendirmelerinden ibarettir.⁶⁶⁹ Ancak Hasan Nizâmî'nin savaş tasvirleri, Gûrlu ordusundaki okçu üstünlüğüne dair edebiyat denilerek kenara atılamayacak kadar kıymetli ve tüm şüpheleri gideren veriler içerir. Nizâmî, okçuların zırhlı filleri saf dışı bırakmasını bir tema olarak tekrar tekrar zikretmesinin⁶⁷⁰ yanı sıra savaş aletlerinin kullanımına dair aktarımlarında kullandığı kelime dağarcığı Fahri Müdebbir'in ordunun silah envanteri sayılabilecek tanımlarıyla büyük oranda uyuşmaktadır. 590 / 1194'de gerçekleştirilen Benares (Varanasi) Seferi bu bağlamda iyi bir örnektir. Elli bin kişilik zırhlı süvarilerle çıkılan bu seferde Kutbüddin Aybeg bin kişilik atlı birlikle öncü kumandan olarak görev almıştır.⁶⁷¹ Hasan Nizâmî, asıl ordu ile karşılaşmadan evvel üç savaş filinin hadeng tipi okların

⁶⁶⁷ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 242-43; Digby, *War-horse and elephant*, ss. 16-17. İbn Battuta, bambu kamış okların tesirsizliğini Âbuher civarında uğradığı eşkıya saldırısını aktarırken belgeler. Seyyahımızın atına ve kendisine isabet etmesine rağmen zarar vermeyen bu okların XIX. yüzyıla kadar orman kabilelerince kullanıldığı bilinmektedir. İbn Battutâ, *İbn Battutâ Seyahatnamesi*, Cilt: 2, s. 603-604.

⁶⁶⁸ Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 468.

⁶⁶⁹ Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 156-158.

⁶⁷⁰ Ecmîr'in fethinde fillerin okçular karşısında aciz kalışına dair bk. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 79. Krş. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 16-18. Umut Kansoy, "çarh endâz" adıyla geçen okçu birliğinin de arbalet tipi bir yay kullandığını belirtmektedir. Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, s. 295.

⁶⁷¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 160.

isabetli atışlarıyla öldürüldüğünü aktarır. Benzer şekilde okçuların isabetli atışlarını kendine has üslubuyla överken seçtiği kelimeler tîr, kemân, pertâb gibi jenerik ifadelerin ötesine geçer. Zırh-miğfer delici, sine deşen, elif gibi edebî sıfatlarından arındırıldığında kelk,⁶⁷² nâvek,⁶⁷³ hadeng⁶⁷⁴ oklarının nûk-i dû-şâh (çift başlı) / nûk-i peykân-i dû-şâh, nâvek-i bârik (ince) peykân-i pûlâd (çelik), dört tüylü gibi muhtelif bilek/temren ile kullanıldığına işaret eder.⁶⁷⁵ Benares Seferi'nde Hindistan'ın Çavhanlardan sonra en kudretli hükümdarlarından biri sayılan Gahadavala Racası Cayaçandra, Gûrlu birliklerini Agra/Firûzâbâd'ın kırk kilometre batısında Çendvar'da devâsa bir ordu ile karşılar. Savaşın en kritik noktası hiç şüphesiz fil üzerindeki Raca Cayaçandra'nın (hadeng tipi) okla vurularak düşmesidir.⁶⁷⁶

Hint fetihlerinin dönüm noktası olarak değerlendirilen II. Tarain Savaşı'nda Müslüman ordularına zaferi getiren taktik konusunda günümüze ulaşan en çağdaş anlatım yine bir "edebiyatçı" olarak değerlendirilen 'Avfî'ye aittir.⁶⁷⁷ *Cevâmiü'l-hikâyât*'ta aktarıldığına göre, Sultan Muizzüddîn, savaş fillerini korkutmadan gerçekleştirilecek bir savaş hilesi ile zafer kazanmıştır.⁶⁷⁸ Cüzcanî ise 40.000 bini hafif süvari olmak üzere 120.000 ağır zırhlı süvarinin katıldığını muharebede Hint ordusunun dört yönden okçu atışlarıyla mütemadiyen bunaltıldığı bir taktik uygulandığını aktarır.⁶⁷⁹ Fetihlerin diğer önemli ismi Muhammed Bahtiyar Halacî ise Bîhar ve Bengal'i 200 ağır zırhlı süvari ve Halaç kuvvetleri ile kontrol altına alabilmiş; ardından 10.000 atlı ile Tibet'in fethini düşünebilmiştir. Zira Cüzcanî'ye göre Kamrûp

⁶⁷² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 163.

⁶⁷³ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 167

⁶⁷⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 101, 164, 167, 254.

⁶⁷⁵ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 163-167, 216.

⁶⁷⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 160, 164, 166, 170; Esterebâdî bu ordunun Türklerden, Afganlardan ve Taciklerden mürettep olduğunu miğferlerinin ve zırhlarının mücevherlerle kaplı olduğunu ekler. Hint müttefik kuvvetlerinin sayısını ise 300.000 olarak verir. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 218-19.

⁶⁷⁷ Geç dönem kaynakları büyük oranda Cüzcanî'nin anlatımının tekrarıdır. Abdülkâdir b. Mülûşâh Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârîh*, Nşr. Ahmed Ali Sahib Mevlevî, Cilt: 1, Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran, 1380, s. 33; Yahya b. Ahmed b. Abdullah es-Sîhrindî, *Târîh-i Mübârek Şâhî*, Nşr. Muhammed Hidayet Hüseyin), İntişârât-i Esâtîr, Tahran, 1382, ss. 9-10; Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 130-31.

⁶⁷⁸ Avfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, v. 185; age., Avfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Elliot ve Dowson (ed.), *The History Of India As Told By Its Own Historians*, Cilt: 2, s. 200; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 23.

⁶⁷⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 398-399; Esterebâdî, *Tarih-i Firište*, s. 132.

seferinde Türk birliklerinin karşılaştığı kuvvetler gayet iptidaî teçhizata sahip kabile kuvvetleri görünümündedir.⁶⁸⁰

Peter Jackson bu anlatımlara dayanarak Gûrlu ordusunun sadece Türk süvarilerin bozkır taktiklerinden ziyade Haçlı ordularına benzer şekilde eğitilmiş, profesyonel zırhlı süvarilerin kilit rol oynadığını belirtir. Etnik bakımdan daha çeşitli unsurlar barından Gûrlu ordusu, Tarain'de okçuların yardımıyla Hint kuvvetlerini zırhlı birliklerin imha taarruzuna uygun hâle getirmiş gibi görünmektedir.⁶⁸¹ Jackson'ın savaş ânına dair yorumları isabetli olsa da Avfi'nin aktarımları stratejik açıdan asıl başarıyı Gûrlu ordusunun düşmanı şaşırtma kabiliyetinin getirdiğini düşündürmektedir. 1204 Gürgenç / Harezm hezimetin sonrasında çekildiği Endhûy'da (Endhûd / Endhod) Karahıtay ordusu tarafından kuşatılan sultana rapor veren Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl bu cendereden ancak sürpriz bir hamle ile çıkabileceklerini söyler. Bu anekdot Gûrlu kumandanları için bu hususun oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir.⁶⁸²

2.5.5. Savaş Filleri

Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta Hint ordularının fillere - neredeyse dinî bir hassasiyet içeren- bağlılığıdır. Bu bağlılığın eğitilmiş süvari okçuluğu karşısındaki en büyük handikaplardan birini oluşturduğu ise antik dönemden beri farkında olunan bir gerçektir. Orta Çağ Hint kaynaklarından bir ekleme yapmak gerekirse Açarya Şukra, ordunun piyâde ağırlık olmasını öğütlerken fillerin asla sayıca fazla tutulmaması gerektiğini söyler.⁶⁸³ Bir diğer önemli teorisyen Somedeva Suri, iyi eğitilmemiş fillerin savaşlarda kullanılmasının kralları ölüme götürebilecek felaketlere kapı açabileceğini vurgular.⁶⁸⁴ Velhâsıl tarih, bu bağlamda kendisini haklı çıkarmıştır.

Andre Wink'in de belirttiği gibi savaş filleri vazgeçilmez gibi görünseler de ordunun en güvenilmez unsuru oldukları için başa çıkmayı bilenler karşısında faydadan çok zarar getirmekteydi. Gûrlu ordularının bu açıdan kendine has yöntemleri olduğu Gazneli ordusundaki fillere karşı geliştirdikleri özel hamlelerinden

⁶⁸⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400, 423, 428-29; Esterebâdî, *Tarih-i Firişte*, s. 132.

⁶⁸¹ Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 17-19.

⁶⁸² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 403.

⁶⁸³ *Şukranitisara*, s. 219-220

⁶⁸⁴ Somedava Suri, *Yasatilakachampu*, Bölüm III, s. 491'den aktaran Mazumdar, s. 52.

bilinmektedir. Cüzcanî, Türk gulâmlardan (Türkân-ı has) önce Gûrlu ordusunun göz bebeği Harmil (baltacı?) namlı elit askerlerin mübarezede Gazneli Sultanı Behram Şâh'ın fillerinin altına hücum ederek karınlarını hançerlediğini aktarır. Bir diğer önemli taktik ise “kârve” kullanımıdır. Tabaklanarak iki yandan pamukla doldurulmuş çifte öküz derisinden mâmül “kârve” zırhına bürünmüş Gûrlu piyadeleri, Gazneli Sultanı Devletşâh'ı filiyle beraber kuşatarak etkisiz hâle getirir.⁶⁸⁵ Fahri Müdebbîr, Emir Ayaz'ın Hindûstan'da yönettiği bir kale kuşatmasında nişancılığıyla ünlü (hükmedâz) Ali Buhârî adlı bir okçunun tek isabetli atışla fillerden birini ölümcül bir şekilde yaraladığı bir anekdot kaydetmiştir. Bu isabetli atışla yarına harekâtına çıkan Hint ordusunun dağıldığını ve kaleye dönmek zorunda kaldıklarını aktarır.⁶⁸⁶ Nihayetinde bu tecrübeler üzerine bina edilen sultanlığın ordusundaki fil sayısı giderek azalarak yerini önce süvarilere ardından barut çağı ile birlikte tüfekli birliklere bırakacaktır.⁶⁸⁷ XIV. yüzyıl ve sonraki dönem kaynaklarında Türklerin/sultanlık ordusunun bu husustaki üstünlüklerine dair ifadeler de pek çok kaynakta zikredilmiştir.⁶⁸⁸

2.5.6. Metalürji Teknolojileri ve Silah Üretimi

Muharebelerde süvari ve piyadeleri hamle aracına dönüştüren yay türlerinin etkinliği hususunda göz önünde bulundurulması gereken bir başka husus ise temren teknolojisi.⁶⁸⁹ Güncel metalürjik ve arkeolojik değerlendirmeler, Türkistan ve Anadolu coğrafyasında savaş teknolojisinde fark yaratan bir unsur olarak yassı temrenlerin önemli politik gelişmeleri de beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Arbalet tipi ya da kompozit yaylarla kullanılan yassı temrenlerin vücutta açtığı geniş kesi nedeniyle daha fazla damar hasarına neden olarak kan kaybını hızlandırdığı, böylece mücadelelerde daha fazla zayiata neden olduğu modern tekniklerle

⁶⁸⁵ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 342.

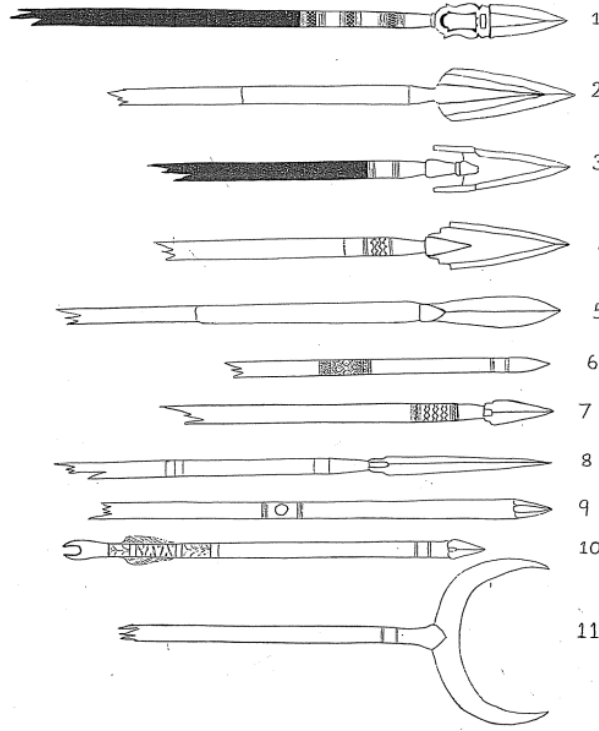
⁶⁸⁶ Fahr-i Müdebbîr, *Âdâbü'l-harb*, s. 247-48.

⁶⁸⁷ Wink, *Al-Hind*, Cilt: 2, ss. 102-109; Fillere karşı atlı okçuların efektif kullanımına dair Marco Polo'nun kaydı iyi bir örnektir. Henri Cordier (Ed.), **The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition**, çev. Henry Yule, Cilt: 2, Project Gutenberg, 2004, ss. 101-104.

⁶⁸⁸ Bu konuda iyi bir özet için bk. Jackson, *The Delhi Sultanate A Political and Military History*, ss. 213-16.

⁶⁸⁹ 20.05.2023'te Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen Türk Askerî Tarihi Çalıştayı'nda çarpıcı örneklerle bu hususa dikkat etmemi sağlayan sayın Prof. Dr. Alptekin Yavaş'a teşekkürü bir borç bilirim.

doğrulanmıştır.⁶⁹⁰ Çağdaş kaynaklarımızdan Hasan Nizâmî'nin Hind sathında gerçekleşen muharebelerde okların kullanılış tasvirlerindeki bazı ifadeler, yarattıkları anormal kan kaybına işaret etmektedir. Ayrıca *Âdâbü'l-harb*'in mütercimlerinden Edward McEwen'in eserdeki tasvirler ile Racastan ve Haydarâbâd kaynaklı ok uçlarını karşılaştırarak ortaya koyduğu çizimler, Hind'te kazanılan zaferlerde temren teknolojisinin de payı olabileceğini düşündürmektedir.⁶⁹¹ Ancak böyle bir iddiayı desteklemek için elimizdeki arkeolojik veriler ve Müslüman müelliflerin kaydettiği savaş tasvirleri açıkça yetersizdir.

Şekil 3: Racastan ve Haydarâbâd Menşeiili Temren Örnekleri

Kaynak: McEwen, “Persian Archery Texts...”, s. 82, Şekil 2.

⁶⁹⁰ Alptekin Yavaş, “Ortaçağ’ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun ‘Gizemli’ Uçları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 31, 2019, ss. 259-80; Rüstem Bozer, Alptekin Yavaş, Ümit Güder, “Arrowheads (Temren) Found from the Exacavations at the Sultan Giyaseddin Keyhüsrev-II Caravanserai in Eğirdir, Isparta”, **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2020, ss. 333-69.

⁶⁹¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 162-163; Edward McEwen, “Persian Archery Texts: Chapter Eleven of Fakhr-i Mudabbir’s *Âdâb al-Harb* (Early Thirteenth Century)”, **The Islamic Quarterly**, Cilt: 18, Sayı: 3, 1974, s. 82, Şekil: 2.

Coğrafya ve seyahatnameler ise Gûrlu topraklarının madenlerin etkin bir şekilde silah üretiminde kullanıldığına tanıklık eder. Başta Bedahşan ve Pençşîr olmak üzere Toharistan ve Bâmiyân bölgelerinin altın, gümüş ve değerli taşların yanı sıra Kâbil başta olmak üzere demir madenlerinin de bolca bulunduğu, Gûrluların bu cevherleri işleyerek silah üretiminde kullandığı kaynaklarca sabittir.⁶⁹² Ancak Antik Hint dünyasında son derece gelişmiş bir metalürji sanayisi bulunmasına Orta Çağ yazılı kaynaklarında bu husustaki atıfların azlığı göze çarpmaktadır. Hint müelliflerden Someşvara, kılıç ve hançer türlerinden ile kılıçla savaşma taktiklerinden bahsetse de üretim ve nitelik detaylarını vermez.⁶⁹³ XIII. – XVI. yüzyıllara tarihlendirilen *Rasa Ratna Samuccaya* bu hususta kısmen bilgi verir ancak eser genellikle minerallerin ve metallerin tıbbî kullanımına ayrılmıştır.⁶⁹⁴

Kılavuz türünden kaynaklar ise daha zengindir. Bîrûnî'nin Gazneli Sultanı Mevdûd'a sunduğu *el-Cemâhir fi'l-cevâhir* adlı eseri bu hususta öncü olup dönemin metalürji tekniklerine yer vermekle kalmaz kendinden önce yazılmış eserlerde madenler konusunda yayılmış hurafelerin eleştirilerini de barındırır. Örneğin; altın ve gümüş civa ile birlikte demir cevherinden silah (zırh, tolga) yapımından kullanıldığını aktarırken Sind Nehri'nin ne kadar zengin bir maden kaynağı olduğunu yine ondan öğreniyoruz.⁶⁹⁵ Demir ve çelik cevherlerinin türlerini açıklamasının yanı sıra bunlardan ok uçları ve kılıç üretiminde nasıl faydalandığını da anlatmaktadır. Bîrûnî'nin aktardığına göre Hint ile diğer kılıçlar ve ok uçları, Zâbulistan bölgesinden kolayca elde edilen, gümüşe benzer *en-Narmâhen* (?) türü yumuşak demir cevherinin Herât'a özgü beyzâ namı çelik (fûlad) ile aynı potada eritilerek su verilmesiyle üretilmektedir. Bu bileşen ok uçlarının menzilli olmasını ve diğer türlerle rekabet edebilmesini sağlar.⁶⁹⁶ Bîrûnî'in şifahen edindiği bilgiye göre *Narmâhen* türü demir cevherin saflaştırılmış bir hâli olarak zikredilen *Devs'in* Sindli ustalar tarafından kılıç

⁶⁹² *Hudûdü'l-âlem*, ss. 101-102, 112 İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)*, s. 387-88, 396-97; İdrisi, *Nüzhetü'l-müşâtâk*, s. 92; Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, s. 350; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, Feyyaz, ss. 135-38; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 384; Cemşid Novruzî, "Zeminehâ ve Evamil-i İctimaî ve Tabîî Roşd-i Sâzmân-ı Nizâmî-i Gûriyân", **Tahkikat-ı Tarih İctimaî Pejoheşgâh-ı Ulûm İnsani ve Mûtealaat-ı Ferhengî**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2015, ss. 129-130.

⁶⁹³ Someşvara, *Mânasollâsa*, s. 155-56.

⁶⁹⁴ Arun Kumar Biswas, "Rasa-Ratna-Samuccaya and Mineral Processing State-of-Art in the 13th Century a.d. India", **Indian Journal of History of Science**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1987, ss. 29-46.

⁶⁹⁵ Bîrûnî, *el-Cemâhir fi'l-cevâhir*, s. 310, 316.

⁶⁹⁶ Bîrûnî, *el-Cemâhir fi'l-cevâhir*, ss. 332-336.

yapımında kullanıldığını, Herât'ta da benzer bir tekniğin bilindiğini söyler. Yine bilge kişilerden edindiği malumata göre kılıç üretiminde rakipsiz Hintli ustaların döktüğü kılıçları muhteviyatlarına değinerek anlatır. Örneğin; pahalı bir tür kılıç olan perâlek (پرالك), demiri Kennaûç bölgesine has kırmızı kumlar ve “billurî borak” kullanılarak üretilir. İki tür olup beyaz olanı siyah olandan daha kalitelidir. Rohinâ (?) (روهينا), Mûltan'da üretilen *el-beyzâ* türünden bir kılıç olup üç türü vardır. Bu türe benzeyen bir diğer kılıç ise bahri (باخرى) ise estetik işlemleriyle paha olarak “fil değerinde” çeşitleri bulunur.⁶⁹⁷

Bîrûnî'nin kılıç üretimi konusundan aktardıkları ise Fahri Müdebbir dahil kendisinden sonraki bütün Müslüman müelliflere kaynaklık etmiş gibi görünmektedir.⁶⁹⁸ Fahri Müdebbir'in kemikten yapılma temrenler kullanıldığını dair kaydı ile Hindûstanî kılıçların sağlamlığına ve keskinliğine dair aktarımları ise alt kıtadaki metalürji sanayisinin devamlılığını göstermektedir. Kılıç türlerini coğrafi imlemelerle kategorize ettikten sonra aralarında cevher ve keskinlik bakımından en iyisinin Hindî kılıçlar olduğunu belirten Fahri Müdebbir, kılıç türlerini sayar: pelârek/perâlek (پلارك / پرالك), terâvete (تراوته) rohinâ? (روهينا), makb-român mukay-român (مقبرومان / مقبرومان) yani mûc-i deryâ (موج دريا), bahri (باخرى), benâh (بناه), sûrmân (سورمان) ve tûrmân (تورمان). Bu isimlendirmelerden bazıları muhtemelen Sanskrit terimlerin Farsça imlâ ile yazılmasından ibarettir.⁶⁹⁹

Perâlek, terâvete ve mûc-i derya Hindistan'a has kılıçlardır, diğerlerinden daha keskin olup öldürücülüğü yüksektir. Muhtemelen çeliğe su verilme işleminden dolayı bu ismi alan mûc-i derya (okyanus dalgası) namlı oldukça pahalı ve az bulunan bir kılıç olup törensel bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Benâh ise Hintli ustalar

⁶⁹⁷ Bîrûnî, *el-Cemâhir fi'l-cevâhir*, ss. 336-341.

⁶⁹⁸ Örneğin; Hindistan'ı görmemiş bir müellif olan İdrisî olup Hintli ustaların demir işleme ve silaha dönüştürme konusundaki yeteneklerini över; Sindî, Serendibî, Beynimanî (Süleymanî?) cevherlerin birbiriyle yarıştığını ancak Hind demirinin üstünlüğünü vurgular. Ahmad, *India and the Neighbouring Territories*, s. 23; Wink, *Al-Hind*, Cilt: 1, s. 61.

⁶⁹⁹ Pāreraka (पारेरक) ve Taravāri (तरवारि) kılıçlar için kullanılan jenerik isimlendirmelerken, Hint mitolojisindeki Tanrıça Durga'nın kılıcına atıfla da kullanılan Maṇḍalā ya da Mudgara (मुद्गर) kelimesinin ek almış Prakrit formunu çağrıştırmaktadır. Kautilya'nın saydığı üç kılıçtan biri de maṇḍalāgra(m) adıyla anılır. Rohiṇi (रोहिणि) ise bir çelik türüne atıf yapmakta ve tıp aleti olarak da geçmektedir. Kautilya, *Arthashastra*, Ed. and Trans. R. Shamasastri, Wesleyan Mission, Mysore, 1924, s. 111; Monier Monier-Williams, “Rohiṇi”, “Pāreraka”, “Taravāri”, *A Sanskrit-English dictionary: Etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate indo-european languages*, The Clarendon Press, Oxford, 1899; Somadeva Bhatta, *The Ocean of Story*, Vol. 4, ss. 519-24.

tarafından demir, bakır ve gümüş alaşımından üretilmiştir. Bahrî kılıçların Horâsân ve Irak'ta rağbet gördüğünü ancak bu kılıçların esnek ve iyi tavlanmamış çelikten yapıldığını aktarır. Sûrmân ve Tûrmân kılıçları Afgan üretimi olup bu bölgede ve Hindistan'da tercih edildiğini söyler. Sind kıyılarında imlâsından çıkarılamayan iki yerde (کدور) maharetli demircilerin kılıç üretimindeki ustalığından ve üretim tekniğinden bahseder. Hindistan'daki kralların (rana) thakuraların ve kabile kuvvetlerinin bu kılıçları kullandığını bildirir.⁷⁰⁰ Müslüman Türk ordularının Samanîler devrinden beri kullandığı meşhur kılıçlarından Kalâçuri de yine Fahri Müdebbir'in bahsettiği kılıç türleri arasında yerini alır.⁷⁰¹ Hasan Nizâmî de benzetme ve teşbihlerle andığı kılıçları bir kenara bırakırsak Hindî ve Yemenî kılıçların kullanıldığını bahseder.⁷⁰²

Sultanlık dönemine tarihlendiremesek de mevcut arkeolojik buluntular demir madenlerinin Bihar, Bengal ve Dekken bölgesinde yoğunlaştığına işaret etmektedir. Bîrûnî'nin Sind bölgesine dair aktarımlarını saymazsak kuzeydeki metalürji kapasitesi ise şimdilik sadece korozyon direnci ile ünlü mimarî unsurlarla kısıtlıdır.⁷⁰³ Arkeolojik verilerin eksikliği nedeniyle bu hususta sağlıklı bir değerlendirme yapmak şimdilik mümkün görünmemekle birlikte yazılı kaynaklar, özellikle Afganistan ve Sind bölgesinde ortak bir metal işleme kültürünün varlığını kanıtlamaktadır. Bîrûnî'nin tanıklıkları ile Müslüman coğrafyacıların madenlere ve Horasan bölgesiyle yapılan ticaret hacmine ilişkin raporlarını birlikte değerlendirdiğimizde Gûrlu coğrafyasının yeterli tecrübe ve yeteneğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Gûrlu ordusunun bu bölgelerdeki fetihleriyle sadece fil ve at arzını kontrol etmedikleri ham madde kaynaklarıyla birlikte silah üretim kapasitesini de geliştirdiklerini varsaymak yanlış olmayacaktır. Hasan Nizâmî'nin ve Fahri Müdebbir'in aktarımları sultanlık ordusunun da en azından Moğol istilalarına kadar bu avantajdan en az Hint orduları kadar faydalandığını düşünmemiz için yeterlidir.

⁷⁰⁰ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, ss. 257-60; Digby, *War-horse and elephant*, ss. 18-20; Krş. Kansoy, *Delhi Sultanlığı'ndan Ordu*, ss. 982-84.

⁷⁰¹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâbü'l-harb*, s. 260; Bu hususta detaylı bir soruşturma için bk. Durdu, *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, ss. 216-18.

⁷⁰² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 277, 297, 306.

⁷⁰³ Dipsikha Acharya, **Iron in Eastern India Studying Archaeological Assemblages and Context**, University of Calcutta Department of Archaeology (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Calcutta, 2013, ss. 68-149, 151-385; Arun Kumar Biswas, "Rasa-Ratna-Samüccaya and Mineral Processing State-of-Art in the 13th Century a.d. India", **Indian Journal of History of Science**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1987, ss. 29-46.

2.6. KALE KUŞATMALARININ ROLÜ

Kale kuşatmaları, sultanlığın kuruluş ve konsolidasyon sürecindeki mücadelelerin en belirgin yönüdür. Hint hanedanları birer devlet teşekkülü olarak varlıklarını büyük oranda kaleleri inşa etme ve elde tutabilme yeteneklerine borçluydular.⁷⁰⁴ Bu nedenle Gûrlu ordularının ele geçirmek için mücadele ettiği bütün büyük yerleşim merkezleri öteden beri müstahkem kaleleri ile kayda geçmiştir. Hint racalıkları kadar Gûrlular ve müteakip sultanlıklar da benzer teşekkül sürecinden çok daha hızlı geçmiş olup kalelerin ele geçirilmesi bir övünç vesilesi olarak anılmıştır.⁷⁰⁵ Mevzubahis kalelerin nispeten hızlı süreçlerle birer birer düşmesi, panik havasıyla dağılan vasıfsız racaların Hind şehirlerini savaştan Müslümanlara teslim ettiği şeklinde yorumlanırken üst düzey Gûrlu askeri unsurlarının komutanlık yetenekleri başta olmak üzere ordularının fetih sürecindeki savaş kabiliyetinin küçümsenmesine neden olmuştur.⁷⁰⁶ Ancak kaynakların işaret ettiği üzere nispeten zahmetsiz şekilde ele geçirilen bölgelerin elde tutulması hiç de kolay olmamıştır. Bu nedenle fethedilen ya da kaybedilen kalelere ve kuşatma süreçlerine yakından bakmak Hint kuvvetleri ile Gûrlu ordularının niteliğine dair bazı önemli hususları vurgulamak adına faydalı olacaktır.

2.6.1. Kuzey Hindistan'ın Anahtar Kaleleri

Kuzey Hindistan'ın savunma ağını yüzyıllar boyunca kuzeyden yapılan harekâtlara karşı kritik noktalara inşa edilen bir dizi kale oluşturmaktadır. bu kalelerin fiziksel ve stratejik özellikleri karşısında Gûrlu ordularının gösterdiği reaksiyonlar, kesintili de olsa mücadelelerin genel seyri hakkında fikir vermektedir. Bilindiği üzere Gazne'den hareket eden orduların ilk hedefi ise Sind bölgesinin kontrolü için kritik öneme sahip Mûltan⁷⁰⁷ ve Uçç olagelmıştır. Bir yanı Ravi Nehri'nin güçlü debisi ile

⁷⁰⁴ Erken Orta Çağ Hint siyasi teşekküllerinde klan örgütlenmelerinden devletleşmeye geçişte kalelerin rolü için bk. Chattopadhyaya, *The Making of Early Medieval India*, ss. 79-80.

⁷⁰⁵ Hasan Nizâmî, her zamanki edebî üslubuyla “hendekleri arzın merkezine, surları göğün tavanına erişen” bu kalelere doğal afetlerin dahi zarar veremediğini, daha önceki fatihlerin ele geçirmeyi hayal bile edemediğini söyler. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 35-36.

⁷⁰⁶ Habib, *Urban Revolution*, ss. 49-50.

⁷⁰⁷ Mesudî, Multân kalesini zaptedilemez olarak tanımlarken İbn Havkal ayrıyeten bir garnizon kasabadan bahseder. İdrisî de bu müstahkem kalenin varlığını onaylar. Mesudî, **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 58; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)*, 284.

korunan Mûltan Kalesi'nin Gûrlu seferlerindeki yerine dair detaylı bir anlatı yoksa da geçmişe yönelik anlatılarda özellikle yanlış zamanda çıkılan seferlerde fatihlerine bir hayli zorluk çıkarmasıyla kayıtlara geçmiştir.⁷⁰⁸ Arkeolojik veriler ile Bîrûnî ve Ali Kûfî'nin aktarımları Mûltan'ın Pençâb'ın diğer kollarında artık etkin olarak kullanılmayan başka kalelere bağlandığına işaret etmektedir.⁷⁰⁹

Mûltan'ın yaklaşık 110 km. güneybatısında, Cillum ve Çinab nehirlerinin ayrımındaki Uçç ile ve yeri tam olarak tespit edilemeyen Âbuher⁷¹⁰ gerek askerî gerekse de sivil amaçlarla kullanılan harekât noktalarıydı. Bu şehirler aynı zamanda Mansura, Diû, Deybul (Dibal/Dival), Bharuç (Bhroach), Kembey ile Sûrat üzerinden Umman Denizi'ne diğer ucu Lâhor ve Kâbil'e uzanan X. yüzyıldan itibaren son derece hareketli bir ticaret ağına bağlanmaktaydı.⁷¹¹ İlk İslâm fetihlerini aktaran Arap kaynakları ile XIX. yüzyıl coğrafî istihbarat raporları bu şehirlerin hemen hepsinin güçlü kalelere sahip olduğunu vurgular. Bu kaynakların işaret ettiği ticaret ağına dahil olmayan ancak XII. yüzyıl öncesi kaynaklarda Bhatia / Bhera olarak geçen ve “Tanrıların Sığınağı” olarak anılan Uçç'un Müslüman kaynaklarındaki geçmişi muğlak olsa da kalesinin muhkemliği ile Sind'in kontrolü için önemi Muhammed b. Kasım'ın seferlerinden beri Müslümanlarca bilinmektedir.⁷¹²

Uçç, aynı zamanda Hind'i hedefleyen orduların Tar Çölü'ne girmeden önceki son büyük ikmal duraklarından. Ancak Cûzcânî, Uçç'un fethini bir hayli kısa bahis konusu eder. Hindistan'ı görmemiş İbn Funduk'tan iktibaslar kullandığı düşünülen İbn'ül Esîr (ve onu takip eden Yahya Sirhindî ve Esterebâdî) ise, kaleyi elinde bulunduran yaşlı Racpût'un eşinin ihanetiyle zehirleyerek öldürölüp kızının

⁷⁰⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 419-20.

⁷⁰⁹ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 137; Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, s. 93.

⁷¹⁰ Kaynaklardaki tasvirlerden anlaşıldığı üzere Uçç, tam olarak nehir kıyısında yatağın kayması sonucu şehir ile arası kilometrelerce açılmıştır. Âbuher ise daha önce bahsedildiği üzere tamamen kaybolmuş bir kolun kıyısındadır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Hayy, Cilt: 1, s. 484; Raverty, Cilt: 2, s. 823, dipnot 3; Cilt: 1, s. 687, dipnot 9; İbn Battuta, Cilt: 2, s. 603.

⁷¹¹ Bu ağ Çin, Hindistan ve Arap Yarımadasını birleştirmekteydi. Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, s. 58; İdrisî, *Nüzhetü'l-müşâk*, ss. 77-78; Wink, *Al-Hind*, Cilt: 1, 181-83.

⁷¹² Utbî, bu kale için “Gözcüsü arzu etseydi Zühre'nin dudağını öperdi” der. Cûzcânî, kaleyi hem hisar hem de kale olarak tanımlar. Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî, *Târih-i Yeminî*, çev. A. R. Yelgar, (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercüme), t.y., s. 128; Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 104-105; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 420; Clifford Edmund Bosworth, Crowe Yolande, “UCCH”, **Encyclopaedia of Islam, Second Edition**, Brill, 2012, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ucch-COM_1269, (Erişim: 13 Nisan 2023).

Müslüman olduğu ve sultanla evlendirildiği garip bir hile hikâyesi aktarır. Bu öyküleştirmedeki Racpût'un Bhatti racası olduğu varsayılır. Ancak Bhatti kaynakları bu anlatıyı doğrulamaz bu nedenle bölgenin Karmatîlerin yönetiminde olduğu ve bir başka geç dönem kaynağının aktardığı üzere taarruzla ile ele geçirildiğini varsaymak daha doğru olacaktır.⁷¹³

Nâsireddîn Kubaca'nın hazin ölümü ile kayıtlara geçen Bhakkar ise İndus'un kolu üzerinde bir adadır.⁷¹⁴ Ali Kûfî, Sind'in tarihini yazma işine girişince lazım olan bir kitabı almak için bu şehre geldiğini belirtir ancak şehir hakkında bilgi vermez.⁷¹⁵ Ada üzerine kurulu Bhakkar Kalesi ile ilgili en detaylı bilgiyi ise 'Avfî verir. Nâsireddîn Kubaca'nın Sultan İltutmuş'un kuvvetleri tarafından burada kuşatılmasına tanık olan 'Avfî, kalenin muhkemliğini övererek savunması için kullanılan taktikleri aktarır. Aktardığına göre nehrin kaleye erişen derin kısımlarındaki belli yerlere büyük kayalar atılmıştı. Bunların yerini bilmeden gelen gemilerin batması nedeniyle düşman orduları için kale surlarına erişim çok zordu. Nehrin iki yanına konuşlandırılan mancınıklardan atılan taşlar ile oklar ise surlarına erişememekteydi. İltutmuş'un cesaret timsali kumandanları Vezir Cüneydî'nin katkılarıyla işte bu engelleri aşmayı başarmışlardı. 'Avfî, burada ordudaki kumandanların deniz kuşatmalarından hiçbir tecrübeleri olmamasına rağmen kayıkları batırmadan sur önlerine getirdiğini, bunun kaledekilerde büyük panik neden olduğunu da ekler. Bu engelleri aşmada Nâsireddîn Kubaca'nın emrindeki askerlere yapılan ihsanların ve şehir halkına af ilan etmenin etkili olduğu aktarır.⁷¹⁶

Sind'de ele geçirildiğini varsayılan bir diğer merkez Deybûl (Dibal/Dival), muhtemelen modern Thatta'nın 55 km. kadar güneybatısında olup Bhakkar ve Sivistan'dan sonra gelen bir liman şehridir. Bîrûnî, burayı Mukran'ın baş şehri Kij/Tîz'den başlayan Hind sahilinin güneydoğu limanı olarak tarif eder.⁷¹⁷ Genellikle eski bilgileri tekrar eden Arap coğrafyacılar ise bölgeye dair XII. yüzyıldan sonra bazı

⁷¹³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Hayy, Cilt: 1, s. 484; Raverty, Cilt: 1, s. 451, dipnot 2; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, Cilt: 11, s. 150; Esterebâdî, *Tarih-i Ferîşte*, ss. 201-202; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 28-29.

⁷¹⁴ H. T. Lambrick, **Sind: A General Introduction**, Sindhi Adabi Board, Hyderabad, 1986, s. 174 vd.

⁷¹⁵ Asif, *A Book of Conquest: The Chachnama*, ss. 60-61.

⁷¹⁶ Nizamud-Din, *Introduction to the Jawami' u'l-hikayat*, Vol 1, ss. 19-20; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, ss. 29-30.

⁷¹⁷ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 139; Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, ss. 326-331.

yeni bilgiler vermiştir. İdrisî, Umman Körfezi'nden limana akan ticarî hareketliliği belgelerken bölge halkının stokçuluk ve faizcilik yaptığını aktarır. Makdisî, ticaretin yoğun olarak yapıldığı bir liman kendi oluşunun yanı sıra çoğunluğun gayrimüslim olmasına rağmen Sindî ve Arapça konuşulduğunu ekler. Makdisî'nin burada bulunduğunu söylediği deniz kalesi ise kuvvetle muhtemel Somnath olup şehir kalesi ile ilgisi yoktur.⁷¹⁸ Ali Kûfî'nin Belâzûrî'nden iktibasla Muhammed b. Kâsım'ın Deybûl'u ele geçişini anlattığı sekanslarda beş yüz kişinin çalışması için seferber olduğu mancınıkların kullanılmış olması kalesinin o dönemki boyutuna dair sadece bir fikir vermektedir.⁷¹⁹ Cüzcanî, Deybûl/Dival'in fethine dair hiçbir detay vermemekte olup Sultan İltutmuş'a bağlılığını bildiren Deybûl Valisi olarak Sûmre hanedanına mensup Melik Sinaneddîn Cantisar/Jantisar(?) (جنتيسر) ismini verir.⁷²⁰ XII. yüzyılın ikinci yarısında nehir yatağının değişmesi ya da Celâleddîn Hârezmşâh'ın 1223'teki seferinin şehirde yarattığı yıkım nedeniyle şehir yaklaşık 10 km. öteye Lahûri Bunder (Banbhore) adlı yeni bir yerleşime taşınmıştır. Arkeolojik veriler buradaki mevcut kale surlarının daha erken bir yapı üzerine inşa edildiğine işaret etmektedir.⁷²¹

Gazneli kuvvetlerinin neredeyse Lâhor'la sınırlı hâle gelmesiyle Gûrlu kuvvetleri yönünü Gomel – Bolan hattına bir alternatif olarak Kurram ve Hayber geçitlerine çevirmiştir. Bu cihetle Gerdîz ve Peşâver'in alınması aslında Hindistan'a açılan bu geçitlere giden yolların güvenliğinin sağlanması anlamına geliyordu. Bu iki küçük ancak payitaht ile Hind arasında yer alan kritik durak yine muhkem kaleleri ile bilinmekteydi. 2.300 rakımlı Gerdîz, ismini aldığı üç surlu bir kaleye sahip dağlık bir yerleşimdir lakin lojistik açıdan kalesi XVI. yüzyıla kadar önemini korumuştur.⁷²²

⁷¹⁸ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm*, Ciner, s. 329; İdrisî, *Nüzhetü'l-müşâk*, ss. 77-78

⁷¹⁹ Asif, *A Book of Conquest: The Chachnama*, ss. 38-39.

⁷²⁰ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 461-62. S. Abdur Rahman, Deybûl'u Brahmanabad ile eşleştirip fethinin altı ay sürdüğünü, kalesinin 1400 burcu olduğunu aktarsa da bu eşleştirme bir hayli şüphelidir. Sultan İltutmuş döneminde fethedilişine dair Hasan Nizâmî'ye atfedilen pasaj ise esere eklenen özgünlüğü tartışmalı kayıp bir elyazmasına dayanır. Sabahuddin Abdur Rahman, "Military Stations During the Early Period of Muslim Rule in Hind-Pakistan", **Journal of the Pakistan Historical Society**, Cilt: 1, Sayı: 4, 1953, ss. 321-22; Elliot ve Dowson, **The History of India As Told By Its Own Historians**, Cilt: 2, ss. 241-42; Shahpurshah Hormasji Hodivala, **Studies in Indo-Muslim History**, Cilt: 2, Popular Book Depot, Bombay, 1939, ss. 46-47.

⁷²¹ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, Cilt: 2, Öztürk, s. 352; Syed Shakir Ali Shah, "Juna Shah Bunder: A Controversial Site Excavation Results", **Islamic Studies**, Cilt: 35, Sayı: 1, 1996, ss. 71-85; Jürgen Paul, "Jalâl al-Dîn Mangburnî", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, Brill, 2017, s. 143; Lambrick, *Sind*, ss. 185-86.

⁷²² Gerdîz, Orta Farsça (Pehlevi) dönemine ait Avesta gibi kaynaklarda "dağ" anlamına gelen (گَر) ile kale anlamına gelen (كَل) kelimesinin birleşiminden türemiş bir isim olduğu düşünülmektedir. Hudûdü'l-

Peşâver'deki kalenin ise XIX. yüzyıldaki tasvirlerine göre surları 92 savunma tahkimatı ise 30 yüksekliğindedir.⁷²³

Pençâb'ın önemli kaleleri her devirde bölgenin hâkimiyeti için verilen mücadelelerinin odak noktaları olarak göze çarpar. 581 / 1185-86'da bölgedeki önemli kalelerden Sialkot (سيالکوٹ),⁷²⁴ onarılarak yaklaşık 110 kilometre uzaklığındaki Lâhor'u hedefleyen Gûrlu ordularının Cûzcânî'nin adlandırmasıyla Seng-i Sûrâh (سنگ سوراه) güzergâhı ve Hayber üzerinden yaptığı seferlerde Çenâb Nehri'nden sonraki ilk garnizonu hâline getirilir. Sialkot'tan sonraki ordugâh Basraur (بسر اور)⁷²⁵ Kalesi ise Nâsireddîn Kubaca'yi ekarte ederek Delhi'ye doğru yönelen Hârezmşâh Celâleddin'in ele geçirdiği yerler arasında sayılır.⁷²⁶

Müslüman müelliflerin Teberhind (تبرهند)⁷²⁷ olarak andığı Bhantinde Kalesi'nin⁷²⁸ ele geçirilmesi ise Hindistan fetihlerinin en kritik dönemecini oluşturur. Sürpriz bir saldırı ile muhtemelen Gûrlu ordusunun da beklemediği kadar kolay ele geçirildiği anlaşılan kale, Melik Ziyâeddîn Tûlekî komutasındaki 1.200 süvariye

'âlem'in anonim müellifine göre "Gerdz, bir dağın zirvesinde kurulan üç surlu güçlü bir kaleye sahip olan Gazne ve Hindistan arasındaki bir sınır şehridir. Sakinleri hâricidir." **Lügatnâme-i Dihhodâ**, "Gar", <https://www.vajehyab.com/dehkhoda/گر>, (Erişim: 27.09.2021). Hudûdü'l-âlem, Nşr. Menûçîhr-i Sütûde, Kitâbhâne-i Tahûri, Tahran, 1362/1983, s. 71; **Hudud al-Alam**, çev. Vladimir Minorsky, ed. V. V. Bartold, E. J. W. Gibb Memorial Trust, Cambridge, 1937, s. 91.

⁷²³ Kal'a-i Bâlâ Hisar (Yüksek Kale) adıyla anılsa da bu isimle bölgede birkaç kale bulunmaktadır. Abdur Rahman, "Military Stations During the Early Period of Muslim Rule in Hind-Pakistan", ss. 319-320.

⁷²⁴ Esterebadî, kaleyi Gûrlu sultanının yaptırdığını söylese de bu çıkarım doğru değildir zira bölge VII. yüzyıla kadar Sagala / Sakala adıyla bilinmekte olup kalesi çok daha eskidir. Nundo Lal Dey, **The Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India**, Low Price Pub., Delhi, 2005, s. 171; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, Raverty, s. 453, dipnot 3.

⁷²⁵ Lahor'a seksen km. uzaklıktaki bu yerleşim Herbert Hope Risley, vd. (Ed.) **Imperial Gazetteer of India**, Cilt: 20, Calderon Press, Oxford, 1908, s. 23; Irfan Habib, **An Atlas of the Mughal Empire**, New Delhi, Oxford University Press, 1986, 4A.

⁷²⁶ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, ss. 397-98; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, Cilt: 2, s. 458.

⁷²⁷ *Tabakat-ı Nasırî*'nin bir nüshasında ve XV. – XVI. yüzyıllarda kaleme alınmış *Müntehâbü't-Tevârih*, *Tabakât-ı Ekberî*, *Tarih-i Ferîşte* gibi bazı Farsça kaynaklarda Sirhind(e) (سرهنده) şeklinde yazılması nedeniyle kalenin adı konusunda farklı fikirler ortaya atıldıysa da lokasyonu nedeniyle Sirhind yazımının bir hata olduğu açıktır. Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Raverty, s. 458, dipnot 3; Hayy, s. 498, dipnot 7; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 66, dipnot 22; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 82, dipnot 51.

⁷²⁸ Muhtemelen inşası Gupta dönemine uzanan ve adını Bhattilerden alan Bhatinde Kalesi, Hindistan'ın en eski kalelerinden biridir. Pençâb/Haryana bölgesi ile verimli Ganj düzlüklerini Mûltan ya da Lahor üzerinden gelebilecek akınlara karşı korumak üzere tasarlanmış bir dizi kale ağının en mühim ögesini teşkil etmekteydi. Mûltan yönü kuzeydoğu güneybatı ekseninde Satlûç Nehri, güneyi Tar Çölü ile kesilirken Lahor yönü sık bir ormanla korunmaktaydı. Modern döneme erişen hâli 36 burç ve 40 metrelik surlara sahiptir. Sultan Aram Şah'ın ölmesiyle Nâsireddîn Kubaca'nın Lahor'a kadar uzanacak kısa süreli hâkimiyeti yine bu kale ile bağlantılıdır. Alexander Cunningham, **Archaeological Survey of India**, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1887, ss. 2-8; Nazim, *Sultan Mahmud of Ghazna*, ss. 200-201; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 77.

sultanın Gazne’den dönüşüne kadar yani sekiz ay kadar elde tutmaları için emanet edilir. Çavhan Racası III. Prithvi, ilk şoku atlattıktan sonra yine (abartılı ancak muazzam rakamlara ulaşan) ittifak kuvvetleriyle kaleyi on üç aylık bir kuşatmanın ardından tekrar ele geçirir. Muizzüddîn Muhammed Gûrî ve kumandanlarının II. Tarain Savaşı’nda kazandığı zafer ile sadece hemen yanı başındaki Bhantinde Kalesi değil; Samane ve Kuhram (modern Ghuram/Patiala) gibi iki önemli kale ile anılan Sarsuti ve Ecmîr⁷²⁹ bölgesi de ele geçirilir. Kutbüddin Aybeg, Melik-i Kerîm unvanıyla kendisine ıktâ edilen Kuhram Kalesi’ne konuşlanarak sıcakların izin verdiği bütün fırsatlardan ivedilikle yararlanır. 588 / 1192-1193’de Mîrat Kalesi⁷³⁰ ve payitaht olarak Dehli’nin ele geçirilmesinin ardından, 590/ 1193-1194’te şehrin 140 km. güneybatısındaki Kol (Aligarh)⁷³¹ alınır.

Fotoğraf 1: Gvalyır Kalesi, Uzaktan Görünüm

Kaynak: Rohan Kalbhor, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fort_with_city.jpg, Wikimedia Commons, (Erişim: 28.08.2023).

⁷²⁹ Acayameru Durga ya da Taragarh adıyla bilinen kalesi VIII. yüzyılda inşa edilmiş olup stratejik konumu nedeniyle “Racastan’ın anahtarı” olarak anılmıştır. Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 73-76; Fahri Müdebbir, Ecmîr’i H. 591’de fethedilen yerler arasında sayar. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 23; Sing, *History of the Chahamanas*, s. 87-88.

⁷³⁰ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 49-50.

⁷³¹ Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, 112-118. Hasan Nizami, bu kalenin alınışını için H. 590 tarihini verirken Cûzcânî, çelişkili ifadelerle bu olayı önce H. 589’a daha sonra H. 587’ye yerleştirir.

Bu süreçte iki kere fethedilen bir başka önemli tepe kalesi ise Gvalyır'ın 175 km. batısında, Racastan çöllerinin bitişindeki kritik noktalardan birini koruyan Ranthambor Kalesi'dir.⁷³² Thanesar ve Mîrat ile birlikte Delhi'yi Lâhor-Pençâb hattından gelebilecek akınlara karşı koruyan bir üçgenin güneybatı ucunu oluşturan Hansi (Asigarh)⁷³³ ele geçirilerek muhkem kalelerinin çokluğu ile bilinen Kennaûç ile Varanasi (Benares)⁷³⁴ üzerine ilk seferler düzenlenir. 592/ 1195-1196 seferleri ile Bayana bölgesindeki Thangîr⁷³⁵, yine tepe kalesi⁷³⁶ ile ünlü Gvalyır⁷³⁷ kuşatma ile teslim alınır.

H. Safer 593 / Aralık Ocak 1196 - 1197'de gerçekleştirilen ikinci Nehrevale/Anhilvare (günümüzde Gucerât / Patan) seferinde Abû Dağı civarına varmadan Ecmîr'in 150 km. güneybatısında, Solanki vassallarının kontrolündeki Pali/Bali ve Nadol (bugün Jodhpur) kaleleri neredeyse savaşmadan ele geçirilir.⁷³⁸ 594

⁷³² Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, 120 vd.; Nossov ve Delf, *Indian Castles*, s. 59.

⁷³³ Beyhâkî'nin ele geçirilemeyeşine atfen "Kal'atül Azra / Ârusî" olarak andığı Hansi Kalesi İsemî'ye göre Tarain Savaşlarında Gürlü ordusunun asıl hedefidir. Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Ali Ekber Feyyâz, s. 502; Abd al-Mâlik İsamî, *Futuhu's Salatin: Or, Shah Namah-i Hind of İsamî* : Translation and Commentary, çev. A. Husain Mahdi, Asia Publishing House, New York, 1967, s. 141.

⁷³⁴ Utbî, bölgede yedi kalenin bulunduğunu belirtir Utbî, *Târih-i Yeminî*, tr. s. 186.

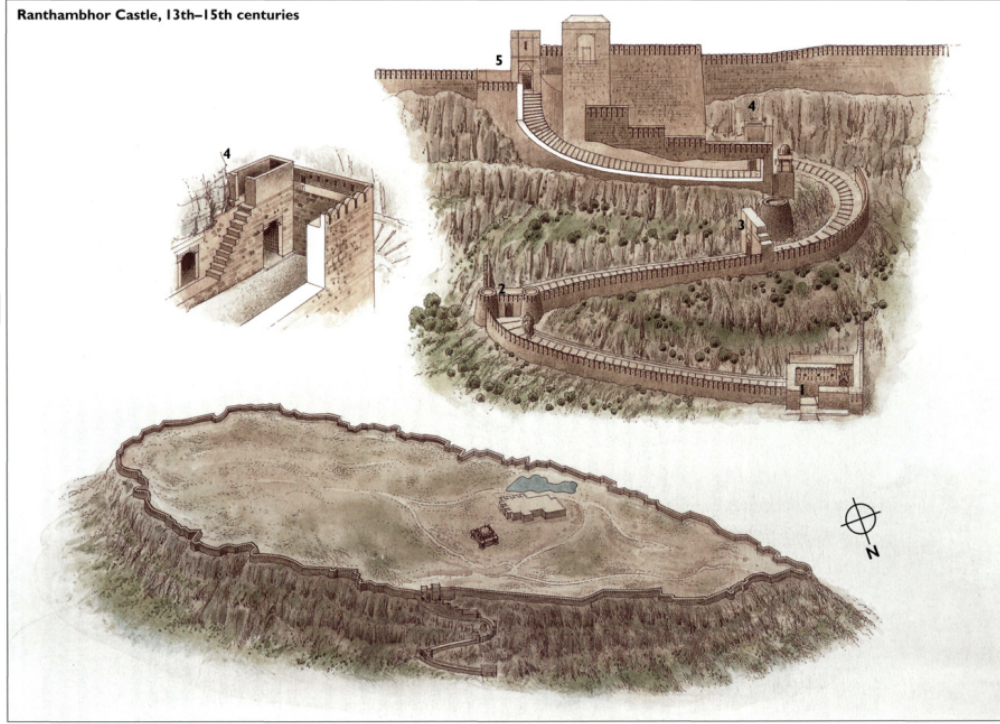
⁷³⁵ Farsça kaynakların Thankir/Thangîr (تهنگر) olarak andığı, günümüze Tahangarh ya da Timangarh olarak adlandırılan söz konusu kale, Karauli bölgesinde bulunan deniz seviyesinden yaklaşık 500 m. yükseklikte bir tepenin üzerine kumtaşı kullanılarak inşa edilmiştir. İnşa tarihi kesin olmamakla birlikte epigrafik ve arkeolojik kanıtlar M. 1075 – 1100 arasında inşa edildiğine işaret etmektedir. Güney – kuzey hattında 1760 m. uzunluğa sahip olduğu tespit edilen kaleden günümüze çok kalan yapılar içerisinde bulunan kitabelerden anlaşıldığı kadar kale Lûdiler ve Bâbürlü döneminde aktif olarak kullanılmıştır. İbn'ül-Esir, Behneger (aslında Bhangar) olarak adlandırdığı kalenin Gvalyır Kalesi'ne beş günlük mesafede bulunduğunu bildirir.; İbn'ül-Esir, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 108; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 192, 197; Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 23; Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, s. 224; Vinod Kumar Singh, "Tahangarh Fort - an Archaeological Survey", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 59, 1998, s. 1004; Vinod Kumar Singh, "New Epigraphical Evidence Located at Tahangarh Fort", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 60, 1999, ss. 1127-28.

⁷³⁶ Hint savaş sanatı eserlerinin giri-durga ya da parvata-durga adlandırdığı bu kaleler üç tür olup tepe üzerine yapılanlar prantara-durga olarak adlandırılır. Fahr-i Müdebber, bu tür yapıları alınması en zor kaleler olarak tanımlar. Konstantin S. Nossov, Brian Delf, **Indian Castles 1206-1526: the rise and fall of the Delhi Sultanate**, Osprey, Oxford, 2006, s. 8; Fahr-i Müdebber, *Âdâb'ul-Harb ve's-Şeca'a*, s. 427.

⁷³⁷ VI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilen ve birçok eklenti ile günümüze kadar sağlam gelen Gvalyır Kalesi, Gopaçal adlı ortalama yüksekliği 900 m. olan son derece dik bir kayalık üzerine kurulmuştur. Üç kilometrelik bir alana yayılan Bitmek tükenmek bilmeyen ormanların, zorlu çöllerin bulunmadığı bölge coğrafyasında her yönden saldırıya açık olmasına rağmen bu özelliği nedeniyle inşa edildiği yıllardan bu yana ortaçağ kuşatma araçlarının kullanıldığı taarruzlarla ele geçirilememiş olup genellikle müdafilerden anlaşma ile teslim alınmıştır. Edward Thornton, **A gazetteer of the territories under the government of the East-India company, and of the native states on the continent of India**, H. Allen & Co., London, 1854, ss. 66-69; Nossov ve Delf, *Indian Castles*, s. 8, 11.

⁷³⁸ Hasan Nizami'nin Abû Dağı eteklerinde gerçekleşen muharebeden hemen öncesinde bahsettiği ve klasik abartılı tasvirlerinden mahrum bırakmadığı bu kaleler tamamen yıkılarak yok edilmiştir. Arkeolojik verileri aktaran XIX. yüzyıl tanıklıklarına göre aynı adlı kasabanın batısındaki yamaçlara

/ 1197-1198'de Budâun Kalesi, ertesi yıl Çantarval (Çendvar) ve Kennaûç fethedilir. 599/ 1202-1203'te bir başka önemli ordugâh Kalincar Kalesi'nin alınmasıyla Bundelkhand civar bölgeler Müslüman kontrolüne girer. Bahtiyar Halacî'nin fetihlerinde ise sadece Bîhar'ın alınışı kale zaptı ile anılır.⁷³⁹

Şekil 4: Rathambor Kalesi (XII.-XV. Yüzyıllar)

Kaynak: Nossov ve Delf, *Indian Castles*, 1206-1526, s. 46.

Gûrlu sultanları ile Türk meliklerin Hindistan sathında gerçekleştirdiği fetihlerde kale kuşatmaları, bu kadar belirgin bir şekilde rol oynamasına rağmen bu husustaki Gûrlu ve Türk tecrübesi üzerinde pek durulmamıştır.⁷⁴⁰ Bu boşluk hiç

kurulmuş antik çağa özgü kare biçimli granit-gneys ile inşa edilmiş bir yapıdır. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Sing, *History of the Chahamanas*, s. 237, 262.

⁷³⁹ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 23; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 423.

⁷⁴⁰ İncelemesi kısıtlı da olsa öncü bir çalışma olarak S. Abdur Rahman, kalelerin tasvirlerini aktarırken bu hususun önemini belirtmiştir. Abdur Rahman, "Military Stations...", s. 335-36. Abdur Rahman'ın çalışmasını temel alan benzer bir değerlendirme ise Ali Athar tarafından yapılmıştır. Ali Athar, **Army Under the Early Turkish Sultans**, Aligarh Muslim University Centre of Advanced Study of Department of History (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aligarh, 1984, ss. 58-73; Ali Athar, "Strategic Functions of Forts During the Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54 1993, ss. 163-70. Bu konuda en detaylı araştırmaya imza atan Konstantin S. Nossov'un Hindistan sathında arkeolojik veriler ve görsellerle desteklenen çalışması ise kuruluş dönemi

şüphesiz çağdaş kaynakların süreçle ilgili verdiği bilgilerin detaylı olmayışından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Habib ekolünün Hind fetihlerinin askerî yönüne dair keskin ve indirgemeci yorumları da uzun süre yeni bir bakış açısının geliştirilememesinde etkili olmuştur. Bu nedenle sonuçları itibariyle büyük bir dönüm noktasının başlangıç süreci olarak değerlendirilen bu fetihler dizisinde kale kuşatmalarının rolünü karşılaştırmalı ve daha geniş bir bakışla birlikte yeniden değerlendirilmesi Hindistan’da tesis edilen Müslüman / Türk hâkimiyetinin nasıl kurulduğuna dair daha ayakları yere basan bir bakış açısı sağlayacaktır. Bu meyanda ordunun hatırı sayılır bir kısmını oluşturan Türk birlikleri⁷⁴¹ ile Gûrlu askerî kapasitesinin kale ve kuşatma olgusuna nasıl yaklaştığına yakından bakmak elzemdir. Hintli unsurlarla birlikte ordunun büyük oranda Delhi sultanlarına da miras kalacak bu yapısı,⁷⁴² alt kıtanın Moğol akınlarına karşı savunulmasında da büyük rol oynayacaktır.

2.6.2. Gûrlu Ordusu ve Kale-Kuşatma Tecrübesi

Cemşid Novrûzî’nin isabetli tespitiyle Gûrlular; yüksek dağların, kıraç ve yalçın yamaçlar ile kışları ölesiye zorlaşan bir iklimin yetiştirdiği insanlardı. Gazneliler, Selçuklular, Hârezmşâhlar ve Hıtaylar gibi devrinin en güçlü Türk – Moğol ordularına karşı verdikleri çetin savaşlar, doğal nüfusu son derece kısıtlı/parçalı bu küçük ancak dayanıklı boy birliğinin, gerek insan kaynağı gerekse de taktik beceri olarak çok şey katmıştı. Öyle ki, Mandişli küçük bir aşiretten beynelmilel bir devlete

faaliyetlerine çok kısıtlı şekilde değinir. Nossov, *Indian Castles 1206-1526*, ss. 44-45. Umut Kansoy, Fahr-i Müdebber’in ağır kuşatma silahlarına detaylı şekilde değinmesinin önemini vurgulayarak Nossov’un yorumlarını takip eder. Kansoy, Delhi Sultanlığı’nda Ordu, ss. 1120-21. Bilal Koç, Sultan İltutmuş ve sonraki sultanların Rathambor Kalesi üzerinden verdiği mücadelede bu hususa değinmiştir. Delhi Türk Sultanlığı-Hindu Çekişmesi ve Ratanpûr Kalesi Bilal Koç, “Racastan’da Delhi Türk Sultanlığı-Hindu Çekişmesi ve Ratanpûr Kalesi”, **Gazi Türkiyat**, Sayı: 27, 2020, ss. 138-41 vd.

⁷⁴¹ Cûzcânî, sultanın gulâmlarını veliahtı olarak gördüğünü veciz bir hikâye ile kaydeder. Ayrıca sultanın künyesinde ordunun erkânının sağ kolunu Türk melikler ve emirlerin oluşturduğunu kaydetmiştir ki ölümünden hemen sonra gerçekleşen saltanat mücadelesinin ilk safhası Gûrlu emirlerle yaşanacaktır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 489 ve 492; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Habîbî, s. 410-11.

⁷⁴² Sultan Aybeg ve İltutmuş döneminde ordunun üst kademeleri özgür Türk emirler (turkân ve ümerâ-i kutbî) ile Gûrlu bakiyelerinden (ümerâ-i müizzî) oluşurken bu yapıya alt kademelerde Gür (Afgan), Hintli hatta yolu alt kıtaya düşen Anadolu ve Türkistan’dan gelen muhtelif Türkler ile Moğollar, Tatarlar ve Araplar eklenenecektir. Bu yapının ve başta sultanların gulâm kökenli olması ile bozkır kültürünün beraberinde getirdiği idare anlayışının yarattığı gerilim ise sultanlıktaki hanedan değişimlerinin en temel sebebi olacaktır. Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 33; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 444. Sultanlık ordusunun etnik profili ve değişimi için bk. Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığında Ordu*, ss. 122-23 vd.

dönüşmelerindeki en önemli faktörün siyasi çalkantıları iyi değerlendirmelerinin yanı sıra “düşmandan öğrenme” kapasitelerinin yüksekliği olduğu söylenebilir. Kuvvetli düşmanlardan bir şeyler öğrenebilecek kadar yaşamaları ise kaleleri sayesinde mümkün olmuştur. Gûr ve Firûzkûh civarındaki yalçın dağların zirvelerine kurdukları kaleler, uğradıkları her türden kırımda toparlanıp geri dönmelerini sağlayan daimî bir sığınak görevi görürken savunma taarruzlarda kendilerine has taktik ve araçlar geliştirmelerini sağlamıştır.⁷⁴³

Gûrluların savunma ve taarruz pozisyonlarındaki repertuvarlarının genişliğini gösteren taktik ve uygulamalar, bilhassa Gazneliler’e karşı verdikleri bir nevi kan davasına dönüşen mücadelelerde kendini belli eder. Bu bakımdan en eski vaka Gazneli Sultanı Mahmud’un Gûrlu Meliki Muhammed b. Sûri’ye karşı çıktığı 401 / 1010 tarihli Gûristan seferidir. Kaynakların işaret ettiğine göre Gûrlular, sultana tabiiyet bildirdikleri hâlde dağlık coğrafyalarının kendilerine sağladığı avantaja güvenerek eşkıyalık edip haracını göndermeyerek bağımsız hareket etmeye başlar. Sefer sürecinde dar geçitlere mevzilenen öncü Gûrlu kuvvetleri güçlülükle aşılmış, büyük bir hendekle korunan Âhengerân Kalesi önlerine gelindiğinde ancak müdafiler sahte ricatla dışarı çıkartılınca sonuç alınabilmiştir.⁷⁴⁴ 405 / Mayıs 1015’te Gûr’a bağlı Büst ve Zemindâver’in kuzeyinde yer alan Havâbîn seferinde kale kumandanının savaş hilelerine hâkimiyeti sayesinde Gazneli ordusuna bir hayli zarar verdiği kayda geçmiş olup kalenin fethi, ancak bu isimsiz kumandanın Emir Mes’ud tarafından isabetli bir ok atışı neticesinde öldürülmesiyle mümkün olmuştur. Yine Gazneli 411 / 1020/1021’de Emir Mes’ud tarafında Gûr bölgesinin en içlerine yapılan seferlerde kalelerin alınmasında taraf değiştirmiş Gûrlu kumandanları Ebû’l Hasan Halef ile Şîrvan’ın destek ve yönlendirmesi büyük rol oynamıştır.⁷⁴⁵ Mancınıklarla surlarda açılan gedikleri “göğüs göğüse çarpışma” yöntemi ile savunan Gûrlular, bu seferlerde büyük zayıat vermişlerse de durdurabilmeleri için kalelerinin tamamen yıkılması gerekmiştir.⁷⁴⁶

⁷⁴³ Cemşid Novruzî, “Zeminehâ ve Evamil-i İctimaî...”, s. 123-125 vd.

⁷⁴⁴ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Said Nefisî, Utbî, *Târih-i Yeminî*, ss. 144-45; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 9, s. 179; Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, ss. 70-72.

⁷⁴⁵ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Ali Ekber Feyyaz, ss. 131, 134-35.

⁷⁴⁶ Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Ali Ekber Feyyaz, ss. 135-38. Cemşid Novruzî, bu ifadeyi (جنگ ریشاریش) ve kuşatmaların başlatılacağı yeri seçme işini (جنگ جای) bir savaş taktiği olarak nitelendirmektedir. Novruzî, , “Zeminehâ ve Evamil-i İctimaî...”, s. 125-26.

Gazneli kaynaklarından anlaşıldığı üzere, bozkırın konargöçer kuvvetleri olarak ağır kuşatma teknolojilerine çok da ihtiyaç duymayan Türk orduları, artık kuşatma araçgereçlerini etkin bir şekilde kullanabilmektedir.⁷⁴⁷ Gûrlu idarecileri ise muhkem kalelerin önemini ve avantajını çok erken fark etmiş; çekirdek toprakları ile hâkimiyetini sağlamlaştırmak istediği bölgeleri yeni sağlam kalelerle donatmaya özen göstermişlerdir. Öyle ki zalimliği ve astronomiye düşkünlüğü ile bilinen Gûrlu Emiri Abbas b. Şît, dağlık bir tepeye devrin en iyi ustalarını seferber ederek inşa ettirdiği Zâr-ı Merg Kalesi'nin burçları güneşin hareketlerine göre tasarlanmıştır.⁷⁴⁸ Gûrlu tahtına geçen Seyfüddin Sûrî (H. 541-544 / 1146-1149) ve idareyi paylaştığı yedi kardeşi ise özel bir inşa programı ile kaynaklara yansır: Bu program dahilinde çekirdek toprakları ile sonradan muteber payitahtları hâline gelecek Fîrûzkûh şehri ve kalesi Melikü'l-Cibâl Kutbüddin, Fîrûzkûh yakınlarında dağlık bir bölgede Estiye (استيه) Kalesi ise Muhammed Sûrî, Vecir(istan) Kalesi Alaüddin Hüseyin (Cihansûz) tarafından inşa edilir.⁷⁴⁹ 544 - 1149/1150'de Gûrlu sultanı olacak Bahâüddin Sâm, yıkılan Gûr Kalesi'ni yeniden yaptırmakla kalmayıp Germşîr ile Gûr arasına Kasr-ı Kacûran, Herat dağlarına Şîr Seng, Garcistan civarına Bendâr/Pindar ve Fîrûz (فیروز) olmak üzere dört yeni kale yaptırır.⁷⁵⁰ Bahâüddin Sâm'den sonra konsensüsle tahta çıkarılan Gıyâseddin b. Sâm, Garcistan'ın başşehri Afşin'de hemen bir kale inşa edilmesi emrini verir.⁷⁵¹ Cûzcânî, bölgede kaleler dışında tahkim edilmiş kasr ve köşkerin de kullanıldığını bildirir.⁷⁵² Gûr tahtının son sultanı olarak Tâceddin Yıldız tarafından tahta çıkarılan Sultan Muizzüddîn'in amcası Şücâüddin Ebû Ali'nin oğlu Alâeddin Muhammed'in emirleri şehri ellerinde tutabilmek için Fîrûzkûh Kalesi'ni

⁷⁴⁷ Kuşatma teknolojileriyle ünlü Çin ordusuyla erken devirlerden beri temas hâlindeki Göktürklerin bu silahlara aşina oldukları ancak ihtiyaç duymadıkları için kullanmadıkları bilinmektedir. Bk. Erkan Göksu, "Türkler Kuşatma Araç-Gereçleri Teknolojisiyle Ne Zaman Tanıştı?", *Antakiyat*, Cilt: 2, Sayı: 1, 2019, ss. 40-51. Türk Hakanlığı (Karahanlı) ordusunun da kuşatma gereçlerine aşina olduğu bilinmektedir. Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s. 223.

⁷⁴⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 131-32.

⁷⁴⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 331-32 Estiye adını taşıyan köy Gûrluların sembolü hâline gelen Câm Minaresi'nin güneydoğusunda yer almakta olup 1950'li yıllarda kale kalıntılarının hâlâ görülebildiği kaydedilmiştir. Gavsüddin Müstemend Gûrî, *Tarîh-i Muhtasar-ı Gûr*, Cilt: 2, Ketabhane-î Faizî, Herât, 1958, s. 240.

⁷⁵⁰ Mütercim Raverty, Fîrûz Kalesi'nin adını Fîvâr olarak vermişse de yazımı itibarıyla A. Hayy neşrine sadık kalınmıştır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Hayy, s. 337; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Raverty, s. 342.

⁷⁵¹ Cûzcânî, Moğol akınları başladığında bu kalenin aktif olarak kullanıldığını söylemektedir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 354.

⁷⁵² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s. 348.

onarmasının yanında şehrin ortasındaki yükseklikte bulunan köşkü demir bentler ve siperlerle tahkim etmişlerdir.⁷⁵³ Ayrıca belirtmek gereklidir ki arkeolojik veriler Gûrluların, inşâ ve iskân konusunda Gazneli mirasını sahiplenmekte hiçbir tereddüt göstermediğine işaret etmektedir.⁷⁵⁴

Fotoğraf 2: Būst (Leşkerî Bazar) Kalesi, Kuzeydoğu Cephesi

Kaynak: Josephine Powell, Harvard Fine Arts Library, Special Collections, 1960. aktaran Patel, *Iran to India: The Shansabanis of Afghanistan*, s. 249.

Bu inşâ programının hâlihazırda bütün stratejik noktaları kalelerle korunan Hint sahasında da devam ettiğini söylemek mümkündür. En erken örneklerinden biri ise Gazneli Sultanı Behramşâh'a (ö. 1158) isyan eden Melik Ebuâhâlim'in (Buhalim) Sivalik Tepeleri'ndeki Kangra'da yaptırdığı Nagarkot Kalesi'dir.⁷⁵⁵ Melik Bahaüddin Tuğrul'un muhtemelen Gvalyır'a karşı bir garnizon olarak kullanmak üzere Bhayana civarında Sultankot adıyla yeni bir kale yaptırmıştır.⁷⁵⁶ S. Abdur Rahman, A. B. Habibullah'tan iktibasla İhtiyâr'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî'nin 1193'te akıncılarıyla ele geçirdiği Uddandapûr / Odantapura'da (günümüzde Bîhar Şerif) bir kale yaptırdığını söylemişse de bu bilgiye kaynaklık eden Tibetli keşiş Dharmasvamin

⁷⁵³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, ss. 382.

⁷⁵⁴ Alka Patel, "Architectural Cultures and Empire: The Ghurids in Northern India (ca. 1192–1210)", *Bulletin of the Asia Institute*, Cilt: 21 2007, ss. 35-60.

⁷⁵⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 241-42; R. B. Singh'e göre bu kale sultana ikinci kez isyan ederek Çavhan sarayına sığınan Muhammed Ebuâhâlim'e buraların idaresi de verildiği için yaptırılmıştır. Singh, *History of Chahamanas*, s. 139.

⁷⁵⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 421; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 143.

seyahatnamesindeki ifadeler burada sadece bir garnizonun kurulduğuna tanıklık etmektedir.⁷⁵⁷ Ancak bağımsızlığını ilan ederek Gıyâseddin unvanını alan İvaz Halacî'nin de payitaht olarak kullanacağı Lekhnevî'de (Gavr/Gauda), diğer imar faaliyetlerinin yanı sıra Basa(n)kot (بسنکوت) adıyla bir kale inşa etmiştir. *Tabakât-ı Nâsirî*'nin mütercim şârihi G. Raverty'nin XVI. yüzyıl kaynağı *Heft İklîm*'den iktibasla belirttiğine göre Ganj Nehri'nin batısında yer alan bu yapının kuzey, doğu ve güney taraflarında yedi büyük hendeki, Ganj tarafında ise büyük bir hisarı bulunmaktadır. Hendekler arası mesafeyi yarım kürûh (yak. 2 km.) olarak verirken derinliğini üç tanâb (yak. 2.73 m.) yani fil geçemeyecek kadar olduğunu belirtir.⁷⁵⁸

2.6.3. Hint Savaş Sanatı ve Kaleler

Çağdaş Hint savaş sanatı eserleri antik çağlardan beri kalelerin önemine vurgu yapmış olup halkın sığınması ve ülkenin korunması için sağlam kaleler inşa etmeyi kralların en önemli görevleri arasında sayar. Kautilya'nın Hint savaş sanatı envanterini oluşturan kılavuz eserinde coğrafyasına göre kategorilere ayrılan, en az (25,2 m., 21,6 ve 18 m genişliğinde) üç hendek ve dört burç ile korunması beklenen sekiz tür kale kendine yer bulur. Ayrıca hendeklerin zehirli/sarmaşık bitkiler ve tehlikeli hayvanlarla (timsah vb.) doldurulması da önerilir.⁷⁵⁹ Bir diğer önemli isim Kamandaki de “Kalesi olmayan bir kral, kuvvetli bir rüzgârın önüne kattığı bulut parçaları gibidir” derken Şukra, “Tahkimatı yapılmayan kalenin krallar tarafından kullanılmamasını” önerir.⁷⁶⁰ Someşvara, bu Kautilya prensiplerini takip ederek derin hendeklerin önemini vurgular ve kale türünü dokuza çıkarır, ancak getirdiği tek yenilik kalenin estetiğine özenilmesidir. Kale savunmasında kullanılabilecek erzak, silah ve teçhizatlar hususunda zikrettiği tek inovasyon ise (muhtemelen olası sızma hâllerinde düşman

⁷⁵⁷ Bölgeye adını veren Vihar/Bihar (lit. Buddhist tapınağı) kelimesinin ve arkeolojik verilerin de işaret ettiği gibi bu bölge Nalanda ile birlikte eğitim öğretim faaliyetleriyle öne çıkan bir manastır kompleksidir. M. 1234-36 yılları arasında Sanskrit ve Hint dillerini öğrenmek için bölgeye gelen Dharmasvamin, Odantapura Tapınağı'nın Nalanda'nın batısında bir buçuk günlük yürüyüş mesafesinde olduğunu aktarır. Abdur Rahman, “Military Stations...”, ss. 332-33; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 70; Dharmasvamin, **Biography of Dharmasvamin: (Chag lo tsa-ba Chos-rje-dpal) : a Tibetan monk pilgrim**, çev. George Roerich, K.P. Jayaswal Research Institute, Patna, 1959, s. 93.

⁷⁵⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 432; Abdur Rahman, “Military Stations...”, s. 330; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 143. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 582, dipnot 6.

⁷⁵⁹ Kautilya, *Arthaşāstra*, ss. 183-188.

⁷⁶⁰ Kāmandaki, *The Essence of Politics (Kamandaki's Nīṭisāra)*, s. 40; Şukranītisara, ss. 219-233; Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 74.

askerlerinde panik yaratmak için kullanılmak üzere) kalede kafeslere kapatılmış aslanların ve kaplanların bulundurulmasıdır.⁷⁶¹ Lakṣimidhara ile XIV. yüzyıl düşünürleri Çandeşvara ve Vidyapati dahi, kale inşası ve savunması konusunda Manu, Kautilya ve Yajñavalkya gibi antik dönem otoritelerinin tavsiyelerini tekrarlar. Çandeşvara, Açarya Şukra'dan iktibasla sağlam bir kaleye sahip tek askerin yüz askere bedel olduğunu belirtir. Lakṣimidhara'dan iktibasla da dağ, çöl, orman, kara, su ve insan (asker) gücüne (dört yönden piyade, atlı ve fillerle korunan) dayalı olarak altı farklı kale tipi sayar. Payitahtı koruyacak, inşa edilmesi gereken en ideal kalenin askerlerin rahatça savaşabileceği çift sura sahip olması bunların 11 yüksekliğinde 22 genişliğinde olması tavsiye edilir. Yeterli sayıda asker ve her türden erzakla donatılmış sahip dağ kalesi (gīridurga) ise bir kral için en iyi seçenektir. Lakṣimidhara iç kalelere dair bazı detaylar da verir. İç kalede raca ailesine ait malikâneler, tapınaklara, mahkemelere ve hisara çıkacak dört ayrı yol inşa edilmelidir. Yollar haricinde Vedalar'dan iktibasla hazinenin, sarayın, üst düzey yöneticilerin, ahırların ve mutfağın konumlarını seçerken dikkat edilmesi gereken hususları belirtir. Ayrıca Kautilya'dan ayrılarak kalelerin dört büyük hendek korunması gerektiğini belirtir.⁷⁶²

Kılavuz eserlerin tavsiyeleri böyleyken uygulamaya yönelik izler barındıran çağdaş yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler, Hint racalıklarının bu tavsiyelere nadiren uyduğunu göstermektedir. XI. yüzyıl ve sonrasında Kuzey Hindistan'da inşa edilen ya da onarılan sadece iki kale bulunur. Bunlar içerisinde önemli yapı Ecmîr (Taragarh) Kalesi olmakla birlikte bu kalenin ve şehrin VIII. yüzyılda inşa edildiği, XII. yüzyılın ilk yarısında güçlendirilerek Çavhan krallarının payitahtı olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 800 yüksekliğinde bütün platoya hâkim Madar Tepesi'ne kurulan bu kale, -Orta Çağ dönemine ait arkeolojik verileri eksik olmakla birlikte- stratejik önemi nedeniyle "Racastan'ın anahtarı" olarak değerlendirilmiştir. 1192 ve

⁷⁶¹ Someşvara, derin bir hendekle korunan kaleyi (jaladurga) en iyi kale olarak tanımlar. Ondan sonra ise etrafı sık ormanlar ve dikenli çalılarla korunan kale (vanadurga) gelir. Yenilik olarak eklediği, muhtemelen kralın ikameti için hazırlanacak, kale tipi (istikadurga) için ise tuğlalarının yılanı badanalanmasını önerir. Someşvara, *Mānasollāsa*, s. 99-100.

⁷⁶² *Śukranītisara*, s. 215; Ushakar Jha, **Candesvara's Rajanīti Ratnakara: A Study**, C. M. College Bihar University Department of Political Science (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Darbhanga, 1970, ss. 117-123; Sharma, "Rajanītiratnakara, a Medieval Sanskrit Text on Politics", ss. 299-300.

1195'te iki kere fethedilecek Ecmîr (Taragarh) Kalesi, XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar kesintisiz olarak Müslüman orduları tarafından üs olarak kullanılacaktır.⁷⁶³

Lâhor'dan sonra Pençâb düzlüklerini gözleyen bir diğer önemli yapı ise Çavhanlardan önce Haryana ve Delhi civarında hâkimiyet tesis eden Tomara hanedanından II. Anangpal (hük. yak. 1051 - 1081) döneminde şehir ile birlikte temelleri atılan Hansi (Asigarh) Kalesi ile Lal Kot (günümüzde Rai Pithora Kalesi) idi. Bazı görüşlere göre tek bir kale olan bu iki yapı Dehli'nin içkale ve savunma surlarını oluşturmaktaydı.⁷⁶⁴ Dehli, Çavhanlar tarafından Raca IV. Vighraha döneminde ele geçirildikten sonra 1180'de III. Prithvi (Rai Pithora) döneminde kale 5-6 metrelik moloz surlar ile genişletilmiştir.⁷⁶⁵ Günümüze kadar gelen surları ise 16 yüksekliğinde 12 metre genişliğinde olup arkeolojik verilere göre Ludîler dönemine tarihlendirilmektedir.⁷⁶⁶ Nitekim kuşatmaların en yakın tanığı Hasan Nizâmî, sadece Thangîr ve Mîrat Kalesi'nin ele geçirilişini anlatırken kalenin çok geniş su dolu bir hendekle korunduğunu söyler.⁷⁶⁷ Gvalyır gibi hendeklerle korunması zor tepe kalelerinin tahkimatında surlara ek olarak yamaçların tıraşlanması ile dikliğin artırılması yönteminin de sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir.⁷⁶⁸ Düzlükte ya da orman içindeki kaleleri erişilemez kılmak için molozlarla bir yamaç ve eğim oluşturma yöntemi ise Hint kale inşa envanterine Müslümanların etkisiyle girmiş olup XII. yüzyıl öncesinde inşa edilmiş Delhi civarındaki kalelerde kullanılmadığı tespit edilmiştir.⁷⁶⁹

Kalhana'nın Keşmir bölgesindeki bazı kuşatmalara dair verdiği bilgiler, yüksek arazilere inşa edilen kaleler nedeniyle Hintli kumandanların aktif bir taarruzdan daha çok rüşvet, ihanet ve iase yollarını kesen uzun süreli ablukaların tercih

⁷⁶³ Har Bilas Sarda, **Ajmer: Historical and Descriptive**, Fine Art, Ajmer, 1941, ss. 41 – 45; Singh, *History of the Chāhamānas*, ss 87-88, 131-32.

⁷⁶⁴ Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 95-97. İbn Battûta, Dehli'yi kuşatan surların onbir arşın genişliğinde olduğunu, muhtelif yerlerine konuşlandırılan büyük odaların ve mahzenlerin asker, hububat ve ra'âde denilen topların nefit deposu olarak kullanıldığını aktarır. İbn Battûta, C. 2, s. 613.

⁷⁶⁵ *Kharataragacchapattavali*'nin Cayin açarya Jinapati Suri'nin (M. 1166 – 1220) hayatını aktardığı bölümlerinde, açaryanın M. 1171'de şehrin Bhimasimha isimli bir Çavhan valisi ile temas kurduğundan bahsedilir. Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", s. 224.

⁷⁶⁶ Kielhorn, "Delhi Siwalik Pillar Inscription of Visaladeva; The Vikrama Year 1220", ss. 215-17 ve 218-19; Vyas, "Bijholi Rock Inscription of Chahamana Somesvara: V. S. 1226", s. 96; Singh, *History of the Chahamānas*, s. 148; Sudarshan Kumar (Ed.), **Haryana District Gazetteers (Hisar)**, Revenue Department Government of Haryana, Chandigarh, 1987, ss. 260-61.

⁷⁶⁷ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 115-16 ve 194.

⁷⁶⁸ Nossov ve Delf, *Indian Castles*, s. 14.

⁷⁶⁹ Nossov ve Delf, *Indian Castles*, ss. 17-18.

edildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁷⁰ Bu tercih hiç şüphesiz bölgenin zorlu iklimi ile merkezî otoriteye sürekli baş kaldıran savaş lordlarının bolluğu ile alakalıdır. Ancak Kalhana'nın Lohara krallarının Astor Baltistan geçidi kontrolünden önemli bir garnizon (dvāra / draṅga) olarak tanımlanan Dugdhaghata (Dudkhut) Kalesi ile İslamâbâd'ın yaklaşık 55 km. güneydoğusundaki Banahal ve 155 km. kuzeydoğusundaki Avantipûr kuşatmalarında kaya fırlatan mancınıkların, mızrakların, ateşli okların da kullanıldığı aktif olarak anlaşılmaktadır.⁷⁷¹

2.6.4. Kuşatma ve Fetih

Mezkûr kalelerin nasıl fethedildiğine dair elimizde fazla detay bulunmamakla birlikte çağdaş kaynaklar bu hususta ayağı yere basan yorumlar yapabilmeye imkân sağlayan bazı ipuçları içerir. Başta İslâm dünyasının öteden beri bildiği mancınık/arrâde türleri olmak üzere surlarda gedik açmak için koçbaşı; dîvar kon ya da halatlı merdiven benzeri tırmanma gereçlerinden oluşan temel kuşatma teknolojilerinin mevcudiyeti kaynaklara yansımıştır. Bunların yanı sıra uzun menzilli okların (nâvek) ve özel büyük temrenlerin (cuvaldûz ve yarı boyutundaki nîm cuvalduz), âftek (افتك), ğad(a)rek (غدرك), dâng seng (دانگ سنگ), nîm dâng seng, malehenk (ملحنك) gibi muhtelif silahların bilindiği ve kullanıldığı Fahr-î Müdebbir'in kayıtları⁷⁷², Hasan Nizâmî'nin tasvirleri,⁷⁷³ ve yine çağdaş isimlerden İbnü'l-Esîr'in taarruzla alınamayan Gvalyır Kalesi bahsi ile sabittir.⁷⁷⁴ Fahri Müdebbir'in kale kuşatmaları için gerekli teçhizatı ve mancınık türlerini açıklarken “mancınık-ı gûrivâr”

⁷⁷⁰ Kalhana, *Rajatarangini*, ss. 301-302; Nossov ve Delf, *Indian Castles*, ss. 45-46.

⁷⁷¹ Kalhana, *Rajatarangini*, ss. 440, 458.

⁷⁷² Fahr-i Müdebbir; deh-merde, dev (büyük), dört yöne hareket edebilen ('arus), ağır/hareketli, sabit arrâde olarak dört farklı mancınık türü sayar. Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, s. 423, 427-28. Ok ve yay bahsinde kuşatmalarda faydalı silahlar arasında sayılan bu terimlerden âftek (افتك), ğad(a)rek (غدرك) ve dâng seng (دانگ سنگ), Edward McEwen tarafından, kesin olmamakla birlikte güdümlü ok benzeri silahlar olarak değerlendirilmektedir. Dâng seng'in adını aldığı dâng'in ağırlığı net olmayan bir gümüş sikkeye atıf yapması nedeniyle ok ucu mu yoksa daha büyük bir silahın parçası mı olduğu net değildir. Malehenk (ملحنك) ise etimolojisi itibarıyla ses çıkararak ilerleyen bir çeşit ok olarak tespit edilmiştir. McEwen, “Persian Archery Texts”, ss. 97-99. Ğad(a)rek (غدرك) olarak geçen silahın Hindistan'a özgü bir zırh / yelek benzeri giysi olma ihtimali de mevcuttur. *Lügatnâme-i Dihhodâ*, "Ğadrek", <https://vajehyab.com/en/dehkhoda/غدرك-2?q=غدرك>, (Erişim: 27.05.2023).

⁷⁷³ Örneğin; bir saat içerisinde delik deşik olması nedeniyle Thangîr Kalesi'nin surlarını arı kovarı ve zincir zırha benzetir. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 195.

⁷⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 108. Peter Jackson, ilk fetihlerde Gûrlu ordusundaki nâvek oklarının etkin kullanımına dair kanıtları yetersiz bularak hafif atlı okçuların ve ağır zırhlı birliklerin II. Tarain Savaşı'nda sağladığı taktik üstünlüğe vurgu yapar. Aslan payını ise ile zırhlı birliklere verir. Silah üretimi ile atlara erişimi konusundaki avantajları konusunda S. Digby'in tezlerini kabul eder. Krş. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 16-18.

(منجنيق غوريوار) adlı tek yöne, 15-18 kg. ağırlığında atışlar yapabilen Gûrlu icadı bir mancınının adını zikretmesi Gûrluların bu husustaki yetkinliğini gösteren en büyük kanıttır.⁷⁷⁵ Mancınıklar haricinde bahsettiği zenbûrek, nîm-çarh ve kuşkencîr gibi aletler ise surlarda gedik açmak için mızrak fırlatılan büyük yaylı mekanizmalardır.⁷⁷⁶ Melik İzzeddin Hüseyin (hük. 1100 - 1146) döneminde Selçuklu Sultanı Sencer'e gönderdikleri haraca savaş aletlerinin de dahil olması çekirdek topraklarında bulunan zengin demir yatakları sayesinde savaş teçhizatı üretiminde de haklı bir üne sahip olduklarını gösterir.⁷⁷⁷

Yine aynı bahiste Fahr-i Müdebbir, Cûzcânî'nin Gûrlulara özel bir taktik/silah olarak tasvirini verdiği kârve'yi kuşatma taktiği olarak zikretmiştir. Umut Kansoy'un belirttiği üzere bu taktik silah, müdafilerin atlarla ya da fillerle yapabileceği muhtemel huruç harekâtlarına karşı etkili bulunmuş olmalıdır.⁷⁷⁸ Ek olarak kale kuşatmalarında en kanlı çarpışmaların yaşandığı metris ve hendek mücadelelerinde bu teçhizatın yaratacağı avantajı da belirtmek yerinde olacaktır.

Fahr-i Müdebbir, kuşatmada asıl amacın insan ve teçhizat kaybını minimize ederek kalenin sulh ile teslim alınması olduğunu belirtir. Bunu sağlamak ve müdafilerin direnişini kırmak için kullanılması gereken bir dizi psikolojik harp yöntemi de sıralar.⁷⁷⁹ Gerçekten de mancınıkların işlemediği Gvalyır gibi kaleler sulh ile teslim alınmışsa da Fahr-i Müdebbir'in sultanlık envanterindeki kuşatma teçhizatlarına dair verdiği kıymetli bilgiler ile Sultan İltutmuş sonrasında gerçekleşen kale kuşatmalarına dair anlatılar⁷⁸⁰ Gûrlu fetihlerinde de bunların aktif olarak kullanıldığı izlenimini kuvvetlendirmektedir.

⁷⁷⁵ Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, s. 428; Mustafa Uyar, "Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 40, 2006, s. 220, dipnot 15; Durdu, *Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, ss. 250-51.

⁷⁷⁶ Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, s. 424; Uyar, "Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a'ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği", s. 222; Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, s. 1136; Osman G. Özgüdenli, İbrahim Duman, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Kuşkencîr", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, ss. 93-108.

⁷⁷⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Raverty, C. 1, s. 336, dipnot 5; Jackson, *The Delhi Sultanate*, ss. 15-16; Cemşid Novruzî, "Zeminehâ ve Evamil-i İctima...", s. 130.

⁷⁷⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 342; Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, s. 637, dipnot 2936.

⁷⁷⁹ Fahr-i Müdebbir, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, s. 427.

⁷⁸⁰ Başarılı başarısız birçok kuşatmayı içeren bu kayıtların değerlendirmesi için bk. Kansoy, *Delhi Sultanlığı'nda Ordu*, ss. 637-43.

Birçok kuşatma ve muharebede bizzat ordusunun başında olmayı görev addeden⁷⁸¹ Gûrlu sultanlarının kale kuşatmalarındaki başarıları Cûzcânî tarafından keramet hikâyesine dahi dönüştürmüştür. Cûzcânî'nin aktardığı göre, 596 / 1201 Nişâbur kuşatmasında Sultan Gıyâseddin b. Sâ'm, surlarda gedik açmak ve taarruz için koçbaşlarının hangi burçlara yönlendirilmesi gerektiğine karar vermek için hendekle çevrili kalenin etrafında atıyla bir tur atmış; belirlediği noktayı kırıbaçıyla işaret ettiği anda surların o kısmı kuleleriyle birlikte çökmüştür.⁷⁸² Cüveynî, bu keramet hikâyesini biraz daha gerçekçi bir zemine oturtarak dışarıda olup biteni görmek için yığılan kalabalık nedeniyle kulenin çöktüğünü belirtir.⁷⁸³ Gazneliler devrinden beri tahkimat açısından zayıflığı ile bilinen Nişâbur surlarında böyle bir olayın yaşanmış olması gayet ihtimal dahilindedir.⁷⁸⁴ Ancak Cûzcânî'nin bu vakaya dair aktarımı Gûrlu kuşatma taktiklerine dair verdiği geçmiş bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde, harekâtın başarısını parlatmanın yanı sıra (bir zamanlar Sünni ulemânın pek de muteber olarak görmediği Kerrâmiye mezhebine mensup) sultana uhrevî bir güç atfederek itibar kazandırma girişimi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸⁵

Zorlu iklim şartlarına dayanıklılık ve kalabalık ordularla başa çıkma açısından muhtelif Türk boy birlikleri ile yenilgilerini ertelenmiş birer zafer olarak gören Türk meliklerinin kumandanlık becerilerini de ayrı bir faktör olarak zikretmek gereklidir. Aralık 1196'da gerçekleşen mücadelelerde Pali/Bali ve Nadol kalelerinin terk edilmesi Hint ordularının 1193 seferinde aynı bölgede kazandığı zaferi tekrar etmek adına verilmiş yanlış bir karar iken, Türk birlikleri için kalelerin yıktırılması bu yenilgiden çıkarılmış bir derstir. Hasan Nizâmî, tam teçhizatlı ve sayıca üstün müttefik Hint ordularının Abû Dağı ile Aravalli arasında kalan Kayadara / Gadararaghatta (günümüzde Sirohi) geçidinde dört gün boyunca “mübarek bir alâmet beklediğini”

⁷⁸¹ İbnü'l-Esîr, Sultan Gıyaseddin'in hastalığından dolayı yatağından kalkamayacak hâlde olmasına rağmen mahfe üzerinde taşındığını, orduyu sevk ve idare işini kardeşine bıraktığını aktarır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 121. Şihabeddin Gûrî'nin Hindistan'ın idaresini Aybeg'e bırakmadan evvel ki seferleri bizzat idare ettiği bilinmektedir ki I. Tarain Savaşı'nda neredeyse savaş meydanına öleceği malumdur. Diğer örnekler için bk. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 341-42, 353, 399-400.

⁷⁸² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 359-360.

⁷⁸³ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 389, tr. s. 283.

⁷⁸⁴ Jürgen Paul, “The Seljuq Conquest(s) of Nishapur: A Reappraisal”, *Iranian Studies*, Cilt: 38, Sayı: 4, 2005, ss. 583-84.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Esîr, H. 595 / M. 1198-1199'da (yani ölümünden ve kuşatmadan kısa bir süre önce) sultanın mezhep değiştirerek Şâfiî ya da bir ihtimal Hanefî olduğunu aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 362; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: ss. 134-135.

söyler.⁷⁸⁶ Hiç şüphesiz Solanki ordularının beklediği bu mübarek alâmet aslında Müslüman ordularının daha önce olduğu gibi geçide tedbirsiz girmesiydi.⁷⁸⁷ Ancak sultanın ilk seferde yaptığı bu hata tekrar edilmemiş, destek kuvvetleri beklendikten sonra harekât düzeni alınmıştır. Akabinde Melik Kutbüddin Aybeg zekice uyguladığı sahte ricatla Gucerât ve Çavhan (Nadol) kuvvetlerini açık alana çekmeyi başarmış gerisini tecrübeli askerlerinin insafına bırakmıştır.⁷⁸⁸

Gûrlu fetihlerindeki askerî başarının Müslüman/Türk birliklerine karşı “yeterince direnmeyen” ve kötü yönetimleri nedeniyle halktan destek bulamayan Hint racalarının ve alt kademe yöneticilerin yetersizliğine bağlanması ise yeniden değerlendirmeye muhtaç bir diğer iddiadır. Söz konusu teze göre bu basiretsizliğin göstergelerinden biri yenilgiyi çabuk kabul eden racaların inançları gereği teslim olmak ya da esir düşmek yerine cauhar ayini ile intihar etmeleridir.⁷⁸⁹ Ne var ki, Hint kültürünün bir etkisi olarak değerlendirilen bu olgu, mevzubahis hususta bir kanıt olarak değerlendirilemez. Zira intiharı esarete tercih etme vakaları, farklı yöntemlerle (yüzükteki zehri içme, boğulma) Gûrlu tarihinin erken safhalarında da fetih sürecinde de görülür.⁷⁹⁰ Kaldı ki bu her zaman geçerli bir durum olmayıp hem Gûrlu sultanları hem de Hint racalarının düşmanlarına teslim olarak tabiiyeti kabul ettiği olaylar da kaynaklara yansımıştır. Bilindiği üzere Ecmîr’in fethinin ardından Raca III. Prithvi’nin oğlu isyan etmişse de sonradan vassallığı kabul ederek şehrin valiliğine getirilmiştir.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 212, 214.

⁷⁸⁷ Hindû müellif Jayanaka, Arnoraca (hük. yak. 1135 - 1150) döneminde Ecmîr’e saldıran Müslüman ordularının Thar Çölü’nü geçebilmek için atlarının kanlarını içtiklerini belirtir. Muhtemelen Gazneli Behram Şâh döneminde yapılan bu seferde bitkin düşen Müslüman ordusu büyük yenilgiye uğratılmıştır. Jayanaka, *Prthvîrâjavijaya*, 1.36–56’dan çeviren ve aktaran Truschke, *The Language of History*, s. 226. Singh, *History of the Chāhamānas*, ss. 138 -39. Fahri Müdebbir, Dehli’den Lahor’a hareket eden ordunun son derece sıcak bir yaz gününden yaşadığı susuzluk ve otlak azlığı gibi sorunları, Müslümanların kontrolündeki bölgelerden gelen yardımlarla çözdüklerini belirtir. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 31. İbn Battûta’nın Kıpçak Türklerinin atçılık maharetlerini anlatırken Sind bölgesine girdikten sonra atların beslenmesi için yem kullanmanın zorunlu olduğunu belirtir. Hindistanlıların kullandıkları ağır zırhlar nedeniyle dayanıklı ve geniş adımlı atlara ihtiyaç duyduğunu bu nedenle her atı satın almadıklarını da ekler. İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Cilt: 1, s. 470.

⁷⁸⁸ Çok kısa süren çarpışmaların nihayetinde çok küçük bir kısmı Aravalli ormanlarına kaçarak zor kurtulur. Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 215-17.

⁷⁸⁹ Ahmed, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, ss. 44-47 tr. s. 66-67.

⁷⁹⁰ Utbî, *Tarih-i Yemini*, s. 145; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasrî*, Cilt: 1, s. 421.

⁷⁹¹ Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 85-86.

2.7. HİNT FEODALİZMİ VE GÛRLU İDARÎ MODELİ

Orta Çağ Hint dünyasının en özgün olgularından biri hiç şüphesiz kendine has yapısı ile Hint Feodalizmi'dir. 1960'lı yıllardan itibaren Marksist tarihçilerin çabalarıyla ortaya konan bu kavram setine dayanarak XII. yüzyılda Hindistan'daki politik ve idari yapının Müslüman fetihlerini kolaylaştırdığına yönelik birçok iddia ve teori ortaya atılmıştır. Hind sathındaki feodalleşmenin izleri, sınırlı epigrafik – yazılı kayıtlarda geçen mahiyeti muğlak bir dizi unvan üzerinden takip edilebilmektedir. Keşmir bölgesinde dāmara⁷⁹², Kuzey ve Güney Hindistan'da ise bütün varyantlarıyla sāmanta gibi unvanlarla kayda geçen derebey benzeri orta üst kademe idarecilerin, devletleşmenin ve merkezîleşmenin önünde bir engel olarak değerlendirildiği bu yapı B. N. S. Yadava tarafından “Sāmanta Sistemi” olarak adlandırılır. Yadava'ya göre bu yönetim hiyerarşisi, XII. yüzyılda zirveye ulaşmış olup merkezi otoriteyi kralı *primus inter pares* olabilecek kadar zayıflatmıştır. Merkezî otoritenin zayıflaması devlet işleyişindeki hiyerarşik yapıyı bozarak racaları, kutsal bir monark olmaktan çok fethedilmesine rağmen makamında bırakılan “vassal kralların sembolik efendisi” konumuna getirmiştir.⁷⁹³ Bu durum bir yandan Hint cihangirlik anlayışı (digvijaya) ile hareket eden racalar arasındaki rekabeti körükleyip bir araya gelmelerine engel olurken diğer yandan Hint ordularını birlik içinden hareket etmekten alıkoymuştur.⁷⁹⁴ Feodalizm hususunda incelediğimiz yüzyılı derinlemesine değerlendiren B. N. S. Yadava dahi “Hint Feodalizmi Avrupa'daki gibi derin toplumsal ve ekonomik köklere sahip değildir.”⁷⁹⁵ tespitini yapmak zorunda kalmıştır.

Hint racalıklarının ademimerkeziyetçi ve “feodal” yapısı, fütühatlarda bir faktör olarak zikredilmesine rağmen Gûrlu devletinin de benzer bir yönetim modelini takip ettiğini dikkate alınmamıştır. İranî devlet anlayışından daha çok eski Türk devlet anlayışına yakın gibi görünen Gûrlu devlet modeli, sultanın belirlenmesinde Türk

⁷⁹² Kalhana, *Rajatarangini*, ss. 306-07 (VII. 1227, 1241).

⁷⁹³ Yadava, *Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century*, s. 122, samantaların hiyerarşisi, s. 149.

⁷⁹⁴ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 88-89 ve 325-26.

⁷⁹⁵ Yadava, *Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century*, s. 180. Ayrıca feodalizmin en önemli göstergelerinden şehirlerin ve ticaret hayatının gerilemesi hususunda R. S. Sharma'nın tezlerini kabul etmesine rağmen, XI. – XII. yüzyıla tarihlenen çağdaş Müslüman kaynaklarının ganimet üzerinden aktarımları Hint şehirlerinin zenginliğini vurgulayarak tam aksi bir izlenim uyandırmaktadır. Kumar, *The Emergence of the Delhi Sultanate*, s. 49-50; Fahr-i Müdebber, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, s. 398; Hintli tüccarlara dair bk Avfi, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Elliot, Dowson (ed.), *The History Of India As Told By Its Own Historians*, Vol. 2, s. 200-1.

anneden doğan ve düşük statülü kardeşleri taht hakkında mahrum etmemekle birlikte toprak ve otorite paylaşımında söz hakkı tanımaktadır. Tahtın doğal varisleri olan ve dört büyük kola ayrılan Şensabaniyye hanedanının her bir ferdi ise kendi bölgesinde serbest hareket etme hakkına sahip gibi görünmektedir. Nümismatik kanıtlar, ailenin farklı kollarının zaman zaman merkezden bağlarını kopardığına ya da en azından bunu denediğine de işaret etmektedir.⁷⁹⁶

Hanedanın zayıfladığı son dönemlerinde ise sultanın belirlenmesinde Türk emirlerin de hatırı sayılır bir etkinliğini söz konusudur. Sultan Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın Hindistan fetihlerinin kendisine sağladığı prestij ve maddi güçle daha ağabeyi hayattayken tahsisat dağıtma hakkını rahatça kullanmıştır. Sultan, Horasan ve Mâveraünnehir'deki hâkimiyet mücadelesi sürerken Hindistan'daki meliklerine hatırı sayılır bir hareket alanı tanımasının yanı sıra ölümünün ardından Hindistan topraklarını akrabalarından sakınarak Türk meliklerine (bendegân-ı hass) bırakması bu ademimerkeziyetçi yapının Hint sahasındaki son derece esnek bir şekilde uygulanan devamıdır. Sunil Kumar, sultanın Hind topraklarının Türk gulâm kumandanlara paylaştırılırken kendilerine ordu kurma, savaş açma, Hint unsurların da dahil olduğu ittifaklar kurma, hazineden serbestçe faydalanma, vergi/haraç toplama, payitahtlar kurarak inşa faaliyetleri yürütme ve tüccar-ilmîye sınıfını himâye etme gibi geniş yetkiler de tanıdığını belirtir. Sultan'ın Harezm ve Horasan'daki mücadelelere odaklandığı on yıllık periyod (M. 1196 - 1205) bu yetkilerin kullanılması için gerekli ortamı da sağlamıştır.⁷⁹⁷ Dolayısıyla yönetim organizasyonunu askerî kapasiteyi

⁷⁹⁶ Vural Öntürk, Türk devlet geleneğine yakınlığını belirtir ancak modelin “ikili teşkilat” olarak adlandırılan kardeşlerin birlikte yönetmesi usulünden çok daha karmaşık olduğu anlaşılmaktadır; zira, nümismatik kanıtlar akraba koalisyonunun üyelerine hatırı sayılır bir özerklik tanıyan yanı öne çıkmaktadır. Cûzcânî'nin asıl sultanın sadık kardeşi olarak lanse ettiği Muizzüddîn'in H.569/ M. 1173 ve H. 581 / M. 1185 yılları arasına tarihlenen gümüş sikkelerinde kendisi *es-sultânü'l-a'zam* olarak adlandırılırken ağabeyine herhangi bir unvan verilmez. Ailenin Bâmiyân kolunun idarecilerinden Şemsüddin Muhammed b. Fahrüddin Mes'ûd'un (H. 558-588 / M. 1163-1192) *es-sultânü'l-a'zam* unvanlı bazı sikkelerin tarihleri babası gibi zaman zaman bağımsızlığa meylettğini göstermektedir. Vural Öntürk, **Gurlular (1157-1216)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 15; O'Neal, “Some New Numismatic Evidence for Ghurid History”, s. 210-14. Salim Cöhce ise Türkistan kökenli Hint hanedanlarının idare sisteminin Türk devlet geleneğine benzerliğine dikkat çekmiştir. Salim Cöhce, “Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 2010, s. 14.

⁷⁹⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 333, 397-98, 412, 417. Türk emirlerin etkinliği için ss. 375-76. Kumar, *The Emergence of Delhi Sultanate*, ss. 54-63, 65-66, 116-118. S. Kumar, eseri boyunca Hindistan sahasındaki Muizzî meliklerinin özerkliğine/bağımsızlığına ve toplumsal yapıdaki etnik farklılıklarına vurgu yapmasına rağmen çelişkili bir şekilde buradaki askerî başarılarını Hint ordularının klan ve soy bağları üzerinden şekillenen ademimerkeziyetçi yapısına bağlar. Kumar, *The Emergence of*

dışarda tutarak değerlendirmek hatalı bir yaklaşım olduğunu gibi klan temelli Hint teşekkülleri ile temaslara sahip akrabalığa dayalı Gûrlu yönetim modelinin ekonomik ve insan kaynağı olarak devleti zenginleştiren yönünü de vurgulamak akılda tutmak gereklidir.⁷⁹⁸ Hint devlet organizasyonu ile Gûrlu devlet organizasyonu bu açıdan bir hayli benzeşirken, ayrıştığı alan ise askerî elitlerin sadakat ve kabiliyeti ile idari teşekküle gevşek bağlarla bağlı savaşçı kitleleri mobilize etme başarısıdır.⁷⁹⁹ Gûrlu ordusunun Hind operasyonlarını yöneten Türk gulâm/memlûk/bende merkezli yapısı, bu ve başka yönlerden pek çok defa incelenmiştir. Odak noktaları değişse dahi bu çalışmaların ortak noktası, sistemin profesyonel askerler olarak gulâm kumandanların sultanlığa dahi erişebilmesine imkân sağlamasıdır.⁸⁰⁰ Sınırlı yazılı kanıtlar

Delhi Sultanate, s. 126. Muizzî meliklerine özerklik tanınması hakkında bk. Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 17, 28, 32; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 90.

⁷⁹⁸ Gûrluların, Büyük Horasan'ın metropollerini ile Kuzey Hindistan'ın önemli merkezlerini bir araya getiren bölgelerüstü bir idare kurmasının ilk safhasında, gücünü klan örgütlenmelerinden aldığı bilinen yerel idarecilerden etkin şekilde faydalandığı bilinmektedir. Yönetim yapısındaki benzeşmeden ziyade bu tasarruflarda ilk sultanların nüfus açısından dezavantajlı tarafın önderleri oldukları unutulmamalıdır. Krş. Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the 13th Century*, ss. 315-16; Qureshi, *The Administration of The Sultanate of Dehlî*, ss. 167-168; Flood, *Objects of Translation*, ss. 111-113. Ayrıca bk. Berenî, *Târih-i Firûz Şahî*, ss. 289-92.

⁷⁹⁹ Belki de bu nedenle ilk Delhi sultanlarının konumlarını büyük oranda borçlu oldukları kumandanlarıyla seferberlik sürecinde iletişime ne denli önem verdiklerine dair kanıtlar için bk. Athar, *Army Under the Early Turkish Sultans*, ss. 41-42. Ordudaki etnik çeşitlilik için bk. Kansoy, *Delhi Sultanlığı'nda Ordu*, ss. 122-24.

⁸⁰⁰ S. B. P. Nigam, **Nobility under the Sultans of Delhi, A.D. 1206-1398**, Munshiram Manoharlal, Delhi, 1967; Gavin Hambly, "Who Were the Chihilgānī, the Forty Slaves of Sultān Shams Al-Dīn Iltutmish of Delhi?", *Iran*, Cilt: 10 1972, ss. 57-62; Salim Cöğce, **Şemsî Melikleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986. Bu husustaki öncü çalışmalar olarak öne çıkar. Salim Cöğce, "Dehli Türk Sultanlığı'nda Memlûk Sistemi", **Geçmişten Günümüze Türkiye - Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 11-32. Çalışmaları literatürde büyük bir iz bırakan Salim Cöğce, kurumun dayandığı Türk kültürünü ve bürokratik yapısını vurgularken atlı okçulukla öne çıkan askerî yapısının Delhi Sultanlığı'nın kuruluşundaki önemini altını çizmiştir. Peter Jackson, kaynakların mahiyeti nedeniyle birçok noktası eksik kalan Delhi Sultanlığı gulâm sistemi ile Mısır'daki Melûk Sultanlığı'nı karşılaştırır. Peter Jackson, "The 'Mamlûk' Institution in Early Muslim India", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Sayı: 2, 1990, ss. 340-58. İrfan Habib ise gulâm sistemi ile ıktâ kurumunun sultanlığın devlet teşekkülündeki yerini değerlendirir. Gûrlu devlet anlayışı ile birleşen gulâm uygulamalarının sultanlığın idarî alt yapısını oluşturduğunu söyleyen Habib, gulâm kumandanların devletin ıktâ üzerinden uyguladığı merkezileştirme çabalarını sekteye uğratmasını eski kadro – yeni kadro gerilimi üzerinden yorumlar. Habib, İrfan. "Formation of the Sultanate Ruling Class of the Thirteenth Century", **Medieval India 1: Researches in the History of India, 1200-1750**, ed. İrfan Habib, Oxford University Press, New Delhi, 1999, ss. 1-21. Sunil Kumar, Jackson ve Habib'in vardığı sonuçlara büyük oranda katılmamakla birlikte bendegân-ı hass'ın kültürel ve sosyoekonomik geçmişlerini belirleyici bir etken olarak inceler. Kölelerin hürlere nasıl hükmettiğini açıklamaya çalışan Kumar, bu hususta bendelerin efendileri ile kurduğu itaat ve hizmet ilişkilerine dikkat çekerek bu sürecin kaynaklarda aksettirilmeye çalışıldığı kadar ideal bir yapıda olmadığını tespit eder. Bu eşitlikçi yapının Şensabaniyye geleneği ile mecz edilerek sultanlığın sarsıntılı kurumsal yapısını oluşturduğunu söyler. Ancak bu eşitlikçi yapının kaynağını, yani geleneksel Türk devlet anlayışına değinmemesi çalışmanın en büyük eksikliği olarak göze çarpar. Sunil Kumar, "When Slaves were Nobles: The

kumandanlık seviyesinde son derece rekabetçi bir kültür mevcutken alt kademelerde dayanışmacı bir ruhun varlığına işaret etmektedir. Kumandanların düşük rütbeli silah arkadaşlarıyla olan ilişkileri orduların sefer motivasyonunda önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.⁸⁰¹

Hint racalarının kıyasıya rekabet nedeniyle bir araya gelerek Müslüman – Türk ordularına karşı koyamadıkları savı ise, kaynağını geç dönem destanî anlatılardan almakla birlikte bu süreçte kaynaklara yansıyan bütün savaşlarda yanlışlanmaktadır. Genellikle Çavhan sarayına intisap etmiş isimler tarafından yazılan tarafından XIV. - XV. yüzyıl ve sonrasında kaleme alınan destanî anlatılara⁸⁰² ve aynı kültüre mensubiyetin ortak/yabancı bir düşman karşısında topyekûn birleşmeyi gerektirdiği ön kabulüne dayanan abartılı bir görüştür. Aynı kültüre mensubiyetin her zaman doğal bir ittifak yaratmasını beklemek, iki taraf için de akılcı bir yaklaşım olmadığı gibi Hint racalarının ve toplumunun direniş göstermediği şeklinde değerlendirmeler de doğru değildir. Gerek Hint kaynakları gerekse de Müslüman müelliflerin aktardıkları Hint ordularının neredeyse hemen her savaşta en azından birkaç racanın bir araya geldiğini ve sayıca üstün olduklarını belirtir. Müslüman kaynaklarındaki fetih anlatılarında 1202-1203 itibarıyla başlayan ve Sultan Aybeg'in hükümrانlığını da kapsayan yaklaşık altı yıllık bir sessizlik mevcuttur. Bununla birlikte II. Tarain Savaşı'ndan sonra Müslüman müelliflerin hiç bahsetmediği Hint kaynaklarının ise abartılı bir şekilde yücelttiği birçok mücadele yaşanmıştır.⁸⁰³ Kaldı ki, Gûrlu sultanları Gıyâseddin ve Muizeddin kardeşlerin vefatının yarattığı kaos ortamında gerçekleşen iç isyanlar, taht mücadeleleri ile Hârezmşâhların ve Moğolların faaliyetleri

Shamsî Bandagân in the Early Delhi Sultanate”, **Studies in History**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1994, ss. 23-52, Cûzcânî'nin aktardığı biyografilere dayanarak çıkardığı Şemsî kumandanların profil özetleri için Tablo 1, ss. 32-36.

⁸⁰¹ Yeri geldikçe zikredeceğimiz üzere Aybeg'in kariyeri bu husustaki en açık örnektir. Bk. Salim Cöhlce, “Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 2010, ss. 13-24.

⁸⁰² *Prithviraja Vijaya*, *Prithviraj Raso* ve *Prithviraja Prabandha*, Gahadavala kralı Jayaçandra'nın (hük. yak. M. 1170–1194) Gûrlular işbirliği yaptığı anlatılır. Talbot, *The Last Hindu Emperor*, ss. 56-58; Krş. Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 76-79 ve 89; Has Bilas Sarda, “Pritviraj Vijaya”, *Speeches and Writings Har Bilas Sarda*, s. 211.

⁸⁰³ *Prithviraja Prabandha*, *Hammira Mahakavya*, Çavhanların Gûrlu ordusuna karşı yedi zafer kazandığını aktarırken Prabandhacintāmañi ve diğer bazı folklorik anlatılarda bu zaferlerin sayısı yirmi birdir. Nayachandra Suri, **The Hammîra Mahākāvya**, ed. ve çev. Nilkanth Janardan Kirtane, Education Society's Press, Bombay, 1879, s. 11; Merutunga, **The Prabandhacintāmañi or Wishing-stone of Narratives**, çev. C. H. Tawney, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1901, s. 189; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 81.

Hindistan'da kurulan Türk hâkimiyetini büyük ölçüde sarmıştır. *Tâcü'l-Me'âsir*'in özgünlüğü şüpheli son faslını saymazsak bu devrin tek otorite kaynağı Cûzcânî, bu süreçte Hint ordularına kaybedilen topraklardan son derece dolaylı bir şekilde bahseder. Ancak epigrafik kaynaklarla birlikte değerlendirildiğinde, müttefik Hint ordularının 1193'teki I. Gucerât Seferi'nde ve I. Tarain Savaşı'ndaki galibiyetlerinin dışında kaybettikleri bölgelerin bazılarını istikrarlı bir şekilde tekrar ele geçirdiğini ve bir süre ellerinde tuttuklarını daha net ortaya koymaktadır.⁸⁰⁴ Buna binaen sultanlığın ilterişi İltutmuş, bir yandan otoritesini Müslüman/Türk rakiplerine karşı korumaya çalışırken diğer yandan Hint racalarına kaybedilen bu toprakları tekrar ele geçirmek için bir dizi harekât başlatmak zorunda kalmıştır.

Calor Çavhanlarından Raca Udayasimha'nın (hük. yak. 1204-1257), torununa ait bir yazıt bu hanedanın 1216 civarında sultanlıkla vassallık bağlarını kopardığını ve Calor merkez olmak üzere kuzeybatıda Jodhpur'dan güneybatıda Gucerât'a kadar uzanan bir sahada egemenlik iddia ettiğini gösterir.⁸⁰⁵ II. Tarain Savaşı'ndan sonra Raca III. Prithvi'nin oğlu Govinda'ya, ardından torunu Valhana'ya (Balhana) ıkta olarak verilen Hindistan'ın muhkemliği ile ünlü kalelerinden Rathambor Kalesi de bu süreçte yeniden fethedilen yer arasında yer alır. A. B. Habibullah'ın tespitine göre Çavhan hanedanından olmakla övünen Çahara Deva'nın günümüze kadar gelen bir sikkesi bölgenin sultana bağlılığına işaret etmektedir. İdarecisi kesin değilse de bölgeyi tabi olarak yöneten racanın 623-24 / 1226-27 seferlerinden önce, sultanın Bengal ve Sind'te verdiği mücadelenin yarattığı boşluktan istifade ile isyan ettiği açıktır. Kalenin daha sonra aynı hanedandan çok uzun yaşamayan Prahladana adlı bir racaya, ondan sonra sultanlığın diplomatik yollarla kontrol altında tutmaya çalışacağı Viranarayana adlı bir prensin kontrolüne geçtiği anlaşılmaktadır.⁸⁰⁶ Hint kaynakları, Sultan İltutmuş'un Guhelot Racası Jaitra Singh'in (hük. yak. 1213 - 1261) kontrolünde bulunan Udaipûr'un yaklaşık 20 km. kuzeyindeki Nagda'ya yıkıcı bir akın

⁸⁰⁴ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 83; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 523.

⁸⁰⁵ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 149; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 84; Franz Kielhorn, "Sundhâ Hill Inscription of Châchigadevâ Vikrama Samvat 1319", *Epigraphia Indica*, Cilt: 9, 1907, ss. 73-74.

⁸⁰⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 445-46; Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 236; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 102-103; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 84, 93. Rathambor, sultanın ölümünün hemen ardından yeniden Hint racalarının eline geçecek ve rekabetin sembol mekânlarından biri hâline gelecektir. Koç, "Racastan'da Delhi Türk Sultanlığı-Hindu Çekişmesi ve Ratanpûr Kalesi", s. 143 vd.

düzenlediğini, ardından Solankilerin hâkimiyetindeki Gucerât'a başarısız iki sefer yaptığını da kaydeder.⁸⁰⁷ Nihayetinde Sultan İltutmuş, 623-24 / 1226-27 yıllarında Calor Kalesi, Mandor, Nadol ve Rathambor'u; 633 / 1235-1236'da Ecmîr, Bayana ve Thangîr bölgelerini tekrar tabiiyet altına alarak Racastan'da kısa süre de olsa kontrol sağlamıştır. Cûzcânî'nin fütuhât kayıtlarındaki ifadelerine bakılırsa 632 / 1234-35'te Paramara Racialığı kontrolündeki Mâlvâ, Bhilsa ve Ucceyn seferleri ise kalıcı bir toprak kazanımına dönüşmemiştir.⁸⁰⁸

Sultan İltutmuş'un Bundelkhand bölgesinin hâkimiyeti için verdiği mücadelesi de çetin geçmiştir. Bazı yerel destanî anlatılar ile epigrafik, nümismatik kaynaklar, 1201'de fethedilen Gvalyır Kalesi'nin kısa süre sonra elden çıktığını, Gvalyır, Jhansi civarının yeni Narvâr merkezli bir idare kuran Malaya Varma Deva (hük. yak. 1223 - 1233) hâkimiyetine geçtiğini doğrular. Cûzcânî'nin ismini garip bir imlâ ile aktardığı Mingal Deo / Mangal Dev'in (میلک دیو / میکل بهودیو),⁸⁰⁹ olduğu muhtemelen Raca III. Prithvi'ye bağlı iken konjonktürden yararlanıp hâkimiyet kurarak bölgede kontrolü sağlamıştır.⁸¹⁰ Bu bölgeler ve kale H. 26 Safer 630 / 12 Aralık 1232'de yaklaşık bir yıl süren zorlu bir kuşatma ile alınır. Bayana ve Sultankot'un valiliğine getirilen Melik Nusreddin Taysi, fethinden sonra Gvalyır'ın idaresine atanır. Ancak İltutmuş'un sultanlık otoritesinin kesin tesisi olarak kutlanan bu hâkimiyet de çok uzun sürmeyecektir.⁸¹¹

⁸⁰⁷ Habib ve Nizami, *A Comprehensive History of India. Vol. 5, Part 2*, s. 786; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 152-53; Sharma, "The Kharataragaccha Pattavali Compiled by Jinapala", ss. 779-81; Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", ss. 223-32. Habibullah, Nagda akınında sultanlık ordusunun ağır kayıplar verdiğini söyler ancak Guhilotların bu seferden sonra payitahtını Çittor'a taşımış olması bu olasılığı son derece şüpheli hâle getirmektedir. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 84.

⁸⁰⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 402; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 83-85.

⁸⁰⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Habibî, s. 448; İsmîn elyazmalarındaki karşılaştırmaları için Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty s. 619, dipnot 7; Cöhce, *Şemsî Melikleri*, s. 63, dipnot 122.

⁸¹⁰ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 83; Cunningham, ilk yayınladığı yazıtlardan yola çıkarak hanedanı Pratihara'ya bağlasa da yeni yazıtları değerlendiren R. B. Singh, Malaya Varma Deva'nın ve seleflerinin kendilerini bir zamanlar emrinde bulundukları Çavhanların devamı olarak gördüğünü söyler. R. B. Singh gibi tarihçiler bu racayı Chahara Deva ile olan isim benzerliği nedeniyle Narvâr bölgesini yöneten Çahada Deva ile karıştırmıştır. R. B. Singh, "The Chahamanas of Narwar" **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 15, 1952, s. 380 vd. Alexander Cunningham, **Archaeological Survey of India**, Vol. 2, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1871, ss. 379-81; R. B. Singh, "The Chahamanas of Narwar" **Proceedings of the Indian History Congress**, Vol. 15, 1952, s. 379-82. M. B. Garde ise bu karışıklığın isim benzerliğinden kaynaklandığını tespit eder. M. B. Garde, "A note on the Yajvapalas or Jajapellas of Narwar", **Indian Antiquary**, Cilt: 47 1918, ss. 241-43; Peter Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 143.

⁸¹¹ Bu zaferden sonra Delhi'de nevbet çaldırılır ve ıktalar dağıtılır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 447-48, Cilt: 2, ss. 10-11.

H. 599 / 1203'de Kalincar Kalesi'nde kuşatılan Çandella Racası Paramardi (hük. yak. 1165 - 1203) vassallığı kabul etmesine rağmen kısa süre sonra suikastla öldürülünce idareyi eline alan baş vekili Aj Deo (Ajaya Deva) ile Paramardi'nin oğulları antlaşmayı bozar. Ajaygarh civarında bulunan yazıtların işaret ettiğine göre 1205'te sultanlık askerlerini geri çekilmeye zorlayan sonradan Çandella Racası olacak Trailokya Varman (hük. yak. 1203–1245) 1212'de Kalincar Kalesi'ni tekrar ele geçirmiştir. Çandella rauta'larının bölgedeki imar faaliyetleri Çandella racalarının bu dönemde pek çok bölgede kontrolü ellerinde tuttuğunu işaret etmektedir.⁸¹² Gvalyır Kalesi'ne yerleşen Melik Nusreddin Taysi, önce Kennauç, Mihar (günümüzde Mahet) ve Mahaun'a (günümüzde Rohtak) akınlar düzenleyerek bir sonraki seferinin lojistik güvenliğini sağlar. 631 / 1233-34 tarihli Kalincar seferiyle Trailokya Varman kısa sürede mağlup edilir ve yüklü bir ganimet elde edilir. Ancak küçük bir tabur askerle kaçmayı başaran raca, su kaynaklarına yakın daha güvenli bir yere çekilir.⁸¹³ Cûzcânî, dönüş yolunda Narvâr bölgesini Pratihara'ların elinden alan Yajvapāla (halk ağzıyla Jajapella) racalarından Mahakumara unvanlı Çahada Deva'nın⁸¹⁴ askerlerin yorgunluğundan istifade ile bu ganimeti ele geçirmek için Taysi'nin birliklerinin yolu kestiğine dair anekdot aktarır. Ancak Taysi birliklerini üçe bölüp üç farklı yola dağıtarak ganimeti güvenceye alır ve kendi komutasındaki atlı birliklerle Çahada Deva kuvvetlerini bertaraf etmeyi başarır. Bu harekâtlar birer ganimet akını olarak başarılı görünseler de kısa süre sonra başka sultanlar döneminde aynı bölgelere düzenlenen seferler sonucunda kalıcı bir toprak kazanımı olmadığını göstermektedir.⁸¹⁵

⁸¹² K. S. Dikshit, **Spot-light on the History of the Chandellas**, Dikshit Bros., Poona, 1968, ss. 48-53.

⁸¹³ Çekildiği nokta Müslüman müelliflerin hiç bahsetmediği muhtemelen Kiyan (Ken) Nehri'ne 12 km. uzaklıkta bulunan ve güneyinde Raca Paramardi adıyla anılan bir su rezervuarına sahip Acay(garh) Kalesi civarı olmalıdır. Peter Jackson, Çandella krallarının Müslüman ilerleyişi karşısında verdikleri tek taviz olarak nitelendirir. Alexander Cunningham, **Reports of a Tour in Bundelkhand and Rewa in 1883-84, and of a Tour in Rewa, Bundelkhand, Malwa, and Gwalior, in 1884-85**, Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1885, ss. 46-47; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 143.

⁸¹⁴ Cûzcânî, bu kralın adını Acar (آجر) Ranası Cahar (جہار) olarak verir. Çahada Deva'nın soyu tartışmalı olup bazı görüşlere göre Çavhan Racası III. Prithvi'nin oğludur. II. Tarain Savaşı'ndan sonra Narvâr bölgesine kaçarak burada kısmi bir idare kurmuş kendisinden sonra idareyi oğlu Malaya Varma Deva devralmıştır. Ancak bu teori sonradan yayınlanan epigrafik kanıtlarla yanlışlanmış olup Malaya Varma Deva'nın Çavhan hanedanı ile bir bağı bulunmadığı, sadece bölgenin valilerinden biri olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Yajvapāla hanedanının ilk racası olarak bilinir. R. B. Singh, "The Chahamanas of Narwar", ss. 379-380; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 104; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 11; M. B. Garde, "A note on the Yajvapalas or Jajapellas of Narwar", ss. 241-46.

⁸¹⁵ Cûzcânî'nin bu sefere önderlik eden Melik Nusreddin Tayisî'yi yanlış yönlendiren bir Hindû rehberden bahsetmesi ise dikkate değerdir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 11-12; Cunningham, **Reports of a Tour in Bundelkhand**, ss. 47-53; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 56, 83, 85-86. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 144.

Sonuç olarak kast sisteminin çağdan çağa bölgeden bölgeye değişen bir pratiğe sahip olduğu, *de facto* durumlara uyum sağlama konusunda esnekliğini hiç yitirmediği anlaşılmaktadır. Sultanlığın kuruluş sürecinde kast sisteminin doğrudan ve tek başına bir etken olarak zikredilmesi büyük oranda çağdaş kanıtlara dayanmayan duygusal bir değerlendirmedir. Zira kast sistemine bağlı olarak zikredilen savaşacak insan kaynağının darlığı, Müslüman müelliflerin kayıtları ile Hindû hukuk ve destanî eserleri tarafından doğrulanmamaktadır. Ezilen alt kastların ve yerel elitlerin Müslüman idarecileri Hindû yöneticilere tercih ettiği çıkarımı ise sultanlığın kuruluşunun hemen akabinde yaşanan olaylara bakıldığında geçerli görünmemektedir. Müslüman sultanların savaş meydanlarının tozu dumanı dağıldığında Hindû tebaasına adaletle muamele ve can güvenliği vaat ettiği ve taşrada idareyi yerli idarecilere bıraktığı kesindir. Ancak hemen her otorite boşluğunda çıkan isyanlar ile bu isyanlara müdahale hususunda çıkartılan fermanlarda din ayrımı güdülmemesi söz konusu kamuoyu değişimi tezini desteklememektedir.⁸¹⁶ Ayrıca belirtmek gereklidir ki, bu dönemde Gûrlu ordusunun ve mirasçısı sultanlık ordusunun yapısı, alt kıtada Müslüman hâkimiyetinin kuruluşuna Müslüman – Hindû diktonomisi üzerinden okunamayacak kadar kozmopolit bir mahiyet kazandırmaktadır.

Çağdaş savaş ve idare sanatı eserleri Hint idarecilerinin, hileyi zayıflık gören Kautilyacı savaş ahlâkına bağlılıklarından fazla taviz vermedikleri gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Lakin bu eserlerin olanı değil olması gerekeni vurgulayan niteliği sebebiyle Hint racalarının sadece bu nedenle Gûrlu ordusuna karşı duramadığını söylemek kanıtların ötesine geçmek olacaktır.⁸¹⁷ Elimizdeki kısıtlı yerli kaynaklar Hint ordularının insan kaynağı olarak bir problemi olmamasına rağmen teknoloji ve strateji olarak da belirgin yeni bir çözüm üretmediklerine işaret etmektedir. Buna karşın Gûrlu ordusunun gerek silah teknolojilerine erişim ve inovasyon üretebilme gerekse de gerekse de zor şartlara uyum sağlama ile taktiksel hareket kabiliyeti bakımından rakiplerinden daha geniş bir repertuara sahip olduğu çağdaş ve geriye dönük anlatılarla sabittir. Hindistan’a sefer düzenleyen Müslüman sultanların Hint kaynaklarına yansıyan imajı da yine bu askerî üstünlüğe vurgu yapmaktadır.⁸¹⁸ Dolaylı

⁸¹⁶ Siddiqui, *Perso-Arab Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi*, ss. 167-70.

⁸¹⁷ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 323.

⁸¹⁸ Truschke, *The Language of History*, ss. 35-36.

kanıtlarla birlikte değerlendirildiğinde, sürecin en yakın tanığı Hasan Nizâmî'nin Dehli'nin ve tüm Hindûstan'ın fethi konusunda Gûrlu ordusuna yönelik aktarımlarının salt methiye amaçlı kurgusal bir metnin parçaları olarak etiketlenmemesi gerektiği anlaşılmaktadır:

“...Böylece aynı zamanda bu geniş ülkenin giriş noktası da olan Hind diyarının başlıca şehrinin (Dehli) bu meşhur ve tanınmış kalesini memleket topraklarına kattı. (Daha sonra) üstün fetih gücü sayesinde baştan sona tüm ülkeye boyun eğdirdi. Kısa süre içinde devletin âlemleri ülkenin her yerinde zaferle dalgalanmaya başladı. Sultanın oklarından korkan yeryüzünün (bölgenin) asileri, “elif” gibi dik gövdelerini yay gibi bükerek “nûn” gibi oldular; hayatlarını kurtarmak için hançer bağlar gibi kulluk ve teslimiyet kemerlerini bağladılar.”⁸¹⁹

⁸¹⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 117. Krş. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1402, v. 99a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FETİH VE YERLEŞME (1175 – 1206)

Delhi Sultanlığı'nın kuruluşu, Hindistan'da yaşananlar kadar eşzamanlı olarak Horasan'da gerçekleşen politik gelişmelerle ilgidir. Bu husus daha önce pek çok kez dile getirilmesine rağmen detaylı bir şekilde incelenmeye muhtaçtır. Zira bilindiği üzere, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Horasan'daki otoritesinin sarsılmasıyla oluşan politik kaos ortamı, Gûrlular ve Hâremzşâhlar gibi iki tabi unsurun yükselişiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle Horasan ve Mâverâünnehir'in hâkimiyeti için bu iki devletin yaşadığı kıyasıya rekabet ile Gazne – Firûzkûh sarayının iç hesaplaşmalarının sultanlığın kuruluşuna etkisi bağlamında ele alınması Hind seferlerinin motivasyonu, gelişimi ve sonuçlarına dair birçok hususu aydınlatacaktır.

3.1. HÂREZMŞÂHLAR'IN YÜKSELİŞİ VE GÛRLULAR

Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in Katvan Bozgunu sonrasında Oğuz İsyanı ile otoritesinin büyük oranda sarsılması ve nihayetinde 1157'deki vefatı Doğu İran, Mâverâünnehir ve Horasan'da büyük bir iktidar boşluğu doğurmuştur.⁸²⁰ Sultan Sencer'in vefatı sonrası mirasçısı konumundaki yeğeni Mahmud Han ile Nişâbur valisi iken kaos ortamında elde ettiği kısmî başarılarla Horasan hâkimi olarak anılan Melik Müeyyed Ayaba ve Oğuzlar arasında Merv, Tûs, Nişâbur, Herât ekseninde ittifakların ve tabiyetlerin çok hızlı değiştiği kısa süreli bir hâkimiyet mücadelesi yaşanmıştır.⁸²¹

Büyük Selçuklu hâkimiyetinin zayıflamasıyla Horasan ve Mâverâünnehir'de meydana gelen bu boşluğu doldurma mücadelesinde, Selçuklu gulâmı atalarından gelen bağları nedeniyle kendilerini bendelikten mirasçılığa yükselten Hâremzşâhlar öne çıkar. Hâremzşâh Atsız devrinden beri bağımsızlık ateşiyle yanıp tutuşan Hâremz'in cevval idarecilerinin Gürgenç'te tahta çıkan İl-Arslan (hük. 1156 – 1172)

⁸²⁰ İlgili iki monografi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, **Sultan Sencer ve Karahıtaylar: Katavan Savaşı (536/1141)**, Marmara ÜniversitesiTürkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1994; Engin Ayan, **Büyük Selçuklu Devleti'nde Oğuz İsyanı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

⁸²¹ Salim Cöhçe, *Şemsî Melikleri*, s. 16; Fernand Grenard, **Babur**, çev. Orhan Yüksel, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 130; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 18-23.

ile birlikte 1165 itibariyle Selçuklu tabiiyetinden kurtulduğu anlaşılmaktadır.⁸²² Hârezmşâh İl-Arslan'ın Horasan'daki bağımsız varlığını sınavan Müeyyed Ayaba ve Atabeg İldeniz'e karşı Bistâm önlerinde başarıyla dursa da Buhara üzerinden gelen Karahıtay baskısını bertaraf edememiş; veliahtlarına Selçukluların bölgedeki en güçlü mirasçısı olma iddiasını sürdürecektir bir ordu varlığı miras bırakarak vefat eder. (M. 19 Mart 1172) İl-Arslan'ın oğullarından Alaeddin Tekiş (hük. 1172 – 1200) ile kardeşi Sultânşâh Mahmud'un (ö. 1193) giriştiği nispeten uzun süren taht mücadelesi Hârezmşâhların arkasına aldığı rüzgârı büyük ölçü de zayıflatıp devleti bölgedeki bütün rakiplerinin müdahalelerine açık hâle getirir.⁸²³ Alaeddin Tekiş'in kardeşine karşı yürüttüğü taht mücadelesinde Karahıtaylardan alacağı destek kendisine pahalıya mâl olacak; bir yandan Sultânşâh, Gûrlular ve Selçuklu bakiyeleriyle mücadele ederken öte yandan devletin ayak bağı hâline gelen Karahıtay boyunduruğundan kurtulmak devletin en önemli meselesi hâline gelecektir.⁸²⁴

Veliaht olarak gösterilen Sultânşâh Mahmud'un annesinin kararıyla Hârezm tahtına oturtulmasını kabul etmeyen ağabeyi Cend Valisi Alaeddin Tekiş, Karahıtay ve Kıpçak/Kanlı desteği ile Hârezm ve Mazenderân bölgesinde hâkimiyet kurarak 1172'de hükümdarlığını ilan eder.⁸²⁵ Sultânşâh'ın Müeyyed Ayaba ile kurduğu ittifak ise 1174'te annesi ve hâmisî Terken Hatun ile Ayaba'nın sonu olur.⁸²⁶ (M. 1178) Sultânşâh bunun üzerine önce Müeyyed Ayaba'nın oğlu Togaşah'a ardından Gûr sarayına başvurur. Gûrlu sultanının huzuruna mülteciden çok müttefik gibi çıkan Sultânşâh, burada itibarla karşılaşır. Bu süreçte Sultan Gıyâseddin Muhammed ile uyumlu bir politika izleyen Alaeddin Tekiş, Gürgenç'e gelen elçilerin tavırlarına katlanamaması nedeniyle hâmisî Karahıtay idaresine savaş açar. Gûrlu sultanı Gıyâseddin, bir yandan Alaeddin Tekiş ile Karahıtaylara karşı ittifak kurmaya

⁸²² Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, ss. 255-262; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 67, 80-84; Barthold, *Türkistan*, ss. 343-347; Meryem Gürbüz, *Hârizmşahlar*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 144-46. Hârezmşâh Alâeddin Atsız'ın Sultan Sencer'e ve Abbâsî Halifesi'ne yazdığı mektuplar için bk. Nagehan Vurgun, *Hârezmşâh Devletinin Dış Politikası*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2021, ss. 51-59.

⁸²³ Barthold, *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, ss. 343.

⁸²⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, ss. 300-301; Aydın Taneri, *Hârezmşahlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 26-30.

⁸²⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 264; Hamdullah Müstevfî-yî Kazvinî, *Târih-i Güzide*, Çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 389; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 303; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984, s. 84, 150.

⁸²⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 265; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 303.

çalışırken öte yandan konjonktürden faydalanmak için Sultanşâh'a istediği orduyu vermeyip Karahıtay sarayına gönderdiği anlaşılmaktadır.⁸²⁷

Sultanşâh, kısa süre sonra Karahıtay sarayından bulduğu destekle Müeyyed Ayaba'nın oğlu Togaşah tarafından Oğuzlardan alınan Merv, Serahs ve Tûs'a hâkim olur. (M. 1181) Buna karşın Tekiş, Gürgenç önlerinde Karahıtay ordusunu durdurmayı başarır ve bölgedeki otoritesini sağlamlaştırır.⁸²⁸ Bu noktada Ceyhun kıyılarında durdurduğu müttefik orduları tamamen yok etmeye çalışmak yerine kuvvetleriyle Sirderya ötesine geçerek elini hem insan kaynağı hem de maddi anlamda güçlendirmek gibi mühim bir hamle yapar. Ordusunu Kıpçak ve Kanglı Türkleri ile güçlendiren Tekiş, bölgenin önemli merkezlerinden Buhara'yı ele geçirir. (M. 1182) Bu fetihten sonra Alaeddin Tekiş'in payitaht Gürgenç'e artık sultan olarak da yerleşir. Horasan'daki bu fasılasız iktidar mücadeleleri Hârezmşâhları nihayetinde güneyde Gûr Devleti ile karşı karşıya getirecektir.⁸²⁹

3.2. GÛRLULAR'IN YÜKSELİŞİ VE TAHT MÜCADELELERİ

Hârezmşâhlar, Kuzey Horasan ve İran'ın doğusuna doğru genişlerken Güney Horasan'da ve Kuzey Hindistan'da Gûrluların yıldızı parlayacaktı. Orta Çağ Müslüman tarihçilerinin neredeyse XI. yüzyılın ortalarına kadar “dağları mesken tutmuş bir grup inatçı, kâfir eşkıya” olarak andığı Gûrlular,⁸³⁰ Emir Mes'ud devrinden beri kesintili olarak devam eden Gazneli tabiiyetinden kurtulmak adına en ciddi hamlesini Alâeddin Hüseyin b. Sâ'm (hük. 1149 - 1161) yönetiminde yapmıştır. Gûrlular, Alâeddin Hüseyin b. Sâ'm'e “Cihânsûz” yani “dünyayı ateşe veren” lakabını kazandıracak, bir hayli yıkıcı Gazne harekâtı ile Gazneli hâkimiyetini kırmalarına rağmen ancak Sultan Sencer'in ölümünden sonra tabi bir devlet hüviyetinden

⁸²⁷ Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Hândmîr, **Habîbü's-siyer fi ahhâri efrâdi'l-beşer**, Cilt: 2, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran, 1333/1954, s. 634; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 266; İbn'ül-Esir, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 304.

⁸²⁸ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 266; İbn'ül-Esir, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 304.

⁸²⁹ Bu seferlerden önce Gûrlu sultanından yardım istemesine bakılırsa sefer öncesi askerî kuvvetine güvenmediği anlaşılmaktadır. Barthold, *Türkistan*, s. 356; Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, ss. 93-97; Nuh Keskin, **Harizmşah Sultan Tekiş ve Zamanı (1172-1200)**, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2020, ss. 23-27.

⁸³⁰ Barthold, *An Historical Geography of Iran*, s. 51; Clifford Edmund Bosworth, “The Ghurids in Khurasan”, **Medieval Central Asia and the Persianate World**, Ed. A. C. S. Peacock ve D. G. Tor., I.B. Tauris, 2015, ss. 378-397.

çıkabilmişlerdir.⁸³¹ Gazneli Sultanı Behramşâh'ın üçüncü denemesinde bir daha dönmek üzere Lâhor'a çekilmesiyle sadece Gazne değil Büst, Zemindâver ve Tekinâbâd'ı ele geçiren Gûrlu Sultanı Alâeddin Hüseyin b. Sâm, fetihlerini Herât yakınlarındaki Tûlek Kalesi'ne kadar genişletir. Bu süreçte Oğuzların yarattığı kaostan özenle uzak durduğu anlaşılan Gûrlu sultanı Garcistan, Toharistan ve Bâmiyân'ı kolaylıkla kendisine bağlayarak Bâmiyân'ın idaresini amcası Fahreddin Mes'ûd'a bırakmıştır. Ömrünün sonuna doğru ise kısa süreli de olsa İsmâîlîlerle ittifak kurar.⁸³² Alâeddin Hüseyin b. Sâm'ın 1161'deki ölümünden sonra genç yaştaki oğlu Seyfeddin Muhammed, meliklerin ortak kararıyla Fîrûzkûh tahtına oturmuştur. İki yıl süren kısa saltanatı İsmâîlîleri uzaklaştırmasının ardından Gazne ve Garcistan bölgesini tekrar ele geçiren Oğuzlara karşı giriştikleri Dîzek Savaşı'nda (M. 1163) kendi kumandanının (sultanın vaktiyle öldürdüğü kardeşinin intikamını almak için) fırlattığı bir mızrak darbesi ile sona erer.⁸³³

Seyfeddin Muhammed'in halefi Gıyâseddin Muhammed b. Bahâüddin Sâm (hük. 1163 - 1203), kardeşi ile birlikte Gûrlu devletini müstakil bir devlet hâline getirmekle kalmayıp, Hindistan ayağı sultanlığın temelini teşkil edecek bölgeler arası bir "imparatorluk" kuracaktır. Gıyâseddin Muhammed, Fîrûzkûh'ta Gûrlu tahtına oturduğunda henüz yirmili yaşlarının başında olmasına rağmen emirlerine güven veren bir idareciydi. Kendisinden üç yaş küçük anabir kardeşi Muizzüddin Muhammed ile birlikte valilikten mahpusluğa kadar türlü sınamalardan geçmiş; Sultan Seyfüddin Muhammed örneğinde olduğu gibi, kişisel husumetlerden dolayı kolaylıkla ayağını kaydırabilecek Gûr ve Garcistan emirlerinin saygısını kazanabilmişti.⁸³⁴

Yine de tahta çıkışı tam bir konsensüsle olmamıştır. Kırk üç yıl sürecek uzun saltanatının ilk yılları, ordu üzerindeki geleneksel nüfuzlarıyla bilinen ve Sultan Seyfüddin Muhammed'in ölümünden sorumlu Şîşânî boyundan Sipehsâlar Ebû'l-

⁸³¹ İbn'ül-Esîr, bu zaferlerden sonra es-Sultân'ül-Muazzâm unvanı kullanmaya başladığı ve Selçuklu sultanları gibi çetr taşımaya başladığını söylese de M. 1149'da Gûrlu tahtına oturan ve el-Sultan'ül Âzam unvanıyla sikke bastıran Bahâüddin Sâm b. İzzeddin Hüseyin ile birlikte Afganistan dağlarını mesken tutmuş küçük ancak yok edilemeyen bir aşiretler birliği görünümündeki Gûrluların kendilerini müteşerrî Müslüman sultanlarına denk görmeye başladığı anlaşılmaktadır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 145; Dominique Sourdel, *Inventaire des monnaies musulmanes anciennes du Musée de Caboul*, Damascus, 1953, s. 114; Michael O'neal, "Ghūrîds", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, 2015, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_27477, (Erişim: 06 Ekim 2023).

⁸³² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 350-353.

⁸³³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 350-351.

⁸³⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 353.

Abbas ile hanedanın Bâmiyân kolunun başındaki İzzeddin Hüseyin'in (hük. 1100 – 1136) yaşayan son oğlu, yani amcaları, Fahreddin Mes'ûd'un (hük. 1145 – 63) meydan okumasını bertaraf etmekle geçer. (M. 1164) Sultanın amcası ve Bâmîyan Meliki Fahreddin Mes'ûd ile Sipehsâlar Ebû'l-Abbas Şîşânî'nin Sultan Gıyâseddin Muhammed'i tahttan indirmek için ittifak kurması Gûrluların idarî maslahatında bir dönüm noktasıdır. 'Avfî, Sipehsâlar Ebû'l-Abbas'ın Meliki Fahreddin Mes'ûd ve oğullarına mektuplar göndererek sultanın hâl edilmesi için destek istediğini aktarır. Kendisine ve kardeşine karşı kurulan bu komplotan haberdar olan Gıyâseddin Muhammed, ordu içerisindeki etkin diğer üst düzey kumandanların görüşüne başvurur. Memleketin selameti için akraba da olsa bu yollara heves eden kişilerin öldürülmesi gerektiğine yönelik görüş birliğine varılır. Saraya çağrılan Sipehsâlar Ebû'l-Abbas'ı Şîşânî, kendisine söz hakkı dahi tanınmadan öldürülür. Ancak oğluna dokunulmaz ve tam olarak yerini bilmediğimiz bir bölgeye melik olarak atanır. Bu olayın ardından otoritesini sağlamlaştıran *Sultan'ül-Âzam* unvanlı Gıyâseddin Muhammed kardeşi ile birlikte Gûrlu ordusu büyük oranda Türk gulâm kumandanlara emanet etmeye karar verir.⁸³⁵

Sipehsâlar Ebû'l-Abbas'ın öldürülmesiyle önemli bir müttefik kaybeden Melik Fahreddin Mes'ûd'un eski Selçuklu kumandanlarından Belh'in hâkimi Emir Kamac Sencerî ve Herât hâkimi Melik Tâceddin Yıldız ile işbirliği yapar. Ancak topladıkları kuvvetler 559 / 1163-1164'te Herat Vadisi yakınlarındaki Rağ-ı Zerr mevkiinde yenilir. Kamac ve Yıldız bu esnada öldürülürken Melik Fahreddin Mes'ûd taht mücadelesinden yenik ayrılmasına rağmen Bâmiyân'daki makamına ikba edilir. Bu karardan sonra saygı kusur edilmeyen Fahreddin Mes'ûd ve soyu, Hârezmşâhların bölgeleri ele geçirdiği 1215'e kadar Bâmiyân ve Toharistan'ı yönetecektir.⁸³⁶

Sultan Gıyâseddin Gûrî'nin bu isabetli kararları, bir yandan ordusunu ve idaresini zayıflatan aşiretler arası çatışmalardan kurtarmayı amaçlarken henüz tahta yeni oturmuş bir sultan olarak hanedanın diğer boylarının desteğini de kaybetmeme

⁸³⁵ Bu tarz olayları devletin bekası için en büyük tehditlerden biri olarak değerlendiren Âvfî, zaruri durumlarda akraba katlini Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr (hük. M. 754 – 775) döneminden bir misal ile açıklar. Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya Avfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 906, t.y., v94b; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 354-355; Cûzcânî, Türk ifadesini gulâmları kastederek kullanır. Jackson, "The Fall of the Ghurid Dynasty", s. 214, Dipnot 37.

⁸³⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 375-76.

düşüncesinde olduğunu göstermektedir. Zira rakip akrabaların öldürülmesi olayı Gûrluların aşına olduğu bir pratik olmakla birlikte Sultan Gıyâseddin'in bu yöndeki hamleleri kan davasına dönüşecek toptan bir kıyım yerine otoritesine isyan edenlerle sınırlı kalmıştır. Nitekim kardeşiyle benzer bir sürtüşme yaşasa da gönlünü almayı başaracak ve kuracakları uyumlu idare usulü ile V. Barthold'un deyişi ile "Müslüman Asya'nın tek bağımsız devletini"⁸³⁷ inşa edeceklerdir. Ordunun hırslı kumandanlar arındırılarak bir denge unsuru olması amacıyla Türkân-ı hass'tan kumandanlara emanet edilmesi ise değineceğimiz üzere bilhassa Hindistan'daki fetihlerde etkisini gösterecektir.⁸³⁸ Muizzüddîn Muhammed'in evlatları yerine koyacağı Türk kumandanların Kuzey Hindistan'daki fetihleri, kendisini tarihe Hindistan'da Müslüman idaresini kalıcı hâle getiren kişi olarak geçirecektir. Gıyâseddin Muhammed'in gençlik yıllarını yanında geçirdiği amcasıyla gerçekleştirdiği bu uzlaşma hanedanı, Hârezmşâhların yaşandığına benzer bir savrulmadan da koruyacaktır.

Taht mücadelesi olarak başlayan bu harekâtlar silsilesi, Büst ve Ruhhâc'ta otoritenin yeniden tesisini sağlarken Belh'i ve büyük ihtimalle Oğuzların elinde bulunan Germşîr ile Zemindâver'i yeniden Gûrlu topraklarına katar. Herât Meliki Tâceddin Yıldız'ın öldürülmesinin ardından Sultan Sencer'in gulâmlarından Bahaeddin Tuğrul'un idaresine geçen Herât'ta geçici bir başarıyı da getirir. (M. 1164) Tam tarihlerini bilemesek de muhtemelen yine bu süreçte Bagdîs, Kâdis, Fîvar, Kâlvun, Seyfrûd ve Garcistan'ın tamamı hâkimiyet altına alınarak Gûrlu mülküne katılır. Gûr'un kuzeyindeki hızlı genişleme Tâlekân ve Cüzcan'ın güneyindeki Hazrevân/Gerzivân ele geçirilmesi ise devam eder. Heri Rûd boylarını ve payitahtın kuzey-kuzeybatı hattında güvenliği sağlama amaçlı bu seferlere güney-güneybatı hattında vergiye bağlanan Sistân eklenir.⁸³⁹ (M. 23 Temmuz 1164) Sultan Gıyâseddin'in M. 1165-1166 civarında ele geçirilen Carûm / Hurûm'dan Tekinâbâd'a kadar olan yerleri kardeşinin kontrolüne bırakmasıyla Muizzüddîn'in Gazne ve Zâbul harekâtlarının önü açılır. Muizzüddîn Muhammed'in kalabalık bir ordu ile başlattığı harekât, nihayetinde ağabeyinin de desteği ile Oğuzların şiddetli mukavemetini

⁸³⁷ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s. 354.

⁸³⁸ Kumar, *The Emergence of Delhi Sultanate*, ss. 65-68.

⁸³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 253, 257; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. *Tarih-i Sistân*, s. 362.

kırmayı başarır ve Gazne Gûrlu topraklarına katılır.⁸⁴⁰ (M. 1173-1174) Bu fetihle birlikte Muizzüddîn, *Sultanü'l-Muazzam* unvanıyla Gazne'yi kendi idare merkezi hâline getirmesinin yanı sıra ayrı bir başlıkta değerlendireceğimiz Sind – Hind fütuhâtı için kritik bir üs olarak kullanacaktır. Ertesi yıl, bir kısmı Gazne'den bir kısmı Fîrûzkûhtan harekete geçecek Gûr orduları, Bahaeddin Tuğrul'un idaresindeki Herât önlerine gelir. Şehir sakinlerinin Gûr idaresini desteklemesi nedeniyle direnecek gücü bulamayan Bahaeddin Tuğrul şehri terk ederek Hârezmşâh sarayına kaçarken Gûrlular, uzun süredir elde etmeyi planladıkları Herât'ı fazla bir kayıp vermeden ele geçirir. (M. 1175-1176) Gûrlu orduları bir yandan Muizzüddîn önderliğinde İndus boylarına ilerlerken Herât'ın ele geçirilmesi Gûrluları kuzey ve kuzeybatı hattından Horasan'a doğru genişlemek için teşvik etmiş görünmektedir. İki yıl sonra Herât'ın batısındaki Bûşenç alınırken Cüzcanî bu süreçte Nîmrûz ve Sistân'daki Nasrî melikleri Gûrlu tabiiyetini kabul eder.⁸⁴¹ (M. 1177-1178) Akabinde Kirman'ın Oğuz idarecileri de haraca bağlanırken Herât ve Cüzcan havalisindeki Tâlekân, Endhûy, Meymend, Faryâb, Pençdih (Taht-ı Bazâr), Merv el-Rûd, Dîzâk'te Gûrlular adına hutbe okutulmaya başlanır.⁸⁴² (M. 1185 öncesi)

3.3. ABBASÎ HALİFELİĞİ İLE TEMASLAR VE HİND FETİHLERİ

Gûrluların ve Hârezmşâhların bu hızlı yükselişi Sünni İslâm dünyasının meşruiyet makamı Abbâsîler ile irtibatı da beraberinde getirir. Halifeliğin, Horasan'daki isteklerine pek kulak asmayarak Irak bölgesinde fetihlere girişen Hârezmşâh Tekiş'e karşı bölgedeki en güçlü rakibi Gûrlu sultanlarını destekleme politikası güttüğü günümüze kadar gelen diplomatik yazışmalarla sabittir.⁸⁴³ Ancak geçmişte Gûrlu sultanlarının (ve bölge halkının önemli bir kesimin) Kerrâmiye⁸⁴⁴ mezhebinden olması, Alâeddin Cihânsuz devrinde İsmâîlîlerle işbirliği girişimleri gibi

⁸⁴⁰ İbnü'l-Esîr ve Esterabâdî'nin Gazne'nin ele geçirilmesi ile ilgili verdiği tarihlendirme hatalıdır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 147; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 358.

⁸⁴¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 150; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 358; *Tarih-i Sistân*, s. 362-63.

⁸⁴² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 358.

⁸⁴³ Alâeddin Tekiş ve Abbâsî Halifeliği'nin Irak üzerindeki iktidar mücadelesinin detayları için bk. Vurgun, *Hârezmşâh Devletinin Dış Politikası*, ss. 78-87.

⁸⁴⁴ Sönmez Kutlu, "Kerrâmiye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerramiye>, (Erişim: 17 Haziran 2023).

hareketleri biliniyorken Gûrluların Abbâsî Halifeği'nden tam destek alması pek olası değildi. Ayrıca Hârezmşâhlar gibi bir rakipleri varken halefi oldukları Gazneliler'in bu rolünü⁸⁴⁵ üstlenmeleri de mevcut konjonktürün devamı ile mümkün görünmemektedir. Hârezmşâhların Buddhist Karahıtaylılar ile ilişkilerinin müttefiklikten açık düşmanlığa dönmesi, Sirderya ötesindeki gayrimüslim Türk gruplara karşı yürüttüğü akıllıca politika Selçuklu himâyesinden çıkmak için can atan Abbâsî Halifeği'ne karşı elini güçlendirmişti. İşte bu politik satranç oyunu Gûrluları mezhep değiştirme hamlesine mecbur kılmıştır. Lakin bu kritik hamlenin ne zaman olduğu net değildir. Gûrlu tarihine yönelik aktardıklarında kendisinin de belirttiği üzere büyük kronolojik hatalar bulunan İbnü'l-Esîr, 595 / 1198-1199'da sultanın mezhep değiştirerek Şâfiî ya da bir ihtimal Hanefî olduğunu aktarır.⁸⁴⁶ Gûrlu tarihçisi Cüzcanî ise açık bir şekilde kardeşlerin mezhep değiştirmesinin 1173-1174'teki Gazne'nin fethinden sonra, "yöre halkıyla ters düşmemek" için olduğunu belirtir.⁸⁴⁷ Cüzcanî hilâfet makamı ile ilişkilere dair birkaç anekdot da aktararak ilk temasın Halife Mustazî-Biemrillâh'ın (M. 1170-1180) elçilerle hilât göndermesi olduğunu ve Sultan Gıyâseddin'in Gazne'nin fethinden sonra Abbasî halifesine bağlılığından bahsettiği bir şiirini kaydetmiştir. Cüzcanî'nin bahsettiği ilk ciddi diplomatik temas ise Hârezmşâh Alâeddin Tekiş'in 1192 civarında Irak bölgesindeki siyasi faaliyetlerinden rahatsız olan Halife Nâsır Lidinillâh'ın (hük. M.1180 - 1225) Gazne ve Fîrûzkûh sarayına gönderdiği elçileriyle olur. Dar'ül-Hilâfe'nin Bağdat'tan gönderdiği elçilerden Şemseddîn İbn'ül Rebbî Gazne sarayına, İbn'ül Hâtib ise Fîrûzkûh'a bir cuma günü gelir. Fîrûzkûh'ta Sultan Gıyâseddin ile cuma namazını birlikte eda eden İbn'ül Hâtib, hutbeyi de bizzat okurken sultana "Hilâfeti- hain ve asi Tekiş'ten koruyan" olarak selamlar. Bu olaydan sonra Sultan Gıyâseddin bir hâkimiyet sembolü olarak çaldırdığı nevbet sayısını beşe çıkarmıştır.⁸⁴⁸

⁸⁴⁵ Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 8. Fahri Müdebber'in Delhi sultanlarına anlatmayı tercih ettiği model padişahı Gazneli Mahmud olup adil oluşu ve cömertliği dışında övülme nedenlerinden biri de 'uzun süre tahta oturmasına rağmen hiçbir Müslüman'ın kanını dökmemesi'dir. Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, ss. 51-52.

⁸⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 134-135.

⁸⁴⁷ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 361-62.

⁸⁴⁸ Bu ziyareti kendi hayatını anlattığı bölümde de zikreden Cüzcanî, Gazne sarayına gönderilen İmam Şemseddîn İbn'ül Rebbî'nin Türk olduğunu da belirtmesi dikkat çekicidir. Ziyaretin devamında Bağdat'a dönüşlerinde İbn'ül Hâtib'e eşlik eden babasının Mukran civarında şehit olduğunu da ekler. *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 301-302, 325, 361-62.

Gûrlu-Abbâsî ilişkilerine dair bazı ilginç bilgiler aktaran Cüveynî, 611 / 1214-1215'de Tâceddin Yıldız'ın vefatının ardından Hârezmşâh ordusu Gazne'yi ele geçirince saray arşivinde Halife'nin menşuru ile Sultan Müizzeddîn'i Hârezmşâhlara karşı kışkırttığı mektuplarının bulunduğunu aktarır. Bunun üzerine "Gûrluların kendisine saldırmalarının sebebinin" anlayan Hârezmşâh Alâeddin Muhammed, Gûrluların Hindistan topraklarını ele geçirmeye karar verir.⁸⁴⁹ Hârezmşâhların Abbâsî halifeleriyle yürüttüğü diplomatik yazışmaları bu hususta, çağdaş ve çok da tarafsız bir kaynak olmayan Cüveynî'yi doğrular niteliktedir. Nitekim Selçuklu Sultanı Sencer'in asıl mirasçısı iddiasındaki Hârezmşâhlar, İslâm dünyasının Karahıtay belasından kurtaran hanedan olarak Bağdat ve Irak'ın kontrolünü üstlenme amacından Alâeddin Muhammed Hârezmşâh devrinde de taviz vermemiştir. Halife Nâsır'ın bir diğer önemli politik unsur olan Irak Selçuklu Sultanı Rükneddîn III. Tuğrul'un Harezm kuvvetleri tarafından öldürülmesinin ardından kesilen başının kendisine gönderilmesini kendisi için bir tehdit olarak algıladığı ve destek için Gûrlu sarayına yönlendiği anlaşılmaktadır.⁸⁵⁰

Cüveynî'nin bu kaydı, Cüzcanî'nin verdiği bilgiler birlikte değerlendirildiğinde Gûrlu sultanlarının mezhep değiştirmesinin "yöre halkının Hanefî olması"ndan dolayı değil tamamen siyasi bir tercihten kaynaklandığını göstermektedir. Söz konusu menşurların Sultan'ül-Âzam unvanlı Gıyâseddîn'in yanı sıra Sultan Muizzüddîn'e de gönderilmiş olması Hilafet'in kardeşleri de birbirine karşı kullanma stratejisi güttüğü şeklinde de yorumlanabilir. Zira Fîrûzkûh'a elçilerin gittiğini bilsek de Gıyâeddîn'in kardeşine yollanan bu menşurlardan haberi olup olmadığını bilmiyoruz. Sultan Muizzüddîn cephesinden baktığımızda ise Sind ve Hind fütuhata girişmek için gerekli siyasi motivasyonu bulmada Abbâsîlerin bu hamlesi ve telkinlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Kendisine en azından Gûrlu ileri gelenlerinin nezdinde daha çok prestij kazandıracak Lâhor'un zaptı ve Gazneli Devleti'ne son vermesi işini, Karmatîlerin elindeki Mûltan ve Uçç fetihlerinden sonraya bırakması, coğrafi nedenler kadar yine bu siyasi plandan kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Eski bir mensubu olduğu Karmatîliğin an canlı şekilde yaşandığı

⁸⁴⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, s. 409, Öztürk, s. 307-308.

⁸⁵⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 273-74; Barthold, *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, s. 397; Hârezmşâhların Selçuklu geleneğini devam ettirerek Halife'yi siyasi angajmanlardan uzak, sadece dinî bir önder olarak konumlandırmak istediği açıktır. Nagehan Vurgun, *Hârezmşâh Devletinin Dış Politikası*, s. 84, 117 vd.

Mûltan ve Uçç ilk hedef olarak seçilmesi, hakeza Şîi Sumra hanedanının yönetimindeki Deybûl'a ordu gönderilmesi Gûrluların Hârezmşâhlara karşı Sünni İslâm savunuculuğu rolünü benimsediklerini Abbâsî Halifeliği'ne kanıtlama güdüsünden kaynaklandığı ya da en azından motivasyonlarından birinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Horasan'daki siyasi hamlelere dönecek olursak Cüzcan ve Herât havalisinin Gûrlularca kontrol altına alınması Karahıtay desteği ile Tûs, Serahs, Ebiverd ve Merv'i ele geçiren, Hârezmşâh tahtı için hâlâ mücadele eden Sultanşâh ile komşu olunması anlamına geliyordu. Alaeddin Tekiş'in Gûrlu Sultanı Gıyâseddin'e yazdığı mektuplara bakılırsa 579 / 1184'e kadar ittifakın en azından görünürde korunduğu anlaşılmaktadır. Alaeddin Tekiş, bu mektuplarda yapacağı seferlerin bilgisini verirken gayrimüslimlere karşı çıkılacak seferlerde destek beklediğini, aynı desteği kendisinin de göstereceğini beyan eder. 1181 tarihli mektupta Alaeddin Tekiş'in kardeşini Toganşâh'a karşı bir hamle yapmaması yönündeki uyarısından bahseden detay ise Sultanşâh ile Alaeddin Tekiş arasındaki ilişkilerin yumuşamaya bu tarihlerde başladığına işaret etmektedir.⁸⁵¹

Gûrlu Sultanı Gıyâseddin bu sorunlarla uğraşırken kardeşi Muizzüddîn devlete bambaşka bir karakter kazandıracak Hindistan seferlerine başlamak üzereydi. Bu seferlerin en büyük motivasyonlarından bir diğeri ise, Hârezmşâhlara olan mücadelelerinde ellerini kuvvetlendirmek için Gûrlu devletine sadece ganimet değil insan kaynağı da kazandırmaktır. Nitekim Cüveynî, Kara Su ve Endhûy'da Hârezmşâh ve Karahıtay ordusu karşısında elli bin askerini kaybeden Sultan'ül Azam Muizzüddîn'in 602 / 1205-6'da asker ve teçhizat ihtiyacını gidermek için Hindistan'a geçtiğini belirtir.⁸⁵² Bu anekdot sadece müstakil bir vakanın değil, Gûrluların Hârezmşâhlara karşı kırk yıldır yürüttüğü genel politikanın en net ifadesidir. Çünkü yükselişe geçen iki devleti askerî varlığının dönüşümüne bakıldığında Hârezmşâhların insan kaynağı sorununu Gûrlulara göre çok daha erken çözdüğü görülmektedir. Meryem Gürbüz'ün yerinde tespitiyle, gerek Sultanşâh'ın gerekse de Alâeddin Tekiş'in taht kavgalarının ilk yıllarında Karahıtay işbirliğine ihtiyaç duymaları ellerindeki askerî kuvvetin bu yıllarda birbirlerine üstünlük kurmaya yetmediği

⁸⁵¹ Mektubun muhteviyatı için bk. Gülseren Azar Nasirabadi, "Hârezmşâhlar Dönemi Münşeat Mecmualarından *et-Teveşsül ile't-Teressül* ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi", **History Studies International Journal of History**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2021, ss. 33-49.

⁸⁵² Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 386-87, Öztürk, s. 289-89; Nizami, *A Comprehensive History of India*, ss. 182-83.

göstermektedir.⁸⁵³ Harezmşâhların sayısal kuvvet olarak bariz üstünlüğüne karşın, Gûr ve civar merkezlerinden sağlanan Türk, Tacik ve Afgan birlikler ile bütün başarılarına rağmen desteğine hiçbir zaman tam olarak güvenemedikleri Halaç Türkleri'ne dayanan Gûrlu ordusunun yeni bir insan ve zenginlik kaynağına ihtiyaç duyduğu aşikardı. Zira Gûrlular'ı Selçuklular ve Gazneliler karşısında başarıya ulaştıran en büyük avantajlarından biri, çekirdek topraklarının her türden orduya karşı kendilerine korunaklı bir sığınak sağlaması idi.⁸⁵⁴ Ancak artık ücretli askerler dışında Kıpçak ve Kanglı Türklerinden gelen kuvvetli bir destek bulunan Hârezmşâhlar da payitahtları Gürgenç'te böyle bir sığınak elde etmişlerdi. Şehirlerin el değiştirmesinde, (bitmek bilmeyen muharebelerden bıkan) ahalinin desteğinin de birkaç kez belirleyici olduğu bu dönemde⁸⁵⁵ Tekiş ve Sultanşâh'ın nihayet uzlaşmasıyla Hârezmşâhların askerî mukavemetinin arttığı muhakkaktır. Buna karşında Gûrlular ise Hindistan seferlerinden elde ettikleri gelir ve cazibe ile Gürgenç'i kuşatacak kadar kuvvet elde etmişlerdi. Buna rağmen müverrihlerin savaş tasvirlerinde zikrettiği abartılı rakamlarda dahi Hârezmşâhlar'ın sayısal üstünlüğü göze çarpmaktadır.⁸⁵⁶ Ayrıca unutulmamalıdır ki Sirderya ötesinde elde edilen başarılar bölgeden geçen önemli ticaret yollarını da Hârezmşâhlara yönlendirmiştir.

Hindistan sathında kalabalık ordulara karşı büyük başarı elde eden Gûrlu ordularının Hârezmşâhlar karşısında alacağı yenilgilerin sebebi Hârezmşâh ordularının salt niceliğin ile ilgili değil idarecilerinin akıllıca kullandığı politik ittifakların da bir sonucudur. Barthold'un da altını çizdiği gibi Gûrluların belki de en

⁸⁵³ Gürbüz, *Hârizmşahlar*, s. 148.

⁸⁵⁴ Selçuklulara karşı başarılarında bu faktörün önemini ilk V. V. Barthold fark etmiştir. Barthold, *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, s. 354.

⁸⁵⁵ Örneğin, daha önce bahsettiğimiz üzere Gûrluların Herât'ı neredeyse kılıç sallamadan ele geçirmelerinde ahalinin Emir Bahaeddin Tuğrul Senceri'yi desteklememesi belirleyici olmuştur. (M. 1175-1176) Melike Terken Hatun, Horasan hâkimi Melik Müeyyed Ayaba'yı oğluna destek vermesi için ikna etmeye çalışırken Harezm halkının kendisini desteklediğini ileri sürmüştür. Benzer lafların Hıtay sarayında da edildiği vakidir. Ancak Sultanşâh Mahmud M. 1186-87 yılında Harezm'i ele geçirmek için başlattığı harekât şehir halkının mukavemeti nedeniyle başarısız olur. Benzer bir yenilgiyi Şadyah halkı karşısında da almış ancak intikamı feci olmuştur. Gûrluların Gürgenç Kuşatması'nda yine halkın Harezmşâhlara olan desteği önemlidir. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, s. 263, 266, 268-69; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 358; Muhammed B. Havendşah b. Mahmud Mîrhând, **Tarih-i Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Muluk ve'l Hülefâ**, Cilt: 4, Kitâp Fûrûşî-i Hayyâm Tahrân, 1339/1960, s. 213; Gürbüz, *Hârizmşahlar*, s. 151.

⁸⁵⁶ Alâeddin Tekiş'in Abbasî Halifesi'ne gönderdiği tehditvari bir mektupta süvari mevcudunun 170.000 olduğu belirtilir. Hasan Nizâmî, Benares Seferi'nde Aybeg'in 50.000 kişilik bir kuvveti komuta ettiğini söyler. Cûzcânî, Teberhind Seferi'nde Gûrlu ordusunun mevcudunu 120.000 olarak verir. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 160; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 400; Gürbüz, *Hârizmşahlar*, s. 149.

büyük talihsizliği Alâeddin Tekiş gibi yetkin bir kumandan ve idareciyle karşı karşıya olmalarıdır.⁸⁵⁷ Nitekim Gûrluların Horasan'da Hârezmşâhlar aleyhine büyük fetihlere girişebilmesi ancak Alâeddin Tekiş'in birkaç cephede birden savaşmaya başlaması ve nihayetinde 19 Ramazan 594 / 4 Temmuz 1200'deki vefatının ardından mümkün olacaktır.⁸⁵⁸

3.4. GAZA VE CİHÂD OLARAK HİND FETİHLERİ

Gûrlular, büyük oranda Hârezmşâhlarla oynadığı taht oyunlarında ihtiyaç duyduğu insan, para ve prestiji elde etmek için Hindistan'a yönelse de bir iç faktör olarak gaza ve cihâd motivasyonunu da göz ardı etmemek gereklidir. Arkeolojik veriler, Gûrlu fütuhatını hızlı bir İslâm mimarisi programının izlediğini göstermektedir.⁸⁵⁹ Ancak Hindistan sathında Lâhor dışındaki Müslüman kolonilerin varlığı bilirse de kitlesel Müslümanlaşma hareketlerinin en azından XIV. yüzyıl sonrasında gerçekleşecektir. Hükümdarların ve komutanların savaşlardaki başarılarına rağmen Müslümanların alt kıtada azınlık olarak kalacağını, bu azınlık olma hâlinin bütün Müslüman – Hint devletinin tarihsel karakterini biçimlendirecektir.⁸⁶⁰ Ayrıca

⁸⁵⁷ Barthold, *Moğol istilâsına Kadar Türkistan*, s. 354.

⁸⁵⁸ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 28-29. Alâeddin Tekiş'in ömrünün son yıllarında bir yandan Irak'ta Abbâsiler ve Selçuklular iktidar mücadelesine girişirken bu mücadele onun diğer bölgelerdeki otoritesinin test edilmesine neden olmuştur. M. 1195 Kıpçaklar isyan etmiş, ardından İsmailîler üzerine seferlere çıkmıştır. Bağdat üzerine sefere çıkmayı planlarken hastalanarak Harezm'e dönmüş ve burada vefat etmiştir. Z. M. Bunyatov, *A History of the Khorezmian State Under the Anushteginids, 1097-1231*, Çev. Ali Efendiyevev, IICAS, Semerkand, 2015, ss. 41-50; Vurgun, *Hârezmşâh Devletinin Dış Politikası*, ss. 87-90.

⁸⁵⁹ Alka Patel, "Architectural Cultures and Empire: The Ghurids in Northern India (ca. 1192–1210)", *Bulletin of the Asia Institute*, Cilt: 21, 2007, ss. 35-60.

⁸⁶⁰ Müslüman nüfusun azlığının farkında olan sultanların Hindü tebaaya karşı tutumları ulemâ ile aralarında her zaman bir gerilim sebebi olacaktır. Eserlerinde şeriata yaptığı abartılı vurgu ile bilinen Berenî bu hususta ilginç bir anekdot aktarır: Sultan İltutmuş, putperest Hindûlara karşı "ölüm ya da Müslüman olmak" dışında seçenekler sunması nedeniyle ulemadan gelen tepkilere veziri aracılığıyla "Hindistan henüz yeni fethedildi, burada Müslümanlar genişçe bir tabaktaki tuz taneleri gibiler. Bu dediğinizi ancak Müslüman nüfus büyük şehirlerde artınca düşünebiliriz" minvalinde bir cevap verir. Ziyâü'd-din Berenî, Na't-ı Muhammedî, Raza Library Nüshası'ndan aktaran K. A. Nizâmî, *Studies in Medieval Indian History and Culture*, Kitab Mahal, Allahâbâd, 1966, s. 23-24; Sultan Alâeddin Halacî dönemine ait bir başka örnek için bk. Berenî, *Târîh-i Fîrûz Şahî*, ss. 289-292. Ancak bu nüfus artışı hiçbir zaman Hindûları geçmeyecek Müslüman sultanlar gayrimüslimlerle Müslümanları bir arada huzur içinde yaşatabilmek için her türden çözümü uygulayacaklardır. Bu hususta bk. Muzaffar Alam, *Hindistan'da İslam Siyaset Dil ve Siyaset Kültürünün İnşası (1200-1800)*, Çev. İhsan Durdu, Vakıfbank Yayınları, İstanbul, 2022. Krş. Kishori Saran Lal, *Growth of Muslim Population in Medieval India (A.D. 1000-1800)*, 1978. Neredeyse fetihlerle eş zamanlı olarak Hindistan'a akın eden mutasavvıfların Müslümanlaşmaya etkisine dair serin kanlı bir değerlendirme için bk. Raziuddin Aquil, *Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India*, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020, ss. 116 vd. Müslüman sultanların "Hindü" tasavvurundaki değişimi için bk. Audrey Truschke, *The Language of History*, Columbia University Press, New York, 2021.

daha önce belirtildiği üzere Hind fetihlerindeki temel motivasyonun tek başına gaza ya da tek başına ganimet olduğunu söylemek abartılı ve hatalı bir çıkarımdır. Nitekim Hindistan içlerinde “putperestlere” karşı gerçekleştirilecek bütün fütuhât, Melik’ül Gazi ya da Sultan’ül Gazi unvanlarıyla anılan idarecilerin “Müslümanların mülkünü üstün kıldığı” için övülür.⁸⁶¹ Vakanüvisler bu role abartılı bir vurgu yapmışlarsa da daha önce belirttiğimiz üzere ordulardaki etnik ve dinî çeşitlilik ile ilk etapta alınan idarî kararlar meselenin o kadar basit bir düzlemde anlaşılamayacağını göstermektedir.⁸⁶² Bununla birlikte Gûrlu ordularının ilk olarak Sind’teki Şîi/Karmatî Müslüman şehir devletleri ile Hindistan’daki Müslümanların Lâhor’daki hâmisî Gaznelileri hedeflemeleri de bu çıkarımı desteklemektedir.

Gûrlu orduları bu motivasyon ve nedenlerle Hindistan’a yönelirken bir önceki bölümde değindiğimiz üzere Kuzey Hindistan ve Bengal’in politik olarak nispeten bölünmüş ve çatışma hâlindeki genel görünümü ile askerî varlığının nispeten kuvvetli yanları alt kıtada Müslüman ilerleyişini hızlandıracaktır. Sind ve Hind fetihlerine geçmeden önce Sultan Muizzüddîn Muhammed’in coğrafyanın dikte ettiği zorlu koşullara karşı yürüttüğü lojistik stratejisi ile Türk gulâmlarıyla kurduğu ilişkilerinin mahiyetine değinmek sultanın ölümünden sonra yaşanacak mücadeleleri daha iyi anlamak adına faydalı olacaktır.

3.5. SULTAN MUİZZÜDDÎN MUHAMMED VE HİND’İN KAPILARI

Muizzüddîn Muhammed, Melik Bahâüddin Sâm’in küçük oğlu olarak Gûr’da muhtemelen 1144’te dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk yılları hakkındaki tek bilgi kaynağımız Cûzcânî, iki kardeşin de adının Muhammed (Gûrlu diyalektinde Ahmed) olduğunu bu nedenle tahta oturduktan ağabeyinin Gıyâseddin lakabını küçük kardeşin ise Muizzüddîn lakabını aldığını belirtir.⁸⁶³ Ağabeyi Gıyâseddin’in ile birlikte Gûr

⁸⁶¹ Kutbüddin Aybeg’in uzun nisbesi bu hususta iyi bir örnektir. Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 32.

⁸⁶² Nizami, *A Comprehensive History of India*, ss. 182-83. Ordudaki Hindû unsurlara dair Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 33; Hasan Nizâmî, Pritviraca’nın oğluna valilik verildiğini söyler ancak Müslüman olduğundan bahsetmez. Hasan Nizâmî, *Tâcü’l-Me’âsir*, ss. 119-126. ‘Avfî, Aybeg’in Benares Racası’na da idari bir görev verdiğini aktarır. Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 7. Cûzcânî ise bu olaylardan hiç bahsetmeyecektir.

⁸⁶³ İkisinin de adının Muhammed olmasına rağmen annelerinin kavruk tenleri nedeniyle Muizzüddîn’i Zengî, ağabeyi Gıyâseddin’i ise Habeşî diye sevdiğini belirten Cûzcânî, Muizzüddîn’in önceki lakabının Şihâbeddin olduğunu aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 303. İbn’ül-Esîr, bu unvan ve lakapların H. 579 / M. 1183-84’te Lahor’un ele geçirilişinden sonra alındığını belirtir. İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 134-135.

tahtının doğal varisleri olmaları nedeniyle ilk gençlik yılları biraz fırtınalı geçmiştir. Amcaları Alâeddin Hüseyin'in Gûrlu tahtına oturmasıyla ufak bir maaş bağlanan iki kardeş Veciristan Kalesi'nde bir süre hapis hayatı yaşar. Alaeddin Hüseyin'in ölmesinin ardından tahta çıkan Seyfeddin Muhammed kardeşleri serbest bırakarak Gıyâseddin'in Fîrûzkûh sarayına alır ve bir kumandan olarak yetiştirir. Muizzüddîn ise diğer amcası Fahreddin Mesud'un yanına Bâmiyân'a gönderilir.⁸⁶⁴ Ağabeyinin Gûr ve Garcistan meliklerinin kararıyla Fîrûzkûh'ta tahta çıkarıldığı haberi kendisine ulaştığında amcasının izniyle kardeşine katılır. Sericandarlık görevi ile Estiye ve Kacuran'ın idaresinden sorumlu tutulur. Gûrlu mülkünün çok ciddi bir parçalanma tehdidi ile boğuştuğu bu yıllarda ağabeyinin en güvendiği isim olarak yanbaşında bir yıl görev yapar. Cûzcânî, daha sonra ağabeyi ile aralarına nedenini belirtmediği bir soğukluk girdiğini, bu nedenle Muizzüddîn'in Sistan'a Melik Şemseddin Muhammed'in yanına gittiğini ve kışı orada geçirdiğini söyler. Ancak nedenini bilmediğimiz bu dargınlığın taht kavgasına dönüşüp dönüşmediğine dair bir bilgi yoktur.⁸⁶⁵

Cûzcânî'ye bakılırsa çok geçmeden Sultan'ül-Âzam Gıyâseddin'in seçkin bir elçi göndererek kardeşinin gönlünü alır ve eski mülklerinin başına oturtur. Bu olaydan

⁸⁶⁴ Cûzcânî, Fahreddin Mes'ûd'un Muizzüddîn'i Fîrûzkûh sarayına yanına yollarken genç meliğe dönerek hâzirun önünde "Ağabeyin yapacağını yaptı, sen ne duruyorsun?" minvalindeki çıkışı iki kardeş arasında bir gerilim çıkmasını umduğuna işaret etmektedir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 495.

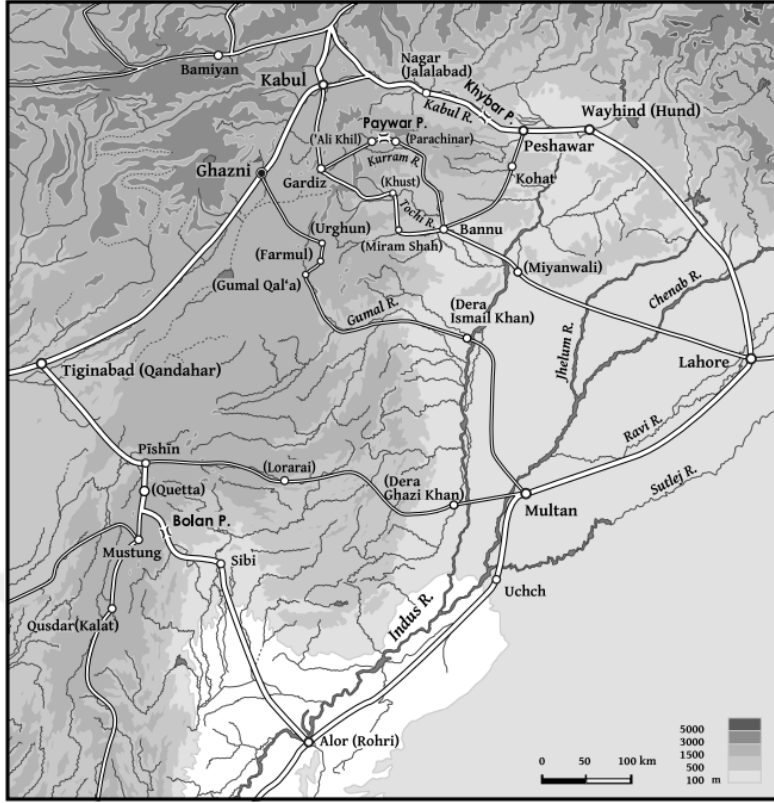
⁸⁶⁵ Bazı müellifler Muizzüddîn Muhammed'in bu hareketini doğrudan isyan olarak yorumlamaktadır. Ancak *Tarih-i Sistan*'daki ifadelerle bakılırsa Sistan ve Nimrûz'u yöneten Nasrî hanedanından Şemseddîn unvanlı Muhammed b. Nasrî Taceddîn (hük. M. 1164 – 1169) ile Taceddîn unvanlı Herb b. Muhammed İzz'ülmülk b. Nasrî (hük. 1169 - 1213) devirlerinde Oğuz istilaları ile uğraşmaktadır. Muizzüddîn Muhammed'e askerî bir destek sağlamaları mümkün görünmediği gibi Gûrluların tabiiyetini de tanımışlardır. Geç tarihli bir diğer kaynak *İhyâ'ül Mülûk* ise M. 1233 sonrası olayları anlatır özet kısımlarda *Tarih-i Sistan*'ı tekrar ve takip eder. Cûzcânî, Sistan Meliki Taceddîn Herb Nasrî'nin Sultanşâh'a karşı yürütülen Merv havalisi için Rûdbar'daki savaşa kuvvetleriyle destek verdiğini belirtir. *Tarih-i Sistan*, ss. 362-63; Melik Şâh Hüseyin, *İhyâ'ül-Mülûk*, Nşr. Manučeher Sutûde, Tahran, 1344/1965, ss. 23-27; G. P. Tate, *Seistan a Memoir on the History, Topography, Ruins, and People of the Country*, Government Printing India, Calcutta, 1910, ss. 28-29; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 359. Müslüman hanedanlar arasında çok az aileye nasip olan kardeşler arasındaki bu uyum pek çok yazarın dikkatini çekmiştir. Wolseley Haig, "Mu'izz'ud'din Muhammed Bin Sam of Ghur and the Earlier Slave Kings of Delhi", *The Cambridge History of India*, Cilt: 3, Cambridge University Press, Cambridge, 1928, ss. 39; Muhammed Habib, "Shihabuddin of Ghur", *Collected Works of Professor Mohammad Habib*, s. 108. Krş. C. E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz*, Mazda, Costa Mesa, 1994, ss. 398-99; Alka Patel, *Iran to India: The Shansabanis of Afghanistan, c. 1145-1190* Ce, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2022, s. 238;

sonra daha serbest hareket ettiği anlaşılan Muizzüddîn,⁸⁶⁶ hırslı bir idareci olmasına rağmen bir etapta üst makam olarak otoritesini sorgulamadığı ağabeyinin onayıyla en büyük merkezi Tiginabad dahil olmak üzere bütün Germşîr’de hâkimiyet kurmuş ve bir süre akınlarla bunalttığı Gazne’yi nihayetinde ele geçirmiştir. Ertesi yıl Gerdîz’i ele geçirerek Sind ve Pençâb bölgelerine erişim için kritik öneme sahip geçitleri kontrol altına alır. (H. 570 / 1174-1175) Gerdîz fethinin hemen ardından yaklaşık 70 km. kuzeydoğusunda yer alan Oğuzların kontrolündeki Kurramân (Kurram) ile Sankurân (Şaluzen)⁸⁶⁷ bölgelerinde hâkimiyet sağlanmış ve buralar Taceddîn Yıldız’a ıkta edilmiştir. Oğuzların 571 / 1175-1176’de Şaluzen’de isyan ettiğine ve bu isyanın bir yıl boyunca sürdüğüne dair ifadesine bakılacak olursa, aynı süreçte gerçekleştirilen Mûltan seferi ile Sankuran üzerinde ikinci bir harekât gerçekleştirilmiştir. Cûzcânî, bu isyan bastırma harekâtında Sankuran Oğuzları’nın Müslüman olduğunu ancak isyan ettikleri için birçoğunun “mecburen” kılıçtan geçirildiğini belirtir.⁸⁶⁸

⁸⁶⁶ Sultan Muizzüddîn’in M. 1173 Gazne darblı tarihli gümüş sikkesinde es-Sultan’ül Âzam unvanını kullanması ağabeyinin otoritesini kabul ettiğini göstermektedir. O’Neal, “Some New Numismatic Evidence for Ghurid History”, ss. 210–211.

⁸⁶⁷ Raverty, Fasihi’den iktibasla Sankuran’ın bir Oğuz boyu olduğunu belirtir.

⁸⁶⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 497-98.

Harita 5: İndus Havzası'na Açılan Yollar ve Geçitler

Kaynak: Minoru Inaba, “Sedentary Rulers on the Move: The Travels of the Early Ghaznavid Sultans”, **Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life**, ed. David Durand-Guédy, Brill, Leiden;Boston, 2013, s. 82.

Bu fetihlerle ilgili tek kaynağımız Cüzcanî, bölgede yürütülen harekâtın askeri ayrıntılarını vermez ancak sıklıkla adlarını andığı geçit ve rotalardan anlaşıldığı kadarıyla Muizzüddîn'in seçtiği hedefler kesinlikle rastgele değildir. Özellikle Cüzcanî'nin sık sık Seng-i Sûrâh adıyla andığı ancak yeri tam olarak tespit edilemeyen güzergâh, ilerde göreceğimiz üzere orduların Gazne, Mûltan, Pençâb ve nihayetinde Lâhor hattında hareket etmesini sağlayan en kestirme yollarda biridir. Raverty'nin asker hassasiyetiyle aktardığı bilgilere göre Taceddîn Yıldız'a ıkta edilen bölgeler, Ak Dağ'ın (Kûh-i Sefîd) güney etekleri ile Salt Sıradağları'nın güneybatı yamaçları irili ufaklı birçok nehirin (dere) aktığı vadilere ev sahipliği yapmaktadır. Bölgeye adını veren Kurramân da adı aslında bu nehirlerden Kurman'ın halk ağzındaki karşılığıdır. Yine Raverty'nin aktardığına göre Kurman / Kurram(a) Nehri yaklaşık 61 km. uzunluğunda olup birçok küçük küçük beslemesi vardır. Bu beslemelerden biri de

Sankuran / Şaluzen'den geçen daha küçük bir akarsudur.⁸⁶⁹ Kurman Nehri'nin açtığı bu vadi önce Bennu'ya ardından Mianval bölgesinden İndus Nehri'ne bağlanır ve Lâhor'a ulaşır. Gerdîz'in güneydoğusundaki Host'a daha yakın Toçi Geçidi ise diğer adıyla Gembile Nehri'nin Lekki Mervât bölgesinde Kurram Nehri ile birleşerek Bennu'ya erişim sağladığı başka bir güzergâhtır. Gazneli dönemindeki seferlerde Toçi Vadisi kullanılırken bir diğer önemli çıkış noktası ise bugünkü Gazne'de başlayarak Bhakkar (Dera İsmail Han) civarından İndus'a erişim sağlayan Gomel Geçidi'dir. Bâbü Şah'ın hatıratındaki tarifine bakılırsa Gazne'den sonraki durak olan Seng-i Sûrâh, Berk'ten geçerek Fermûl'e varır. Bâbü devrinde, kullanılan coğrafi terminoloji büyük oranda değişse de Berk/Barak imlâsıyla yazılan durağın Gerdîz'in kuzeybatısındaki yer aldığını buradan Kaytu Nehri'nin açtığı vadi üzerinden Bennu – Mianval bölgesine çıkıldığını tahmin edebiliriz. Zira Bâbü'nün Fermûl olarak belirttiği çıkış noktası bugün Hayber – Celalâbâd hattında yer almasına rağmen Urgun civarına yerleştirilir. Belki de Kâbil'in bütün Afganistan'ın güneyi için kullanılan bir tanımlamaya dönüşmesi gibi daha geniş bir bölgenin adı hâline gelmiş olması mümkündür.⁸⁷⁰

Gazne'ye yakınlığı nedeniyle diğer geçitlere oranla daha avantajlı bu geçitlere ev sahipliği yapan bölgelerin Sultan Muizzüddîn'in en kıdemli gulâmı ve damadı olacak Taceddîn Yıldız'a ıktâ etmesi, buraları elde tutmanın öneminin farkında olduğunu göstermektedir. Aynı yıl yapılan Mûltan seferi için bu bölgeden geçen geçitler ilk kez test edilecektir. Bu tarihten sonra Taceddîn Yıldız'ın Hindistan'a neredeyse her yıl düzenlenen seferlerde kendisine uğramayı ihmal etmeyen sultan ve meliklerine arz ettiği değerli hediyelere bakılırsa bölge ticaret açısından da oldukça kârlı bir duraktır.⁸⁷¹

3.5.1. Gûr Emirleri ve Mu'izzî Melikleri

Sultan Muizzüddîn'in Hind fütuhâtının en önde gelen karakterleri sultanın *bendegân-ı hass* kumandanlarıydı. Ancak Türk kumandanlar dışında Cüzcanî'nin

⁸⁶⁹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, ss. 498-99, Dipnot 7.

⁸⁷⁰ Minoru Inaba, "Sedentary Rulers on the Move: The Travels of the Early Ghaznavid Sultans", **Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life**, ed. David Durand-Guédy, Brill, Leiden; Boston, 2013, ss. 75-98; Zahirreddin Muhammed Babur, *Baburnâme (Vekâyî)*, s. 200-201 ve 230.

⁸⁷¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 411.

görmezden gelemediği anlarda “Gûr ve Garcistan emirleri” olarak atıf yaptığı ve “akrabalar” listesinde zikrettiği nüfuzlu emir ve meliklerin bu süreçteki faaliyetlerine dair bazı bilgiler de bulunur. Bu isimlerden Şîşânî soyundan Melik İzzeddin Hüseyin b. Hârmil, 581 / M.1185-1186’da Sialkot’un idaresi ile görevlendirilirken 590 / M.1194’teki Benares Seferi’nde de bulunmuştur. 601 / 1204-1205 Endhûy Savaşı’nda Karahıtay orduları karşısında hezimete uğrayarak kaleye sığınan Sultan Muizzüddîn’i çekilmeye ikna edemeyince emrindeki beş bin askerle birlikte sultanın hizmetinden ayrılarak ata toprakları Gurzivan’a çekilmiştir. Sultanın ölümünün ardından Herât’ın idarecisi olarak gördüğümüz Melik İzzeddin Hüseyin b. Hârmil, yine Şîşânî soyundandır. Gûrlu tahtına oturan Gıyâseddin Mahmud’a karşı Hârezmşâh Muhammed’e haber göndererek şehre davet eder ve menşur alır. Ancak sonradan karar değiştirerek yeniden Gûrlular adına hutbe okutunca iki yüzlü siyaseti nihayetinde kendisini ölüme götürür.⁸⁷² Benzer geçmişe sahip Gûrlu meliklerinden bir diğer önemli isim Sipehsâlâr Hüsameddin Ali Kirmac’ı adı H.582 / M.1186’da Gaznelilere son verildiğinde Lâhor valiliğine atanmasıyla kayda geçer.⁸⁷³ Bu görevden önce Multân valiliği yaptığı belirtiliyorsa da bu göreve ne zaman atandığı belli değildir.⁸⁷⁴ Ancak fetih tarihine göre 1175-76’dan sonra olduğu düşünülebilir. Sipehsâlâr rütbesine bakılırsa şehrin fethinde önemli bir rol oynamıştır. Lâhor valiliği esnasında ve sonrasındaki faaliyetleriyle ilgili başka bir kayıt bulunmamaktadır. Kutbüddin Aybeg’in 603 / 1206’da Lâhor’u payitaht hâline getirilmesi bahislerinde adı geçmediği için bu tarihten önce, muhtemelen miras paylaşımından pay almak için ata topraklarına döndüğü varsayılabilir.

Hindistan fütuhatında adı geçen bir diğer isim ise Hasan Nizâmî’nin Salârî (Kumandan) Nusr’ed-dîn adıyla bahsettiği kişidir. Ecmîr fethinin ardından bölgede çıkan Çavhan isyanına karşı Hansi Kalesi’ni savunduğunu belirtir.⁸⁷⁵ Bu kişi büyük ihtimalle Cûzcânî’nin Sultan Şemseddin İltutmuş’un hizmetindeki kırk gulamını tanıttığı fasılda el-Müizzî nisbesiyle andığı Melik Nusr’ed-dîn (Tayisî) olmalıdır.⁸⁷⁶

⁸⁷² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 397-98, 402-406, 412-413; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Öztürk, ss. 290-295.

⁸⁷³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 398.

⁸⁷⁴ XV. yüzyıl sonrası kaynaklar genellikle Cûzcânî’nin anlatımı takip eder ve Mûltan valiliği ile ilgili detay vermez. Fasîh Ahmed b. Celâlidîn Muhammed Yahyâ, **Mücmel-i Fasîhî**, Cilt: 2, Nşr. Muhsin Nâci Nasrabâdî, Esâtir, Tahran, 2005, s. 275.

⁸⁷⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 405, 413.

⁸⁷⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 10-13; Cöhce, *Şemsi Melikleri*, ss. 404-406.

Listede el-Müizzî nisbesiyle anılan bir diğer melik ise yine nisbesinden anladığımız üzere Anadolu'dan bölgeye getirilmiş bir Türk kumandan olan İzz'ed-dîn Kebir Han'dır. Ancak Cüzcanî'nin aktardığına göre kendisini Gazne sarayında *emîr-i şikâr* olarak görev yapmış Nâsireddîn Hüseyin'in gulâmı olup Hindistan'a onun ölümünden sonra geçmiştir.⁸⁷⁷

Kaynaklarda bu isimler haricinde hakkında pek fazla bilgi bulunmayan başka bazı isimlere rast gelinir. Aşağı İndus boylarındaki Segvan (Sivistan) ıktasını elinde bulunduran ve Kokırların isyanını bastırmada rolü bulunan Melik Baha'üd-dîn Muhammed ile Cüzcanî'nin akrabalarından Teberhind'e atanan Kadı Ziya'üd-dîn Tûlekî bunlardan bazılarıdır.⁸⁷⁸ II. Gucerât seferi öncesi Aybeg'e destek için Gazne'den gönderilen Cihân Pehlivân Esed'üd-dîn Arslan Kılıç (فلج), Nasır'üd-dîn Hüseyin, İzz'üd-dîn b. Müeyyed, Şerâfed-dîn Muhammed Cerek (جرک) gibi komutanlar ise isimleri namılı askerler olmaları dışında tamamen karanlıkta kalmıştır.⁸⁷⁹ Sultan Muizzüddîn'in Gazne'yi ele geçirmesinin ardından yaklaşık on iki yıllık bir dönemin etrafını kuşatan Oğuz kuvvetlerine karşı mücadele geçmesi ve fazla büyümese de bir dargınlığının olduğu ağabeyine karşı elini güçlendirme fikri Gûrlu emirlerinin 1197 öncesi ordudaki etkinliğini açıklamaktadır. Ancak Gûrlu ileri gelenlerinin hiçbirinin fütuhât sürecinin ilk safhalarından sonra Hindistan sathında çok geniş faaliyetler içerisine girmediği, bilakis fırsat bulduklarında ata topraklarında şanslarını denedikleri anlaşılmaktadır.⁸⁸⁰

3.5.2. Gûrlu Gûlâm Sistemi ve Etkileri

Sipehsalâr Eb'ul Abbas tecrübesinin ardından orduda kendi lehine dönebilecek bir güç odaklanmasını gulâmlarıyla dengelemeyi amaçladığı anlaşılan Sultan Muizzüddîn, gulâm sistemine özel bir ihtimam göstererek ordusundaki kritik noktaları bu sistem içerisinden yetişen kumandanlara emanet eder. Cüzcanî, erkek evlat sahibi olamayan Sultan Muizzüddîn Gûrî'nin “veliahtları” olarak gördüğü Türk gulâmlarıyla

⁸⁷⁷ Gazne sarayında *emîr-i şikâr* olarak görev yapmış Nâsireddîn Hüseyin'dir Cüzcanî'nin sultanın akrabaları arasında saydığı Nâsireddîn Hüseyin, Sultan Muizzüddîn'in ölmesinin ardından Gazne'ye dönmüş; Vezir Müeyyed'ül-mülk Muhammed Abdullah Sistanî ve Tâceddin Yıldız ile taht mücadelesine girişmiştir. Bu mücadele sonunda Tâceddin Yıldız tarafından öldürülmüştür. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, s. 399-400, Cilt: 2, s. 135.

⁸⁷⁸ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 241; Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, 399-400.

⁸⁷⁹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 211.

⁸⁸⁰ Kumar, *The Emergence of Delhi Sultanate*, ss. 65-70.

duyduğu övüncü şu meşhur anekdot ile aktarır: Sadece üç kızı bulunan Sultan-ı Gazi'ye nedimlerinden biri, “sizin gibi geniş topraklara sahip bir sultana oğullar gerekir” deyince Sultan-ı Gazi, diğer sultanların bir ya da çocuğu var benim ise öldükten sonra memleketi (Gûr, Gazne, Bâmiyan ve Hind) bırakacağım bin evlâdım var” demiştir.⁸⁸¹ Gulâmların tam sayısını bilemesek de jenerik bin ifadesi bu isimlerin ordunun yönetici kademelerini doldurmak için yetiştirildiğini göstermektedir. Kumandanların kendi satın aldıkları gulâmlar olduğunu da sonradan Delhi tahtına oturacak İltutmuş'un hikâyesinden biliyoruz.⁸⁸² Hindistan fütuhatına girişen Gûrlu ordusunun önceki bölümde değindiğimiz yekûnu içerisinde çoğunluğu ücretli askerler oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde boy/aşiret aidiyetiyle hareket eden kuvvetler de olduğunu Gurîlerin,⁸⁸³ Oğuzların ve Halaçların⁸⁸⁴ faaliyetleri ile Kadı Ziya'üd-dîn Tûlekî'nin yönlendirmesiyle Teberhind'e görevlendirilen 1.200 Tûlekî süvarisinin⁸⁸⁵ varlığından çıkarabiliyoruz. Bu konudaki tek kaynağımız Cüzcanî, Gûrlu gulâmların sistemi hakkında ne yazık ki fazla bilgi vermemektedir. Ancak Gûrlu ordusunu hizmetinde Hind fetihlerine katılan gulâmların büyük oranda Delhi sultanlığında istihdam edildiğini söyleyebiliriz.

Yaşayan oğullar varken yaşça büyük amcaların sıklıkla tahtı ele geçirebildiği bir veraset geleneğine sahip Gûr hanedanında Sultan Muizzüddîn'in gulâmlarını veliaht olarak görmesi salt erkek evlat sahibi olmamasından kaynaklanan basit bir durum değildir. Nitekim Sultan'ül-Âzam Gıyâseddin Gûri, Mahmud adında erkek veliahta da sahipti.⁸⁸⁶ Birbirinden kuvvetli düşmanlarla sarılı ile devleti veraset krizine sokacak bu süreç, hiç şüphesiz ağabeyinin tahta çıkarken kurduğu orduyu Türk gulâmlara bırakarak rakip Gûr aşiretlerinin etkisinden kurtarma planı ile başlamıştır. Eğer gerçekten olduysa gulâmları veliaht gösterme hamlesinin asıl nedeni, Sultan Muizzüddîn'in Cüzcanî'nin “Gûr ve Garcistan emirleri” olarak atıf yaptığı nüfuzlu isimleri en azından kendi hâkimiyet bölgesinden uzak tutma amacıyla ilgili olmalıdır.

⁸⁸¹ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 410-11.

⁸⁸² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 443.

⁸⁸³ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 397-98, 402-406, 412-413.

⁸⁸⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 346-47.

⁸⁸⁵ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 399-400.

⁸⁸⁶ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 367.

Sultan Muizzüddîn'in amca çocuklarından birinin kızıyla evlenmesi nedeniyle aslında kendisinin de dahil olduğu bu karmaşık aile tablosunda⁸⁸⁷ Cûzcânî, akraba emir ve meliklerin bir listesini eserine eklemiştir. Ancak aralarındaki akrabalık bağlarını büyük bir dikkatle kaydetmesine rağmen etki ve faaliyetlerine dair pek az şey anlatarak bizi dolaylı çıkarımlara mecbur bırakır. Sultanın akrabaları listesine bakıldığında ilk göze çarpan ailenin asıl kolunu oluşturan Mâdinî ve Kidânî nisbeleriyle anılan isimlerin azlığıdır. Mâdinî nisbesiyle anılan iki isimden biri anne tarafından dedesi olan ve yıllar önce vefat etmiş Melik Bedreddin Kîdânî'dir. Gıyâseddin ve Muizzüddîn'in babaları Bahaüddin b. Sâm, Melik Bedreddin Kîdânî'nin kızlarından biri ile evlenmişti. Muizzüddîn, geleneği bozmayarak amcası Seyfeddin Surî Mâdinî'nin kızı ile evlenir. Büyük Sultan Gıyâseddin'in kızlarından biri de hakeza amcasının oğlu ile evlendirilmiştir.⁸⁸⁸ Nesiller boyunca bu gibi akraba evlilikleri ile birbirine bağlanan birkaç aşiretin veliaht konusunda sıkıntı çekmediği ise Baha'üd-dîn Sâm b. Gıyâseddin Mahmud (M. 1210) döneminde yapılacak sultan adayı kıyımından anlaşılmaktadır.⁸⁸⁹ Sultan Muizzüddîn'in kendi kızlarını aday amca çocukları bulunmasına rağmen⁸⁹⁰ gulâmları ile evlendirmesi, sadece Gûrlu akrabalarına karşı değil Türk emirlerine yönelik bir hamle olarak okunabilir. Sultan Gıyâseddin'in vefatının ardından kardeşinin gerçekleştirdiği geleneksel akrabalar arası toprak paylaşımında, Herât gibi önemli bir merkez Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in yeğeni Melik Kızıl Arslan Gazi ile sultanın kız kardeşinin çocuğu olan Melik Nâsireddîn Alp Gazi ye verilmiştir.⁸⁹¹ Bu şehir sakinlerinin Hârezmşâhlara meyyal olması nedeniyle alınmış bir karar gibi durmakla beraber Herât'ın daha sonra Gûrlu emirlerinden Melik İzzeddin Hüseyin b. Harmil'in yönetimine girmesi burada sultanın ölümünün ardından daha fazla saklanamayan hanedan içi bir iktidar mücadelesi olduğunu göstermektedir. İbn'ül Esîr, Sultan Muizzüddîn'in Hindistan'da alınan her yenilgiden sonra sorumlu tuttuğu Gûrlu emirleri ibretlik olacak şekilde cezalandırdığından bahseder.

⁸⁸⁷ Cûzcânî, Cengiz Han'ın Ceyhun'u geçtiği yılda Nâsireddîn Ebûbekir'in yardımcılarıyla nüfuzlu isimlerden birinin kızı ve kendi akrabalarından bir kadınla evlendiğini belirtir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 339.

⁸⁸⁸ Cûzcânî, Tâceddin Yıldız'ın hayatını anlattığı bölümde amcasının adını Melik Nâsireddîn Muhammed Mâdinî olarak verir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 339, 360, 367 ve 410.

⁸⁸⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 377-79.

⁸⁹⁰ Sultan Muizzüddîn'in ablalarıyla evlendiği Melik Seyfeddin Suri'nin oğlu Şihabüddin Ali Mâdinî'nin Hârezmşâhlara karşı savaşırken öldüğünü belirtir. Diğer oğlu Nâsireddîn Ebûbekir ise Moğollara karşı direnememiş ve Delhi'ye gelerek Sultan İltutmüş'a sığınmış ve burada vefat etmiştir.

⁸⁹¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 406-407.

Çekincesini belirterek şifahî kaynaklardan yaptığı bu aktarımlar belki de Sultan Muizzüddîn ile Gûrlu emirleri arasındaki bu gerilimin kulaktan kulağa yayılmış akisleriydi.⁸⁹² Cüzcanî'nin Endhûy kuşatmasında artık Sultan'ül Muazzam Muizzüddîn ile Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl arasında yaşanan anlaşmazlığa yönelik anlatımı ise Muizzüddîn'in Gûrlu emirleri ile ilişkisine aktardıkları bu gerilim zirvesi olarak okunabilir. Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl, Harezm ve Karahıtay takibatı nedeniyle zaten bitkin durumdaki ordudan kendi kuvvetlerini alarak çekilirken yanında en güvendiği gulâmları kalacak ve hayatını -daha önce de yaşandığı gibi- bir Türk gulâm kurtaracaktır.⁸⁹³

⁸⁹² Savaş alanından kaçan emirlere at yemliği takıp Lahor'da Gazne'ye kadar yürütmek bu cezalardan bazılarıdır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 151, 443.

⁸⁹³ Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl, M. 1204'te Kara Su civarında alınan yenilgiden beri Harezmşah ve Karahıtay ordusunun soluksuz takibatına uğrayan ordunun ve atların perişan hâlini öne sürerek Sultan'ı beklememeye ikna etmeye çalışır ancak başarılı olamayınca emrindeki kalan beş bin askerle ıktâ bölgesi Guzervan'a döner. Cüzcanî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, ss. 402-403; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, Cilt: 2, Öztürk s. 286-287. İbn'ül Esîr, bu kişiyi Tâlekân emiri olarak anar; sultanın Gazne'ye dönmesi için gerekli yardımı yaptığını kendisini terk ettiği için korkmasından dolayı Harezmşahlara sığınmasını engellemek için Gazne'ye beraber gittiklerini daha sonra sultanın kendisini emir-i hâcib tayin ettiğini söyler. İbn'ül Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 159-60.

3.5.3. Sultanlığa Erişen Bendegân

Cüzcânî, aktardığı künye bilgilerinde “sultanlığa erişen bendegân” olarak Taceddîn Yıldız (Gazne), Nâsireddîn Kubaca⁸⁹⁴ (Mûltan ve Uçç) Kutbüddin Aybeg (Lâhor), Gıyâseddin İvaz Halacî (Lekhnevî) isimlerini sayar.⁸⁹⁵ Gulâm yetiştirme konusundan büyük bir heves sahibi olduğunu bildiğimiz Sultan Muizzüddîn’in tarafından küçük yaşlarda satın alınıp gulâm sistemi içerisinde yetiştirilen bu isimlerin hayatının erken safhalarına dair bilgiler oldukça kısıtlıdır. Cüzcânî, her biri Doğu vilayetlerinde ve dört iklimde nâm salacak kadar bilgili ve savaşçı Türk gulâmların en kıdemlisi olarak Tâceddin Yıldız’ı işaret eder. Sultanın kendisine veliaht olarak tayin ettiği ve devlet adamlarının sık sık kendisine akıl danışmasından sarayda büyük bir nüfuz sahibi olduğunu anladığımız Tâceddin Yıldız’ın İbn’ül-Esîr’in kendisini “el-Halluhî” lakabıyla anması nedeniyle Karluk Türklerinden olduğu varsayılır.⁸⁹⁶ Askerlik ve idarecilik kariyerinde adım adım yükselen Tâceddin Yıldız, Türk gulâmların kumandanlığı görevine tayin edilmiş, nihayetinde daha önce bahsettiğimiz gibi Kurramân (Kurram) ve Sankuran (Şaluzen) vilayetlerinin idareciliğine atanmıştır. Hind seferlerinde kendisine uğramayı ihmal etmeyen Sultan Muizzüddîn kızlarından birini Tâceddin Yıldız ile evlendirir. (M. 1193)⁸⁹⁷

M. 1210’daki beklenmedik ölümü nedeniyle kendisine tartışmasız bir şekilde Delhi Türk Sultanlığı’nın kurucusu vasfını kazandırabilecek teamülleri tamamlayamayan Kutbüddin Aybeg’in hayatının erken dönemlerine dair bazı detaylara sahibiz. Aybeg, Kıpçak kökenli olup çocuk yaşta Kâdî’l-kudât Fahr’ud-din b. Abdu’lâziz Kûfî tarafından satın alınarak Nişâbur’a getirilmiş; burada binicilik, ok

⁸⁹⁴ Kubaca adının yazılışı üzerinde uzlaşılmış bir şekli bulunmamaktadır. Cüzcânî’nin ismini -çe ekiyle kaydetmesi nedeniyle Kabaça, sikkelerinde isminin Nagari alfabesi ile yazılışına göre isminin okunuşunu Kubaçe olarak kabul edenler de mevcuttur. Sikkelerindeki Arap harfli isminin ce ekiyle yazılmış ve kuba kelimesinin kaynaklarda kumral benzeri bir anlama sahip olması nedeniyle bu ismin akça, karaca örneklerinde olduğu gibi “Kubaca” olarak okunması gerektiği daha akla yatkındır. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 30, dipnot 34; Thomas, *The Chronicles of the Pathan Kings of Dehli*, s. 101; S. Haluk Kortel, “Muizzî Meliklerinden Nâsireddîn Kubaca”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan**, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, ss. 168-89.

⁸⁹⁵ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 306-307.

⁸⁹⁶ İbn’ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 180; Kortel, S. Haluk, “Gur Devletinde Bir Türk Kumandan Taceddîn Yıldız”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı 39, İstanbul, 2004, s. 38.

⁸⁹⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 411.

atmanın yanı sıra iyi bir dini eğitim almıştır. Cûzcânî'nin aktardığına göre küçük parmaklarından birinin kırık olması nedeniyle Şûl (?) lakabıyla anılmaktaydı.⁸⁹⁸

Ergenlik yıllarında Sultan Muizzüddîn'in adamları tarafından satın alınarak Gazne'ye getirildi. Gazne günleri ve talihinin dönüşü ile ilgili Cûzcânî şu anekdotu aktarır: Aybeg, Sultan Muizzüddîn'in sarayda eğlence tertiplediği bir gün, kullarına bahşettiği ihsanlardan kendi payına düşeni diğer Türk gulâmlara ve saraydaki hizmetlilere dağıtır. Öyle ki kendisine hiçbir şey kalmaz. Bu hoş jest sultanın kulağına gidince Muizzüddîn kendisini Emir-î Ahur'luk makamına atar.⁸⁹⁹ Ordudaki atlarının bakım ve idaresinden sorumlu hâle gelmesi kış mevsiminin çetin geçtiği 585 / 1189-1190'da kendisini hiç beklemediği bir esarete sürükler. Sultanşâh'ın Gûrlu topraklarını sürekli taciz ettiği günlerde atlar için yem temin eden görevlilere korumalık yaptığı bir gün maiyetiyle birlikte Harezm askerlerinin kurduğu pusuya düşer. Merv civarında gerçekleşen çarpışmada Sultanşâh'ın adamları sayıca çok olmaları nedeniyle Aybeg'i esir almayı başarırlar. Aybeg'in esareti ancak Gûrlu ordularının Sultanşâh'ı ertesi yıl Pençdîh'te gerçekleştirecek savaşta mağlup etmesi ile biter. Muizzüddîn çok sevdiği kumandanını deve üstünde bir kafeste getirildiğini görünce teskin eder, gönlünü alır ve Gazne'ye döndüklerinde Kuhram'ı ikta olarak kendisine verir. (M. 1190)⁹⁰⁰

Sultan Muizzüddîn'in vefatından sonra olanları aktaran Hasan Nizâmî, Tarain Zaferi'nin ardında Kuhram ve Samane'nin Aybeg'e ikta edilişi bahsinde kendisine sultan tarafından bir yönetim serbestisi tanındığını belirtir. Akabinde sultanın emriyle "hırsızların soyduğu bu beldeyi refaha kavuşturma" şiarıyla hareket eden Aybeg'in kendisine tanınan bu bağımsızlığı iyi idaresiyle taçlandıracaktır.⁹⁰¹

⁸⁹⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 412; Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 21. Farsça söz varlığında Şûl (شل) kelimesi bulunmadığından lakabının tam olarak anlamı bilinmemektedir. Fonetik olarak en yakın ihtimal ise Sanskrit dilinde üç dişli bir mızrağa gönderme yapan Şûl(a) kelimesidir. Monier-Williams, "Śūla", *A Sanskrit-English dictionary*, s. 1086. İsmi ve lakabına yönelik tartışmalar için bk. Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 253-54.

⁸⁹⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 415-16. H. G. Raverty, XIX. yüzyıl sonlarında Hindistan'da bir cömertlik övgüsü olarak "Çağımızın Aybeg'i" deyişinin kullanıldığını belirtir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 512, Dipnot 6. Benzer bir bilgiyi Esterebâdî de "Kutbü'd-dîn-i Zamâne" olarak aktarır. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 140.

⁹⁰⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 416-17. Cûzcânî, bu olayı tarihsiz ve birbirini ardına yaşanmış gibi anlatır ancak Kuhram'ı ikta olarak vermesi söz konusu savaştan 2 yıl sonra H. 588 / M. 1192-1193'te olacaktır. İbn'ül-Esîr'in Sultanşâh ile yaşanan bu savaşa dair verdiği kronolojisini doğru kabul edersek Aybeg'in esir düşmesi H. 585 / 1189-1190'da savaşın kazanılması ve serbest kalışı ise H. 586 / M.1190'da gerçekleşmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 59-60.

⁹⁰¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 90-91.

Benzer aşamalardan geçtiğini varsayabileceğimiz Nâsireddîn Kubaca'nın hayatının erken dönemleri ise tamamen karanlıkta kalmıştır. Sind bölgesindeki hâkimiyeti süresince başta Ali Kûfî, 'Avfî ve Cûzcânî olmak üzere dönemin birçok entelektüel ismine himâyedarlık yapmasına rağmen bu isimlerin eserlerinde hayatının erken safhalarına dair detaylar bulunmamaktadır.⁹⁰² Cûzcânî, Uçç'un idaresinden sorumlu Melik Nasır'üd-din Aytemür'ün 1204-05'te gerçekleşen Endhûy Savaşı'nda şehit olmasından sonra bölgenin idaresinin Nâsireddîn Kubaca'ya verildiğini aktarır.⁹⁰³ Yine onun verdiği bilgilere göre Nâsireddîn Kubaca, Kutbüddin Aybeg'in kızlarından biri ile evlenmiş ancak talihsiz gelinin erken ölümü nedeniyle diğer kız kardeşi ile nikahlanmıştır. Bu evlilikten Melik Alaeddin Behram Şâh adında, nahoş davranışlarıyla ünlü bir oğlu olmuştur. Kayınpederi Kutbüddin Aybeg'in vefatının ardından kurarak bağımsızlığını ilan edecek Uçç'un yanı sıra Mûltan, Sivistan, Deybûl'da hâkimiyet sağlayacak, ardından diğer Muizzî Melikleri'nin yanı sıra Hârezmşâhlar ve Moğollara karşı nefes aldırmayan bir mücadele sürecine girecektir.

904

Görüldüğü üzere Sultan Muizzüddîn'in binlerle ifade edilen gulâmları arasında yer alan seçkin kumandanları hakkında bildiklerimizin çoğu, dönüp dolaşıp nihayetinde taht mücadelesinden galip çıkan Delhi sultanlarına intisap eden müellifler tarafından yazılmıştır. Bu nedenle gerek sultanların gulâm kökenli oluşu gerekse de Sultan'ül-Âzam Gıyâseddin'in ölümü ardından Hind sahasındaki melikler arasında yaşanan bağımsızlık yarışı bu süreçte Gûrlu ve Hind sahalarında yaşananların tam bir tasvirini yapmayı zorlaştırmaktadır.⁹⁰⁵ Ancak emin olduğumuz tek şey, daha önce isimlerinden bahsettiğimiz üzere, Hind fetihlerinde görev yapan Müizzî Melikleri'nin sayısının çok daha fazla olduğudur.⁹⁰⁶ Uçç bölgesinin ilk emiri diyebileceğimiz Nâsireddîn Aytemür, 1194'te Kol valiliğine atanan *Melik'ül Ahrar* Hüsameddin Oğulbeg,⁹⁰⁷ Budâun bölgesinde görev yapıp Kalincar'a atanan Sipehsâlâr Hizebrü'd-

⁹⁰² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 420; Muhammad Nizamud-Din, **Introduction to the Jawami' u'l-hikayat**, ss. 3-23; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, ss. 2-5.

⁹⁰³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 419.

⁹⁰⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 411, 419.

⁹⁰⁵ Kumar, *The Emergence of Delhi Sultanate*, s. 87.

⁹⁰⁶ Büyük oranda Cûzcânî'nin anlatımı takip eden Bedâûnî, sultanlığa erişen meliklerin sayısını Halacileri de dahil ederek yedi olarak verir. Bedâûnî, *Müntehabü't-tevârih*, s. 38

⁹⁰⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423, 451; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 177.

Dîn Hasan Ârneb⁹⁰⁸ ile Thangîr ve Gvalyır fetihlerindeki etkinliğini bildiğimiz Bahaeddin Tuğrul bu listeye eklenebilecek isimlerdendir. Cûzcânî açık bir şekilde faaliyetlerini gizlediği Bahaeddin Tuğrul'u "sultanlığa erişen melikler" listesine dahil etmemiştir. Ne var ki, Thangîr ilk olarak Melik Bahaeddin Tuğrul'a ıktâ edildiği, kendisinin burada bağımsız bir sultan gibi hareket ettiği, ardından buranın Kutbüddin Aybeg tarafından ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Cûzcânî, açıkça söylemese de Bahaeddin Tuğrul'un Thangîr günlerinden bahsederek Horasan ve Hindûstan'ın dört bir yanından tüccar ve itibarlı adamların etrafında toplandığını aktarır. Gvalyır Kalesi'nin fethi için bir yıl boyunca uğraşmış, nihayetinde müdafilerin elçiler göndererek kaleyi o tarihte Melik-î Kerim unvanı taşıyan Kutbüddin Aybeg'e teslim etmesi nedeni ile bazı "anlaşmazlıklar" yaşadığını da eklemek durumunda kalır.⁹⁰⁹

Fahri Müdebbir ve Hasan Nizâmî bu konuda daha nettir. Fahri Müdebbir, Thangîr'i Kutbüddin Aybeg'in fethettiği şehirler arasında sayarken Hasan Nizâmî, Bahaeddin Tuğrul'un Aybeg tarafından Thangîr valiliğine atanışını bu rekabetin sonucuna nazire yaparcasına aktarır: Adını kudretli bir emir (عز الامرا) ve Alp Arslan künyesi ile verdikten sonra niteliklerini sayarken devletin yetiştirdiği (صبيح دولت), zengin bir "üvey kardeş" (رضايه نعمت) olarak tanımlar. Sultan'ın fermanının şifâhen kendisine okunduğunu belirterek, sorumluluğa verilen bölgede İslâmiyet'in yerleşmesi için elinden geleni yapması gerektiği hatırlatılır.⁹¹⁰ Tuğrul'un bu olaydan çok kısa bir süre sonra bilinmeyen bir şekilde ve tarihte aniden vefat etmesi belki de Aybeg ile yaşadığı çatışmanın bir neticesiydi. Nitekim Bhayana bölgesinde en azından bir süre bağımsızlığını ilan ettiği yaptırdığı caminin günümüze kadar gelen kitabesindeki "padişah" unvanını kullanmıştır.⁹¹¹

⁹⁰⁸ İsmi'nin imlâsı hakkında kaynaklarda farklı aktarımlar mevcut olup "Hasan Edib" şeklindeki tek yazım *Tabakât-ı Nâsirî*'nin Raverty nüshasında geçer. Ancak daha erken tarihli *Tâcü'l-Me'âsir* net bir şekilde bu ismin Hizebrü'd-Dîn Hasan Erneb (هزبرالدین حسن ارنب) Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 234; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 422, Dipnot 4, Raverty, s. 549; Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, s. 255.

⁹⁰⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 421-22; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 108.

⁹¹⁰ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 197; Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 23.

⁹¹¹ Kumar, *The Emergence of Delhi Sultanate*, s. 89-90; Mehrdad Shokoohy, Natalie H. Shokoohy, "The Architecture of Baha al-Din Tughrul in the Region of Bayana, Rajasthan", *Muqarnas*, Cilt: 4 1987, s. 115.

3.5.4. Halaçlar ve İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî

Bir Türk boyu olarak Halaç / Kalaçlar,⁹¹² XII. yüzyılın sonlarına doğru Muhammed b. Bahtiyar önderliğinde müstakil bir siyasi - etnik oluşum⁹¹³ olarak tarihte bırakacakları derin izlerin muhtemelen farkında değillerdi. Gûr, Germşîr ve Hilmend Vadisi boylarında yarı göçebe “sürü sahibi” bir boyken⁹¹⁴ cesaret ve atılganlıklarıyla bölge ordularının aranan unsurları⁹¹⁵ hâline gelen Halaçların küçük bir kısmına önderlik eden Melîk'ül Gâzi İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar, Gûrlu hizmetine girmek üzere Gazne sarayına hür bir “akıncı beyi” olarak gelir. Gazne’de Sultan Muizzüddîn’in Divân-ı Arz kâtibinin görünüşünü beğenmemesi nedeniyle istediği rütbeyi alamadığı ve bağlanan maaşa tenezzül etmediği anlaşılan Muhammed b. Bahtiyar emrindeki kuvvetlerle birlikte şansını bir kez de Dehli’de dener ancak yine istediği pâyeyi alamaz. Daha sonra Muhammed b. Bahtiyar, bu girişimlerden sonra Gûrlu ordusunda görev yaparak gösterdikleri yararlılıklardan ötürü Hindistan’da ıktâ sahibi olmuş akrabalarına katıldığı anlaşılmaktadır.⁹¹⁶ *Tabâkât-ı Nâsirî*’nin sadece Raverty nüshasında bulunan ve mütercimın bazı tahmini eklemelerinden anlaşıldığı

⁹¹² Halaçların kökeni ve yüzyıllar içerisindeki dönüşümlerine dair tartışmalar epey hacimli bir literatür oluşturur. Özetle belirtmek gerekirse Hintli ve Afgan tarihçiler, Halaçların Türk kökenlerine atfı yapan Kaşgarlı Mahmud da dahil olmak üzere XIII. yüzyıl öncesi kaynakları genellikle görmezden gelerek kökenlerini Tâcik ya da Afgan olarak etiketleme eğilimindedir. Ancak çağdaş müellifimiz Fahri Müdebber, Halaçları Türk boyları listesinde saymaktan çekinmezken, Muhammed b. Necîb Bekrân’ın Harezmsâh Alâeddin Muhammed’e sunmak üzere tahminen M. 1208-9 yılında yazdığı *Cihân-Nâme*’sinde de Türk kavmi olarak anılırlar. Alt kıta dışından bir kaynak olarak İbn Saîd el-Mağribî (ö. 685/1286) de ünü alt kıta dışına taşan bu boyu Türk olarak tanımlar. *Cihân-Nâme*’de simalarının karardığına ve dillerinin değiştiğine dair aktarıma bakılacak olursa bölge halkı ile karışmaları nedeniyle o tarihlerde klasik Türk imajına uymasalar da çağdaş kaynaklarca kökenleri hakkında bir ihtilaf yoktur. Bu hususa dikkat çeken ve daha detaylı değerlendirme için Kumar, “When Slaves were Nobles”, s. 31, dipnot 26; Reşit Harun Aksungur, **XIII. Milâdî asırda Hârezm’de Telif Olunan Cihân-Nâme’nin Türkçe’ye Tercüme ve Değerlendirilmesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2020, s. 83; Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 48; Ebu’l-Hasan Ali b. Musa b. Sa’id el-Mağribî, **Kitab el-Coğrafya**, nşr. İsmail el-'Arabi, Beyrut, 1970, s. 163’ten aktaran Ramazan Şeşen, **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001, s. 207.

⁹¹³ Fahri Müdebber, Halaçları ayrı bir kavim adı olarak Gûrlular Türkler Horasanlılar ve Hindistanlılarla birlikte zikreder. Fahr-i Müdebber, *Şecere-i Ensâb*, s. 33.

⁹¹⁴ İstahri, *Ülkelerin Yolları*, s. 221, 240; Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 5.

⁹¹⁵ M. 24 Haziran 1152’de Gûrlu Sultanı Alâeddin Hüseyin’in Selçuklu ordusunun karşısında aldığı yenilgide Oğuzlar ve Halaçların taraf değiştirmesi önemli bir etki yaratmıştır. Halaçları daha sonra Hârezmsâhlar adında Sind bölgesindeki fetihlerde göreceğiz. Cüzcanî, *Tabâkât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 346-47. İrfan Habib, Halaçların Gûrlu hizmetine girmelerini bir dönüm noktası olarak değerlendirir. Habib, “Formation of the Sultanate Ruling Class of the Thirteenth Century”, s. 2 – 4.

⁹¹⁶ İsemî, bütün kaynakların aksine Hindistan’da ilk olarak Çittor’a gittiği Rauta Cai Sing’in hizmetine girdiğini, daha sonra hile ile bu rauta’nın kalesini ele geçirdiğini aktarır. İsemî, *Futuhu’s Salatin*, s. 177.

kadarıyla muhtemelen bir Halaç beyi olan Ali Nagari, Sultan Muizzüddîn'in hizmetine girerek Taraîn Savaşı'nda gösterdiği başarıdan ötürü Nagaur⁹¹⁷ bölgesinin idareciliğine atanmıştır. Benzer şekilde iyi bir kumandan olduğu anlaşılan Muhammed b. Bahtiyar'ın amcası Muhammed b. Mahmud, Ali Nagaurî'nin hizmetine girmiş ve kendisine Keşmendî bölgesi ıktâ edilmiştir. Muhammed b. Bahtiyar büyük ihtimalle akrabalarının desteği ile nihayet aradığı prestiji ettiği anlaşılmaktadır.⁹¹⁸ 599 / 1202-1203 sonrasında girişeceği fetihler ise hem kendisini hem de Halacîlerin diğer önemli isimlerine sadece Kutbüddin Aybeg nezdinde ve Hindistan sathında değil bütün İslâm dünyasında büyük bir şöhret kazandıracak; uzun ömürlü olmasa da Halacîlerin Bengal ve Bîhar civarında bağımsız bir idare sahibi olmasını sağlayacaktır.

Gulâm kökenli olmayan bir diğer önemli isim ise Baha'üd-dîn el-Camecî'dir. Babası Herât'ın ileri gelenlerinden olan Baha'üd-dîn el-Camecî, âlimleri himâye etmekten hoşlanan entelektüel bir şahsiyet olarak dikkatleri çekmiş ve tahminen 1208 civarında Kutbüddin Aybeg'in hizmetine girer. Kısa sürede devletin üst kademelerinde kendine yer bulduğu anlaşılan Baha'üd-dîn el-Camecî, sultanın dostluğunu da kazanır. Aybeg'in vefatının ardından İltutmuş'la fırtınalı bir ilişkisi kuran Baha'üd-dîn el-Camecî, Orissa bölgesine yaptığı yağma akınlarıyla yüklü bir ganimet elde eder. Onun bu başarısı sultanlıkta gözü olduğu dedikodularına neden olunca bir süre hapse atılır. 1215'te sultan tarafından serbest bırakılır ve muhtemelen saray civarından uzaklaştırılmak için Badâûn'a Emir-î Dad olarak atanır.⁹¹⁹

3.6. HİNDİSTAN FÜTUHATI VE SULTANLIĞIN TEŞEKKÜLÜ

Delhi Sultanlığı'nın teşekkülü ile sonuçlanacak fetihler dizisi, Kuzey Hindistan ve Horasan arasında baş döndüren bir insan, hayvan ve silah trafiği ile gerçekleştirilmiştir. Bitmek tükenmek bilmeyen enerjisi ve hırsıyla Sultan Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın çoğu zaman at sırtında bizzat eşlik ettiği bu seferler hakkında

⁹¹⁷ Hindistan sathında bu isimle anılan iki mevkii bulunmaktadır. Biri Ecmîr'in yaklaşık 110 km. kuzeybatısında Racastan'ın merkezinde Brij Nagar (Bharatpûr) adıyla yer alırken diğeri Leknev civarında bugün Bahtiyar Nagar adıyla bilinir. Muhammed b. Bahtiyar'a ıktâ edilen Keşmendî bölgesi de Leknev civarındaki Nagar'ın hemen komşusu durumundadır. Ancak Taraîn Savaşı'ndan hemen sonra buralarda ıktâ verilecek kadar kontrol sağlanmış olması son derece şüphelidir.

⁹¹⁸ Cûzcânî, Budâun muktisi Sipehsâlâr Hizebrü'd-Dîn Hasan Erneb'in huzuruna çıktığını ve kendisine maaş bağlandığını söylese de aktaracağımız üzere Hasan Nizâmî'nin kayıtlarından bu görüşmenin daha sonra gerçekleştiği, maaş bağlamanın ötesinde ihsanlarla sonuçlandığı anlaşılmaktadır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 549.

⁹¹⁹ Avfî, *Lübâbü'l-elbâb*, ss. 113-115; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, ss. 29-30.

bildiklerimiz ise kaynakların kıt ve tek taraflı mahiyeti nedeniyle çok katmanlı değerlendirmelere izin vermez. Yine de bütüncül bir bakış açısı ve görmezden gelinemeyecek epigrafik izleri takip ederek tamamen yeni olmasa da daha sağlıklı bir anlatı inşa edilebilmektedir. Vehasıl, Sultan Muizzüddîn Muhammed b. Sâ'm, Gazne'yi payitahtı hâline getirmesinin ardından hızlı bir genişleme harekâtıyla Gerdîz'in yanı sıra Kurramân (Kurram) ve Sankuran (Şaluzen) bölgelerinde hâkimiyet sağlanması, kendisine Sind boylarına inme imkânı ve cesareti verir. Abbâsî Halifeği ile kurulan ciddi diplomatik ilişkiler neticesinde mezhep değiştirerek İslâm dünyasının Horasan'daki liderliği pozisyonu için Hârezmşâhlara karşı Gûrluların elini güçlendirmek isteyen Sultan Muizzüddîn'in ilk hedefi ise 571 / 1175-1176'da Şîî Karmatîlerin elindeki Mûltan olmuştur.

3.6.1. Multân ve Uçç

İçeriden bir ses olarak Cüzcanî bu sefere dair neredeyse hiçbir detay vermezken Mûltan Seferi'nin Gazneli Sebuktigin döneminden beri Gazne'den yola çıkan orduların tarihsel rotası olan Gomel Nehri'nin (ya da beslemesi Zhob Nehri) takip ettiği ve bugünkü Dera İsmail Han bölgesinden İndus havzasına eriştiği tahmin edilebilir.⁹²⁰

Gûrlu ordularını Mûltan'da aşına oldukları üzere muhkem bir kale beklemekteydi.⁹²¹ Bir yandan Uçç ile birlikte Aşağı Sind'e öte yandan Pençâb'ın diğer kolları üzerinden Lâhor'a erişim için kritik bir eşikte bulunan Mûltan Kalesi, sağlamlığının yanı sıra İndus'un büyük kollarından Ravi Nehri ile korunmaktaydı. Bu kalenin Gûrlu orduları tarafından nasıl ele geçirildiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber Cüzcanî'nin dolaylı ifadesinden şehrin valiliğine Sipehsâlâr Hüsameddin Ali Kirmaç'ın atandığı ve sultanın seferin ardından Gazne'ye döndüğü anlaşılmaktadır.⁹²² Günümüze sadece bir parçası gelen bir kitabeye göre 576 / 1180 yılında Sipehsâlâr Hüsameddin Ali Kirmac Mûltan'da kimliği tespit edilemeyen Hâlid Velîd adlı bir

⁹²⁰ Bir diğer önemli güzergâh ise Kandeğer üzerinden Zhob Nehri'nin takip ederek Gomel vadisine ulaşmaktaydı. Gazneli seferlerine dair bk. Wink, *Al-Hind*, Vol. 2, s. 127 vd.

⁹²¹ Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, 2004, s. 58; İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)*, s. 284. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 137; Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, s. 93.

⁹²² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 398, 419-20.

âlim/mutasavvıf adına bir ribât/türbe yaptırmıştır. Günümüzde Pakistan'da Pencap'ın Kebîrvala şehrinde bulunan yapının atfedildiği isim ise tartışmalıdır.⁹²³

Aynı seferde fethedilen ve yine sağlam bir kale ile anılan Uçç⁹²⁴ ile ilgili İbn'ül-Esîr'in aktardığı yaşlı Racpût'un eşinin ihanetiyle ele geçirilme hikâyesinin Bhattiler'in XIX. yüzyılda derlenen sözlü anlatıları tarafından desteklenmediğine değinmiştik. Çağdaş kaynakların bizi karanlıkta bıraktığı bu durumda geç dönem kaynaklarının ifade ettiği gibi Uçç'un Karmatîlerden taarruzla ele geçirildiğini varsaymak daha doğru olacaktır.⁹²⁵ Ancak belirtmek gereklidir ki Bhatti anlatılarında ünlü Caysalmîr şehrinin kurucusu Raca Caysal'ın Caysalmîr'in 15 km. kuzeybatısındaki antik başkent Lodorva'yı ele geçirmek için Gûrlulardan yardım istediğine dair bir kayıt da mevcuttur. Belki de bu yardımın sonucunda Bhakkar ve Aşağı Sind'i yöneten Raca Caysal'ın Gûrlu vassallığını kabul ettiği tahmin edilebilir. Ancak bu anlatılarda Bhattiler'in Uçç'u kontrol ettiğine dair hiçbir atıf yoktur.⁹²⁶

XV. yüzyıl kaynaklarında Yahya b. Ahmed Sahrindî, Mûltan ve Uçç dışında Thatte (تحتہ) diye bir yerin daha fethedildiğini aktarır. Müstensih hatası olarak Bhatta okunması gereken bu adlandırma Uçç havalisinin Müslüman fetihlerinden önceki adıdır.⁹²⁷ Kaleye kapanan Bhattiler (طایفة تحتہ) birkaç gün mukavemet etmişlerse de sonunda Gûrlulara teslim olmuşlardır.⁹²⁸ Sultan Müizeddin'in orduları Mûltan ve Uçç'un fethiyle meşgulken isyan eden ve bir yıl boyunca bir hayli sorun çıkaran Sankuran'daki Oğuzlara karşı 572 / 1175-1176'de bir harekât gerçekleştirilmiş ve isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır.⁹²⁹

⁹²³ Patel, *Iran to India*, s. 277; Finbarr B. Flood, "Ghūrid Architecture in the Indus Valley: The Tomb of Shaykh Sādan Shahīd", *Ars Orientalis*, Cilt: 31, 2001, ss. 130-31.

⁹²⁴ Utbî, *Târîh-i Yeminî*, Yelgar, s. 128; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 104-105; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 420; Clifford Edmund Bosworth, Crowe Yolande, "UCCH", *Encyclopaedia of Islam, Second Edition*, Brill, 2012, http://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/ucch-COM_1269, (Erişim: 13 Nisan 2023).

⁹²⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Hayy, Cilt: 1, s. 484; Raverty, Cilt: 1, s. 451, dipnot 2; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil*, Cilt: 11, s. 150; Esterebâdî, *Tarih-i Ferîşte*, ss. 201-202; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 28-29.

⁹²⁶ James Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, Vol. ss. 1190-1205; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 40, Dipnot, 67.

⁹²⁷ Bîrûnî, bu isimle Mûltan'dan 15 fersah (yaklaşık 112 km.) uzaklıkta olduğunu söyler. Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan*, s. 137; Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, s. 59.

⁹²⁸ Sîhrindî, *Târîh-i Mübârek Şâhî*, ss. 5-6.

⁹²⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 497-98.

Harita 6: Hind Fütuhâtı ve Sefer Güzergâhları

(Şehir konumları için mevcut kale ve diğer arkeolojik buluntular referans alınmıştır.)

3.6.2. I. Gucerât Seferi

Sultan Müizeddin, iki yıl sonra Sind'in ötesindeki ilk seferini Gucerât'ın merkezi olarak bilinen ve İslâm kaynaklarında Nehrevale (نهر واله) Hint kaynaklarında ise Anahilavada olarak anılan (bugünkü Patan) bölgesine gerçekleştirmiştir. Mûltan ve Uçç nispeten zahmetsiz ele geçirilmesi onun zenginliği ile meşhur bu bölgeyi ele geçirmek için aceleci davranmasına neden olur.⁹³⁰ Zira Gazneli Mahmud'un meşhur Somnath Seferi'nden beri Gazne idarecileri bölgenin okyanus ticaretinden gelen zenginliğini ve güvenli sefer güzergâhını bilmekteydi.⁹³¹ Cüzcanî ve onu takip eden kaynaklar, bu sefer hakkında sadece şu bilgileri verir: Sultan Muizzüddîn, 574 / 1178-1179 tarihinde ordularını Mûltan ve Uçç üzerinden geçirerek Nehrevale/Gucerât'a hareket eder. Genç yaştaki Nehrevale Rayı Bhim Div (بهمديو) çok fazla file sahip

⁹³⁰ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 151.

⁹³¹ Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 215; Wink, *Al-Hind*, Vol. 2, s. 143.

olması nedeniyle sayıca dezavantajlı durumdaki İslâm ordularını yenilgiye uğratar; Sultân-ı Gâzi'nin planladığı şeyleri gerçekleştiremeden döner.⁹³²

Kendileri açısından zaferle sonuçlanması nedeniyle bu sefere biraz daha geniş bir yer ayıran Hint kaynakları, seferle ilgili bazı boşlukları doldurmamıza yardımcı olur. XII. yüzyıl şairlerinden Jayanaka'nın çölden gelen *mleçcha* askerlerinin at kanı içtiklerine dair ifadesine bakılırsa Gûrlu orduları, Mûltan ve Uçç üzerinden hareket ederek Uçç'tan sonra Tar Çölü'nü geçmiş ve Mevâr'ın güneyine erişmiştir.⁹³³ Majumdar Asoke Kumar'ın Solanki yazıtlarından aktardığı bilgilere göre muharebenin gerçekleştiği yer ise Abu Dağı ile Aravalli Tepelerinin arasındaki günümüzde Racastan'ın Sirohi bölgesinde yer alan Kāsahrada (Gadararaghatta) Vadisi'dir. Gûrlu ordularını yenilgiye uğratan ittifakın başında ise Cüzcanî'nin ismini verdiği II. Bhima Deva değil onun küçük yaşta tahta geçerek sadece üç yıl hükümdarlık yapan kardeşi Raca II. Mula'dır. (hük. yak. 1175 – 1178) II. Mula, tahta çıktığında çok küçük yaşta olması nedeniyle Sanskrit kaynaklarda “Bāla” yani çocuk raca olarak anılır. Kısa süreli hükümdarlığı büyük ihtimalle annesi Kennaûç - Mahoba bölgesinin Çandela Racası Paramardi'nin⁹³⁴ (hük. yak. 1165–1203) kızı Rani Naiki'nin naipliğinde geçmiştir. Savaşta orduları komuta eden de büyük ihtimalle bu rani ve müttetik kumandanlarıdır. Bu savaşa katılan Hint ordularının diğer unsurları ise Solanki vassallarından Abu Dağı civarını kontrol eden Paramara Racası Dharavarşa (hük. 1163 – 1208) ve Nadol'un Çavhan Racası Kelhana Deva (hük. yak. 1163 – 1193) ile onun Calor'u yöneten kardeşi Kirtipala'dır. (hük. yak. 1160 – 1182)⁹³⁵

Bu bilgilere bazı destanî şiirlerden oluşan Hint kaynakları süsleme amaçlı doğru olmayan detaylar eklemiştir. Örneğin; *Prithviraja Vijaya*, Sultan Muizzüddîn'in bu savaşta esir alındığını aktarır. XVI. yüzyıl anlatılarından Rajashekhara Suri'ye *Prabandha Kosha* ise Paramara Racası'nın Müslüman ordularının topraklarından geçmesine izin verdiğinden bahseder. Ancak bu ifadenin doğruluğu şüpheli olup Hint

⁹³² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 497-98.

⁹³³ Jayanaka, *Prthvirājavijaya*, 1.36–56'dan çeviren ve aktaran Truschke, *The Language of History*, s. 226; Güzergâhı “ez rāh-ı registan be-câneb-i gucerât” diyerek tarif eden Herevî de bu bilgiyi aktarır. Nizâmeddin Ahmed, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 36.

⁹³⁴ Hasan Nizâmî, Kalincar Kalesi'nin fethinde Parmâr (پرمار) adıyla anar. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 226.

⁹³⁵ Metinde Devarberâs (دواربه راس) olarak zikredilen kişinin Dharavarşa olduğuna dair bir konsensüs bulunsa da Kîrat (کیرات) ve Karan (کرن) olarak verilen bu isimlendirmelerin Kirtipala ve Kelhana olarak tanımlanmasına itirazlar da mevcuttur. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, s. 225. Krş. Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 144.

racalıkları arasındaki rekabet nedeniyle çağdaş metinlerde sıklıkla görülen meşruiyet amaçlı bir çarpıtma olma ihtimali yüksektir.⁹³⁶

Anlaşıldığı üzere Sultan Muizzüddîn, Gazneli Mahmud'un izinden Gucerât'a yönelse de onun kadar ihtiyatlı davranmayı akıl edememiş ve ordusunu Tar Çölü'nde bitap düşürmüştür.⁹³⁷ Karşısında bulduğu güçlü müttefik ordusu ise bu yorgun orduyu fillerle kolayca dağıtmıştır.⁹³⁸ Sonuç olarak Sultan Muizzüddîn, uğradığı bu yıpratıcı yenilginin ardından güç bela Uçç'a çekilirken Hind sathında gerçekleştireceği fetihlerin stratejisini gözden geçirecek ve ağabeyinin destek kuvvetleri ile Gazneli payitahtı Lâhor'a ve ona en kısa erişim yollarına yönelecektir.⁹³⁹ Yaklaşık yirmi yıl sonra Kutbüddin Aybeg idaresindeki Müslüman orduları bu bölgeye çok daha kuvvetli ve tecrübeli olarak dönecektir.

3.6.3. Peşâver'in Alınışı ve Lâhor'a İlk Harekât

Sultan Muizzüddîn'in Mûltan ve Uçç'u alması İndus ve kolları üzerinden Pençâb'a çıkan yollar ile Kuzey Hindistan'ın Aşağı Sind'e erişiminin kontrolünün de büyük oranda ele geçirilmesi anlamına geliyordu. Ancak Gucerât yolunda alınan yenilgi Tar Çölü ötesine yapacağı desteksiz seferlerin ne kadar yüksek maliyetli olabileceğini fark etmesini sağlamıştır.⁹⁴⁰ Memleketindeki yüksek dağlara, coşkun nehirlerle ve bozkır şartlarına alışık ordusunu Hindistan'ın acımasız kumul çöllerinden rehbersiz ve tedbirsiz geçirmeyi tekrar düşünmedi. Bu nedenle bir sonraki Hint seferi için alternatif yolların ve geçitlerin ele geçirilmesi önem kazandı. Gerdîz ve Kurraman bölgesinde kurduğu hâkimiyet Seng-i Sûrâh Geçidi ile Toçi vadisinden geçen yolları kullanma imkânı tanısa da Kâbil Nehri'ni takip eden yol üzerindeki ünlü Hayber Geçidi, Peşâver ve Veyhînd üzerinden Pençâb'a yani Lâhor'a çıkan önemli hatlardan biri idi. Öyle ki, Cüzcanî de Lâhor yolundaki önemli garnizonlardan biri olan

⁹³⁶ Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 131-36; Sharma, *Early Chauhân Dynasties*, ss. 138-39.

⁹³⁷ Gazneli Mahmud'un Tar Çölü'ne girmek üzere Mûltan'dan ayrılmadan önce aldığı önemler için bk. Nazım, *The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 115.

⁹³⁸ Wink, *al-Hind*, Vol. 2, s. 143.

⁹³⁹ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 151; Wink, *Al-Hind*, Vol. 2, s. 143; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 47.

⁹⁴⁰ İbn'ül-Esîr, ağabeyi Sultan'ül Muazzam Gıyâseddin'in bu yenilgiden haberdar olunca kardeşini aceleciliği ve tezcanlılığı nedeniyle kınadığını ve Müizzeddin'e bir destek ordusu gönderdiğini belirtir. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 151.

Peşâver'in (فرشور)⁹⁴¹ 575 / 1179-1180'deki fethini Gazneli Devleti için sonun başlangıcı olarak değerlendirir.⁹⁴² Detayların tamamen karanlıkta kaldığı bu fetihten sonra Peşâver, çağdaş kaynaklarda Hind mülkünün başlangıç noktası olarak zikredilecektir.⁹⁴³

Peşâver'in alınışından iki yıl sonra 577 / 1181-1182'de Sultan Müizeddin, Gazne ve Zabûlistan havalisinden Lâhor'a çekilen Gazneli Devleti'ne ilk darbeyi vurmak üzere harekete geçer. Zira Behram Şâh (hük. 1117 – 1157) döneminden itibaren Gûrlu ve Oğuz darbeleriyle gittikçe küçülen Gazneli Devleti, Hüsrev Şâh (hük. 1157 – 1160) ile birlikte Lâhor ve Pençâb havalisine sıkışmış; eski ihtişamının silik bir gölgesi hâline gelmişti. Hüsrev Şâh'ın (hük. 1157 – 1160) ardından Lâhor'da tahta çıkan Hüsrev Melik (hük. 1160 – 1186/87) ise Cüzcanî'nin aktarımlarına göre eğlence düşkünü, devlet idaresinin ciddiyetini kavrayamamış biriydi. Ancak Cüzcanî'nin “Sultân-ı Hâlim” olarak etiketlediği Hüsrev Melik'in 26 yıllık tahta kalış süresi rakip hanedanın sarayından bir isim olarak ortaya koyduğu bu portre ile uyusmamaktadır.⁹⁴⁴

Geç dönem kaynaklarının sultanların isimleri hususundaki özensiz mahiyeti Gazneliler'in son dönemine dair büyük bir kafa karışıklığı yaratmakta ve bu dönemi doğru değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.⁹⁴⁵ En yakın kaynağımız Cüzcanî, pek çok detayı aktarmadığı gibi çelişkili ifadeleri bu karışıklığın bir diğer müsebbibidir. Döneme ilişkin ender kayıtlardan birini aktaran Fahri Müdebber, Hüsrev Melik'in Şukrapala isimli bir Hint racasına karşı elde ettiği başarıyı kaydetmiştir. Varanasi yakınlarında bulunan bir yazıt ise 1170 civarında Türk hükümdarının bu bölgeye yaptığı bir akının başarıyla savuşturulduğundan bahseder. Kaynaklar kısıtlı olsa da

⁹⁴¹ Abdur Rahman, “Military Stations During the Early Period of Muslim Rule in Hind-Pakistan”, ss. 319-320.

⁹⁴² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 398.

⁹⁴³ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 262; Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 28. *Tâcü'l-Me'âsir*'de bu şehrin ismini Berşûr (برشور), *Şecere-i Ensab*'da ise Perşûr (پرشور) olarak geçer. İsim benzerliği nedeniyle bugün Kandeher'in 170 km. güneybatısındaki bir yerleşimle karıştırılsa da bağlam Peşâver olduğunu doğrulamaktadır.

⁹⁴⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 243; Clifford Edmund Bosworth, **The Later Ghaznavids Splendour and Decay the Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015., ss. 120-126; Erkan Göksu, **Gazneliler (963-1186)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 76-81.

⁹⁴⁵ Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 120.

Cûzcânî'nin hilafına Gazneli Sultanı Hüsrev Melik'in Lâhor'da Hint racalarına karşı başarıyla direndiğini ve iyi bir savaşçı olduğunu söylemek mümkündür.⁹⁴⁶

Cûzcânî'ye göre Sultan Muizzüddîn'in 577 / 1181/1182'te Lâhor'a gerçekleştirdiği ilk harekâta Hüsrev Melik, Gûrlu tabiyetini kabul ederek, bir oğlunu ve hediye bir fili Sultan Muizzüddîn'e göndermiştir.⁹⁴⁷ İbn'ül-Esîr ise tarih vermeden Hüsrev Melik'in Gûrlu ordularının Sind'i geçmesine mani olduğunu belirtir.⁹⁴⁸ *Tabakât-ı Nâsirî*'nin mütercimi ve şârihi G. Raverty'nin XIX. yüzyılda yazılmış bir kaynaktan⁹⁴⁹ aktardığına göre Gazneli Sultanı Hüsrev Melik, Keşmir kralına haraç ödeyen Ghokhar(?) kabilesi ile ittifak kurarak Raca Çakr(a) Deva'nın bazı topraklarını ele geçirmiştir. Yine bu kaynaktan aktarılanlara göre 579 / 1183-1184'te Raca Çakr(a) Deva, kardeşini Gûrlu Sultanı Muizzüddîn'e elçi göndererek Gazneli Hüsrev Melik'e karşı ittifak teklif etmiş; Gûrlu ordusunun Peşâver, Lâhor ve Sialkot seferleri bu işbirliği ile gerçekleştirmiştir.⁹⁵⁰

Muizzüddîn – Çakra Deva ittifakı ise bir hayli şüpheli görünmektedir zira Keşmir – Cammu havalisinde Lohara hanedanının fiilen son bulmasının ardından sayıları XIV. yüzyıla kadar hiçbir otoriter kralın ortaya çıkmasına müsaade etmeyecek kadar fazla olan yerel şeflerin (dāmara) güç mücadelesine sahne olmuştur. Hanedan kayıtlarında ise Çakra Deva ismine rastlanmaz.⁹⁵¹

Sultan Muizzüddîn'in bu seferde Gazneliler'e tamamen son vermemesinin nedeni ise bu tarihlerde Karahıtay desteğini arkasına alan Sultanşâh'ın Horasan'da birbiri ardında gerçekleştirdiği fetihler olmalıdır. Sultanşâh, 575 – 77 arasında Serahs, Tus ve Nişabûr'u ele geçirirken Nişâbûr idarecisi Togaşah'ın Sultan Şah karşısında,

⁹⁴⁶ Fahr-i Müdebber, *Âdâb 'ul-Harb ve 'ş-Şeca'a*, ss. 271-272; Ray, *Dynastic History of Northern India*, Vol 1, ss. 535-36; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, s. 126.

⁹⁴⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 497-98.

⁹⁴⁸ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 147.

⁹⁴⁹ Bk. Charles Rieu, *Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum*, Cilt: 3, India Office Library, London, 1883, s. 955.

⁹⁵⁰ Cûzcânî bu kabilenin adını Khokhîrlar (کوخر) ile karıştırır. Karışıklığa geç dönem kaynakları da uyar. Raverty, ardından Esterebâdî'nin İngilizce tercümelerindeki yanlışlıklara işaret ederek Khokhîrlar ile Gokharlar'ın iki farklı klan olduklarını, Gokharlar'ın daha kuzeyde yaşayan bambaşka bir topluluk olduğunu belirtir. Mütercim aynı zamanda Khokhîrlar'ın şeflerine hâlâ sultan/raca muamelesi yaptıklarını not düşmüştür. Gerçekten de Gokharlar'ın Pençâb'ın batısı ile Keşmir'in güneyinde yaşayan savaşçı bir kabile olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, ss. 453-55, dipnot 4; Patel, *Iran to India*, s. 78, dipnot 84.

⁹⁵¹ Jonarāja, Dutt, *The Rajatarangini of Jonaraja*, ss. 1-6; J. Hutchison, J. Ph Vogel, *The History of Punjab Hill States*, Cilt: 1, Asian Educational Services, Delhi, 1994, s. 9 vd; Bosworth, *The Later Ghaznavids*, ss. 126 ve 129-30. Ayrıca bk. J. Ph. Vogel, *Antiquities of Chamba*, Part I, Archeological Survey of India, Govt. of India, New Delhi, 1994.

575'te kendi toprağı Şâdyah'ı yağmalayan Gûrlulardan da yardım istediğı bilinmektedir.⁹⁵² Nitekim Şadyah seferi için kardeşini ve diğerk akrabalarını göreve çağırarak Sultan Gıyâseddin, Horasan sınırları bu kadar hareketli iken kardeşinin Pençâb'ta büyük çaplı bir operasyona girişmesini istememiş olabilir.

Cüzcânî, H. 578 / 1182-1183'te gerçekleştirilen Deybûl / Dival seferinde körfez kıyılarına kadar olan bölgeler ve yüklü ganimet ele geçirildiğini aktarır.⁹⁵³ Ancak sultanın katılmadığı anlaşılan bu seferden sonra bölgeye herhangi bir yönetici bırakılmaması kalıcı bir fetih olmadığını göstermektedir. Hülâsâ zengin bir ticaret kenti olan bu şehirden elde edilen ganimetin Horasan seferlerinde kullanıldığını varsayabiliriz.

3.6.4. Hârezmşâh Tehdidi ve Gazneli Akınları

H. 581-82 / 1186-87 yıllarında Horasan ve Harezmi'deki iktidar mücadeleleri Gûrlu ordularına yeni bir Hindistan seferi yapmak için gerekli fırsatı tanımıştır. Müeyyed Ayaba'nın oğlu Togaşah, 581'de Serahs ve Tus önlerinde Sultaşâh'ın kuvvetleri karşısında mağlup olmasının ardından vefat eder; idaresi altındaki bölgelerde asıl halefi Sencerşâh'ı ekarte eden Atabek Mengli Bey'in sözü geçmeye başlar. 582 yılı başlarında Mengli Bey'in itaatıyla buradaki kontrolünden emin olan Sultaşâh, ağabeyi Alâeddin Tekiş'in Horasan'da bulunmasını fırsat bilerek Harezmi'yi kuşatmaya girişir. Ancak şehir ahalisinin şiddetli direnişii nedeniyle Merv'e yönelmek zorunda kalır. Alâeddin Tekiş, Merv'i savunmak için geç kaldığını anlayınca ordusunu Nişâbur ve Şâdyah'a yönlendirir. 1186 yılının bahar aylarında Şadyah'ta Mengli Bey'i kuşatır. Kuşatma bütün şiddeti ile sürerken Mengli Bey ile Tekiş arasında bir antlaşma imzalanacak ancak Tekiş'in hâkimiyeti uzun sürmeyecektir. Zira 14 Muharrem 583'te (27 Mart 1187) Sultaşâh, orduları ile tekrar Şâdyah önlerine gelerek Mengli Bey'i kuşatacaktır. Ancak başarıya ulaşmayan bu hareket sonrası Nişâbur'da hâkimiyet Alâeddin Tekiş'e geçmiştir. Nitekim Tekiş, büyük oğlunu şehrin idaresinden sorumlu tutarak Receb 583 / Eylül-Ekim 1187'de Harezmi'e döner.⁹⁵⁴

⁹⁵² Ceceli, *Hârizmşah Hükümdarı Sultaşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, ss. 37, 53.

⁹⁵³ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 497.

⁹⁵⁴ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 355-361, Öztürk, ss. 265-267; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 305; Ceceli, *Hârizmşah Hükümdarı Sultaşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, ss. 63-66.

Hârezmşâhların ve diğer emirlerin Horasan'daki bu durumu Gûrlu ordularının önemli bir kısmının güvenle İndus'u geçmesini ve Lâhor'a yönelmesini sağlar. Kişisel de bir husumet duydukları Gaznelilerin bölgedeki varlığı aksi istikametteki Hârezmşâh tehlikesi ile birlikte Gûrlular için her zaman bir tehdit unsuru idi. Zira Gazneli varlığı Lâhor ve Pençâb'la sınırlı olsa da Gazne şehri önemini korumaktaydı. Gazne hiçbir zaman Horasan'ın diğer merkezleri kadar gösterişli bir merkez olamasa da Sultan Mahmud devrinden beri sadece payitaht olarak anılan bu şehre sahip olmak -özellikle de Gûrlular için- tek başına bir prestij kaynağıydı. Hüseyin Cihânsûz'un şehri ele geçirdikten sonra buradaki Gazneli izlerini yok etmek için insanüstü bir kıyıma girişmesi de aslında Gûrlulardaki bu hissiyatın en bariz göstergesidir. Ayrıca bu tarihlerde sık sık rastladığımız "şehir halkının bir mektupla rakip sultanı davet etme" olayları, Gûrlu sultanlarının bu ihtimali düşünmemiş olmasını imkânsız kılmaktadır.⁹⁵⁵ İslâmiyet'in Hind'te merkezi olan Lâhor'un zaptı Abbâsî Halifeliği nezdinde Gûrlulara büyük bir prestij de kazandıracaktı.

İşte bu saiklerle harekete geçen Sultan Muizzüddîn, 581 / M.1185-1186'da Sialkot Kalesi'nin ele geçirerek yaklaşık 100 km. ötedeki Lâhor havalisine ulaşmıştır. Şehir civarını yağmalayarak büyük zarar verdikten sonra Melik İzzeddin Hüseyin b. Hârmil, Sialkot'un idaresine atamış ve Gazne'ye dönmüştür. Sultanın ayrılmasının ardından Hüsrev Melik, ordusunu Hintli unsurlarla kuvvetlendirerek Lâhor'u geri almak istemişse de başarılı olamamıştır.⁹⁵⁶

3.6.5. Gaznelilerin Yıkılışı ve Lâhor'un Zaptı

Ertesi yıl 582 / M.1186-1187'de Gazneliler'e son darbeyi vurmak üzere harekete geçen Sultan Muizzüddîn, 'Avfî'nin aktardığına göre Hüsrev Melik'i hazırlıksız yakalamak için bir hileye başvurur. Hüsrev Melik barış şartlarını görüşmek üzere elçi olarak oğlunu Gûrlu sarayına gönderir. Sultan Muizzüddîn, Hüsrev Melik'in oğlunu saygıda kusur etmeden kabul etmiş ve şartlarını kabul ettiğini belirterek yanına refakatçiler vererek babasına yollar. Hüsrev Melik olumlu haberleri alınca bütün güvenlik önlemlerini kaldırır. Ancak sultan elçiyi gönderir göndermez ordusunu

⁹⁵⁵ Gûrluların Herât'ı ele geçişi gibi. Esterebâdî böyle bir anekdot aktarsa da kronolojik olarak hatalıdır.

⁹⁵⁶ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, Habibî, s. 398, Raverty, s. 453, dipnot 3.

hazırlayarak başına geçer. Refakatçiler Hüsrev Melik'in oğlunu oyalarken Gûrlu ordusu bir direnişle karşılaşmadan onlardan önce Lâhor önlerine varır.⁹⁵⁷ Âvfî'nin bu anekdotundaki olaylar dizisi son derece şüphelidir. Ancak Hüsrev Melik'in oğlu Behram Şah'ın⁹⁵⁸ Gazne sarayında rehin olduğu ve Hüsrev Melik'in Gûrlu ordularını en az bir kere durdurduğu hususunda kaynaklar mutabıktır.

Sultan Muizzüddîn'in yirmi bin kişilik geniş bir süvari ordusuyla⁹⁵⁹ Lâhor önlerine gelmesinden sonraki olayları özet geçen Cûzcânî, Hüsrev Melik'in pazarlık etmek için elinde hiçbir şey bulunmadığını anlayınca şehirden çıkarak teslim olduğunu ve tevkif edildiğini belirtir.⁹⁶⁰

Kuşatmanın detaylarını ise farklı bir kronoloji ile İbn'ül-Esîr aktarır. 579 / M.1182-83 tarihine konumlandığı Lâhor kuşatmasında Sultan Muizzüddîn'in Hüsrev Melik'e haber göndererek direnmemesi hâlinde kendisinin ve ailesinin canının bağışlanacağını, dilediği yerlerine kendine ikta edeceğini hatta hutbeyi ağabeyi adına okutmayı kabul ederse kızını oğluyla evlendireceğini söylediğini belirtir. İlk etapta teklifi kabul etmeyen Hüsrev Melik, kuşatmanın etkisiyle emirlerin ve şehir halkının kendisinden yüz çevirmesi nedeniyle şartları kabul eder. Muizzüddîn'in huzuruna çıkarak tabiiyetini bildiren Hüsrev Melik, Gûrlu ordularının Lâhor'a girmesinin ardından iki ay boyunca Sultan Muizzüddîn'in yanında bir saygısızlık görmeden ikamet eder. Sultan'ül Muazzam Gıyâseddin'e haber ulaşınca Hüsrev Melik'in kendisine gönderilmesini ister. Ancak Hüsrev Melik, "ben ağabeyini değil seni tanıyorum" diyerek gitmeyi kabul etmez. Bunun üzerine Sultan Müzzeddin, Hüsrev Melik'i gönünü alarak ikna eder ve oğluyla birlikte Gûr'a doğru yola çıkar. Sultan'ül Muazzam Gıyâseddin, hazin sona doğru ilerleyen sultan ve oğluyla görüşmeye dahi tenezzül etmeden bir kalede hapsedilmelerini emreder.⁹⁶¹ Cûzcânî'ye göre ise Hüsrev

⁹⁵⁷ Âvfî, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, v.185b; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 23; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 397.

⁹⁵⁸ Bu anekdotu Esterebâdî de eserine almış ve bazı detaylar eklemiştir. Aynı zamanda Gazne'ye rehin gönderilen oğlunun adını Melik Şah olarak aktarır. İbn'ül-Esîr'den alındığı anlaşılan bu bilgi müverrihin kendisinin de belirttiği üzere ihtilaflıdır. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, ss. 123-24; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 149. Cûzcânî, Hüsrev Melik'in oğlunun adını açık bir şekilde Behram Şah olarak kaydeder. Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 398.

⁹⁵⁹ Esterebâdî, Gûrlu ordusunundaki askerlerin iki ya da üç yedek atla hareket ettiğini belirtir. Hasan Nizâmî, askerlerin yedekli atlarla sefere çıkmasının ordunun hareket hızını artırdığı "üç menzillik yolu bir menzil gibi alır" ifadesinden anlaşılmaktadır. Gerek haberleşme gerekse de sefer düzeni içerisinde kullanılan bu sistem Gazneliler'in erken dönemlerinden beri bilinmekteydi. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, ss. 123; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 207; Kansoy, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu*, ss. 262-63.

⁹⁶⁰ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 397.

⁹⁶¹ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, s. 147.

Melik ve oğlu, Sultan Muizzüddîn ile birlikte Gazne'ye gelmiş, buradan Fîrûzkûh sarayına gönderilmişlerdir. Ardından Garcistan'daki Belervan(?) Kalesi'ne hapsedilmiş, 587 / 1192-1193 yılında Gûrluların Hârezmşâhlar'la doğrudan savaşa girmeleri üzerine şehit edilmişlerdir. Mûltan Valiliği yapan Sipehsâlâr Hüsameddin Ali Kirmac'ı adı Lâhor valiliğine, Cüzcanî'nin babası Mevlânâ Seraceddin Minhâc ise kadı-i leşkerliğine atanmıştır.⁹⁶²

Gûrlular ile Gazneliler arasındaki yarım asırlık kan davası ve Gazneli Devleti böylece son bulurken Gûr orduları ile Pençâb'ın kuzeyindeki Hint racaları arasındaki tampon bölgede kalkmış oldu. Gazneliler'in Hindistan'daki İslâm sancaktarlığı ve himayedârlığını rolünü üstlenen Gûrlu Sultanı ve Türk melikleri Hind sathında fetihlere ve yeniden fetihlere devam edeceklerdi.

3.6.6. Hârezmşâhlarla İlişkiler ve Kuzey Hindistan Fetihleri

Hârezmşâh Alâeddin Tekiş'in Nişâbur ve Şadyah'ı ele geçirmesinin ardından Sultanşâh bölgenin kontrolünü tekrar ele almak için son bir hamle daha yapmış ancak Tekiş'in Harezmi'den gelen desteği sayesinde başarılı olmamıştır. İki kardeşin Horasan'da hayatı herkes için zorlaştıran bu mücadelesi ise nihayet sulh ile çözülmüştü. Sultanşâh sonunda taht iddiasından vazgeçerek ağabeyinin otoritesini tanımış; Alâeddin Tekiş 18 Cemaziyülevvel 585 / 24 Temmuz 1189'da Hârezmşâh olarak tahta oturmuştur.⁹⁶³ İki kardeşin en azından birbirlerine yönelik hamlelerini kısa bir süre durduran bu anlaşmadan sonra Hârezmşâhların Horasan ve Harezmi'de çok daha rahat hareket ettiği kesindir.⁹⁶⁴

Ağabeyi ile anlaştıktan hemen sonra Sultanşâh'ın vaktiyle kendisine arzu ettiği desteği sunmayan ve kısa süreli bir barış antlaşması yaptığı Gûrlulara karşı hareket geçer. İbn'ül Esîr'in aktardığına göre Merv'e daha güvenle yerleşen Sultanşâh, Gûrlu Sultanı Gıyâseddin'e mektup göndererek Herât, Bagdis ve Buşenç havalisinin kendisine bırakılmasını Sultan Gıyâseddin Merv, Serahs ve Horasan'da kendi adına hutbe okutmasını ister. Birbirlerinin otoritesini kabul etmeye davet eden karşılıklı gönderilen mektuplarla tırmanan gerilim Sultanşâh'ın yağma ve işgal hareketleri ile

⁹⁶² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, s. 398.

⁹⁶³ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 359-363, Öztürk, ss. 267-269.

⁹⁶⁴ Antlaşmanın detayları için bk. Ceceli, *Hârizmşah Hükümdarı Sultanşâh Mahmud (567-589/1172-1193)*, ss. 70-71.

Gûrlu ordularının savaş düzenine girmesine neden olur. Sultanşâh Mahmud, Herât'a yürürken Sultan Gıyâseddin, o esnada Hindistan'da bulunan kardeşi Muizzüddîn ile Bâmiyân Meliki Şemsüddin b. Fahrüddin Mes'ûd, Sistan ve Nîmruz Meliki Taceddîn Herb Nasrî'ye haberler göndererek ordusunun bütün unsurlarını toplamaya çalışır. Fahrüddin Mes'ûd ve Taceddîn Herb birlikleri Sultanşâh'ı Herât yolundan Merv'e döndürmeye yeter ancak isteklerinden hâlâ vazgeçmiş değildir. Oğuzların da desteğini alan Sultanşâh'ın bu ısrarcı tutumu Sultan Gıyâseddin'de bir tedirginlik yaratmış olmalıdır ki fiilen savaşa girmeden önce muhtemelen kardeşinin yetişmesini sağlamak için diplomasi yolunu işletmeye karar verir. İki aylık haberleşme trafiğinin ardından Bûşenc, Badgîs ve Beyvâr kalelerini Sultanşâh'a bırakmaya razı olduğuna dair haber gönderir. Antlaşma görüşmeleri devam ederken Hindistan'dan gelen Sultan Muizzüddîn ve diğer emirler haziruna katılır. Ancak Sultan Gıyâseddin'in yeğeni Alp Gazi ile onun emiri Mecdedin el-Herevî'nin müdahaleleri nedeniyle antlaşma bozulur ve savaş düzeni alınır. Sultan Muizzüddîn'in yakında olduğu haberi gelir gelmez antlaşmayı bozar ve savaş düzeni alınır. 586 / 1190'da Merv el-Rûd'ta gerçekleşen çarpışmada Sultanşâh Mahmud yenilir ve az sayıdaki askeri ile Merv'e çekilir.⁹⁶⁵

Cûzcânî, Sultanşâh'ın Merv'i ele geçirmesinin ardından artan saldırganlığıyla Gûr topraklarına saldırdığını, altı boyunca devam eden tacizlerin nihayetinde Rûdbar mevkiinde savaşın gerçekleştiğini ve Gûrlu ordusunun muzaffer olduğunu aktarır. Sultan Muizzüddîn'in Gazne'de geldiğini ordunun gemiyle Mûrgâb Nehri'ni aşmasının ardından Sultanşâh'ı yenilgiye uğrattığını söyler. Herât emiri Bahaeddin Tuğrul, Bâmiyan kuvvetleri tarafından öldürülürken Bâmiyân Meliki Şemsüddin b. Fahrüddin Mes'ûd bu başarısından ötürü "Sultan" unvanı ve hi'latı alır. Cûzcânî, bu süreci 588 yılı içerisine yerleştirir ve aynı yıl Gaznelilerin tutsak sultanı Hüsrev Melik'in öldürüldüğünü belirtir.⁹⁶⁶ Cüveynî ise Merv el-Rûd ve Pençdîh'te olmak üzere iki savaş yapıldığını, Sultanşâh'ın ikisinde de yenildiğini ve tarafların istemeye istemeye yeniden barış yaptığını aktarır.⁹⁶⁷

Kaynakların bu sürecin kronolojisi ile ilgili çelişkili ifadeleri tam sırasını belirlemeyi zorlaştırsa da Cûzcânî'nin verdiği 588 yılını kabul etmenin mümkün

⁹⁶⁵ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, ss. 305-306; *Tarih-i Sistan*, ss. 362-63; Melik Şâh Hüseyin, *İhyâ'ül-Mülûk*, ss. 23-27.

⁹⁶⁶ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 359.

⁹⁶⁷ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, s. 363, Öztürk, s. 271.

olmadığı açıktır zira kendisi pek çok yerde olduğu gibi aynı olayları farklı tarihlerle zikretmiştir. İbn'ül-Esîr'in 586'yı işaret eden ifadeleri sürecin başlangıcı olarak makul görünmekle birlikte savaşların ertesi yıl gerçekleştiği anlaşılmaktadır zira Sultan Muizzüddîn'in 587'de Tarain önlerinde olduğu ve yaz mevsimi gelmeden Gazne'ye çekildiği yine Cûzcânî tarafından aktarılır. Gûrlu tarihçisi olarak barış görüşmelerinden hiç bahsetmemesi anlaşılabilir bir nokta olmakla birlikte Cûzcânî, Gazneli Hüsrev Melik'in vefat tarihini daha sonra 587 olarak verir.⁹⁶⁸ Sultan Gıyâseddin'in Sultanşâh ile barış yapmasının nedeni ise kendisini yeniden Tekiş'e karşı kullanmaktan çok kardeşi Hindistan'dan gelene kadar Sultanşâh'ı oyalamak gibi görünmektedir.⁹⁶⁹

Sultanşâh, Pençdîh ve Merv el-Rûd'ta Gûrlular karşısında aldığı yenilgilerin ardından ordusunun büyük bir kısmını yitirirken gururlu mizacından bir şey yitirmemişti. Muadili olarak gördüğü kardeşi Alâeddin Tekiş'e ilettiği ölçüsüz istekleri yerine getirilmeyince 586 / 1190-91'de ikmal merkezi olarak kullandığı Serahs önlerine gelir ve kaleyi kuşatır. Bu esnada Harezm'de bulunan Alâeddin Tekiş kaleyi ve şehri geri döndürülemeyecek şekilde tahrip eder. Ertesi yıl kardeşinin bir diğer garnizonu Ebiverd'i de ele geçirir. Sultanşâh yeniden zoraki bir sülhe razı olur. Ancak Serahs Kalesi'nin onararak yeni bir harekâta hazır etmeyi de ihmal etmez. Alâeddin Tekiş ise Irak-ı Acem'den gelen haberler üzerine yeniden yola düşecektir. Gûrlularla dahi ittifak arayışına giren Sultan III. Tuğrul'un taraf değiştiren emiri tarafından öldürülmesiyle Hemedân ve Rey de dahil olmak üzere Irak Selçuklularına ait bölgeler 588 / 1192'de bir sonraki isyana kadar Hârezmşâh kontrolüne girer. Tekiş'in yokluğunda Sultanşâh, son hamlesini bu defa Harezm'i ele geçirmek için yapar. Artık alışıldığı üzere Tekiş'in bölgeye intikal haberi gelince. Harezm muhasarasını kaldırır ve Merv'e çekilir. Taraflar arasında barış görüşmeleri sürerken Serahs Valisi Bedreddin Çağır'ın şehri Tekiş'e teslim etmesi kararı alması üzerine Sultanşâh yirmi bir yılda artık kangren olan taht mücadelesinin sonuna geldiğini anlamış olmalıdır ki bu durumun yarattığı psikolojik çöküntü nedeniyle 30 Ramazan 589 / 29 Eylül 1193 tarihinde vefat eder. Tekiş'in bayram sevinci ile karşıladığı bu haber üzerine derhal Merv'i topraklarına katar ve oğlunu şehrin idaresi ile

⁹⁶⁸ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 398.

⁹⁶⁹ Krş. Kafesoğlu, *Harezmşahlar*, s. 114.

görevlendirir. Sultanşâh'ın hazinesi ve ordusundan kalanları da ganimet olarak alır.⁹⁷⁰ Ertesi yıl, Hârezmşâhların kontrolündeki Taberek Kalesi'ni Sultan Rükneddin III. Tuğrul'un ele geçirdiği haberi üzerine yeniden Rey'e hareket eder. Tekiş'in vassal valisi Kutluk İnanç'ın savaşın hemen başında Sultan Tuğrul'u bizzat öldürmesi ile Irak Selçukluları da tarih sahnesinden silinirken Hârezmşâhların otoritesi Abbâsî Halifesi tarafından da zoraki bir şekilde onaylanır.⁹⁷¹

Hârezmşâh Alâeddin Tekiş'in bu yükselişi kendisine kuzeyde Ürgenç ötesinden güneyde Isfahan önlerine doğuda ise Herât ve Belh havalisine yani Gûrlu sınırına kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılan bir devleti yönetme başarısı sağlamıştır. Yirmi yıl boyunca bütün olanaklarını sömüren ve her seferinin neredeyse yarım kalmasını sağlayan Sultanşâh meselesinin doğal bir ölümle neticelenmesi ise yeni atılımlar için gerekli zemin ve imkânı sağlayacaktır. Kuzeybatı güneybatı hattından Hârezmşâh toprakları ile sarılan Gûrlu Sultanı Gıyâseddin ve kardeşi için giderek güçlenen ve hâkimiyet bölgelerine yönelik emelleri bir sır olmayan bu güçlü rakibi karşısında gerekli insan ve maddi kaynağı elde etmek için Hind ve Sind'e doğru genişlemek en makul seçenektir. Saltanatının son baharına yaklaşan bu iki hükümdarın birbirlerinin zayıflıklarını sürekli kollayan tavrı, Irak Selçuklularının denklemden çıkması ve Abbâsî Halifeği'nin Hârezmşâhlara karşı Gûrlulardan yardım istemesi İslâmiyet'in Horasan ve Mevarünnehir'deki temsilciliği yarışına dönüşecektir. Hârezmşâh tehdidinin bir diğer önemli sonucu ise Sultan Muizzüddîn'in Hindistan topraklarında fethettiği topraklarda kesin bir hâkimiyet kurmasını zorlaştırması olmuştur. Alâeddin Tekiş'in Sultanşâh nedeniyle Irak-ı Acem'de doğrudan bir hâkimiyet tesisinin sürekli kesintiye uğradığı gibi Sultan Muizzüddîn ve meliklerinin fetihleri de tekrarlanmak zorunda kalacaktır. Üstelik bunun için zaman zaman Gazne'den Hind topraklarına asker sevkıyatı yapmak zorunda da kalacaktır. Ancak neredeyse her fetihten sonra ganimet ve insan kaynağı ile Gazne'ye dönmek zorunda kalması hatta bazen iki bölge arasındaki Peşâver'de duraklayarak meliklerine yarı serbest bir idare imkânı sağlayacak ve nihayetinde Gûrlu bağlantısı kopacaktır. Bilhassa belirtmek gerek ki bu yarı bağımsız idare büyük oranda fetihlerin yayıldığı coğrafyanın büyüklüğü ve kendine has zorluklarıyla da ilgilidir. Hârezmşâhlar,

⁹⁷⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 362-366, Öztürk, ss. 271-273; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, ss. 305-306

⁹⁷¹

nihayetinde kendi kültür dairesi içerisindeki coğrafyalara doğru genişlerken Gûrlu ve Türk kumandanları bambaşka bir iklimde at koşturacak; ortak noktalarının neredeyse hiç bulunmadığı çok geniş bir nüfusu idare etmek zorunda kalacaktır. Nitekim Gazne'den başlayarak Mûltan, Peşâver ve Lâhor ile giriş yapılan Hind sahasındaki fetihler Gûrlu sultanlarının adlarını tarihte eşine az rastlanır bir hızda Kuzey Hindistan'ı aşp Bengal'den Tibet'e kadar götürecektir. Bu yolculuğun her adımında iklim, coğrafya ve kültür farklılığı kendisini ister istemez dikte edecek, verilen her karar öncelikle bu daire içerisinde değerlendirilerek alınacaktır.

3.6.7. Kuzey Hindistan'da Durum ve Tarain Savaşları

Harezm ve Batı Türkistan'da bunlar olurken Kuzey Hindistan ve Bengal ise Çavhan, Solanki, Gahadavala, Sena ve diğer hanedanların iktidar çekişmesine sahne olmaktaydı. Çavhanların Racastan'ın VIII. yüzyılda Prahitara İmparatorluğu'na bağlı Nagor bölgesinde kurulan küçük bir şeflikken, X. yüzyılda Ecmîr'i ele geçirmeleriyle hızlı bir yükselişe geçtiği, XII. ikinci yarısından itibaren farklı kollarıyla Kuzey Hindistan'ın en önemli siyasi gücü hâline gelmişti. Çavhan Racalığı, Lâhor'u ele geçirmelerinin ardından güneydoğuda Ecmîr merkez olmak üzere Sirhînd'ten Vikampûr'a uzanan bir hat üzerinden Gûrlular ile komşu hâline geldi.

Sultan Muizzüddîn'in çağdaşı Müslüman müelliflerin Pithora (پٲهورا) ya da Goleh/Koleh (كوله/گوله) adıyla andığı Çavhan Racası III. Prithvi, 1190 itibariyle henüz yirmili yaşlarının başındaydı.⁹⁷² Değindiğimiz üzere Müslümanların Hindistan'daki ilerleyişine kahramanca direnen “Son Hindû İmparatoru”⁹⁷³ olarak bir geleneğin baş rolü hâline getirilecek Raca III. Prithvi'nin yaşamöyküsü efsanevî anlatılarla örülüdür. Tahminen 1166 yılında doğan ve 11 yaşında babası Someşvara'nın ölmesiyle tahta çıkarılan Raca III. Prithvi'nin ilk hükümdarlık yılları Kalaçuri ranisi olan annesi

⁹⁷² Kimi kaynaklarda III. Prithvi'nin oğlu için de kullanılan bu isimlendirmenin bazı görüşlere göre “meşru oğul” anlamına geldiği belirtilse de Sanskrit telaffuzuna en yakın kelime Gola (गोल) tam tersi bir anlama (dul bir kadının gayrimeşru oğlu) işaret etmektedir. Elliot ve Dowson, *The History of India As Told By Its Own Historians*, Cilt: 2, s. 214; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 102, Dipnot 1; William J. Yates, *A Dictionary in Sanskrit and English*, Baptist Mission Press, 1846, s. 263.

⁹⁷³ Bk. Cynthia Talbot, *The Last Hindu Emperor: Prithviraj Chauhan and the Indian Past, 1200-2000*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Karpura Devi naipliğinden geçmiştir.⁹⁷⁴ Yetişkin bir oğlu daha olduğu bilinmekle beraber, değineceğimiz üzere bu şahsın ismi tartışmalı kalmıştır. Annesi ve Baş Vekîli Kadambavasa gözetiminde iyi bir eğitim aldığı anlaşılan Raca III. Prithvi, 1180 civarından itibaren kardeşi Raca Hari ile birlikte kendi kararlarını alan ve fetihler yapan bir kral olarak anılmaya başlar. Bayana bölgesinde amcasının oğlunun isyanını bastırırken doğu komşusu Çandelalar'ın kontrolündeki Bundelkhand bölgesine sonuçları muğlak bazı askeri seferler düzenler. Gucerât'ı kontrol eden Solanki Kralı II. Bhima (hük. yak. 1178–1240) ile kutsal Abu Dağı civarındaki Nagaur bölgesinin hâkimiyeti için mücadele eder ve 1187 civarında bu mücadeleden yenilgi ile ayrılır. Solankilerin vassalı konumundaki Paramalar'a karşı Abu Dağı civarında başka bir yenilgi aldığı da yazıtlardan anlaşılmaktadır. Efsanevî anlatıların ötesinde bir kanıt olmasa da Kennaûç merkezli Gahadavala Krallığı ile çağdaşı Cayaçandra (hük. 1170 - 1194) döneminde iyi ilişkileri olmadığı varsayılır.⁹⁷⁵

3.6.8. Tarain Savaşları

Lâhor'un fethinin ardından Gazne'ye dönen Sultan Muizzüddîn, Sultanshâh'ın tacizleriyle başa çıkmaya çalışan ağabeyine yardım ederken, komutanları beş yıl sonra 587 / 1190-91'de Hindistan'daki fetihlerine devam etmek üzere harekete geçer. 1190-91'de Lâhor'un 155 km. güneydoğusundaki Çavhan Racalığı'nın kuzeybatı sınır karakolu Bhandinde (Teberhind) Kalesi, muhtemelen sürpriz bir saldırı ile ele geçirilir. Kalenin fethedildiği haberi sultana erişince, yönetimine Melik Ziya'üddîn Kadı Muhammed Abdu's-selâm Nesâvî Tûlekî atanır. Kadı Ziya'üd-dîn'in talebiyle Gazne ve Hind kuvvetleri ile Tulek civarından on iki bin süvari kalenin Sultan'ın Gazne'den gelişine kadar (sekiz ay) savunmasıyla görevlendirilir.⁹⁷⁶

⁹⁷⁴ Sarda, "The Prithviraja Vijaya", ss. 209-210; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 71-73; Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 38; İbn'ül-Esîr'in konu hakkında muhtelif bilgiler olduğunu belirterek aktardığı Tarain Savaşları'nda Müslüman ordularına direnen Hindû Melikesi hikâyesinin kaynağı tüccar dostlarının Kraliçe Karpura'ya dair anlattıkları olmalıdır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, ss. 150-152.

⁹⁷⁵ Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 73-80; Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 38-43; R. B. Singh, *History of the Chāhamānas*, ss. 160-181.

⁹⁷⁶ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, ss. 398-99; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 49.

Bunun üzerine Gûrlu ordularının Hindistan'daki hareketlerini dikkatli bir şekilde takip ettiği anlaşılan Raca III. Prithvi,⁹⁷⁷ vassalı konumundaki diğer Hint racalarının desteği ile büyük bir ordu toplayarak harekete geçer.⁹⁷⁸ Esterebâdî'nin muhtemelen geç dönem Hint destanlarından iktibasla aktardığını abartılı rakamlara göre 200.000 süvari, 3.000 fil ve 150 racadan müteşekkil müttefik Hint ordusu Bhantinde (Teberhind) Kalesi'nin yaklaşık 250 km. güneydoğusunda, Dehli'nin 110 km. kuzeyinde yer alan Tarain (Taroari) civarında karşılar.⁹⁷⁹ İbn'ül-Esîr'e göre Gûrlu, Halaç ve Horasanlılardan oluşan büyük bir ordu ile savaş alanına gelen Sultan Muizzüddîn, Cûzcânî'ye göre fil üzerinde bulunan Delhi Racası'na⁹⁸⁰ bir mızrak fırlatarak dişlerini kırar. Ne var ki, sultanın kendisi de aynı şekilde ağır yaralanır; emirler ve kumandanlar Sultan'ın gözden kaybolması üzerine paniğe kapılıp kaçmaya yeltenince Müslüman kuvvetleri fazla bir varlık gösteremeden bozguna uğrar. Öyle ki, yaralanan ve atında düşen sultan, bir Halacî askerinin kendisini yaralıları arasında tanımasıyla kırık mızraklardan yapılan bir sedye üzerinde güç bela muharebe alanından çıkartılır. Karanlık bastığında Hint ordusu kısa süreliğine çekilirken Sultan Muizzüddîn de güvenli bir bölgeye nakledilir. Müttefik Hint ordusu Müslüman ordularını dağıtarak Bhantinde Kalesi önlerine kadar gelirken Sultan Muizzüddîn kaleyi Melik Ziya'üddîn Kadı Tulekî'ye emanet eder ve önce Gazne'ye döner.⁹⁸¹

⁹⁷⁷ I. Tarain Savaşı'ndan hemen sonra yazıldığı tahmin edilen *Prithviraja Vijaya*'da Raca'nın danışmanı Kadamba-Vasa, Gûrluların Gucerât'ta aldıkları yenilgiyi haber verirken Gûrlu sultanına karşı harekete geçmemesini, düşmanlarının birbirlerini yok etmesini beklemesini öğütler. Sarda, "The Prithviraja Vijaya", s. 212. Hintli tarihçiler bu atıftan hareketle III. Prithvi'nin Hindistan'da büyük bir hızla ilerleyen Müslüman kuvvetlerinin kararlılığını ve tehdidin ciddiyetini kavrayamadığı çıkarımını yapmaktadır. Singh, *History of the Chāhamānas*, ss. 185-86

⁹⁷⁸ Sarda, "The Prithviraja Vijaya", s. 211; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, ss. 150-51.

⁹⁷⁹ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 399; Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, ss. 130-31; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 11, ss. 150-51

⁹⁸⁰ Cûzcânî, Delhi Racası'nın adını Govind/Gobind olarak verir ancak Hasan Nizâmî'nin bazı yazmalarında isim bulunmazken bazılarında bu şahıs Khandi (کھندي) olarak geçer. Hasan Nizâmî'nin III. Prithvi'nin oğlundan isimsiz şekilde bahsetmesi ve bazı Hint kaynaklarında Govinda'nın Raca III. Prithvi'nin oğlunun adı olarak geçmesi karışıklığı artırmıştır. Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 399; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 85. Ray, *Dynastic History of Northern India*, Vol. 2, s. 1091. Esterebâdî, Himrâc'tan (هيمراج) Prithvi'nin akrabalarından biri olarak bahsederken kardeşinin adını ise Raca Khandi (کھندي) olarak verir ve Delhi valisi olduğunu ekler. Ancak III. Prithvi'nin kardeşinin adının Herraç (هراج), yani Raca Hari, olduğu Hasan Nizâmî'nin aktarımları ile sabittir. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 130, 133; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 119. R. B. Singh, Prithvi'nin oğlu Govinda teşhisinin hatalı olduğunu, Raca Prithvi'nin de Raca Hari dışında amcasının bulunmaması nedeniyle bu kişinin geç dönem Hint destanî şiirlerinde amca Narahana Kanha / Khandi Rae olarak geçen kişi olduğunu belirtir. Raca Prithvi'nin amcası ya da oğlu olmadığı ortadaysa da raca ile akrabalığı hakkında ise kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Singh, *History of Chahamanas*, s. 193, Dipnot 26.

⁹⁸¹ Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400

Sultan Muizzüddîn, Tarain’de aldığı ağır yenilginin yaralarını sarmak için Gazne’ye döndüğünde faturayı savaşmaktan imtina eden Gûrlu emirlerine çıkarırken, ağabeyi Sultan’ül-Âzam Gıyâseddin ile Sultanşâh yeniden zoraki ittifak kurmaktaydı. Sultanşâh’ın Gûrlular karşısında arka arkaya aldığı yenilgilerin ardından ağabeyinden destek kuvvet istediği ancak bu isteklerin Hârezmşâh Alâeddin Tekiş’i bir hayli hiddetlendirdiği anlaşılmaktadır. Zira kendisi Irak’ta hâkimiyet kurabilmek için Selçuklu Sultanı II. Tuğrul’a karşı kendisinden yardım isteyen Kutluk İnânç ile görüşmelerini sürdürüyordu. Müdahale için uzaktayken kardeşi, sergilediği ölçsüz davranışlarını sikke bastırmak, Harizm’i yeniden kuşatmaya çalışmak gibi otoritesine doğrudan bir tehdit olacak kadar ileriye götürmüştü.⁹⁸² Bunun üzerine Alâeddin Tekiş, Sultanşâh’ın kontrolündeki Serahs’a son bir sefere çıkmaya hazırlanırken Gûrlu ordusu bu müsait konjonktürü Tarain’de aldığı yenilginin intikamı için değerlendirmek için kullanacaktı.

İbn’ül-Esîr’e göre ağabeyinden gelen destek kuvvetleri ile büyük bir ordu hazırlayan Sultan Muizzüddîn, Teberhind Kalesi’ni on üç aylık bir kuşatma sonunda tekrar ele geçiren III. Prithvi ve müttefikleriyle yeniden çarpışma üzere Gazne’den yola çıkar. Eksiksiz teçhiz edilmiş, zırhlı süvari varlığı yüz yirmi bini bulan Gûrlu ordusu Lâhor’a ulaşınca iyi bir diplomat olduğu kaydedilen *Sadr-ı Kebîr* Kıvamü’l-Mülk Rûkn’ed-dîn Hamza, Ecmîr sarayına elçi olarak gönderilir. Raca III. Prithvi’den İslâmiyet’i ve Gûrlu tabiiyetini kabul etmesi veciz bir şekilde istenir. Ancak ilk savaşta aldığı galibiyetin etkisiyle olsa gerek askerî kuvvetine sonsuz bir güven duyan raca teklifi reddeder. Bunun üzerine harekete geçen Gûrlu ordusu önce Teberhind Kalesi’ni yeniden ele geçirir ardından ilk savaşın gerçekleştiği Tarain önlerine varır.⁹⁸³

Bu noktadan sonra savaşın nasıl gerçekleştiği ile ilgili çağdaş sayılabilecek anlatılar farklı ilerlemektedir. I. Tarain Savaşı’ndan hemen sonra yazılan destanî şiir formundaki *Prithviraja Vijaya*’nın elçilerin gidiş gelişinden sonraki kısımları kayıptır. ‘Avfî’nin *Cevâmiü’l-hikâyât*’ta aktardığı bir anekdota göre ise Sultan Muizzüddîn, I. Taraîn Savaşı’nda atların filleri korkutması nedeniyle oluşan panik havası nedeniyle yenilmiştir: Sultan, ordular birbirini görebilecek kadar yaklaştığında Hint kuvvetlerinin olası bir kargaşadan korunmak için filleri atlardan ayrı tuttuğu

⁹⁸² Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 363-64, Öztürk, ss. 271-72; Kafesoğlu, *Harezmsahlar*, ss. 115-116

⁹⁸³ Hasan Nizami, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 73, 75-76; Cûzcânî, *Tabakat-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400.

istihbaratını alır. Bunun üzerine asıl ordunun yerini gizlemek ve düşmanı şaşırtmak için boşalttığı ordugâhında bütün gece ateşler yaktırır. Akabinde gece karanlığından faydalanarak ordusunun bir kısmını Hint kuvvetlerinin arkasına fark edilmeden konuşlandırmayı başarır. Şafak vakti buradan gerçekleştirilen sürpriz saldırı, fillerin kontrolünü de yitiren Hint müttefik kuvvetlerinin saf düzenini tamamen bozguna uğratar.⁹⁸⁴

Cüzcânî ise Tûlek'in ileri gelenlerinden Muin'ed-dîn Ūşî'den iktibasla II. Tarain Savaşı'nda Müslüman ordularının 40.000 bini hafif süvari olmak üzere 120.000 ağır zırhlı süvariden oluştuğunu aktarır. Ordunun merkez kuvveti (kalb) ve filler, teçhizat mühimmatla birlikte okçu hafif süvarilerin gerisine konuşlandırır. Dört kıtaya ayrılarak Hint kuvvetlerini bütün yönlerden kuşatan hafif süvari okçular düşmanı mütemadiyen ok yağmuru ile yıpratmaya başlar. Hint ordusu tüm kuvvetleriyle saldırıya geçtiğinde araya bir at kadar mesafe bırakarak geri çekilecek yerlerini ve asıl darbeyi vuracak olan fillere ve ağır zırhlı birliklere bırakacaklardır. Cüzcânî'nin anlatımı çok net olmasa da Hasan Nizâmî'nin okçuların filler üzerindeki etkisine dair aktarımları bu hamlenin saf düzenini bozma ve yıpratma açısından başarılı olduğuna işaret etmektedir.⁹⁸⁵ Cüzcânî devamında III. Prithvi'nin savaş alanından atı ile kaçtığını; Sarsuti civarında yakalanarak oracıkta öldürüldüğünü belirtir. Delhi Racası Khandi ise vuruşmalarda ölmüş, sultan onu ilk savaşta attığı mızrakla kırdığı dişlerinden tanımıştır.⁹⁸⁶

Esterebâdî, savaş sonrası dair nispeten daha detaylı bilgiler verir. Ona göre, sabahtan ikindi vaktine kadar aralıksız süren muharebe bittiğinde Hint ordusundan yüz bin kişi öldürülmüş Raca III. Prithvi ise esir alınır. Gûrlu orduları Ecmîr'e doğru ilerleyerek şehri ele geçirirken mağlup raca ve diğer üst düzey esirler Sultan Muizzüddîn tarafından saygıyla huzura kabul edilirken Raca III. Prithvi, yüklü bir meblağ haraç karşılığında sultanın valisi olarak makamında bırakılır. Bir yüzünde Sultan Muizzüddîn'e bağlılığına işaret eden *Sri Hammira*, diğer yüzünde *Prithvi* ismi bulunan gümüş sikkesinin bu tasarrufu doğrular gibi görünmektedir. Sikkenin tarihsiz

⁹⁸⁴ Avfi, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Bibliothèque Nationale de France, Supplément persan 75, v. 185; age., Avfi, *Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât*, Elliot ve Dowson, *The History Of India As Told By Its Own Historians*, Cilt: 2, s. 200; Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 23.

⁹⁸⁵ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 79; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400; Esterebâdî, *Tarih-i Firişte*, s. 132.

⁹⁸⁶ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400.

olması bu iddiayı şüpheli hâle getirmektedir.⁹⁸⁷ Nitekim İslâmiyet'i kabul etmeyen ve intikam ateşiyle yanan III. Prithvi, ilk fırsatta yeniden isyan eder. Askerî müdahaleyi geciktirmek için diplomatik hileler ve barış görüşmeleriyle sultanı oyalasa da nihayetinde ihanetinin bedelini başı ile öder. Yerine ise oğlu Ecmîr'in idaresi ile görevlendirilir.⁹⁸⁸

II. Tarain Savaşı'nın ezici bir üstünlükle kazanılması -daha önce birçok kez belirtildiği gibi- Müslümanların Hind topraklarında kurduğu ve kısa süre sonra Delhi Sultanlığı çatısı altında merkezileşecek devletçiklerin geriye döndürülemez biçimde kalıcı hâle gelmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak bu defalarca tekrarlanan isyanlar ve Türk kumanların otorite kavgalarıyla kesintiye uğrayan bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Pençâb – Haryana – Racastan hattını mesken tutmuş bulunan gururlu Hint racaları Türk emirlerin ve sultanların otoritesini her fırsatta sınamaya devam etse de askerî kuvvetini Tarain'de büyük oranda yitirmeleri kalıcı bir sonuç almalarını engelleyecektir.

Müttefik Hint ordularının Tarain'de bozguna uğramasının hemen akabinde Ecmîr'in yanı sıra Pençâb düzlüklerini koruyan bölgenin askerî açıdan önemli Hansi, Kuhram, Samane ve Sarsuti gibi kaleleri ele geçirilmiş ve Dehli'de hâkimiyet sağlanmıştır. Hasan Nizâmî, Delhi'nin ilk kez ele geçirilişini aktarırken ismini vermediği Raca'nın kaleye sığındığını ve bir süre direndiğini, ancak başa çıkamayacağını anlayınca Gûrlulara tabi olarak haraç ödemeyi kabul ettiğini aktarır. Büyük ihtimalle Cüzcanî'nin Dehli Racası olarak Tarain'de öldürüldüğünü söylediği Govinda olan bu racanın bir süre Gûrlu tabiiyetini kabul ettiğini varsayabiliriz. Hasan Nizâmî detaylarını aktarmasa da burada başarılı bir kuşatma taktiği uygulandığı da anlaşılmaktadır. Yine onun verdiği bilgilere göre, Dehli'nin ele geçirilmesinin ardından Sultan'ül Muazzam Şîhab'üd-dîn, Kuhram ve Samane'nin idareciliğine bundan sonra Hindistan sathında gerçekleştirilecek operasyonları büyük oranda yönetecek ve "hâkimiyet yarışında bütün güçlü rakiplerini geride bırakacak" Kutbüddin Aybeg'i atanmış ve Gazne'ye dönmüştür. Hansi (Asigarh) Kalesi'ni ise Nusred'ün-dîn (Salârî) adlı bir kumandana bırakmıştır. Cüzcanî bu hızlı fetihlerin gerçekleştirildiği tarih için çelişkili ifadeler kullanarak Dehli'nin ilk fetih tarihini

⁹⁸⁷ Thomas, *The Chronicles of the Pathan Kings of Dehli*, ss. 17-18, No. 15.

⁹⁸⁸ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 80-85.

muğlak bırakır. Bu nedenle Aziz Ahmed yerinde bir tespitle ünlü Kutb Minâr'ın kitabesindeki tarihin 589 değil 587 okunması gerektiği belirtilirken, Aybeg döneminde inşa edilen ilk katın Sultan Muizzüddîn övgüleriyle açılması Delhi'nin bu tarihte ilk kez ele geçirildiğine işare ettiğini vurgular.⁹⁸⁹

3.6.9. Dehli ve Mîrat'ın Fethi

Sultan Muizzüddîn'in Gazne'ye dönüşünün ardından Kutbüddin Aybeg ve diğer emirler birkaç yıl boyunca bir yandan ele geçirdikleri bölgelerde yaşanan isyanları bastırırken diğer yandan yeni fetihlerle Hindistan'daki Müslüman yayılışını genişletmeye devam ettiler. Fetih hareketlerine hız kesmeden devam eden Aybeg, aynı yıl 588 / 1192-1193'de mevsim şartlarının müsait olmasını fırsat bilerek Mîrat Kalesi'ni kuşatır. Derin ve geniş bir hendekle korunan bu muhkem kale, nâfile bir direnişin ardından ele geçirilir. Şehir sakinlerinin Müslüman olmayı kabul ettiğini ve kaleye bir kutvâl atandığını bildiren Hasan Nizâmî'ye göre Mîrat'ın alınışının hemen ardından Dehli Kalesi'nin zaptı için harekete geçilir.⁹⁹⁰ Yine müellifin aktarımlarından ilk fethin ardından vali olarak atanan Dehli'nin Hindû idarecisi Raca Khandi'nin halefinin⁹⁹¹ askerî kuvvetlerini takviye teçhiz ederek bağımsızlık için yeniden isyan ettiği anlaşılmaktadır. Şehir kalesine konuşlanan Hindû askerleri hazırlıklı bir şekilde Aybeg ve kuvvetlerini beklerken sabahın erken saatlerinde kale kuşatılır. İsabetli ok atışlarıyla kısa sürede mevzilerini kaybeden müdafiler teslim olarak kaleyi ve kaderlerini Melik Aybeg'in ellerine bırakır. Bu zaferin ardından Dehli, *Dar'ül-Mülk* ilan edilip Kuhram'daki garnizon büyük oranda buraya taşınırken şehir halkının bu isyan nedeniyle cezalandırılmadığını belirten Hasan Nizâmî, şehirde hızlı bir yapılaşma operasyonunun yürütüldüğü; gayrimüslim tapınaklarının yıkıldığını ve camilerin inşa edildiğini belirtir.⁹⁹²

⁹⁸⁹ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 86-88, 90-91; Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 22; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 400-4001; Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, s. 129, Dipnot 1; Kanwar Sain, "Who Built Qutub Minar?", **Journal of Panjab University Historical Society**, Cilt: 3, Sayı: 2, 1934, ss. 89-119.

⁹⁹⁰ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 49-50.

⁹⁹¹ Bazı görüşlere göre Delhi'nin o yıllardaki idarecisi Çavhanların Tarain'de uğradığı bozgunun ardından bağımsız hareket etmeye başlayan Tomara racasıdır. Peter Jackson bu kişinin II. Tarain Savaşı'nda ölen Govinda'nın halefi olduğunu kabul eder. Krş. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 49-50. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 10

⁹⁹² Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 114-115, 118-119; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 401; Esterebâdî, *Tarih-i Firîşte*, s. 133.

Hasan Nizâmî'ye göre bu olaylardan sonra Melik Aybeg tarafından fetihnâmeler yazdırılarak ele geçirilen mülklerin müjdeli haberleri Gazne'ye Sultan Muizzüddîn'e gönderilir. Elçiler Gazne'ye erişince Sultan Muizzüddîn, Melik Aybeg'i tam olarak bilinmeyen bir sebeple Gazne'ye davet eder. Kış mevsimi yaklaşmasına rağmen yola çıkan Aybeg, Gazne'ye varınca büyük bir muhabbetle karşılanarak cömert hediyelere boğulur. Rütbesi ve idarî yetkileri bütün meliklerden daha üstün bir konuma yükseltilir. Ne var ki, yolculuk esnasında ciddi şekilde hastalandığı için Gazne'den hemen ayrılamaz. Saray hekimlerince aylar süren bir tedavi uygulanarak iyileşir ve Delhi'ye doğru yola çıkar. Kurraman'da (metinde کرمان) Melik'ül Muazzam Şehriyâr-i Türk ve 'Acem (مالك معظم شہریار ترک و عجم) Tâceddin Yıldız'a (تاج الدنيا والدين) (metinde) uğrar. Burada da benzer şekilde muhabbetle karşılanır, hatta iki melik arasındaki dostluk ve ittifak detayları verilmeyen bir evlilikle taçlandırılır.⁹⁹³

Cüzcânî, Melik Aybeg'in Gazne'ye yaptığı bu ziyaretin tarihini 1196-97'deki II. Gucerât Seferi'nden sonra olarak verir. Melik Nâsireddîn Hüseyin b. Harmîl ile birlikte Gazne'ye gelen Aybeg'in burada İltutmuş'u gulâm olarak satın aldığını da söyler. Hasan Nizâmî, Safer 593 / Aralık 1196'da gerçekleştirilen II. Gucerât Seferi sürecinde Gazne'ye haberciler göndererek destek istendiğini aktarır. Ancak sonrasında şahsen gerçekleştirilen bir ziyaretten bahsetmez.⁹⁹⁴ Nitekim bu ziyaretin 1192 – 1193 yılları arasındaki altı aylık bir periyotta gerçekleşmiş olması daha olasıdır. Nitekim İbn'ül-Esîr bu görüşmenin 1193'te Peşâver'de gerçekleştiğini Sultan Muizzüddîn'in kışı burada geçirdiğini kaydetmiştir.⁹⁹⁵ Esterebâdî, ise bu görüşmeyi Benares Seferi öncesi anarak Peşâver'de gerçekleştiğini aktarır.⁹⁹⁶ Fahri Müdebber'in verdiği tarih ise ikinci bir ziyaret olabileceğini düşündürmektedir.⁹⁹⁷ Habibullah, bu ziyarette Delhi'ye dönüşünün ardından gerçekleştirilecek Benares Seferi'nin planlanmasının yapılmış olabileceğine dikkat çeker.⁹⁹⁸

⁹⁹³ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 125-127.

⁹⁹⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 442; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 211-212.

⁹⁹⁵ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 93.

⁹⁹⁶ Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 137.

⁹⁹⁷ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, 125-127; Fahri Müdebber ise M. 1202 civarına yerleştirir. İltutmuş'un o tarihlerde Kalincar Kalesi'nin fethine katıldığı için bu tarih satın alınma tarihi ile çelişmektedir. Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 25; Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, ss. 130-131.

⁹⁹⁸ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 52.

3.6.10. Çavhan İsyanları

H. 588 / 1192 yılının Ramazan (Eylül-Ekim) ayında Haryana bölgesinde Hasan Nizâmî'nin Çatvân (چٹوان ya da جیوان) adıyla andığı bir şefin öncülüğünde bir ayaklanma başlar.⁹⁹⁹ Bu ismin metnin İngilizce mütercimi Henry Elliot tarafından Cât kabilesi lideri olarak yorumlanması günümüze kadar gelen bir karışıklık yaratmıştır. Ancak S. Hodivala, Farsça gramere uygun görünse de isyanın başladığı ve yayıldığı bölgenin (Hansi ve Bager) uzun süredir Çavhanların kontrolünde olması nedeniyle bu ismin Çavhan olarak okunması gerektiğini belirtir.¹⁰⁰⁰

Çağdaş olarak değerlendirebileceğimiz tek Sanskrit kaynak *Kharataragacchapattavali*'nin Cayin açarya Jinapati Suri'nin (M. 1166 – 1220) hayatını aktardığı bölümlerinde, 1171'de şehrin Bhimasimha isimli vali tarafından yönetildiği aktarılır. Hansi'nin 1167'de Çavhan Racası I. Prithvi'nin (hük. yak. 1090-1110) amcası Kalhana'nın idaresinde bulunması nedeniyle Jinapati Suri'nin temas kurduğu Vali Bhimasimha'nın Kalhana'nın oğlu ya da halefi olduğu varsayılmaktadır. Aynı eserde Vali Bhimasimha'nın Didda, Kakkariu ve Kalu adında üç üst düzey komutanından da bahsedilmektedir ki Çatvân adıyla kaydedilen kişinin bu isimlerden biri olması muhtemeldir.¹⁰⁰¹ Esterebâdî, *Tâc 'ül-Measîr*'i kaynak olarak kullanmasına rağmen muhtemelen valinin adını Solanki Racası II. Bhima ile karıştırdığı için olsa gerek Cât Racası'nın Raca Bhima'nın kumandanı olarak kabul eder; hatalı bir şekilde Hansi ve Ecmîr kuşatmalarını gerçekleştiren Hintli kuvvetlerin Nehrevâle'den geldiğini aktarır.¹⁰⁰²

Bölgede kalabalık bir Cât nüfusun bulunduğu bilinmekteyse de geleneksel olarak tarımla ve hayvancılıkla uğraşan bir etnik grup olarak bilinen Câtların¹⁰⁰³ XVI. yüzyıla kadar hiçbir kaynakta bilhassa Haryana'da askerî/politik bir organizasyon olarak zikredilmemeleri de bu tezi desteklemektedir.¹⁰⁰⁴ Dolayısıyla Tarain

⁹⁹⁹ Hasan Nizami, *Tâcû'l-Me'âsir*, s. 100.

¹⁰⁰⁰ Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, Cilt: 1, s. 222.

¹⁰⁰¹ Sharma, "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", ss. 224-225; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 100, Dipnot 3; Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 144.

¹⁰⁰² Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 137. Melik Aybeg'in bu kuvvetleri takibatından sonra H. 591'de Nehrevâle'yi yağmaladığını Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 144.

¹⁰⁰³ Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, s. 281.

¹⁰⁰⁴ Gazneli Sultan Mahmud H. 418 / M. 1027'de Sind ve Mûltan bölgesindeki Câtlara (جٹان) karşı bir sefer düzenlemiştir. Gerdizî, *Zeynü'l-Ahbâr*, ss. 275-76. Ayrıca bk. Tod, *Annals and Antiquities of Rajasthan*, Vol. 1, ss. 98-145.

mağlubiyetinin hemen akabinde gerçekleşmesi nedeniyle bu isyanı Solanki Racalığı'na bağlı Çavhan kumandanlarından birinin yönettiği bir direniş hareketi olarak okumak daha makuldür.

İsyana dönecek olursak, kalabalık bir ordu ile Hansi Kalesi'ni kuşatan Çavhanlara karşı başarıyla direnen kumandan (Salarî) Melik Nusr'ed-dîn (Tayisî),¹⁰⁰⁵ sayıca üstün düşmana karşı duramayacağını anlayınca Kuhram'daki Kutbüddin Aybeg'ten yardım ister. Gece yarısı 120 km. kuzeydoğudaki Kuhram'dan harekete geçen Aybeg ve süvari kuvvetleri, bir gecede 12 fersah (yaklaşık 85. km.) yol kat ederek Hansi havalisine giriş yapar.¹⁰⁰⁶ Destek birliklerinin yetiştiğini gören Çavhan kumandanı çekilmek zorunda kalırken Bager bölgesinde Müslüman ordularına yakalanarak çarpışmak zorunda kalır. Aybeg ve kuvvetleri bu civarda Çavhanları yenilgiye uğratar ve isyana öncülük eden Çavhan kumandanı öldürülür. Zaferin ardından Aybeg Kuhram'a dönerken Müslüman kuvvetlerinin bölgeden çekilmesine neden olabilecek bir isyancı kuvvetine karşı alınan bu galibiyetin haberi Gazne'ye gönderilen mektupla Sultan Muizzüddîn'e bildirilir.¹⁰⁰⁷

Aybeg'in yokluğunda bir isyan haberi de Ecmîr'den gelir. Muhtemelen vali olarak atanan III. Prithvi'nin oğlunun naipliğini yapan *Sadr-ı Kebîr* Kıvamü'l-Mülk Rükn'ed-dîn Hamza, III. Prithvi'nin amcası Raca Hari'nin büyük bir ordu ile Ecmîr'i ele geçirdiğini, yeğeninin de Ranthambor Kalesi'ne sığındığını ve kuşatma altında olduğunu Delhi'ye bildirir. Mesele ile ilgilenmesi için görevlendirilen *Sâbık 'ul-Mülk* Nasır'ud-dîn Mes'ud komutasındaki tecrübeli askerlerden oluşan bir ordu hızla Ecmîr'e sevk edilir. Raca Hari bunun üzerinde doğrudan bir çatışmaya girmeden kuşatmayı kaldırır ve çekilir. Sadakatini kanıtlayan III. Prithvi'nin oğlu Raca Govinda'ya yeniden hilat giydirilir ve makamına ikba edilir. Buna karşı kendisi yüklü hediyeler ve üç altın kavunu sultana gönderir. Ancak kısa süre sonra Ecmîr ve Delhi'de yeniden bir isyan tertiplendiği haberi gelir. 588 / 1192-1193'te Raca Hari, Delhi'deki

¹⁰⁰⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 2, s. 10-13; Cöhce, *Şemsi Melikleri*, ss. 404-406.

¹⁰⁰⁶ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 100-101. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 183-185. Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 23.

¹⁰⁰⁷ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 104-113. Esterebâdî, bambaşka ve hatalı bir kurguya sahiptir. Çalukya Kralı Bhima Deva'nın kumandanı olarak andığı Çatvan Racası'nın Gucerât'a doğru kaçarken dönüp savaştığını ve Aybeg tarafından öldürüldüğünü aktarır. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 138.

bir başka raca olan Caytra Sinha¹⁰⁰⁸ ile Çavhan kumandanlarından Skanda'nın¹⁰⁰⁹ yardımıyla yeniden ve bu kez daha büyük bir kuvvetle isyan eder. Ecmîr'i ele geçirerek yeğenini tekrar Rathambor Kalesi'ne kaçmaya zorlar ve şehri ele geçirir. Ecmîr'de Çavhan Racası olarak tahta çıkan Raca Hari ardından Dehli'yi ele geçirmek için Caytra Sinha ile birlikte harekete geçer.¹⁰¹⁰

Yaz sıcaklarının zirvede olduğu günlerde gerçekleşen bu isyana müdahale etmek için hazırlanan Gûrlu birlikleri yine bir gece harekâtıyla Ecmîr'e doğru sevk edilir.¹⁰¹¹ Bu hamlenin ardından Delhi önlerine gelmesine rağmen Müslüman ordularıyla bir meydan muharebesine girmekten çekinen Caytra Sinha sayıca ve teçhizat bakımından yetersiz askerleri ile Ecmîr Kalesi'ne çekilir. Daha hazırlıklı bir orduya sahip olduğu anlaşılan Raca Hari ise Ecmîr düzlüklerine ulaşan Gûrlu birlikleriyle doğrudan savaşa girer. Ancak kuvvetlerinin dağılması nedeniyle kısa süre sonra kaleye sığınır. Sağ kalan az sayıdaki askeri ile kaleyi savunamayacağını anlayınca burada bir cauhar ayini düzenler ve son ânına kadar kendisine bağlı kalan askerleriyle birlikte hayatına son verir. Muhkem bir tepe kalesi olan Ecmîr (Taragarh) Kalesi'nde kalan az sayıdaki Hindû müdafii, kalenin hendeklerini ve surlarını kararlı bir şekilde aşan Müslüman kuvvetlerine karşı koyamaz. Böylece yeniden ele geçirilen Ecmîr'de Müslüman hâkimiyeti sağlanır.¹⁰¹²

Dehli ve Ecmîr'in geri alınması için çıkartılan bu isyanların bastırılması ve şehirlerin yeniden ele geçirilişi birkaç açıdan önem arz eder. Öncelikle Ecmîr'in stratejik konumu Racastan bölgesinin kontrolü için kritik bir öneme sahiptir. Aravalli Tepeleri'nin güney ucunda bulunan şehir kuzeye doğru ilerledikçe yükselti azalır; Kuzey Hindistan ovalarından doğu batı ekseninde Racastan içlerine kolay erişim

¹⁰⁰⁸ Singh, *History of Chahamanas*, s. 218.

¹⁰⁰⁹ D. Sharma, Müslüman müelliflerin adlandırmasına göre Çayther / Cithar (چيتر) olan bu kişinin adının bu ismin Caitra olarak okunabileceğini belirtir ve cauhar ayini ile kendini öldürenin Raca Hari değil Caitra olduğunu söyler ancak Hasan Nizâmî açıkça kendisini ateşe atarak intihar edenin Hari olduğunu belirtir. Caitra'nın akıbeti ise belirsizdir. Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 101. S. H. Hodivala, Racastan'ın Bhinmal bölgesinde bulunan M. 1183 tarihli bir yazıta dayanarak bu ismin Maharacaputra Caytra Sinha olarak teşhis edilebileceği önerisinde bulunur ve Prithviraj Raso destanında aktarılan olayların kronolojik olarak imkansız olduğunu belirtir. Şimdilik elimizdeki en makul açıklama budur. Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 223-24.

¹⁰¹⁰ Singh, *History of Chahamanas*, s. 218.

¹⁰¹¹ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 183-185. Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 23.

¹⁰¹² Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 185, 187-89; Fahri Müdebber Ecmîr, Rathambor ve Delhi'nin fetih tarihini H. 588 M. 1192-1193 olarak zikreder; Ecmîr'de 14 fil ganimet olarak alınmıştır. Ele geçirilen dört altın kavun Herât'ta bulunan sultana gönderilmiştir. Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 22-23.

imkânı sağlar. Bir diğer önemli özelliği ise biri yapay (Anasagar) diğer doğal (Puşkar) iki büyük su kaynağına sahip olmasıdır. Bu su kaynakları normalde tepelerle çevrili bu kurak vadiyi daha yaşanabilir hâle getirmektedir. Bu nedenle sultanlık sonrasında da kontrolü için özel bir ihtimam gösterilen bir şehir olacaktır.¹⁰¹³ Ayrıca Raca. III. Prithvi'nin atalarının çabaları ile imar edilen Ecmîr, birçok tapınağa ev sahipliği yapması nedeniyle hem hanedanın hem de şehir sakinlerinin büyük bir muhabbetine mazhar olmuştur. Kuzey Hindistan'ın en büyük politik gücünün payitahtı Ecmîr'in kesin olarak Müslüman kontrolüne geçmesi Racastan, Haryana, Pençâb'taki yerli unsurların direnişini de önemli ölçüde zayıflatmıştır. Şehrin kontrolünü ele geçirdikten sonra daha önce hilât giydirilerek Raca Govinda'ya emanet edilen Ecmîr,¹⁰¹⁴ doğrudan payitahta bağlanarak Müslüman bir yönetici atanır. Akıllara bu idarecinin *Sadr-ı Kebîr* Kıvamü'l-Mülk Rûkn'ed-dîn Hamza olabileceği gelse de atamaları genellikle hassasiyetle ve abartıyla kaydeden Hasan Nizâmî'nin bu hususta isim zikretmemesi dikkat çekicidir.

Hasan Nizâmî, ilhakın ardından alınan idari tasarrufları etraflıca değinir. Aktarımlarına göre şehir ahalisinin güvenini kazanmak için hızlı bir şekilde önlemler alınır. Bir yandan dağlık bölgelerdeki eşkıya faaliyetlerine son verilirken diğer yandan şehire hızlıca bir İslâm hüviyeti kazandırmak için çalışmalar başlar. İdarî tasarruflar ve atamalar yapılarak tebaa ile ilişkileri yeniden hukuk zeminine yerleştirmek için gerekli önlemler alınır. Çavhan topraklarının tamamen ilhakı Sultan Muizzüddîn nezdinde Aybeg'e müellifin ifadeleriyle “Hindûstan'ın bütün toprakları ve nehirleri üzerinde otorite sahibi olan mutlak hükümdarlık” sıfatını kazandırır.¹⁰¹⁵ Hasan Nizâmî'nin eseri boyunca Melik Aybeg'in “sultanın sadık kumandanı” rolünü devam ettirdiği intibanı kuvvetlendirmek için her fetihten sonra makamının ve rütbesinin yükseltildiğine yaptığı vurgularken Dehli ve Ecmîr'de hâkimiyetin sağlanmasının ardından kurduğu bu iddialı cümle Aybeg'in artık Hind mülkünün *de facto* idarecisi hâline geldiği göstermektedir.

Kaynaklarda kesin bir ifadesi yoksa da, Ecmîr'i sultan adına yöneten Raca Govinda'nın ise Rathambor'a idareci olarak gönderildiği anlaşılmaktadır. XV. yüzyıl destanlarından *Hammira Mahakavya*, Raca Govinda'nın burada bağımsızlığına

¹⁰¹³ Talbot, *The Last Hindu Emperor*, s. 33.

¹⁰¹⁴ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 122.

¹⁰¹⁵ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 190.

kavuştuğunu ima etse de 1215 tarihli bir kitâbe Raca Govinda'dan sonra oğlu Raca Valhana'nın sultanlığa bağlı olarak bölgeyi yönetmeye devam ettiğini işaret etmektedir.¹⁰¹⁶

3.6.11. Dûab Fetihleri

Melik Aybeg'in Dehhi'ye ulaşması ile Hind sathındaki fetihler artık Yamuna – Ganj arasındaki verimli Dûab bölgesine yani Gahadavala Racalığı topraklarına taşıyacaktır. Etaveh Kalesi'nde bulunan 1191 tarihli, unvanından Gahadavala vassalı küçük yerel bir idareciye ait olduğu anlaşılan bir fetih kaydına göre Gûrlu birlikleri burada bir yenilgiye uğramıştır. Tarihlendirme ve isim tartışmalı olsa da Tarain Savaşlarına katılmadığı bilinen Gahadavala racasının topraklarına bilinenden daha önce öncü bir seferin yapıldığı söylenebilir.¹⁰¹⁷ 590 / 1193-1194'te Dehli'nin 140 km. güneybatısındaki Kol'a (Aligarh) ilerleyen Müslüman orduları Yamuna Nehri'ni geçerek “kuleleri İkizler burcuna degecek kadar yüksek, alt kısmı bile yerden zor görülebilen, tepesine ise hızlı ayaklıların bile erişemediği kalenin eteklerinde kamp kurar”. Muhtemelen bölgede uzun süredir varlığını Çavhan vassalı olarak koruyan Dor şeflerinin organize ettiği Hindû müdafilerin cesurca direnişlerine rağmen gün boyu devam eden akınlar şafak vakti meyvesini verdi ve kale tahkimatı aşılar. Müdafilerin bir kısmı Müslümanlığı kabul ederken bir kısmı yenilgi kesinleşince intihar eder. Kol Kalesi'nden yüklü miktarda ganimetin yanı sıra her biri “öfkeli bir fil kadar iri” bin savaş atı ele geçirilir.¹⁰¹⁸

3.5.12. Benares Seferi

Aynı yıl Kuzey Hindistan sathındaki en önemli dinî merkezlerden Benares (Varanasi) üzerine sefere çıkılır. Sultan Muizzüddîn, Melik Kutbüddin Aybeg ve Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl gibi üst düzey meliklerin bizzat katıldığı bu harekât için

¹⁰¹⁶ Kitâbenin ilgili satırları şu şekildedir: “Günümüzde Delhi olarak bilinen Jogini şehrinde, Gora (Gûr) ailesinden, Garjana'nın (Gazne) efendisi ve Hammira (Emir) unvanını taşıyan Samasadana (Şemsü'd-dîn İltutmuş) adında bir imparator hüküm sürüyordu. O dönemde Vallana Deva Ranastambhapura (Ranthambhor) kalesinde hüküm sürüyordu.” (Satır 11, 2-3) Pandit Rama Karna, “Manglana Stone Inscription of Jayatrasimha; (Vikrama) Samvat 1272”, *Indian Antiquary*, Cilt: 41, 1912, s. 85; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 102-103. Ayrıca bk. Jackson, *The Delhi Sultanate*, ss. 130-133.

¹⁰¹⁷ Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, ss. 43-45.

¹⁰¹⁸ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 154-159; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 52.

elli bin kişilik bir ordu hazırlanır. Sultan Muizzüddîn'in topyekûn savaşa girmeden önce Melik Kutbüddin Aybeg komutasındaki tam teçhizatlı bin kişilik süvari birliğini öncü kuvvet olarak gönderir. Aybeg'in bu kısa ancak etkili harekâtta başarıya dönerek Sultan'ın huzuruna çıkar; taltif ve terfi ile ödüllendirilir.¹⁰¹⁹ Akabinde ordu bütün unsurlarıyla savaşa hazır hâle getirilerek büyük muharebe için seferber edilir. Bu çarpışmadan sonra Müslüman kuvvetlerinin gelişinden haberdar Kennaûç ve Benares (Varanasi) havalisini yöneten Gahadavala Racası Cayaçandra'ya (hük. 1170 - 1194) ve komşularına ait kitabeler herhangi bir fetih ya da savaş kaydı içermese de XVI. yüzyıl sonrasında yazılan bazı destanî şiirler ile Hasan Nizâmî ve İbn'ül-Esîr gibi kaynaklar büyük bir orduya sahip olduğu konusunda hemfikirdir.¹⁰²⁰ Nitekim iki büyük ordu Agra/Firûzâbâd'ın kırk kilometre batısında, Benares'in kuşuçuğu 425 km. kuzeybatısında yer alan Çendvar'da (چندوال) mevkiinde karşılaşır.¹⁰²¹ Zırhlı fillere karşı okçuların isabetli atışlarıyla Hint ordusunun savaş düzenini bozan Gûrlu kuvvetleri mızraklı birliklerin etkin taarruzu sayesinde Gahadavala Racası Cayaçandra'yı çaresiz bırakmıştır.¹⁰²² Esterebâdî'ye göre Aybeg, fil üzerindeki Raca'yı isabetli bir ok atışıyla öldürünce ordusu dağılmıştır.¹⁰²³ İbn'ül-Esîr, savaş alanını kaplayan cenazelerin arasında ölen racanın altın dişlerinden tanındığını belirtir.¹⁰²⁴

Gûrlu ordusunun savaş alanından kesin zaferle ayrılmasının ardından "Hind'in merkezi" olarak görülen Benares içlerine ilerlenerek Raca Cayaçandra'nın Kaşı'deki

¹⁰¹⁹ Savaşın nasıl geliştiğine dair tek kaynağımız Hasan Nizâmî'nin aktarımlarına göre Melik Aybeg ve kuvvetleri düşmana ait üç savaş filini etkili ok taarruzlarıyla öldürmüş, yüklü bir ganimeti sultana sunmuştur. Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 164; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 401, 417.

¹⁰²⁰ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 165; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 95; Niyogi, *The History of the Gāhadavāla Dynasty*, ss. 103-107. İbn'ül-Esîr'in aktarımları gerek yönettiği topraklar gerekse de ordu mevcudu hakkında gerçek dışı ifadeler içerir. Benzer şekilde Esterebâdî'nin verdiği rakamlarda oldukça abartılıdır. Hint müttefik kuvvetlerinin sayısını ise 300.000 olarak verir Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 218-19. Esterebâdî'nin söz konusu rakamları geç dönem Hint kaynaklarından aldığı anlaşılmaktadır. Bk. Niyogi, *The History of the Gāhadavāla Dynasty*, s. 109.

¹⁰²¹ Bölge günümüzde Uttar Pradeş'in güneybatısında, Yamuna Nehri'nin boyunca uzanan Etave şehrinde yer alır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nasırî*, Cilt: 1, s. 401; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 10.

¹⁰²² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 165-170.

¹⁰²³ Esterebâdî'nin kaynağı *Tâcü'l-Me'âsir* olmasına rağmen Hasan Nizâmî böyle bir olay aktarmaz. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 137-38.

¹⁰²⁴ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 95.

(کاشی)¹⁰²⁵ sarayına girilir ve bütün hazinesi ele geçirilir.¹⁰²⁶ Hasan Nizâmî, savaş ardından alınan idari tasarruflardan coşkuyla bahseder. Şehirdeki bin tapınak camiye çevrilerek İslâm sancağı dalgalandırılır. Zaferin duyurulmasının ardından racalar ve “Hindûstan’ın cesur savaşçıları” -bazıları korkudan bazıları gönüllü olarak- sultanın hizmetine girmek için huzuruna gelir. Şehrin idaresine ehil isimlerin atandığını söylese de kesin bir isim zikretmez. Ancak Sultan Muizzüddîn’in Gazne’ye dönmesinin ardından Kutbüddin Aybeg’in birkaç gün daha Kaşi’deki sarayda kaldığını; itaat arz etmeye gelenleri kabul ettiğini, “huzurun ve düzenin korunması, devlet işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi için vilayetin her bölgesine bir “melik ve şıkdâr” atadığını” aktarır. Bunlar içerisinde Kol valiliğine atanan Melik’ül Ahrar unvanlı Hüsameddin Oğulbeg dışındakiler meçhul kalmıştır.¹⁰²⁷

Hasan Nizâmî’nin bu coşkulu ancak çoğu zaman muğlak aktarımları, Gahadavala topraklarının tamamı üzerinde hemen doğrudan bir idare kurulamadığına işaret etmektedir. Kaynaklar Benares zaferinin tarihi hakkında büyük oranda 590 tarihini işaret etmekteyse de ilhakın boyutu belirsiz olup Sanskrit yazıtlar Raca Cayaçandra’nın oğlu ve halefi Harişaçandra’nın batıya çekilerek varlığını bağımsız olarak devam ettirdiğine işaret etmektedir.¹⁰²⁸ Ancak güç kaybeden Gahadavala Racialığı’nın kısa bir süre sonra Kennaûç gibi önemli bir şehrini Çandella Racialığı’na kaybettiğini göstermektedir.¹⁰²⁹

Bu süreçte bölgeye ikinci bir akın yapıldığı anlaşılmaktadır. Zira İbn’ül-Esîr, Cemazielâhir 594 / Nisan-Mayıs 1198’de Belh’e saldıran Karahıtay ordusunun püskürtülmesi sürecinde Muizzüddîn’in Hindistan’da olduğunu belirtir.¹⁰³⁰ Fahri Müdebbir ise 595 / 1199’da Çendvar (metinde چنتروال) ile Kennaûç’in (قنوج) “yeniden”

¹⁰²⁵ Varanasi’nin antik dönemdeki sıfatı olup “parlak” anlamına gelmektedir. Buna binâen Benares, Hindüizm’in inanç ve eğitim merkezlerinden biri olması nedeniyle “Işıklar Şehri” olarak anılır. Mark Juergensmeyer, Wade Clark Roof (ed.), “Banaras”, *Encyclopedia of Global Religion*, 2012, ss. 114-15.

¹⁰²⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 174. İbn’ül-Esîr, ganimet miktarını dört yüz deve yükü ve 90 fil olarak verir. İbn’ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 95-96

¹⁰²⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423, 451; Hasan Nizâmî, *Tâcü’l-Me’âsir*, s. 174-177. Peter Jackson sarayın Hansi’de olduğunu düşünse de *Tâcü’l-Me’âsir*’de Kaşi olduğu açıkça belirtir. Değindiğimiz üzere Hansi Kalesi daha önce ele geçirilmiştir. Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 10.

¹⁰²⁸ Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, s. 57.

¹⁰²⁹ Pandit Hipananda, “Machchlishahr Copper-Plate Inscription, dated Vikrama samvat 1253/1197”, *Epigraphia Indica*, Cilt: X, 1909, ss. 93-100; Niyogi, *The History of the Gāhadavāla Dynasty*, ss. 113-119.

¹⁰³⁰ İbn’ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 121.

fethedildiğini bildirir.¹⁰³¹ Cüzcanî ise tarih zikretmeden Hüsameddin Oğulbeg'in Muhammed b. Bahtiyar Halacî'ye Benares'in yakınındaki Çunar civarındaki bölgeleri (Bhugvat ve Bhivalî) ıkta ettiğini aktarır.¹⁰³² Bu hususa işaret eden daha geç tarihli bir diğer kayıt ise 'Avfî, 1208 civarına tarihlendirdiği anekdotudur. Sultan Kutbüddin Aybeg'in Herât'ta gelerek hizmetine giren ve en yakın dostlarından biri hâline gelen Melik Baha'üd-dîn Camecî ile yaşadığı anlaşmazlığı aktarır. Bu anekdotta Sultan Aybeg, Benares Racası'nın *Sahib-i Berîd* makamına getirmek istemiş ancak dostunun şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır.¹⁰³³ Sultan İltutmuş döneminde Kennaûç'in yeniden fethedilen yerler arasında gösterilmesi bölgede yaşanan iktidar mücadelesinin durmaksızın devam ettiğini, Hint racalarının her fırsatta yeniden ayaklandığını göstermektedir.¹⁰³⁴

3.6.13. III. Ecmîr Savunması ve Bayana'nın Fethi

Melik Kutbüddin Aybeg, Benares Seferi ile elde ettikleri bölgelerde hâkimiyet tesis etmeye çalışırken Ecmîr yeni bir kuşatma ile karşı karşıya kalır. Solanki Racialığı'nın vassalı konumundaki Mer (Mehr)¹⁰³⁵ birlikleri Müslüman ordularının şehri savunamayacak kadar uzakta olduğu istihbaratı alarak 591 / 1195'te Nehrevale'den Ecmîr önlerine kadar gelir. Öncü bir birlik olduğu anlaşılan bu kuvvetlerin şehir kapılarına dayandığı haberi Melik Kutbüddin Aybeg'e ulaşınca maiyetiyle birlikte Ecmîr'e intikal eder. Yaz sıcaklarının bastırdığı günlerde gerçekleşen bu kuşatmanın ilk günleri Gûrlu ordusunun başarılı hamleleriyle savuşturulur. Ancak Melik Aybeg'in çarpışmalardan birinde yaralanması ve ordunun gerek sayı gerekse de teçhizat olarak yetersiz kalışı nedeniyle Gazne'ye bir elçi gönderilerek takviye kuvvet istenir. Bu esnada Mer birlikleri de Nehrevale'den destek ister. Sultan Muizzüddîn, cesaretlendirici bir mesajla birlikte Cihân Pehlivân Esed'üd-

¹⁰³¹ Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 24.

¹⁰³² Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423.

¹⁰³³ Siddiqui, *Perso-Arabic Sources*, s. 7.

¹⁰³⁴ Cüzcanî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 452.

¹⁰³⁵ Bu vaka ile ilgili tek kaynağımız olan Hasan Nizâmî, klanın adı olabilecek bazı isimler (ناحتر - ناحير) zikreder. Habibullah bu isimleri Ecmîr'de meskûn Mer kabilesi ile ilişkilendirmiştir ki, bu çıkarımı epigrafik kayıtlarla uyumlu görünmektedir. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 206; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 54-55, 68, Dipnot 58; E. Hultsch, "A Chaulukya Grant Dated 1207 A.D.", *Indian Antiquary*, Cilt: 11, 1882, ss. 137. M. Asoke Kumar ise bu klanın Mer değil Mair olduğu görüşündedir ancak iddiasını Tarih-i Ferište'nin Farsça metninde bulunmayan İngilizce tercümesine eklenmiş bir cümleye dayandırır. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 133; Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 458, Dipnot 21.

dîn Arslan Kılıç (قلج), Nasır'üd-dîn Hüseyin, İzz'üd-dîn b. Müeyyed, Şerâfed-dîn Muhammed Cerek (جرك) gibi komutanların idaresinde kalabalık bir destek ordusu gönderir. Destek kuvvetlerinin şehre intikali ile birlikte Solanki kuvvetleri kuşatmayı sürdürmeyerek çekildiği anlaşılmaktadır.¹⁰³⁶ Ecmîr'in kontrolü bu şekilde yeniden sağlama alınırken kısa süre sonra yeniden Hindistan'a gelen Sultan Muizzüddîn, Hansi Kalesi'nde Melik Aybeg'i kabul ederek sadakati ve cesareti nedeniyle tekrar kendisini ödüllendirir.¹⁰³⁷

Ecmîr kuşatması vesilesiyle Hind'e gönderilen takviye kuvvetler, düşman ordularını takip ederken Müslümanların genişleyen hâkimiyet alanını korumanın ötesine geçerek Bayana ve Gucerât hattında ikinci bir fütuhât başlatacaktır.¹⁰³⁸ 592 / 1195-1196 yılında günümüzde Karauli bölgesinde yer alan ve Ecmîr'in yaklaşık 260 km. doğusundaki Tahangarh (Timangarh) Kalesi kuşatılır. Müslüman müelliflerin Thankir (تهنكر) olarak andığı bu kale ve Bayana havalisinin Jadon hanedanından Kumarapala'nın idaresinde olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰³⁹ Muhtelemeden Çavhan ve Ghahadavalaların aldığı büyük darbenin ardından bağımsız hareket etmeye başlayan Raca Kumarapala, büyükçe bir kaleye sahip olmanın özgüveniyle direnişe geçer. Ancak kuşatma ordusunun büyüklüğünü karşısında direnemeyeceğini anlayınca Sultan Muizzüddîn'e elçiler göndererek tabiiyeti kabul eder. Bunun üzerine Tahangarh Kalesi ve Bayana bölgesinin idaresine Melik Alp Arslan Bahaeddin Tuğrul atanır.¹⁰⁴⁰

3.6.14. Gvalyır Kalesi'nin Alınışı

Melik Bahaeddin Tuğrul, Tahangarh Kalesi'nin zayıtsız ele geçirilmesinin yanı sıra Horasan'dan kendisine katılan birliklerin sağladığı güçle, aynı yıl Çambal Nehri'ni geçerek Hindistan'ın en görkemli tepe kalelerinden Gevaliyâr'ı ele geçirmek için ilk kuşatmasına girişir.¹⁰⁴¹ Parihara adlı bir bir hanedana mensup olduğu tahmin edilen Raca Sallakşana (Salkhan) Pala kontrolündeki kale, mancınıkları ve okçuları

¹⁰³⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 207-211.

¹⁰³⁷ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 191-92.

¹⁰³⁸ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 22.

¹⁰³⁹ Alexander Cunningham, **Archaeological Survey of India: Report of a Tours in Eastern Rajputana in 1882-83**, Cilt: 20, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1887, ss. 6-8; Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, ss. 224.

¹⁰⁴⁰ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 197; Fahr-i Müdebbir, *Şecere-i Ensâb*, s. 23. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 421-22.

¹⁰⁴¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 421-22.

işlevsiz bırakan konumu sayesinde aylarca kuşatmaya direnmeyi başarır.¹⁰⁴² Bu esnada Melik Bahaüddin Tuğrul'un muhtemelen kolay kolay düşmeyeceğini öngördüğü Gvalyır'a karşı bir garnizon olarak kullanmak üzere Bayana bölgesinde Sultankot adıyla yeni bir kale yaptırır.¹⁰⁴³ Kuzeydoğusundaki Çendvar'ın hâlihazırda Müslüman kontrolünde olduğu düşünülürse Tahangarh ve Sultankot Kalesi ile bir kuzeybatısına kadar bir yay içerisinde alınan Gvalyır Kalesi'nin ikmal yolları bu hamle ile büyük oranda kesilmiş olmalıdır. Hülâsa, 592 / 1195-1196'da Melik Bahaeddin Tuğrul'un kararlı kuşatması karşısında daha fazla direnemeyeceğini anlayan Sallakshana Pala, Melik Kutbüddin Aybeg'e haber göndererek kaleyi kendisine teslim edeceğini bildirir. Böylece "kargaşa ateşini körükleyen" Raca, Aybeg ve Tuğrul arasında Tuğrul'un erken ölümü ile sonuçlanan seyri belirsiz bir gerilim yaratır. Kalenin idaresi Gûrlu valisi olmayı kabul eden racaya bırakılırken, Kutbüddin Aybeg -belki de Bahaeddin Tuğrul ile arasında yaşadığı gerilimin sultanın kulağına gitmesi nedeniyle- daha önce değindiğimiz Gazne ziyaretini yapmak üzere yola çıkar.¹⁰⁴⁴

3.6.15. II. Gucerât Seferi

Solanki Racalığı, XII. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan'daki Müslüman idaresinin güneybatı komşusu hâline gelmişti. Raca II. Mula, I. Gucerât Seferi'nde Gûrlu ordusunu yenilgiye uğratmasının akabinde ölmüş, yerine tahta geçen ağabeyi II. Bhima ise hızlı bir genişleme politikası izlemekteydi. Kutbüddin Aybeg ve Gûrlu ordusu, Çavhan topraklarında çıkan isyanlarla uğraşırken Solankiler Patan merkez olmak üzere güneyde Bharuç'tan güneyde Mevâd'a kadar uzanan hâkimiyet sağlamış görünmektedir.¹⁰⁴⁵ Ecmîr racalarının denklemden çıkmasıyla kuzeybatıdaki yeni rakiplerine karşı da mütecaviz harekâtlar düzenlemekten geri durmamışlardır. Zira Nadol ve Calor'un idarecilerinin de Çavhan hanedanının bir başka koluna mensup olmaları bu harekâtları mirasçı sıfatıyla yürütmek için ayrı bir motivasyon sağlamaktaydı. Öte yandan Solankilerin bu ilerleyişi aksi istikamette Varanasi önlerine kadar uzanan Müslüman hâkimiyetini sağlamlaştırmak için bir anlamda cephe gerisini tehdit etmekteydi. Andre Wink'in Bengal fetihleri üzerinden belirttiği üzere

¹⁰⁴² Athar, "Strategic Functions of Forts During the Delhi Sultanate", s. 164.

¹⁰⁴³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 421; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 143.

¹⁰⁴⁴ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212.

¹⁰⁴⁵ Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 137-141.

Aybeg'in bu seferi aynı zamanda ticaret gelirleri için okyanusa bir çıkış yaratma amacını da güdüyordu. Daha önce değindiğimiz üzere Hint alt kıtasını Güney Çin Denizi'nden başlayıp Arabistan ve Orta Doğu limanlarına bağlayan iki önemli liman kenti Sûrat ve Kembey'in Solankilerin kontrolünde olması bu seferlerin hedef noktalarının buralar olduğu intibasını uyandırmaktadır. Hasan Nizâmî'nin savaş sonrası Müslüman hâkimiyetine geçen Patan için söylediği "başka bir iklimde yer alan en meşhur sahil şehirlerinden biri" tarifi bu özelliğin farkında olduklarını gösterir.¹⁰⁴⁶

Bu konjonktürü yakından takip eden Kutbüddin Aybeg, Ecmîr isyanını başarıyla savuşturmasının ardından Solanki cüretkârlığını cezalandırmak ve yirmi yıl önce alınan yenilginin intikamını almak üzere Aralık 1196'da Solankiler üzerine bir sefere çıkar.¹⁰⁴⁷ Gazne'den gönderilen takviye kuvvetler ile Sefer 593 / Aralık/Ocak 1196-97'de Ecmîr'den harekete geçen Kutbüddin Aybeg, Ecmîr'in 150 km. güneybatısında yer alan ve muhtemelen Solanki vassallı Nadol'un Çavhan Racası Kelhana (hük. yak. 1163–1193) ile kardeşi Kirtipala tarafından korunan Pali/Bali ve Nadol (günümüzde Jodhpur) kalelerini neredeyse savaşımadan ele geçirir. Hasan Nizâmî'nin verdiği bilgilere göre bu kalelerin surları bir daha kullanılamayacak derecede tahrip edilir.¹⁰⁴⁸ Muhtemel bir rövanş saldırısında kullanılmamaları için alınan bu önlemin ardından, öncü casus kuvvetlerinin Paramara Racası Dharavarşa'nın¹⁰⁴⁹ (hük. 1163 – 1208) kalabalık bir ordunun kendilerine doğru ilerlediği yönünde getirdiği istihbarata binaen Abu Dağı'na doğru ilerlemeye karar verir. 13 Rebiülevvel 593 / 3 Şubat 1197'de Abu Dağı civarındaki Sirohi mevkiinde Kayaradra Vadisi önlerinde Solanki ordularıyla karşı karşıya gelir. Hasan Nizâmî'nin satranç maçına benzettiği bu karşılaşmada iki ordu dört gün boyunca, vadiye girmeden birbirini kollayarak bekler. Bu bekleyişi Müslüman ordularının zaafiyeti olarak yorumlayan ve nihayetinde Aybeg'in gönderdiği öncü birliği ordunun tamamı sanarak savaş düzenini bozan müttefik Hint orduları, açık alana çekilince Aybeg yönetimindeki okçular ile tam donanımlı süvari-piyadelerin karşısında kısa sürede dağılır. Raca II. Bhima savaş alanından kaçarken on binlerce askerini kaybeder;

¹⁰⁴⁶ Wink, *al-Hind*, Vol. 2, s. 264.

¹⁰⁴⁷ Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 133

¹⁰⁴⁸ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Sing, *History of the Chahamanas*, s. 237, 262; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 138.

¹⁰⁴⁹ Metinde Devarberâs (دواربه رأس) Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 212; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 55.

Solanki ve Nadol Çavhan ordusundan kalanlar ise yakınlardaki ormanlara kaçar.¹⁰⁵⁰ Melik Aybeg bu zaferin sonunda yirmi bin köle, yirmi sekiz fili ve sayısız büyükbaş hayvan ile silahı ganimet olarak alır. Hasan Nizâmî, Müslüman askerlerin elde ettiği ganimeti “Sanki dünyanın bütün krallarının hazinelerinin kapıları açılmış ve bütün dünyanın gömülü hazineleri onlara sunulmuştu” diyerek tarif eder.¹⁰⁵¹

Bu kârlı zaferin ardından muzaffer ordusunun başında önce Ecmîr’e ardından Dehli’ye varan Melik Aybeg, bu şehirlerde asayişin bozulmadığına dair raporları memnuniyetle alır; kendisine “yüzbin(ler) ihsan eden” (lâk-bahş) lakabının verilmesine neden olan cömertliğini göstererek kazanılan ganimetin hatırı sayılır bir kısmını maiyetine ve halka dağıtır. Ganimetin en gösterişli parçaları ise yeni fethin müjdesi ile birlikte Gazne’deki Sultan Muizzüddîn’e gönderilir.¹⁰⁵²

Hasan Nizâmî, ganimet açısından oldukça kârlı bu savaş sonrasında herhangi bir idarî tasarruf zikretmez. Esterebâdî, Nehrevâle (Anhilvada) yakınlarında bir garnizon (زيروز) kurulduğunu ve buraya önemli kumandanlardan birinin atandığını aktarır.¹⁰⁵³ İbn’ül-Esir’e ise 598 / 1201-1202’de Nehrevâle’ye Melik Kutbüddin Aybeg önderliğinde yapılan üçüncü bir seferden bahseder. İbn’ül-Esir’e göre Aybeg komutasındaki Gûrlu ordusu çetin geçen bir savaştan zaferle ayrılarak Nehrevâle’yi “kılıç zoruyla” ele geçirmiş ve şehri yağmalamıştır. Raca bu savaştan kaçarak kurtulurken Nehrevâle’nin Hind’in en kalabalık şehri olması ve sultanın bizzat başında durmadıkça burayı elde tutmanın zor olması nedeniyle racanın haraç karşılığında makamında kalmasına izin verildiğini söyler.¹⁰⁵⁴ Fahri Müdebbir’in 598’de Melik Aybeg’in Gazne yolundan döndürülmesine dair kaydını göz önünde bulundurduğumuzda İbn’ül-Esir’in 593 seferinde yaşananların tarihini karıştırdığı anlaşılmaktadır.

Solanki racaları ile kumandanlarının methiye yazıtlarındaki bazı ifadeler, Nehrevâle’nin alınmasından sonra bazı geri çekilmeler yaşansa da daha sonra sahil şeridine kadar uzanan akınlar yapıldığını da göstermektedir. A. Kumar, *Prabandha-*

¹⁰⁵⁰ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 213-214, 217-218. Esterebâdî, Hasan Nizâmî’ni anlatımı takip ederek yirmi bin kişinin de esir alındığını tekrar etmekle birlikte ondan ayrı olarak elli bin düşman askerinin öldürüldüğünü ekler. Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 139.

¹⁰⁵¹ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 218. Fahri Müdebbir de ganimetin çokluğunu aktarır ancak sadece 30 filden bahseder. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 23.

¹⁰⁵² Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 219-220.

¹⁰⁵³ Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 139.

¹⁰⁵⁴ İbn’ül-Esir, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 146; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 55.

Cintāmaṇi'nin bir yazmasının kolofonuna binaen Raca Bhima'nın 1201'de Nehrevâle'yi geri aldığını söylese de eserin kurgusal mahiyeti bu bilgiyi geçersiz kılacak kadar kuvvetlidir.¹⁰⁵⁵ II. Bhima adına düzenlenmiş arazi ihsanı ve tapınak tamiri kitabeleri Abu Dağı ve Mevâd civarındaki hâkimiyeti en erken 1208-9 yıllarına kadar götürmektedir.¹⁰⁵⁶ Solanki Racası II. Bhima'nın tâbi kumandanlarından olup sonradan bağımsızlığını ilan ederek Vaghela hanedanını kuracak Lavanaprasada adına düzenlenen 1253 tarihli bir methiye yazıtı Kembey'da Türk ordularının püskürtüldüğünden bahseder.¹⁰⁵⁷

3.6.16. Budâun ve Kennaûç'un Fethi

Kutbüddin Aybeg'in Patan civarını ele geçirerek Racastan ve güneybatı sınırlarını -en azından bir süre daha- güvenceye aldıktan sonra bizzat Hind'e gelen Sultan Muizzüddîn ordusu ile yeniden Dûab bölgesine yönelir. Aybeg ve kuvvetleri 594 / 1197'de Dehli'nin yaklaşık 200 km. güneydoğusunda bulunan ve Budâun (Bedâ'un) Kalesi'ni ele geçirir.¹⁰⁵⁸ Yukarı Ganj'ın yakınlarında mütevazı bir yerleşim olduğu anlaşılan Budâun'un tam olarak hangi hanedanın kontrolünde olduğu bilinmemekle birlikte Raştrakurtaların kontrolünde olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁵⁹ Aybeg'in fethinin ardından sultanlığın kalıcı topraklarından biri hâline gelen şehir, ıktâ olarak Melik İltutmuş'un idaresine verilerek Mîrat'tan sonra Dûab'taki önemli garnizonlardan birine dönüştürülmüştür.¹⁰⁶⁰ Çok geçmeden muhtemelen Budâun'da konuşlandırılan kuvvetler ile Benares'e bir cezalandırma seferi daha düzenlenir.¹⁰⁶¹ Budâun, Melik İltutmuş idaresinde sonradan kendi adıyla anılacak bir cami inşa ettirilerek sufilerin de bölgeye gelişi ile hızla bir Müslüman şehrine dönüştürülmüştür.

¹⁰⁵⁵ Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, s. 146.

¹⁰⁵⁶ Franz Kielhorn, "Mount Ābū stone inscription of Samarasinhā [Vikrama-]saṃvat 1342", *The Indian Antiquary*, Cilt: 16, 1887, ss. 345-55. Wilhelm Cartellieri, "An Ābū inscription of the reign of Bhīmadeva II., dated Saṃvat 1265", *The Indian Antiquary*, Cilt: 11, 1882, ss. 220-23. Hashmukh D. Sankalia, *The Archaeology Of Gujarat*, Natvarlal & Co., Bombay, 1941, Appendix A, ss. 17-18.

¹⁰⁵⁷ Georg Bühler, "An Inscription From Dabhoi", *Epigraphia Indica*, Cilt: 1, 1892, ss. 20-32; Franz Kielhorn, "Patna Inscription of the Time of the Yadava Simghana and His Feudatories Soideva and Hemadideva", *Epigraphia Indica*, Cilt: 1, 1892, ss. 338-46. Krş. Kumar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 145-46.

¹⁰⁵⁸ Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 24; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 401; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 121.

¹⁰⁵⁹ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 55.

¹⁰⁶⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 443.

¹⁰⁶¹ Fahri Müdebbir, bu seferde Budâun ile Benares'teki putların yok edildiğini aktarır. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 24; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 121.

Saray benzeri bir yapıya ait olan tarihsiz Arapça bir kitabeden anlaşıldığı üzere Aybeg ve İltutmuş burayı en azından bir süre idari bir merkez olarak kullanmıştır. Sanskrit kaynaklardaki tanıklıklar da bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim Hasan Nizâmî, Kalincar Kalesi'nin fethinden sonra idari meseleleri halletmek için Sultan Muizzüddîn'in Hind'in önemli şehirlerden Budâun'a döndüğünü ve burada İhtiyarüddin Muhammed Bahtiyar Halacî'yi kabul ettiğini aktarır.¹⁰⁶² XIV. yüzyıla gelindiğinde Budâun / Kasrak sultanlığın idari teşkilatlanmasındaki önemli merkezlerinden birine dönüşecektir.¹⁰⁶³

Fahri Müdebbir, Budâun'un fethinden ve Benares harekâtından sonraki yıl 595 / 1199'da Çendvar (metinde چنتروال) ile Kennaûç'in (قنوج) “yeniden” fethedildiğini hiçbir detay vermeden bildirir.¹⁰⁶⁴ Yine ondan öğrendiğimiz üzere 596 / 1200'de Mâlva (مالوه) ve civarı ele geçirilmiştir. Cûzcânî, Sultan Muizzüddîn'in fetihleri listesine de aldığı bu seferden “Ucceyn topraklarının sınırına kadar doğuda Hindûstan'ın diğer bölgelerini de boyun eğdirdi” şeklinde bahseder.¹⁰⁶⁵ Patan ya da Ecmîr gibi en yakındaki Gûrlu garnizonlarına 380 km. uzaklıkta bulunan Mâlva platosunun önemli şehirlerinden Ucceyn'e yapılan bu harekâtın kalıcı toprak kazanımına dönüşmeyen bir yağma seferidir.¹⁰⁶⁶

Mâlva bölgesinin Patan merkezli Solanki Racialığı ile yakın ilişkiler içerisindeki Paramara hanedanının kontrolünde olduğu bilinmekteyse de çağdaş racalarından hiçbir kayıt günümüze ulaşmamıştır. Paramara racalarının Gûrlu ordusu karşısında aldığı ağır yenilgiden sonra Solanki Racası II. Bhima'ya isyan ederek bağımsızlıklarını kazandıkları tahmin edilmektedir.¹⁰⁶⁷ Sultan Şemsüddin İltutmuş, 632 / 1234-1235'te Paramara Racası Devapala (hük. 1218 – 1235) hâkimiyetinde bulunan Mâlva'ya sefer düzenleyerek Bhilsa (Vidişa) Kalesi'ni ve Ucceyn'i ele geçirir

¹⁰⁶² S. Farruh Ali Jalali, “A Possible Inscription of İltutmish from Budaun”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 39, 1978, ss. 1025-28; Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, ss. 80-81; Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 235; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 121.

¹⁰⁶³ Budaun, büyük kalesi bulunan metropol şehirleri tanımlamak için zamanla idarî bir tanımlamaya dönüşen hütte (خطه) terimi ile zikredilir. S. Farrukh Ali Jalali, “Place Names and Territorial Divisions in Sultanate-Period Inscriptions”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 38, 1977, ss. 795-96.

¹⁰⁶⁴ Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 24.

¹⁰⁶⁵ Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 24; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 407, 417.

¹⁰⁶⁶ Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 55; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 19.

¹⁰⁶⁷ Harihar Vitthal Trivedi, **Corpus Inscriptionum Indicarum Vol. VII Part 1 (Inscriptions of the Paramāras, Chandēllas, Kachchapaghātas, and two minor dynasties)**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1991, ss. 43-45.

ve ünlü Mahakala Tapınağı'nı yıktırarak buradaki devasa heykellerin parçalarını Dehli'ye gönderir. Epigrafik kayıtlardan anlaşıldığı üzere şehrin idaresine Müslüman bir vali atanmış; bu vali 1274 yılında şehri geri almaya çalışan Paramara kuvvetleri tarafından öldürülene kadar Sultan İltutmüş adına bölgeyi yönetmiştir.¹⁰⁶⁸

3.6.17. Horasan Fetihleri ve Hind'e Dönüş

Hind topraklarındaki fetihler doludizgin devam ederken Horasan'da da önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. Sultanşâh'ın vefatının ardından Hârezmşâh Alâeddin Tekiş, bir yandan Irak ve İran'da kurduğu hâkimiyetini sağlamlaştırmaya çalışırken diğer yandan Kıpçakları kontrol altında tutmaya uğraşıyordu. Abbâsî halifesi Nâsır Lidînillâh'ın ultimatomeni başarıyla savuştursa da hilafetin Gûrlular ile ittifak kurması kendisini ürkütmüş olacak ki destek için Karahıtay sarayı ile iletişime geçer. 594 / 1198'de Tekiş'in Karahıtay sarayı ile kurduğu temaslar sonucunda Hıtay ordusu Gûrlu kontrolündeki Ceyhun havalisine saldırarak Gûrluların kısa süre önce Karahıtay valisinden aldığı Belh'i tekrar ele geçirmeye çalışır. Kendisi de bu karışıklıktan istifade etmek üzere Herât üzerine yürümüş ancak Karahıtay ordusunun Gûrlu ordularının ana unsuru hâlâ Hindistan'dayken emirlerinin başarılı bir gece baskınıyla püskürtülmesi hem Herât operasyonunu da sekteye uğratmış hem de Karahıtay – Hârezmşâh ilişkilerine yeni bir gerilim ekler. Buhârâ'ya yürüyen Hârezmşâh şehri ele geçirmesinin ardından Gûrlulara karşı girişimini ancak Sultan Gıyâseddin'e göstermelik bir biat ile savuşturur.¹⁰⁶⁹

Artık bir hayli yaşlanmış olan Sultan'ül Âzam Gıyâseddin'in nikris (gut) hastalığı nedeniyle hareket edemediği, kardeşinin de Hindistan'da Budâun Kalesi önlerinde olduğu¹⁰⁷⁰ böylesi savunmasız bir haldeyken dahi iki güçlü düşmana karşı kazanılan bu zafer Gûrlu sultanına yeni bir atılım için cesaret verir. Dahası, Hârezmşâh Alâeddin Tekiş'in 19 Ramazan 596 / 3 Temmuz 1200'te İsmailîler üzerine çıktığı bir sefer yolunda hastalanarak (muhtemelen faranjit) vefat etmesi ise harekete geçmeleri için gerekli ortamı sağlar. Tekiş'in hayatta kalan oğullarından Kutbüddin Muhammed tahta çıkarılırken amcasına isyan eden Hindûhan, Merv'e kaçarak Gûrlu sarayına

¹⁰⁶⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 448-449; Trivedi, *Corpus Inscriptionum Indicarum*, s. 49.

¹⁰⁶⁹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 366-376, Öztürk, ss. 273-280; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 120-22; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 361.

¹⁰⁷⁰ Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 24; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 401.

sığınır. Fırsattan istifade eden Sultan'ül Âzam Gıyâseddin, çaresiz yakaladığı Merv valisine kendi adına hutbe okutmayı başarır. Ardından doksan fülle takviye edilen Hind kuvvetleri, diğer meliklerinin birlikleri ile beraber Hârezmşâhların önemli şehirlerinden Şâdyah, Serahs, Nesâ, Ebîverd, Tûs'u fazla mukavemet görmeden topraklarına katar. Hârezmşâh Kutbüddin (Alâeddin) Muhammed'in kardeşi Tâcüddin Alişâh'ın kontrolündeki Nişâbûr başarılı bir kuşatma ile teslim alınır. Sultan'ül Âzam Gıyâseddin, Horasan'ın neredeyse tamamının ele geçirilmesi anlamına gelen bu harekâtı durdurmak niyetindeyken Sultan Muizzüddîn, bu fetihleri Sistan'a ele geçirme girişimlerinde buluna İsmâîlîler'i cezalandırmak üzere Kûhistan bölgesine doğru devam ettirmek ister. Nitekim İbn'ül Esîr'in aktardığına göre Kûhistan'ın Batınî hâkiminin aralarındaki antlaşmayı hatırlatarak Gıyâseddin'e başvurması üzerine ağabeyi Sultan Muizzüddîn'e elçi göndererek ultiatom mahiyetinde bir mesaj iletir. Bunun üzerine Sultan Muizzüddîn gönülsüz bir şekilde bölgeden çekilerek -biraz da ağabeyine kızgınlığından dolayı olsa gerek- Hindistan'a döner.¹⁰⁷¹

Sultan Muizzüddîn'in Horasan'ın merkezi Nişâbur gibi bir şehri ele geçirdikten sonra sathî idarelerini sağlamlaştırmak için kullanmak yerine Gûrlu ordularının hatırı sayılır bir kısmını Sistân'ın batısında Kûhistan gibi nispeten önemsiz bir bölgeye sürmesi ve bu durumun ağabeyi ile aralarında bir gerilim yaratması açıklanmaya muhtaç bir husustur. *Târîh-i Sistân*, 1194-95 yıllarında Sistân melikleri ile Kûhistan'ın İsmâîlî nüfusu arasında yaşanan bazı çatışmaları aktarır ve müttefik Gûr ordularının bölgeye müdahalesinden bahseder. Kaynağın bu kısımda eksiklikler bulunması net bir yorum yapmayı zorlaştırır da bunun alelade bir cezalandırma seferi olmadığı açıktır.¹⁰⁷² Coşkun Erdoğan'ın yerinde tespitiyle Kûhistan / Kenâbad seferini Horasan fetihlerini Hilafet nezdinde meşrulaştırmak için atılmış bir adım olarak kabul etmek mümkündür.¹⁰⁷³ Yine de bu durum Sultan'ül Âzam Gıyâseddin'in kardeşine

¹⁰⁷¹ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 377-379, Öztürk, ss. 281-283; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 137-139, 141-145; Cûzcânî, Tâcüddin Alişâh'ın da kısa süreli esir olarak Gazne'ye götürüldüğünü aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsiri*, Cilt: 1, ss. 304-306, 401.

¹⁰⁷² İbn'ül-Esîr'in H. 600 yılında Gûrlu valisi tarafından Kûhistan'a yapılan harekâttan bahsetmesi *Târîh-i Sistân*'ın eksik kısmını tamamlamaktadır. Sultan aynı yıl Endhûy'da büyük bir yenilgiye uğramasaydı muhtemeln başladığı seferi bitirmek için harekete geçecekti. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 161-162; *Târîh-i Sistân*, Bahâr, s. 363, Öntürk, s. 338. Krş. Vural Öntürk, **Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van, 2020, s. 149, Dipnot, 740.

¹⁰⁷³ Coşkun Erdoğan, **Harezmsahlar (Anuşegin'den Celâleddin'e)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 50.

gönderdiği çok sert mesajı açıklamamaktadır. Bu noktada Abbasî Halifesi'nin iki kardeşe iki ayrı elçi göndermesi Cüveynî'nin Sultan Muizzüddîn'in sarayında bulunan mektuplarla birlikte değerlendirildiğinde Sultan Muizzüddîn'in bu seferinin ömrünün son demlerini yaşayan ağabeyinden sonraki planları için gerçekleştirdiğini düşündürmektedir. İtikadî konulara takıntılı müellifimiz İbn'ül Esîr, Gıyâseddin Muhammed b. Sâ'm'ın "mezhep taassubu bulunmadığını" belirtir.¹⁰⁷⁴ Bu bakımdan Abbasî Halifesi'nin bazı taleplerini kabul ettiremeyince kardeşine yönelmiş olması da ihtimal dahilindedir. Konuyla ilgili bilgi veren tek kaynağımız İbn'ül Esîr, Kenâbad'ı aman ile teslim alınmasının ardından Sultan Muizzüddîn'in bölgedeki başka bir kaleye yöneldiğini aktarır.¹⁰⁷⁵ Bu da Sultan Muizzüddîn'i bölgeye yönlendiren bir diğer motivasyonun Kirman ve Mûkran üzerinden kendi valileri tarafından yönetilen Sind bölgesine erişen yolları hâkimiyet altına alma düşüncesinde olduğunu akıllara getirmektedir. Kendisine direnme ihtimali düşük, göçebe kavimlerin yoğun olarak yaşadığı bu bölge zorlu çöller barındırsa da İndus boylarına ticaret yolları ile bağlanmaktaydı.¹⁰⁷⁶

Kubaca 1200 – 1201 yılları arasında gerçekleşen bu fetihler dizisinin ardından durmak bilmeyen Sultan Muizzüddîn, kısa süreliğine de olsa batıda Irak-ı Acem'e dayanan devletin doğu-güney sınırlarını Brahmaputra kıyılarına kadar genişletecek yeni bir Hindistan fütuhatına önderlik etmek isteyecek ancak gelişen olaylar buna müsaade etmeyecektir. Zira artık ömürlerinin sonuna yaklaşan kardeşlerin bu devâsa ölçekteki toprakları bir arada tutması hiç de kolay değildi.

3.6.18. Kalincar Kalesi'nin Zaptı ve Mahoba Seferi

Sultan Muizzüddîn'in Horasan fetihlerinin ardından Hind'e dönmesiyle Gûrlu birlikleri yeniden harekete geçer ancak sultanın bu seferlerin tamamına bizzat katıldığını söylemek mümkün değildir. Meliklerin idaresindeki orduları daha önce Ghahadavalaların Benares'te geriletilmesinin ardından Raca Paramardi (hük. yak. 1165–1203) idaresindeki Mahoba, Acaygarh ve Kalincar bölgelerinde hâkimiyetlerini kuvvetlendiren Çandelaların kuzey sınırlarına dayanmıştı. Hasan Nizâmî'nin ifadesiyle "Hindûstan'ın bütün kalelerini ele geçirmeye karar veren" Melik Aybeg

¹⁰⁷⁴ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 155.

¹⁰⁷⁵ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 145.

¹⁰⁷⁶ Barthold, *An Historical Geography of Iran*, ss. 133-147.

komutasındaki Müslüman orduları, son hamlesini 599 / 1202-1203'te Kalincar (Kalancara) Kalesi'ne gerçekleştirir.¹⁰⁷⁷

Gvalyır - Çendvar - Kennaûç üçgeninin yaklaşık 235 km. güneydoğusunda bulunan Kalincar Kalesi, Bundelkhand (Jejākabhukti) bölgesini kontrol eden ve Hind'teki son büyük racalık olan Çandelaların en muhkem garnizonuydu. Budâun'dan hareket eden Aybeg ve Şemseddin İltutmuş idaresindeki Gûrlu kuvvetleri, kendilerini Kalincar düzlüklerinde bekleyen kalabalık ve iyi teçhiz edilmiş Çandela ordusuna karşı zorlu bir mücadele verir. Hasan Nizâmî'nin fetih tarihi (H. 20 Receb 599 / 4 Nisan 1203) ve bölgenin Mart ayından Haziran ortalarına kadar yaz mevsimi yaşadığı göz önünde bulundurursa muharebenin oldukça sıcak bir günde gerçekleştiğini varsayabiliriz. Bu husus mücadelenin seyrini de belirleyecektir. Zira Raca Paramardi, ordularının daha fazla dayanamayarak dağılmasının ardından kalan kuvvetleriyle birlikte Kalincar Kalesi'ne çekilir. Çandela kuvvetlerini takip eden Müslüman kuvvetleri 370 metrelik bir yükselti üzerine kurulmuş ve derin bir hendekle korunan kale muhasara altına alır. Şiddetli taarruzlar neticesinde kale surları ve kulesinde bir güvercinliği andıracak kadar fazla gedikler açılır. Kalenin düşeceğini anlayan Raca Paramardi, “Yeminüddeve Sultan Mahmûd'un atalarına gösterdiği nezaketi” hatırlayarak teslim olma görüşmelerine başlar: haraç ödeme ve fillerini teslim etmesinin karşılığında maiyeti ile birlikte canının bağışlanacağı kendisine iletilir. Ancak şartları kabul eden Raca Paramardi baş vekili Aj Deo'nun (Ajaya Deva) ihanetine uğrar ve suikastla öldürülür.¹⁰⁷⁸ Her hâlükârda öldürüleceğini bildiği için antlaşmanın şartlarını yerine getirmeyerek bölgedeki su kaynaklarının yakınlarında başka bir kaleye konuşlanan Aj Deo, diplomatik girişimleri sonuçsuz bırakarak Gûrlu kuvvetlerine şiddetli bir direniş gösterir. Kalincar bahsinde teşbih ve tasvir konusunda kaleminin sınırlarını zorlayan Hasan Nizâmî'nin anlatımları bu operasyonun detayları hakkında bazı kritik hususlardan bahsetmesine rağmen önemli başlıkları gölgede bırakır. Lakin epigrafik ve arkeolojik veriler üzerinden bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Aj Deo'nun çekildiği yer muhtemelen Kalincar'ın 25 km. güneybatısında yer alan Acaygarh Kalesi olmalıdır. Vindhya Tepeleri'nin doğal bir korunak sağladığı bu kale Kiyan (Ken) Nehri'ne 12 km. uzaklıkta bulunmakta olup

¹⁰⁷⁷ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 221; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 24.

¹⁰⁷⁸ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 226-29; Esterebâdî, *Tarih-i Ferište*, s. 139.

arkeolojik verilere göre güneyinde Raca Paramardi adıyla anılan bir su rezervuarına sahiptir. Daha önce değindiğimiz üzere Kutbüddin Aybeg'in vefatının ardından bölgeyi yeniden ele geçirme harekâtı da benzer bir süreç sonunda gerçekleşmiştir.¹⁰⁷⁹

Yine tek tanıgımız Hasan Nizâmî'nin ifadeleriyle aniden “mucizevî bir şekilde” direnişi canlı tutan su kaynakları kurur. “Padişahın sürekli yükselen talihi ikbâl ve zafer dizginlerini kavrar” ve 20 Receb 599 / 4 Nisan 1203'te Kalincar Kalesi İslâm topraklarına katılır. Civardaki orta ve üst dereceli Hindû idarecileri bağılıklarını bildirir. Tapınaklar camiye dönüştürülürken Hindû ritüellerinin açıktan icrası yasaklanır. 50 bin kölenin yanı sıra bütün Müslümanları zengin edecek kadar çok ganimet ele geçirilir. Bölgenin idaresine “devletin en sadık hizmetkârlarından” Sipehsâlâr Hizebrüd-dîn Hasan Erneb atanır.¹⁰⁸⁰

Sipehsâlâr Hizebrüd-dîn Hasan Erneb idaresinde Çandela kontrolündeki diğer bölgelerden Kalincar'ın yaklaşık 70 km. kuzeybatısında yer alan Kalpi ve Mahoba'ya akınlar düzenlenir.¹⁰⁸¹ Sanskrit yazıtlar Çandela racalarının Kalincar mağlubiyeti sonrasındaki politik durumu hakkında çelişkili ifadeler barındırır. Kalincar içerisindeki bir tapınakta bulunan Raca Paramardi adına düzenlenmiş 1201 tarihli bir kitâbede Mâlvâ'nın batısına kadar olan toprakları kontrol ettiği şeklinde yorumlanabilecek ifadeler içerir. Ajaygarh civarında bulunan daha geç tarihli yazıtların işaret ettiğine göre 1205-1206'da sultanlık askerlerini geri çekilmeye zorlayan sonradan Çandela Racası olacak Trailokya Varman (hük. yak. 1203–1245) 1212'de Ajaygarh Kalesi'ni geri alırken Kalincar Kalesi'ni 1233'te tekrar ele geçirmiştir. Çandella rauta'larının bölgedeki imar faaliyetleri de Çandella krallarının bu dönemde pek çok bölgede kontrolü ellerinde tuttuğunu işaret etmekteyse de bu hâkimiyet Sultan İltutmüş döneminde yeniden sarsılacaktır.¹⁰⁸²

¹⁰⁷⁹ Cunningham, *Reports of a Tour in Bundelkhand*, ss. 46-47; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 11-12.

¹⁰⁸⁰ Hasan Nizami, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 230-33. Habibullah, Türk kuvvetlerinin su kaynaklarının yönünü değiştirdiğini söylese de kaynağımızda bu yönde bir bilgi bulunmamaktadır. Krş. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 56.

¹⁰⁸¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 234. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 422; Esterebâdî, *Tarihi-i Ferište*, s. 139.

¹⁰⁸² Franz Kielhorn, “Two Chandella Inscriptions From Ajaygadh”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 1, 1893, s. 329; K. N. Dikshit, “Garra Plates of The Chandella Trailokyavarman”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 16 1921, ss. 273-74; Dikshit, *Spot-light on the History of the Chandellas*, ss. 48-53; Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, s. 104, 107.

3.7. HÂREZMŞÂH İLERLEYİŞİ VE SULTAN GİYÂSEDDİN'İN VEFATI

Bu süreçte Horasan ve Mevrâünnahir'e yine kaos hâkimdi. Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'in Gûrluların Horasan fetihlerine tepkisi aynı sertlikte ve hızda oldu. İbn'ül Esîr'e göre Gûrlu Sultanı Gıyâseddin'e tehdit dolu mektuplar göndererek fethedilen şehirleri teslim etmesini istemiş ancak yanıt alamamıştı.¹⁰⁸³ Cûzcânî ise Alâeddin Muhammed'in Gûrlu sarayına elçiler göndererek babasının devrinde kurulan dostane ilişkileri devam ettirmek istediğini, bunun için elçiler aracılığıyla Sultan Muizzüddîn ile Alâeddin Muhammed'in annesi (Hûdavend-î Cîhan) arasında bir evlilik teklif ettiğini aktarır. Böylece Alâeddin Muhammed, Gûr sultanının evladı olarak Horasan ve Harezm'i yönetme yetkisi kazanacak; Irak ve Mâveraünnahir'in düşman kontrolündeki bölgelerde hareket serbestisi kazanacaktır. Ancak Sultan Muizzüddîn bu teklifi kabul etmeyince antlaşma gerçekleşmemiş ve düşmanlık yeniden yükselmiştir.¹⁰⁸⁴

Gûrlulara kaybettiği toprakları geri almak için Harezm'den ordusuyla harekete geçen Alâeddin Muhammed'in ilk hedefi Nişâbûr olur. İki aylık kuşatmanın ardından 17 Zilhicce 597 / 19 Eylül 1201'de Nişâbûr'un kontrolünü ele geçirir. Sultan'ül Âzam Gıyâseddin, tehdit mektubunu ve kendisinden destek bekleyen amcasının oğlu Nişâbûr Valisi Melik Ziyâüddin Muhammed b. Ebû Ali Şensabanî'yi yanıtsız bırakması Muizzüddîn'in elindeki kuvvetler olmadan Hârezmşâh'a karşı şansının olmadığını bilmesinden ileri gelmektedir. İlerleyen yaşı ve hastalığı benzer sahnelerin kendisine sığınan Hindûhan'ın kontrolüne bıraktığı Merv ile Melik Tâcüddin Zengî b. Mes'ûd'un idaresindeki Serahs'ta da yaşanmasına neden olur. Merv ile kısmî mukavemetin ardından Serahs'ı yeniden topraklarına katan Hârezmşâh Alâeddin Muhammed, Gûrluların özel bir önemle koruduğu Herât'ı da kuşatır. Hind'ten yola çıkan Sultan Muizzüddîn'in Receb 598 / Mart-Nisan 1202'de Gazne'ye varmasıyla kırk günlük kuşatma kalıcı bir sonuç alınmadan kaldırılırken Hârezmşâh orduları Merv el-Rûd'a yönelir. Hârezmşâh ilerleyişini haber alınca Telâkân üzerinden Merv el-Rûd'a doğru harekete geçer. Cüveynî'ye göre kış mevsiminin bastırması iki orduyu da ciddi bir çarpışmaya girmekten alıkoyar. İbn'ül Esîr ise Hârezmşâhların Merv önlerinde mağlup edildiğini fakat iki tarafından büyük kayıplar verdiğini aktarır.

¹⁰⁸³ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 150.

¹⁰⁸⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 306-307.

Hârezmşâh Alâeddin Muhammed kışı geçirmek üzere payitahtı Gürgenç'e, Sultan Muizzüddîn ise Gürgenç seferinin hazırlıklarını tamamlamak için Tûs'a geçer.¹⁰⁸⁵

Sultan Muizzüddîn, Tûs'ta iken Herât'ta bulunan ağabeyi Sultan'ül Âzam Gıyâseddin'in vefat haberi gelir. Sultan'ül Âzam Gıyâseddin Muhammed b. Sâm'ın kırk üç yıl süren görkemli saltanatı 27 Cemazielevvel 599 / 11 Şubat 1203'te son bulurken toprakları Cûzcânî, devletin sınırlarını "Hindûstan'ın doğusundaki Çin ve Ma-Çin (Tibet) sınırından Irak'a; Ceyhun ve Horasan nehirlerinden Hürmüz kıyılarına kadar" uzatır. Ancak buradaki yer adları sadece methiye amaçlı jenerik ifadeler olup gerçeklik payı aranmamalıdır. Benzer ifadeleri Hasan Nizâmî, Aybeg için de kullanır.

1086

Ağabeyinin vefatının ardından uygun gördüğü yas merasimlerini yerine getiren Muizzüddîn, nispeten yıpratıcı taht mücadelelerine girmeden Sultan'ül Âzam olarak Gûrlu tahtına oturdu. Artık Sultan'ül Âzam olan Muizzüddîn, ağabeyinin Bağdîs'te cenaze işlerini hallettikten sonra âdet olduğu üzere Horasan topraklarını aile efradı arasında pay eder ve payitaht olarak kullanmaya devam edeceği Gazne'ye döner. Harezmşâh'a karşı hareket etmek için orduların hazırlanmasını emreder. Ancak Şâdyah (Nişabur), Ebiverd, Serahs ve Merv'e yeniden saldıran Harezm kuvvetlerine karşı tutunamayınca diplomasi yolunu denemiştir. Ne var ki, bu girişim artık kişiselleşen bu husumeti durdurmaya yetmez. Ağır kayıplarına rağmen Merv'deki başarı ve Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'i yeniden Herât önlerine getirecektir. (H. Cemazielevvel 600 / Ocak 1204)¹⁰⁸⁷

3.8. HALACÎ FETİHLERİ

Gûrlulara pamuk ipliği ile bağlı Halacî kuvvetlerinin fetihleri, Türk kuvvetlerinin Hind sahasındaki yayılışının en trajik ve ilginç safhasını oluşturur. Alt kıtanın doğusunda gerçekleştirilen fütuhatın en önemli figürü İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî'nin Keşmendî muktii olmasından sonraki faaliyetleri hakkında bilgilerimiz ise büyük oranda Cûzcânî'nin 641 / 1244 yılında Leknevtî'i

¹⁰⁸⁵ Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 377-379, Öztürk, ss. 281-283; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 150-152; Cûzcânî, bütün bu olayları Horasan'ın el değiştirmesi şeklinde aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 307.

¹⁰⁸⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 361. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 262.

¹⁰⁸⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 307; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 380, Öztürk, ss. 281-283; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 150-152.

ziyareti esnasında dinlediği hatıralara dayanır. Cûzcânî'nin Bahtiyar Halacî'nin emrinde savaşmış Nizam'üd-dîn ve Şems'üd-dîn adlı Ferganalı iki âlim ve "gazi" kardeşten iktibasla aktardığına göre, 1194'te Kol valiliğine atanan *Melik'ül Ahrar* Hüsameddin Oğulbeg, huzuruna çıkarak bağlılığını bildirmiş, akınlarda gösterdiği başarılarından ötürü kendisine bugün Çunar civarında yer alan Bhugvat ve Bhivalî¹⁰⁸⁸ ıkta edilmiştir. Ardından Avadh (Oudh) bölgesine geçerek buranın idareciliği yapan Hüsameddin Oğulbeg'in sağladığı kuvvetlerle Maner ve Bîhar bölgelerinde başarılı akınlar yapar. Nihayetinde hem kendi boyu içerisinde şöhreti artmış hem de diğer meliklerin saygısını kazanır.¹⁰⁸⁹ Ne var ki, Hüsameddin Oğulbeg'in ilk görev bölgesi Kol'dan kuşuçuğu yaklaşık 700 km. uzaklıkta Benares yakınlarındaki Çunar bölgesinde bir ıkta tevcih etmesi pek olası görünmemektedir. Kol ötesinde bir yetki sahibi olduğuna dair tek kayıt Nizâmeddin Ahmed'in *Tabakât-ı Ekberî'sinde* Dûab ve Ganj arasında bazı pergene (ıkta) sahibi olduğuna yönelik cümlesidir. Nizâmeddin Ahmed, Hüsameddin Oğulbeg'i *Melik'ül Muazzam* unvanıyla kaydetmesinin yanı sıra Muhammed b. Bahtiyar Halacî'ye ıkta edilen bölgelerin adını Kanpile (کنپله) ve Patyali (پتالی) olarak verir. Günümüzde Budâun'un 40-50 km. güneyinde Ganj Nehri yakınlarında bulunan bu yerleşimlerin (modern Kampil ve Patiali) ıkta olarak verilmiş olması çok daha olası gözükmemektedir.¹⁰⁹⁰ Çunar civarının politik durumuna ilişkin tek kanıt 29 Nisan 1197 tarihli bir yazıt olup Çunar'un güneybatısındaki Mirzapûr'un hâlâ Gahadavalaların kontrolünde olduğunu göstermektedir.¹⁰⁹¹ Sultan Muizzüddîn ve melikleri nezdinde bir görev ve hedef ilâmı fonksiyonuna sahip ıkta tevcihinin bu bölgelere yapılan ya da yapılması istenen akınlar için tevcih edilmesi muhtemeldir. Jadunath Sarkar'ın işaret ettiği gibi gulâm olmayan ve dolayısıyla emir altında kontrol

¹⁰⁸⁸ Hodivala, *Studies in Inda-Muslim History*, Cilt: 1, s. 255.

¹⁰⁸⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423, 451; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 177. Daha önce değindiğimiz üzere Gahadavala Racası Govindaçandra'nın (hük. Yak. M. 1114-1154) M. 1126 tarihli Maner yazıtında geçen "Türk(lük) vergisi" ifadesinden bölgede Müslümanların ya da Türklerin Halacî fetihlerinden çok önce bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla bu fetihlerde bölgedeki Müslüman / Türk nüfusun da katkıları olduğunu varsayabilir. Sarma, "Maner Copperplate of King Govinda Chandra Dev of Kanouj" s. 444. Bölgeden bahseden menkıbevî anlatılar Müslüman sufilere gelişini M. 1180 civarına tarihlendirir. Sayyid Yûsuf Kamâl Bukhârî, "Inscriptions From Maner", **Epigraphia Indica (Arabic and Persian Supplement), 1951-54**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1987, ss. 13-14

¹⁰⁹⁰ Nizâmeddin Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî*, s. 47;

¹⁰⁹¹ Prasad, *Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate*, s. 104, 107.

etmesi daha zor olan bu hırslı akıncı beyini tehdit olarak görüp serbest hareket edebileceği sınır bölgelerine sevk etmek istemiş de olabilirler.¹⁰⁹²

3.8.1. Bîhar'ın Fethi

Hüsameddin Oğulbeg'in akıbeti belirsiz kalırken Cûzcânî'ye göre Patna'nın 30 km. batısında yer alan Munir (Maner) ve Bîhar havalisindeki başarılı akınlarını duyan Kutbüddin Aybeg'in kendisine hi'lat (teşrif) göndererek takdirlerini ve saygısını ilettiğini aktarır.¹⁰⁹³ Bu destekle Bîhar bölgesine akınlarına devam eden Muhammed b. Bahtiyar Halacî, 200 zırhlı süvari (bergustuvân) ile aslında eğitim amacıyla kullanılan Buddhist tapınaklarının ve kütüphanelerinin bulunduğu, ciddi bir askerî kuvvetle de korunmadığı anlaşılan Bîhar / Vihara Kalesi'ni (Kal'e-i Behâr) sürpriz bir taarruzla ele geçirir. Bu fethin Bûdaun'un 1196-97'de ele geçirilmesinin ardından gerçekleşmiş olduğundan yola çıkarak 1199-1200 yıllarında yaşandığı tahmin edilmektedir ancak çağdaş kaynaklar bu hususta herhangi bir tarih vermemektedir.¹⁰⁹⁴ Buddhist din adamlarının eğitimi için önemli bir merkez olması nedeniyle bazı kaynaklara kısmî bilgiler yansımıştır. Örneğin; Keşmirli Buddhist keşiş Şakya Şri Bhadra'nın (yak. 1127 – 1225) biyografisini içeren iki farklı yazmada keşişin Türk fetihleri devam ederken bölgeyi ziyaret ettiği ve izlenimleri aktarılır. Keşmir'den yola çıkan Şakya Şri; Bîhar, (Nalanda ve Odantapura), Varanasi (Benares) ve Bengal (metinde Maghada) bölgelerindeki tapınakları ziyaret ederek ardından Tibet'e geçer. Ne yazık ki, bu ziyaretlerin tarihleri zikredilmediği gibi izlenimleri Buddhizm haricinde pek az tarihsel bilgi içerir. Sadece Halacî'nin ele geçirdiği Odantapura Tapınağı'nda 12.000 Buddhist keşişin yaşadığını aktarır. Maghada'da bulunduğu sırada buraların Türkler (du-ru-ka) tarafından işgal edildiğini ve çok tehlikeli bir yolculukla batıya doğru kaçmak zorunda kaldığından bahseder.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹² Ancak Sarkar, Hüsameddin Oğulbeg'in Oudh valiliğinden şüphe duymaz. Jadunath Sarkar, **History of Bengal**, B. R. Publishing, Delhi, 1943, s. 2. İsemî, *Futuhu's Salatin*, s. 177.

¹⁰⁹³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423.

¹⁰⁹⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 423; Fahri Müdebber, *Şecere-i Ensab*, s. 24; XVIII. yüzyıl sonlarına doğru yazılan Bengal tarihlerinden *Riyazü's Selâtin*, genel hatlarıyla Tabakât-ı Nâsirî'yi takip eder. Fetihten önce Aybeg'in Lahor'dan gönderdiği bir fermanla Bahtiyar Halacî'yi Bîhar valiliğine atadığını aktarır. Ghulam Husain Salim, *Riyazu-s-Salatin A History of Bengal*, s. 59-62. Krş. Sarkar, *History of Bengal*, s. 2-3; Konukçu, *Muhammed Kalaç'ın Bihar ve Bengal Fetihleri*, s. 288.

¹⁰⁹⁵ Jadunath Sarkar, ziyaretlerin M. 1200 yılında gerçekleştiğini kabul etse de metnin güncel neşir ve tercümelerini yapan isimler böyle bir tahmini desteklememektedir. Leonard W. J. Van Der Kuijp, "On

3.8.2.Bahtiyar Halacî'nin Tabiyeti

İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî, kendisine büyük şöhret ve itibar kazandıran bu fetihleri sonrasında Kutbüddin Aybeg'i ziyaret eder.¹⁰⁹⁶ Sultan tarafından kendisine çokça ihsanlarda bulunulur. Öyle ki, Cûzcânî'nin aktardığına göre, payitahtı Kasr-ı Sefid'te onuruna düzenlenen mecliste Aybeg'in emirleri kendisini kıskanarak alay etmişlerdir. Bunun üzerine Muhammed b. Bahtiyar Halacî, cesaretini ve yiğitliğini tekrar kanıtlamak için bir fil ile savaşıır. Hortumuna vurduğu bir gürz darbesiyle fili yenmesinin ardından Aybeg, Bahtiyar Halacî'ye bir hil'at (teşrîd hass-ı sultanî) giydirir kendisi ile alay eden emirlerin hepsini Halacî'ye hediyeler sunmak zorunda bırakır. Bahtiyar Halacî bu gövde gösterisinin ardından meclisi Bîhar'a gitmek üzere terk eder.¹⁰⁹⁷ Bu ziyaretin ne zaman ve nerede gerçekleştiği kesin değildir. Cûzcânî'nin mütercimi Raverty, Kasr-ı Sefid ifadesinden olsa gerek ziyareti Dehli'de gerçekleşmiş gibi aktarır ancak Bîhar ve Dehli arasında mesafenin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda bu pek makul görünmemektedir. Gidiş gelişin iki aydan fazla süreceği böyle bir yolculuk pamuk ipliğine bağlı bir kontrolün sağlandığı bölgeler mevcutken son derece risklidir. Vehâsıl Hasan Nizâmî'ye göre 599 / 1203'teki Kalincar zaferinden sonra Muhammed Bahtiyar Halacî Oudh'dan Budâun'a gelerek Sultan'ın huzuruna çıkmıştır. Bahtiyar Halacî'nin bu ziyarette değerli taşlar, sikkeler ve 20 devasa fili hediye olarak Aybeg'e sunar. Bu cömert hediyeler memnuniyetle kabul edilirken resmi düzenlemelerle topraklarının genişletilir, kendisine bir dizi ayrıcalık ve "padişahâne" lütuf bahşedilir. Bunlar ayrıcalıklar arasında açıkça belirtilmeyen ancak akranları arasında statüsünü yükselten bir unvan, sancak, saray (mâlikâne) kurma ve önünde nevbet (tabl ve âlem) çaldırma

the Lives of Śākyaśrībhadrā (?-?1225)", **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 114, Sayı: 4, 1994, s. 611; David. P. Jackson (ed.), **Two Biographies of Śākyaśrībhadrā**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1990, s. 11. Ayrıca bk. Dharmasvamin, *Biography of Dharmasvamin*, s. 93.

¹⁰⁹⁶ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 235; İhtiyar'üd-dîn Muhammed b. Bahtiyar Halacî'nin Tibet seferine dair anlatıların Bağdatlı âlim Abdüllatif b. Yûsuf b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (ö. M. 1231) eserlerinde yer alması şöhretinin boyutlarını kanıtlamaktadır. Günümüze Zehebi'nin yaptığı iktibaslar üzerinden erişen bu aktarımdan anlaşıldığı üzere Abdüllatif el-Bağdâdî'nin Sultan Muhammed olarak andığı Muhammed b. Bahtiyar Halacî özelinde bahsettiği olayları akla yatkın bulmadığından olsa gerek Harezmsah Alaeddin Muhammed olarak düzeltmiştir. Zeki Velidi Togan, "About the Campaign of the Indian Khalach-Turks against the Keraites of Mongolia in the Northern Tibet in the Year 1205-6", **Proceedings of the 26th International Congress of Orientalists**, New Delhi, 1968, ss. 176-77.

¹⁰⁹⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 424.

sayılır. Ayrıca koşumları süslenmiş bir at, kılıç, kuşak ve hi'lat (kisvet-i hass) hediye edilir.¹⁰⁹⁸

3.8.3.Bengal'in Fethi

Bir zamanlar asker olarak dahi istenmeyen ancak artık meliklik seviyesine eriştiği anlaşılan Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Bîhar'daki akınları Bang (بنگ) yani Bengal'de, Nepal (bîlad-ı Nebal / نبل بلاد) de büyük yankı bulur. Yeni komşu ve hedef, Sena Maharacası Lakşmana Sena (hük. 1178–1206) da Türk akınlarının topraklarında yarattığı çalkantılardan hoşnut değildir.¹⁰⁹⁹ Zira başta Brahminler olmak üzere ahali Bîhar ve Bengal'in Lekhnevi (Gaur) gibi önemli şehirlerini terk ederek Aşağı Assam bölgesindeki Kâmrûd (antik Kamarupa, modern Gavhati, metinde کامرود) ile Brahmaputra Nehri'nin doğusunda yer alan ve elli yıl daha Sena başkenti olacak Dhaka / Dakka'nın Sylhet / Vikrampur bölgesine (diyâr-ı Saknât / دیار سکنات) doğru göç etmeye başlar.¹¹⁰⁰

Defacto Sultan Aybeg'i ziyaretinin ardından Bîhar Şerif bölgesine dönen Bahtiyar Halacî,¹¹⁰¹ muhtemelen muson mevsiminin geçişini bekledikten sonra Lekhnevi (لکھنوی) ve Nudiye (نودیہ) harekâtına başlar. Cûzcânî, günümüzde Navadvip olarak tespit edilen Nudiye şehrinin Bengal bölgesini hâkimiyeti altında bulunduran Maharaca Lakşmana Sena'nın payitahtı olduğunu belirtir. Ancak bu ifade teyide muhtaçtır. Jadunath Sarkar, bölgede muhkem bir kaleye ait kalıntıların olmayışı nedeniyle buranın Senalar tarafından kalıcı bir idare merkezi olarak kullanılmadığını iddia eder. Ona göre kutsal kabul edilen Ganj'ın en büyük beslemelerinden Bhagirathi Nehri'nin kıyısında olması nedeniyle rağbet gören bu yerleşim, zamanla büyümüş

¹⁰⁹⁸ Hasan Nizâmî, *Tâcû'l-Me'âsir*, s. 235-236; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 422; Esterebâdî de Muhammed b. Bahtiyar Halacî'nin Aybeg'in hizmetine girişini Kalpi ile başşehir Mahoba'nın fethinden (M. 1202-1203?) sonra olduğunu aktarır. Esterebâdî, *Tarihi-i Ferîşte*, s. 139.

¹⁰⁹⁹ 1203 tarihli bir yazıtı devletin düşmanlardan korunması için bir kefarete ayırdığını söyler. Bhattacharya, "The Rajavadi (Bhawal) Plate of Lakşmana Sena Deva", s. 20; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 59.

¹¹⁰⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 425-26. Çağdaş Farsça kaynaklarda Bang diye geçen bölge Bengal ile eşleştirilse de Hint kaynakları bu bölgeyi doğu ve güney toprakları Vanga (Bang), batı bölgeleri Radh (Râra), kuzey havalisini ise Pundravardhan ve Varendra (Barindra) olarak üçe ayırır. Bang, Bangladeş'in Sundarban, Kuştia, Cessor Khulna ve Batı Bengal'in Chhabbiş olarak anılan bazı bölgelerini kapsamaktaydı. Bangala adlandırması ise XIV. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanır. Mohammad Yusuf Siddiq, **Epigraphy and Islamic Culture Inscriptions of the early Muslim Rulers of Bengal (1205-1494)**, Routledge Taylor & Francis Group, London; New York, 2016, ss. 28-29.

¹¹⁰¹ Dharmasvamin, *Biography of Dharmasvamin*, s. 93.

ancak hiçbir zaman başkent olmamıştır.¹¹⁰² Ancak güncel arkeolojik çalışmalar Bamankupur bölgesinde X. – XII. yüzyıla tarihlendirilebilen bir kalenin varlığını kanıtlarken Samundragarh / Mahdipur bölgesine kadar uzanan Lakşmana Sena devrine tarihlendirilebilecek yapılar tespit edilmiştir.¹¹⁰³ Dolayısıyla Nudiye şehrinin modern Navadip'i değil Bhagirathi Nehri'nin iki yakasına kurulu bu iki yerleşimi kapsadığı, hatta Lekhnevti (Gaur) şehrini de içine alan daha geniş bir bölgenin adı olarak kullanıldığı söylenebilir.¹¹⁰⁴

Bîhar Şerif'ten hareket eden Halacî kuvvetlerinin nasıl bir rota izleyerek şehrin kapılarına dayandığı net değildir. Tek tanıgımız Cûzcânî, Muhammed Bahtiyar Halacî'nin at tüccarı kılığına girmiş on sekiz kişilik süvari öncü mangasıyla birlikte gizlice racanın sarayına sızdığını, bu esnada yemek yiyen racanın yalınayak ancak saraydan kaçabildiğini aktarır. Canını zor kurtaran Maharaca Lakşmana, Sanknât'a (سنکناٹ) kaçar. Sarayı içinde maiyeti ve hazinesiyle birlikte ele geçirilirken Nudiye şehri tamamen yağmalanır.¹¹⁰⁵ Raverty'nin tespitiyle burası Gaur'a 100 km. uzaklıkta Bikrampûr (Vikramapura) bölgesinde yer almaktadır ki, Nudiye'nin yaklaşık 160 km. kuzeybatısında yer alan şehri korumak için ideal bir nokta olup Bâbürlülere devrinde “Bengal'in Kapısı” (Der-i Bang) olarak anılacaktır.¹¹⁰⁶ Zira Gaur'a ve bütün Bengal'e erişmek için Ganj'ı geçmenin en elverişli noktası olan Racmahal bölgesinde yer alan Teliagarh Geçidi'nden önceki son mevzidir.¹¹⁰⁷

Ardından yine mevsim şartlarının iyileşmesini beklediğini varsayabileceğimiz bir süre sonra Bengal'in baş şehri olarak değerlendirilen Gaur'a sefer düzenlenir. Ne var ki, Raca ve ordusu bu geçidi koruyamaz. Tahminen yukarıda değindiğimiz rotayı izleyen Halacî kuvvetleri şehri ve havalisini ciddi bir direniş görmeden ele geçirmeyi başarır. Maharaca Lakşmana, bu kez Brahmaputra Nehri'nin doğusundaki Vikrampûr (modern Komilla civarı) bölgesine çekilir. Gaur'un stratejik konumu nedeniyle burayı

¹¹⁰² Sarkar, *History of Bengal*, s. 5.

¹¹⁰³ ASI, “Mound Known as Bamanpukur Mound of Fort”, *The Archaeological Survey of India (ASI), Kolkata Circle*, <https://www.asikolkata.in/nadia.aspx>, (24 Temmuz 2023).

¹¹⁰⁴ Siddiq, *Epigraphy and Islamic Culture Inscriptions of the early Muslim Rulers of Bengal (1205-1494)*, s. 29.

¹¹⁰⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 424, 427.

¹¹⁰⁶ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 426, Raverty, s. 558, Dipnot 8. Aynı isimle Doğu Bengal'de Dakka bölgesinin güneydoğusunda bir yerleşim olmasından dolayı racanın daha sonra çekildiği yer ile karıştırılmamalıdır.

¹¹⁰⁷ Sarkar, Halacî kuvvetlerinin rotasını Gaya bölgesinden Jarkhand'a oradan Nudiye'ye şeklinde verse de mesafenin büyüklüğü nedeniyle bu teori makul görünmemektedir. Sarkar, *History of Bengal*, ss. 5-6.

kendisi için payitaht (mevzî) olarak seçen Muhammed Bahtiyar Halacî, hâkimiyet sağladığı bütün bölgelerde sikke bastırıp hutbe okutur. Ayrıca kumandanları ve emirleri mescitler, medreseler ve hângâhlar yaptırarak şehre hızlıca bir Müslüman kimliği kazandırır. Elde edilen yüklü ganimetin büyük bir kısmı Kutbüddin Aybeg'e gönderilir.¹¹⁰⁸

Melik Muhammed Bahtiyar Halacî'nin inşa ettirdiği yapılardan herhangi bir kitâbe kalmadıysa da bastırdığı üç altın sikke günümüze kadar ulaşmıştır. Sikkelerin içerdiği bilgiler son derece kıymetli olup Gaur'un ele geçiriliş tarihini de kesinleştirmiştir. Türk – İslam geleneğinde eşine az rastlanır bir şekilde zafer hatırası olarak basılan sikkelerin bir yüzünde Arapça Sultan Muhammed b. Sâ'm, ibaresi ve 19 Ramazan 601 / 10 Mayıs 1205 tarihi mevcuttur. Başka bir örneğin diğer yüzünde ise elinde mızrak tutan süvari figürü ile Nagari alfabesiyle Gauda Vijaya (Gaur Zaferi) ibaresi bulunur.¹¹⁰⁹ Ali Merdan döneminde de benzer bir gümüş sikke kestirilmiş ancak bu sikkede Bengal'in fethine binaen Ramazan 600 / Mayıs 1204 tarihi mevcuttur. Richard Eaton, bu tarihlerin sikkelerin darp tarihi olduğunu ve fethin tarihi olarak kabul edilemeyeceğini söyler.¹¹¹⁰ Ancak 1205 tarihi Cûzcânî'nin Bîhar fethinden sonra ve Hasan Nizâmî'nin göre 599 / 1203'te gerçekleşen Kutbüddin Aybeg'le görüşmesinden "iki yıl" sonra Nudiye seferi için ordu hazırlattığına dair dolaylı ifadesiyle uyumludur.¹¹¹¹ Sikke aynı zamanda Muhammed Bahtiyar Halacî'nin vefatına kadar bağımsızlık iddiasında bulunmadığını da göstermektedir.¹¹¹²

¹¹⁰⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 427.

¹¹⁰⁹ Siddiq, **Epigraphy and Islamic Culture Inscriptions of the early Muslim Rulers of Bengal (1205-1494)**, s. 35; Stan Goron, J. P. Goenka, **The Coins of the Indian Sultanates: Covering the Area of Present-Day India, Pakistan, and Bangladesh**, Munshiram Manoharlal, 2001, s. 146; Parameshwari Lal Gupta, "Nagri Legend on Horseman Tankah of Muhammad bin Sam", **Journal of the Numismatic Society of India**, Cilt: 35, 1973, ss. 197-198.

¹¹¹⁰ Richard M. Eaton, **The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204–1760**, UC Press E-Books Collection, University of California Press, Berkeley, 1993, Bölüm 1.2, Dipnot 10, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft067n99v9/>, (22.07.2023)

¹¹¹¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 235-236; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 426.

¹¹¹² Krş. Konukçu, "Muhammed Kalaç'ın Bihar ve Bengal Fetihleri", s. 294.

Fotoğraf 3: 19 Ramazan 601 Tarihli “Gauda Vijaya” Sikkesi

Ön: *el-Sultan'ul-Mu'azzam Mu'izz'ud-dünya ve'l-din Eb'ül-Muzaffer Muhammed b. Sâm*
Arka: *Ramazan ehad ve sitt mi'a* (Ramazan 601) *Gauḍa-vijaye*

Kaynak: Sultans of Bengal Gold Tanka, <https://www.dynastycollection.co.uk/portfolio-item/86-sultans-of-bengal/>, (Erişim: 29.08.2023)

3.8.4. Tibet Seferi ve Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Vefatı

Muhammed Bahtiyar Halacî; 601 / 1206'da yeterince istihbarat topladıktan sonra Orissa (Cacnagar) ve Birbhum (Laknor) bölgesindeki kumandanları Muhammed ve Ahmed Şiran kardeşlerin katkılarıyla teçhiz edilmiş on bin kişilik bir süvari ordusu ile Türkistan ve Tibet dağlarına doğru sefere çıkar.¹¹¹³ J. Sarkar'ın isabetli tespitiyle Muhammed Bahtiyar Halacî'yi bu sefer, Cûzcânî'nin aksettirdiği gibi salt hırslı bir idarecinin bir gecede aldığı bir kararın sonucunda gerçekleşmemiştir. Pala racaları devrinde beri ile Himalayaların ötesi ile yoğun ticari - kültürel ilişkiler kuran Bengal sakinleri, gerek Buddhist âlimlerin gerekse Çinli tüccarların gerekse de bölgedeki Türklerin getirdiği bilgilerle Türkistan ve Tibet'in zenginlikleri biliyorlardı. Cûzcânî, Gaur'u ziyareti esnasında bölgeden şehre getirilen zorlu koşullara dayanıklı ve uzun Tengen(e) türü 1500 atın pazarda satıldığını aktarır.¹¹¹⁴ Bu durumu fark eden Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Bengal'deki nispeten zahmetsiz zaferlerin getirdiği özgüvenle Himalayaların ötesine geçmeyi düşünmüş olması gayet mümkündür. Ona

¹¹¹³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 427, 432.

¹¹¹⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 430; *Hudûdü'l-âlem*, s. 24; İsemî, *Futuhu's Salatin*, s. 95; Tibet'in Türk nüfusuyla ilgili olarak bk. Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, s. 58

böyle tehlikeli bir yolculuğu düşündüren ana etmen ise bölgeden elde edeceği atların sonraki fetihler için kritik öneme sahip olmasıdır.¹¹¹⁵

Gaur'dan hareket eden Halacî kuvvetleri, yaklaşık 130 km doğuda km. Brahmaputra Nehri¹¹¹⁶ kıyısında yer alan günümüzde Bogra / Gobindaganj civarında yer aldığı tahmin edilen Merdankot (ya da Berdankot) ulaşır. Buradan bölgedeki yerli kabilelerden (mleçcha'nın kısaltması Meç) birinin şefi olup İslâmiyet'i benimseyerek Ali adını alan birinin rehberliğinde on günlük bir yolculukla Kamrûd'taki kadim zamanlardan kalma yirmi kemerli kesmetaştan bir köprüye varılır.¹¹¹⁷ Bu köprü'nün Butan eteklerinden doğarak Kuzey Gavhati'nin Patharughat bölgesinden Brahmaputra'ya karışan Bornadi (Bar Nadi) Nehri üzerine kurulu Silhako Köprüsü olduğu tespit edilmiştir.¹¹¹⁸ Himalaya geçitlerine erişmek için ordunun köprüyü geçmesinin ardından bir Halacî emiri ve gulâmı köprüyü koruması için geride bırakılır. Durumu haber alan Kamrûp Racası Vişvasundara (hük. tah. 1185 – 1227)¹¹¹⁹ elçiler göndererek şu an Tibet'e (bîlad-ı Tibet) yürümenin güvenli olmadığını, bir yıl daha beklerlerse hazırlıkları tamamlandıktan sonra kendilerine bu seferde destek vereceğini belirtir. Ancak Muhammed Bahtiyar Halacî yolundan dönmez ve Tibet'e doğru yürümeye devam eder. Zorlu dağ geçitlerinde geçen bir hayli yıpratıcı on altı günlük yürüyüşün ardından Tibet düzlüklerine ulaşılır.¹¹²⁰ Son derece "mamur ve kalabalık" olarak tanımlanan yerleşimleri yağmalayarak platonun içlerine doğru devam eder.

¹¹¹⁵ Simon Digby, "War-horse and elephant", ss. 46-47.

¹¹¹⁶ Cûzcânî, Bengmati (بنگماتی) ismiyle zikrettiği bu nehrin Ganj Nehri'nden üç kat daha büyük olduğunu ve okyanusa eriştiğini aktarır. İmlâsında Brahmaputra Nehri'nin bölgedeki adı olan Rangamati adının yanlış yazımı olduğu anlaşılmaktadır. H. G. Raverty'e göre Brahmaputra Nehri'nin Sikkim bölgesine doğru akan beslemelerinde Tista Nehri olduğu tahmin edilse de değineceğimiz üzere Gavhati yakınlarında bulunan bir kaya yazıtı bu tahmini geçersiz kılmıştır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 427, Raverty, s. 564; K. Bhattasali, "New Light on the History of Assam", **Indian Historical Quarterly**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1946, ss. 11-12; Mohammad Yusuf Siddiq, "An Epigraphical Journey to an Eastern Islamic Land", **Muqarnas**, Sayı: 7, 1990, s. 84.

¹¹¹⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 427.

¹¹¹⁸ Köprü'nün seferde geçilen köprü olup olmadığına dair şüpheler bulunsa da mevkiî ve niteliklerine M. 1206 tarihli yazıya yakınlığı eklenince sefer güzergâhına dair elimizdeki en iyi seçenektir. Köprü 1897'deki büyük depremde büyük oranda yıkılmış olup mimari detayları kayıt altına alınmıştır. Bk. S. T. Hannay, "Brief Notice of Sil Hako or Stone Bridge in Zillah Kamrup", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 20, Sayı 4, 1851, ss. 291-295. H. G. Raverty Bengmati'yi Tista Nehri olarak kabul ettiği için bu eşleştirmeye şiddetle karşı çıkar. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 564; Bhattasali, "New Light on the History of Assam", s. 11.

¹¹¹⁹ Bu racanın Cûzcânî'nin Sultan Gıyaseddin İvaz Halacî'nin Assam seferini anlatırken zikrettiği Raca Prithu (metinde Birtu) olduğu iddia edilmişse de güncel epigrafik verileri değerlendiren N. K. Bhattasali racanın adını ve faaliyetlerini ortaya koyarak Vallabha Deva'nın halefi Visvasundara olduğunu tespit etmiştir. Bhattasali, "New Light on the History of Assam", s. 4 vd.

¹¹²⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 427-29; Bhattasali, "New Light on the History of Assam", s. 11.

Halacî kuvvetleri nihayetinde Karabatan Kalesi¹¹²¹ önlerinde az sayıda ancak uzun yaylar, bambu mızraklar ve kendilerine has bir zırhla donatılmış bir kuvvet tarafından durdurulur. Şehir ahalisi ve kaledeki az sayıdaki askerden oluşan bu birlikle şafak vaktinden akşam ezanına kadar süren şiddetli bir çarpışma yaşanır. Gece olduğunda alınan esirlerden edinilen bilgiye göre Hristiyanlığı benimsemeleriyle bilinen Kereyid Türklerinin meşhur hanı Tugrul'un (Ong Han) oğlu İlha Sengün ya da kardeşi Ja'a'nın

¹¹²¹ Cûzcânî'nin Kerembt (كرم بئن) adıyla zikrettiği ve Gaur'dayken edindiği bilgilere göre "Hristiyan (دين ترسانى) bir muhtar" tarafından idare edilen bu şehir, surlarla çevrili muhkem yerleşimdir. Sakinleri ise Brahmanlar ve Buddhistlerdir. Şehir pazarında her gün 1500 at satılan bu mamur şehirden Gaur'a özel atlar getirilir. Tibet'le Kamrûd arasında 35 dağ geçidinden oluşan bir yol bulunmaktadır. (Dönüş yolunda elli gün atlar ve kendileri için ot/yiyecek bulamadıklarını da bu bilgilere eklemek gereklidir.) Raverty nüshasında bu yolun Mahanma (Mahanmha) Geçidi olarak adlandırıldığını Tirhut ile Kamrûd arasında olduğunu ve iyi bilindiği yazılıdır. Tirhut eklemesinin metinde yer almayıp Raverty'nin çıkarımı olduğu anlaşılmaktadır. Din ibaresini pagan olarak tercüme eden H. G. Raverty, ordu sayısını da 50.000 olarak verir. Şehrin tespiti için bir hayli yetersiz kalan bu bilgilerden yola çıkarak bazı teoriler üretilmiştir. H. G. Raverty, buranın Nepal'deki Bhatgaon veya Patan'da bir yerde bulunduğunu tahmin ederken N. K. Bhattasali, Halacî kuvvetlerinin Sil Hako Köprüsü'nden sonra kuzeye yöneldiğini, ilk dağ silsilesinin ardından Tibet'e hiç ulaşmadan Güneybatı Bhutan'daki Keru Gompa'ya (Karugompa) vardığı görüşündedir. Sil Hako Köprüsü'nden sadece 95 km. ötede tarihte bir iz bırakmamış bu yer ordunun yürüyüş zamanlamasına uymamaktadır. Bir diğer önemli teori ise Zeki Velidi Togan tarafından öne sürülmüştür. Togan, *Câmi 'u't-Tevârih*'teki Kereyidlerin Hanı Tugrul'un (Ong Han) oğlu İlha Sengün'ün bölgedeki faaliyetlerine dair verdiği bilgileri değerlendirir. Buna göre: Cengiz Han'ın M. 1203'te Kereyid Han'ı Tugrul'u öldürmesinin ardından oğlu İlha Sengün, Tangut Devleti'ne sığınır ve Böri-Tibet'e gelerek bölgeyi yağmalar. Tibetliler toplanarak kendisini kovar. Kaçarken Kılıç Kara adlı bir Halaç emiri tarafından Küsen Çarkeşme (Sarikesme) şehrinde öldürülür. Bu amcası Karabtay (Ja'a) bu bölgenin idarecisi olarak atanmıştır. Togan, bu olayların Halacî seferleri sonrasında yaşandığı görüşündedir. Sengün'ün amcasının adının Topkapı Sarayı nüshasında Karabtay olarak yazıldığını bunun da muhtemelen Kereyid kelimesinden bozma olduğunu belirterek Hotan'ın güneyine Tibet'in kuzey sınırında bulunan ama tam yerini tespit edemediğimiz Tsaydam'a yerleştirir. Ve bu şehir ile Gaur ile arasındaki mesafeyi 35 gün olarak verir. Ancak *Tabakât-ı Nâsırî*'nin Farsça neşri açıkça 35 dağ geçidi/vadi (و پنج دره كوه سى) olduğunu yazar. Simon Digby, Keru Gompa seçeneğini mesafeden dolayı reddederken Lhasa'yı en makul seçenek olarak kabul eder. Ordunun doğuya yönelme ihtimaline karşın, Marco Polo'nun muhkem bir şehir olarak tanımlamasına binaen tam aksi istikametteki Çin sınırında bulunan Dali (Talifu) önerisinde bulunur. Ancak elimizdeki tek kaynağın Tibet vurgusu bu seçeneği geçersiz kılar. Ayrıca Cûzcânî'nin kale tasvirinin klasik manada bir hisar yapısına işaret etmeyebileceğiniz, bölgenin dzong mimarisinin XII. yüzyılda bir atılım gerçekleştirdiği bilinmektedir. 35 konaklık geçitler için ise en makul seçenekler, antik Çay ve At Yolu güzergâhında Batı Bengal'i Sikkim, Tibet ve Çamdo (Çangdu)'ya bağlayan Nathu La ya da Celep La Geçitleridir. Togan, Hafız-ı Ebrû'nun Taklamakan Çölü'nü Deşt-i Halaç olarak tanımlamasından ve Zehebî karışık iktibaslarını çözümleyerek M. 1206 sonrasından Sengün'ü öldüren Kılıç Kara'nın idaresindeki "Tacik görünümlü" boyunun Halaçlar ile Muhammed Bahtiyar Halacî bağlantısına işaret eder. Halaçların asıl memleketlerinden bu kadar uzağa yerleşmelerine dair elimizdeki en mantıklı açıklama bu olmakla beraber Togan'ın lokasyon tahminini modern Ejina ya da Kuça (Kuka) olarak güncelleyebiliriz. Ejina'nın yerel dilde "Kara Şehir" anlamına gelmesi kalenin adına dair güçlü bir intiba uyandırmaktadır. *Tabakât-ı Nâsırî*'nin Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, ss. 429-30, Raverty, ss. 567-68; Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi 'u't-Tevârih*, Cilt: 1, ss. 395-398; Togan, "About the Campaign of the Indian Khalach-Turks against the Keraits of Mongolia in the Northern Tibet in the Year 1205-6", s. 175-78; Digby, War horse and elephant, s. 45-47; Christopher P. Atwood, "The First Mongol Contacts with the Tibetans", **Trails of the Tibetan Tradition: Papers for Elliot Sperling**, ed. Roberto Vitali, Amnye Machen Institute, Dharamshala, H.P., India, 2014, ss. 23-25, Dipnot 6.

emrindeki 350.000 Türk okçu süvariden oluşan destek ordusu sadece beş fersah uzaklıktadır.¹¹²²

Ordusunun bitkin düştüğünü ve ağır zayıyat verdiği gören Muhammed Bahtiyar Halacî, emirleriyle istişare ettikten sonra gelecek yıl tekrar gelmek üzere ricat harekâtına başlar. Ancak bu harekât büyük bir felakete dönüşür; zira, elli gün boyunca yiyecek bulamadan yürüyen Halacî kuvvetleri artık atlarını keserek yemeye başlayacak kadar tükenir. Sonunda inşa ettikleri köprüye eriştiklerinde ise kendilerini bir felaket daha bekler. Görevli komutanların ihmali nedeniyle köprü tahrip edilmiştir. Nehri geçmek için sallar inşa edilmesi gerektiğini anlayan Muhammed Bahtiyar Halacî, yakınlarda bulunan ve geçiş yolu üzerindeki bir tapınağın yağmalanmasını emreder. Halacî askerleri tapınağa vardıklarında duvar gibi görünen uçları sivriltilmiş bambularla etrafının korumaya alındığını görür. Askerlerin bitkin vaziyetinden cesaret alan bölge halkı silahlanarak 7 Mart 1206'da Halacî kuvvetlerine büyük bir zayıyat verir.¹¹²³

Kamrûp Racası Vişvasundara'nın destek kuvvetleri gelmeden geri çekilmekten başka çaresi kalmayan Halacî ordusu, bir yarma harekâtı ile içine düştükleri cendereden çıkar, ancak arkalarında düşman kuvvetleri önlerinde ise hâlâ geçmeleri gereken büyük Brahmaputra Nehri durmaktadır. Birkaç gözüpek askerin atıyla nehre dalıp karşıya ulaşmasından cesaret bulan ordu topyekûn suya girer fakat sadece bin civarında asker karşıya erişebilir. Halacî kuvvetlerinden kalanların Müslümanların kontrolündeki bölgeye eriştiklerinde, (muhtemelen Merdankot) intikal ettiğini haber alan Ali Miç, kabile kuvvetleriyle (cemâ'at-î Kûçân ve Mîçân) perişan durumdaki Muhammed Bahtiyar Halacî ve gazilerini Merdankot'un 60 km. batısındaki Gangarampur'da yer alan Devkot'a ulaştırır.¹¹²⁴

¹¹²² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 429-31

¹¹²³ Kamarupa'nın başşehri Gauhati'nin kuzeybatısında bulunan bir Sanskrit kaya yazıtı M. 7 Mart 1206'da Kamrup'a gelen Türklerin yok edildiğini aktarır. En küçük fetihleri hatta bazen yapmadıkları seferleri bile abartılı ifadelerle kaydetmeye meyilli Hint epigrafi geleneğine ait bu yazıtta bu zaferi gerçekleştiren racanın adının geçmemesi tuhaftır. Muhtemelen yağmalanması emredilen tapınağı koruyan Buddhist halkın düştüğü bir kayıt olup Hindü racanın katkısı pek azdı ya da bunun bitkin durumdaki Müslüman kuvvetlerine karşı alınmış geçici bir başarı olduğunun farkındalardı. Herhalükarda yazıtın tam tarih içermesi seferin zamanlamasını ortaya koymak bakımından elimizdeki en önemli kanıttır. Türk Mohammad Yusuf Siddiq, "An Epigraphical Journey to an Eastern Islamic Land", *Muqarnas*, Sayı: 7, 1990, s. 84.

¹¹²⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 431.

Bir faciaya dönüşen bu seferde hastalanan Muhammed Bahtiyar Halacî, kaybettiği askerlerin ailelerinin feryatları ve sitemleri nedeniyle psikolojik olarak da çöker. Hasta yatağında yatarken emirlerinden Nagarkoh muktii Ali Merdan Halacî'nin hançer darbeleriyle 13 Mart 1206'da hayatını kaybeder.¹¹²⁵ Maceralı hayatını böylesine acı bir şekilde kaybeden Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Tibet'e açtığı yol daha sonra birkaç kez daha arşınlanacaktır. Ve anlaşılan o ki Halaçların bir kısmı geri dönmeyerek Tibet'in kuzeybatısı ile Hotan-Kaşgar'ın güneyinde kalmış olup bir yandan Cengiz Han ile mücadele eden Kereyidlere karşı mücadele etmeye devam edeceklerdir.¹¹²⁶

Muhammed Bahtiyar Halacî'nin Bengal fetihleri ve Tibet seferi, kuzeybatıda sınırları Nişâbur'a erişen Gûrlu Devleti'nin -son derece esnek bağlarla da olsa- güney-güneydoğu sınırlarını Brahmaputra Nehri kıyılarına kadar genişletmiştir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında ise Güney Asya tarihinde yeni bir sayfa açarak bölgede İslâmiyet'in yerleşmesinin ilk safhasını başlatır. Bu fetihlerde hiç şüphesiz zırhlı süvarilerin başrolde olduğu Halacî birliklerinin; balta girmemiş ormanlar, kesintisiz bataklıklar ile irili ufaklı binlerce akarsuyun bulunduğu bu son derece zorlu bir coğrafya ve iklimde hızla mobilize edilmesi hayli etkili olmuştur. Bengal'in Müslümanlaşması ise Halacî sultanlarının fetih sonrası halkı kazanmak için gösterdiği yumuşak idare biçimi ve Sûfî önderlerin etkin faaliyetlerinin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Arkeolojik çalışmalar Müslüman fetihleri sürecinde bazı büyük Buddhist merkezlerinde topyekûn bir yıkım yaşanmadığını bilakis genişletmeler yapıldığını yani ibadetlerin devam ettiğini göstermektedir. Hatta bazı Buddhist tapınaklarının Hindû tapınağına dönüştürüldüğüne işaret eden bulgular dahi mevcuttur. Pala racaları devrinde büyük oranda Buddhizm'i benimsemiş olan bölge halkının Şiva ve Şakti tapınımı ağırlıklı bir Hindûizm ile Kulinizm adıyla modifiye

¹¹²⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 432.

¹¹²⁶ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, M. 1203'de Cengiz Han'dan kaçan Kereyid Hanı İlha Sengün'ün Kusan'daki (Hotan Kaşgar arasındaki Sarı Kesme) Müslüman sultan Kılıç Kara'ya sığındığını aktarır. Togan'a göre bu sultan bölgede kalan Halacîlerdendir. Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi 'u't-Tevârih*, Cilt: 1, ss. 395-398; Togan, "About the Campaign of the Indian Khalach-Turks against the Keraits of Mongolia in the Northern Tibet in the Year 1205-6", ss. 176-78.

edilmiş bir kast sistemini yerleştirmeye çalışan Sena idarecilerine karşı olumsuz bir tavır alması da bu süreçte etkili olduğu değerlendirilmektedir.¹¹²⁷

Bu hususta hiç şüphesiz en özgün teorilerden bir tanesi Richard Eaton'a aittir. Eaton, Bengal bölgesinde ekonominin ilk kez Müslüman idarecilerle birlikte parasallaştığını belirtirken ormanlık alanların çeltik tarlalarına dönüştüğünü XIV. yüzyılın ortalarında, bölgeyi ziyaret eden Çinli tüccar Wang Ta-yüan'ın tanıklığı ile açıklar. Bu Bengal'in ekonomik, toplumsal ve fiziksel olarak dönüşümünün ilk safhasıdır. İslam'ın özellikle Doğu Bengal'de yayılmasını yerleşik tarıma, özellikle de pirinç tarımına geçiş ile birlikte olmuştur. Bâbürlüler devrinde zirve noktasına ulaşan ve "Pirinç Devrimi" olarak adlandırdığı bu süreçte Doğu Bengal'in ekonomisi "balıkçılık, avcılık ve toplayıcılık ve iptidai çiftçilik" faaliyetlerine dayanırken İslâmiyet'in yayılışı ile birlikte pirinç ekimi ve pulluk kullanımı yoğunlaşmıştır. Ekonomik düzlemde yaşanan bu gelişmeler Müslüman idarecilerle teması ve bağlantıları artırmış; sazlıklardan ve ahşaptan yapılan küçük camiler, bölge kabilelerine İslâm'ın temel öğretilerini aşılama da diğer bölgelerden çok daha başarılı olmuştur.¹¹²⁸

3.8. ENDHÛY BOZGUNU VE SULTAN MUİZZÜDDÎN'İN VEFATI

Muhammed Bahtiyar Halacî, sancağını Tibet geçitlerine taşıdıktan sonra hazin ölümüne doğru yürürken Sultan Gıyâseddin'in öldüğünü, kardeşinin de Horasan'da son hamlesine hazırlandığını bilmiyordu. Hârezmşâh Alâeddin Muhammed 1204'te Herât'ı kuşatarak Melik Nâsıreddin Alp Gazi'ye boyun eğdirmesine rağmen Alp Gazi'nin kısa süre sonra vefat etmesi, Hind'den dönen Sultan Muizzüddîn'e Hârezm harekâtı için gerekli fırsatı sağlayacaktı. Nitekim Sultan, Herât'ta durumu tekrar kontrol altına aldıktan sonra Hârezm'e doğru yürür. Gûrlu ordularını Gürgenç'e erişmeden durdurmak isteyen Hârezmşâh Alâeddin Muhammed, Serahs'tan Merv'e

¹¹²⁷Swadhin Sen, "Northwestern Bangladesh: Sites and Settlements", **History of Bangladesh: Early Bengal in Regional Perspectives (up to C. 1200 CE)**, Cilt: 1, ed. Abdul Momin Chowdhury, Ranabir Chakravarti, Asiatic Society of Bangladesh, Nimtali, 2018, s. 327; Sukumar Dutt, **Buddhist Monks and Monasteries of India: Their History and Their Contribution to Indian Culture**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1988, s. 376; Siddiq, *Epigraphy and Islamic Culture Inscriptions of the early Muslim Rulers of Bengal (1205-1494)*, s. 36. M. 1211 tarihli bir hângâh kitâbesi için bk. Z. A. Desai, "An Early Thirteenth-Century Inscription from West Bengal," **Epigraphia Indica, Arabic and Persian Supplement**, 1975, ss. 6-12; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 427.

¹¹²⁸Eaton, *The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204-1760*, UC Press E-Books Collection, Bölüm 4 ve 5.

gelerek Gûrlu ordusunu Kara Su mevkiinde karşılar; Hârezmşâh kuvvetleri, buradaki çarpışmadan büyük kayıplar verir ve Alâeddin Muhammed bir kez daha Karahıtay sarayından yardım istemek zorunda kalır.¹¹²⁹ Horasan birliklerini toplayan Hârezmşâhlar, 1 Sefer 601 / 28 Eylül 1204'te Karahıtay ve Semerkand Sultanı Osman'ın sağladığı takviye kuvvetler ile yeniden taarruza geçer. Hâlihazırda mühimmat ve iâşe problemleri yaşayan Gûrlu kuvvetleri bunun üzerine Hârezm kuşatmasından vazgeçtiği gibi Ceyhun boyunca Belh'e doğru ricat etmeye mecbur kalır. Hezâresb mevkiinde meydan savaşına girmek zorunda kalan bitkin Gûrlu ordusu büyük bir hezimet yaşayarak elli bine yakın asker, önemli komutanları ile at ve fil varlığını kaybeder. Ganimetten memnun olan Hârezmşâh Alâeddin Muhammed payitahtına dönerken destek için gelen Karahıtay kuvvetleri ısrarlı takibini sürdürür. Endhûy önlerinde Hitay ordusu tarafından kuşatılınca kalan kuvvetleriyle iki günlük bir direnişin gösterir. Ancak düştüğü cendereden çıkamayan Sultan Muizzüddîn birkaç bin kadar askeriyle Endhûy Kale'sine sığınmak zorunda kalır. Burada yüz kadar gûlam ile birkaç fili kalana kadar çarpışmaya devam eder. Karahıtay kuvvetleri tarafından kuşatılan Muizzüddîn, Sipehsalâr Hüseyin b. Harmîl gibi kıdemli kumandanlarının da kendini terk etmesiyle belirsiz bir süre burada akıbetini beklerken Semerkand Sultanı'nın araya girmesiyle Karahıtay kuvvetleri tarafından öldürülmekten kurtulur. Ordusundan ve hazinesinden kalan ne varsa vermek şartıyla kaleden çıkabilen Sultan Muizzüddîn, hayatının en büyük yenilgisini tadarken payitahtı Gazne'ye ancak kendisini Endhûy önlerinden terk eden Hüseyin b. Harmîl'in yardımlarıyla dönebilir. Savaşın kendisine faturası ise ağır olur. Herât ve Belh dışında Horasan'daki bütün kazanımlarını kaybeder.¹¹³⁰

Muhtemelen daha dönüş yolunda intikam planlarını yapmaya başlayan Sultan Muizzüddîn'in Endhûy'da öldüğüne yönelik çıkan dedikodular emirleri arasında kargaşaya neden olur ki bu olaylar gerçekten vefat etmesinin ardından yaşanacakların küçük bir fragmanı gibidir. Bu kısacık süreçte Kurraman ve Şaluzen Meliki Tâceddin

¹¹²⁹ Cüveynî Harezmşâh'ın Horasan kuvvetlerinin yetmiş bin, çekirge sürüsü kadar kalabalık dediği Gûrlu ordularının bütün kayıplarına rağmen Endhûy önlerine elli bin kişi ile geldiğini belirtir. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 382-384, Öztürk, ss. 285-287; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 152, 154, 158-159; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 401-402, 307.

¹¹³⁰ Cûzcânî, Harezm kuşatmasının iâşe yetersizliği nedeniyle kaldırıldığını belirtir. Endhûy önlerindeki çarpışmalarda sultanın hayatını atının terkisinden tutarak zorla kaleye sokan Cukî (?) isimli bir Türk gûlam kurtarır. Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 384-386, Öztürk, ss. 287-288; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 159-160; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 307-308, 402-403.

Yıldız,¹¹³¹ sonradan Hârezmşâh hizmetine girecek muhtelif şehirlerdeki Halaçlar kuvvetleri, Pençâb'ın dağlık kuzey kesimlerinde başta Khokhîrlar olmak üzere Hind klanları isyan eder. Emrindeki birlikle savaştan kaçan Aybeg Pâkbaz¹¹³² adlı bir gulâm ise Mûltan Kalesi'ni ele geçirerek sultanlık hevesine kapılır. Sultan Muizzüddîn, Gazne'ye varmasıyla şehir kûtvalin durdurması sayesinde akim kalan Yıldız isyanını öğrenir. Ne var ki, cezası belli bu suçu, ordusunun artık daha büyük bir kısmını oluşturan Türk gulâm ve meliklerin nüfuzu nedeniyle affetmek zorunda kalır.

Asayiş bozan Halaçları ise bulundukları her yerde kovuştururken Mûltan meselesi ile ilgilenir. Küçük bir birlikle Mûltan'a gelen Aybeg Pâkbaz şehrin idaresinden sorumlu Emir-î Dad Hasan'ı sultanın gönderdiği bir elçi gibi davranarak kandırmış; türlü iltifat ve yalanlarla muhafızlarıyla sarayında huzuruna çıkmayı başarmıştır. Muhafızlardan biri Emir-î Dad Hasan'ı (Mîr Âlem) öldürünce kısa süreliğine hiçbir zorlukla karşılaşmadan şehre hâkim olan Aybeg Pâkbaz, hazineye el koyduğu gibi emrindeki askerlerle halkın mallarını da yağmalar. Şehirde ve çevre bölgelerde Sultan'ül Âzam Muizzüddîn'in öldüğünü yeni sultanın kendisi olduğu bilgisini yayar. Hasan Nizâmî, şehre nasıl hiçbir mukavemet görmeden hâkim olduğu "açıklanamayan bir gizem" olarak verirken, bir rivayete göre şehrin diğer yöneticileri

¹¹³¹ Kaynakların bu hususta aktarımları oldukça çelişkilidir. Dışarıdan bir göz olarak İbn'ül Esîr, bu kişinin Tâceddin Yıldız olduğunu belirterek sultanın yaptıklarını öğrendikten sonra onu öldürmek istediğini ancak meliklerin araya girmesi nedeniyle yapamadığını vurgular. Ancak bu kişinin Kurraman ve Şaluzen Meliki Tâceddin Yıldız olup olmadığı şüphelidir. Esterebâdî, mahut şahsın ismini bazı nüshalarda İldeniz (?) (ایلدنگز) bazılarında İldûz (ایلدوز) olarak verir. Cûzcânî, Sultan'ül Âzam Muizzüddîn'in birkaç ay sonra çıkacağı Hind seferinde âdeti olduğu üzere Kurraman - Sankuran yolunu kullanarak Melik Tâceddin Yıldız'a uğradığını, burada kendisinden sonra tahta geçmesini istediğini gösteren hediyeler (kisvet-i hass ve nişâne-i sîyah) verdiğini söyler. İbn'ül Esîr de kendisini durdurmanın kale mustahfızı olduğunu belirtir. Sonrasında Gazne üzerinden yaşanan büyük çekişme, bu isyanın Yıldız'ın zamansız bir hamlesi olduğunu göstermektedir. Cûzcânî'nin aktarımı, konumu ve kişisel bağları nedeniyle Sultan-ı Gazi ile Müizzî Melikleri ile arasında kurguladığı sorunsuz geçiş senaryosunun bir parçasıdır. Esterebâdî'nin isim karışıklığının nedeni İbn'ül Esîr'in bu Yıldız'ın adını bazı yerlerde İldeniz bazı yerlerde Eldiz olarak yazmış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Esterebâdî'nin imlâsını kabul eden İrfan Habib, bu kişinin Gazne valisi olabileceğini belirtir ancak payitahta en yakın gulâm olmasının yanı sıra sultanın damadı da olan Tâceddin Yıldız'ın böyle bir girişimde bulunmuş olması daha olasıdır. Habibullah da Esterebâdî'nin aktarımına dayanarak ismi yanlış okusa da bu kişiyi Melik Tâceddin Yıldız'dan farklı biri olarak değerlendirir. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 159, 184, 186; Esterebâdî, *Tarihi-i Ferište*, s. 134; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 412; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 72; Habib, 'Formation of the Sultanate Ruling Class of the Thirteenth Century', s. 151, 195.

¹¹³² İbn'ül Esîr, Aybeg Balter adıyla andığı bu kişinin Ömer b. Yezân adlı bir zındığın etkisinde kaldığını, naibini öldürerek Mûltan'ı ele geçirdiğini, sultanlığını ilan ettiğini aktarır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 159; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 403. Hasan Nizâmî ise bu kişinin adını Aybek Pâkber ya da Pâkbez (ایبک پاکبر) larak verir ve sultanın en yakınlarından (mükerrebân) biri olduğunu belirtir. Esterebâdî, aynı bilgiyi aynı kelimelerle tekrar ederken ismini Aybek Nâ-Pâk (ایبک ناپاک) olarak değiştirir. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 238; Esterebâdî, *Tarihi-i Ferište*, s. 134.

onu hapse atmış ancak yaşananları etrafa duyurmamıştı. Ancak haberleri duyan Khokarların ilk başta inanmadıklarını ancak daha sonra bazı klanların Cellum ve Çınab nehirleri arasındaki bölgeleri yağmalayıp bağımsız hareket etmeye başladığını hatta Lâhor'u ilhak etme planları yapmaya başladıklarını aktarır.¹¹³³ İbn'ül Esîr'e göre Aybeg Pâkbaz ve isyana karışanlar Cemaziyelâhir / Ocak-Şubat 1205'te Hindistan'a gelen Sultan Muizzüddîn tarafından yakalatılarak ibretlik bir şekilde öldürülür. Ardından şehrin idaresi için Muhammed b. Ebû Ali isimli yeni bir naib atanır.¹¹³⁴

Mûltan'dan başlayan isyan ateşi Pençâb'a da sıçar. Khokar ve Cûd Dağı civarını mesken edinmiş diğer klan kuvvetleri haraç ödemeyi reddettikleri gibi Lâhor ile Gazne arasındaki yolları keserek iletişimi ve ticareti de sekteye uğratar. Sivistan (metinde سکوان) Valisi Baha'ud-dîn Muhammed ve Mûltan civarında ıktaları bulunan kardeşleri, merkezden yardım alamayınca bölgenin ileri gelenleri ile organize olarak isyancı klanları yarattığı kargaşayı bastırmaya çalışır.¹¹³⁵ Kısmî başarılar edinilse de klan kuvvetlerinin kalabalık oluşu, dağlık ve ormanlık arazileri kendi avantajları için rahatça kullanmaları düzenli bir ordu müdahalesini gerektirir. Süleyman isimli bir kumandanın Gazne'ye güç bela erişmesiyle olayları haber alan Sultan Muizzüddîn hem asayiş sağlamaya hem de büyük oranda yitirdiği ordusunu yeniden teçhiz ve takviye etmek üzere son kez Hind yollarına düşer.¹¹³⁶ Sultan'ın gelişini haber alan Kutbüddin Aybeg, Dehli'den büyük bir ordu ile isyancıları püskürterek Çinnab (Âb-ı Sâddr) kıyılarına gelir. Aybeg ve kuvvetleri, Sultan'ı Cellum Nehri'nin öte yakasında karşılar. İsyanı bastırmak için gerekli savaş stratejisi yine burada belirlenir. Aybeg'in idare ettiği Şemseddin İltutmuş'un da kumandan olarak katıldığı harekâtta isyancı kabileler acımasız bir müdahale ile bastırılır.¹¹³⁷ Hayatta kalmayı başaran Khokar

¹¹³³ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 250-251

¹¹³⁴ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 160, 176.

¹¹³⁵ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 240-246.

¹¹³⁶ İbn'ül-Esîr, dakik bir kronoloji ile sürecin gelişimini farklı aktarır. Ona göre Khokarlar ile Peşâver'e kadar gelen sultan arasında elçiler gidip gelmiş ancak anlaşma sağlanamamıştır. Bunun üzerine Lahor ve Mûltan'da isyanın dozunu artıran Khokar tehdidi ciddileşince sultan Karahıtay seferinden vazgeçerek H. 5 Rebîülevvel 602 / M. 20 Ekim 1205'te Gazne'den ordusuyla harekete geçer. 25 Rebîülâhir 602 M. 9 Aralık 1205'te Celum ve Çinnab arasındaki bölgeye intikal ederek isyancı kuvvetlerle çetin bir savaşa girer. Bu esnada Delhi'den kuvvetleriyle yetişen Aybeg'in desteğiyle isyancılar mağlup edilir ve her yerde kovuşturulur. Müslüman olarak İbn Daniyal adını alan isyancı Cûd Dağı hâkimi ise Aybeg'e sığınır. Aybeg, İbn Daniyal'ın Sultan tarafından affedilmesini sağlarken hâkim olduğu kaleyi elinden alır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 175-176.

¹¹³⁷ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 246-246, 248-250; Fahri Müdebber, öldürülen ve esir edilen kişi sayısını iki yüz bin olarak verirken kabilelerin adlarını Farsça imlâ ile kaydetmiştir. Fahri

şeflerinden birisi Cûd Dağı'daki kaleye sığınmak zorunda kalır. Ertesi gün Gûrlu orduları karşısında direnemeyeceğini anlayınca da teslim olarak tabiiyetini bildirir. Affedilen şeften yüklü bir ganimet ve haraç aldıktan sonra Sultan Muizzüddîn Lâhor'a hareket ederken Aybeg de Dehli'ye dönmek üzere izin ister. Bu süreçte Peşâver bölgesinde sonradan Müslüman olmuş Tirâhiyye taifesinin isyanı Melik Tâceddin Yıldız tarafından bastırılır. et-Tirâhiyye olarak verilen kabilenin Hayber Geçidi'nin güneyinde, Tâceddin Yıldız'ın idaresindeki Kurraman ve Şaluzen'in batısındaki dağlık bölge olan Tîrâh'ın sakinleri olduğunu tahmin edilmektedir. İbn'ül-Esîr bu kabilenin yağma akınlarının Savran / Surân (modern Şinvarî ya da Şaluzen) ve Makrahan'a (muhtemelen Nangrahâr) kadar eriştiğini belirtir.¹¹³⁸

Sultan ise Hârezmşâhlarla yarım kalan hesabı kapatmak için gerekli gücü kazandığına inanmış olacak ki maiyeti, ordusu ve elde ettiği yüklü ganimetle Lâhor'dan Gazne'ye doğru harekete geçer. Muhtemelen Hayber Geçidi ve Peşâver üzerinden Gazne'ye dönmeyi planlarken günümüzde Pakistan sınırları içerisinde kalan ve Cellum Nehri'nin beslemelerinden Dab Kas Nehri yakınlarındaki Dhamyak mevkiinde konaklar. Sultan Muizzüddîn, burada akşamın ilerleyen saatlerinde silahlı birkaç Khokar askerinin suikastına uğrar. Nöbet bekleyen üç muhafız ile iki nedimi hızlıca öldüren suikastçılar, sultana ölümcül birkaç hançer darbesi indirmeyi başarır. Sultan'ül Muazzam Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın Horasan ve Hindistan arasında gidiş gelişlerle geçen otuz iki yılı aşkın macerası 3 Şaban 602 / 15 Mart 1206'da böylece son bulur.¹¹³⁹

Sultan'ül Azam Muizzüddîn Muhammed b. Sâm'ın beklenmedik vefatı, daha cenazesi kaldırılmadan bütün melikleri ve üst düzey idarecileri arasında büyük bir iktidar mücadelesinin fitilini ateşler. Kaynakların örneğine az rastlanır bir açık sözlülükle aktardığı bu mücadelenin ilk perdesi sultanın Karahıtay seferi için kullanmak üzere Gazne'ye taşıdığı yüklü ganimetin kimin kontrolünde kalacağı

Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 28-29. Habibullah, bu adların bazılarını tespit etmişse de bu tahminler sadece fonetik benzerliğe dayanır. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 72, Dipnot 103.

¹¹³⁸ Alî ibn Muḥammad İbn al-Aṭîr, *The Chronicle of İbn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i'l-Ta'rikh*, Cilt: 3, çev. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016, s. 91, Dipnot 6-7; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 175-176; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 251-256; Kortel, "Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddîn Yıldız", s. 39.

¹¹³⁹ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 178-179; Cûzcânî, suikastçıları "fedâi-î mülâhide" olarak tanımlar. Bu ifade genellikle Batınîler şeklinde yorumlansa da Khokarlar için de kullanılmış olabileceği açıktır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 403.

üzerinden yaşanır. Ölümü bir süre gizlenen müteveffa sultanın cenazesi ve hazinesi, Türk gulâmların etkisiyle önderleri Melik Tâceddin Yıldız'ın ıktâi Kurraman'a getirilir. Tâceddin Yıldız'ın samimi bir üzüntüyle sultanın öldüğü teyit etmesinin ardından 22 Şaban 602 / 3 Nisan 1206'da Gazne'ye ulaştırılan cenaze sultanın yaptırmış olduğu Harre Medresesi'nin türbesine defnedilir.¹¹⁴⁰

Ardından sultanın akrabaları Gıyâseddin Mahmud b. Gıyâseddin Muhammed, Alâeddin Muhammed, Bahâüddin Sâm b. Fahrüddin Mes'ûd olmak üzere diğer akrabaları arasında taht mücadeleleri başlar. Türk emirlerin desteğini alan Gıyâseddin Mahmud, 10 Ramazan 602 / 20 Nisan 1206'da Fîrûzkûh'ta Gûrlu sultanı ilan edilse de karizma ve askerî güçten yoksun otoritesi Herât'a dahi erişmiyordu. Tâceddin Yıldız'ın son ana kadar doğrudan hak iddia etmediği ancak bütün hamlelerde etkin bir şekilde yer aldığı payitaht Gazne kısa sürede birkaç kez el değiştirmiştir. 603 / 1206-1207'de diğer Gûrlu şehzadelerini ekarte ettikten sonra Gazne'de artık sultan olarak oturmak niyetinde olduğunu açıkça belirtir. Karşı koyma gücü olmayan Gıyâseddin Mahmud, âzadlık belgesinin yanı sıra çetr gibi hâkimiyet sembollerini Gazne'ye göndererek Yıldız'ın fiili hâkimiyetini onaylamak zorunda kalır. Gıyâseddin Mahmud, bir yandan Hârezmşâh sarayından destek ararken öte yandan Kutbüddin Aybeg'in sultanlığını da tanıyarak Tâceddin Yıldız'a karşı elini kuvvetlendirmeye çalışır. Gazne hazinesini¹¹⁴¹ ve iktidarın paylaşımı meselesini bir türlü kalıcı çözüme kavuşturamamaları, Hind ordularından yoksun kaldıkları bu kaotik dönemde çok geçmeden Hârezmşâhlar tarafından yutulmalarına ve tarihten silinmelerine neden olacaktır.

3.9. KUTBÜDDİN AYBEG'İN TAHTA ÇIKIŞI VE FAALİYETLERİ

Sultan'ül Azam Muizzüddîn'in Hind fütuhâtına başladığı ilk yıllardan itibaren birçok savaşta ön saflarda yer alan Kutbüddin Aybeg, sultanın vefat haberini Dehli'ye vardıktan sonra almıştır.¹¹⁴² Birkaç ayı matemle geçirdikten sonra ordusuyla Delhi havalisinden Lâhor'daki saraya hareket eden Aybeg, Sultan'ül Azam Muizzüddîn'in

¹¹⁴⁰ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 261; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 179-181; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 413.

¹¹⁴¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 404; İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 206-207.

¹¹⁴² Sultanın ölümünün ardından hazinesini yağmaya girişen bazı düşük rütbeli gulâmlardan Aybeg'in yanında ıktâ sahibi olanların ıktâ bölgelerine dönmeleri emredilir. Aybeg sultanın ölüm haberini bu şekilde almış olmalıdır. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 179.

kaîm-i makâm ve veliahdı¹¹⁴³ olarak 17 Zilkâde 602 / 25 Haziran 1206'da Lâhor'da sultanlık makamına oturur.¹¹⁴⁴ En yakın tanışımız Hasan Nizâmî, Lâhor'un payitaht yapıldığını, tahta çıkmasının ardından dört bir yana fermanlar gönderildiğini, tabi durumdaki valilerin ve racaların yeni sultana boyun eğdiği, gerekli makamlara yeni atamalar yapıldığını aktarır. Kaydedilen kısıtlı icraatlarından bir diğeri ise halkın gönlünü kazanmak için Müslümanlardan alınan hums (beştebir) vergisini¹¹⁴⁵ kaldırmasıdır.¹¹⁴⁶ Çağdaş kaynaklarımız kendi adına hutbe okutup sikke bastırdığını bildirmekteyse de Aybeg'in sultan olarak kendi adına bastırdığı herhangi bir sikke günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁴⁷

Kutbüddin Aybeg'in sultanlık döneminin bilinen en mühim hadisesi kayınpederi Tâceddin Yıldız'a karşı kazandığı zaferdir. Sultan'ül Âzam'ın vefatının yarattığı kaos ortamında Tâceddin Yıldız'ın Gazne'yi ele geçirip sultan olarak Fîrûzkûh tahtında bulunan Gıyâseddin Mahmud'a meydan okuması onu Hârezmşâhlar ve Aybeg ile işbirliği yapmaya zorlar. Hâlihazırda Merv ile Belh ve havalisini ele geçiren Hârezmşâh Alâeddin Muhammed'in Herât üzerindeki ısrarı devam ederken

¹¹⁴³ Fahri Müdebbir, Sultan'ül Azam Muizzüddîn'in "Melik-i Muazzam" unvanıyla andığı Kutbeddin Aybeg'in başarılı fetihleri ve gazâları nedeniyle Peşâver'den bütün Hindistan'a kadar her yerin idaresini ona bıraktığını ekler. Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 28-29, 33. Kutbî sarayından seslenen bir diğeri isim Hasan Nizâmî de hâkimiyet sahasını Peşâver'den başlatır. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 261.

¹¹⁴⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 404; Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 29.

¹¹⁴⁵ Kökleri İslamiyet öncesi Arap uygulamalarına kadar uzanan ganimet ve muhtelif kazançlardan alınan vergi türü. Karşılaştırmalı bir değerlendirme için bk. Abdülaziz Sachedina, "İmamî Şîî Hukuk Sisteminde Humus/Beştebir", çev. Menderes Gürkan, *Marife*, Sayı: 3, 2004, s. 340 vd.

¹¹⁴⁶ Fahri Müdebbir, *Şecere-i Ensab*, s. 33; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 262-63.

¹¹⁴⁷ Aybeg dönemine atfedilen birkaç sikke mevcuttur hiçbir net bir ibare ve tarih içermez. H. G. Raverty şahsi kitaplığından bir eserden Aybeg'in sultan olarak anıldığı bir sikkenin lejantını aktarsa da tarih ve kelime seçimleri tutarsız bir iddiayı doğrulamak mümkün değildir. H. Nelson Wright, katalogladığı bakır bir sikkeyi "el-Kûtbi" lejantına sahip olması nedeniyle Aybeg dönemine tarihlendirir. Ancak tarihsiz bu sikke aynı lakapla anılan İltutmuş devrine de ait olabilir. Bu nedenle bu çıkarım şüphelidir. Aybeg ile ilişkilendirilen bir başka sikke ise Lahor Müzesi kataloğunda yer almaktadır. Jagannath Agrawal, bu gümüş sikkede yer alan Nagari harfli "Khudava-Yaka" ifadesini Palam Baoli yazıtına dayanarak Kutbüddin Aybek'in tahrif edilmiş bir imlâsı olarak yorumlar. Ancak sikkenin Hind sahasında hiçbir örneği görülmeyen gümüş bir sikkede yer alması ve bu isimli bir Hindûşahi kralının bulunması nedeniyle Aybeg'e ait olması şüpheli bulunmuştur. Delhi darphanelerinde bastırılmış bazı altın dinarlar ise Gıyâseddin Mahmud adınadır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 425, Dipnot 5; J. C. Rodgers, "Coins supplementary to Thomas's Chronicles of the Pathan Kings of Delhi", *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Cilt: 63, Sayı: 1, 1894, ss. 71-72; Goron ve Goenka, *The Coins of the Indian Sultanates*, s. 18; Jagannath Agrawal, "Silver Coins of Qutbuddin Aibak", *Researches in Indian Epigraphy and Numismatics*, Sundeep Prakashan, Delhi, 1986, ss. 126-127; Alodwan Khalil Saleh, *Early Islamic Coinage in India*, Maharaja Sayajirao University of Baroda Department of Archeology and Ancient History Faculty of Arts (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gucerât, 2004, ss. 47-50.

Gıyâseddin Mahmud'un fazla bir şansı da yoktu.¹¹⁴⁸ Tâceddin Yıldız'ın açıktan sultanlık iddiası çevresindeki bazı emirlerin desteğini çekmesine neden olur.¹¹⁴⁹ Bunların başında ordunun başına getirdiği Sultan Muizzüddîn'in gulâmlarından Aytegin/Aydeniz gelmekteydi. Gazne'de yeniden Gıyâseddin Mahmud adına hutbe okutmak için girişimlerde bulunan Aytegin, Kutbüddin Aybeg ile temas kurarak Gıyâseddin Mahmud'a olan desteğini belirtir ve Gazne'ye yürümesi için teşvik eder. Bu destekten cesaret alan Aytegin Tatar, Gazne'yi kuşatır, yüklü bir haraçtan sonra şehirde yeniden Gıyâseddin Mahmud adına hutbe okunur. (H. 1 Receb 603 / 1 Şubat 1207) Kutbüddin Aybeg'in bu sürece dahil net olmamakla birlikte bizzat harekete geçmediği açıktır. Zira Tâceddin Yıldız kısa süre sonra şehri yeniden ele geçirirken Aytegin yeniden Gûr'a çekilir.¹¹⁵⁰

Tâceddin Yıldız bu süreçte Aybeg'in desteğini mühim bir tehdit olarak algılar ve bunun üzerine Gıyâseddin Mahmud'u Büst'te çekilmeye zorlamasının ardından İndus'u aşarak Pençâb düzlüklerine sefere çıkar. Yaşanan muharebede Kutbüddin Aybeg, Tâceddin Yıldız'ın kuvvetlerini mağlup edip Gazne'ye kadar yürür hatta şehri kırk gün kadar elinde tutar. Kurraman'a çekilen Yıldız kuvvetlerini yeniden toplayıp Gazne'ye yürüyünce Aybeg Seng-i Sûrâh yoluyla Hind'e geri döner. Tek kaynağımız Cûzcânî, aralarındaki akrabalığa binaen birbirlerine zarar verecek hareketlerden kaçındıklarını da belirtir.¹¹⁵¹ Hasan Nizâmî, Tâceddin Yıldız'la yaşanan bu çarpışmadan sonra Aybeg'in otoritesinin "Peşâver'den deniz (Umman) kıyısına Sistan'dan Çin dağlarına kadar" uzandığı söyleyerek¹¹⁵² savaşı doğrulasa da Aybeg'in Gazne'den neden çekildiğini, bu olayların tam olarak ne zaman ve nasıl yaşandığını anlatmaz. Detayları tamamen karanlıkta kalan bu gelişmelerin ardından Yıldız,

¹¹⁴⁸ Cüveynî, Gıyâseddin Mahmud'un Harezmşah tabiiyetini kabul ettiğin, sikke ve hutbeyi buna göre düzenlendiğini söylese de Gıyâseddin Mahmud'un mevcut sikkelerinde böyle bir atıfa rastgelmemiştir. İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 189-193; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 390-393, Öztürk, ss. 291-293.

¹¹⁴⁹ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, s. 185. Tâceddin Yıldız'ın sikkelerinde kendi ismini kölesi ('abd) olarak zikrederken ile birlikte es-Sultan'ül Şehid ibaresiyle sultan Muizzüddîn Muhammed'in ismine de yer vermesi, bu süreçte müteveffa sultan Muizzüddîn'e olan bağlılığını vurgulayarak bu desteği korumaya çalıştığını göstermektedir. Thomas, *The Chronicles of the Pathan Kings of Dehli Illustrated by Coins*, ss. 27-28; Robert Tye, Monica Tye, *Jitals: A Catalogue and Account of The Coin Denomination of Daily Use in Medieval Afghanistan and North West India*, R. Tye, Isle of South Uist, 1995, s. 18, f. 200.2; Michael O'neal, "Ghürids", *Encyclopaedia of Islam*, THREE, 2015, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_27477, (Erişim: 06 Ekim 2023).

¹¹⁵⁰ İbn'ül-Esîr, *el-Kâmil*, Cilt: 12, ss. 195-97, 205-207.

¹¹⁵¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 412-413, 415, 417.

¹¹⁵² Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 261.

Hind'te İltutmuş ve Kubaca'ya karşı şansını tekrar deneyecek ancak başarılı olamayacaktır.

Aybeg artık fiilî sultan olarak birkaç yıl daha Lâhor ve Dehli'de tutunmaya devam edecektir. Zira Hasan Nizâmî Lâhor'da tahta çıkışının ardından “Sarayın kilimleri Hind racalarının ve Çin hükümdarlarının bûsegâhı hâline geldi” diyerek itaatini bildirmeye gelenlerin çokluğunu ve hâkimiyet sahasının genişliğini vurgulasa da¹¹⁵³ gerçek hiç de bu şekilde değildi. 1203'te ele geçirilen Kalincar havalisi 1205'ten itibaren Çandelalar tarafından peyderpey geri alınırken¹¹⁵⁴ Gahadavala Racası Harişaçandra'nın ölümünün ardından Rathorlar bölgede yeni bir örgütlenmeye gitse de Ganj düzlüklerinde belirgin bir Hindû direnişi göze çarpmaz.¹¹⁵⁵ Gucerât ve Ecmîr önlerine kadar Racastan'ın büyük kısmını kontrol eden Solanki Racası II. Bhima, Mâlva bölgesini idare eden komşusu Paramara Racası Subhatavarman (hük. 1194–1209) ile oğlu Arjunavarman'a karşı topraklarını korumaya çalışırken öte yandan vassalı durumdaki Mevâr bölgesinde ise Yadavalar ve Guhilolar isyan etmiş güney toprakları Çavhan racalarının yağma akınlarına maruz kalmaktaydı.¹¹⁵⁶ Solanki Racalığı'nın bu dönemde iç karışıklarla uğraşması Aybeg'in ve Kubaca'nın en büyük şansıydı. Daha önce gördüğümüz üzere Delhi'nin gösterdiği en ufak zafiyetten faydalanmak için her yolu deneyen Raca Bhima, Sultan Muizzüddîn'in ölümünden sonra muhtemelen sultanlığın parçalanması için her türlü girişimi deneyecekti.

Gvalyır, Budâun ve Beren (Bolendşehr) Aybeg'in gulâmı ve meliki İltutmuş'un idaresindeyken Oudh / Ayodha havalisinden Devkot önlerine kadar olan bölgenin kısa süreliğine de olsa Sultan Aybeg kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Muizzüddîn ile neredeyse aynı zamanlarda Muhammed Bahtiyar Halacî'nin öldürülmesinden sonra sorumlu Ali Merdan Halacî, bir diğer mühim Halacî emiri Muhammed Şîran tarafından ıkta bölgesinde yakalanır ve Devkot'ta hapse atılır. Bir şekilde hapisten kaçan Ali Merdan, Dehli'ye gelerek Sultan Aybeg'in huzuruna çıkar

¹¹⁵³ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, s. 261.

¹¹⁵⁴ Franz Kielhorn, “Two Chandella Inscriptions From Ajaygadh”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 1, 1893, s. 329; K. N. Dikshit, “Garra Plates of The Chandella Trailokyavarman”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 16 1921, ss. 273-74.

¹¹⁵⁵ Habibullah, aksini iddia etse de kanıt olarak gösterdiği Türklere (Javana) karşı alınmış bir zafere yönelik epigrafik kayıt M. 1228 tarihli olup sonra derece muğlaktır. Franz Kielhorn, “Rothasgadh rock inscription of Prapata Vikrama Samat 1279”, *Epigraphia Indica*, Cilt: 4, 1896, ss. 310-12; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 73.

¹¹⁵⁶ Majumdar, *Chaulukyas of Gujarat*, ss. 146-161.

ve bölgenin idaresinin kendisine verilmesini ister. Melik Hüsameddin Oğulbek'in ardından Sultan Aybeg tarafından Oudh (Ayodha) havalisine atanan Emir Kaymaz-ı Rûmî, Leknevtî'e gönderilip Devkot'un muktii olarak atanırken Muhammed Şîran Halacî'nin şehri geri alma girişimini püskürtür ve Muhammed Şîran'ı öldürür. Ancak bölgedeki iddiasından vazgeçmeyen Ali Merdan Halacî, Sultan Aybeg'in ölümünün ardından Devkot'u ele geçirerek kendine adına hutbe okutacak ve bağımsızlığını ilan edecektir.¹¹⁵⁷

Daha önce değindiğimiz üzere Bayana bölgesinde bağımsızlığını ilan eden Melik Bahaüddin Tuğrul ile Sultan Aybeg arasında doğrudan bir savaşa dair ibare olmasa da çağdaş kaynakların dolaylı ifadeleri Tuğrul ile bir mücadelenin yaşandığını ve galip gelenin Aybeg olduğunu göstermektedir.¹¹⁵⁸ Cûzcânî'nin verdiği bilgilere göre 1204 Endhûy Savaşı'nın ardından Uçç ve Mûltan valisi olarak atanan Melik Nâsireddîn Kubaca, Sultan Aybeg'in damadı olarak muhtemelen bölgeyi onun adına yönetmekteydi. Sultan Aybeg'in vefatının ardından detaylarını bilmediğimiz bu ilişki sona ermiş Kubaca, Deybûl dahil olmak üzere bütün Sind'te bağımsızlığını ilan etmiş, Sultan Aybeg'in vefatının ardından Tâceddin Yıldız ile Lâhor hâkimiyeti için savaşıacaktır.¹¹⁵⁹

Kutbüddin Aybeg'in Kıpçak bozkırlarından Hind tahtına uzanan macerası 607 / 1210-1211 yılında çok sevdiği çevgan (gûy) oyunu esnasında atından düşmesi ile son bulur.¹¹⁶⁰ Oyun esnasında atların çarpışması sonucu eyeri göğsüne isabet eden Sultan Aybeg, bir süre hasta yatmış ancak bütün tedavi denemelerine rağmen hayatını kaybetmiş ve Lâhor'a defnedilmiştir.¹¹⁶¹

Cûzcânî, Gıyâseddin Mahmud'un kendisine çetr göndererek sultanlığını onayladığını söylese de yine kendi ifadesiyle Dehli'nin fethinden bu yana yirmi yıldır fiilen hükümdardı.¹¹⁶² Kendi adına sikke bastırmamış ve kitâbelerinde sultan lafzını

¹¹⁵⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 432-435.

¹¹⁵⁸ Shokoohy ve Shokoohy, "The Architecture of Baha al-Din Tughrul in the Region of Bayana, Rajasthan", s. 115.

¹¹⁵⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 419; Kortel, "Muizzî Meliklerinden Nâsireddin Kubaca", s. 171.

¹¹⁶⁰ Ölüm tarihi ile ilgili geç dönem kaynakları bazı ay ve gün bilgileri vermiş olsa çağdaş kaynaklar bu bilgilerden yoksundur. Bazı tahminler ve değerlendirmeler için bk. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, Raverty, s. 428, Dipnot 2.

¹¹⁶¹ Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 266-268.

¹¹⁶² Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 417-418.

kullanmamış olması birçok araştırmacıyı Kütbüddin Aybeg'i ilk Delhi sultanı olarak ilan etmekten alıkoymuştur.¹¹⁶³ Ancak fiili durumu görmezden gelerek yapılan bu çıkarım ve tartışma, her türlü sultanlık yetkisini yirmi yıldan uzun süre kullandığını bildiğimiz biri isim için gereksizdir. Kendi adına sikke bastırmaması Sultan Muizzüddîn'in ganimet hazinesinden mahrum kalmasının yanı sıra Tâceddin Yıldız'ın Gazne'de başına geldiği gibi etrafındaki kısıtlı askerî kuvveti yitirmeme düşüncesinden ileri gelmiş olmalıdır.¹¹⁶⁴ Kaynakların yetersizliği nedeniyle net bir tasvir ortaya koyamasak da Sultan Aybeg vefat ettiğinde hâkimiyet sahasının Sind, Pençâb, Haryana, Budâun, Ayodha ve Bengal önlerine kadar uzandığı söylenebilir. Ancak bu hâkimiyet hiçbir şekilde efektif bir doğrudan yönetimi içermemektedir. Bu durum, ordunun bölünmüşlüğü ve mesafelerin büyüklüğü düşünüldüğünde Sultan Muizzüddîn b. Sâm'ın son yıllarından çok da farklı bir durum değildir. Kesin olan Aybeg hayattayken sadece Tâceddin Yıldız'ın doğrudan kendisi ile savaşmayı göze alabilmiş olmasıdır. Daha önce Hind sahasında vali ve ıkta sahibi olarak adı geçen Gûrlu meliklerinin hiçbirinin bu dönemde bir faaliyeti kaydedilmemiştir. Kaos ve kargaşadan kaçınarak ademimerkeziyetçi Gûrlu geleneklerine meydan okumamayı tercih ettiği anlaşılan Sultan Aybeg'in Lâhor merkezli idaresi, Halacî bölgesindeki faaliyetlerine bakılırsa *primus inter pares*'in ötesindeydi. Sultan Muizzüddîn b. Sâm'ın açtığı kapıları bir daha kapanmamak üzere korumayı bilen Kütbüddin Aybeg, altkıtada Müslüman-Hint kültürünün yerleşmesini sağlayarak Hindistan'da yeni bir çağ açan en önemli figürdür.

3.10. ÂRÂM ŞAH VE ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ'UN TAHTA ÇIKIŞI

Kutbüddin Aybeg'in vefatının ardından pamuk ipliğine bağlı sultanlık toprakları dörde bölünerek yeni bir iktidar mücadelesine sahne olur. Üç kızı bulunan Kutbüddin Aybeg'in (biri erken vefat eden) iki kızını Nâsireddîn Kubaca ile diğer kızı ise Şemseddin İltutmuş ile evlendirmişti. Meliklerin ve emirlerin kargaşayı engellemek adına tahta Ârâm Şah'ı¹¹⁶⁵ çıkarmışsa da Emir-î Dâd ve Sipahsâlar Ali

¹¹⁶³ Örnekler çoğaltılabilir ancak temel metinlerden biri için bk. Habib ve Nizami, *A Comprehensive History of India*, s. 191.

¹¹⁶⁴ Thomas, *The Chronicles of the Pathan Kings of Dehli Illustrated by Coins*, ss. 34-35, 38-39.

¹¹⁶⁵ Ârâm Şah'ın Aybeg'in oğlu olup olmadığı son derece şüphelidir. *Tabakât-ı Nâsırî*'nin Raverty nüshasında "ibn Sultan Kutb'üd-dîn" olarak anılsa da Cûzcânî, başka hiçbir yerde Aybeg'in oğlu

İsmail'in önderliğindeki Dehli emirlerinin davetiyle bu esnada Budâun Meliki olan Şemseddin İltutmuş, kendisini destekleyen Türk emirlerin komutasındaki bir orduyla Dehli'ye yürür ve sultanlık tahtına oturur. Ordu içerisinde sultanın en yakın koruma birliğinin başı olarak kendisine biat etmeyen ve Cândâr Tatar oğlu (پسر جاندار تتر ترکی) önderliğinde direnişe geçen Muizzî emirlerinin (Etrak-ı ümerâ-yı Muizzî) kuvvetlerini¹¹⁶⁶ Dehli yakınlarındaki Bâğ-ı Cûd düzlüklerinde gerçekleşen savaşta mağlup ederek Aybeg'in emirlerinin (Türkan-ı ümerâ-yı Kutbî) desteği ile sultanlığını yeniden kabul ettirir. Gûrlu emirlerinin desteği ile tahta çıkmaya çalıştığı anlaşılan Ârâm Şah'ın Dehli'deki birkaç aylık saltanatı böylece ardından büyük bir muamma bırakarak başlamadan biter. (H. 607 / 1211)¹¹⁶⁷

3.10.1. Hindistan'da “Yeniden Fetih” ve Yerleşme

Bu süreçte Gazne'de sultanlığını pekiştiren Tâceddin Yıldız, kendisine törensel bir mızrak olan dûrbaş ve çetr göndererek onay makamı rolünü üstlense de iktidar mücadelesi çok daha çetrefilliydi. Mûltan ve Uç merkez olmak üzere Sind'te Nâsireddîn Kubaca, Gaur ve Bengal'de Halacî melikleri bağımsızlıklarını ilan etmiş; Ecmîr'in iki yüz kilomere güneybatısındaki Calor'da daha önce Aybeg'in ordularıyla

olduğundan bahsetmediği gibi sadece kızlarının evliliğinden bahseder. Cüveynî, Aybeg'in oğlu olmadığını belirterek kendisinden sonra doğrudan İltutmuş'un tahta geçtiğini aktarır. Geç dönem kaynakları ise çelişkili bilgiler verir. Örneğin; İsemî, bir yandan Ârâm Şah b. Mübarek adıyla anarken diğer yandan Aybeg'in oğlu olduğunu söyler. Esterebâdî ise diğer kaynakların aksine Dehli'de tahta çıkarıldığını eklemektedir. Devrin birinci elden tanıdığı Hasan Nizâmî ise İltutmuş ile olan savaşı nedeniyle olsa gerek Ârâm Şah devrini anlatısına almamıştır. İltutmuş'un Aybeg'in damadı olarak tahta geçtikten sonra veliahtlık meselesini baba-oğul ilişkisi üzerinden düzenlediğini belirtmesi Ârâm Şah'ın Aybeg'in oğlu olmadığı izlenimini kuvvetlendirmektedir. Muhtemelen Ârâm Şah payitahtın askeri idarecisiyken Gûrlu emirlerinin desteğini alarak durumdan faydalanmaya çalışan yüksek rütbeli bir isimden başka biri değildi. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 269-270; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 418; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, s. 389; İsemî, *Futuhu's Salatin*, s. 213, 215; Habib ve Nizami, *A Comprehensive History of India*, s. 207; Aziz, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, s. 152.

¹¹⁶⁶ Cûzcânî'nin bu olayı aktarırken kullandığı cümlelerin mahiyeti net değildir. Buna binaen bazı isimler Kûtbî ve Muizzî meliklerinin farklı tarafları desteklediğini düşünürken bazı araştırmacılar böyle bir bölünmeyi kabul etmez. Ancak Ârâm Şah'ın Muizzî emirleri tarafından Dehli'de tahta çıkarıldığı senaryo akla yatkındır zira Aybeg'in oğlu olmadığı kabul edilirse Kutbî emirlerinin İltutmuş'u desteklemesi mantıklı bir çerçeveye oturmaktadır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 444. Krş. Aziz, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, ss. 162-163; Habib, "Formation of the Sultanate Ruling Class of the Thirteenth Century", s. 9; Kumar, *The Emergence of the Delhi Sultanate: 1192 - 1286*, s. 133.

¹¹⁶⁷ Bu savaşın Ârâm Şah'a karşı yapıldığı varsayılsa da en çağdaş kaynağımız Hasan Nizâmî, isyana önderlik eden kişinin ismini dahi anmadan sultanlık iddiasında olduğunu ima eder. Hârezm ve Hindûstan'ın muzaffer sultanına karşı isyan eden “ordu kaçkınlarının” başı Türk kumandan Cândâr Tatar oğlunun sonu Yamuna Nehri'nde boğulmak olmuştur. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 271-279; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 444.

iki kere karşılaşan Raca Kirtipala'nın torunu Raca Udayasimha (hük. 1204-1257), haraç ödemeyi reddederek Racastan'ın Jodhpur havalisinde fetih hareketlerine başlamıştı.¹¹⁶⁸ Sultan İltutmuş, ordunun en etkin isimlerini görevlendirdiği bir seferle Calor racasını yeniden itaat altına alırken durumdan faydalanmak isteyen Tâceddin Yıldız ve Nâsireddîn Kubaca ile Lâhor, Teberhind ve Kuhram'ın hâkimiyeti için savaşmış 612 yılında Yıldız'a 614 yılında Kubaca'ya karşı kazanan taraf olmuştur. Cûzcânî, isim vermeden diğer Türk emir ve meliklerle girdiği mücadelelerden başarıyla ayrıldığını Budâun, Benâres, Oudh ve Mandor, Sivalik havalisinde kontrolü sağladığını aktarır.¹¹⁶⁹ Ancak Hint kaynaklarının işaret ettiği üzere ilerleyen yıllarda Racastan ve Gucerât'ta bu otorite müttefik Hint orduları tarafından tekrar tekrar sınanacaktır.¹¹⁷⁰

H. 608 – 609 / 1211-1213 kalan Gûrlu topraklarını kolayca ele geçiren Hârezmşâhların cevval ve talihsiz sultanı Celâleddin Hârezmşâh, 618 / 1221-1222 yılında Moğolları peşine takıp Sind'e girer. Önce Salt Sıradağları'nın (Kûh-i Cûd) muhtelif bölgelerindeki küçük klan idarecileri ile hâkimiyetini Sialkot ve Peşâver'e kadar genişleterek Nâsireddîn Kubaca'yı ekarte etmeyi başarır.¹¹⁷¹ Sind'i boydan boya geçip Lâhor ve Sialkot / Basraur (بسرور) önlerine kadar gelen akınlarını önce askeri

¹¹⁶⁸ Ashok Kumar Srivastava, *The Chahamanas of Jalor*, Sahitya Sansar Prakashan, Gorakhpur, 1979, ss. 19-20; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 281-283; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 434-435.

¹¹⁶⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 445-46; Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Me'âsir*, ss. 283-289.

¹¹⁷⁰ Srivastava, *The Chahamanas of Jalor*, ss. 21-22.

¹¹⁷¹ Büyük oranda en çağdaş tanıdığımız Nesevî ile Cüveynî'nin imlâ tercihleri ile tercümelerdeki yanlışlardan dolayı Celâleddin Hârezmşâh'ın Sind'teki serüveninde karşılaştığı kişiler ile ele geçirdiği yerler hakkında büyük bir karışıklık mevcuttur. Celâleddin Hârizmşâh'ın zayıf hâlimden faydalanmak isteyen Cudi (جودی) Dağı hâkimi olarak anılan Rana Şatra (زانه شتره) kuvvetlerini Salt Sıradağları'nın Çakval bölgesinde yer alan Baganvala ile Makhiâla civarında (بلالہ و نکالہ) yenerek öldürmüş bu zaferi duyan Nâsireddîn Kubaca'nın Nandana ve Sialkot (دببہ و ساقون) nâibi Kamerûd'din Kurramanî kendisine biat etmiştir. Khokhîr Racası Sengin (رای کوکار سنگین) evlilik yoluyla Nâsireddîn Kubaca'ya karşı ittifak kurar. Başlangıçta Nâsireddîn Kubaca ile de uzlaşan Celâleddin Hârizmşâh, Kubaca'ya sığınan veziri ve akrabalarını teslim etmemesi üzerine yeniden harekete geçer. Kubâce'ye ait Bhakkar civarındaki Kullurkot'u (گلور) ve Veyhind civarını işgal eder. Nesevî'ye göre Şemseddin İltutmuş'tan yardım isteyen Nâsireddîn Kubaca, Celâleddin Hârizmşâh'ı kumandanı Özbek Bey tarafından ağır Uçç civarında yenilgiye uğrayınca önce Bhakkar Kalesi'ne ardından Mûltan'a çekilir. Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-din Mengüberdi*, Mînovî, ss. 114-118; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, Kazvinî, ss. 455-457; Jackson, "Jalâl al-Dîn, the Mongols, and the Khwarazmian Conquest of the Panjâb and Sind", ss. 48-49, Dipnot 41-45; Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, C. 1, s. 301. Krş. Vurgun, *Hârzemşâh Devletin Dış Politikası*, ss. 151-152. Krş. Kortel, "Muizzî Meliklerinden Nâsireddîn Kubaca", ss. 174-175.

ardından başarılı bir diplomatik hamlelerle savuşturan Sultan İltutmuş,¹¹⁷² Tâceddin Yıldız'ın Tarain düzlüklerinde bertaraf edilmesinin ardından Lâhor'un idaresini gulâm meliklerinden Ser-i Cândâr Nasır'ud-dîn Aytemur'a bırakır.¹¹⁷³ Otoritesine karşı en ciddi tehdidi oluşturan Kubaca'ya karşı 624'te Sind seferine çıkan Sultan İltutmuş, Kubaca'nın trajik ölümü ile sonuçlanan bu seferlerde Mûltan, Uç ve Sûmre hanedanına mensup Melik Sinane'd-dîn Cantisar/Jantisar'ın kontrolündeki Deybûl'u yeniden sultanlığa bağlayarak payitahtına dönmüştür.¹¹⁷⁴ Bu seferlere kumandanlık eden Sultan İltutmuş'un gulâmlarından Tâceddin Sencer Gazlak Han,¹¹⁷⁵ önce Mûltan civarındaki Necrût (نجروت)¹¹⁷⁶ idaresi için görevlendirilmiştir. Seferin ardından kendisine Kuhram ve Teberhind ıkta edilen Tâceddin Sencer Gazlak Han nihayetinde Uçç valiliğine atanmıştır.¹¹⁷⁷ Gaur'daki Halacî isyanı sonrası hayatını kaybeden Tâceddin Sencer'in yerine Melik Seyfud-dîn Aybeg Uççî atanır.¹¹⁷⁸ Mûltan ise

¹¹⁷² Celâleddin Hârezmşâh, Nâsireddîn Kubaca'nın bütün iyi niyet gösterilerine rağmen hâkimiyetindeki topraklarda ilerleyişini sürdürür. Yukarı Sind'te Uçç ve Nesevî'nin ifadesiyle Nâsireddîn Kubaca'ya isyan etmiş oğlunun kontrolündeki Lahor'u aşarak Sialkot'un 25 km. güneyindeki Parasaur'a kadar ilerlerken Celâleddin Hârezmşâh'ın bu kararlı ilerleyişi Sultan İltutmuş'un mukavemeti ile karşılaşır. Moğolların fetihlerden haberdar olmasıyla Dörbey komutasında bir ordu Celâleddin Hârezmşâh üzerine gönderilir. Bu noktada Sultan İltutmuş ile antlaşma yoluna deneyen Celâleddin Hârezmşâh, olumsuz yanıt anlamasının yanı sıra bazı yüksek rütbeli emirlerinin İltutmuş'un tarafına geçmesiyle rotasını yeniden Aşağı Sind'e çevirmek zorunda kalır. Cüveynî, bu hususta Moğol tehlikesini sebep gösterirken Nesevî İltutmuş'un siyasi bir evlilik teklif ettiğini ancak çok geçmeden Kubaca ve Hint racalarının Hârezmşâh'a karşı ittifak yaparak kalabalık bir ordu topladığını ve Satlûç yönünden ricatını engellemeye çalıştığını aktarır. Hârezmşâh, Kubaca'nın emriyle direnişe geçen Uçç'ta tutunamayınca Sivistan (Sehvan), Deybûl, Nehrevalle akınlardan nasibini alır. Bu esnada kardeşi Gıyâseddin'in kendisini Irak-ı Acem'e davet eden mektubunu alınca Mukran ve Kirman yolu ile Hind topraklarını terk eder. Ancak geride Cihan Pehlivan'ı naib olarak bırakır. Sultan İltutmuş, Kubaca ile mücadelesinin ardından altı yıl sonra onu da püskürtmeyi başaracaktır. Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-din Mengüberdi*, Mînovî, ss. 119-122; Cüveynî, *Târih-i Cihângüşâ*, Kazvinî, ss. 457-458; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 445; Jackson, "Jalâl al-Dîn, the Mongols, and the Khwarazmian Conquest of the Panjâb and Sind", ss. 49-50, Dipnot 48, 55-56.

¹¹⁷³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 7.

¹¹⁷⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, ss. 420-21, 445-448, 461-62.; Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşa*, Kazvinî, ss. 456-58; Nesevî, *Sîret-i Celâlî'd-din Mengüberdi*, ss. 112-114. Detayları için bk. Peter Jackson, "Jalâl al-Dîn, the Mongols, and the Khwarazmian Conquest of the Panjâb and Sind", *Iran*, Cilt: 28 1990, ss. 45-54; Kortel, "Muizzî Meliklerinden Nâsireddîn Kubaca", ss. 172-182.

¹¹⁷⁵ Cûzcânî, Uçç seferi sürerken H. 16 Safer 625 / M. 26 Ocak 1228'de Melik Tâceddin Sencer Gazlak Han'ın kendisine uğur getirir diye bir "Kızıl Elma" verdiğini aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 3-4.

¹¹⁷⁶ Raverty nüshasında Vecrût olarak geçen bölgeyi mütercim Bahavalpûr'a yerleştirir ve bir kalesi olduğunu aktarır. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, Raverty, s. 723, Dipnot 1.

¹¹⁷⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 4-5.

¹¹⁷⁸ Bu görevden önce Narnûl, Beren ve Sunam muktii olarak görevlendirilmiştir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 8-9.

Gazne’de satın aldığı Anadolu Türklerinden gulâm Kebir Ayaz Han’ın idaresine verilir.¹¹⁷⁹

Çağdaş Cayin kaynakları ile bazı epigrafik atıflardan öğrendiğimiz kadarıyla Sultan İltutmuş’un bu süreçteki harekâtı Udaipûr ve Gucerât’a kadar uzanmıştır. Guhelot Racası Caytra Singh (hük. yak. 1213 - 1261) ve Solankilere üstünlük kuran Vaghela racalarının hâkimiyetindeki bölgelere yapılan bu yağma akınları, kalıcı bir toprak kazanımına dönüşmez. Ancak söz konusu akınların bu bölgelerden sultanlık topraklarına gelebilecek saldırılara karşı oldukça caydırıcı bir etki yapmış gibi görünmektedir. Bu sessizlikte hiç şüphesiz bölgede yaşanan iktidar mücadeleleri de etkilidir.¹¹⁸⁰

Cûzcânî’nin dağınık ve muğlak bir şekilde aktardığı bilgilere göre Sultan İltutmuş ve kumandanları, Sind seferindeyken Ecmîr (Sambhar, Lavan/Caypûr, Kasili) ve Pençâb (Sivalik) bölgelerinde isyanlar yaşanmıştır. Bu isyanların bastırılması için görevlendirilen sabık Lâhor Valisi Nasır’ud-dîn Aytemur, Ecmîr’de sultanlık hâkimiyetini yeniden tesis ettikten sonra günümüzde Jhodpûr’da bulunan ve Paramara Racalığı’nın kontrolündeki Nagar Kalesi’ni ele geçirmek üzere çıktığı seferde muhtemelen Banas Nehri’ni geçerken boğularak hayatını kaybetmiştir.¹¹⁸¹ Ayrıca bu seferlerde görev yapmış olması muhtemel Melik Tamer(?) Han, Çendvar Racası’nı esir alarak sultanın huzuruna gönderir.¹¹⁸²

3.10.2. Bengal’de Hâkimiyetin Tesisi ve Hilafet Elçileri

Sultan İltutmuş’un kuzeybatı sınırını güvenceye almaya çalıştığı süreçte, sultanlığa son derece zayıf bağlarla bağlı Bîhar ve Bengal’de de benzer bir çatışma patlak verir. Ali Merdan Halacî’den sonra idareyi ele geçiren Hüsâmeddin İvaz Halacî “Gıyâseddîn” unvanıyla Bengal’de sultanlığı ilan etmiş, Bîhar’ın kontrol etmesinin

¹¹⁷⁹ Dört beş yıl kadar Mûltan’ı yöneten Ayaz Han, sultanın son yıllarına doğru muhtemelen itaatsizliği nedeniyle Dehli’ye geri çağırılmıştır. Zira İltutmuş’un vefatının ardından Sind’de bağımsızlık mücadelesine girecektir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 6.

¹¹⁸⁰ Habib ve Nizami, *A Comprehensive History of India*. Vol. 5, Part 2, s. 786; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 152-53; Sharma, “The Kharataragaccha Pattavali Compiled by Jinapala”, ss. 779-81; Sharma, “Gleanings from the Kharataragacchapattavali”, ss. 223-32. Krş. Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, s. 84, 93, Dipnot 85-87.

¹¹⁸¹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 7-8; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 84-85

¹¹⁸² Bu başarısı ona önce Nâib-i Emîr-i Âhurluk daha sonra Tuğrul Togan Han’ın vefatının ardından Emîr-i Âhurluk payesini getirir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 17.

yanı sıra Gaur, Kâmrup ve Orissa bölgelerine düzenlediği başarılı akınlarla kuvvetli bir ordu kurmayı başarmıştı. 622 / 1225'te harekete geçen Sultan Şemseddin İltutmuş detaylarını bilmediğimiz bir çarpışmanın ardından Gıyâseddin Halacî'ye otoritesini kabul ettirir. Ancak ertesi yıl Racastan'da çıkan yeni bir isyan, sultanı bölgenin en önemli kalesi Rathambor ile Mandor Kalesi üzerine bir sefere çıkmak durumunda bırakır. Rathambor'u elinde tutan Çavhan Racası Prithvi'nin torunu Vallana Deva kuşatmaya karşılık vermeyerek vassalığı yeniden kabul ederken Mandor Kalesi sonraki yıl Raca Kirtipala mağlup edilerek alınır. Bu fırsatta faydalanan Gıyâseddin Halacî, Bîhar'ı yeniden ele geçirerek Kâmrup içlerine yeni bir yağma akımına girişir. Bunun üzerine sultanın bölgenin idaresi ile görevlendirdiği oğlu Melik Nâsireddîn Mahmûd Şah ve Alâeddîn Canî, Gaur'u kuşatarak Gıyâseddin Halacî ve emirlerini bertaraf etmeyi başarır. (H. 624 / 1226-27)¹¹⁸³

Sultan İltutmuş'un Celâleddin Hârezmşâh ve Nâsireddîn Kubaca'yı bertaraf ederek Aşağı Sind ve Gucerât'a kadar uzanan fetihleri Abbâsî Hilafeti'nin dikkatini yeniden Hind sahasına çeker. Hârezmşâhlar ile uzun zamandır bir mecburiyet ilişkisi yürüten Dâr'ül-Hilâfet'in giderek yaklaşan Moğol fırtınasına karşı Müslümanların sığınağı hâline gelen Dehli ile temasları en üst seviyeye çıkartmasına neden olur. Abbâsî Halifesi Müstansır-Billâh'ın gönderdiği elçiler 22 Rebiyülevvel 626 / 18 Şubat 1229'da Dehli'ye ulaşır; düzenlenen törenle sultana halifelik menşur ve hilatını iletir.¹¹⁸⁴

Bîhar ve Bengal'in idaresine atanan Melik Nâsireddîn Mahmûd Şah veliaht olarak isyanlara rağmen bölgeyi başarıyla kontrol altında tutmuş, Ayodha bölgesinde akınlar düzenleyerek Müslüman nüfusu bölgeyi terk etmeye zorlayan Prithu isimli bir racayı mağlup eder. Atik ve cesur veliahdın hastalanarak vefatı Halacîlere son bir kez isyan etme şansı tanır. Sultan Şemseddin İltutmuş bu kez bizzat kontrol ettiği bir orduyla Bîhar ve Bengal iki ayrı vilayet olarak yeniden Delhi'ye bağlanır. Sultan Gaur'un idaresine ise Melik Alâeddîn Canî'yi atayarak payitahta döner. (H. 627-28 / 1230-31)¹¹⁸⁵ Kısa süre sonra Melik Alâeddîn Canî'nin yerine Emîr-i Meclis Seyf'üd-

¹¹⁸³ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, ss. 435-436, 448; Karna, "Manglana Stone Inscription of Jayatrasimha; (Vikrama) Samvat 1272", *Indian Antiquary*, Cilt: 41, 1912, s. 85; Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, ss. 102-103; Ahmad, *Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*, ss. 167-168. Ayrıca bk. Jackson, *The Delhi Sultanate*, ss. 130-133.

¹¹⁸⁴ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, ss. 447

¹¹⁸⁵ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, Cilt: 1, ss. 437-438, 446-447;

dîn Aybeg Yuğan-tat Bengal Gaur'un idaresi ile görevlendirilir.¹¹⁸⁶ Onun 1233'teki vefatının ardından ise yine sultanın kıdemli gulâmlarından Budâun muktii ve Emîr-i Ahur Aziz'üd-dîn Tuğrul Togan(?) Han, Gaur'u idaresine atanır.¹¹⁸⁷

3.10.3. Bundelkhand Fetihleri ve Şemseddin İltutmuş'un Mirası

H. 628'de Leknevî'de başlayan Halacî isyanını başarıyla bastırmasının ardından ertesi yıl Narvâr ve Bundelkhand bölgesini yeniden kontrol altına almak için harekete geçer. Daha önce detaylarına değindiğimiz üzere 1212'de Kalincar ve Ajaygarh'ı Çandela Racası Trailokya Varman (hük. yak. 1203–1245); Gvalyır, Çânsî (Jhansi) ve Narvar civarını Yajvapâla Racası Malaya Varma Deva'ya (hük. yak. 1223-1233) kontrol etmekteydi. Gvalyır'da on bir ay süren zorlu bir kuşatma 26 Safer 630 / 12 Aralık 1232 tarihinde racanın kaleyi terk edip gizlice kaçmasıyla başarıya erişir. Yedi bin Hindû askerinin öldürüldüğü bu harekâtın sonunda kalenin idaresi Reşid'üd-dîn Ali'ye verilir. Bu zaferin ardından 16 Ocak 1233'te Dehli'ye dönerek beş kere nevbet çaldırmaya başlayan Sultan İltutmuş'un bölgenin idesine atadığı Melik Nusreddin Taysi¹¹⁸⁸ Gvalyır'a yerleşerek Kennevç, Mihar (günümüzde Mahet) ve Mahaun'a (günümüzde Rohtak) akınlar düzenler. Ardından 631 / 1233-34 tarihli seferleri ile Kalincar ve Narvâr bölgelerinde kısmen yeniden kontrol sağlar. Hâkimiyetin geçici mahiyeti ilerleyen yıllardan “yeniden” fethedilmeleriyle kendini gösterir.¹¹⁸⁹

Ertesi yıl Hindû bölgelerine akınlarını sürdüren Sultan İltutmuş'un kumandanları Mâlvâ, Ucceyn bölgelerini yağmalar. 633 / 1235'te çıktığı son seferinde Baniyan yolundayken ciddi derecede hastalanır. 1 Şaban 633 / 10 Nisan 1236'da hekimlerin gözetiminde payitahtı Dehli'ye getirilir. Tedavi denemeleri başarılı olmayınca Sultan'ül Muazzam, Şems'üd-Dünya ve'd-Dîn, Eb'ul Muzaffer Nasır-ı Emîr'ül Mü'minin İltutmuş'un yirmi altı yıllık hükümdarlığı 20 Şaban 633 / 29 Nisan 1236'da vefat etmesiyle son bulur.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁶ Cûzcânî, bu görevden önce Sarsuti ve Bîhar muktii olduğunu bildirir. Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 11.

¹¹⁸⁷ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, ss. 13-14.

¹¹⁸⁸ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 447-48, Cilt: 2, ss. 10-11.

¹¹⁸⁹ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 2, s. 11; Cunningham, **Reports of a Tour in Bundelkhand**, ss. 47-53; Habibullah, *The Foundation of Muslim Rule in India*, ss. 85-86. Sharma, *Early Chauhan Dynasties*, s. 104; Jackson, *The Delhi Sultanate*, s. 144.

¹¹⁹⁰ Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, Cilt: 1, s. 439-440.

Köle pazarından sultanlığa erişen Türk hükümdarlar arasında çok özel bir yere sahip olan Sultan İltutmuş, vefat ettiğinde arkasında sınırları İndus boylarından Brahmaputra kıyılarına, Himalaya setinden Narmada Nehri'ne dayanan son derece kozmopolit bir Kuzey Hindistan devleti bırakmıştı. Sultan Muizzüddîn Muhammed b. Sâim ile efendisi Aybeg'in temellerini attığı Delhi Sultanlığı'nı bütün kurumlarıyla işlevsel ve merkezî bir devlet hâline getiren Sultan İltutmuş, alt kıtayı Moğol istilasından korumasının yanı sıra Hindistan'daki Müslüman varlığının artık coğrafyanın doğal bir unsuru olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Türkistan, Orta Doğu ve Anadolu'nun Moğol harekâtlarıyla sarsıldığı yıllarda alt kıtayı milyonlarca göçmen Müslüman için bir sığınak hâline getirmesi ise belki de gerçekleştirdiği en büyük fetihtir. Bu şekilde temellerini attığı Müslüman-Hint kültürünün teşekkülü nüfus ve coğrafya bakımından dünyanın en kapsamlı tarihsel dönüşümlerinden biri olmuştur.

SONUÇ

Delhi Sultanlığı'nın politik teşekkülü, XIII. yüzyıl öncesine kadar Hindûstan'ın ortalama şehirlerinden biri olan Dehli'de değil, benzer bir kader ile payitahta dönüşen Gazne'den başlamıştır. Gûrlu unsurları ve Türk kuvvetlerinin ortak çabasıyla gerçekleştirilen fetihler, politik ve idari bir güç olarak Müslüman/Türk varlığını Bengal Körfezi'ne kadar taşımıştır. Bu fetihleri mümkün kılan askerî mobilizasyonda fiziksel coğrafya, özellikle de doğal olarak korunaklı Gûrlu çekirdek toprakları ile İndus Havzası arasındaki bağlatının büyük geçitler aracılığıyla korunması, büyük rol oynamıştır. Gûrlu Sultan Muizeddin Muhammed'in Gomel ve Seng-i Sûrâh gibi geçitleri ele geçirmek ve kullanmak konusunda özel bir çaba sarfettiği, söz konusu bölgelerin idaresinde ise yakın akrabası diğer hanedan üyelerinden daha çok Türk gulâm kumandanlarına güvendiği anlaşılmaktadır. Sultanın bu tavrı Hindûstan'da kurulacak idarî mekanizmalarda da kendini hissettirmektedir. Çekirdek topraklarına yakın fiziksel coğrafyanın engellerini aşmakta kolektif tecrübelerinin yardımlarıyla bir zorluk yaşamayan Gûrlu ordusu, İndus Havzası'nın ötesinde alışık olmadıkları farklı iklim özelliklerine sahip bölgelerin fetihlerini de kesintili harekâtlarla gerçekleştirebilmiştir. Merkezi/İç Asya'ya oranla nispeten yağış rejiminin daha iyi olduğuna yönelik bin yıllık tahmin modellerine dayanan iklimbilim çalışmaları, Hindûstan ikliminin Müslüman / Türk fetihlerinde teşvik edici bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ancak ampirik verilerin bütün kuvvetiyle işaret etmesine rağmen, iklimin ve buna bağlı tarımsal ekonomik genişlemenin Gûrluların Hind fetihlerinde olumlu bir faktör olarak değerlendirilmesi zordur. Çağdaş yazılı kanıtlar, Hindûstan'ın Gûrlu kumandanları ve askerî kuvveti için cazibe kaynağı olmaktan çok "içinden sağ çıkılması gereken tehlikelerle dolu farklı bir dünya" olduğuna işaret etmektedir. Bu süreçte önemli roller üstlenen tarihsel figürlerden Muhammed Bahtiyar Halacî'nin kuvvetlerinin hatırı sayılır bir kısmını Bengal nehirlerinde kaybettiği, Celâleddin Hâremşâh'ın aynı akıbeti İndus'u aşarken yaşadığını belirtmek gereklidir. Hakeza Nâsireddîn Kubaca'nın kuşatmadan kurtulmaya çalışırken aşmayı umduğu Sind sularının hayatına mâl olduğunu unutulmamalıdır. Muson etkisinin tarımsal üretimde bir artışa neden olmuşsa da bu orduların işini kolaylaştırmadığı gibi Hindistan'ın dayanılmaz sıcaklıkları harekât kabiliyetini büyük ölçüde sınırlandırmaktaydı. Vergi toplama mekanizmalarının henüz

etkin olarak işletilemediği -ve uzun süre işletilemeyeceği- böylesi bir ortamda bu hususun teşvik edici olması makul görünmemektedir. Buna karşın Hindûkûş – Kirter bariyerinin güneyi ise iklimbilimcilerin varsaydığı gibi bütün olumsuz şartlarına rağmen (gerek ticaret gerekse de sakinlerinin yüzyıllar içerisinde elde edilen tecrübelerle) yaşanabilirlik bakımından Hindistan’ın kuzeyinden belirgin bir farklılık arz etmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Delhi Sultanlığı’nın kuruluşuna etki eden faktörlerden bahsederken en çok vurgulanması gereken sürecin iki ayrı coğrafyada gelişen politik ayağıdır.

Bu sürecin ilk ayağını oluşturan Horasan coğrafyası XI. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle iki büyük kuvvetin doğuşuna ve yükselişine sahne olmuştur. Sultanlığın içinden neşet ettiği Gûrluların, topraklarını Gazneli ve Selçuklu hilafına genişletmeyi başarmaları politik bir güç olarak Güney Horasan’da yükselmelerini sağlarken idarecilerine seleflerinde bulunmayan bir “Sultan Karizması” kazandırmıştır. Başta Halaciler olmak üzere Tacikler, Türkler ve diğer savaşçı Horasan boylarının, Hârezmşahlar’ın varlığına rağmen Gûrlu Devleti’ni hizmetinden pişman etmeyecek bir oluşum olarak değerlendirmeleri, politik rekabetin had safhaya çıkacağı birkaç on yıllık süreçte Gûrlular adına en büyük avantajı oluşturmuştur. Zira kendi müstakil askeri kuvvetine, sikke basma, vergi toplama hakkına ve “sultan” unvanlı her dereceden akrabasının doğrudan taht sahibine meydan okuyabildiği ademimerkeziyetçi idari yapılanması, Gûrluların X. yüzyılın başlarından XI. yüzyılın ortalarına kadar “dağları mesken tuttukları için itaat altına alınamayan bir aşiretler birliği” olarak kalmalarına neden olmuştur. Bunu aşabilmeleri orduda ve merkezî idarede Türk varlığını bir denge unsuru olarak kullanabilmeleriyle mümkün olmuştur. Sultanın amcası ve Bâmîyan Meliki Fahreddin Mes’ûd ile akrabaları Sipehsâlar Ebû’l-Abbas Şîşânî’nin bertaraf edilmesinden sonra geleneksel teamüllerden ayrılıp ordu kumandanlığını akraba Şîşânî aşiretinden alarak Türklere vermeleri Gûrluların idarî mekanizmasını yeniden kurmuştur.

Mezkur Gûrlu sultanları, çağdaşlarından pek az isme nasip olan uzun hükümdarlık süreleri boyunca, aşiretler arası kan davaları ile belirginleşen bölünmelerin yarattığı askeri handikapları gulâm sistemini etkin bir şekilde işleterek büyük ölçüde aşmayı başarmışlardır. Muhtemelen gölgesini yıkılışına kadar her zaman üzerinde hissettikleri Gaznelileri model olarak oluşturdukları gulâm sistemini, zorlu

coğrafyalarda savaşıma ve hayatta kalma konusundan rakiplerinden çok daha büyük bir tecrübeye sahip sınırlı asli unsurlarına etkin bir şekilde entegre etmeleri Gûrlular adına ikinci büyük atılımdır.

Gûrlular bu koşullar altında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun çözüldüğü, istikrarlı idarelerden yoksun bir ortamda Horasan ve Mâverannehir'de Hârezmşâhlar ile otuz yılı aşan bir rekabete girmiştir. Tekrar tekrar kurulan ve çok hızlı bir şekilde tersine dönen ittifaklarla şekillenen bir dizi askeri faaliyetle kendini gösteren bu süreçte Hârezmşâhlar, coğrafi ve beşeri olarak Gûrlulardan çok daha avantajlıydı. İnsan kaynağı olarak hâlihazırda üstün olmalarına rağmen, Hârezmşâh Âlaeddin Tekiş ile kardeşi Sultanşâh arasındaki iktidar mücadelesinin nispeten uzun sürmesi Gûrlulara Horasan'da yayılma imkânı tanımıştır. Lakin başta Kıpçaklar ve diğer Türk boylarından askeri kuvvet devşirmeleri olmak üzere, bir türlü tam olarak kopamadıkları Karahıtay Devleti ile Gûrlulara karşı denge oyunu kurabilmeleri Gûrluların yayılışını durdurmuştur. Bu rekabeti devam ettirmek için çok daha sınırlı imkânlarla sahip Gûrlular, insan, hayvan ve türden maddi kaynak elde etmek amacıyla Hind sahasına yönelmek zorunda kalmışlardır. Gûrluları Hind'e yönelten siyasi faktörlerden bir diğer ise Abbâsî Hilafeti'nin Bağdat'a kadar uzanan otoritesinden rahatsızlık duydukları Hârezmşâhlar'a karşı destek arayışıdır. Hilafet'in dahli ile doğrudan sınır komşusu olan Hârezmşâhlar ile Gûrlular arasındaki çatışmaların "Sünni dünyanın liderliği" mücadelesine dönüştüğü anlaşılmaktadır. Bu mücadeleyi sürdürürken eski mezhepleri nedeniyle prestije daha çok ihtiyaç duyan Gûrlu sultanları, bu itibarı önce Şii/Karmatî idarecilerin elindeki Aşağı Sind boylarında, ardından "putperest Hindû" dünyasındaki fetihlerle elde etmeye çalışmıştır. Bu süreçte, önce uzun süredir kan davası güttükleri Gaznelilere son vermeleri, olası bir rakibin elimine edilmesini sağlarken Gûrluları, Hint racalıkları ile doğrudan komşu hâline getirmiştir. Böylece bir yandan gaza, akın ve fütuhât ile Kuzey Hindistan'ın politik merkezlerini ele geçirirken diğer yandan hemen her yerde hızlıca Müslüman kimliğine kavuşturacak mimari ve idari adımlar atmışlardır.

İşte bu saiklerle Hind coğrafyasına adım atan Gûrlu orduları, Pençâb düzlüklerinden Racastan çöllerine, Haryana ormanlarından Bengal bataklıklarına kadar her türlü coğrafi ortamda savaşmak durumunda kalmışlardır. Ancak en zorlu mücadeleler, Pençâb düzlükleri kadar yüksek tepeler üzerine inşa edilmiş muhkem

kalelerde verilmiştir. Bir devlet olarak kuruluşu ve yükselişini zorlu geçitlerle erişilebilen korunaklı kalelere borçlu olan Gûrlu birliklerinin bu tecrübesini, enerjik ve yetenekli Türk kumandanların idaresindeki yetenekli okçu – zırhlı süvarilerle birleştirmesi, geleneksel olarak muhkem kaleleri ile savaş fillerine gereğinden fazla güvenen Hint racalıklarının en büyük talihsizliği olmuştur. Orta Çağ Hint savaş sanatı ve devlet teşekkülünde kaleler en az Gûrlular'ın devletleşmesinde olduğu kadar büyük bir rol sahibidir. Çağdaş Hint kaynakları bu hususta antik dönem düşünürlerini büyük oranda tekrar ederken arkeolojik veriler ve yazılı kanıtlar, Hint racalarının savaş sanatı ve siyasetname türevi eserlerde aktarılan tavsiyelere nadiren uyulduğunu göstermektedir. En az üç hendekle korunması, surlarının her daim sağlam tutulması ve yeterli askerî personelle tahkim edilmesi gereken Hind'in devasa tepe kalelerinin birçoğu fetih sürecinde hendekle dahi anılmamaktadır. Buna karşın Gûrlu ordusu Türk unsurlarıyla birlikte kale savunması ve kuşatmasında belirgin bir üstünlük göstermektedir. Çağdaş yazılı kaynakların fetih tasvirlerinde kendine has kuşatma silahlarından, lojistik bağlantıları kontrol etmeye, hüruç taktiklerinden diplomatik oyunlara kadar hemen her türlü askerî beceri ve yenilik zikredilmektedir. Ancak bu fetihleri kolaylaştıran bir faktör olarak vurgulanması gereken en önemli husus, Bâbürnâme'deki isabetli tespitten hareketle Hind sathındaki tepe kalelerinin Gûrlu çekirdek topraklarındaki kale yapılanmalarına benzerliğidir.

Hint kültürünün hayatın her alanını biçimlendiren inanç pratikleri ve kast sistemi üzerinden birçok dezavantaja sahip olduğu iddia edilmişse de çağdaş anlatılar racaların bir araya getirdiği müttefik ordularının teçhizat, asker ve savaş motivasyonu açısından belirgin bir eksikliği bulunmadığına işaret etmektedir. Orta Çağ Hint toplumlarındaki tabakalaşmanın mahiyetine dair bilgi veren X. – XIII. yüzyıl Hindû hukuk metinleri, kast sisteminin söylendiği kadar katı olmadığına işaret eden ipuçları barındırmaktadır. Özellikle hemen her kastın askerlik mesleğine girmesine cevaz veren tevil mekanizmalarının her dönemde bulunması bu intibayı kuvvetlendirmektedir. Ancak tekrar vurgulamak gereklidir ki bunlar olanı değil olması gerekeni şekillendiren normatif kaynaklar olup uygulamaya yönelik tanıklıklar büyük oranda eksiktir. Kast sisteminin halkta “ulusal bilinç” oluşmasını engellediği tezi ise tamamen tarih dışı bir değerlendirmedir.

Kuzey Hindistan'ın Müslüman / Türk orduları tarafından çok hızlı bir şekilde yutulmasını sağlayan bir diğer önemli olgu ise Orta Çağ Hint devletlerinin parçalı görünümüdür. Gerçekten de XI. yüzyılın ortası itibariyle alt kıtada irili ufaklı birçok racalık birbirleriyle amansız bir rekabet içinde gibi görünür. Fakat bu devletlerin etkin bir merkezi ordu kurmalarına engel olduğu iddia edilen feodal mahiyetine yönelik kanıtlar, son derece muğlak etimolojik değerlendirmelerden ibaret olup çoğu zaman spekülatif yorumlara dayanmaktadır. Nitekim benzer bir ademimerkeziyetçi yapının Gûrlu Devleti'nde de var olduğu unutulmamalıdır. Hint racalıklarının “Hindşümûl” bir devlet yaratma amacıyla giriştikleri rekabet nedeniyle bir araya gelemedikleri ve Müslüman ordularına karşı durmadıkları iddiası ise “aynı kültüre sahip politik oluşumların birbirinin doğal müttefiki olduğu” gibi geçersiz bir sava dayanan duygusal bir değerlendirmedir. Orta Doğu coğrafyasından daha büyük bir yüzölçümüne yayılmış, bütün yakınlıklarına rağmen kıyasıya rekabetten hiçbir zaman azade olmamış politik oluşumların dinî-kültürel saiklerle bir araya gelmemeleri Müslüman devletlerin birbirleriyle savaşmaları kadar doğaldır. Kaldı ki, bilindiği üzere antik çağlardan bu yana bütün Hindistan'ı tek çatı altında birleştiren bir emperyal bir devlet oluşumu çok nadiren var olmuştur. Büyük oranda Farsça kaynaklar üzerinden bildiğimiz muharebe ve savaş tasvirleri, Gûrlu ordularının karşısına çıkan racalık ordularının sayıca üstünlüğüne vurgu yapar. Bu büyük ve kalabalık ordular ise çoğu zaman birkaç racalığın vassal kuvvetlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur ki sayıca üstünlükleri çağdaş sayılabilecek destanî Hint anlatılarıyla da doğrulanmaktadır. Hindûstan'ın en büyük hanedanlarını oluşturan Solanki, Çavhan ve Gahadavala racalıklarının Müslümanları yekpare bir düşman olarak görmediği topraklarında yaşayan Müslüman nüfusa dair belli belirsiz kanıtlarla sabittir. Özellikle Çavhan ilerigelenlerinin ilk fetihlerden sonra vali olarak idari mekanizmaya dahil edilmiş olması geç dönem kaynaklarının çizmeye çalıştığı keskin ayrımı doğrulamamaktadır.

İşte bu şartlar altında Hind şehirlerini peyderpey ele geçiren Gûrlu ordusunda yetenekli ve lider karizmasına sahip Türk gulâm-kumandanların etkin şekilde kullanımı (orta çağlardaki diğer örneklerinde olduğu gibi) Gûrlu Devleti'nde Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluşu ile sonuçlanacak büyük bir kopuşla sonuçlanacaktır. Gûrlu idari geleneklerinin yanı sıra Sind, Kuzey Hindistan ve Bengal'i kapsayacak

şekilde ele geçirilen coğrafyanın büyüklüğü Türk gulâmlarına Hind sahasında hatırı sayılır bir hareket serbesti de sağlamıştır. Bu serbestiyi bağımsızlığa götürmeyen ise Sultan Muizzüddîn Muhammed'in sultanlık karizmasıdır. Bu karizma, hiyerarşik olarak kardeşinden daha üst bir unvanla yöneten Gıyâseddîn Muhammed'in vefatından sonra devleti bir arada tutan en önemli unsur olmuştur. Muizzüddîn'in vefatının ardından yaşanan hızlı parçalanma ve Gûrlu Devleti'nin neredeyse 10 yılda tamamen çöküşü yarattığı etkinin boyutunu göstermektedir. Sultan Muizzüddîn Muhammed'in Endhûy'da yaşadığı büyük bozgun sonucunda üst rütbeli askerî varlığını ve kıymetli idarecilerini bir kısmını kaybetmesi, kendisini son kez Hind'e yöneltirken hâlihazırda gevşek bağlarla bir arada duran Gûrlu Devleti'nin çözülüşünü de hızlandırmıştır. Kısa sürede hâkimiyeti altındaki bütün kritik merkezlerdeki isyanları bastırmasına rağmen dönüş yolunda beklenmeyen ölümü, örneğine az rastlanır bir serbestlik tanıdığı evlatlarının miras kavgasını alevlendirmiştir. Nihayetinde daha cenazesi kalkmadan emirler arasında yaşananlar Gûrlu idari mekanizmasını bir arada tutan en önemli parçanın kendisini olduğunu, çağdaş kaynaklardaki sadakat vurgusunun da yersiz olmadığını göstermektedir.

Sultan Muizzüddîn'in vefatının ardından Hind sahasında ilk etapta tek merkezden yönetilen klasik bir İslam devletleşmesi değil, birkaç bölgede farklı etkin isimler tarafından Hint racalıklarına olduğu kadar Müslüman / Türk rakiplerine karşı da mücadele eden "sultanlıklar" görülür. Bu süreç Taceddin Yıldız, Nâsireddîn Kubaca ve Aybeg mücadelesi ile bilinse de Bahaüddîn Tuğrul ve Halacî emirlerinin müstakil idare girişimlerine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu idarelerin kaynaklara muğlak ve tek yanlı yansıması ile çok kısa ömürlü oluşları devletin teşekkül sürecindeki "iç mücadelenin" tam olarak tasvirini yapmayı zorlaştırmıştır. Ancak sultan adaylarının rakip de olsalar ortak bir idare kültürüne sahip olmaları nihayetinde politik gücün tek bir elde toplanabildiği bir "Delhi Sultanlığı" meydana getirmiştir. Sind boylarından Pençâb içlerine kadar hâkimiyet tesis eden Nâsireddîn Kubaca'nın gerek Aybeg ile olan akrabalığı gerekse de sarayının pekçok âlimin ilk durağı olması bu rekabet sürecinin en öndeki ismi olduğunu göstermektedir. Ancak coğrafi olarak topraklarının Hârezmşâhlar ve Moğollara olan yakınlığı, kaynaklarını Hind içlerindeki diğer rakiplerinden çok daha hızlı tüketmesine neden olmuştur. Benzer şekilde Taceddin Yıldız da gulâm kökenli bir emir olarak sultanlık iddiasını ne Gazne'de ne

de Pençâb düzlüklerinde savunamamış, görkemli askerî kariyerine rağmen kısa sürede tarih sahnesinden çekilmiştir. Bahtiyar Halacî'nin gulâm kökenli olmayan enerjik bir boy beyi olarak gerçekleştirdiği fetihlere rağmen, son ana kadar çatışmadan kaçınıp Dehli tahtına bağlı kalmayı seçmesi Türk/Müslüman nüfusun Bîhar - Bengal bölgesinde tutunmasını sağlamış gibi görünmektedir. Nitekim başarısız Tibet seferi ve trajik vefatının hemen ardından bağımsızlığını ilan eden Halacî beyleri, sultanlığın merkezîleşmesinin önündeki en kuvvetli bariyerlerden birini oluşturmuştur. Bu büyük fatihler dışında çağdaş kaynaklarda sadece adı zikredilen birçok Türk komutanın Hind'i yurt tutma mücadelesine katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bu bakımdan sultanlığın ilk hanedanlarını kapsayan devrinin “Delhi Türk Sultanlığı” olarak etiketlenmesi, bir galatimeşhur ise de tamamen nedensiz değildir. Gûrlu gulâm teşkilatlanması içerisinde yetişen Aybeg ve diğer kumandanlar Türklüğü ile gurur duyan, bozkır askerî kültürünü hâlâ yaşatan isimlerdi. Aybeg ve İltutmuş'un gulâm kökenli olmaları nedeniyle (Sultan Balaban'ın kendisini Alper Tunga'nın torunu olarak kurgulaması gibi) kendilerine muhayyel bir soy anlatısı inşa edememiş ancak Sultan Muizzüddîn'in evladı gibi gördüğü sadık veliahtları olduklarını söylemekle yetinmek zorunda kalmışlardır. Yine de Fahri Müdebbir'in Lâhor'da tahta çıkan Kutbüddin Aybeg'e sunduğu çalışmasına övgü dolu sözlerle zikrettiği Türk boyları hakkında bir bölüm eklemesi hiç şüphesiz Aybeg'in duygusal aidiyetinin en somut nişanesidir. Cûzcânî, 16 Safer 625 / 26 Ocak 1228'de nazik bir süreçte karşılaştığı Melik Tâceddin Sencer Gazlak Han'ın kendisine uğur getirir diye bir “Kızıl Elma” vermesi ise emirler arasında yaşayan kültürün mahiyetine dair en hoş kanıttır. Yine Cûzcânî'nin İltutmuş'un Âram Şâh ile giriştiği iktidar mücadelesinde kullandığı terminoloji, aslında mücadelenin Gûrlu emirleri ile Türk emirler arasında yaşandığını izlenimini kuvvetlendirmektedir. Bilindiği üzere devlet kademelerindeki sultan belirleyen Türk emirlerin bu kültür kodları, “Çihilgani” meselesi ile ayyuka çıkacak ve sultanlığı istikarsızlaştıracak en mühim unsur olacaktır.

Doğrudan idare yeteneği kısıtlı sultanlığın bir devlet teşekkülü olarak niteliği ise ayrı bir soruşturma konusudur. Hermann Kulke'nin altını çizdiği gibi fetih sonrası elde edilen ganimetin zaferlerin mimarı olan iri ufaklı bütün askerî ve idarî unsurlarla paylaştırılması üzerinden sağlanan politik kontrol Kutbüddin Aybeg devrinde sultanlığa bir “fetih devleti” hüviyeti kazandırmıştır. Sultan Aybeg'in “yüzbin(ler)

ihşan eden” (lâk-bahş) lakabı ile somutlaşan bu niteliği merkezî bir devlete dönüştürme işi ise ani ölümü nedeniyle yine bir başka gulâm Sultan İltutmuş’a kalmıştır. Sultan İltutmuş’un ıkta sistemi ile kurmaya çalıştığı patrimonyal bürokrasi girişimleri ise Müslümanların hâlâ azınlıkta oldukları bir süreçte vazgeçilmez konumda bulunan muhtelif etnik aidiyetlere sahip gulâm kökenli vali ve emirler tarafından sekteye uğratılmıştır. Sultanlığın azınlık psikolojisi ve “hanedan kutsiyetinin” oluşmasını engelleyen bu özelliği, tarihte başka hiçbir Türk devletinde görülmeyecek kadar sık hanedan değişimleri ile kendini gösterecektir.

Müslümanların yönetici elitleri oluşturmaya rağmen nüfus olarak azınlıkta kalması ise sultanlığın bir devlet olarak karakterini biçimlendirecek bir diğer önemli etkidir. İslâm akaidine taban tabana zıt bir inanç dünyasına sahip tebaaya sahip olmaları Hintli unsurları asker ve idareci olarak kullanmaktan çekinmeyen pragmatik çözümlere itmiştir. Bu türden çözümlerin yazılı kanıtları Gûrlu Sultanı Muizzüddîn Muhammed b. Sâim devrinden itibaren görülmeye başladığı için Delhi Sultanlığı’nın kuruluş sürecini ana kaynakların bu şekilde yansıtmaya gayretine rağmen bir “medeniyetler çatışması” olarak okumamak gereklidir. Bu mahiyet gerçekten de sultanlığın tam teşekküllü teokratik bir devlet olarak işletilmesini engelleyecek ve ulemâ ile Bâbürlüler devrine kadar sürececek bir gerilim kaynağı varlığını devam ettirecektir. Öte yandan Hindistan alt kıtası ve Güney Asya’nın yavaş yavaş Müslümanlaşmasının da ana etkenlerinden biri olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdur Rahman, Sabahuddin. "Military Stations During the Early Period of Muslim Rule in Hind-Pakistan", **Journal of the Pakistan Historical Society**, Cilt: 1, Sayı: 4, 1953, ss. 318-36.
- Abdul Latif, Shaikh. "The Indian Elements in the Bureaucracy of the Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54, 1993, ss. 158-62.
- Abū Zayd Ḥasan ibn Yazīd Sīrāfī. **Two Arabic Travel Books: Accounts of China and India**, çev. Tim Mackintosh-Smith, New York University Press, New York, 2014.
- Acharya, Dipsikha. **Iron in Eastern India Studying Archaeological Assemblages and Context**, University of Calcutta Department of Archaeology (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Calcutta, 2013.
- Adamec Ludwig W., (ed.). **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan Farah and Southwestern Afghanistan**, 2 cilt, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz, 1973.
- , (ed.). **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan Herat and Northwestern Afghanistan**, 3 cilt, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz, 1975.
- , (ed.). **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Kabul and Southeastern Afghanistan**, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1985.
- , (ed.). **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan Kandahar and Central-South Afghanistan**, 5 cilt, Akademische Druck und Verlagsanstalt, Graz, 1980.
- , (ed.). **Historical and Political Gazetteer of Afghanistan: Mazar-i-Sharif and North-Central Afghanistan**, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz, 1979.
- Afif, Şemseddin-i Sirâc. **Târîh-i Fîrûz Şâhî**, ed. Muhammed Rıza Nasirî, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1385.
- Agrawal, Jagannath. **Researches in Indian Epigraphy and Numismatics**, Sundeep Prakashan, Delhi, 1986.
- Aḥmad, Khwājah Nizāmuddīn. **The Ṭabaqāt-i-Akbarī of Khwājah Nizāmuddīn Aḥmad: A History of India for the Early Musalmān Invasions to the 36. Year of the Reign of Akbar**, ed. Baini Prashad, çev. Brajendranath De, Low Price, Delhi, 1992.
- Ahmad, Mohammad Aziz. "The Foundation of Muslim Rule in India (1206-1290 A.D.)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 3, 1939, ss. 832-41.
- Ahmad, S. Maqbul vd. "Hind", **Encyclopaedia of Islam, Second Edition**, Brill, 24.04.2012, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/hind-COM_0290#d19132921e71.
- . **India and the Neighbouring Territories in the Kitāb Nuzhat al-Mushtāq fi'khtirāq al-'Āfāq of al-Sharīf al-Idrīsī**, Cilt: 1, Aziz Husain Manager National Printers Co., Aligarh, 1954.
- Ahmed Asif, Manan. "The Long Thirteenth Century of the Chachnama", **The Indian Economic and Social History Review**, Cilt: 49, 2012.
- Ahmad, Imtiaz. "Caste Mobility Movements in North India", **The Indian Economic & Social History Review**, Cilt: 8, Sayı: 2, 1971, ss. 164-91.
- Akshaya, Keerty Vyas. "Bijholi Rock Inscription of Chahamana Somesvara: V. S. 1226", **Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, ss. 17-19.

- Aksungur, Reşit Harun. **XIII. Milâdî asırda Hârezm’de Telîf Olunan Cihân-Nâme’nin Türkçe’ye Tercüme ve Değerlendirilmesi**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Tezi, Samsun, 2020.
- Alizadeh, Omid, Zavar-Reza, Peyman, Sturman, Andrew. “The ‘wind of 120 days’ and dust storm activity over the Sistan Basin”, **Atmospheric Research**, Cilt: 143, 2014, ss. 328-41.
- al-Sharîf al-Idrîsî. **Kitâb Nuzhat al-Mushtâq fi’khtirâq al-’Âfâq**, ed. S. Maqbul Ahmad, The Department of Arabic Islamic Studies of Aligarh Muslim University, Aligarh, 1954.
- Ali, Daud. “Indian Historical Writing, c.600–c.1400”, **The Oxford History of Historical Writing: Volume 2: 400-1400**, ed. D. R. Woolf, Andrew Feldherr, Grant Hardy, Oxford University Press, Oxford, 2011, ss. 80-101.
- Anonim. **Hudûdü’l-’âlem**, ed. Menûçih-r-i Sütûde, Kitâbhâne-i Tahûri, Tahran, 1362.
- . **Hudud al-Alam**, çev. Vladimir Minorsky, ed. Vasilij Vladimiroviç Bartold, E. J. W. Gibb Memorial Trust, Cambridge, 1937.
- . **Târîh-i Sistân**, ed. Muhammed Takî Bahâr (Melikü’ş-şuarâ’), Enteşârât-i Muîn, Tahran, 1381.
- . **Târîh-i Sistân**, çev. Vural Öntürk, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2018.
- Aquil, Raziuddin. **Lovers of God: Sufism and the Politics of Islam in Medieval India**, Routledge, Abingdon, Oxon, 2020.
- Arberry A. J, (ed.). **The Chester Beatty Library: A Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures**, Hodges Figgis, Dublin, 1962.
- Arjomand, Saïd Amir. “Evolution of the Persianate Polity and its Transmission to India”, **Journal of Persianate Studies**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2009, ss. 115-36.
- Arnold Thomas W, Reynold A Nicholson, (ed.). **‘Ajab-nâmah: a volume of Oriental studies presented to E.G. Browne on his 60th birthday (7 February 1922)**, University Press, Cambridge, 1922.
- Asif, Manan Ahmed. **A Book of Conquest: The Chachnama and Muslim Origins in South Asia**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2016.
- Asimov Muhamed Sajfitdinoviç, Clifford Edmund Bosworth, (ed.). **History of the Civilizations of Central Asia, Vol. IV: The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century**, UNESCO Publishing, Paris, 2000.
- Askari, Hasan. “Taj al-Ma’athir of Hasan Nizami”, **Patna University Journal**, Cilt: 18, Sayı: 3, 1963, ss. 49-127.
- Askari Kazmi, S. Hasan. **An Analytical Study of Alberuni’s Geographical Knowledge and Concepts**, Aligarh Muslim University Department of Geography (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 1978.
- Athar, Ali. **Army Under the Early Turkish Sultans**, Aligarh Muslim University Centre of Advanced Study of Department of History (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aligarh, 1984.
- . “Military Technology of Delhi Sultanate (13-14th C.)”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 50, 1989, ss. 166-82.
- . “Strategic Functions of Forts During the Delhi Sultanate”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54, 1993, ss. 163-70.
- Atwood, Christopher P. “The First Mongol Contacts with the Tibetans”, **Trails of the Tibetan tradition: papers for Elliot Sperling**, ed. Roberto Vitali, Amnye Machen Institute, Dharamshala, H.P., India, 2014, ss. 21-45.

- Audrey Truschke. "Jains and Muslims", **Brill's Encyclopedia of Jainism Online**, Brill, 2020, ss. 330-241, https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/brill-s-encyclopedia-of-jainism-online/jains-and-muslims-COM_045008.
- Auer, Blain. "Fakhr-i Mudabbir", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, 2012, https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/fakhr-i-mudabbir-COM_26926?s.num=3&s.au=Auer%2C+Blain.
- Avfî, Sedîdüddîn Muhammed. **Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât**, ed. Muhammed Muîn, Çaphane-i Danişgah, Tahran, 1335.
- Avfî, Sedîdüddîn Muhammed b. Muhammed b. Yahya. **Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât**, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 95, 1317.
- . **Cevâmiü'l-hikâyât ve levmiü'r-rivâyât**, Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Supplément Persan 906, 1317.
- Awasthi, A. B. L. "Garuda Purāna on the Turkish Conquest of India", **Journal of the Uttar Pradesh Historical Society**, Cilt: 10, Sayı: 1-2, 1962, ss. 139-42.
- Awfî, Muḥammad. **Lubābu 'l-Albāb**, ed. Edward G. Browne, Muhammad ibn Abdu'l-Wahhab of Qazwin Mirza, Brill, Leiden, 1906.
- Aytekin, Emre. "Asya'nın bereketi ve felaketi muson yağmurları", **Anadolu Ajansı**, 18.07.2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/asyanin-bereketi-ve-felaketi-muson-yagmurlari-/1207369>.
- Azar Nasirabadi, Gülseren. "Hârezmşâhlar Dönemi Münşeat Mecmualarından Et-Tevessül ile t-Teressül ve Devletin Siyasi Münasebetleri Açısından Önemi", **History Studies International Journal of History**, Cilt: 13, Sayı: 1, 2021, ss. 33-49.
- Azizi, Ghasem, Davoodi, Mahmoud. "Iran's Climatic Change in the Holocene", **Quaternary Journal of Iran**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2019, ss. 1-25.
- Babur, Zahiruddin Muhammed. **Baburnâme (Vekâyî) Babur'un Hâtıratı**, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Badaoni, 'Abd al-Qādir ibn Mulūk Shāh. **A History of India: Muntakhabu-t-Tawarikh**, thk. W. H. Lowe, Wolseley Haig, çev. George S. A. Ranking, Atlantic Pub. & Distributors, New Delhi, 1990.
- . **The Muntakhab al-Tawarikh**, ed. Maulavi Ahmad 'Ali, Calcutta, 1868.
- Badā'onî, Abd al-Qādir ibn Mulūk Shāh al. **The Muntakhab al-Tawarikh**, ed. Ahmad Ali Maulavi, College Press, Calcutta, 1868.
- Bahadori, Mehdi N. "Passive Cooling Systems in Iranian Architecture", **Scientific American**, Cilt: 238, Sayı: 2, 1978, ss. 144-55.
- Bahar, Muhammed Taki. **Sebk Şinasi ya Târih-i Tatavvur-î Nesr-i Fârsî**, Kitabha-i Perestû, Tahran, 1349.
- Baihaqî, Abu-'l-Faḍl Muḥammad Ibn-Husain. **The History of Beyhaqi**, 3 cilt, ed. Mohsen Ashtiany, çev. Clifford Edmund Bosworth, Ilex Foundation, Boston, Mass, 2011.
- Banerjee, Rakhal Das. **The Palas of Bengal**, The Baptist Mission Press, Calcutta, 1915.
- Banerji, Sures Chandra. **A Glossary of Smṛti Literature**, Punthi Pustak, Calcutta, 1963.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç. **An Historical Geography of Iran**, ed. Clifford Edmund Bosworth, çev. Svat Soucek, Princeton University Press, Princeton, N.J, 1984.
- . **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, ed. Dursun Hakkı Yıldız, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.
- Barthold, Wilhelm. "Herat ve Herîrûd Boyu", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, çev. İsmail Aka, Sayı: 27, 1973, ss. 179-152.

- Basham, A. L. **The Wonder That Was India**, ACLS Humanities E-Book Edition., The Macmillan Co., New York, 2011.
- Basu B. D., (ed.). **The Sukranîti**, Sudhindranâtha Vasu, Allahabad, 1914.
- Baykara, Tuncer. "Türk Kültüründe İklim", **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Cilt: 3, Sayı: 27, 1997, ss. 955-74.
- Bayly, Susan. **Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age**, Cambridge University Press, New York, 1999.
- Bayur, Yusuf Hikmet. **Hindistan Tarihi**, 3 cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1946.
- Bedâûnî, Abdülkâdir b. Mülûkşâh. **Müntehabü't-tevârîh**, ed. Ahmed Ali Sahib Mevlevî, Encümen-i Âsar ve Mefâhir-i Ferhengî, Tahran, 1380.
- Bednar, Michael Boris. **Conquest and Resistance in Context: A Historiographical Reading of Sanskrit and Persian Battle Narratives**, University of Texas Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Austin, 2007.
- Belâzurî, Ahmed B. Yahya. **Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fethileri)**, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.
- Belhî, Safiyyüddin Ebû Bekr Abdullah b. Ömer Vâiz. **Fedâil-ü Belh**, ed. Abd'ül-Hayy Habîbî, çev. Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin Hüseyinî el-Belhî, İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1350.
- . **Faḍâ'il-i Balkh, or "The Merits of Balkh"**, çev. Arezou Azad, Edmund Herzig, 'Alî Mîr-Anşârî, Gibb Memorial Trust, Cambridge, United Kingdom, 2021.
- Benett W. C., (ed.). **Gazetteer of the Province of Oudh**, North-Western Provinces and Oudh Government Press, Allahabad, 1877.
- Berenî, Ziyâu'd-dîn. **Târîh-i Fîrûz Şahî**, ed. Saiyid Ahmad Khan, W. Nassau Lees, Mawlavî Kabîraldîn, The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1862.
- . **The Political Theory of Delhi Sultanate**, ed. Afsar Umar Salim Khan, Mohammad Habib, çev. Afsar Begum, Kitab Mahal, Allahabad, 1961.
- . **Tarikh-i Firoz Shahi**, çev. Ishtiyâq Ahmad Zilli, Primus Books, New Delhi, 2015.
- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin. **Târîh-i Beyhakî**, ed. Ali Ekber Feyyâz, Enşârat-ı Danîşgâh-i Ferdovsi, Meşhed, 1383.
- . **Târîh-i Beyhakî**, ed. Hicabi Kırılancıç, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2019.
- . **Târîh-i Beyhakî (Târîh-i Mes'ûdî ma'rûf be târîh-i Beyhakî)**, ed. Sâid Nefisi, Şirket-i Kitâbfurûşî-yi Edeb, Tahran, 1319.
- Bhandarkar, D. R. "Foreign Elements in the Hindu Population", **The Indian Antiquary**, Cilt: 40, 1911, ss. 7-37.
- . "Some Unpublished Inscriptions", **The Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, ss. 17-19.
- . "Hansi Stone Inscription of Prithviraja Samvat 1224" **Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, ss. 17-19.
- Bhattachali, N. K. "New Light on the History of Assam", **Indian Historical Quarterly**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1946, ss. 1-14.
- . "The Rajavadi (Bhawal) Plate of Lakṣmana Sena Deva", **Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 8, 1942, ss. 1-40.
- Bhuvanadeva. **Aparajitaprccha of Bhuvanadeva**, ed. Popatbhai Ambashankar Mankad, Oriental Institute, Baroda, 1950.
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed. **Alberuni's India An account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws and**

- astrology of India about A.D. 1030.**, 2 Cilt, çev. Eduard Sachau, K. Paul, Trench, Trübner & Co., London, 1910.
- . **Tahkîku Mâ Li'l-Hind: Bîrûnî'nin Gôzüyle Hindistan**, ed. Ali İhsan Yitik, çev. Kıvameddin Burslan, 2. Baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- . **Kıymetli Taşlar ve Metaller Kitabı (el-Cemâhir fî Ma'rifeti'l-Cevâhir)**, çev. Emine Sonnur Özcan, 2. Baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2020.
- Biswas, Arun Kumar. "Rasa-Ratna-Samüccaya and Mineral Processing State-of-Art in the 13th Century a.d. India", **Indian Journal of History of Science**, Cilt: 22, Sayı: 1, 1987, ss. 29-46.
- Brick, David James. **The Dānakāṇḍa ("Book on Gifting") of the Kṛtyakalpataru: A Critical Edition and Annotated Translation**, The University of Texas, Faculty of Graduate School, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Austin, 2009.
- Bronkhorst, Johannes. "Language and prestige in South and Southeast Asia", **Ansehenssache: Formen von Prestige in Kulturen des Altertums**, ed. Birgit Christiansen, Ulrich Thaler, Herbert Utz, München, 2012, ss. 187-93.
- Bose, N.S. **History of the Chandellas of Jejākabhukti**, Calcutta, 1965.
- Bosworth, Clifford Edmund. **Medieval Central Asia and the Persianate World**, ed. A. C. S. Peacock, D. G. Tor, I.B. Tauris, London, 2015.
- . "Menhâj-e Serâj", **Encyclopaedia Iranica**, (23.11.2020), <https://iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj>.
- . "The Persian Contribution to Islamic Historiography in the Pre-Mongol Period", **The Persian Presence in the Islamic World**, Giorgio Levi Della Vida Conferences, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, ss. 218-326.
- . "Gümāl", **Encyclopaedia of Islam, Second Edition**, (01.04.2022), https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-2/*-SIM_8574.
- . "Kūh-i Bābā", **Encyclopaedia of Islam, Second Edition**, Brill (19.10.2021), https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/encyclopaedia-of-islam-2/kuh-i-baba-SIM_4484.
- . **The Ghaznavids : Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994-1040**, Munshiram Manoharlal Publ., New Delhi, 1992.
- . **The Later Ghaznavids Splendour and Decay the Dynasty in Afghanistan and Northern India, 1040-1186**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 2015.
- . **The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz**, Mazda, Costa Mesa, 1994
- Bowlby, Sophia R., White, Kevin "The Geographical Background", **The Archaeology of Afghanistan: From Earliest Times to the Timurid Period**, ed. Warwick Ball, Norman Hammond, Revised and Updated edition., Edinburgh University Press, Edinburgh, 2019, ss. 25-65.
- Bozer, Rüstem, Yavaş, Alptekin, Güder, Ümit. "Arrowheads (Temren) Found from the Excavations at the Sultan Gıyâseddin Keyhüsrev-II Caravanserai in Eğirdir, Isparta", **Sanat Tarihi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 2, 2020, ss. 333-69.
- Briggs, George Weston. **Gorakhnath and the Kanphata Yogis**, 1. ed., Repr., Motilal Banarsidass, Delhi, 1998.
- Bulliet, Richard W. **Cotton, Climate, and Camels in Early Islamic Iran: A Moment in World History**, Columbia University Press, New York, 2009.
- Burn, A. R. **Alexander the Great and the Hellenistic Empire**, English Universities Press, 1947.

- Buniyatov, Z. **A History of the Khorezmian State Under the Anushteginids, 1097-1231**, Çev. Ali Efendiyev, IICAS, Semerkand, 2015.
- Bühler, Georg. "An Inscription From Dabhoi", **Epigraphia Indica**, Cilt: 1, 1892, ss. 20-32.
- Chakravarti, P. C. **The Art of War in Ancient India**, SOAS University of London (Yayınlanmamış Doktora Tezi), London, 1938.
- Carrin, Marine. "Hinduism and Tribal Religions in India", **Brill's Encyclopedia of Hinduism Online**, 2018, https://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-encyclopedia-of-hinduism/*-COM_9000000150.
- Cartellieri, Wilhelm. "An Ābu inscription of the reign of Bhīmadeva II., dated Samvat 1265", **The Indian Antiquary**, Cilt: 11, 1882, ss. 220-23.
- Cemâlî, Hâmid b. Fazlullâh. **Siyerü'l-ârifîn**, Matba'ı Rizavi, Delhi, 1893.
- Chakravarti, Ranabir. "Nakhudas and Nauvittakas: Ship-Ownning Merchants in the West Coast of India (C. AD 1000-1500)" **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2000, ss. 34-64.
- Chakravarti, Ranabir. **Trade and Traders in Early Indian Society**, Routledge, London, 2021.
- Clift, P. D., Plumb, R. Alan. **The Asian Monsoon: Causes, History and Effects**, Cambridge University Press, Cambridge, UK ; New York, 2008.
- Ceceli, Gülseren. **Hârizmşâh Hükümdarı Sultânşâh Mahmud (567-589/1172-1193)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.
- Cemşid Novruzî. "Zeminehâ ve Evamil-i İctimaî ve Tabiî Roşd-i Sâzmân-ı Nizâmî-i Gûriyân", **Tahkikat-ı Tarih İctimaî Pejoheşgâh-ı Ulûm İnsanî ve Mûtealaat-ı Ferhengî**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2015, ss. 121-42.
- Chand, Tara. **Influence of Islam on Indian Culture**, Indian Press, Allahabad, 1936.
- Chandak Chan Mal, (ed.). **Speeches and Writings Har Bilas Sarda**, Chan Mal Chandak, Ajmer, 1935.
- Chatterjee, S. K. **Indian Calendric System**, Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, New Delhi, 1990.
- Chattopadhyaya, Brajadulal. **Aspects of Rural Settlements and Rural Society in Early Medieval India**, Centre for Studies in Social Sciences, Calcutta, 1990.
- . **Representing The Other? Sanskrit Sources And The Muslims: Eighth To Fourteenth Century**, Manohar Publishers & Distributors, New Delhi, 1998.
- . **Studying Early India: archaeology, texts, and historical issues**, Permanent Black, Delhi, 2005.
- . **The Making of Early Medieval India**, Oxford University Press, New Delhi, 2012.
- Chen, Fa-Hu vd. "Moisture changes over the last millennium in arid central Asia: a review, synthesis and comparison with monsoon region", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 29, Sayı: 7, 2010, ss. 1055-68.
- Ciner, Osman. **El-Makdisî'nin Ahşenü't-Tekâsîm Fîma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- Combe, Etienne vd. **Répertoire Chronologique d'Épigraphie Arabe**, l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Kahire, 1931.

- Cowan, P.J. "Geographic Usage of the Terms Middle Asia and Central Asia", **Journal of Arid Environments**, Cilt: 69, Sayı: 2, 2007, ss. 359-63.
- Cöhce, Salim. "Dehli Türk Sultanlığı'nda Memlûk Sistemi", **Geçmişten Günümüze Türkiye - Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015, ss. 11-32.
- . "Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 5, 2010, ss. 13-24.
- . "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", **Erdem**, Aydın Sayılı Özel Sayısı, Cilt: 3, Sayı: 27, 1997, ss. 981-88.
- . **Şemsî Melikleri**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986.
- Cunningham, Alexander. **Archaeological Survey of India**, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1871.
- . **Archaeological Survey of India**, Simla by Govt. Central Press, Calcutta, 1887.
- . **Reports of a Tour in Bundelkhand and Rewa in 1883-84, and of a Tour in Rewa, Bundelkhand, Malwa, and Gwalior, in 1884-85**, Office of the Superintendent of Government Printing, Calcutta, 1885.
- Curfudekânî, Ebû's-Şeref Nasîh b. Zafer. **Tercüme-i Târîh-i Yemînî**, ed. Ali Kavîm, Çâphâne-i Muhammed 'Ali Ferdî, Tahran, 1334.
- Cüzcânî, Kadî Minhâc-ı Sirâc. **Tabakât-ı Nâsirî**, 2 cilt, ed. Abdülhayy Habîbî, Puhenî Matbae, Kabil, 1342.
- . **The Tabaqât-i Nâsirî**, ed. W. Nassau Lees, Mawlawis Khadim Hosain, 'Abd al-Hayy, College Press, Calcutta, 1864.
- . **Tabakât-i-Nâsirî: A General History of the Muḥammadan Dynasties of Asia, Including Hindūstān, from A.H. 194 (810 A.D.) to A.H. 658 (1260 A.D.) and the Irruption of the Infidel Mughals into Islām**, çev. H.G Raverty, Gilbert & Rivington, London, 1873.
- . **Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar**, çev. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2015.
- . **Tabakât-ı Nâsirî (Moğol istilasına dair kayıtlar)**, çev. Mustafa Uyar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Cüveynî, Atâ Melik. **Târîh-i Cihângüşâ**, ed. Muhammed Kazvînî, Der yek mücelled., İntişârât-ı Negâh, Tahran, 1391.
- . **Târîh-i Cihângüşâ**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- Dalkesen, Nilgün. "Hindistan ve Türkler İklimsel ve Coğrafi Özelliklerin Göç Yönü Üzerindeki Etkisi", **Aktüel Arkeoloji**, Sayı: 68, 2019, ss. 8-10.
- Dallapiccola, A. L. **Hint Mitleri**, çev. Bilgesu Savcı, Phoenix Yayınları, İstanbul, 2013.
- Dashti, Naseer. **The Baloch and Balochistan: A Historical Account from the Beginning to the Fall of the Baloch State**, Trafford, S.I., 2012.
- Datta Manmathanatha, (ed.). **The Garuda Purâna**, çev. Manmathanatha Datta, Society for The Resuscitation of Indian Literature, Calcutta, 1908.
- Datta, Swati. **Migrant Brâhmaṇas in Northern India: their settlement and general impact c. A.D. 475-1030**, 1st ed., Motilal Banarsidass, Delhi, 1989.
- Davids Rhys, S. W Bushell, (ed.). **On Yuan Chwang's Travels in India (629-645 A.D.)**, çev. Thomas Watters, Royal Asiatic Society, London, 1904.
- Derya Adalar Subaşı. "Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında El-Ferec Ba'de's-Şidde Hikâyeleri", **Journal of Turkish Studies**, Cilt: 11, Sayı: 4, 2016, ss. 1-18.

- Dharmasvamin. **Biography of Dharmasvamin: (Chag lo tsa-ba Chos-rje-dpal) : a Tibetan monk pilgrim**, çev. George Roerich, K.P. Jayaswal Research Institute, Patna, 1959.
- Delforooz, Behrooz Barjasteh. "The Role of Natural Phenomena in the Rise and Fall of Urban Areas in the Sistan Basin on the Iranian Plateau (Southern Delta)", **The Urban Mind: Cultural and Environmental Dynamics, African and Comparative Archaeology**, ed. Paul J. Sinclair, Dept. of Archaeology and Ancient History, Uppsala Univ., Uppsala, 2010, ss. 221-42.
- Dimri, A.P., Chevuturi, Amulya. **Western Disturbances - An Indian Meteorological Perspective**, Springer International Publishing, 2016.
- Dey, Nundo Lal. **The Geographical Dictionary of Ancient and Medieval India**, Low Price Pub., Delhi, 2005.
- Digby, Simon. "Reviewed Work(s): Politics and Society during the Early Medieval Period. Collected Works, Vol. 1 by Mohammad Habib and K. A. Nizami", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Cilt: 39, Sayı: 2, 1976, ss. 453-58.
- . **War-Horse and Elephant in the Dehli Sultanate: A Study of Military Supplies**, Oxford University Press, Karachi, 1971.
- Dikshit, K. N. "Garra Plates of The Chandella Trailokyavarman", **Epigraphia Indica**, Cilt: 16, 1921, ss. 272-77.
- Dikshit, K. S. **Spot-light on the History of the Chandellas**, Dikshit Bros., Poona, 1968.
- Dodangeh, Abdullah. "Fahredden Mubârekşâh'ın Şecere-yi Ensâb İsimli Eserlerinin Türkçe Tercümesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 3, 2010, ss. 195-223.
- Derrett, J. Duncan "Law and the Social Order in India before the Muhammadan Conquests", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 7, Sayı: 1, 1964, ss. 73-120.
- Dumont, Louis. **Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications**, çev. Mark Sainsbury, Basia Gulati, Louis Dumont, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Dupree, Louis. **Afghanistan**, Princeton University Press, Princeton, N.J, 1980.
- Durak, Neslihan. **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Manisa, 1999.
- . **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.
- Durdu, Arslan. **Gazneli Devleti'nin Askerî Teşkilâtı**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bolu, 2022.
- Dutt Manmatha Nath, (ed.). **Kamandakiya Nitisara or The elements of Polity**, çev. Manmatha Nath Dutt, Elysium Press, Calcutta, 1896.
- Dutt, Sukumar. **Buddhist Monks and Monasteries of India: Their History and Their Contribution to Indian Culture**, Repr., Motilal Banarsidass, Delhi, 1988.
- Dutt, Nripendra Kumar. **Origin and Growth of Caste in India**, The Book Company, Calcutta, 1931.
- Dominguez-Castro, Fernando vd. "How useful could Arabic documentary sources be for reconstructing past climate?", **Weather**, Cilt: 62, Sayı: 3, 2012, ss. 76–82.
- Eaton, Richard "Temple Desecration and Indo-Muslim States", **Journal of Islamic Studies**, Cilt: 11, Sayı: 3, 2000, ss. 283-319.
- . **The Rise of Islam and the Bengal Frontier, 1204–1760**, UC Press E-Books Collection., University of California Press, Berkeley, 1993.

- Ebü'l-Fidâ, Alî b. Mahmûd el-Eyyûbî. **Ebü'l-Fidâ Coğrafyası**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- Eckstein, David vd. **Global Climate Risk Index 2020 Who Suffers Most from Extreme Weather Events? Wether-Related Loss Events in 2018 and 1999 to 2018**, 2019.
- Edhem, Halil. **Düvel-i İslâmiyye: Târihi medhaller ile takvimi ve ensâbı cedvelleri**, Millî Matbaa, İstanbul, 1345.
- Edsman, Carl-Martin. (ed.). **The Sacral Kingship**, BRILL, Boston, 1959.
- Emeneau, Murray B. "The Composite Bow in India", **Proceedings of the American Philosophical Society**, Cilt: 97, Sayı: 1, 1953, s. 77-87.
- Ellenblum, Ronnie. **The Collapse of the Eastern Mediterranean: Climate Change and the Decline of the East 950-1072**, Cambridge University Press, New York, 2012.
- el-Bundârî. **Zubdetü'l-nusrâ ve Nuhbetü'l-usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)**, çev. Kıvameddin Burslan, 3. Baskı., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.
- Elliot Henry M., John Dowson, (ed.). **The History Of India As Told By Its Own Historians: Muhammadan Period**, Cilt 1, Trübner Co., London, 1867.
- , (ed.). **The History Of India As Told By Its Own Historians: Muhammadan Period**, Cilt, 2, Trübner Co., London, 1869.
- Emîr Hüsrev Dihlevî. **Hazâinü'l-fütûh (Târîh-i Alâ'î)**, çev. Muhammed Vahîd Mîrzâ, National Committee for 700th Anniversary of Amir Khusrau, Lâhore, 1975.
- . **The Campaigns Of Alauddin Khilji Being the Khaza'inul Futuh, Treasures of Victory, of Hazrat Amir Khusrau of Delhi**, çev. Mohammad Habib, Taraporewala, Bombay, 1931.
- . **Noh Sipîhr**, ed. Vahid Mirzâ, Oxford University Press, Calcutta, 1950.
- Emîrhord, Muhammed b. Mübârek b. Muhammed Kirmânî Alevî. **Siyerü'l-evliyâ' der ahvâl ve melfûzât-ı meşâyih-i Çiştî**, ed. Chiranjî Lâl, Muhibb-i Hind Press, Delhi, 1884.
- Enver, Konukçu. "Kutbüddin Bahtiyâr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2002, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutbuiddin-bahtiyar>.
- Erdoğan, Coşkun. **Hârezmşâhlar (Anuştegin'den Celâleddin'e)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.
- Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.
- Eryılmaz, İsa. **Hindistan'da Racputlar**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2011.
- Esterâbâdî, Muhammed Kasım Hinduşah. **Târîh-i Firişte**, ed. Muhammed Rıza Nasırî, Merkez-i Tahkikat-ı Rayane-i Gâimiyye Esfehan, İsfahan, t.y.
- . **Târîh-i Firişte (ez Âğaz ta Babur)**, 1 cilt, ed. Muhammed Rıza Nasırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran, 1387.
- Fahr-i Müdebbir. **Âdâb'ul-Harb ve's-Şeca'a**, ed. Ahmed Süheyli Hânsâri, Enşaraât-i Ekbal, Tahran, 1346.
- Fakhr al-Din Mubarakshah. **Tarikh-i Fakhru'd-din Mubarakshah : being the historical introduction to the book of genealogies of Fakhru'd-din Mubarakshah Marvar-rudi completed in A.D. 1206**, ed. E. Denison Ross, The Royal Asiatic Society, London, 1927.
- Fasîh Ahmed b. Celâleddîn Muhammed Yahyâ, **Mücmel-i Fasihî**, Cilt: 2, Nşr. Muhsin Nâci Nasrabâdî, Esâtir, Tahran, 2005.
- Fâmî, Şeyh Abdurrahman Fâmî-yi Herevî. **Târîh-i Herât (dest neveşte-i nev-yâfte)**, ed. İrec Efşâr, Mîrâs-ı Mektub, Tahran, 2008.

- Favre, Raphy, Kamal, Golam Monowar. **Watershed Atlas of Afghanistan**, AIZON, Kabul, 2004.
- Firoz Shah Tughlaq. **The Futuhat-i-Firuz Shahi**, ed. Azra Alavi, çev. Azra Alavi, Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1996.
- Fischel, Walter J. "The Rediscovery of the Medieval Jewish Community at Fīrūzkūh in Central Afghanistan", **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 85, Sayı: 2, 1965, ss. 148-53.
- Fisher, Michael Herbert. **An Environmental History of India**, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.
- Flood, Finbarr. **Objects of Translation: Material Culture and Medieval Hindu-Muslim Encounter**, Princeton University Press, Princeton, 2009.
- Flood, Finbarr B. "Ghūrid Architecture in the Indus Valley: The Tomb of Shaykh Sādan Shahīd", **Ars Orientalis**, Cilt: 31 2001, ss. 129-66.
- . "Pillars, Palimpsests, and Princely Practices: Translating the past in Sultanate Delhi", **Res: Anthropology and aesthetics**, Cilt: 43 2003, ss. 95-116.
- Flood, Gavin D. **An Introduction to Hinduism**, Cambridge University Press, New York, 1996.
- Fox, Richard Gabriel. **Kin, Clan, Raja and Rule: State-Hinterland Relations in Preindustrial India**, Univ. of California Press, Berkeley, 1971.
- Galib, Mübarek. **Hindistan'da Türk Hükümdarları**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1341.
- Ganguly, D. C. **The History of the Paramara Dynasty in Malava, Arthuna and Chandravati**, SOAS University of London, Great Britain, 1930.
- Garde, B. "A note on the Yajvapalas or Jajapellas of Narwar", **Indian Antiquary**, Cilt: 47, 1918, ss. 241-46.
- Gerdizî, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud. **Zeynü'l-Ahbâr**, ed. Rahim Rızâzâde Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, Tahran, 1384.
- Genç, Reşat. **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- Ghulam Husain Salim. **Riyazu-s-Salatin A History of Bengal**, çev. Maulavi Abdus Salam, The Baptist Mission Press, Calcutta, 1902.
- Gilmartin, David, Lawrence, Bruce B. **Beyond Turk and Hindu: Rethinking Religious Identities in Islamicate South Asia**, University Press of Florida, Gainesville, FL, 2000.
- Gnoli, Gherardo. "Jewish Inscriptions in Afghanistan", **East and West**, Cilt: 13, Sayı: 4, 1962, ss. 311-12.
- Gommans, Jos. **The Indian Frontier: horse and warband in the making of empires**, Routledge, New York, 2018.
- Gopal, Lallanji. **The Economic Life of Northern India c. A.D. 700-1200**, Motilal Banarsidas, Delhi, 1965.
- Goron, Stan, Goenka, J. P. **The Coins of the Indian Sultanates: Covering the Area of Present-Day India, Pakistan, and Bangladesh**, Munshiram Manoharlal, 2001.
- Göksu, Erkan. "Türkler Kuşatma Araç-Gereçleri Teknolojisiyle Ne Zaman Tanıştı?", **Antakiyat**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2019, ss. 40-51.
- . **Gazneliler (963-1186)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021,
- Gupta, Parameshwari Lal. "Nagri Legend on Horseman Tankah of Muhammad bin Sam", **Journal of the Numismatic Society of India**, Cilt: 35, 1973, ss. 209-12.
- Gürbüz, Meryem. **Hârizmşahlar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2014.
- Gûri, Gavsuddin Müstemend. **Tarîh-i Muhtasar-ı Gûr**, 2 Cilt, Ketabhane-i Faizî, Herât, 1958.

- Ghurye, G. S. **Caste And Class in India**, Popular Book Depot, Bombay, 1957.
- Ghurye, G. S. **Caste, Class, and Occupation**, Popular Book Depot, Bombay, 1961.
- Guha, Ranajit. **Dünya-Tarihinin Sınırında Tarih**, çev. Ünal Erkal, Metis, İstanbul, 2006.
- Ghosh, Ranjan. "India, Itihasa, and Inter-Historiographical Discourse", **History and Theory**, Cilt: 46, Sayı: 2, 2007, ss. 210-17.
- Habib, Irfan. "Economic History of the Delhi Sultanate - An Essay in Interpretation", **The Indian Historical Review**, Cilt: 4, Sayı: 1, 1978, ss. 287-303.
- . **Man and Environment: The Ecological History of India**, 4th ed. (paperback), 2015., Tulika Books, New Delhi [Aligarh], 2010.
- . "Presidential Adress", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 31 1969, ss. 139-61.
- . **An Atlas of the Mughal Empire**, Oxford University Press, New Delhi, 1986.
- Habib, Irfan, Habib, Faiz. "Political Geography of Northern India, First Half of The Thirteenth Century", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 58 1997, ss. 206-17.
- Habib, Mohammad. **Indian Culture and Social Life at the Time of Turkish Invasions**, Aligarh Historical Research Institute., Shaikh Ashraf, Lahore, 1945.
- Habib, Mohammad, Nizami, Khaliq Ahmad. **A Comprehensive History of India. Vol. 5, Part 2, The Delhi Sultanat, A.D. 1206-1526**, 2. Baskı., People's Pub. House, New Delhi, 1970.
- Habîbî, Abd'ül-Hayy. **Cöğrafyay-î Tarih-î Afğanistan**, Merkez-î Neşriyyat-ı Mîvend, Peşâver, 1378.
- Habibullah, A. B. **The Foundation of Muslim Rule in India**, Muhammad Ashraf, Lahore, 1945.
- . **The Sultanate of Delhi, (1206-1290 A.D.)**, SOAS, University of London, London, 1936.
- Haig, Wolseley. "Mu'izz'ud'din Muhammed Bin Sam of Ghur and the Earlier Slave Kings of Delhi", **The Cambridge History of India**, Cambridge University Press, Cambridge, 1928, C. 3 , ss. 38-73.
- Hambly, Gavin. "Who Were the Chihilgānī, the Forty Slaves of Sultān Shams Al-Dīn Iltutmish of Delhi?", **Iran**, Cilt: 10 1972, ss. 57-62.
- Hamd-Allah Mustawfī of Qazwin. **The Geographical Part of The Nuzhat-Al-Qulūb Composed By Hamd-Allah Mustawfī of Qazwin**, çev. Guy Le Strange, Luzac, London, 1919.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. **Tarih-i Güzide**, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.
- Hamdani, Abbas al-. **The Beginnings Of Ismaili Dawa In Northern India**, Sirovic Bookshop, Kahire, 1956.
- Hamevî, eş-Şeyh el-İmam Şehâbeddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah el-. **Mu'cemu'l-Buldân**, 6 cilt, Dâru Sâdr, Beyrut, 1977.
- Hândmîr, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn. **Habîbü's-siyer fî ahbârî efrâdi'l-beşer**, Cilt: 2, Kitabhâne-i Hayyâm, Tahran, 1333/1954.
- Hândmîr, Gıyâsu'd-dîn bin Humâmu'd-dîn. **Târîh-i Habîbu's-Siyer fî Ahbârî Efrâdi'l-Beşer**, ed. Gıyâseddîn b. Hemameddîn el-Hüseynî, Celâleddîn Hûmaî, Merkez-e Tahkikât-ı Rayâneha-i Gamiye-Isfahan., Kitâbhâne-î Hayyam, Tahran, 1333.
- Hannay, S. T. "Brief Notice of Sil Hako or Stone Bridge in Zillah Kamrup by Major S. T. Hannay", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 20, Sayı: 4, t.y., ss. 291-95.

- Hao, Zhixin vd. "Climatic changes during the past two millennia along the Ancient Silk Road", **Progress in Physical Geography: Earth and Environment**, Cilt: 44, Sayı: 5, 2020, ss. 605-23.
- Hardy, Peter. **Historians of Medieval India Studies in Indo-Muslim Historical Writing**, Luzac, London, 1986.
- Hardy, Peter. "The 'oratio recta' of Baranī's 'Ta'rīkh-i-Firūz Shāhī'--Fact or Fiction?", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Cilt: 20, Sayı: 1/3, 1957, ss. 315-21.
- Hazra, R. C. **Studies in the Puranic Records on Hindu Rites and Customs**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1975.
- Hees, Syrinx Von. "Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okuması", **Millî Folklor**, çev. Yeliz Özay, Cilt: 13, Sayı: 103, 2014, ss. 142-62.
- Hill, D. R. "Physics and Mechanics: Civil and Hydraulic Engineering Industrial Processes and Manufacturing, and Craft Activities", **History of the Civilizations of Central Asia, Vol. IV: The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century**, ed. Muhamed Sajfitdinovič Asimov, Clifford Edmund Bosworth, UNESCO Publishing, Paris, 2000, ss. 265-69.
- Hiltebeitel, Alf. **Rethinking India's Oral and Classical Epics**, University of Chicago Press, Chicago, 1999.
- Hodgson, Marshall G. S. **İslam'ın Serüveni**, 3 cilt, çev. Berkay Ersöz, Phoenix Yayınları, Ankara, 2020.
- Holdich, Thomas. "The Geography of the North-West Frontier of India", **The Geographical Journal**, Cilt: 17, Sayı: 5, 1901, ss. 461-475.
- Hodivala, Shahpurshah Hormasji. **Studies in Indo-Muslim History: A Critical Commentary on Elliot and Dowson's History of India as Told by Its Own Historians**, 2 cilt, ed. Sanjay Garg, Reprint., Routledge, London;New York, 2019.
- Holling, C. S. "Resilience and stability of ecological systems", **Annual Review of Ecology and Systematics**, Sayı: 4, 1973, ss. 1-23.
- Horovitz, Joseph. "The inscriptions of Muhammad Ibn Sām, Qutbuddin Aibeg and İltutmish", **Epigraphia Indo-Moslemica**, 1914, ss. 12-24.
- Hultzs, E. "A Chaulukya Grant Dated 1207 A.D.", **Indian Antiquary**, Cilt: 11 1882, ss. 137-40.
- Huntington, Ellsworth. **The Pulse of Asia: A Journey in Central Asia Illustrating The Geographic Basis of History**, Houghton Mifflin, Boston, 1907.
- Hutchison, J., Vogel, J. Ph. **The History of Punjab Hill States**, Asian Educational Services, Delhi, 1994.
- Hussain, Fatima. **Chishtis During The Delhi Sultanate: A Balance Between Ideal and Practice**, Centre for Historical Studies School of Social Sciences Jawarhal Nehru University (Yayınlanmamış Doktora Tezi), New Delhi, 2002.
- HughesMalcolm K., Diaz, Henry F. "Was There a 'Medieval Warm Period', and If so, Where and When?", **Climatic Change**, Cilt: 26, Sayı: 2, 1994, ss. 109-42.
- Hutter, Manfred. **Dünya Dinleri**, çev. Berna Kahraman, Runik Kitap, İstanbul, 2020.
- Imperial Gazetteer of India**, New Edition., Clarendon Press, Oxford, 1908.
- Inaba, Minoru. "Sedentary Rulers on the Move: The Travels of the Early Ghaznavid Sultans", **Turko-Mongol Rulers, Cities and City Life**, ed. David Durand-Guédy, Brill, Leiden;Boston, 2013, ss. 75-98.
- Inden, Ronald B. **Imagining India**, Repr., Indiana University Press, Bloomington, 2006.

- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. **İbn Battûta Seyahatnâmesi**, 2 cilt, çev. A. Sait Aykut, 6. Baskı., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.
- İbn Fundûk, Ebû'l-Hasan 'Ali b. Zeyd. **Târîh-i Beyhak**, ed. Ahmed Behmenyâr, Mirza Muhammed Kazvînî, Kitâbfuruşî Furugî, Tahrân, 1361.
- İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî. **10. Asırda İslam Coğrafyası (Surât el-Arz)**, çev. Ramazan Şeşen, 2. Baskı., Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Abdülkerim. **İslâm Tarihi el-Kâmil fî't-Târîh Tercümesi**, 12 cilt, çev. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987.
- . **el-Kâmil fî't-Târîh**, ed. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1424.
- . **The Chronicle of Ibn al-Athir for the Crusading Period from al-Kamil i'l-Ta'rih**, çev. Donald Sidney Richards, Routledge, New York, 2016.
- İsamî, A. Mâlik. **The Futuh-Us-Salatin or the Shahnama of Medieval India of Isami**, ed. A. Mahdi Husain, Educational Press, Agra, 1938.
- İsamî, Abd al-Mâlik. **Futuhu's Salatin: Or, Shah Namah-i Hind of İsamî : Translation and Commentary**, çev. A. Husain Mahdi, Asia Publishing House, New York, 1967.
- İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed. **Ülkelerin Yolları (Değerlendirme ve Metin)**, çev. Murat Ağarı, 2. Baskı., Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2020.
- Jackson David. P., (ed.). **Two Biographies of Śākyaśrībhadrā: The Eulogy by Khro-phu lo-tsā-ba and its Commentary by bSod-nams-dpal-bzang-po: Texts and Variants from Two Rare Exemplars in the Bihar Research Society in Patna**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1990.
- Jackson, Peter. "Jalāl al-Dīn, the Mongols, and the Khwarazmian Conquest of the Panjāb and Sind", **Iran**, Cilt: 28, 1990, ss. 45-54.
- . **The Delhi Sultanate: A Political and Military History**, Cambridge University Press, New York, 1999.
- . "The Fall of the Ghurid Dynasty", **Studies in Honour of Clifford. The Sultan's Turret: Studies in Persian and Turkish Culture**, ed. Carole Hillenbrand, Brill, Leiden, 1999, s. .
- . "The 'Mamlūk' Institution in Early Muslim India", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, Sayı: 2, 1990, ss. 340-58.
- Jahan, Nasrin. **A Study of Pre-Moghul Histories Written in Persian Prose in India (1206 1388 A D)**, University of Calcutta, Department of Arabic and Persian, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Calcutta, 1978.
- Jain, K.C. "A Study of Castes in Rajasthan (From 700-1200 A.D.)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 40 1979, ss. 144-49.
- Jalali, S. Farrukh Ali. "A Possible Inscription of İltutmish from Budaun", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 39, 1978, ss. 1025-28.
- . "Place Names and Territorial Divisions in Sultanate-Period Inscriptions", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 38 1977, ss. 793-805.
- Jana, Puja. **Indus, the Blue Gold: Rethinking the Transboundary Water Distribution Between India and Pakistan**, ProQuest Dissertations and Theses, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Oklahoma State University, Ann Arbor, 2019.
- Jentsch, Christoph. "Die Kareze in Afghanistan", **Erdkunde**, Sayı: 24, 1970.
- Jha, Pankaj. **A Political History of Literature: Vidyapati and The Fifteenth Century**, First edition., Oxford University Press, New Delhi, 2019.

- Jha Ganganatha, (çev.). **Manusmṛiti: with the “Manubhasya” of Medhatithi; text, translation and notes**, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1932.
- Müller Friedrich Max, (thk.). **The Sacred Books of the East Vol.33: Minor Law Books**, çev. Julius Jolly, Clarendon Press, 1889.
- Jonarāja. **The Rajatarangini of Jonaraja**, çev. Jogesh Chunder Dutt, Gyan Pub. House, New Dehli, 2000.
- K. P. Shiji, “Paṭṭiṇi: Hunger Strike of Brāhmanas in Medieval Kerala”, **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 80, 2019, ss. 483-489.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1984.
- Kane, Pandurang Vaman. **History of Dharmaśāstra**, 3 Cilt, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1930-46
- Kalender, Mevlana Hamîd. **Ḥayrû'l-Mecalis: Melfûzât-ı Hazret-i Şeyh Nasîre'd-dîn Mahmûd Çerâğ-ı Dehlî.**, ed. Khaliq Ahmad Nizami, Aligarh Muslim University Department of Persian, Aligarh, 1959.
- Kalhana. **Rajatarangini: The Saga of the Kings of Kashmir**, çev. Ranjit Sitaram Pandit, 3. Baskı., Sahitya Akademi, New Delhi, 1977.
- Kansoy, Umut. **Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2018.
- . “Savaş Filleri ve Mürettebatının Silahları”, **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2020, ss. 405-51.
- Karamustafa, Ahmet T. **Tanrının Kuraltanımız Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları 1200-1550**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Karna, Pandit Rama. “Manglana Stone Inscription of Jayatrasimha; (Vikrama) Samvat 1272”, **Indian Antiquary**, Cilt: 41, 1912, ss. 85-88.
- Kaul, Shonaleeka vd. “Rajatarangini of Kalhana (The): Sanskrit Kavya as History”, **Encyclopédie des historiographies : Afrique, Amérique, Asie : Volume 1 : sources et genres historiques (Tome 1 et Tome 2)**, TransAireS, Presses de l'Inalco, Paris, 2020, ss. 1425-34, <http://books.openedition.org/pressesinalco/28243>.
- Kautilya. **Arthaśāstra**, ed. L. N. Rangarajan, çev. Utku Umut Bulsun, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Kaya, Korhan. **Hindistan'da Kabileler: Gelenekler - Görenekler - İnançlar ve Hikayeler Işığında Hint Sosyal Antropolojisi**, Pinhan Yayınları, İstanbul, 2021.
- Keith, Arthur Berriedale. **A History of Sanskrit Literature**, Motilal Banarsidass Publ., 1966.
- Kerecî, Ebûbekir Muhammed ibn el-Hasan el-. **İstihrâc-ı Âbhay-ı Pinhân**, çev. Hüseyin Hâdîv Cem, İntişarat-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1345.
- . **Kitabu İnbâti'l-Miyâhi'l-Hafiyye**, Matbuat-ı Dairet'il Ma'ğrif'ül Osmaniyye, Haydarâbâd, 1944.
- Keskin, Nuh. **Harizmşah Sultan Tekiş ve Zamanı (1172-1200)**, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale, 2020.
- Ketkar, Shridhar V. **The History of Caste in India**, Cilt: 1, Taylor & Carpenter, Ithaca; New York, 1909.
- Khan, Mumtaz Ali. **Some Important Persian Prose Writings of the Thirteenth Century A.D. in India**, Aligarh Muslim University Department of Persian, Aligarh, 1970.
- Kielhorn, Franz. “Copper-Plate Grants of the Kings of Kanauj”, **The Indian Antiquary**, Cilt: 18, 1889, ss. 9-21.

- . “Delhi Siwalik Pillar Inscription of Visaladeva; The Vikrama Year 1220”, **The Indian Antiquary**, Cilt: 19, 1890, ss. 215-19.
- . “Nagpur Stone Inscription of the Ruler of Malava The Vikrama Year 1161”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 2, 1892, ss. 180-95.
- . “Patna Inscription of the Time of the Yadava Simghana and His Feudatories Soideva and Hemadideva”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 1, 1892, ss. 338-46.
- . “Rothasgad rock inscription of Prapata Vikrama Samat 1279”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 4, 1896, ss. 310-12.
- . “Sanskrit Plays, Partly Preserved as Inscriptions at Ajmere”, **The Indian Antiquary**, Cilt: 20, 1891, s. 203 vd.
- . “Sundhâ Hill Inscription of Châchigadevâ Vikrama Samvar 1319”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 9, 1907, ss. 70-83.
- . “Two Chandella Inscriptions From Ajaygad”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 1, 1893, ss. 325-38.
- Koç, Bilal. “Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2017, ss. 91-121, doi:[10.32321/cutad.359755](https://doi.org/10.32321/cutad.359755).
- . “Racastan’da Delhi Türk Sultanlığı-Hindu Çekişmesi ve Ratanpûr Kalesi”, **Gazi Türkiyat**, Sayı: 27, 2020, ss. 137-59.
- Konow, Sten. “Sarnath Inscription of Kumaradevi”, **Epigraphia Indica**, Cilt: 9, 1907, ss. 319-28.
- Konukçu, Enver. “Hasan Nizâmî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 16, İstanbul, 1997, s. 333, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hasan-nizami>.
- Kortel, S. Haluk. **Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- . “Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddîn Yıldız”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 39, 2004, ss. 37-54.
- . “Delhi Türk Sultanı Alaeddîn Halacî’nin Moğol Siyaseti”, **Tarih Dergisi**, Sayı: 36, 2011, ss. 261-82.
- . “Muizzî Meliklerinden Nâsireddîn Kubaca”, **Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan**, ed. Emine Uyumaz vd., Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, ss. 167-82.
- Köprülü, Mehmet Fuad. **Hanedanlar, İnsanlar ve Yerler İslam Ansiklopedisi Tarih Yazıları**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2019.
- . “Türk Onomastique’i Hakkında”, **Tarih Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2011, ss. 221-36.
- Kulke Hermann, (ed.). **The State in India, 1000-1700**, Oxford University Press, Delhi ; New York, 1995.
- Kuan-Hua, Lin. **Hsüan-Tsang’ın Seyahatnamesi Ta-t’ang-si-yü-chi üzerine bir çalışma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.
- . **Hindistan Tarihi**, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- Kumar, Sunil. **The Emergence of the Delhi Sultanate: 1192 - 1286**, Orient Longman, New Delhi, 2007.
- . “The Ignored Elites: Turks, Mongols and a Persian Secretarial Class in the Early Delhi Sultanate”, **Modern Asian Studies**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2009, ss. 45-77.
- . “When Slaves were Nobles: The Shamsî Bandagân in the Early Delhi Sultanate”, **Studies in History**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1994, ss. 23-52.
- Kutlutürk, Cemil. **Hint Düşüncesinde İslam Algısı**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2019.

- . “Ortaçağ Hint Kaynaklarında İslâm ve Müslümanlar”, **Derin Tarih**, Sayı: 19, 2021, ss. 91-99.
- Kuzucuoğlu, Catherine. “Anadolu ve Doğu Akdeniz’de Geçmişteki Ani İklim Değişiklikleri”, **Aktüel Arkeoloji**, Sayı: 68, 2019, ss. 20-37.
- Lal, Kishori Saran. “Caste and other factors which checked the Islamization of India”, 26.10.2012, <https://bharatabharati.in/2012/09/26/caste-and-other-factors-which-checked-the-islamization-of-india-k-s-lal/>.
- . **Growth of Muslim Population in Medieval India (A.D. 1000-1800)**, 1978.
- . **History of The Khaljis (1290-1320)**, The Indian Press, Allahabad, 1950.
- . **Studies in Medieval Indian History**, Ranjit Printers & Publishers, Delhi, 1966.
- Lamb, Hubert “The Early Medieval Warm Epoch and Its Sequel”, **Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology**, Sayı: 1, 1965.
- Lambrick, H.T. **Sind: A General Introduction**, 3. Baskı, Sindhi Adabi Board, Hyderabad, 1986.
- Lane-Poole, Stanley. **The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions**, Westminster, 1894.
- . **The Mohammedan Dynasties: Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions**, Routledge Taylor & Francis Group, London, 2000.
- Lane-Poole, Stanley, Reginald, Stuart. **The Coins of the Sultans of Dehlî in the British Museum**, Trustees, London, 1884.
- Leclère, Basile. “Ambivalent Representations of Muslims in Medieval Indian Theatre”, **Studies in History**, Cilt: 27, Sayı: 2, 2011, ss. 155-95.
- Lees, W. Nassau. “Materials for the History of India for the Six Hundred Years of Mohammadan Rule Previous to the Foundation of the British Indian Empire”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, Cilt: 3, Sayı: 2, 1868, ss. 414-77.
- Lingat, Robert. **The Classical Law of India**, University of California Press, Berkeley, 1973.
- Lorenzen, David N. “Warrior Ascetics in Indian History”, **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 98, Sayı: 1, 1978, ss. 61-75.
- Luard, C. Eckford, Lele, K. K. **The Paramāras of Dhār and Mālwa**, British India Press, Bombay, 1908.
- Macdonell, Arthur Anthony. **A History of Sanskrit Literature**, D. Appleton and Company, New York, 1900.
- Mächtle, Bertil vd. “The Age and Origin of Karez Systems of Silk Road Oases around Turpan, Xinjiang, P.R. of China”, **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, ed. Liang Emlyn Yang vd., Springer International Publishing, Cham, 2019, ss. 359-78.
- Madsen, Stig Toft. “Clan, Kinship, and Panchayat Justice among the Jats of Western Uttar Pradesh”, **Anthropos**, Cilt: 86, Sayı: 4/6, 1991, ss. 351-65.
- Mahmood Abedi, Leila Shoghi. “Observations Concerning Aadab Al-Harb Wal-Shaja’a and Its Correction”, **Persian Literature**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2021, ss. 57-75.
- Majumdar, Asoke Kumar. **Chaulukyas of Gujarat**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1956.
- Majumdar, Susmita Basu. “Literary Inscriptions: An Overview”, **Sahapedia**, 20.02.2020, <https://www.sahapedia.org/literary-inscriptions-overview>.
- McClish, Mark. **The History of the Arthaśāstra: Sovereignty and Sacred Law in Ancient India**, 1. b., Cambridge University Press, 2019.
- Melik Şâh Hüseyin, **İhyâ’ül-Mülûk**, Nşr. Manučeher Sutûde, Tahran, 1344/1965.

- Makdisî, Şemsu'd-dîn Ebû Abdullah Muhammed bin Ahmed bin Ebû el-. **Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l Ekâlîm**, ed. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 1423.
- Mānasāra. **Architecture of Mānasāra**, çev. Prasanna Kumar Acharya, Oxford University Press, London, 1933.
- Mathur, Ashutosh Dayal. **Medieval Hindu Law: Historical Evolution and Enlightened Rebellion**, Oxford University Press, New Delhi ; New York, 2007.
- Mathur, U. B. **Ethnographic Atlas of Rajasthan; with reference to scheduled castes & scheduled tribes**, Manager of Publications, Delhi, 1968.
- Mazumdar, Bhakat Prasad. **Socio-economic History of Northern India (1030-1194 A.D.)**, K. L. Mukkopadhyay, Calcutta, 1960.
- McEwen, Edward. "Persian Archery Texts:Chapter Eleven of Fakhr-i Mudabbir"s Âdâb al-Harb (Early Thirteenth Century)", **The Islamic Quarterly**, Cilt: 18, Sayı: 3, 1974, ss. 76-99.
- McGregor, Ronald Stuart. **The Oxford Hindi-English Dictionary**, Oxford University Press, 1993.
- Melville, Charles. "Meteorological Hazards and Disasters in Iran: A Preliminary Survey to 1950", **Iran**, Cilt: 22 1984, ss. 113-50.
- , (ed.). **Persian Historiography**, I.B. Tauris, London, 2012.
- Merutunga Acarya. **The Prabandhacintāmaṇi or Wishing-stone of Narratives**, çev. C. Tawney, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1901.
- Mesudî. **Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.
- Micheau, Françoise. "Ibn al-Athir", **Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant**, ed. Alex Mallett, Brill, Leiden, 2014, s. .
- Minorsky, V. "Gardîzî on India", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London**, Cilt: 12, Sayı: 3/4, 1948, ss. 625-40.
- Mîrhând, Muhammed B. Havendşah b. Mahmud, **Tarih-i Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Muluk ve'l Hülefâ**, Cilt: 4, Kitâp Fûrûşî-i Hayyâm Tahran, 1339/1960.
- Mîr Muhammed Ma'sûm. **Târîh-i Sind**, ed. U. Daudpota, Bhandarkar Oriental Research Institute, Poona, 1938.
- Mishra, S.C. "Interpreting the Social Crisis of the Kali Age an Epigraphic View from Haraha Stone Inscription", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 62 2001, ss. 123-26.
- Mirashi, Vasudev Vishnu. **Corpus Inscriptionum Indicarum**, Government Epigraphist for India, Ootacamund, 1955.
- Monier-Williams, Monier. "Rohini", **A Sanskrit-English dictionary: Etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate indo-european languages**, The Clarendon Press, Oxford, 1899.
- Motesharrei, Safa, Rivas, Jorge, Kalnay, Eugenia. "Human and Nature Dynamics (HANDY): Modeling Inequality and Use of Resources in the Collapse or Sustainability of Societies", **Ecological Economics**, Cilt: 101, 2014, ss. 90-102.
- Moosvi, Shireen. "Numismatic Evidence and The Economic History of The Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 50, 1989, ss. 207-18.
- . "Mound Known As Bamanpukur Mound of Fort", **The Archaeological Survey of India (ASI), Kolkata Circle**, 24.06.2023, <https://www.asikolkata.in/nadia.aspx>.

- Muhammad Aziz, Ahmad. **Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)**, Oriental Books Reprint Corporation, Lahore, 1949.
- Muhammad bin Khâvendshâh bin Mahmûd. **The Rauzat-Us-Safa: Or Garden of Purity**, 1 cilt, ed. Forster Fitzgerald Arbuthnot, çev. Edward Rehatsek, Royal Asiatic Society, London, 1891.
- Mularaja Solanki, Munshi, Kanaiyalal Maneklal. **The Glory That Was Gûrjaradeśa**, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay, 1943.
- Ravendî. Muhammed ibn 'Alî ibn Süleymân, **Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr**, ed. Muhammed İkbâl, Luzac; Brill, London; Leiden, 1921.
- Mukherji Ramaranjan, Sachindra Kumar Maity, (ed.). **Corpus of Bengal Inscriptions Bearing on History and Civilization of Bengal**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1967.
- Nâhiz, Muhammed Hekim. **Qâmus-î Coğrafya-yî Afğanistan**, Encümen-i Aryana-i Dâ'iret' el-Ma'arif, Kabil, 1957-59.
- Najmuddin, Omaid vd. "Valuation of Land-Use/Land-Cover-Based Ecosystem Services in Afghanistan—An Assessment of the Past and Future", **Land**, Cilt: 11, 2022, s. 1906.
- Narang, Satya Pal. **Hemacandra's Dvyâśrayakāvya**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1972.
- Nayachandra Suri. **The Hammîra Mahâkāvya**, ed. Nilkanth Janardan Kirtane, Education Society's Press, Bombay, 1879.
- Nazim, Muhammad. **The Life and Times of Sultan Mahmud of Ghazna**, Cambridge University Press, 2014.
- Nesevî, Şihâbü'd-din Muhammed Hurandizi Zeydari. **Sîret-i Celâlû'd-din Mengüberdi**, 2 cilt, çev. Müctebâ Mînovî, Şirket-i Entesharat-i Elmi ve Ferhengi, Tahran, 1384.
- Nicolle, David. **Medieval Indian Armies (1) Hindu, Buddhist and Jain**, Osprey Publishing, Oxford, 2022.
- Niyogi, Roma. **The History of the Gâhadavâla Dynasty**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1959.
- Nizam Ad-Din Awliya. **Morals for the Heart: Conversations of Shaykh Nizam Ad-Din Awliya Recorded by Amir Hasan Sijzi**, çev. Bruce B. Lawrence, Paulist Press, New York; Mahwah, 1992.
- Nizâmeddin Ahmed Herevî. **Tabakât-ı Ekberî**, ed. Brajendranath De, Hidâyet Hüseyin, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1927.
- Nizami, Khaliq Ahmad. **On History and Historians of Medieval India**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1983.
- , (ed.). **Politics and Society during the Early Medieval Period: Collected Works of Professor Mohammad Habib**, 2 cilt, People's Pub. House, New Delhi, 1981.
- . **Some aspects of religion and politics in India during the thirteenth century**, The Caxton Press, New Delhi, 1961.
- Nizâmi-î Arûzî Semerkandî. **Çehâr Makâle**, ed. Muhammed Mu'in, Muhammed Kazvînî, Kitâbfurûşî-i Zevvâr, Tahran, 1372.
- Nizamud-Din, Muhammad. **Introduction to the Jawami' u'l-hikayat wa lawami'u'r-riwayat of Saididu'd-Din Muhammad al-'Awfi**, Luzac, London, 1929.
- Ocak, Ahmet. "Karmatîlik ve Hindistan'a Yayılması Karşısında Gazneliler", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2001, ss. 33-45.

- Olivelle, Patrick, Olivelle, Suman. **Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharmasastra**, Oxford University Press, Oxford ; New York, 2005.
- O'Neal, Michael. "Fakhr-i Mudabbir", **Islam, Judaism, and Zoroastrianism**, ed. Zayn R. Kassam, Yudit Kornberg Greenberg, Jehan Bagli, Springer Netherlands, Dordrecht, 2018, ss. 221-24, doi:[10.1007/978-94-024-1267-3_2044](https://doi.org/10.1007/978-94-024-1267-3_2044).
- . "Ghūrīds", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, 2015, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_27477.
- O'Neal, Michael. "Some New Numismatic Evidence for Ghurid History", **Proceedings of the Eighth European Conference of Iranian Studies**, ed. Olga YASTREBOVA, The State Hermitage Publishers, Saint Petersburg, 2020, C. 2, ss. 199-222.
- Opała-Owczarek, Magdalena, Owczarek, Piotr. "Dry and Humid Periods Reconstructed from Tree Rings in the Former Territory of Sogdiana (Central Asia) and Their Socio-economic Consequences over the Last Millennium", **Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road**, ed. Liang Emlyn Yang vd., Springer International Publishing, Cham, 2019, ss. 195-214.
- Öntürk, Vural. "Ravzatü's-Safâ ve Habibü's-Siyer'e Göre Gurlular", **Journal Of History School**, Cilt: 11, Sayı: XXXIV, 2018, ss. 129-61.
- . **Gurlular Devleti'nin Siyasî Tarihi**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Van, 2020).
- . **Gurlular (1157-1216)**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2020.
- Özgüdenli, Osman G., Duman, İbrahim. "Ortaçağ İslâm Dünyasında Bir Ok Mancınığı: Kuşkencîr", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2016, ss. 93-108.
- Öztürk, Mürsel. **Anadolu Erenlerinin Kaynağı Horasan (Moğol İstilâsına Kadar)**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.
- Pathak, Vishwambhar Sharan. **Ancient Historians of India**, Asia Publishing House, Bombay, 1966.
- Padmagupta, **The Navasahasanka Charita of Padmagupta, Alias Parimala, Part 1: Containing the Preface, the Text with Various Readings**, ed. Vaman Şastri Islampurkar, Government central Book Depôt, Bombay, 1895.
- Paul, L. "Brahmana Immigration in Bengal", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 3, 1939, ss. 575-576.
- Pandit Hipananda. "Machchlishahr Copper-Plate Inscription, dated Vikrama samvat 1253/1197", **Epigraphia Indica**, Cilt: 10, 1909, ss. 93-100.
- Pārāśara. **Kṛṣi-Parāśara**, çev. Girija Prasanna Majumdar, Sures Chandra Banerji, The Asiatic Society, Calcutta, 1960.
- Patel, Alka. "Architectural Cultures and Empire: The Ghurids in Northern India (ca. 1192–1210)", **Bulletin of the Asia Institute**, Cilt: 21 2007, ss. 35-60.
- . **Iran to India: The Shansabanis of Afghanistan, c. 1145-1190 Ce**, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2022.
- Paul, Jürgen. "The Histories of Herat", **Iranian Studies**, Cilt: 33, Sayı: 1/2, 2000, ss. 93-115.
- . "The Seljuq Conquest(s) of Nishapur: A Reappraisal", **Iranian Studies**, Cilt: 38, Sayı: 4, 2005, ss. 575-85.
- . "Jalāl al-Dīn Mangburnī", **Encyclopaedia of Islam, THREE**, Brill, 2017, ss. 141-46.

- Pederson, N. vd. "Pluvials, Droughts, the Mongol Empire, and Modern Mongolia", **Proceedings of the National Academy of Sciences**, Cilt: 111, Sayı: 12, 2014, ss. 4375-79.
- Preiser-Kapeller, Johannes. "A collapse of the Eastern Mediterranean? New results and theories on the interplay between climate and societies in Byzantium and the Near East, ca. 1000–1200 AD. (with seven appendices, including three tables and 33 figures)", **Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik**, Cilt: 1, 2016, ss. 195-242.
- Perry John R., Ehsan Yarshater, (ed.). **Persian Literature from Outside Iran: The Indian Subcontinent, Anatolia, Central Asia, and in Judeo-Persian**, I. B. Tauris, London, 2018.
- Planhol, Xavier de. "Kāriz", **Encyclopædia Iranica**, Aralık.2011, <https://iranicaonline.org/articles/kariz-parent>.
- Polo, Marco. **The Travels of Marco Polo: The Complete Yule-Cordier Edition**, ed. Henri Cordier, çev. Henry Yule, Gutenberg Preoject, 2004.
- Polanski, Stefan vd. "Regional moisture change over India during the past Millennium: A comparison of multi-proxy reconstructions and climate model simulations", **Global and Planetary Change**, Cilt: 122 2014, ss. 176-85.
- Pollock, Sheldon. **The Language of the Gods in the World of Men Sanskrit, Culture, and Power in Premodern India**, Univ. of California Press, Berkeley, 2009.
- . "Rāmāyaṇa and Political Imagination in India", **The Journal of Asian Studies**, Cilt: 52, Sayı: 2, 1993, ss. 261-97.
- Potter Lawrence G, (ed.). **The Persian Gulf in History**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2009.
- Pradhan, C. "The Jats of Northern India Their Traditional Political System – II", **The Economic Weekly**, Cilt: 1, 1965, ss. 1855-64.
- Pradhan, Sulagna. "Three Merchants of Thirteenth Century in Gujarat", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 78, 2017, ss. 275-81.
- Prakash, Buddha. **Some Aspects of Indian Culture on the Eve of Muslim Invasions**, Secretary Publications Bureau, Chandigarh, 1962.
- Prasad Pushpa, (ed.). **Lekhapaddhati: Documents of State and Everyday Life from Ancient and Early Medieval Gujarat**, Oxford University Press, New Delhi ; New York, 2007.
- . **Non-Persian Inscriptions of Medieval India (1191-1707)**, Aligarh Muslim University Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 1972.
- . **Sanskrit Inscriptions of Delhi Sultanate, 1191-1526**, Oxford University Press, Delhi, New York, 1990.
- . "The Jain Community in the Delhi Sultanate", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 54 1993, ss. 223-30.
- . "The Turuska or Turks in Late Ancient Indian Documents", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 55 1994, ss. 170-75.
- Putnam, Aaron E. vd. "Little Ice Age wetting of interior Asian deserts and the rise of the Mongol Empire", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 131, 2016, ss. 33-50,
- Qureshi, Ishtiaq Hussain. **The Administration of The Sultanate of Dehlī**, Muhammad Ashraf, Lahore, 1942.
- Ramaramanjan, Mukherji. (Ed.), **Corpus of Bengal Inscriptions Bearing on History and Civilization of Bengal**, Cilt: 1, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1967.
- Rama Shankar Tripathi. **History of Kanauj to the Moslem Conquest**, Sundarlal Jain, 1937.

- Rao, Nagendra. "Kali Age Crisis as Jaina-Brahmana Conflict: A Contribution to Indian Feudalism Debate", **History Compass**, Cilt: 19, Sayı: 7, 2021, s. e12664.
- . "Teaching and Learning Guide for: Kali Age Crisis as Jaina-Brahmana Conflict", **History Compass**, Cilt: 19, Sayı: 9, 2021, s. e12685.
- Rashid, A. "Famine in The Turco-Afghan Period", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 26 1964, ss. 84-89.
- . **Society and Culture in Medieval India, 1206-1556**, K. L. Mukhopadhyay, Calcutta, 1969.
- Rassi, Juliette. "Several Natural Disasters in the Middle East (at the Beginning of the Eleventh Century) and Their Consequences", **Historical Disaster Experiences: Towards a Comparative and Transcultural History of Disasters Across Asia and Europe**, ed. Gerrit Jasper Schenk, Springer International Publishing, Cham, 2017, ss. 63-79.
- Raverty, H.G. "The Mihran of Sind and its Tributaries: A Geographical and Historical Study", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Sayı: 61, 1892, ss. 155-508.
- Rongxi, Li. **The Great Tang Dynasty Record of the Western Regions**, BDK America, 2006.
- Rocher, Ludo. **Studies in Hindu Law and Dharmaśāstra**, Anthem Press, London, 2012.
- Ray, Hem Chandra. **Dynastic History Of Northern India (Early Mediaeval Period)**, 2 cilt, 2. Baskı., Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1973.
- Ray Misa, Henry. **Climate in Medieval Central Eurasia**, The Ohio State University, Graduate Program in History, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ohio, 2020.
- Ray, Uday Narain. "City-Architecture as Depicted in The Aparājita-prechā of Bhuvanadeva", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 21 1958, ss. 150-59.
- Raychaudhuri Tapan, Irfan Habib, (ed.). **The Cambridge Economic History of India: Volume 1, c.1200-c.1750**, Cambridge University Press, Cambridge, 1982.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh. **Câmi'ü't-Tevârîh**, 3 cilt, ed. Muhammed Rûşen, Mustafa Rûşeni, Neşr-i Elbrûz, Tahran, 1383.
- . **Câmi'ü't-Tevârîh**, ed. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- . **Câmi'ü't-Tevârîh (Selçuklu Devleti)**, çev. Erkan Göksu, Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.
- Richards, John F. **The New Cambridge History of India Volume 1 Part 5: The Mughal Empire**, Cambridge University Press, 1993.
- Rizvi, Saiyid Athar Abbas. **A History of Sufism in India**, 2 cilt, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1978.
- Roaf, S. "Bādgīr", **Encyclopaedia Iranica**, 15 Aralık 1988, <https://iranicaonline.org/articles/badgir-traditional-structure-for-passive-air-conditioning>. (Erişim: 6.11.2021)
- Rodgers, J. C. "Coins supplementary to Thomas's Chronicles of the Pathan Kings of Delhi", **The Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: 63, Sayı: 1, 1894, ss. 63-73.
- Rosen, Stephen Peter. **Societies and Military Power: India and Its Armies**, Cornell University Press, Ithaca, 1996.
- Rosenberg, Donna. **Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Döylenceler Antolojisi**, çev. Koray Akten, Erdal Cengiz, Atıl Ulaş Cüce, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.
- Rosenthal, Franz. **A History of Muslim Historiography**, Second Revised Edition., Brill, Leiden, 1968.

- Ross, E. Denison "The Genealogies of Fakhru'd-Din Mubarak Shâh", **'Ajab-nâmah**, Cambridge University Press, Cambridge, 1927, ss. 392-413.
- Sain, Kanwar. "Who Built Qutub Minar?", **Journal of Panjab University Historical Society**, Cilt: 3, Sayı: 2, 1934, ss. 89-119.
- Saleh, Alodwan Khalil. **Early Islamic Coinage in India**, Maharaja Sayajirao University of Baroda Department of Archeology and Ancient History Faculty of Arts (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Gucerât, 2004.
- Salomon, Richard. **Indian Epigraphy: A guide to the study of inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the other Indo-Aryan languages**, Oxford University Press, New York, 1998.
- Samaddar, Rita. **A critical study of the Abhilasitarthacintamani otherwise known as Manasollasa by Somesvara**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Calcutta University, Calcutta, 2000.
- Sangave, Vilas Adinath. **Jaina community: A Social Survey**, Popular Book Depot, Bombay, 1959.
- Sankalia, Hashmukh D. **The Archaeology Of Gujarat**, Natvarlal & Co., Bombay, 1941.
- Saran, Richard D., Ziegler, Norman P. "Rajpūt Social Organization: A Historical Perspective", **The Mertiyo Rathors of Merto, Rajasthan**, Select Translations Bearing on the History of a Rajput Family, 1462–1660, Volumes 1–2, University of Michigan Press, 2001, ss. 51-70.
- Sarao, K.T.S. "Sufi Mysticism and Indian Religions", **Cultural Dialogue**, Cilt: 2 2021, ss. 129-40.
- Sahu, Bhairabi Prasad. "Brahmanical Ideology, Regional Identities and the Construction of Early India", **Social Scientist**, Cilt: 29, Sayı: 7/8, 2001, s. 3-18.
- Shastri, Yogesh Chandra. "History as Conceived by the Ancient Hindu and Other Nations", **The Calcutta Review**, Cilt: 125, Sayı: 252, 1908, ss. 248-58.
- Sarda, Har Bilas. **Ajmer: Historical and Descriptive**, Fine Art, Ajmer, 1941.
- Sarkar, Bihani. "What makes a good poet according to Someśvaradeva?", **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, Cilt: 66, Sayı: 1, 2013, ss. 25-45.
- Sarkar, Benoy Kumar. (çev.). **The Sacred Book of the Hindus: The Sukraniti Vol. XIII Part I-II**, Sudhindra Natha Vasu, Allahabad, 1913.
- Sarkar, Jadunath. **History of Bengal**, B. R. Publishing, Delhi, 1943.
- Sarma, D. S. **Hint Dini Tarihine Giriş**, çev. Fuat Aydın, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015.
- Sarma, Ramavatara. "Maner Copperplate of King Govinda Chandra Dev of Kanouj", **Journal Of Bihar And Orissa Research Society**, Cilt: 2 1916, ss. 441-47.
- Scharfe, Hartmut. **The State in Indian Tradition**, Brill, Leiden, 1989.
- Schwartzberg Joseph E., (ed.). **A Historical Atlas of South Asia**, University of Chicago Press, Chicago, 1978.
- Sen, Swadhin. "Northwestern Bangladesh: Sites and Settlements", **History of Bangladesh: Early Bengal in Regional Perspectives (up to C. 1200 CE)**, ed. Abdul Momin Chowdhury, Ranabir Chakravarti, Asiatic Society of Bangladesh, Nimtali, 2018, C. 1, ss. 317-50.
- Shadani, W. Andalib. "The Taj-ul-Maathir: Its Historical Aspect", **Proceedings of the Idara-i Maarif-i Islamia Second Session Held at Lahore 10-12 April 1936**, Ripon, Lahore, 1938, ss. 69-91.
- Shafi, Iqbal "Fresh light on the Ghaznavids", **Islamic Culture**, Cilt: 12, Sayı: 2, 1938, ss. 189-234.

- Shah, Syed Shakir Ali. "JUNA SHAH BUNDER: A CONTROVERSIAL SITE EXCAVATION RESULTS", **Islamic Studies**, Cilt: 35, Sayı: 1, 1996, ss. 71-85.
- Shahla Bakhtiyari, Akram Joziyan. "Social insight in Ziauddin Barany's historiography", **Journal of Historical Perspective & Historiography**, Cilt: 26, Sayı: 17, 2016, ss. 33-54.
- Shāhpūrshāh Hormasjī, Hodīvālā. **Studies in Indo-Muslim History**, Popular Book Depot, Bombay, 1939.
- Sharma, Dasharatha. "Gleanings from the Kharataragacchapattavali", **Indian Historical Quarterly**, Cilt: 26, Sayı: 1, 1950, ss. 223-32.
- . "The Kharataragaccha Pattavali Compiled by Jinapala", **Indian Historical Quarterly**, Cilt: 11 1935, ss. 779-81.
- Sharma, Dashratha. **Early Chauhan Dynasties**, S. Chand & Co., Delhi, 1959.
- Sharma, Deepti. **Society and Culture in Northern India (A.D. 900-1200)**, Aligarh Muslim University Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 2014.
- Sharma, Dimbeswar. (Ed.), **Kamarupasanavali**, Publication Board of Assam, Guwahati, 2003.
- Sharma, Pushap Lata. **Jainism in Medieval India A Study of Its Contact with Muslim Rulers (1206-1707)**, Panjab University, Faculty of Arts, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Panjab, 1982.
- Sharma, R. S. **Urban Decay in India**, Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi, 1987.
- Sharma, Ram Gopal. "Rajanitiratnakara, a Medieval Sanskrit Text on Politics", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 28 1966, ss. 195-201.
- Sharma, Ram Sharan. **Indian Feudalism c. AD 300-1200**, Macmillan India, New Delhi, 1980.
- . **Social Changes in Early Medieval India, circa A.D. 500-1200**, People's Pub. House, Delhi, 1969.
- Sharma, R.S. "Land Grants To Vassals and Officials in Northern India (c. a.D. 1000-1200)", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: 4, Sayı: 1, 1961, ss. 70-105.
- Shekhar, Mayank vd. "Himalayan Glaciers Experienced Significant Mass Loss During Later Phases of Little Ice Age", **Scientific Reports**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2017, s. 10305, doi:[10.1038/s41598-017-09212-2](https://doi.org/10.1038/s41598-017-09212-2).
- Sherring, Matthew Atmore. **Hindu Tribes and Castes**, Thacker, Spink and Co., Calcutta, 1881.
- Shi, Feng, Li, Jianping, Wilson, Rob J. S. "A tree-ring reconstruction of the South Asian summer monsoon index over the past millennium", **Scientific Reports**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2014, s. 6739, doi:[10.1038/srep06739](https://doi.org/10.1038/srep06739).
- Shobha, Shobha. **Rural life in Northern India during Early Medieval Period C 650 to 1206 A D**, ((Unpublished PhD. Thesis) Tezi), Maharshi Dayanand University, Department of History, Rohtak, 1996.
- Shokoohy, Mehrdad, Shokoohy, Natalie "The Architecture of Baha al-Din Tughrul in the Region of Bayana, Rajasthan", **Muqarnas**, Cilt: 4 1987, ss. 114-32.
- Shome, Ayan. **Dialogue & Daggers : Notion of Authority and Legitimacy in the Early Delhi Sultanate (1192 C.E. – 1316 C.E.)**, Quills Ink Publishing, New Delhi, India, 2014.

- Siczî, Emîr Hasan b. Alâ-i. **Fevâ'idü'l-Fu'âd (Melfûzât-ı Hâce Nizâmeddin Evliyâ Bedâyûnî)**, ed. Muhammed Latif Malik, Neşriyat-ı Mâlik Siraceddin Keşmirî, Lahore, 1966.
- Siddiq, Mohammad Yusuf. "An Epigraphical Journey to an Eastern Islamic Land", **Muqarnas**, Sayı: 7, 1990, ss. 83-108.
- . **Epigraphy and Islamic Culture Inscriptions of the early Muslim Rulers of Bengal (1205-1494)**, Routledge Taylor & Francis Group, London; New York, 2016.
- Siddiqi, Iqtidar Husain. "A Critical Examination Of The 'Waqi'at-I-Mushtaqi (Summary)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 27 1965, ss. 248-49.
- . "The Turks and Their Migration to Central Asia and India: Analysis of the Historical Information on the Turks and Turkestan in Early Medieval Indo-Persian Sources", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 55 1994, ss. 176-85.
- Siddiqui, Iqtidar Husain. "Indian Sources On Central Asian History and Culture 13th to 15th Century A. D.", **Journal of Asian History**, Cilt: 27, Sayı: 1, 1993, ss. 51-63.
- . **Perso-Arabic Sources of Information on the Life and Conditions in the Sultanate of Delhi**, Munshiram Manoharlal Publ., New Delhi, 1992.
- . "The Intellectual and Religious Dimensions of the Islamic Persian Literary Culture in India During the Thirteenth Century", **Intellectual Discourse**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2000, <https://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/id/article/view/482>.
- Siddiqui, Mahmud **The Sufi's Memoirs Written in India**, University of Baroda, Faculty of Art, Department of Persian and Urdu (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Baroda, 1977.
- Sîhrindî, Yaḥyâ Ibn-Aḥmad. **Tārīkh-i-Mubārak Shāhī: (A History of the Sultans of Delhi from the Time of Mu'izz Ad-Dīn Muhammad Bin Sām to A.H. 838)**, ed. Bahadur Khan, Hidayat Hosain, Baptist Mission Press, Calcutta, 1931.
- Sîhrindî, Yaḥyâ ibn Aḥmad. **The Tārīkh-i Mubārakshāhī**, çev. Henry Beveridge, Low Price Publications, Delhi, 1990.
- Silverberg, James. (ed.), **Social Mobility in the Caste System in India**, The Hague, Mouton, 1969.
- Sinclair Paul J., (ed.). **The Urban Mind: Cultural and Environmental Dynamics**, African and Comparative Archaeology, Dept. of Archaeology and Ancient History, Uppsala Univ, Uppsala, 2010.
- Singh, Om Prakash. "Gana-Samgha' States in Historical Perspective", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 57 1996, ss. 132-40.
- Singh, R. B. **History of the Chāhamānas**, Nand Kishore and Sons, Varanasi, 1964.
- Singh, Udai Pratap. "The Bais Kshatriyas; Rise and Decline of a Rajput Dynasty in Northern India", **The Asian Man**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2021, ss. 4-21.
- Singh, Upinder. **History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century**, Pearson India, Uttar Pradesh, 2009.
- Singh, Vinod Kumar. "New Epigraphical Evidence Located at Tahangarh Fort", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 60 1999, ss. 1126-38.
- . "Tahangarh Fort - an Archaeological Survey", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 59 1998, ss. 1003-12.
- Sîrāfî, Abū Zayd Ḥasan ibn Yazîd, Ibn Faḍlān, Aḥmad. **Two Arabic Travel Books**, ed. Tim Mackintosh-Smith, James E. Montgomery, New York University Press, New York, 2014.
- Sirhindi, Yahiya bin Ahmad bin 'Abdullah. **Tarikh-i-Mubarak Shahi**, çev. K. K. Basu, Baroda Oriental Institute, Baroda, 1932.

- Sirhindi, Yahya b. Ahmed b. Abdullah es-. **Târîh-i Mübârekşâhî**, ed. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran, 1391.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. "Pehlevice (Orta Farsça) Bir Tarihî Coğrafya Metni: Şahrestânîhâ-î Ērânşahr", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, 2014, ss. 20-47.
- Smith, Adam T. **The Political Landscape Constellations of Authority in Early Complex Politics**, University of California Press, Berkeley, 2003.
- Somadeva Bhatta. **The Ocean of Story being C.H. Tawney's translation of Somadeva's Kathā Sarit Sāgara**, 10 cilt, ed. N. Penzer, çev. C. Tawney, Motilal Banarsidass Publ., Delhi, 1923.
- Somadeva. **Masal Irmaklarının Okyanusu**, 2 cilt, çev. Korhan Kaya İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2021.
- Sorrel, Philippe vd. "Climate Variability in the Aral Sea Basin (Central Asia) during the Late Holocene Based on Vegetation Changes", **Quaternary Research**, Cilt: 67, Sayı: 3, 2007, ss. 357-70.
- Spate, O. K, Learmonth, A. T. A. **India and Pakistan: A General and Regional Geography**, Routledge, 2017.
- Spooner, Brian. "Baluchistan I Geography, History and Ethnography", **Encyclopædia Iranica**, (10.10.2021), <https://iranicaonline.org/articles/baluchistan-i>.
- Srivastava, Ashok Kumar. **The Chahamanas of Jalor**, Sahitya Sansar Prakashan, Gorakhpur, 1979.
- Srivastava, Kanhaiya Lall. **The Position of Hindus under the Delhi Sultanate, 1206-1526**, Munshiram Manoharlal, New Delhi, 1980.
- Sonkar, C. L. "Low Born - Hybrid Castes and Their Origin and Development", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 75, 2014, ss. 860-64.
- Stefon, Matt. "Dashnami Sannyasin", **Encyclopedia Britannica**, Nisan.2011, <https://www.britannica.com/topic/dashnami-sannyasin>.
- Storey, Charles Ambrose. **Persian Literature: A Bio-Bibliographical Survey**, Luzac, London, 1939.
- Strange, Guy Le. **The Lands of the Eastern Caliphate**, Cambridge University Press, Cambridge, 1905.
- Subedi, Surya P. "The Concept in Hinduism of 'Just War'", **Journal of Conflict & Security Law**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2003, ss. 339-61.
- Surinder S. Jodhka. "Caste from a Contemporary Perspective", **Brill's Encyclopedia of Sikhism Online**, Brill, t.y., https://referenceworks.brillonline.com:443/entries/brill-s-encyclopedia-of-sikhism/caste-from-a-contemporary-perspective-COM_031405.
- Süleyman el-Tâcir. **Doğu'nun Kalbine Seyahat: Çin ve Hind ülkeleri Hatıraları ve İlaveleri**, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012.
- Sümer, Faruk. **Türk devletleri tarihinde şahıs adları**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.
- Sinha, Ashish vd. "A Global Context for Megadroughts in Monsoon Asia during the Past Millennium", **Quaternary Science Reviews**, Cilt: 30, Sayı: 1-2, 2011, ss. 47-62.
- Syros, Vasileios. "INDIAN EMERGENCIES: BARANĪ'S FATĀWĀ-I JAHĀNDĀRĪ, THE DISEASES OF THE BODY POLITIC, AND MACHIAVELLI'S 'ACCIDENTI'", **Philosophy East and West**, Cilt: 62, Sayı: 4, 2012, ss. 545-73.
- Şahin, Hilal. "A General Review of Scientific Studies Carried Out in Turkey Relating to History of India", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2020, ss. 231-68.
- Şems-i Sirâc Âfif. **Târîh-i Fîrûzşâhî**, ed. Mevlevî Velâyet Hüseyin, Asiatic Society of Bengal, Calcutta, 1891.

- . **Târîh-i Fîrûzshâhî**, ed. Mevlevî Velâyet Hüseyin, İntişarât-ı Esâtîr, Tahran, 2006.
- Şeşen, Ramazan. **İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.
- Tâcü'd-dîn Hasan Nizâmî. **Tâcü'l-Me'âsir**, nşr. Seyyid Emir Hasan Abidi, Merkez-i Tahkikât-ı Farsi Rayzenî-i Ferheng-i Cumhurî-i İslâmî-i İran Dihlî-i Nov, Delhi, 1387.
- . **Tâcü'l-Me'âsir**, İstanbul Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 1402, t.y.
- Tajud Din Hasan Nizami. **Tajud Din Hasan Nizami's Taj ul ma'athir = (The crown of glorious deeds)**, ed. Mohammad Aslam Khan, Chander Shekhar, çev. Bhagwat Saroop, Saud Ahmad Dehlavi, Delhi, 1998.
- Talbot, Cynthia. "Becoming Turk the Rajput Way: Conversion and Identity in an Indian Warrior Narrative", **Modern Asian Studies**, Cilt: 43, Sayı: 1, 2009, ss. 211-43.
- . "Inscribing the Other, Inscribing the Self: Hindu-Muslim Identities in Pre-Colonial India", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1995, ss. 692-722.
- . **The Last Hindu Emperor: Prithviraj Chauhan and the Indian Past, 1200-2000**, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
- Tate, G. P. **Seistan a Memoir on the History, Topography, Ruins, and People of the Country**, Government Printing India, Calcutta, 1910.
- Thakur, Renu. "Segregation of artisans in early medieval India: Mohammad Habib's thesis reconsidered", **Urban History**, Cilt: 24, Sayı: 2, 1997, ss. 141-47.
- Thakkura Pherû, **Rayaṇaparīkkhā: a medieval Prakrit text on gemmology**, çev. Sreeramula Rajeswara Sarma, Viveka, Aligarh, 1984.
- Thapar, Romila. **The Past Before Us Historical Traditions of Early North India**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 2013.
- . "The Image of the Barbarian in Early India", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 13, Sayı: 4, 1971, ss. 408-36.
- . "Perceiving the Forest: Early India", **Studies in History**, Cilt: 17, Sayı: 1, 2001, ss. 1-16.
- The Editors of Encyclopaedia. "Gotra", **Encyclopedia Britannica**, 2013, <https://www.britannica.com/topic/gotra>.
- The Honorary Secretaries. "Translations from the Târikh i Firûzshâhi The Reign of Mu'izz-uddîn.—By P. Whalley, Esq., C. S.", **Journal of the Asiatic Society of Bengal**, Cilt: XL, Sayı: iii, 1871, ss. 185-216.
- Thomas, David Colin. **The Ebb and Flow of an Empire: The Ghurid Polity of Central Afghanistan in the Twelfth and Thirteenth Centuries**, La Trobe University, Faculty of Humanities and Social Sciences, 2012.
- Thomas, Edward. **The Chronicles of the Pathan Kings of Dehli Illustrated by Coins, Inscriptions, and Other Antiquarian Remains**, Trübner Co., London, 1871.
- Thornton, Edward. **A gazetteer of the territories under the government of the East-India company, and of the native states on the continent of India**, Allen & Co., London, 1854.
- Tod, James. **Annals and Antiquities of Rajasthan or the Central and Western Rajpoot States of India**, 3 cilt, ed. William Crooke, Oxford University Press, London, 1920.
- Togan, Zeki Velidi. "About the Campaign of the Indian Khalach-Turks against the Keraits of Mongolia in the Northern Tibet in the Year 1205-6", **Proceedings of the 26th International Congress of Orientalists**, New Delhi, 1968, C. 2, ss. 174-78.

- Tor, Deborah G. "The Eclipse of Khurāsān in the Twelfth Century", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Cilt: 81, Sayı: 2, 2018, ss. 251-76.
- Trivedi, Harihar Vitthal. **Corpus Inscriptionum Indicarum Vol. VII Part 1 (Inscriptions of the Paramāras, Chandēllas, Kachchapaghātas, and two minor dynasties)**, Archaeological Survey of India, New Delhi, 1991.
- Truschke, Audrey. **The Language of History**, Columbia University Press, New York, 2021.
- Tye, Robert, Tye, Monica. **Jitals: A Catalogue and Account of The Coin Denomination of Daily Use in Medieval Afghanistan and North West India**, R. Tye, Isle of South Uist, 1995.
- Udgaonkar, Padma B. **Political Institutions and Administration of Northern India During Medieval Times**, Motilal Banarsidass, Delhi, 1969.
- Ushakar Jha, **Candesvara's Rajaniti Ratnakara: A Study**, C. College Bihar University Department of Political Science (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Darbhanga, 1970.
- Upadhyaya, Rashmi. **The Political System and Military Organisation of the Rajputs in Northern India, c. AD 800 - 1450**, Aligarh Muslim University Centre of Advanced Study of Department of History (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Aligarh, 2001.
- Utbî, Ebû'n-Nasr Muhammed b. Abdi'l-Cebbâ el-. **el-Yemînî fî şerhi aḥbârî's-sultân Yemîni'd-devle ve emîni'l-mille Maḥmûd el-Ġaznevî**, ed. İhsan Zünûn es-Sâmîrî, Dâru't-Talîa, Beyrut, 1424.
- Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr. **Târîh-i Yeminî**, çev. A. R. Yelgar, (TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış Tercüme), t.y.
- Vaidya, C. V. **History of Mediæval Hindu India (being a History of India from 600to 1200 AD)**, Oriental Book Supplying Agency, 1921.
- Van Der Kuijp, Leonard W. J. "On the Lives of Śākyaśrībhadrā (?-?1225)", **Journal of the American Oriental Society**, Cilt: 114, Sayı: 4, 1994, s. 599.
- Vurgun, Nagehan. **Hârzemşah Devletinin Dış Politikası**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2021).
- Wadekar, L. **Devalasmriti-Reconstruction and Critical Study**, Koshal Book Depot, Delhi, 1997.
- Weber, Max. **The Religion of India: The Sociology of Hinduism and Buddhism**, çev. Hans Gerth ve Don Martindale Free Press, Glencoe, 1958.
- Welch, Anthony, Keshani, Hussein, Bain, Alexandra. "Epigraphs, Scripture, and Architecture in the Early Delhi Sultanate", **Muqarnas**, Cilt: 19, 2002, ss. 12-43.
- Wink, André. **Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World: Vol. 3, Indo-Islamic Society, 14th-15th Centuries**, E.J. Brill, Leiden;Boston, 2004.
- . **Al-Hind: The Making of the Indo-Islamic World, Vol. I, Early Medieval India and the Expansion of Islam 7th-11th centuries**, 3 cilt, Brill, Boston, Leiden, 2002.
- Wright, Nelson. **The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi**, Manager of Publications, Delhi, 1936.
- Yadava, B. N. S. **Society and Culture in Northern India in the Twelfth Century**, Central Book Depot, Allahabad, 1973.
- . "Historical Investigation into Social Terminology in Literature : A Problem of the Study of Social Change (Mainly in The Context of Early Medieval Northern India)", **Proceedings of the Indian History Congress**, Cilt: 53, 1992, ss. 1-35.
- Yavaş, Alptekin. "Ortaçağ'ın Ölümcül Silahı Çarh ve Onun 'Gizemli' Uçları", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 31, 2019, ss. 259-80.
- Yates, William J. **A Dictionary in Sanskrit and English**, Baptist Mission Press, 1846.

Yitik, Ali İhsan. **Doğu Dinleri**, İSAM Yayınları, Ankara, 2014.

Zhang, Tongwen vd. “Reconstructed Precipitation on a Centennial Timescale from Tree Rings in the Western Tien Shan Mountains, Central Asia”, **Quaternary International**, Cilt: 358 2015, ss. 58-67.

Ziegler, Norman P. “Marvari Historical Chronicles: Sources for the Social and Cultural History of Rajasthan”, **The Indian Economic & Social History Review**, Cilt: 13, Sayı: 2, 1976, ss. 219-50.

